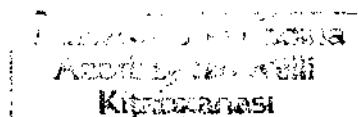

FRANS KAFKA

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

*Bu kitab "Frans Kafka. Qəsr" (Bakı, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 1996)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

833.912-dc22

AZE

Frans Kafka. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 360 səh.

Tanınmış Avstriya yazıçısı Frans Kafkanın "Müşahidələr", "Cəvrlmə", "Ac-yalavaclar", "Akademiya üçün hesabat" novella və hekayələrini, "Amerika", "Mühakimə", "Qəsr" romanlarının qəhrəmanları ağlasığmaz, dəhşətli, fantastik vəziyyətlərdə təsvir olunur. Bu əsərlərdə "kiçik insanın" faciəsi, ümitsizliyi ilə yanaşı, cəmiyyətdəki qəddarlıq və dərin əxlaq böhranı da öz əksini tapmışdır.

Bu topluya dünya sənətkarları arasında olduqca maraqlı və ziddiyyətli olan Frans Kafkanın novellaları və "Qəsr" romanı daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-34-045-1

ISBN13 978-9952-34-045-7

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

*"Ədəbiyyata daxil olmayan nə varsa, mənə
bezikdirir, usandırır, mənə ikrəh doğurur..."*

Frans Kafka

Müasir dünyanın diqqətini çəkən sənətkarlar arasında Kafka belkə də ən maraqlısı və ən ziddiyyətliyə sahibdir: hələ 1961-ci ildə İsveçrədə çıxmış bir bibliografiyada Kafka irsinə həsr olunmuş beş min əsərin adı göstərilir. Qərb ədəbiyyatşünaslığında Kafkanın adı ən populyar bir mövzu kimi həmişə diqqət mərkəzindədir; XX əsr incəsənətinə həsr olunmuş elə bir elmi-ədəbi əsər yoxdur ki, avropalı tədqiqatçı alimlər Kafka yaradıcılığından yan keçsinsinlər, ondan söz açmasınlar.

Nədir Kafkanın bunca maraqlı edən?

İlk növbədə sənətkarın qeyri-ədiliyi, bənzərsizliyi. Fəciyəti həyat tərzi, ziddiyyətli yaradıcılıq mövqeyi, heç bir yozuma cavab verməyən son dərəcə müəmmalı, anlaşılmaz, özünəməxsus dünyagörüşü ilə Kafka heç kəsə bənzəmir. Gah insanlara can atırdı Kafka, gah da bütövlükdə tonhəlq həsrətiylə yanıb-yaxılırdı. Sığorta idarəsindəki işinə nifrət eləyə-eləyə işləməyə məcbur idi ki, atasının minnətindən canını qurtarsın, eyni zamanda ailə üzvlərinin hamısı ilə əlaqəni kəsib qınına girmişdi – həyatda yararsız bir üzvə çevrilmişdi, hər şeyə biganələşmişdi və hamının ona biganə ola bilməsindən zərəcə çəkinmirdi. Özü də hiss edir və dilə gətirirdi ki, mən hər şeydən boş bir məsafə ilə ayrılmışam: Kafkanın sanki şüşə bir divar əhatə etmişdi və dünya Kafkanın üzünə açıq kimi görünərdi, Kafka dünyanın üzünə bağlı idi, dünya qarşısında qapanmışdı.

Öz doğmaları arasında belə qərrib kimi yaşayan Kafkanın zərifdən zərif ürəyi vardı. Bu ürək hər şeyə qarşı həssas idi, duyğulu idi; bu ürəkdə Kafka dövrünün, Kafka mühitinin bütün keşməkeşləri öz izlərini yaşadır və bu gün həmin ürəyin cənab bildiyi incəliklərə enincə bütöv bir dünyanın varlığını bərpa etmək mümkündür. Şəxsi həyatının ziddiyyətləri yazıçının yaradıcılığına elə qaynayıb-qarışmışdır ki, bunları bir-birindən ayırmaq hədəf işidir. Və Kafka dünyanı məhz bu cür görürdü. Ona görə də görmə qabiliyyəti belə "dumanlıdır"; ona görə də Kafka yaradıcılığında hər şey belə əyib-üyüşdür. O bunları bilərəkdən eləməirdi, sadəcə olaraq dünyanı belə duyur, belə qavrayırdı; Kafka dünyanı ifşa eləməirdi, dünyadan ezab çəkirdi. Dünya Kafkanın özünü dəhşətli bir burulğana salmışdı. Kafka da dünyaya bu dəhşətli burulğanın dibindən baxırdı. Kafkaya elə görünürdü ki, bəşəriyyət dəhşətli bir uçurum qarşısındadır və bu uçurumdan nicat yolu yoxdur; nəinki xilas yolları axtarmaq, hətta

bu barədə düşünmək də əbəsdir. Və düşündüyünə inanana, inandığına tapınan Kafka özünü bu labüdlə əmansızlığın qarşısında körpə bir uşaq kimi tam köməkətsiz hiss edir, ona görə də onun qaradınmazlığından, adamayovuşmazlığından heyətlənənlərə o daha bərk heyətlənirdi. Kafkanın onun öz məhrəm dünyası doğmuşdu və Kafkanın dünyası bütün dəhşətləri, bənzərsiz çılaqlığı və eybəcər varlığı ilə Kafkanın öz içindən doğulmuşdu. Bu fakt hardasa yaradıcı insanın sənət xoşbəxtliyi, eyni zamanda həyat faciəsidir!

Kafka gah insanlara doğru can atır, gah da onlardan qorxub qaçırdı. Əsərlərinin nəşirlərindən olan Ernst Revolta məktub yollayıb xahiş eləyirdi ki, onun hekayələr məcmuəsini çapdan buraxsın, tez də fikrindən dönür və arzulayırdı ki, kaş nəşir həmin hekayələri geri göndərəydi və o da yazdıqlarını hamudan bərk-bərk gizlədib öz həmin bədixət həyatına tapınaydı. Üç dəfə nişanlanmışdı, həmişə də toy ərəfəsində fikrindən dönmüşdü ki, evlənmək onu ədəbiyyat qayğılarından ayıra bilər və ədəbiyyata vurğunluğu kiminsə həyatını məhv eləyər...

* * *

Ədəbiyyatşünasların müasir modernizmin banisi kimi qiymətləndirdikləri Frans Kafka gəncliyində Balzak, Flaubert, Dikens, Qoqol, Tolstoy, Dostoyevski, Hauptman yaradıcılığını mükəmməl öyrənəndə, bədbin və məyus həyatı hələ ilk yaradıcılıq dövründən onu istər-istəməz ekspressionizm cərəyanının nümayəndələrinə qovuşdurmışdı. Özünü Kleystin "şagirdi", Strindberqin "vurğunu", Gereni isə öz ustası sayan Kafkanın bədii yaradıcılığı bütövlükdə Qərb ədəbiyyatına güclü təsir göstərmiş, bir sıra Avropa sənətkarları üçün ədəbi avanqard rolunu oynamışdır. Eyni zamanda, mayası bir küll halında fərdi bərabərlikdən, sirayətəddici məyusluqdan yığılan Kafka irsi birtərəfli yozumda təfsir edilməklə ciddi təsir qüdrətinə malik bir sıra ədəbi konsepsiyaların özülünə çevrilmiş, əsasını təşkil etmişdir. O, əsərlərini çox qısqaneqliqlə çapa vermiş, nəşirlərin dövətindən həmişə uzaq qaçmışdır. Sağlığında çap olunan yazıları onun ədəbi irsinin kiçik bir hissəsini təşkil edir: bir neçə məcmuə, bir neçə hekayə. Bu təvazökarlıq azmış kimi, öləndə dostu Maks Broda vəsiyyət etmişdi ki, indiyədək çap olunmamış bütün olyazmalarını yandırсын.

...Ömrü boyu bayğınlıq içərisində yuxu ilə real həyatın qovuşacağında əzab çəkən, çarpışan Kafka həmişə dəhşətli yuxular görürdü. Amma yəqin ki, hər hansı bir oxucunun nə zamansa nəinki onun roman və hekayələrini, hətta məktublarını, gündəlik qeydlərini də oxuya biləcəyinin "dəhşətləri" heç vaxt yuxusuna girməmişdi. Əbəs deyildi ki, o, dostu Maks Broda yazdığı son məktubunda əsərlərinin yandırılmasını döndə-döndə xatırladırdı. Bu gün artıq Maks

Brodun "omanoto xəyanətinin" nə dərəcədə insafli hərəkət olub-olmadığını müzakirəyə qoymaq mahiyyətə artıq və əbəs bir işdir: belə ki, sadıq dostu ömründə ilk dəfə onun dediklərinin əksinə gedərək Kafka qələmindən çıxan irili-xırdalı bütün əsərləri son sətirincə çapa vermişdir – özü də nəinki roman və hekayələri, hətta məktub və gündəlikləri də...

* * *

Əsərlərini almanca yazan məşhur Avstriya yazıçısı, dünya ədəbiyyatının korifeyi, nəhənglər nəhəngi, ustadlar ustası Frans Kafka 1883-cü il iyulun 3-də Praqada, yəhudi ailəsində doğulub. Cəmi 41 il ömür sürüb – 1924-cü il iyulun 3-də vəfat edib və doğulduğu şəhərdə də dəfn edilib. Sağlığında cəmi-cümlətən bir neçə məcmuəsi – xırda pırıçalardan ibarət "Müşahidə" (1913) "Amerika", yaxud "Xəbərsiz-əbərsiz itən" romanının ilk fəslə olan "Ocaqçı" (1913), "Çevrilmə" (1915), "Hökm" (1916), "İslah koloniyasında" (1919), hekayələr kitabı olan "Kənd həkimi" (1919), novellalardan ibarət "Qolodar" (1924) – çap olunsada, bu məcmuələr həcm etibarilə Kafka yaradıcılığının çox kiçik bir qismini əhatə edirdi. Onun ədəbi irsi yalnız ölümündən sonra nəşr edilən kitablarda ehtiva olunmuşdur: "Proses" (1925), "Qəsr" (1926), "Amerika" (1927). Hazırda tam ehtiva olunduğu zənn edilən Kafka irsi on sənbəllə cildədən ibarətdir: romanlardan, novella və pırıçalardan, aforizmlər və eskizlərdən başqa bu cildlərdə həmçinin "Gündəliklər" (1910-1923), "Məktublar" (1902-1924), "Atamın məktub", "Mələkəyə məktub", "Fəlicsaya məktublar" və "Ottlaya və ailəyə məktublar" daxil edilmişdir.

Azərbaycan oxucusunun Kafka yaradıcılığı ilə ilk tanışlığı 1960-cı illərdən başlayır. Cəfər Bağırov tərcümə etdiyi "Çevrilmə" əsəri 1966-cı ildə "Azərbaycan" jurnalının 8-ci sayında, 1978-ci ildə isə "Xarici ölkə yazıçıları"nın novella və hekayələri" almanaxında dərc olunmuşdur...

Mahir Qarayev

ÇEVRİLMƏ

Bir səhər gecənin narahat yuxusundan ayılan Qreqor Zamza başa düşdü ki, elə yatağındaca əcaib bir həşəratə çevrilib. O, bağa çanağı kimi qartımış kürəyi üstə uzanmışdı. Üstündəki yorğanın yarısı sürüşüb yerə düşdüyündən başını qaldıran kimi qəhvəyi, qabarıq pulcuqlarla örtülmüş qarnını gördü. Bədəninin başqa əzalarından da eybəcər və cılız görünən saysız-hesabsız ayaqcıqları gözləri önündə miskincəsinə qaynaşırdılar.

“Mənə nolub görəsən?” – o düşündü.

Bu, yuxu deyildi. Onun otağı idi; bir az kiçilmiş kimi nəzərə çarpan həmişəki otaq. O da yaxşı tanış olan bu dörd divar arasında sakit-sakit xumarlanırdı. Mahud parça növlərindən bağlamalar – Zamza kommivoyajör idi – yığılmış masa üzərindən şəkil asılmışdı. Həmin şəkli o, bu yaxınlarda rəsm jurnalından kosib qəşəng zərli çərçivəyə salmışdı. Şəkildə şəstlə oturmuş xəz şlyapalı və şərflə qadın təsviri ağır xəz muftanı tamaşaçılara sarı uzatmışdı və qadının əlləri muftanın içində itib-batmışdı.

Qreqorun nəzərləri pəncərəyə dikildi – yağış damcılarının pəncərəaltı demirləri necə döyüclədiyi eşidilirdi – havanın belə tutğun olması onun ovqatını tamam korladı: “Bir az da yatmaq və bu həngaməni unutmaq yaxşı olardı.” – Qreqor fikirləşdi. Lakin bu, qətiyyən mümkün olan iş deyildi: o, sağ böyrü üstə yatmağa adət etmişdi, indiki halında isə həmin vəziyyətə qayıtmaq müşkül məsələ idi. Bundan ötrü o nə qədər güc verdisə, qanrılıb yenə arxası üstə düşdü. Bir-birinə dolayan ayaqcıqlarını görməmək üçün gözlərini yumdu, çox əlləşib-vuruşdu, yalnız böyründə bu vaxtacan görünməmiş küt və zəif bir ağrı hiss edəndə, fikrindən daşındı.

“Pərvərdigara, – o düşündü, – mən nə cəncəl sənət seçmişəm! Həmişə səfərdə oluram. Çöldə isə xidməti sarsıntılar ticarət evindəkindən qat-qat çoxdur, üstəlik də yolların əziyyətinə döz, qatarların hərəkət cədvəli haqqında düşün, vaxtı-vədəsi olmayan dadsız yeməklərlə razılaş, həmişə təzə adamlarla qısa müddətli ülfət bağla, qeyri-səmimi münasibətdə ol. Cəhənnəm olsun hər şey!”.

O, qarnının üstündə yüngülvari bir gicişmə hiss etdi; başını rahat qaldırmaq üçün çarpayının çubuqlarına doğru arxası üstə ağır-ağır süründü və nəhayət, gicişən yeri tapdı; həmin yer xırdaca ağ ləkələrlə örtülmüşdü, Qreqor ayaqcıqlarının biri ilə o yeri yoxlamaq istədi, tez də onu geri çəkdi, çünki adi bir təmas bədəninə vicvəcə salırdı.

Sürüşüb əvvəlki vəziyyətinə qayıtdı. "Belə erkən yuxudan durmaqdan adamlar ağlını itirər. Adam doyunca yuxulamalıdır. Başqa kommivoyajörler kefləri istədiyi kimi yaşayırlar. Məsələn, mən aldığım sifarişlərin üzünü köçürmək üçün günün günortaçağı mehmanxanaya qayıdanda bu cənablar hələ səhər yeməyini yeyirlər. Əgər özümü onlar kimi aparmış olsaydım, sahibkar məni əlüstü işdən qovardı. Kim bilir, bu bəlkə də mənim xeyrimə olardı. Əgər valideynlərimin xətrinə səbrimə qısılib dözməsəydim, işdən çıxmaq istədiyimi çoxdan bəyan edərdim və ağama yaxınlaşıb, onun haqqında düşündüklərimi lap gözünün içinə deyərdim. Əlbəttə, bunu eşidəndə o, kantorkadan kölləmayallaq aşardı!.. Onun qərribə ədəsi var, – kantorkanın üstündə oturub, xidmətçilərlə elə ordanca üstdən-aşağı söhbət edir, üstəlik də qulağı ağır eşitdiyindən adamlar kantorkaya lap yaxın gəlməlidirlər. Hər halda ümid hələ tam itməmişdir; valideynlərimin borcunu ödəmək üçün bir az pul toplayan kimi mən belə də edəcəyəm. Doğrudur, buna beş-altı il vaxt lazımdır, amma o zaman biz həmişəlik vidalaşarıq. İndi isə, mənə qalxmaq lazımdır, saat beşdə qatarım yola düşür."

O, sandığın üstündə çıqqıldayan zəngli saata nəzər saldı: "Adil Allah!" – deyə fikirləşdi. Yeddinin yarısı idi. Əqrəblər aram-aram hərəkət edirdi, hətta yeddinin yarısı da keçmişdi, yeddiyə on beşcə dəqiqə qalırdı. Görəsən, saat zəng çalmayıb? Çarpayından görünür ki, zəng əqrəbi düz yerinə – dördün üstünə çəkilmişdir; şübhəsiz, zəng vurmuşdur. Lakin bütün evi titrədən bu zəngin sədaları altında necə rahat yatmaq olardı? O, rahat yatmamışdı, amma görünür, bərk yatmışdı. Bəs indi nə etməli? O biri qatar saat yeddidə yola düşür; mütləq tələsməlidir; parça növləri isə yığışdırılmamışdır, heç özünü də yaxşı hiss etmir, qalxmağa çətinlik çəkir, başı bədəninə ağırlıq edirdi. Hətta o, qatara çatsaydı belə, fərqi yoxdu, sahibkarın danlağından yaxasını qurtara bilməyəcəkdi. Axı ticarət şirkətinin kuryeri saat beşdə yola düşən qatarın yanında növbə çəkirdi. Qreqorun

gecikməsi haqqında o, çoxdan məlumat vermişdi. İradəsiz və ağılsız bir adam olan bu kuryer sahibkarın əlaltısı idi. Görəsən, özünü xəstəliyə vursa, necə olar? Ancaq bu, son dərəcə pis çıxardı, həm də şübhəli görünərdi, çünki qulluq elədiyi beş il ərzində Qreqor bir dəfə də xəstələnmemişdi. Əlbəttə, sahibkar idarə xəstəxanasının həkimini gətirər və onun dediklərinə istinad edərək, bütün etirazları hesaba almayıb bu cür tonbəl oğul üçün ata-ananı danlaya bilərdi. Həkimin özünə gəldikdə isə, onun fikrincə, dünyada olan bütün adamlar sağlamdır, ancaq işləməyi xoşlamırlar. Bəyəm indiki halda həkim Qreqor barədə haqlı deyildimi? Uzun sürən yuxudan sonra həqiqətən qərribə görünən bu süstlük, bu kəsalət nəzərə alınmazsa, Qreqor əslində özünü çox yaxşı hiss edirdi və hətta möhkəmcə acmışdı.

Yatağı tork etməyə ürəyi gəlməyən Qreqor bunları tələm-tələsik götür-qoy edərkən, – bu vaxt zəngli saat da yeddiyə on beş dəqiqə qalmış vuru, – yuxarı tərəfdəki qapı ehmalca döyüldü.

– Qreqor! – (bu, anasının səsi idi) – yeddiyə on beş dəqiqə qalıb. Bəs son səfərə çıxmıyacaqdın?

Bu səs necə də şəfqətli idi! Qreqor cavab verərkən öz səsindən diksindi, bu, şəksiz, onun əvvəlki səsi olsa da, ona nə isə gizli, eyni zamanda qeyri-təbii bir civilti qarışmışdı, sözlər ilk anda aydın tələffüz edilirdi, sonra isə civiltinin içində elə itib-batırırdı ki, səhv eşitdiyini, yaxud başa düşmədiyini heç kəs qətiyyətlə deyə bilməzdi. Qreqor anasına ətraflı cavab verib hər şeyi izah etmək istəyirdi, amma düşdüüyü vəziyyəti nəzərə alıb birçə bunu dedi:

– Bəli, bəli, sağ ol, ana, indico dururam.

Görünür, taxta qapıların arxasından səsinin bu cür dəyişməsinə hiss etmədilər, çünki bu sözlərdən sonra ana xatircəmliklə çıxıb getdi. Lakin bu qısa söhbət, ailə üzvlərinin diqqətini başqa bir məsələyə cəlb etdi: çoxdan getməli olan Qreqor hələ evdədir. Odur ki, atası yan qapılardan birini yumruqlarıyla asta-asta taqqıldadıb çıxırdı:

– Qreqor! Qreqor! Nə məsələdi?

Sonra isə səsinə bir qədər yavaşladı:

– Qreqor! Qreqor!

O biri yan qapının arxasından bacısının çox asta və yalvarıcı səsi eşidildi:

– Qreqor! Xəstələnəməsən? Nə kömək lazımdır?

Hamiya bir yerdə: “Mən hazıram” – cavabını verən Qreqor sözləri söylə tələffüz etməyə və sözlər arasında uzun fasilə verməklə səsləndirən hər hansı bir qeyri-adiliyi gizlətməyə çalışırdı. Həqiqətən də ata səhər yeməyinə qayıtdı, bacı isə pıçıldamaqda davam edirdi:

– Qreqor, yalvarıram sənə, aç.

Qreqor qapını açmaq fikrində deyildi, o, səfər vaxtı gecələr qapını bağlamağa adət etmişdi, bu adətini evdə də unutmurdu, hazırda isə vərdisindən çox razı idi.

O istəyirdi ki, əvvəlcə sakit, maneəsiz halda qalxıb geyinsin, səhər yeməyini yesin, sonra isə görəcəyi işləri müəyyənləşdirsin, zira, – bu, indi ona aydın idi, – yataqda əməlli-başlı bir qərara gələ bilməyəcəkdi. Yadına düşdü ki, yataqda uzanarkən dəfələrlə yüngül, bəlkə də yöndəmsiz yatmaq nəticəsində əməllə gəlmiş bir ağrı hiss etmişdi, ayağa qalxarkən məlum olmuşdu ki, bu ağrı təsəvvürün yaratdığı bir oyun imiş və indi onu bugünkü əqli çəşqinliyin nə sayaq soğulub gedəcəyi maraqlandırır. Səsinin doyışmasına gəlincə, bu vur-tut, kommissiyajörün peşə xəstəliyi olan soyuq-dəymənin əlaməti idi; buna zərərəcə şübhə etmirdi.

Məlum oldu ki, yorğanı üstündən atmaq adı bir şey imiş: qarnını bir az köpdürən kimi özü sürüşüb düşdü. Ancaq işlər bundan sonra pis getdi, əsas səbəb də bu oldu ki, o, çox enli idi, qalxmaq üçün onun ələ ehtiyacı vardı, əvəzində isə çoxlu ayaqları peyda olmuşdu, onlar ara vermədən qaynaşır, tərpəşirdilər, həm də o, bu ayaqları heç cür idarə edə bilmirdi. Əgər bir ayağını bükmək istəyirdisə, ayaq əl üstü uzanırdı; axırda bu ayaqla istədiyini etməyə müvəffəq olurdusa, bu vaxt o biri ayaqlar azadlığa çıxıbmiş kimi, tələş içində çırpınırdılar. Qreqor öz-özünə dedi: “Ancaq yataqda boş yerə ləngiməmli.”

Əvvəlcə bədəninə aşağı hissəsi ilə yataqdan çıxmaq istədi, lakin hələ görmədiyi və təsəvvürünə belə gətirə bilmədiyi bu hissənin hərəkət üçün yararsız olduğu aşkara çıxdı; iş ləng gəldi; nəhayət, Qreqor ağına-bozuna baxmadan qəzəblə, hiddətlə özünü qabağa tulladı, düzgün istiqamət götürmədiyindən zərblə çarpayının çubuqlarına çırpıldı, kəskin ağrıdan belə yaqın etdi ki, indi onun bədəninə aşağı hissəsi daha həssasdır.

Buna görə də o, yataqdan əvvəlcə bədəninə yuxarı hissəsi ilə çıxmağa çalışdı, başını ehtiyatla çarpayının qırağına tərəf çevirməyə

başladı. Buna asanlıqla müvəffəq oldu, özünün eninə və uzunluğuna baxmayaraq, gövdəsi başının ardınca ağır-ağır süründü. Baş çarpayından kənara çıxıb aşağı sallananda belə hərəkətlə qabağa getmək ona dəhşətli göründü. Axı çarpayından yığılsa, ancaq möcüzə noticəsində başı salamat qala bilərdi. Məhz indi heç vəchlə şüurunu itirməməli idi; yaxşısı elə yataqda qalmaqdı.

Lakin indi bu qədər əzab-əziyyətdən sonra nəfəsini dərərək əvvəlki vəziyyətinə qayıtdığı zaman ayaqlarının daha şiddətlə bir-birinə dolaşdığını, bu hərəkətlə qayda-qanuna sala bilmədiyini görüb, təzədən öz-özünə dedi ki, qətiyyətlə çarpayıda qalmaq olmaz və ən ağlabatan odur ki, çarpayından düşmək xatirinə hər cür riskə getməsin. Eyni zamanda orasını da unutmurdu ki, ümitsiz çilgünlükdənsə sakitcə düşünmək daha faydalıdır. Belə anlarda o, bütün bacarığını toplayıb diqqətlə pəncərəyə baxırdı, amma təəssüf ki, dar küçənin o tərəfini gizlədən səhər dumanına tamaşa etməklə cəsarət və inam qazanmaq mümkün deyildi. Zəngli saatın səsi eşidiləndə o: “Artıq saat yeddidir, saat yeddidir, ancaq hələ də duman çökilməmişdir”, – deyərək bir müddət sakit uzandı, ağır-ağır nəfəs aldı, sanki hər tərəfi bürüyən sükutdan həqiqi və təbii vəziyyətin qayıtmasını gözləyirdi.

Sonra yenə öz-özünə dedi: “Saat səkkizə on beş dəqiqə işlədiyini vuranda nə olur olsun çarpayını tərk etməliyəm. Bir də o vaxta qədər məndən xəbər tutmaq üçün idarədən gələcəklər, axı idarə saat yeddindən qabaq açılır”. O, bədəninə bütün uzunluğu boyu eyni dərəcədə silkələməklə, yırğalamaqla, hərəkətə gətirməklə özünü çarpayından aşağı salmağa çalışdı. Əgər çarpayından yığılmış olsaydı, həmin dəqiqə başını cəld yuxarı qaldırmaqla özünü xəta-bələdan qurtara bilərdi. Küreyi kifayət qədər möhkəm idi, xalçanın üstünə yığılsaydı, yaqın ki, ona heç bir şey olmazdı. Onu ən çox narahat edən bir məsələ idi: bədəni gurultu ilə yerə dəyəcək, bu da hər halda tələş doğuracaqdı. Amma yenə də bunu etmək lazım idi.

Qreqor çarpayının lap qırağından asılıb qaldığı zaman – yeni düşmə üsulu yorucu işdən daha çox oyuna oxşayırdı, yalnız dartına-dartına sallanmaq lazım gəlirdi, – fikirləşdi ki, əgər kömək edən olsaydı, bu əziyyətdən canı qurtardı. İki qüvvətli adam – yadına atası və qulluqçu düşdü – tamamilə kifayət edərdi; onların vəzifəsi qollarını Qreqorun domba küreyinin altından salıb çarpayından götürmək,

sonra öz yükləri ilə öyilib onun döşəməyə ehtiyatla düşməsinə qədər gözləməkdən ibarət olardı. Ehtimal ki, burada onun ayaqları da kara gəlirdi. Bəs, görsən, qapılar bağlı olmasaydı, o, köməyə bir adam çağırardımı? Bu fikir xəyalına gələndə bədbəxtçiliyinə baxmayaraq, özünü gülümseməkdən saxlaya bilmədi.

Berk dartınma zamanı müvazinetini güclə saxlayırdı, məsələ elə indicə tamam-kamal qurtarmalı idi ki, küçə qapısının zəngi çalındı. "Kimdisə firmadandır", – deyib, yerində donub qaldı, ayaqçıqları isə daha sürətlə tərpəşməyə başladı. Bir anlıq hər tərəf sakitləşdi. Qreqor çılğın bir ümidlə öz-özünə: "Onlar qapını açmırlar", – dedi. Bir qədər sonra isə, əlbəttə, qulluqçu, həmişə olduğu kimi qəti addımlarla küçə qapısına tərəf getdi və qapını açdı. Gələnin kim olduğunu müəyyənləşdirmək üçün qonağın ilk sözünü eşitmək kifayət edərdi: bu, idarə müdiri idi. Qreqor nə üçün elə bir firmada işləməli idi ki, kiçik bir xəta, yaxud diqqətsizlik dərhal ən ağır şübhə oyatsın? Məgər bu firmada işləyən bütün əməkdaşların hamısı bir nəfər kimi əclafdır, yaramazdır? Məgər onların arasında bir-iki saatını işə sərf etməsə də, vicdan əzabından tamam ağlını itirən və sadəcə olaraq yatağı tərk edə bilməyən etibarlı və sədaqətli adam yoxdur? Məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün – belə sorğu-sual, ümumiyyətlə, lazım idisə – bir şagird göndərmək kifayət deyildimi? Məgər mütləq müdirin özü gəlməli və bununla da bütün günahsız ailəyə göstərməli idi ki, bu şübhəli işi yoxlamağa ancaq onun iqtidarı çatır?

Əslində çıxardığı qərardan deyil, bu fikirlərin doğurduğu təlaş nəticəsində Qreqor bütün qüvvəsi ilə özünü çarpayıcıdan tulladı. Berk tappılı gəldi, amma bir elə şiddətli olmadı. Xalça tappılıtının səsinə bir az yumşaldı, həm də Qreqorun küreyi onun ehtimal etdiyindən daha artıq elastiki idi, buna görə də səs boğuq çıxdı, ancaq kifayət qədər ehtiyatlı tutmadığından kəlləsi yerə döyüldü, ağrıdan diltör olub, başını xalçaya sürtməyə başladı.

Müdir sol tərəfdəki otaqdan dedi:

– Orda nəse yerə düşdü.

Qreqor təəvvürünə gətirməyə çalışdı ki, buna bənzər bir şey müdirin də başına gələ bilməzdimi; axı belə bir şeyin ola biləcəyini inkar etmək mümkün deyildi. İndi isə müdir, belə fikrin əksinə olaraq, daha doğrusu, belə fərziyyəni rədd edərək laklı çəkmələri

cırıldaya-cırıldaya qonşu otaqda bir neçə sərrast addım atdı, Qreqoru xəbərdar etməyə çalışan bacısı da sağ tərəfdəki otaqdan:

– Qreqor, müdir gəlib, – deyə pıçıldadı.

Qreqor astadan:

– Bilirəm, – dedi və bacının eşidəcəyi dərəcədə səsinə qaldırmağa ürək eləmədi.

Atası sol tərəfdəki otaqdan:

– Qreqor, – dedi – cənab müdir bizə təşrif gətirmişdir. Soruşur ki, sən niyə səhər qatarı ilə getməmişən. Biz ona nə cavab verəcəyimizi bilmirik. Bir də o, şəxsən sən ilə danışmaq istəyir. Buna görə də, lütfən, qapını aç. O, iltifat edib otağın səliqəsizliyinə görə hər halda bizi bağışlayar.

Müdirin özü də mehribanlıqla əlavə etdi:

– Sabahınız xeyir, cənab Zamza.

Ata qapının yanında dayanıb Qreqorla danışdığı vaxt ana müdirə dedi:

– O xəstədir. Mənə inanın, cənab müdir, o xəstələnmişdir. Belə olmasaydı heç qatara gecikərdimi? Axı uşağın bütün fikri-zikri firmanın yanındadır. Hətta mən bir az hirsələnirəm ki, o, axşamlar niyə bir yana getmir. Şəhərdə səkkiz gün qaldı, bütün axşamları da evdə keçirdi. Masa arxasında oturub sakitcə qəzet oxuyur, ya da qatarların hərəkət cədvəlini öyrənirdi. Seçdiyi yeganə əyləncə də mişar çəkməkdir. İki-üç axşamın içində çərçivə qayırib otaqdan asdı. Elə gözəl çərçivədir ki, baxmaqla doymaq olmur. Qreqor qapını açanda özünü görə bilərsiniz, doğrusu, cənab müdir, gəlişinizlə mənə məsud etdiniz, sizsiz biz Qreqoru qapını açmağa məcbur edə bilməzdik. O çox inadkardır. Səhər bizdən gizlətsə də, yəqin ki, xəstədir.

– Bu saat gəlirəm, – Qreqor ağır-ağır, ahəngdar bir şəkildə diləndi, amma onların söhbətindən bir söz belə buraxmamaq üçün yerindən tərpənmədi.

Müdir dedi:

– Mənim başqa sözüüm yoxdur, xanım. Ümid edirəm ki, onun xəstəliyi o qədər də təhlükəli deyildir. Digər tərəfdən, qeyd etməliyəm ki, xoşbəxtlikdənmi, ya bədbəxtlikdənmi biz tacirlər işimizin xatiri üçün çox vaxt yüngül naxoşluqları vecimizə almamalıyıq, ayaq üstə keçirməliyik.

– Deməli, cənab müdir sizin otağına daxil ola bilər? – Hövsələdən çıxan ata yenidən qapını döydü.

– Yox, – deyə Qreğor cavab verdi.

Sol tərəfdəki otağa üzücü bir sükut çökdü, sağ tərəfdəki otaqda isə bacı hönkürdü.

Nə üçün bacı o birilərin yanına getmirdi? Yəqin o ancaq indi yataqdan qalxmışdı və heç geyinməyə də macal tapmamışdı. Bəs nə üçün ağlayırdı? Ona görə ki, qardaşı yerindən qalxmamışdı, müdiri yanına buraxmamışdı. Ona görə ki, o, iş yerini itirə bilərdi və sahibkar da onun valideynlərini köhnə tələblərlə təqib etməyə başlardı. Lakin bunlar hələlik əsassız qorxular idi. Qreğor hələ burada idi və heç də ailəsini tərk etmək fikrinə düşməmişdi. Doğrudur, o indi xalçanın üstündə uzanmışdı, əgər onun nə kimi bir vəziyyətdə olduğunu bilsoydilər, müdiri yanına buraxmağı heç kəs ondan tələb etməzdə. Bu balaca nəzakətsizlik üçün onu dərhal işdən çıxarmayacaqlar ki! Sonralar onsuz da bu nəzakətsizliyə asanlıqla bəraət qazandırmaları olar. Qreğora da elə gəlirdi ki, göz yaşı tökmək, nəsihət verə-verə tənqidiyə gətirmək əvəzinə, indi onu rahat buraxmaq daha münasib olardı. Məhz bu qeyri-müəyyənlik hamıya əzab-əziyyət verir, hamıya bəraət qazandırır.

– Cənab Zamza, – müdir bu dəfə səsinə qalxdı – nə olmuşdur? Siz otağınıza qapılıb qalmısınız, yalnız “hə”, “yox” cavabı verirsiniz, valideynlərinizin ağır və lüzumsuz həyəcanına səbəb olursunuz, həqiqətən də ağlagəlməz bir şəkildə vəzifənizdən – bunu sözləşməsi xatırladıram – boyun qaçırırsınız. İndi mən sizin valideynlərinizin, sahibkarınızın adından danışaram. Artıq dərəcədə xahiş edirəm ki, məsələni bilatəxir mənə izah edəsiniz. Mən heyrət edirəm, təəccüb edirəm! Sizi dinc, dərrakəli bir adam hesab edirdim. Amma siz, deyəsən, qərribə oyunlar çıxarmaq fikrinə düşmüşünüz. Düzdür, sahibkar bu gün səhər sizin işə çıxmadığınıza səbəb ola biləcək bir məsələyə işarə vurdu – bu, sizə yaxınlarda etibar edilmiş inkassaya aid idi – amma mən, düzü and içməyə hazır idim ki, bu səbəb həqiqətə uyğun deyildir. Lakin indi sizin bu anlaşılmaz inadınızı görəndən sonra hər hansı bir dərəcədə sizi müdafiə etmək həvəsim puça çıxır. Vəziyyətiniz isə heç də möhkəm deyildir. Mən əvvəlcə bunu sizə təkliddə demək niyyətində idim; ancaq bir halda ki, siz moni burada boş yerə vaxt itirməyə məcbur edirsiniz, mən bunu

hörmətli valideynlərinizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Son vaxtlar müvəffəqiyyətiniz, açıq deməliyəm, olduqca qeyri-kafi idi. Doğrudur, indi ilin o vaxtı deyil ki, böyük sazişlər bağlayasan, bunu biz etiraf edirik, cənab Zamza, amma ilin heç bir saziş bağlanmayan fəslə də, ümumiyyətlə, mövcud deyildir və mövcud ola da bilməz.

– Hə, cənab müdir – deyə Qreğor çıxırdı və özünü saxlaya bilməyib elə həyəcanlandı ki, hər şeyi unuttu, – mən bu saat, lap bu dəqiqə qapını açıram. Yüngül bir kefsizlik, baş gicəllənməsi mənə qalxmağa imkan vermirdi. Mən hələ də çarpayıdayam. Amma artıq özümə gəlmişəm. Dururam. Bircə dəqiqəlik səbir edin! Əhvalım düşündüyüm kimi də yaxşı deyil. Amma indi nisbətən düzəlib. Bu nə müsibətdir! Dünən axşam özümü əla hiss edirdim, bunu valideynlərim də təsdiq edər. Doğrusu, dünən axşam ürəyimə nəşə dammışdı. Çox güman ki, bu, hiss olunurdu. Mən nə üçün bu barədə firmaya xəbər vermədim! Axı indi mənə vurduğunuz tənə üçün sizin heç bir əsasınız yoxdur, – bu barədə mənə bir söz deməmişiniz. Yəqin ki, mənim göndərdiyim son sifarişləri siz görməmişsiniz. Bir də ki, mən saat səkkiz qatırı ilə yola düşəcəyəm. Bu bir neçə saatlıq artıq yuxu mənə güc verib. Cənab müdir, ləngiməyin, bu saat mən özüm firmaya gəlirəm, lütfən sahibkara belə deyin və mənim ehtiramımı ona yetirin.

Qreğor özü də nə dediyini bilmədən bu sözləri deyə-deyə asanlıqla, – görünür, çarpayıda buna alışmışdı – sandığa yaxınlaşdı, ona söykənib bütün bədənini boyu düzəlməyə çalışdı. O, həqiqətən qapını açmaq istəyirdi, açıb müdirlə danışmaq, indi bayırda gözləyən adamların onu görəndə nə deyəcəklərini bilmək istəyirdi. Əgər onlar qorxmış olsalar, bütün məsuliyyət Qreğorun üzərindən götürüləcəkdi və Qreğor xatircəm ola bilərdi. Əgər onlar hər şeyi sakitcə qarşılasalar, deməli, təşvişə düşməyə heç bir səbəb yoxdur və o, həqiqətən saat səkkizdə vəğzalda olacaq.

Əvvəlcə hamar sandıqdan bir neçə dəfə sürüşüb düşdü. Nəhayət, son sıçrayışla bütün qamətiylə düzəldi; bədəninin aşağı hissəsinə ağrıya fikir vermədi, halbuki bu ağrı ona əziyyət verirdi, sonra özünü yaxındakı stola saldı, ayaqlarını onun qıraqlarına bənd elədi. İndi o, bədəninin idarəsini öz əlinə almışdı, müdirin cavabını eşitmək üçün səsinə çıxarmırdı.

Üzünü Qreğorun valideynlərinə tutan müdir dedi:

– Siz heç olmasa bir söz başa düşdünüz? Yoxsa, o bizi məsxərəyə qoyur?

Ana göz yaşı içində səsləndi:

– Allah xatirinə insaf edin, bəlkə o lap ağır xəstədir, biz isə ona əziyyət veririk. – Sonra o: “Qreta! Qreta!” – deyə çağırırdı.

Bacı başqa tərəfdən səs verdi:

– Ana!

– Tez elə həkim dalınca qaç. Qreqor xəstədir. Tez həkim çağır. Sən Qreqorun nə cür danışdığını eşitdin?

Müdür, ananın çığırması ilə müqayisəyə gəlməyəcək asta səsle:

– O, heyvan səsi idi, – dedi.

Ata dəhlizdən mətbəxə üz tutaraq əlini bir-birinə çırpıb qışqırdı:

– Anna! Anna! Tez çilingər çağırın!

Hər iki qız yubkalarını xışıldada-xışıldada dəhlizlə qaçıb getdilər, – bacı nə tez geyindi belə? – və küçə qapısını taybatay açdılar. Qapının necə örtüldüyü eşidilmədi, görünür, onu elə açıq qoyub getmişdilər; bədbəxtlik üz verən evlərdə belə şeylər olur.

Qreqor tam arxayın oldu. Doğrudur, onun sözlərini başa düşmürdülər; halbuki bu sözlər özünə kifayət qədər aydın idi, hətta əvvəlkindən də aydın. Yəqin ona görə ki, qulaqları bu sözlərə alışmışdı. Sözlərini başa düşmürdülər, əvəzində isə artıq inanmışdılar ki, onun başına nəse bir iş gəlib. Kömək etməyə hazır idilər. Verilən sərəncamlardakı qətiyyət, mətanət və inam ona müsbət təsir etdi. O təzədən adamlara qoşulduğunu hiss etdi, mahiyyətə birini digərindən ayırmadan həkim və çilingərin möcüzə yaradacağını gözlədi, yaxınlaşmaqda olan həlledici danışqlar ərəfəsində sözlərini mümkün qədər aydın tələffüz etmək üçün bir qədər öskürsə də, səsini boğmağa çalışdı, axı ola bilsin, bu səslər artıq insan öskürəyinə bənzəmirdi, ancaq bu barədə fikir yürütməyə ürək eləmədi. Bəlkə, valideynləri müdirlə masa arxasında oturub xısın-xısın danışdılar, ya da ola bilsin, qulaqlarını qapıya söykəyib dinşəyirdilər.

Qreqor stulla birlikdə ağır-ağır qapıya doğru getdi, sonra stulu buraxıb dikinə qapıya söykəndi. Pəncələrinə nəse yapışqanlı bir madde vardı. O, uzun zəhmətdən sonra bir az da dikəldi. Sonra ağzı ilə açarı hərletməyə başladı. Amma heyif, əsil dişləri yox idi, – bəs indi açarı nə ilə tutsun? – əvəzində çənəsi çox möhkəm idi; o, doğrudan da çənəsi ilə açarı hərletdi. Uğradığı xəsarətə əhəmiyyət

vermədi. Boz bir maye ağzına dolub açar boyu axdı və döşəməyə töküldü.

Qonşu otaqdan müdir dedi:

– Qulaq asın, o, açarı hərletdir.

Bu, Qreqora ürək-dirək verdi; amma yaxşı olardı ki, onlar hamısı – atası da, anası da onu haraylayaydı, yaxşı olardı ki, hamısı çığıraydı: “Güc ver, Qreqor! Hə, güc elə, hə, bərk bur!” Ona elə gəldi ki, hamı onun səyinə gərginliklə diqqət edir. O, fədakarlıqla, bütün qüvvəsi ilə açardan tutdu. Açarı hərletdikcə Qreqor qapının yanında gah bu ayağına, gah o biri ayağına doğru meyil etdi. Dik dayanıb təkcə ağzının köməyi ilə gah açardan sallanır, gah da bədəninin bütün ağırlığını onun üstünə salırdı. Nəhayət, qılın şaqqıltısı Qreqoru elə bil yuxudan oyatdı. O, nəfəsini dərdi, öz-özünə: “Deməli, hər halda çilingərsiz keçinə bildim,” – dedi və qapını açmaq üçün başını qapının dəstəyinə qoydu.

Qapını bu üsulla açdığından qapı tamam-kamal açılanda belə onun özü görünmürdü. O, əvvəlcə qapının bir tayını asta-asta keçib getməli idi, elə böyük ehtiyatla keçib getməli idi ki, otağa girən yerdə arxası üstə çevrilməsin. Hələ bu çətin işlə məşğul ikən, artıq heç bir şeyə əhəmiyyət verməyib tələsdiyi zaman birdən müdirin ucadan “oh!” elədiyini eşitdi. Bu səs ona küləyin uğultusu kimi gəldi, sonra isə onun özünü gördü. Müdir qapıya hamıdan yaxın durmuşdu. O, əli ilə açıq ağzını qapadı və yavaş-yavaş geri çəkildi; elə bil onu nə isə görünməz, dəfədilməz bir qüvvə qovurdu. Müdirin burada olmasına baxmayaraq, saçları hələ axşamdan pırtlaşıb qalmış ana əvvəlcə yumruqlarını düyünlədi, sonra ataya nəzər salıb Qreqora tərəf iki addım irəlilədi, başı sinəsinə doğru sallandı və beləliklə, Qreqorun qabağını kəsdi. Ata da təhdidedici bir şəkildə yumruğunu düyünlədi, sanki Qreqoru içəri itələmək istəyirdi, sonra tərəddüd içində qonaq otağına baxdı, əlləri ilə gözlerini örtüb ağladı, geniş köksü bir neçə dəfə enib qalxdı.

Qreqor heç də qonaq otağına keçmədi, içəridən bərkidilmiş qapı tayına söykənib durdu, buna görə də ancaq gövdəsinin yarısı, otağa meyillənən səmtə əyilmiş başı görünürdü. Bu vaxt ərzində hava da aydınlaşdı; küçənin o tərəfində cəmi ölçülü pəncərələri fasada açılan bozuntul, lakin qaraya çalan xəstəxana binasının bir hissəsi göründü. Yağış hələ yağırdı, yerə iri damcılar səpələnirdi. Stolun üstündə səhər

yeməyinə məxsus çoxlu qab vardı, çünki ata üçün səhər yeməyi günün ən mühüm yeməyi idi. O, qəzet oxuya-oxuya keçirdiyi bu yemək vaxtını saatlarla uzadırdı. Üzbəüz olan divarda Qreqorun hələ də hərbi xidmət vaxtlarından qalmış şəkli asılmışdı. O, leytenant formasında idi, əlini qılıncının dəstəyinə qoymuşdu, qayğısız surətdə gülümsəyirdi. Özünün şəstli duruşu, mundiri ilə hörmət və ehtiram təlqin edirdi. Dəhlizin qapısı açıq idi, eyni zamanda giriş qapısı da aralı olduğundan pilləkənin başlanğıc hissəsi də görünürdü.

Qreqor başa düşdü ki, sakitliyini yaxşı mühafizə edən yalnız odur.

– Hə, belədir, indi mən geyinərəm, – dedi, – nümunələri toplayıb yola düşərəm. Bəs siz istəyirsinizmi mən gedim? Budur, cənab müdir, görürsünüz, mən inadkar deyiləm, həvəslə işləyirəm; səfərlər yorucudur, amma mən onlarsız yaşaya bilmərəm. Hara gedirsiniz, cənab müdir? Kontora? Eləmi? Siz hər şey barədə məlumat verəcəksiniz? Adam bəzən işləmək vəziyyətində olmur, elə bu zaman öz keçmiş müvəffəqiyyətləri haqqında xatırlamaq vaxtı gəlir çatır, xatırlaya-xatırlaya ümid edirsən ki, gələcəkdə daha diqqətlə, daha səylə işləyəcəksən, qüsurları aradan qaldıracaqsan. Mən sahibkara minnətdaram, siz bunu gözəl bilirsiniz. Digər tərəfdən valideynlərimin, bacımın qayğısı mənim üzərimə düşür. Mən fəlakətə uğramışam, amma bundan xilas olacağam. Ancaq siz onsuz da çətin olan vəziyyətimi korlamayın. Firmada mənim tərəfimdə olun! Bilirəm, kommissiyajörleri sevmirlər, elə düşünürlər ki, guya onlar külli miqdarda pul qazanır və buna görə də eys-ışrət içində yaşayırlar. Amma heç kəs beyinlərə yerimiş belə bir yanlış təsəvvür üzərində düşürmür. Lakin cənab müdir, siz işin nə yerdə olduğunu bilirsiniz, o birilərdən daha yaxşı bilirsiniz, hətta, öz aramızdır, sahibkarın özündən də yaxşı bilirsiniz. O, bir sahibkar kimi bu və ya başqa xidmətçinin zərərinə olaraq asanlıqla səhv edə bilər. Siz həmçinin gözəl bilirsiniz ki, kommissiyajör, demək olar, bütün il boyu firmadan kənarda qalıb dedi-qodunun, təsadüflərin, əsassız ittihamların asanlıqla qurbanı ola bilər, bunlardan qorunmaq iqtidarında deyil, çünki onların əksəriyyətindən xəbəri olmur, ancaq sonra səfərdən yorulmuş, üzülmüş qayıdan zaman onların heç bir səbəbə əsaslanmayan xoşagəlməz nəticələrinin acısını dadır. Cənab müdir, mənim haqlı olduğumu bir quru sözlə də olsa, etiraf etmədən getməyin!

Qreqor söhbətə başlayanda müdir üzünü döndərmişdi. O, qaşqa-bağını tökərək ancaq çiyinin üstündən ona baxırdı. Çiyinləri tez-tez atılıb düşürdü. Qreqor danışdıqca o bir an belə yerində durmurdu, gözlerini Qreqordan çəkmədən ağır-ağır qapıya doğru çəkiliirdi, elə bil hansı gizli bir qüvvə isə onu buranı tərk etməyə qoymurdu. Amma o artıq dəhlizdə idi, onun qonaq otağından qəfil atdığı son addımı görən olsaydı, elə başa düşərdi ki, müdirin dabanına köz basmışlar. Dəhlizdə sağ əlini pilləkənə doğru uzatdı, sanki orada xariqələdə bir səadət qanadlarını açıb onu gözləyirdi.

Qreqor başa düşdü ki, firmada işini zərbə altında qoymaq istəmirsə, müdiri bu ovqatla burdan buraxmamalıdır. Əlbəttə, valideynləri bunu belə aydın dərk etmədilər; illər keçdikcə onlar düşünməyə alışmışdılar ki, Qreqor bu firmada ömrü boyu işləyəcəkdir. İndi onların başının üstünü alan fəlakət ümidlərini hər yerdən kəsmişdi. Amma Qreqor müdiri ləngitməli, sakitləşdirməli, inandırmaqlı və nəhayət, öz tərəfinə çəkməli idi. Axı Qreqorun və onun ailəsinin gələcəyi ondan asılı idi. Ah, bircə bacısı getməsəydi! O, ağıllıdır, Qreqor hələ arxası üstə rahat-rahat yatanda bacısı onun üçün ağlayırdı. Əlbəttə müdir, – bu qadın düşkünü, – onun sözüne baxardı; o, küçə qapısını bağlayar və şirin dili ilə müdirin tərəddüdlərini dağıdardı. Ancaq bacı lazım olan vaxtda çıxıb getmişdi, Qreqor özü fəaliyyət göstərməli idi. Özünün indiki hərəkət imkanlarını qotiyən düşünmədən, danışğının, bəlkə, yenə anlaşılmaz olduğunu nəzərə almadan qapının bir tayını buraxıb o tərəfinə keçdi. Pilləkəndə dayanıb hər iki əli ilə sürəhdən gülməli bir vəziyyətdə tutmuş müdirə tərəf yerimək istədi, amma bacarmadı; elə oradaca, söykənəcək axtara-axtara zəif bir bağırmaqla pəncələri üstə düşüb qaldı. Bu hadisə baş verən kimi onun bədəni sustaldı və səhərdən bəri ilk dəfə rahatlandı. Pəncələrinin düşdüyü yer bork idi; sevindi ki, pəncələri onun sözüne əla baxırlar, hətta, onu getmək istədiyini yerə aparmağa da çalışırlar. Belə qərara gəldi ki, indicə onun bütün əzabları sona çatcaqdır, elə bu an, anasının yaxınlığında, lap onunla üzbəüz döşəmədə uzanarkən təkindən silkələndiyini hiss etdi. İndiyəqədər keyimiş halda durub matı-qutu qurumuş ana, birdən ayağa qalxdı, qollarını geniş açdı, barmaqlarını bir-birindən ayırıb bağırırdı: “Kömək edin! Allah xatirinə kömək edin!”

O, başını aşağı öydü, elə bil Qreqoru daha yaxşıca nəzərdən keçirmək istəyirdi, amma bunun əvəzində mənasız tərzdə dal-dalı çəkildi, arxada üstü dolu masa olduğunu unutdu və masaya çatanda fikri dağınıq olduğu üçün tələsik onun üstündə oturdu, böyrü üstə aşan qəhvəndən qəhvənin xalçaya süzüldüyünü də görmedi.

– Ana, ana, – Qreqor astadan dillənib gözlərini ona dikdi.

Bir anlığa müdiri də tamam unutdu; yerə qəhvə axdığını görüb, özünü saxlaya bilmədi və bir neçə dəfə əsəbi halda udqundu. Ana tozədən çıxır, yerə atıldı, özünü ona doğru gələn atanın qucağına yıxdı. Lakin indi Qreqorun öz valideynləri ilə məşğul olmağa vaxtı yox idi; müdir artıq pilləkəndə idi. O, çənəsini sürəhiyə söykəyib, geriye son vida nəzəri saldı. Qreqor onun arxasınca qaçmaq, daha doğrusu, ona çatmaq fikrinə düşdü. Müdir isə, görünür, onun niyyətini başa düşmüşdü. Ona görə də üç-dörd pilləni birdən sıçrayıb gözədən itdi. Ondən ancaq bir səs çıxdı: “Fu!” – və bu səs pilləkən boyu yayıldı. Müdirin qaçması başqalarına nisbətən daha səbatlı, dayanan atanın halını pozdu. Ata müdirin ardınca qaçmaqda olsa, yaxud Qreqorun onu tanımasına mane olmamaqda olsa, müdirin palto və şlyapası ilə birlikdə qoyub getdiyi çəliyini sağ əlinə, qəzetini isə sol əlinə aldı. Ayaqlarını yerə döydü, qəzet və ağacı yelləyə-yelləyə Qreqoru öz otağına qovmağa başladı. Qreqorun heç bir xahişi kömək etmədi. Bir də ki, ata onun heç bir xahişini başa düşmürdü. Qreqor başını nə qədər itaətkarlıqla tərpedirdisə, ata ayaqlarını bir o qədər yerə bərk döydürdü. Havanın soyuq olmasına baxmayaraq, ana pəncərəni taybatay açdı, başını bayıra çıxarıb, əlləri ilə üzünü örtüdü. Pəncərə pilləkənin üstündən yel çəkirdi. Pərdələr yellənirdi, stolun üstündəki qəzetlər xışıldayırdı, bir neçə varaq döşəməyə səpələnmişdi. Ata vəhşilər sayığı fısıldaya-fısıldaya ona insafsızcasına hücum edirdi. Qreqor isə dal-dalı getməyə qətiyyəti adət etməmişdi. O, həqiqətən, çox ləng hərəkət edirdi. Əgər Qreqor dönseydi dərhal öz otağına düşəcəkdə, lakin gec dönüb atasını əsəbiləşdirməkdən qorxurdu, atasının ağacı isə hər an onun belinə, ya başına ölümcül zərbə endirə bilirdi. Nəhayət, Qreqor üçün başqa bir çıxış yolu qalmadı, zira o, heyətlə gördü ki, dal-dalı getməklə müəyyən bir istiqamət götürmək iqtidarında deyildir, buna görə də, o, qorxa-qorxa atasına baxmaqda davam edə-ədə dönməyə, – mümkün olduqca sürətlə, həqiqətdə isə çox ağır-ağır dönməyə başladı. Görünür, ata

onun bu xeyirxah niyyətini dərk etdi, nəinki dönməsinə mane oldu, hətta uzaqdan, ağacın ucu ilə onun hərəkətini istiqamətləndirdi. Ah, kaş atanın bu dözülməz fısıltısı olmayaydı! Bunun ucbatından Qreqor tamam başını itirmişdi. O, öz arzusuna nail olmaq üzrə idi ki, atanın fısıltısına qulaq verdiyindən səhv etdi və bir az geriye döndü. Nəhayət, başını sağ-salamat açıq qapıya doğru uzatdı, lakin məlum oldu ki, gövdəsi çox enlidir və qapıdan rahat keçə bilməyəcək. Ata isə özünün bu vəziyyətində dərk edə bilmədi ki, qapının ikinci tayını açıb Qreqora yol vermək lazımdır. O yalnız bircə şey haqqında fikirləşirdi: Qreqoru öz otağına mümkün qədər tez salmaq.

O, əsaslı hazırlığa dözəcək halda deyildi, bu hazırlıq Qreqora lazım idi ki, o, dik vəziyyət ala bilsin və bəlkə bu vəziyyətdə qapıdan keçsin. Guya heç bir maneçilik yoxmuş kimi, o, indi Qreqoru xüsusi hay-küylə qovurdu. Qreqorun arxasında eşidilən səslər təkcə səs olaraq qalmırdı, burada məsələ, həqiqətən ciddi idi. Qreqor nə olur olsun özünü qapıya sarı vermək istədi. Bədəninin bir hissəsi qalxdı, o, qapının ağzında yanpörtü uzandı, bir böyrü yaralandı, ağ rəngli qapıda iyirənc bir ləkə qaldı. O, qapıya pərçimlənib qaldı, daha tərpenə bilmədi. Bədəninin bir böyründəki ayaqları əsə-əso sallanırdı, o biri böyründəki ayaqları isə altında qaldığından ağrıyırdı. Ata bütün gücü ilə ona zərblə təpik ilişdirəndə – əslində bu təpik xilasedici hesab oluna bilərdi – qana bulaşan Qreqor öz otağına düşdü. Qapını ağacla cırıb örtüldü və içəriyə çoxdan arzu edilən bir sükut çökdü.

II

Qreqor ancaq toran qovuşanda ağır, bayğınlığa benzəyən yuxudan ayıldı. Əgər onu narahat etməsəydilər, onsuz da bir az sonra oyanacaqdı. Çünki dincini kifayət qədər almışdı və özünü yuxudan doymuş kimi hiss edirdi. Amma ona elə gəldi ki, yuxudan onu kiminsə yüngül addımları və yaxud dehlizə açılan qapının səsi oyadıb. Küçədəki elektrik fənərlərinin işığı tavana və mebelin yuxarı hissəsinə düşmüşdü. Aşağı, Qreqorun səriltdiyi yer isə qaranlıq idi, Qreqor baş vermiş hadisəyə baxmaq üçün qədrini hələ indi bilməyə başladığı qarmaqlarının köməkliyi ilə qapıya doğru süründü.

Onun çapıq sol böyrü göynəyirdi, bədəninin hər iki tərəfindən sallanan qıçları isə əməlli-başlı axsayırdı. Səhər onun qıçlarından biri – möcüzəyə bax ki, yalnız biri! – ağır yaralanmışdı və taqətsiz çolaq qıçı Qreqor öz arxasınca sürüyürdü.

O, yalnız qapının yanına çatanda bura niyə gəldiyini başa düşdü: nəso dadlı bir qoxu gəlirdi. Onun üçün şirin südlə dolu bir kasa qoyulmuşdu. İçinə ağ çörək də doğranmışdı. O, sevincdən az qala güləcəkdi, çünki səhərkine nisbətən daha şiddətlə yemek istəyirdi. Başını az qala gözləri qarışıq kasaya soxdu, lakin tezliklə dilxor olub başını kasadan çıxartdı, sol böyrü yaralı olduğuna görə yemek arxasında oturmaq ona çətin gəldi, – o, ağzını geniş açıb, bütün gövdəsini işə salsaydı, rahat yeyə bilərdi, – lakin onun çox xoşladığı və bacısının da bu səbəbdən gətirdiyi süd, birdən-birə ona tamamilə dadsız göründü; o, ikrahla kasadan üz döndərdi, geriye – otağın ortasına tərəf süründü.

Qreqor qonaq otağında işıq yandırıldığını qapının çatından gördü; ata adətən həmişə bu vaxtlar anaya, bəzən də bacıya axşam qəzetlərini ucadan oxuyurdu, ancaq indi içeridən heç bir səs-səmir gəlmirdi. Həmişə bacının nəql etdiyi və ya məktublarında yazdığı bu qıraət ola bilsin son zamanlar, ümumiyyətlə, məişətdən çıxmışdı. Evdə adam olduğuna baxmayaraq, içeridə sakitlik idi. Qreqor öz-özünə pıçıldadı: “Ailəm nə qədər sakit həyat keçirir.” Gözlərini qaranlığa zilləyib, ata-anasına, bacısına belə gözəl mənzil və yaxşı həyat boxş etdiyinə görə sevinib qürreləndi. Əgər indi bu rahatlığın, əmin-amanlığın dəhşətli sonu çatmışsa? Belə fikirlərə qapılmaq üçün Qreqor özələlərini tərpotməyi, yumşaltmağı və otaqda sürünməyi qərara aldı.

Bütün bu uzun axşam ərzində yalnız birce dəfə yan qapı bir balaca aralandı və dərhal də örtüldü. Sonra başqa bir qapı cırıldadı: görünür, kim isə içeri girmək istəyir, amma ehtiyat edirdi. Qreqor tərəddüd keçirən bu adamı bir təhər saxlamaq, heç olmazsa onun kim olduğunu müəyyənləşdirmək üçün düz qonaq otağının qapısı yanında dayandı, lakin qapı açılmadı, Qreqorun buna sorf etdiyi vaxt da hədə getdi. Qapı səhər bağlı olan zaman hamı onun yanına gəlmək istəyirdi, indi isə qapının birini o özü açmışdı, qalan qapılar da bütün gün ərzində yəqin açılmışdı, ancaq heç kəs onun yanına gəlmirdi; elə açarlar da bayır tərəfdən qapının üstündə sallanıb qalmışdı.

Qonaq otağının işığı gecədən xeyli keçmiş söndürüldü, bu zaman məlum oldu ki, onun ata-anası və bacısı hələ bu vaxta qədər oyaq imişlər, çünki indi aydın eşidildi ki, onlar pəncələri üstündə yataqlarına doğru hərəkət edirdilər. İndi əlbəttə, səhərə qədər Qreqorun yanına heç kəs gəlməyəcəkdi, deməli, həyatını yenidən qurmaq məsələsi haqqında onun mançəsiz fikirləşməsi üçün kifayət qədər vaxtı vardı. Amma üzüqoylu sərələndiyi bu boş və həddən artıq hündür otaq onun canına qorxu salırdı. O, bu qorxunun səbəbini başa düşmürdü, axı bu otaqda düz beş il yaşamışdı. Qeyri-iradi dönərək divanın altına sürünməyə başladı, küroyi incitsə də, başını qaldırmaq mümkün olmasa da, özünü çox narahat hiss etdi, birçə ona heyifsiləndi ki, bədəni çox enli olduğuna görə divanın altına yerləşmiş.

Bütün gecəni orada keçirdi: bunun bir qismini aclığın tez-tez hürküdüyü mürğüləmədə, bir qismini isə qayğılar və tutqun ümidlər içərisində; belə nəticəyə gəldi ki, özünü mütləq dinc aparmalı və indiki vəziyyəti ilə ailənin başına gətirdiyi müsibəti öz səbri və qanacağıyla yüngülləşdirməlidir.

Obaşdan – demək olar, hələ gecə idi – bacının tamam geyinmiş halda dəhliz qapısını açdığı, ehtiyatla onun otağına nəzər saldığı vaxt qəbul etdiyi qərarın möhkəmliyini sınaqdan çıxarmaq üçün Qreqorun əlinə fürsət düşdü. O, Qreqoru dərhal görmədi, lakin sonradan onu divanın altında görəndə – ilahi axı o, bir yerdə olmalı idi, uçub gedə bilməzdi ki, – elə qorxdu ki, hətta özünü ələ ala bilməyib tələsik qapını çırpdı. Sonra tutduğu işdən peşman olubmuş kimi, yenə qapını açdı, ağır xəstənin, yaxud kənar adamın yanına gedirmiş kimi pəncələri üstə otağa daxil oldu. Qreqor başını yavaş-yavaş divanın kənarından çıxarıb bacısının hərəkətlərinə göz qoymağa başladı. Görsən, ac ola-ola onun südə toxunmadığını bacısı duyaçaqdımı, ona daha münasib olan başqa bir yemek gətirəcəkdimi? Əgər bacı duymasaydı, Qreqor acından ölsə də, bacısının nəzərini buna cəlb etməzdi, halbuki az qalırdı sıçrayıb divanın altından çıxsın, bacısının ayaqlarına düşsün, ondan yaxşı bir yemek istəsin. Bacı içeri girən kimi kasanın dolu olduğunu, hətta ətrafa az-maz süd çiləndiyini görüb heyretləndi, kasanı götürüb – əlbəttə, əli ilə yox, bir əski parçası ilə – apardı. Bunun əvəzində nə gətirəcəyi isə Qreqor üçün çox maraqlı idi, bu haqda hətta cürbəcür fərziyyələr uydurmağa başladı. Lakin nə qədər fikirləşdisə də, təbiətən mərhəmətli

olan bacının nə edə biləcəyini anlamağa qədər gəlib çıxmadı. Bacı onun hansı yeməkdən xoşu gəldiyini bilmək üçün bir yığın müxtəlif yemək gətirib köhnə qəzetin üstünə düzdü. Burada çürümüş göyörti, şamdan qalmış bir neçə sümük, bir az kışmış və badam, Qreqorun iki gün əvvəl dilinə vurmadiğı bir tikə pendir, yağ yaxılmış bir az çörək, duz səpilmiş başqa bir çörək tikəsi də vardı. Bunların yanına, – görünür, Qreqor üçün həmişəlik ayrılmış – bir kasa da qoyulmuşdu. Kasada su vardı. Bacı Qreqorun onun yanında heç nə yeməyəcəyini qət edib çıxıb getdi. Hətta onun xatircəm olması üçün də şorait yaratdı – açarı arxadan burdu. Qreqor yeməyə doğru süründü. İndi onun ayaqları bir-birindən daha iti sürətlə qabağa tullanırdı. Yaraları da sağalmışdı. Heç bir maneə hiss etmirdi. O, buna təəccüb edərək xatırladı ki, aydan artıqdı barmağını bıçaqla yüngülvari kəsib. Bu yara onu lap srağagünə qədər incidirdi. “Mən doğrudanmı, indi həssaslığımı itirmişəm” – Qreqor düşündü və ağgözlüklə, böyük həvəslə pendirə girişdi. Pendir başqa yeməklərdən daha çox xoşuna gəlirdi. Aldığı ləzzətdən gözləri yaşarmışdı, əlinə keçənləri – pendiri, göyörtini, sousu – tələsik içəri ötürürdü. Təzə xörək isə, əksinə, xoşuna gəlmirdi, hətta qoxusu da ona dözülməz gəlirdi. Yeməyini çoxdan yeyib qurtarmışdı, elə həmin yerdəcə tənbel-tənbel uzanmışdı. Lakin bu zaman yerinə getməsinin vaxtı çatdığına işarə olaraq bacı açarı ağır-ağır hərlətdi. Artıq mürgüləməyə başlasa da, bu səs onu hürkütdü və o tələm-tələsik divanın altına süründü. Lakin bacının otaqda olduğu bu qısa müddət ərzində divanın altında qalmaq Qreqordan böyük səy tələb edirdi. Çünki çox yediyinə görə gövdəsi bir qədər yumrulanmışdı, girdələşmişdi, bu darısqal yerdə nəfəs almaq belə ona əzab verirdi. O, tənənfəs olmuşdu. Gözlərini bərəldib bacısına baxırdı. Bacısı isə heç nədən şəkəlmədən nəinki yeyilmiş xörəklərin artığını, hətta heç onun toxunmadığı və sanki daha heç bir şeyə yaramayacaq yeməkləri süpürüb bir yerə yığdı, hamısını da tələsik vedrəyə töküüb ağzını taxta parçası ilə örtüdü və götürüb getdi. Bunlar Qreqorun nəzərindən qaçmadı. Bacı dönüb getməyə macal tapmamış Qreqor divanın altından çıxıb döşəməyə sərələndi və şişman qarnını qaldırdı.

Beləliklə, Qreqor hər gün yeməklə təmin olunurdu: bir səhərlər valideynləri və qulluqçuları yatdığı vaxt, bir də ümumi nahardan sonra. Onun valideynləri bu vaxtlar yatırdı. Bacı isə qulluqçunu bir

tapşırıqla evdən çıxarıb Qreqor üçün yemək gətirirdi. Əlbəttə, Qreqorun acından ölməsini onlar da istəmirdilər, lakin Qreqora yemək verilməsinin bütün təfərrüatını bilmək, yəqin ki, onlar üçün dözülməz olardı, görünür, bacı onları heç olmazsa xırda dər-d-qüssədən qorumaq istəyirdi. Çünki onlar bunsuz da kifayət qədər əzab içində idilər.

Bu hadisənin baş verdiyi hələ birinci səhərdə həkimlə çilingəri evdən hansı bəhanə ilə yola saldıqlarından Qreqor xəbərsiz qaldı. Vaxta ki, onu başa düşmürdülər, hətta heç kəsini, o cümlədən, bacısının belə ağlına gəlmirdi ki, o başqalarını başa düşür. Buna görə də bacı onun otağında olan zaman Qreqor yalnız “ah-uf”, bir də, müqəddəslərə yalvarış eşidə bilirdi. Sonralar, bacının hər şeyə bir qədər alışdığı zaman – tam alışmaq barədə təbii ki, heç söhbət bilməzdi – Qreqorun qulağına hərdən mehriban sözlər də dəyirdi. Yeməyini axıra kimi yeyirdisə, bacısı “bu gün yemək onun xoşuna gəlib”, – deyirdi. Əksinə olanda, yəni Qreqor yeməyi yeməyəndə – get-gedə bu hadisə tez-tez təkrar olunurdu – bacı kədərli-kədərli söylənirdi ki, “yənə hamısı tökülüb qalıb”.

Ümumiyyətlə, heç bir təzə xəbər öyrənə bilməyən Qreqor qonşu otaqlarda gedən söhbətlərə xəlvəti qulaq asırdı, səs eşidən kimi dərhal həmin tərəfə cumurdu, bütün bədənini ilə qapıya qısılırdı. Xüsusən ilk vaxtlar elə bir söhbət olmurdu ki, örtülü də olsa, axırda gəlib onun məsələsinə çıxmasın. İlk günlər hər dəfə yemək zamanı bu vəziyyətdə özlərini necə aparacaqları barədə məşvərət edirdilər; yeməklər arası vaxtda da bu mövzuda söhbət gedirdi. İndi evdə həmişə ailə üzvlərindən ikisi qalırdı, görünür, heç kəs evdə tək qalmaq istəmirdi, evi yiyəsiz qoyub heç yerə getmək də olmazdı. Yeri gəlmişkən, qulluqçu – baş verən hadisə haqqında onun nə bildiyi tam aydın deyildi – elə birinci günü ananın qarşısında diz çöküb yalvardı ki, onu dərhal azad etsin. On beş dəqiqə sonra onlarla vidalaşarkən işdən çıxarmağı ön böyük tərəhhüm sayaraq, göz yaşları içində anaya təşəkkür etdi və and-aman elədi ki, bu barədə heç kəsə bir kəlmə də danışmayacaq, halbuki ondan bunu heç kəs tələb etmirdi.

İndi evin biş-düşünü bacı ilə ana eləyirdi. Bir də bu çox böyük zəhmət tələb etmirdi, demək olar ki, evdə heç kəs bir şey yemirdi. Qreqor, yemək üçün bir-birini əbəz yerə dilə tutan valideynlərin

səsini tez-tez eşidirdi, cavab isə “sağ ol, mən toxam”, yaxud buna bənzər bir şey olurdu. Deyəsən, içkiyə də meyli olan yox idi. Bacı, atadan pivə içmək istəyib istəmədiyini tez-tez soruşurdu və deyirdi ki, məmnuniyyətlə özü gedib alar, atanın susduğunu gördükdə onu hər cür şübhədən xilas etmək ümidi ilə deyirdi ki, pivə almağa dalandar qadını da göndərə bilər, bu zaman ata qəti cavab verirdi: “Yox”. Bundan sonra bu barədə heç bir danışq olmurdu, söz-söhbət kəsilirdi.

Ata elə birinci gün ana və bacıya ailənin maddi vəziyyətini və gələcək planlarını izah etdi. O, tez-tez masa arxasından durub beş il bundan qabaq iflasa uğramış firmasından qalan balaca ev kassasını açır, gah bir qəbz, gah da qeyd dəftərini çıxarırdı. Onun mürəkəb mexanizmlə qıfılı necə açdığını, axtardığı şeyi tapdıqdan sonra açarı necə hərəkətdəyi Qreqor yaxşı eşidirdi. Atanın bu izahatları Qreqorun dustaq vəziyyətinə düşdüyü vaxtdan sonra eşitdiyi qismən ilk təsəlliverici yeniliklər idi. O, elə hesab edirdi ki, həmin firmadan atasında heç bir şey qalmamışdır, hər halda ata bunun əksini təsdiqləməirdi, Qreqor da bu barədə soruşmurdu. O vaxt Qreqorun yeganə arzusu bundan ibarət idi ki, hamını tam ümitsizliyə gətirib çıxaran iflası mümkün olduqca tez unudurmaq üçün əlindən gələn hər şeyi etsin. Buna görə də Qreqor xüsusi ehtirasla işə girişmişdi, qısa müddətdə prikazçikdən adlayıb kommivoyajör olmuşdu, əlbəttə, kommivoyajörün qazancı başqa idi, onun iş uğurları, komisionçularda olduğu kimi, nəqd pula çevrilirdi, o da bu pulu evə gətirib heyrət içində gözlərini döyən, səadətə çatan ailənin qarşısına qoyurdu. O zaman yaxşı vaxtlar idi, sonra o vaxtlar bir daha əvvəlki dəbdəbəsinə olduğu kimi təkrar olunmadı, halbuki Qreqor sonralar da ailəni saxlayacaq dərəcədə qazanırdı və onları təmin edə bilirdi. Buna hamısı adət eləmişdi: ailə də, Qreqorun özü də; pulu ondan minnətdarlıqla qəbul edirdilər, o da həvəslə onlara pul verirdi, amma xüsusi sevinc yaranmırdı. Yəni də ona ən yaxın olanı bacı idi, bacı ondan fərqli olaraq musiqini çox sevirdi, yaxşı skripka çalır, son vaxtlar Qreqorda onu konservatoriyaya düzəltmək kimi gizli bir istək yaranmışdı. Bununla bağlı böyük xərclər olacağına və bu xərclərin yerini nə isə başqa bir şeyin hesabına doldurmaq lazım gələcəyinə baxmayaraq, Qreqor arzusunu həyata keçirmək istəyirdi. Onun şəhərdə ləngidiyi qısa vaxt ərzində bacı-qardaş arasında olan söh-

bətlərdə konservatoriya sözü tez-tez xatırlanırdı. Bunlar bir qayda olaraq yalnız xam xəyalı, arzunu əks etdirsə də, bununla belə hətta bu məsum anılmanın özü də valideynlərində narazılıq doğururdu. Fəqət Qreqor konservatoriya haqqında çox düşünürdü və öz niyyətini Milad axşamı təntənəli surətdə bildirmək istəyirdi.

Dikələrək qapıya söykəlib söhbətə qulaq asdığı zaman, onun başında bu cür, indi tamamilə faydasız olan fikirlər dolayırdı. Yorulduğuna görə hərdən dinləməkdən də əl çəkirdi, qofildən başı sallanıb qapıya toxunur və olüstü də dikəlirdi. Çünki o, balaca bir şaqqıltı salan kimi qapının o tayında eşidilir və bu səs hamını susmağa məcbur edirdi. Bir qədər sonra ata qapıya baxıb: “O, yenə orda nə oyun çıxarır?” – deyirdi. Söhbətin ardı isə yalnız bundan sonra astadan davam etdirilirdi.

Ata izahatlarını təkrar edirdi – həm ondan ötrü ki, öz işindən çoxdan ayrılmışdı, həm də ona görə ki, ana bir dəfə deyəndə hamısını başa düşmürdü. Qreqor tədricən təfərrüatı ilə öyrəndi ki, bütün bədbəxtliklərə, başlarına gələn fəlakətə baxmayaraq, evdə bir az varidat saxlanmışdır və faizlə toxunulmadığı üçün bu illər ərzində bir az üstünə də gəlmişdir. Bundan başqa məlum oldu ki, Qreqorun hər ay evə gətirdiyi pul da – o, həmişə özündə bir neçə qulden* saxlayırdı – bütünlüklə xərclənməmiş, onun qalığından da balaca bir sərmayə düzəlmişdir. Qreqor qapının arxasında dayanıb belə gözlənilməz ehtiyat və qənaət üçün sevinib başı ilə razılığını bildirirdi. Ümumiyyətlə o, bu artıq pulla atasının borclarının bir hissəsini verib, öz qulluğundan istədiyi vaxt imtina etmək gününü yaxınlaşdırı bilərdi, amma atanın pulları məhz belə sərf etməsi, şübhəsiz, daha yaxşı imiş.

Ailənin faiz hesabına yaşaması üçün bu pullar hər halda çox az idi; bir ilə, uzaq başı iki ilə çatardı və deməli, bu pul xərclənmək üçün deyil, ancaq pis gün üçün saxlanılırdı, gündəlik xərclik üçünse mütləq qazanmaq lazım idi. Ata sağlam olsa da, qoca idi, beş il idi ki, işləməirdi və özünə bir elə gümanı da gəlmirdi; keşməkeşli, uğursuz həyatında ilk fasilə olan bu beş il ərzində o, xeyli şişib ağırlaşmışdı. Belkə astma xəstəliyinə tutulub nəfəs tənəgiməsindən olmazın əziyyət çəkən və bütün günü pəncərə qabağındakı taxtda tir kimi

* Hollandiyada gümüş pul vahidi

uzanan qoca anası pul qazanmalıdır? Bəlkə də bacısı? Ancaq o axı hələ on yeddi yaşlı bir uşaq idi, indiyəqədər yaşadığı kimi yaşamağa, yaraşlıq geyinməyə, yuxudan gec durmağa, bir növ adi əyləncələrdə iştirak etməyə, hər şeydən əvvəl skripka çalmağa haqqı var idi. İndi qazanc haqqında evdə söhbət gedərkən Qreqor birdən-birə qapıdan qopdu, özünü yaxınlıqda qoyulmuş üzü dərilili divanın üstünə atdı, xocalətdən, dərdədən bədənini hərərət axdı.

O, çox vaxt uzun gecələri bir an belə yuxuya getmədən orada uzanırdı, saatlarla özünü divanın dərisinə sürtürdü, yaxud zəhmətinə heyifsilənmədən istədiyi yerə dırmaşmaq üçün kreslonu pəncərənin yanına sürüyürdü, bəzən də bədənini kresloya söykəyib, özünü pəncərə altlığına salırdı, əlbəttə, bütün bunları ona acılı-şirinli xatirələr aşılırdı. Əslində isə o özündən aralı olan şeyləri gündən-günə daha pis görürdü. Əvvəllər zəhləsi getdiyi üzbəüzdəki xəstəxana yenə də onun gözləri qarşısında idi, amma Qreqor artıq onu tanıya bilmirdi, əgər sakit və geniş şəhər küçəsi olan Şarlottenştrassda yaşadığını dürrüst bilməsəydi, düşünə bilərdi ki, o, öz pəncərəsindən səhraya baxır, elə bir səhra ki, orada boz yerlə boz səma fərqlənməz dərəcədə bir-birinə qarışmışdır. Son dərəcə diqqətli və iltifatlı olan bacı gördü ki, evin ortasındakı kreslo pəncərənin qabağına çəkilmişdir, bundan sonra o, otaqda hər dəfə yır-yığış edərkən qəsdən kreslonu pəncərə qabağına gətirir və pəncərənin içəri qatını taybatay qoyurdu.

Əgər Qreqor bacısı ilə danışa və çəkdiyi zəhmətə görə ona təşəkkür edə bilseydi, bacısının əziyyətini qəbul etmək asanlaşardı, amma bunu edə bilmədiyinə görə o əzab çəkirdi. Doğrudur, bacı yaranmış vəziyyətdən doğan əzab-əziyyəti yüngülləşdirmək üçün əlindən gələni edirdi, onun gördüyü işlər getdikcə daha yaxşı nəticə verirdi, ancaq vaxt ötdükcə Qreqor hər şeyi daha aydın başa düşürdü. Onun gəlişi Qreqor üçün dəhşət idi. Ümumiyyətlə, bacı Qreqorun otağına heç kimin baxmasına imkan verməyə də, özünü içəri girəndə arxasınca qapını bağlamağa vaxt sərf etmir, birbaşa pəncərəyə tərəf qaçır, tələm-tələsik, indi boğulacaqmış kimi pəncərəni taybatay açır, sonra isə lap soyuq olsa da, pəncərənin qabağında durur, dərinə nəfəs alırdı. Bu hay-küylə, tələsik hərəkətləri ilə o, gündə iki dəfə Qreqoru qorxudurdu. Qreqor divanın altında əsirdi, halbuki çox yaxşı bilirdi ki, əgər bacı onunla pəncərənin bağlı olduğu vaxtda bir otaqda qalsaydı, şübhəsiz onun canını bu qorxulardan xilas etmiş olardı.

Qreqorun həşəratə çevrilməsindən bir aya yaxın vaxt keçirdi, buna görə də bacıda onun görkəminə heyretlənməyə bir ələ əsas qalmamışdı. Bir dəfə o, Qreqorun yanına həmişəkindən tez gəldi və qardaşını o vaxt pəncərədən harayasa baxan gördü; o, hərəkətsiz durmuşdu, dəhşətli görkəmi vardı. Əgər bacı otağa girməsəydi, bu, Qreqor üçün heç də gözənilməz hadisə olmazdı, çünki o, pəncərənin qabağında olduğuna görə bacısı pəncərələri açma bilməzdi; qız nəinki içəri girmədi, hətta, geri sıçradı və tez qapını bağladı; onu kənardan müşahidə edən olsaydı, elə zənn edərdi ki, Qreqor qızı didmək, parçalamaq istəyirmiş. Qreqor əl üstü divanın altında gizləndi, ancaq bacısı bir də günortaüstü qayıtdı, özü də bərk heyəcanlı idi. Qreqor anladı ki, bacı hələ də onun görkəminə alışmayıb və heç zaman da alışmayacaq; o hətta Qreqorun divanın altından çıxan gövdəsinin kiçik bir hissəsini görəndə qaçmamaq üçün min bir əziyyətə qatlaşır. Bacını bu hissəni görməkdən xilas etmək üçün bir dəfə o, belində mələfə gətirdi – bu işə dörd saat vaxt sərf etdi – və mələfəni divanın üstünə elə sərdi ki, bütünlüklə üstünü örtün, hətta bacı əylə belə onu görə bilməsin. Əgər bacı bu mələfəyə ehtiyac olduğunu düşünməsəydi, onu yığışdırma bilərdi, axı Qreqor bu mələfəyə kef üçün bürünmüşdü, bu, kifayət qədər aydın idi. Bacı mələfəyə toxunmadı, hətta Qreqora elə gəldi ki, bunun necə qarşılandığını bilmək üçün mələfənin yanını qaldıranda bacının minnətdarlıq bildirən baxışları ilə qarşılandı.

Birinci iki həftə ərzində valideynləri özlərini onun yanına gəlməyə məcbur edə bilmirdilər və o, bacının indiki işinin necə tərifi ediyini tez-tez eşidirdi, halbuki əvvəllər ara-sıra ona hirsələnirdilər, çünki qız onlara dedikcə ağlısız, yelbəyin görünürdü. İndi ata və ana bacının içəridə yır-yığış etdiyi müddətdə çox vaxt Qreqorun otağı qabağında intizarla gözləyir, bacı otaqdan çıxan kimi, onu otağın nə vəziyyətdə olması, Qreqorun yeyib-yeməməsi, bu dəfə özünü necə aparması, yaxşılığa doğru kiçik bir əlamətin olub-olmaması barədə müfəssəl nəql etməyə məcbur edirdilər. Ana, Qreqoru görməyi nisbətən tez arzu etdi, amma ata ilə bacı ağıllı, inandırıcı dəlillərlə bu arzusunun qarşısını kəsdi. Qreqor bu dəlilləri eşidir və tamamilə bəyənirdi. Sonra isə ananı güclə saxlamaq lazım gəlirdi. "Məni Qreqorun yanına buraxın, o mənim bədbəxt balamdır. Məgər siz anlamırsınız ki, mən onun yanına gəlməliyəm!" – deyər çıxdığı zaman

Qreqor düşündü ki, əgər anası onun yanına gələydi, – əlbəttə, hər gün yox, tutaq ki, həftədə bir dəfə, – həqiqətən yaxşı olardı. Axı ana hər şeyi bacıdan yaxşı anlayırdı, bacı mətanətinə, cəsaretinə baxmayaraq, uşaq idi, bəlkə də, elə bir uşaq şıltaqlığı ilə belə bir yükü öz üzərinə götürmüşdü.

Qreqorun anasını görmək arzusu tezliklə yerinə yetdi. O, valideynlərinin qayğısını çəkərək gündüzlər pəncərə qabağında görünürdü, bir neçə kvadratmetrlik döşəməni sürünmək xeyli müddətə başa gəlirdi, hərəkətsiz uzanmaq gecələr də çətin idi, hətta tezliklə yeməklər də ona heç bir ləzzət vermədi, elə bil hər şey dadsızlaşmışdı. O, əylənmək üçün divarlarda və tavanda sürünməyə adət etdi. Tavan-dan sallanmağı xüsusilə çox sevirdi, bu, döşəmədə uzanmaq kimi bir şey deyildi, burada o daha rahat nəfəs ala bilir, bəzən yüngülcə yellənirdi də; yuxarıda olduğu həmin xoş və dalgın vaxtlarında özü də təəccüb edərək ara-sıra tavadan üzülür və gürultu ilə döşəməyə düşürdü. Lakin indi o bədənini, əlbəttə, əvvəllərdə olduğu kimi idarə etmirdi, nə cür yüksəklikdən düşür-düşsün, bədəninə az da olsa xətər dəymirdi. Bacı dərhal duydu ki, Qreqor özünə yeni bir əyləncə tapmışdır – axı o, hara sürünürdüsə orada yapışqanvari iz qalırdı, – ona görə də bu əyləncə üçün daha çox yer ayırmağı qərara aldı, onun sürünməsinə mane olan mebeli, birinci növbədə sandığı və yazı masasını otaqdan çıxartmağı qət elədi. Lakin o, bu işi təkbaşına görmək iqtidarında deyildi; atasını köməyə çağırmağa ürək eləmirdi, qulluqçu isə şübhəsiz ki, kömək etməzdi, zira, köhnə qulluqçu gedəndən sonra onun yerinə götürülmüş on altı yaşlı qız, iş yerindən imtina etməsə də, mətbəxi bağlı saxlamağa, onu ancaq xüsusi çağırışla açmağa icazə istəmişdi, ona görə də atanın evdə olmadığı vaxt ananı bura gətirməkdən başqa çarə yox idi. Ana Qreqorun yanına höyəcanla, sevinclə yollandı, amma qapı ağzında sustaldı. Əlbəttə, bacı əvvəlcə otağın qaydada olub-olmadığını yoxlayıb, ananı yalnız bundan sonra içeri buraxdı. Qreqor əlüstü büzüşdü, mələfəni başına çəkdi; guya mələfə divanın üstünə təsadüfən atılıb. Mələfənin altından Qreqor bir dəfə də olsun baxmadı, ananı görmək imkanından bu dəfəlik imtina etdi, amma onun gəlişinə sevindi.

Bacı:

– Gəl, o görsənmir, – dedi və ananın əlindən tutub apardı.

Qreqor bu zəif qadınların köhnə, ağır sandığı yerindən tərpətməyə necə çalışdıqlarını və gücə düşəcəyindən ehtiyat edən ananın məsləhətlərinə qulaq asmayan bacının işin ən ağır hissəsini üzünə götürdüyünü görürdü. Bu, çox uzun sürdü. Onlar on beş dəqiqə əlləşdikdən sonra ana dedi ki, sandıq elə yerində qalsın, əvvəla, o, çox ağırdır, onlar atanın gəlməsinə qədər bu işin öhdəsindən onsuz da gələ bilməyəcəklər, sandıq otağın ortasında qalsa, Qreqorun yolunu tamam kəsər, həm də mebelin evdən çıxarılmasının Qreqorun xoşuna gəlib-gəlməyəcəyi də məlum deyil. Ana dedi ki, məncə, bu daha çox xoşagəlməz olacaqdır, quru divarlar onun özünü də sıxır, məyus edirsə, nə üçün Qreqoru dilxor etməməlidir, – axı o, mebelə alışmışdır. Bunsuz boş otaqda o özünü tamamilə atılmış, unudulmuş, baxımsız hiss edir.

Ana çox astadan danışdı, demək olar ki, pıçıldayırdı, elə bil istomirdi ki, yerini bilmədiyi Qreqor onun səsini eşitsin, ana onun söz başa düşməməsinə də şübhə etmirdi. Axırda o, lap astadan dedi:

– Məgər biz mebeli yığıdırmaqla vəziyyətin yaxşılaşacağına ümidimizi itirdiyimizi, rəhmsiz surətdə onu tənha buraxdığımızı, elimizi ondan üzdüyümüzü göstərmirikmi? Məncə çalışmaq lazımdır ki, otaq elə olduğu kimi qalsın, Qreqor əvvəlki vəziyyətinə qayıdarkən otaqda heç bir dəyişiklik görməsin və tezliklə o dövrü unutsun.

Ananın sözlərini eşidən Qreqor düşündü ki, ailənin daxilindəki yeknesəq həyat tərzinin nəticəsində adamlarla bilavasitə ünsiyyət olmadığından, görünür, bu iki ay ərzində onun ağı dumanlaşmışdır. Zira, o boş otaqda qalmaqla ehtiyacının birdən-birə əmələ gəldiyini heç vaxtla başqa cür izah edə bilmirdi. Yəni doğrudanmı, o, qədim mebeli, rahat, isti otağını mağaraya çevirmək istəyirdi? Düzdür, o, bu boş otaqda heç bir maneəsiz hər tərəfə sürünə biləcəkdə, amma bunun müqabilində insani keçmişini tezliklə və büsbütün unutmalı olacaqdı. Axı o elə indi də bu vəziyyətə yaxın idi, ancaq çoxdan eşitmədiyi ana səsi onu ayıltı, hərəkətə gətirdi. Heç nəyi evdən çıxarmaq lazım deyildir, hər şey öz yerində qalmalıdır, mebel ona o tərəf-bu tərəfə mənasızcasına sürünməkdə mane olurdusa, bu onun zərərinə deyil, xeyrinə idi.

Lakin bacı başqa fikirdə idi; Qreqor məsələsinin müzakirəsində valideynlərinin ziddinə olaraq bir mütoxəssis kimi çıxış etməyə alışmış qız, – onun buna əsası vardı – bu məsələdə anasının məsləhətlərini

kifayət qədər əsaslı hesab etsə də, onun dediklərinin əksinə olaraq tək-cə divan istisna olmaqla bütünlüklə mebelin otaqdan çıxarılmasını israr etdi. Əlbəttə, bu tələb bacının tək-cə uşaq inadından, son vaxtlar belə gözlənilmədən və belə çətinliklə qazanılan özünə inamından doğmamışdı; yox o, həqiqətən görürdü ki, hərəkət etmək üçün Qreqora çox yer lazımdır, hər şeydən göründüyü kimi isə o, mebelə qətiyyətlə istifadə etmirdi. Bəlkə də onda özü yaşda olan qızlara moxsus bir xəyal çılgınlığı yaranmışdı, elə bir xəyal ki, meydana çıxmaq üçün həmişə fürsət gözləyir və indi Qreqora bu vaxta kimi olduğundan daha artıq xidmət göstərmək üçün Qretanı onun vəziyyətini daha vahiməli, daha qorxulu etməyə sövq edirdi. Yalnız Qreqordan və quru divarlardan ibarət olan otağa girməyə Qretadan başqa çətin ki, bir adam cəsarət edərdi. Buna görə də bacı ananın məsləhətlərinə fikir vermədi, otaqda tərəddüd və həyəcan keçirən ana çox çəkmədən susdu, sandığı qapıdan çıxaran bacıya öz qüvvəsi daxilində kömək etməyə girişdi. Qreqor bəd ayaqda sandıqsız keçinə bilərdi, amma yazı stolu qalmalı idi. Hər iki qadın ləhləyər-ləhləyər sürüdükləri sandıqla otaqdan çıxan kimi, Qreqor ehtiyatla və mümkün olduqca bu işə nəzakətlə müdaxilə etmək üçün başını divanın altından çıxartdı. Lakin bədbəxtçilikdən birinci ana qayıtdı, qonşu otaqda tək qalan Qreta isə hər iki əli ilə sandıqdan yapışıb onu silkeləyir, di gəl yerindən tərpənməyirdi. Ana Qreqorun görkəminə alışmamışdı, onu görüb hətta xəstələnə bilərdi, buna görə Qreqor qorxu içində divanın o biri başında gizləndi, bu zaman qabaqdan sallanan mələfə tərpəndi. Bu, ananın diqqətini cəlb etmək üçün kifayət idi. O, ayaq saxladı, bir qədər dayanıb Qretanın yanına qayıtdı.

Qreqor hey öz-özünə deyirdi ki, elə bir şey baş vermir, sadəcə olaraq otaqda mebelin yerini dəyişdirirlər; qadınların ara vermədən o tərəf-bu tərəfə getmələri, asta-asta danışmaları, yaxud döşəmə ilə sürünən mebelin cırıltısı – bütün bunlar, özünün tezliklə etiraf etdiyi kimi, ona hər şeyi caynağına keçirən sonsuz bir mərəkə kimi gəlirdi; başını qısıb, ayaqlarını gövdəsinə sıxıb, gövdəsinə də döşəməyə bərk-bərk yapışdıraraq öz-özünə söyləməyə məcbur oldu ki, bu həngaməyə çox dözməliyəm. Onlar onun otağını boşaldırdılar, ona əziz olan hər şeyi əlindən alırdılar, lobzığını və başqa alətlərini yığdığı sandığı aparmışdılar, indi də parketdə izi qalan yazı stolunu dartıb aparırdılar. Bu stolun arxasında o, ticarət, realnı, hətta xalq

məktəbində oxuyarkən dərslərini hazırlamışdı və artıq onun burada olduqlarını, demək olar, unuduğu qadınların xeyirxah niyyətlərini dərk etməyə vaxtı yox idi, çünki onlar yorulduqlarından səssiz-səmirsiz işləyirdilər, tək-cə ağır ayaq səsləri eşidilirdi.

Ona görə də o, divanın altından çıxdı, – bu zaman qadınlar qonşu otaqda idilər, onlar yazı masasına söykənib nəfəslərini dəridirdilər, – içəridə ilk növbədə nöyi qoruyub saxlamaq lazım olduğunu dürist bilmədiyindən o gah bu, gah digər tərəfə sürünə-sürünə istiqamətini dörd dəfə dəyişdi, boş divarda xüsusi olaraq nəzəri cəlb edən xəz şiyapalı qadın portretini gördü, cəld ona doğru dınmaşdı, şüşəyə qısıldı, şüşə qarnını yaxşıca sərinlətdi. İndi üstünə qapanıb qaldığı portreti yəqin heç kəs Qreqorun əlindən ala bilməzdi. Qreqor gəri qayıdan qadınları görmək üçün başını qonşu otağın qapısına sarı çevirdi.

Onlar çox da dincəlmədilər, artıq qayıdırdılar; Qreta bir əli ilə anasını qucaqlamışdı, demək olar, onu qucağında gətirirdi.

– İndi nəyi aparaq? – deyərək Qreta ətrafa nəzər saldı.

Burada onun nəzərləri divara yapışmış Qreqorun baxışları ilə toqquşdu. Görünür, anası burada olduğu üçün soyuqqanlı davranaraq, Qreta ananın Qreqora baxmasına mane olmaq üçün ona doğru oyıldı və əsə-əsə:

– Bəlkə bir dəqiqəliyə qonşu otağa qayıdaq? – dedi.

Qretanın niyyəti Qreqora aydın idi. Qız ananı təhlükəsiz bir yerə aparmaq, sonra isə Qreqoru divardan qovub düşürmək istəyirdi. Nəy-nək, qoy sınaqdan keçirsin! Onsuz da portretin üstündə oturub onu əldən verməyəcəkdi, uzaqbaşı Qretanın üzündən yapışacaqdı.

Ananı təşvişə salan da, elə Qretanın sözləri oldu, o, geri çəkildi, güllü divar kağızının üzərində iri, qonur bir ləkə gördü, bunun Qreqor olduğunu dərk etməzdən əvvəl civiltili, qulaq batırıcı səslə: “Pərvərdigara, pərvərdigara!” – qışqırdı, taqətdən düşmüş heysiz qollarını açaraq divanın üstünə yıxıldı, donub qaldı.

Bacı yumruğunu qaldırdı, gözlerini bərəldib çığırdı:

– Ey Qreqor!

Bu, onun başına çevrilmə hadisəsi gələndən sonra bilavasitə ona müraciətlə deyilən ilk söz idi. Qız ananı sakitləşdirmək üçün qonşu otaqdan damcı dərmantı gətirməyə getdi; Qreqor da anaya kömək etmək istəyirdi – portreti qorumaq üçün hələ vaxt var idi; Qreqor

şüşəyə bərk yapışdığı üçün ondan güclə aralandı və qonşu otağa qaçdı, elə bil əvvəllərdə olduğu kimi, bacıya məsləhət verə bilərdi, amma boş-boşuna qızın arxasında durmağa məcbur oldu, bacı müxtəlif dərman şüşələrini götürüb geri döndü və qorxdı; dərman şüşələrindən biri əlindən düşüb sındı; şüşə qırığı Qreqorun sifətini yaraladı, dərman onun üstünə çiləndi; Qreta, artıq gözləmədən ovcu tutduğu qədər dərman şüşəsi götürüb anasının yanına qaçdı, ayağı ilə qapını çırpdı. İndi Qreqorun anaya tərəf gedən yolu kəsilmişdi, anası onun toqşırı ucbatından ölüm ərəfəsində idi, əgər o, bacısını otaqdan çıxarmaq istəmirdisə, qapını açmamalı idi, bacısı isə anasının yanında olmalı idi; indi onun gözləməkdən başqa çarəsi qalmamışdı; o, peşmançılıq və təlaş içində sürünməyə, hər yere baş vurmağa başladı; divarları, mebeli, tavanı dolaşdı və nəhayət, bütün ev onun başına fırlananda ümitsiz halda iri stolun tən ortasına düşdü.

Bir neçə saniyə keçdi. Qreqor təqətsiz halda stolun üstünə serilmişdi, oturfada sakitlik idi, bəlkə, bu yaxşı əlamət idi. Birdən zəng səsləndi. Qulluqçu, əlbəttə, mətbəxdə bağlanıb qalmışdı, qapını Qreta açmalı oldu. Gələn ata idi.

– Nə? – onun ilk sözü bu oldu. Yəqin Qretanın görkəmi ona hər şeyi anlatmışdı. Qreta boğuş səslə cavab verib, üzünü atasının sinəsinə qoydu.

– Ananın ürəyi getmişdi, indi yaxşıdır, – dedi, – Qreqor yerindən çıxdı.

– Axı mən bunu gözləyirdim, axı mən həmişə deyirdim, amma siz arvadlar heç kəsə qulaq asmırsız.

Qreqora aydın idi ki, ata Qretanın çox qısa məlumatını ayrı cür başa düşdü, o qət etdi ki, Qreqor zor işlətmişdir. Buna görə də indi Qreqor atasının birtəhər yumşaltmağa cəhd etməliydi, axı məsələni aydınlaşdırmaq üçün onun nə vaxtı vardı, nə də imkanı. Və otağına sarı cumaraq, qapıya qısıldı ki, atası dəhlizdən içəri girərkən dərhal Qreqorun bilatəxir öz yerinə qayıtmağa hazır olduğunu görsün və bilsin ki, onu geri qaytarmaq lazım deyil, sadəcə olaraq, qapını açmaq kifayət idi ki, o dərhal içəri keçib gözədən itsin.

Lakin ata belə incəlikləri görmək halında deyildi.

O, içəri giron kimi: – Bə! – elədi, bu sözü elə bir ahənglə dedi ki, sanki eyni zamanda həm acıqlı və həm də şad idi. Qreqor başını qapıdan aralayıb atasına doğru uzatdı. O, atasını heç bir zaman indi

gördüyü kimi təsəvvür etməirdi; doğrudur, son zamanlar otağın hər tərəfində sürünməyə başlayan Qreqor, evlərində olub-keçənlərə əvvəlki kimi diqqət yetirmirdi, ona görə də indi heç bir dəyişikliyə təəccüb etməməli idi. Ancaq necə olsa da, yeni doğrudanmı, onun atası idi? Bu, Qreqor işgüzar səfərlərə çıxarkən, həmişə yorğun halda yatağa giron, səfərdən qayıdan Qreqoru axşamın xəlvətdə qarşılayan, kreslodan qalxmaq iqtidarı olmadığından sevinc əlaməti olaraq yalnız əlini bir azca yuxarı qaldıran, hər hansı bazar günü, yaxud böyük bayramlarda kip düymələnmiş köhnə paltosunda əl ağacını ehtiyatla irəli atan, Qreqorla ananın arasında asta addımlarla gedən – onların özləri də ağır-ağır yeriyirdilər – bir şey demək istəyəndə öz müşayiətçilərini başına yığmaq üçün ayaq saxlayan həmin adamdı? İndi o çox vüqarlı idi; eynində bank ayaqçılarının geydiyi qızıl düyməli göy mundir vardı; yağlı buxağı tarım, dik yaxalığının üstünə sallanmışdı, qalın qaşlarının altından qara gözləri diqqətlə və iti nözərlərlə baxırdı, adətən dağınıq olan ağ saçları çox səliqə ilə yana daralmış, yağlanmışdı. O, üstündə hansısa bankın qızılı monoqramı* olan furajkasını bütün otaq boyu fırladaraq divanın üstünə atdı, əllərini şalvar cibinə qoydu, bu zaman uzun mundirinin ətəkləri dala getdi, üzünü qəzəbdən dəyişib tanınmaz hala düşdü; belə görkəmlə Qreqorun üstünə yeridi. Görünür, nə edəcəyini özü də bilmirdi; amma o, ayağını çox yuxarı qaldırdı. Qreqor onun çəkməsinin altının bu qədər böyük olmasına təəccübləndi. Lakin gecikmədi, axı o, təzə həyatının ilk günündən bilirdi ki, ata ona qarşı çox ciddi olmağı ən düzgün yol hesab edir. Ona görə də o, atadan qaçır, ata dayananda dayanır, ata torpənən kimi özünü qabağa atırdı. Onlar boş-boşuna bir neçə dəfə otağı fırlandılar, ləng torpəndiklərindən bu heç də təqibə oxşamırdı. Buna görə Qreqor hələ döşəmədə sürünürdü, qorxurdu ki, divara, yaxud tavana dırmaşsa, bu, atasına hədsiz həyasızlıq, hörmətsizlik kimi çıxar. Amma Qreqor hiss edirdi ki, bu cür qaçışa da çox tab gətirə bilməz. Ata bir addım atırdısa, Qreqora bu vaxt ərzində saysız-hesabsız hərəkət etmək lazım gəlirdi, təngnəfəslik getdikcə şiddətlənirdi, ciyərlərinə isə, əvvəllərdə olduğu kimi heç də tam arxayın olmaq mümkün deyildi. Budur, o ayaqlarını güclə sürüyürək, çətinliklə gözlərini açıb qaçmaq üçün bütün qüvvəsini

* Bir neçə baş hərfin hörgü şəklində bir-birinə keçirilməsi

toplamağa çalışdığı bir zamanda, – o, ümitsizlik içində heç bir başqa qurtuluş yolu haqqında düşünmürdü, diblərinə girintili-çıxıntılı, qərribə naxışlı mebellər düzülmüş divarlardan istifadə etməyi, demək olar ki, tamamilə unutmuşdu, – birdən yuxarıdan atılmış bir şey lap onun yanına düşdü və dağılıb getdi. Bu, alma idi; birincinin ardınca dərhal ikinci də gəldi. Qreğor dəhşət içində dayandı, artıq qaçmaq mənasız idi, çünki atası onu alma ilə bombardman etməyi qərara almışdı. O, bufetin üstündə olan meyvə vazındakı almaları cibinə doldurmuşdu, indi isə çox da diqqətlə nişan almadan, bir-birinin ardınca tullayırdı. Bu balaca qırmızı almalar elektriklişdirilmiş kimi, döşəmə boyu dağılır və bir-birinə toxunurdu. Yüngüllə atılmış almalarından biri düz Qreğorun kürəyinə dəydi, zərər vermədən diyrilənib getdi. Dərhal bunun arxasınca atılmış bir başqa alma isə Qreğorun belində ilişib qaldı. Qreğor sürünüb uzaqlaşmaq istədi, guya o, yerini dəyişdirməklə qəflətən gələn bu dözülməz ağrıyı azaldacaqdı. Ancaq özünü döşəməyə mışlanmış kimi hiss etdi və huşunu itirərək yerə sərilirdi. O, yalnız öz otaq qapısının necə açıldığını və oradan çıxıracığına nə isə söyləyən bacısını qabaqlayaraq alt köynəyində irəli şığıyan anasını görməyə imkan tapdı, – qəşş edən zaman rahat nəfəs alması üçün bacı onu soyundurmuşdu, ana ataya sarı qaçarkən açılmış yubkası sürüşüb yerə düşdü, ayaqları yubkaya dolaşa-dolaşa atanın qucağına yığıldı, onu bərk-bərk qucaqladı – bu zaman Qreğor artıq görmürdü – əli ilə kişinin peysorindən tutaraq yalvardı ki, Qreğora toxunmasın, vurub öldürməsin.

III

Qreğora bir aydan artıq özab verən ağır yara (heç kəs almanı çıxarmağa ürək eləməirdi, o elə beləcə onun bədənində oyandı bir nişan kimi qalmışdı) deyəsən, ataya da xatırlatdı ki, indiki acınacaqlı və iyrənc görkəminə baxmayaraq, Qreğor bu ailənin üzvüdür, onunla düşmən kimi rəftar etmək olmaz, ailə borcu naminə ikrah hissini boğmaq və dözmək lazımdır.

Qreğor yaranın ucbatından əvvəlki çevikliyini həmişəlik itirmişdi, indi otağı bu başdan o başa getmək üçün bir neçə dəqiqə tələb olunurdu, – yuxarıya dırmaşmaq haqqında heç söz ola bilməzdi – amma

vəziyyətinin pisləşməsi müqabilində, o, öz fikrincə, mükafatlandırılmışdı: axşamüstü qonaq otağının qapısı həmişə açıq qalırdı, o, qapının açılmasına iki saat qalandan başlayıb gözləyirdi, öz otağının qonaq otağından görünməyən qaranlıq bir küncündə uzanıb, işıqlı stolun arxasında oturan valideynlərini görə bilir, necə dəyərlər, əvvəlki vaxtlardan fərqli olaraq, ümumi razılıq əsasında onların söhbətinə qulaq asırdı.

Doğrudur, bu, Qreğorun keçmiş zamanlarda, mehmanxanaların balaca otaqlarında, yorğun halda nəm yatağa uzanarkən xatırladığı şirin, qızgın söhbətlərdən deyildi. Çox vaxt sakitlik olurdu. Ata şamdan bir az sonra öz kreslosunda yuxuya gedirdi; ana və bacı bu sükutu pozmağa çalışırdılar; ana ikiqat olub işığa doğru əyilərək, hazır geyim mağazası üçün alt paltarı tikirdi; mağazaya satıcı vəzifəsinə daxil olmuş bacı, axşamlar stenoqrafiya və fransız dili ilə məşğul olurdu, nə vaxtsa yaxşı bir yer tapmaq xəyalında idi. Bəzən ata oynayıb, yatdığını bilmirmiş kimi anaya deyirdi: “Sən yenə gecə keçənə qədər tikirsən”, bundan sonra dərhal yuxuya gedir, ana və bacı isə bir-birinə baxaraq yorğun-yorğun gülümseyirdilər.

Ata evdə də ayaqçı formasını çıxarmamaq üçün inad göstərirdi, xalat asqıdan istifadəsiz asılıb qalsa da, o, iş paltarında oturub mürgüləyirdi, elə bil həmişə qulluğa hazır idi və burada da öz reisinin çağırışını gözləyirdi. Buna görə əvvəldən də tozo olmayan forma, ananın və bacının səyinə baxmayaraq, şux görkəmini tamamilə itirmişdi. Başdan-ayağa ləkələrlə örtülü olsa da, düymələri həmişə parpar parıldayan bu paltara Qreğor bəzən bütün axşamı baxırdı. Qoca bu paltarda narahat da olsa, sakit yatırdı.

Saat onu vuranda, ana yavaşca atamı yuxudan oyatmağa və yataqda uzanması üçün dilə tutmağa çalışırdı, çünki ata səhər saat altıda işə gedirdi, onun rahat yuxuya ehtiyacı vardı, bu yuxu isə kreslodə mümkün deyildi. Ayaqçı olan vaxtdan bəri tutulmuş olduğu həccətlik xəstəliyi nəticəsində o, heç vaxt stolun arxasından qalxmır, onu yalnız çətinliklə yola getirib yatağına aparandan sonra təzədən yuxuya gedirdi. Ana və bacı onu nə qədər dilə tutsalar da, nə qədər çənə döysələr də, o azı on beş dəqiqə gözlerini açmadan və ayağa qalxmada ağır-ağır başını bulayırdı. Ana onun qolundan dartır, qulağına şirin-şirin sözlər deyir, bacı da anaya kömək etmək üçün işindən ayrılırdı, lakin bunlar ataya təsir etməirdi. O, kreslodə yerini daha da

rahatlayırdı. Qadınlar onun qoltuğuna girəndən sonra o, gözlərini açır, növbə ilə gah bacıya, gah da anaya baxıb deyirdi: “Budur mənim həyatım. Budur mənim qoca vaxtında rahatlığım”; o, öz bədənini apara bilmirmiş kimi, hər iki qadına söykənərək ağır-ağır qalxır, qapıya qədər bu cür gedir, qapıya çatanda geri qayıtmaları üçün başı ilə işarə edir, özü təkbaşına getməyə üz qoyurdu, amma yenə də ana tikişini, bacı qələmini tələsik kənara atırdılar ki, atanın dadına yetib, onun yatağa uzanmasına kömək etsinlər.

Bu yorulmuş, işləməkdən əldən düşmüş ailədə kimin macalı vardı ki, Qreqorun qayğısına gerek olduğundan artıq vaxt ayıra bilsin? Xərcləri getdikcə azaltmalı olurdular, axırda qulluqçunu da çıxartdılar, indi bu evə ən ağır işləri görmək üçün axşam və səhər ağ saçları yellənən yekəpər bir arvad gəlirdi, qalan işləri əlində xeylaq tikişi olan ana görürdü; hətta onlar qiymətli daş-qışı da satmağa məcbur oldular. Bu daş-qışları əvvəllər ana və bacı şənliklərdə böyük həvəslə taxardılar. Qreqor bunu axşamlar şeylərin necəyə satıldığından söhbət gedən zaman bilirdi. Hər şeydən artıq həmişə ona təəssüf edirdilər ki, indiki vəziyyətləri üçün çox böyük olan mənzili qoyub getmək olmaz, çünki Qreqoru necə aparmaq məsələsi aydın deyildi, lakin Qreqor başa düşürdü ki, onların ayrı mənzilə köçmələrinə təkcə o mane olmur, onu hava üçün dəşik qoyulmuş bir yeşikdə asanlıqla aparmaq olardı; ailənin mənzili dəyişməməsinə başlıca bir səbəb var idi: bu, tam ümitsizlik, tanışların və qohumların heç birinin başına gəlməyən belə bir bədbəxtliyin üz verməsi idi. Ailə dünyanın yoxsul adamlardan tələb etdiyi hər şeyi edirdi: ata xırda bank xidmətçilərinə səhər yeməyi daşıyırdı, ana yad adamlara alt paltarları tikməklə özünü üzürdü, bacı piştaxta dahlında alıcıların çaldığı hər havaya oynayırdı, bundan artıq isə onların heç nəyə gücü çatmırdı. Ana və bacının atanı yatırıb qonaq otağına qayıtdıqları, işə başlamadan yan-yanı oturub üz-üzə söykəndikləri vaxt, Qreqorun dərindən tələsənir, ağrısı daha da artırdı. Ana Qreqorun otağını göstərərək deyirdi: “O qapını ört, Qreta”. Qreqor yenə qaranlıqda qalırdı, qadınlar isə o biri otaqda göz yaşı tökür, yaxud gözələrini bir nöqtəyə zilləyib otururdular.

Qreqor gecə və gündüzləri, demək olar, tamamilə yuxusuz keçirirdi, bezən düşünürdü: bax, indicə qapı açılacaq və o yenidən, lap əvvəllərdə olduğu kimi, ailənin işini öz əlinə alacaqdır. Uzun fasilədən sonra onun xəyalında yenə sahibkar və müdir, komissiyajörlər

və şagird-uşaqlar, gic dalandar və başqa firmadan olan iki-üç dostu, bir əyalət mehmanxanasının qulluqçusu – şirin, öləri xətirələr, ciddi, fəqət uzun müddət dalına düşdüylə şlyapa mağazasının kassiri canlanırdı, – onlar hamısı bir-birinin ardınca kənər, yaxud unudulmuş adamlar kimi görünürdülər, amma ona və ailəsinə kömək etmək əvəzinə, hamısı bir nəfər kimi çox tələbbürlü, çox soyuq görünürdülər, onlar yaddaşından çəkilib gedən zaman Qreqor sevinirdi. Sonra isə o yenə də ailə qayğısı çəkmək həvəsini itirirdi, ona pis baxdıqlarını fikirləşib höyəcanlanır, nə yemək istədiyini təsəvvür edə bilməyə də, xəyalından anbara girmək, ac olmasa da, payına düşən hər şeyi götürmək barədə fikirləşirdi. Artıq Qreqora nə iləsə xüsusi sevinc bəxş etməyin qeydində qalmayan bacı, səhər və gündüz mağazaya qaçmazdan əvvəl yeməyi ayağı ilə onun otağına itələyir, axşam isə Qreqorun ona toxunub-toxunmamasına fikir vermədən, – çox vaxt toxunmurdu – bir dəfə süpürgə çəkməklə yeməyi otaqdan çıxarırdı. İndi bacı otağın yır-yığış işi ilə axşamlar məşğul olurdu, bu iş çox tələm-tələsik edilirdi. Divarlardan çirkli zolaqlar uzanıb gedirdi, hər tərəfdə yığın-yığın zibil, toz vardı. İlk vaxtlar bacı içəri girəndə Qreqor özünü lap zibilli olan bir küncə verir, bununla da bacını natəmizlik üçün bir növ məzəmmət edirdi. Lakin orada həftələrlə dayansaydı da fərqi yox idi, bacı düzələn deyildi, çünki natəmizliyi heç də ondan pis görmürdü, sadəcə olaraq, qərara almışdı ki, eləcə də qalsın. Bununla belə, bacı qabaqlar ona xas olmayan, indi isə ümumiyyətlə, bütün ailəyə hakim kəsilməyə incikliklə ona fikir verirdi ki, Qreqorun otağının yığışdırılması yalnız onun işi olsun. Bir dəfə ana Qreqorun otağında yır-yığışa başladı, bunun üçün bir neçə vedrə su sorf etdi – suyun bu qədər çox işlədilməsi Qreqorun xoşuna gəlmədi, o inciyərək, hərəkətsiz halda divanın üstə sərələndi – ana isə buna görə öz cozasını aldı. Axşam Qreqorun otağındakı dəyişikliyi görəndə kimi bacı özünü ürəyinin dərinliyinə qədər təhqir olunmuş sayaraq qonaq otağına qaçdı, ananın yalvarışlarına məhəl qoymadan hönkürdü, buna valideynləri – əlbəttə, atası vahimə içində kreslosundan qalxdı, – əvvəlcə yazıq-yazıq və heyvətli baxdılar; sonra onlar da tələsə düşdülər: sağ tərəfdən ata məzəmmətə başladı ki, nəyə görə ana bu yır-yığış bacının öhdəsinə buraxmamışdır; bacı isə əksinə, sol tərəfdən çıxırırdı ki, onlar Qreqorun otağını yığışdırmağı daha heç vaxt ona tapşırmaqcaqlar; bu arada ana atanı yataq

otağına çəkmək istədi, ata isə həyəcandan özünü qətiyyənlə ələ ala bilmirdi, hıçqırıqdan titrəyən bacı, balaca yumruğu ilə stolu döyəcəliyirdi; Qreqor isə hirsindən bərk-bərk fısıldayırdı, çünki qapını bağlamaq və onun canını bu söhbətdən, bu səs-küydən qurtarmaq heç kəsəin ağlına gəlməmişdi.

Lakin bacının işdən yorulub, əldən düşdükdən sonra Qreqora əvvəlki kimi qayğı göstərə bilmədiyi vaxtda da ananın onu əvəz etməsi lazım gəlmədi, bununla belə Qreqor yenə baxımsız qalmadı. İndi qulluqçunun növbəsi çatmışdı. Həyatı boyu qüvvətli çiyinlərində yaqın çoxlu dər-d-kəder yükü daşımış bu qoca dul qadın, əslində, Qreqordan iyrənmirdi, ona nifrət bəsləmirdi. Bir dəfə heç bir maraq olmadan təsadüfən onun otağının qapısını açdı, heç kəs onu qovmasa da, qapının gözlənilmədən açılması ilə düşmə boyu qaçan Qreqoru görürkən əllərini qarnına qoyub təəccüblə dayandı. Həmin gündən o, həmişə səhər və axşam buradan keçərkən qapının bir tayını açır, Qreqora nəzər salırdı. Əvvəllər o, Qreqoru hətta yanına çağırırdı, məsələn, "bura gəl, ay peyin qurdu!", yaxud "bizim böcək-cik harda qalıb?" Qreqor ona cavab vermirdi, yerindən tərpənmirdi, sanki qapı heç açılmamışdı. Ağlına gələn vaxt onu nahaqdan narahat etməyə yol vermək əvəzinə, bu qulluqçuya hər gün onun otağını yığışdırmaq, salımana salmaq əmri verilseydi, daha yaxşı olardı! Bir dəfə səhər tezdən – şiddətli yağış pəncərə şüşəsini döyəcəliyirdi, deyəsən, bu bahar əlaməti idi – qulluqçu öz adəti üzrə çərənləməyə başlayanda Qreqor o qədər qəzəbləndi ki, hücumla hazırlanmış kimi ağır-ağır, lakin qətiyyətsizliklə qulluqçuya tərəf döndü. Qulluqçu isə qorxmaq əvəzinə qapının ağzındakı stulu yuxarı qaldıraraq ağzını geniş açdı. Aydın idi: əlində olan stulu Qreqorun küreyinə endirmədən ağzını örtmək fikrində deyildi. Qreqor üzünü döndərərək qulluqçu soruşdu:

– Deməli, bununla qurtarırsınız? – və stulu ehməlcə əvvəlki yerinə qoydu.

Qreqor indi, demək olar ki, heç nə yemirdi. Ancaq ona hazırlanmış yeməyin yanından keçəndə əyləncə üçün bir tikə ağzına alır, onu bir neçə saat ağzında saxlayır, çox vaxt isə tüpürüb atırdı. O, əvvəlcə düşünürdü ki, onun iştahasını korlayan otağın görkəmidir, bununla belə otaqdakı dəyişikliyə çox tez alışdı. Artıq eşyaları bu otağa yığmaq indi adət halını almışdı, belə şeylər isə indi çox idi,

çünki otaqların birini üç kirayənişinə vermişdilər. Bu zabitəli, tələbkər adamlar – Qreqor hər üçünün qalın saqqalını qapı arasından görmüşdü, – pedantcasına qayda-qanun yaratmaq istəyirdilər. İndi ki, bu evə köçmüşdülər, bu qaydanı təkcə öz otaqlarında deyil, həm də bütün mənzildə, xüsusən mətbəxdə yaratmaq istəyirdilər. Cırcırdırı, o ki qaldı çirkli-paşlı ola, görməyə gözləri yox idi. Bundan başqa, istifadə etdikləri mebellərin də çox hissəsini özləri ilə gətirmişdilər. Bu səbəbdən evdə görəksiz şeylərin sayı daha da artmışdı, onları heç kim almazdı, tullamağa da heyifləri gəlirdi. Bunların hamısını gətirib Qreqorun otağına doldururdular. Eləcə də gül yeşiyi və mətbəxdəki zibil yeşiyi. Həmişə tələsən qulluqçu da müvəqqəti olaraq lazım olmayan şeyləri Qreqorun otağına tullayırdı: xoşbəxtlikdən Qreqor ancaq tullanan şeyləri və onları tullayan əlləri görürdü. Ola bilsin ki, fürsət düşəndə qulluqçu bu şeyləri yerbəyer edəcək, yaxud hamısını birdən tullayacaqdı, amma şeylər hələlik atıldıqları yerdə də qalmışdı. Hər dəfə Qreqor bu köhnə şey-süylərin arası ilə keçərkən onları bir az yerindən tərpədirdi, əvvəllər o bunu qeyri-ixtiyari eləyirdi, çünki sürünməyə yer yox idi, sonralar isə hədsiz maraqla, həvəslə şeyləri ora-bura çəkirdi. Belə gəzintilərdən sonra o, saatlarla hərəkət edə bilmirdi, çünki bərk yorulur, dörd-qüscə isə onu boğurdu.

Kirayənişinlər hər dəfə bir evdə, ümumi qonaq otağında şam etdiklərindən qonaq otağının qapısı bəzi axşamlar bağlı olurdu. Qreqor bundan narazı qalmırdı, çünki axşamlar qapı açıq qaldıqda belə o, bundan istifadə etmirdi, otağın ən qaranlıq bir küncündə, ailənin görmədiyi bir yerdə yatıb qalırdı. Bir dəfə qulluqçu qonaq otağının qapısını aralı qoydu, bu qapı axşam kirayənişinlərin gəldiyi, işığın yandırıldığı vaxt da aralı qaldı. Onlar stolun başında, əvvəllər ata, ana və Qreqorun oturduğu yerdə oturdular, səftələri açıb, bıçaq və çəngəlləri götürdülər. Dərhal, əlində ət dolu bir qab olan ana, onun ardınca da kartof dolu qabla bacı göründü. Xörəklərdən güclü buğ qalxırdı. Kirayənişinlər qabaqlarına qoyulmuş qablara doğru əyildilər, sanki yeməyə başlamazdan əvvəl onları yoxlamaq istəyirdilər; görünür, o biri iki nəfərin xüsusi hörmətini qazanmış ortada oturan adam, elə qabın içindəcə bir tikə ət kəsdi ki, görsün ət kifayət qədər yumşaqdımı, yoxsa onu geri yollamaq lazımdır. O razı qaldı, onun hərəkətlərini gərginliklə izləyən ana və bacı arxayınlaşıb gülümsədilər.

Ev sahibləri xörəklərini mətbəxdə yeyirdilər. Ata mətbəxo getməzdən əvvəl qonaq otağına gəldi, hamıya baş əyib, fərjakası əlində stolun yanından keçdi. Kirayənişinlər nəzakətlə qalxdılar və dodaqlarının altında nə işə mızıldadılar. Özləri tək qaldıqdan sonra tam sükut içində yeməyə başladılar. Qreqor içəridən müxtəlif səslər, xüsusən bir-birinə toxunan dişlərin şıqqıltısını eşidirdi. Bu, ona qərribə gəlirdi. Elə bil Qreqora sübut edilirdi ki, yemək üçün yalnız diş lazımdır, əgər diş yoxdursa, demək, ön gözəl çənələr də heç nəyə yaramaz. Qreqor iztirab içində öz-özünə dedi: "Axı mən də bir şey yeyərdim, ancaq onların yediyyindən yox. Bu adamlar nə çox yeyirlər, mən isə məhv oluram!"

Məhz həmin axşam mətbəxdən skripka səsi gəldi – Qreqor bu vaxt ərzində bir dəfə də olsa bacının çalığını eşitməmişdi. O keçən günləri xatırladı. Kirayənişinlər şam edib qurtarmışdılar, ortadakı qəzet çıxarıb hərəsinə bir səhifə vermişdi, indi onlar arxaya söykəlib oxuyurdular. Skripka soslənməyə başlayanda qulaq verdilər, ayağa qalxdılar; barmaqları ucunda dəhlizin qapısına yaxınlaşıb dayandılar. Görünür, onların gəlişini mətbəxdə eşitmişdilər. Ata səsləndi:

– Bəlkə, cənablara musiqi xoş gəlmir? Onu bu dəqiqə kəsmək olar.

Ortancıl dedi:

– Əksinə, yaxşı olmazmı xanım gəlib bizim yanımızda çalsın, bu otaq daha münasib deyilmə?

– Baş üstə! – ata dedi, sanki skripka çalan o idi.

Kirayənişinlər qonaq otağına qayıdıb gözləməyə başladılar. Bir az sonra ata püpitrlə, ana notla, qız skripka ilə gəldi. Bacı çalmaq üçün sakitcə hazırlaşmağa başladı, heç vaxt otaqlarını kirayə verməyən və buna görə kirayənişinlərlə hədsiz nəzakətlə davranan ev sahibləri öz xüsusi stullarında oturmağa cəsarət etmədilər; ata sağ əlini düymələnmiş livreyasının iki düyməsi arasından içəri soxaraq qapıya söykəndi, ana isə kirayənişinlərdən birinin təklif etdiyi stulu elə onun təsadüfən qoyduğu yerdə buraxıb kənarda, küncdə oturdu.

Bacı çalmağa başladı. Ata və ana hərəsi öz durduğu tərəfdən diqqətlə qızın əllərinin hərəkətinə baxırdılar. Musiqiyə valeh olmuş Qreqor ürəkənib həmişəkindən bir az qabağa gəldi, demək olar ki, onun başı artıq qonaq otağında idi. O, son zamanlar başqalarına bir

elə həssas münasibət bəsləmədiyinə görə təəccüb etməirdi; əvvəllər bu həssaslıq onun fəxri idi. Halbuki məhz indi onun gizlənmək üçün həmişə olduğundan daha çox əsası var idi, çünki otağının hər tərəfində yığılıb qalan və azacıq tərpənən kimi qalxan tozun əlindən qurtulmaq mümkün deyildi, o büsbütün tozun içində idi; kürəyindən və böyürlərindən saplar, tüklər, yemək qalıqları sallanırdı; o, hər şeyə qarşı çox laqəyd olmuşdu, əvvəllər olduğu kimi gündə bir neçə dəfə arxası üstə uzanmaq və kürəyini xalçaya sürtüb tozlaşdırmaq heç ağlına da gəlmirdi. Lakin özünün iyrənc görkəminə baxmayaraq, qonaq otağının ayna kimi parıldayan döşəməsi üstündə sürünməkdən çəkinmədi.

Burası da var ki, heç kəs ona əhəmiyyət vermirdi. Valideynlərin fikri-zikri çalğıda idi. Əllərini şalvar cibinə qoyub bacının püpitri yanında duran, oradan nota nəzor salan, bununla da, şübhəsiz, bacıya mane olan kirayənişinlər isə çox çəkmədən astadan danışa-danışa və başlarını aşağı salaraq pəncərəyə doğru çəkildilər, indi ata da fikirli-fikirli gözünü oraya zilləmişdi. Bu açıq-aydın ona bənzəyirdi ki, onlar yaxşı, maraqlı musiqi dinləmək gümanında yanılmışdılar, bu səhnə onları bezikdirmişdi, yalnız nozakət xatirinə səbirlərini basıb durmuşdular, burunlarından, ağızlarından buraxdıqları siqar tüstüsü də onların bərk əsəbiləşdiklərini büruzə verirdi. Bacı isə elə yaxşı çalırdı ki! Onun üzü yana əyilmişdi, nəzorləri not işarələrini diqqətlə, hüznə izləyirdi. Qreqor bir az da qabağa süründü, bacı ilə göz-gözü gəlmək üçün başını döşəməyə söykədi. Əgər musiqi onu bu qədər həyəcanlandırırdısa, o, heyvan idimi? Ona elə gəlirdi ki, qarşısında əziz, müəmmalı bir nemətə yol açılır. O, özündə tam qətiyyət hiss edirdi, elə bir qətiyyət ki, bacının yanına qədər sürünsün, onun yubkasından tutub dartsın, ona çatdırsın ki, bacı skripkanı götürüb onun otağına keçsin, zira burda bacının çalmasını heç kəs onun kimi qiymətləndirmir. O, bacını bir daha öz otağından buraxmamaq qərarına gəldi, heç olmasa özü sağ olana qədər; qoy dəhşətli görkəmi axırda bacısına xidmət etsin; kimliyindən asılı olmayaraq onların yanına gələnləri fısıltı ilə qorxudub geri oturtmaq üçün otağın bütün qapılarında cyni zamanda görünmək istəyirdi; bacı onun yanında məcburiyyətlə yox, könüllü – öz xoşu ilə qalmalıdır; qoy bacı divanda onunla yanaşı otursun və qulağını ona tərəf oysın, o zaman Qreqor ona bildirər: səni konservatoriyaya düzəltmək niyyəti qəti idi, bu

bədbəxtlik üz verməseydi, hələ keçən il Milad günü – axı ehtimal ki, Milad günü keçmişdir – heç kəsədən və heç cür etirazlardan çəkinməyərək bunu hamıya xəbər verəcəkdi. Bu sözlərdən sonra müəssir olmuş bacı ağlayar, Qreqor isə onun çiyinə qalxar, qulluğa giron gündən nə yaxalıqla, nə də lentlə örtmədiyi boynundan öpərdi.

– Cənab Zamza! – deyə ortancıl kirayənişin atanı soslədi, artıq heç bir söz işlətmədən barmağı ilə ağır-ağır irəli sürünən Qreqoru göstərdi. Skripka susdu, ortancıl kirayənişin dostlarına başı ilə işarə edib əvvəlcə gülümsədi, sonra yenə Qreqora nəzər saldı. Ata görünür, əvvəlcə kirayənişinləri sakitləşdirməyi Qreqoru qovmaqdan daha zəruri hesab etdi, halbuki onlar qətiyyən həyəcanlanmırdılar, görünür, Qreqor onları skripka səsinə daha çox əyləndirirdi. Ata onlara tərəf getdi, geniş açılmış qolları ilə kirayənişinləri öz otaqlarına salmaq, eyni zamanda bədəni ilə Qreqorun qabağını tutmaq istəyirdi. İndi onlar atanın davranışındanmı, Qreqor kimi bir qonşu ilə yaşadıklarını ağullarına gətirmədiklərindənmi, həqiqətən, hirsənməyə başlayırdılar. Onlar atadan izahat istəyir, əl-qollarını ölçür, saqqallarını didişdirir və ağır-ağır öz otaqlarına çəkilibdilər. Çalğısını qəflətən kəsdiyələri üçün çəşmiş bacı, yavaş-yavaş özünə gəldi; o, skripkanı və yayı gücdən düşmüş əlində bir neçə an saxladı, çalmağa davam edirmiş kimi əvvəlki tok nota nəzər saldı, sonra birdən yerindən sıçradı, aləti ananın dizinin üstünə qoyub – ana hələ öz yerində oturmuşdu, dərinədən nəfəs alırdı, elə bil boğulurdu, – qonşu otağa qaçdı, atanın təzyiqi altında kirayənişinlər tezliklə yan otağa yaxınlaşdılar. Bacının öyrəncəli əllərində yorğanların, pərqə bəliş və döşəklərin necə silkələndiyi görünürdü. Kirayənişinlər öz otaqlarına çatana qədər bacı yataqları düzəldib oradan çıxdı. İnad, görünür, atanı elə sarmışdı ki, o adicə nəzakəti unuttu, halbuki istənilən halda kirayəçilərinə hörmət etməyə borclu idi. Ata onları sıxışdırdı, nəhayət, o dərəcəyə çatdırdı ki, otağın qapısında ortancıl kirayənişin ayaqlarını bərk-bərk yerə döydü və bununla atanı dayandırdı.

– İcazənizlə deyim ki, – o, əlini qaldırdı və homçinin gözləri ilə ananı və bacını axtardı, – bu evdə, həm də bu ailədə hökm sürən mənfur qaydalara görə, – burada o, qətiyyətlə döşəməyə tūpürdü – mən otaqdan qəti surətdə imtina edirəm. Biləsiniz ki, burada qaldığım günlər üçün bir qəpik də verməyəcəyəm, əksinə, istəyirəm

sizə qarşı bir iddia irəli sürüm, özü də əmin ola bilərsiz ki, tam əsaslı bir iddia...

O susdu, diqqətlə qabağa baxdı, sanki nə isə gözləyirdi. Həqiqətən də hər iki dostu dərhal səslərini çıxartdılar.

– Biz də qəti surətdə imtina edirik.

Bundan sonra o, dəstəkdən yapışib, qapını bərk çıxıb ördü.

Ata əlini qabağa uzadıb sındırmış-sındırmış kreslosuna tərəf getdi və özünü onun üstünə saldı. İlk baxışda elə düşünmək olardı ki, o həmişə olduğu kimi, mürgüləmək üçün yerini rahatlayır, lakin başının bərk silkələnməsindən bilmək olardı ki, yatmır. Qreqor kirayənişinlərin onu gördüyü yerdə hərəkətsiz uzanmışdı, planının uğursuzluğundan doğan məyusluq, bəlkə də, uzun müddət açıqdan sonra əmələ gəlmiş zəiflik nəticəsində o, hərəkət qabiliyyətini tamamilə itirmişdi. Şübhə etmirdi ki, elə indicə hamının hiddəti, qəzəbi onun üstünə yağacaq; o, bunu gözləyirdi. Anasının titrəyən barmaqları arasından çıxan, dizi üstədən sürüşüb yerə düşən və boğuc səslər çıxaran skripka da onu hürkətmədi.

Bacı hamının diqqətini cəlb etmək üçün əlini stola çıxırdı.

– Mənim əzizlərim, daha belə yaşamaq olmaz. Bəlkə də, siz bunu başa düşmürsünüz, amma mən başa düşürəm. Mən bu eybəcərin yanında qardaşımın adını çəkməyəcəyəm, təkcə onu deyəcəyəm: biz yaxamızı onun əlindən qurtarmağa çalışmalıyıq. Biz insan qüvvəsi daxilində olan hər şeyi etdik, onun qulluğunda olduq, mənə, bizi heç nədə məzəmmət etmək olmaz.

– Qız min dəfə haqlıdır, – ata astadan dedi.

Hələ də boğulmaqda olan ana əlini ağzına tutub öskürməyə başladı; onun gözləri dəli gözünə oxşayırdı.

Bacı ananın yanına tölədi, başını əli ilə tutdu. Deyəsən, bacının sözlərindən sonra daha qəti bir fikrə gəlmiş ata kreslodan dikəldi; o, şamdan sonra hələ də yığılırılmamış boşqabların arasında olan furajkası ilə oynayır, hər dəfə yerində donub qalmış Qreqora baxırdı.

– Biz ondan yaxamızı qurtarmağa çalışmalıyıq, – deyə bacı təkcə ataya müraciət etdi, çünki ana öskürəkdən heç nə çıxmırdı – o, sizin hər ikinizi məhv edəcək, görürsünüz. Bizim kimi ağır iş görənlər evdə belə işgəncəyə, məşəqqətə tab gətirə bilməzlər. Mən də artıq dözə bilmirəm.

O, hönkürtü ilə ağlamağa başladı, onun göz yaşları ananın yanaqlarına tökülür, qız onları qeyri-iradi silirdi.

– Mənim balam, – ata ürək yağı ilə soruşdu, – bəs nə edək?

Bacı əvvəlki qətiyyətinin əksinə olaraq ağladığı zaman ona hakim kəsilmiş çəşniliqlə çiyini atdı.

Ata yarısual şəkildə dedi:

– Əgər o bizi başa düşsəydi...

Bacı ağlamağında davam edərək, əlini yellətdi, bununla demək istəyirdi ki, bu barədə heç düşünməyə dəyməz.

– Əgər o bizi başa düşsəydi – deyə ata təkrar etdi, bunun mümkün olmadığı barədə bacının inamına şübhə çıxaraq gözlərini yumdu – onda bəlkə də, onunla danışib bir qərara gəlmək olardı. İndi isə...

– Qoy rədd olub, getsin! – bacı çığırdı. – Bu, yeganə çıxış yoludur, ata. Sən yalnız bunun Qreqor olması fikrindən vaz keçməlisən. Bizim bədxəxtçiliyimiz də elə bundan ibarətdir ki, uzun müddət buna inanmışıq. O, haranın Qreqorudur? Əgər o Qreqor olsaydı, çoxdan başa düşərdi ki, adamlar belə heyvanla bir yerdə yaşaya bilməzlər. Və özü çıxıb gedərdi. O zaman bizim qardaşımız olmazdı, lakin bunun müqabilində biz əvvəlki kimi yaşaya bilər və onun xatirəsini əziz saxlardıq. Bəs gör bu heyvan bizi necə təqib edir, kirayənişinləri qovur, açıq-açıq bütün evi tutmaq, bizi küçəyə atmaq istəyir. Bir bax, ata, – qız qəflətən bağırırdı, – o yenə öz işini görür!

Bacı Qreqora qətiyyətlə aydın olmayan dəhşət içərisində stuldan kənara sıçrayaraq anadan uzaqlaşdı, – sanki Qreqorla yanaşı olmaq-dansa anamı qurban verməyi daha üstün tuturdu, – onun hərəkətindən təlaşa düşmüş ataya doğru gəldi, ata qalxıb onu müdafiə etmək istəyirmiş kimi, qollarını qıza sarı uzatdı.

Lakin Qreqorun heç kəsi qorxutmaq fikri yox idi, o ki qala bacısı ola. O, öz otağına sürünmək üçün sadəcə olaraq dönməyə başlayırdı, bu isə dərhal nəzərə çarpdı, çünki vəziyyəti ağır olduğundan başı ilə özünə kömək etməli və başını fasiləsiz olaraq qaldırıb döşəməyə çırpmalı idi. O dayanıb geri baxdı. Deyəsən, onun xoş niyyətdə olduğu anlaşılmışdı, qorxu keçib getmişdi. İndi hamı ona səssiz-səmirsiz və kədərlə baxırdı. Ana qışqıqlarını uzadaraq stula yayxanmışdı, yorğun olduğu üçün onun gözləri demək olar ki, örtülü idi; ata ilə bacı yanaşı oturmuşdu, bacı atanın boynunu qucaqlamışdı.

“Yəqin mən daha dönə bilərəm” – deyə Qreqor düşündü və öz işini təzədən başladı.

O gərginlikdən ləhləyir və tez-tez dincəlməyə məcbur olurdu. Heç kəs onu tələsdirmirdi, hər şey onun öz öhdəsinə buraxılmışdı. Nəhayət, dönüb qurtardıqdan sonra dərhal qabağa süründü. Otağına qədər olan məsafəni görüb heyret etdi, belə zəif ikən bu qədər məsafəni hiss etmədən necə sürünüb gəldiyini anlaya bilmədi. Yalnız sürünüb tezliklə otağına keçmək qeydinə qaldığından o hiss etmədi ki, valideynlərin heç bir sözü, heç bir harayı artıq ona mane olmur. Ancaq qapıya çatanda başını döndərdi, o da tamam yox; çünki hiss etdi ki, boynu quruyur, amma yenə də arxa tərəfdə heç nəyin dəyişmədiyini, təkcə bacının ayağa durduğunu gördü. Onun son nəzəri artıq tamam yatmış olan anaya düşdü.

Otağına keçən kimi qapı tələsik örtüldü, əvvəlcə siyirtmə ilə, sonra isə açarla bağlandı. Gözlənilmədən arxada qopan gürultu Qreqoru elə qorxutdu ki, onun ayaqları titrədi. Bu canfəşanlığı bacı göstərmişdi. O, hazır vəziyyətdə dayanıb, sonra yüngülcə qabağa atılmışdı, – Qreqor onun necə yaxınlaşdığını heç eşitməmişdi – və valideynlərə: “Canımız qurtardı!” deyib, açarı hərlətmışdi.

Qreqor qaranlıqda ətrafa nəzər saldı və öz-özündən soruşdu: “Bəs indi nə olsun?” Çox çəkmədi gördü ki, artıq tərpənmə bilmir. O, buna təəccüb etmədi, əksinə, indiyəqədər belə nazik ayaqlarla hərəkət etməsi ona qeyri-təbii görünürdü. Qalan işlər artıq vecinə deyildi. Doğrudur, bütün bədənində ağır hiss edirdi, amma ona elə gəlirdi ki, bu ağır getdikcə zəifləyir və axırda tamam keçib gedir. O artıq belindəki çürümüş almanın ətrafında əmələ gəlmiş və torla örtülmüş iltihabı demək olar, hiss etmirdi. O, öz ailəsi haqqında hörmətlə, məhəbbətlə düşünürdü. O da hiss edirdi ki, yox olmalıdır, bəlkə də bunu bacısından daha yaxşı başa düşürdü. O, bu təmiz və dinc fikirlərə dalmış vəziyyətdə qüllə saati gecə üçü vurana qədər qaldı. Pəncərənin o tərəfində bayırda hər yer işıqlanmağa başlayanda o hələ sağ idi. Sonra iradəsindən asılı olmayaraq başı tamam aşağı sallandı və o son dəfə zəif-zəif köks ötürdü.

Səhər təzədən qulluqçu qadın gələndə – səs-küy salmamağı nə qədər xahiş edirdilərsə, bu yekəpər qadın tələsə-tələsə qapını elə çırpırdı ki, onun gəlişi ilə evdə dinc yuxu pozulurdu – homişə olduğu

kimi Qreqora baş çəkdi, əvvəlcə bir şey hiss etmədi, elə bildi ki, Qreqor özünü incikliyə vuraraq qəsdən hərəkətsiz uzanmışdır: onun məzəli olduğuna arvad şübhə etmirdi. Əlində təsadüfən uzun süpürgə olduğundan o, qapının yanında durub Qreqoru qıdıqlamaq istədi. Lakin bu gözlənilən nəticəni vermədiyi üçün hirslandı, Qreqoru yüngülcə itələdi, heç bir müqavimət görmədikdə diqqətini topladı, onu yerindən tərpətdi. Nə baş verdiyini əlüstü başa düşərək gözlərini bərəldi, fit çaldı, amma ləngimədi, yataq otağının qapısına cumdu, bütün gücü ilə qaranlığa üz tutub bağırırdı:

– Baxınız, o ölmüşdür, tamam gəbərmişdir!

İzdivac yatağında uzanmış, Zamzalar, qulluqçunun onların yanına gəlməsindən doğmuş qorxunu güc-bəla ilə dəf etdikdən sonra onun dediyi sözlərin mənasını anladılar. Cənab və xanım Zamza bu mənanı anladıqdan sonra hərə öz tərəfindən cəld ayağa qalxdı, cənab Zamza yorğanı çiyinə atdı, xanım Zamza isə geco köynəyində durdu, beləcə Qreqorun otağına daxil oldular. Bu vaxt qonaq otağının da qapısı açıldı, – (kirayənişinlər peyda olandan bəri Qreta orada yatırdı), – bacı yatmamış kimi tamam-kamal geyinmişdi, elə rənginin qaçması da yatmadığına dəlilət edirdi.

– Ölüb? – deyə xanım Zamza sualedici nəzərlə qulluqçuya baxdı, halbuki özü bunu yoxlaya bilərdi, yaxud yoxlamadan da anlaya bilərdi.

– Elə bunu deyirəm də, – qulluqçu dediklərini isbata yetirmək üçün Qreqorun meyitini süpürgə ilə daha da kənara itələdi. Xanım Zamza elə bir hərəkət etdi ki, guya süpürgəni tutub saxlamaq istəyirdi, amma saxlamadı.

Cənab Zamza dedi:

– Bax indi biz Allaha şükür edə bilərik.

O, xaç vurdu, qadınların üçü də onun kimi etdilər. Qreta gözlərini meyitdən çəkmədən dedi:

– Görün o, necə ariqlamışdır. Axı o, çoxdandı bir şey yemirdi, nə yemək gətirirdikse, heç yaxın durmurdu.

Qreqorun cəsədi, həqiqətən, tamam quruyub yastılanmışdı, bu yalnız indi, ayaqlarının onu yerdən üzmədiyi, nəzərləri başqa heç nəyi cəlb etmədiyi zaman aydınca görünürdü. Xanım Zamza hüznü bir təbəssümlə:

– Qreta, – dedi, – bir dəqiqəliyə yanıma gəl!

Qreta meyitdən nəzərini çəkmədən valideynlərinin arxasınca yataq otağına getdi. Qulluqçu qapını bağlayıb pəncərələri taybatay açdı. Obaşdan olsa da, təmiz hava artıq qızmışdı. Martin axırları idi.

Kirayənişinlər otaqlarından çıxdılar, səhər yeməyini görməyib heyrləndilər: onları unutmuşdular.

Ortancıl qaşqabağını töküb qulluqçudan soruşdu:

– Yemək hardadır?

Lakin qulluqçu barmağını dodağının üstünə qoyub səsinə çıxarmadan, başı ilə tələsik işarə etdi ki, Qreqorun otağına keçsinlər. Onlar içəri daxil oldular, əllərini köhnə pəncəkələrinin cibinə qoyub büsbütün, tamam işıqlanmış olan otaqda Qreqorun cənəzəsini araya aldılar.

Bu an yataq otağının qapısı açıldı, cənab Zamza livreyada gəldi; bir tərəfdən arvadı, bir tərəfdən də qızı onun qoluna girmişdi. Hər üçünün gözü bir az nəm idi, Qreta ara-sıra üzünü atasının çiyinə söykəyirdi.

– Elə bu dəqiqə mənim evimi tərk edin! – cənab Zamza dilləndi; qadınlar hələ də onun qolundan yapışmışdılar.

– Siz nəyi nəzərdə tutursunuz? – ortancıl kirayənişin bir qədər pərt halda soruşdu və yaltaqcasına gülümsədi. O biri iki nəfər isə arxalarında çarpazladıkları əllərini fasiləsiz ovuşdururdular, sanki xeyirli nəticə verəcək böyük bir mübahisənin axırını gözleyirdilər.

– Mən elə dediyimi nəzərdə tuturam, – deyə cənab Zamza cavab verib yarımdakılarla bərabər kirayənişinə yaxınlaşdı.

Kirayənişin bir neçə saniyə döşəməyə baxa-baxa kirmişcə dayandı, sanki hər şeyi götür-qoy edirdi.

– Nə deyim, onda biz gedirik, – sonra o dillənib cənab Zamzaya elə baxdı ki, guya qəflətən sakitləşmiş bu adamdan getmək məsələsində razılıq almaq istəyirdi.

Cənab Zamza gözlərini bərəldərək bir neçə dəfə başını tərpətdi. Bundan sonra ortancıl kirayənişin, həqiqətən də, dərhal iri addımlarla dəhlizə yönəldi, hər iki dostu ona qulaq asdılar, əllərini ovuşdurmaqdan vaz keçərək hoppa-hoppa onun dalınca düşdülər, sanki qorxurdular ki, cənab Zamza dəhlizə qabaqca çıxıb onları başçılarından ayırar. Hər üç kirayənişin asqıdan şlyapalarını aldılar,

əl ağaclarını götürdülər, bir söz demədən baş əyib evdən çıxdılar. Göründüyü kimi, bir növ tamam əsassız etimadsızlıqla cənab Zamza hər iki qadınla pilləkən meydançasına çıxdı, onlar sürəhiyə söykənərək kirayonışınların ağır-ağır, amma durmadan pillələri necə düşdüklerine, hər mərtəbənin döngəsində necə gözden itdiklərinə və bir az sonra yenə təzədən göründüklərinə baxdılar. Onlar aşağıya nə qədər çox düşürdülərsə. Zamzalar ailəsini bir o qədər az məşğul edirdilər, əvvəlcə onlarla üz-üzə gələn, sonra isə onlardan yuxarı qalxan, başında səbət, yanlarını basa-basa addımlayan qəssab şagirdini görəndə cənab Zamza və arvadlar qapının ağzını tərk edib, üstlərindən ağır yük götürülmüş kimi evə qayıtdılar.

Onlar bu günü istirahətə və gəzməyə həsr etməyi qərara aldılar. Onlar nəinki buna layiq idilər, hətta bu istirahət onlar üçün zəruri idi. Buna görə də masa arxasında oturub izahat yazdılar: cənab Zamza – öz müdiriyyətinə, xanım Zamza – öz iş verəsinə, Qreta isə öz şefinə. Onlar yazdıqları zaman qulluqçu getmək istədiyini bildirmək üçün içəri daxil oldu; onun səhər işləri qurtarmışdı. Yazanlar əvvəlcə ona baxmadan başları ilə razılıqlarını bildirdilər, qulluqçu çıxıb getmək əvəzinə yerində durub qaldıqda, ona narazı nəzər saldılar.

– Nə durmusan? – cənab Zamza soruşdu.

Qulluqçu gülümsəyə-gülümsəyə qapıda elə bir görkəmlə dayanmışdı ki, elə bil ailəyə xoş bir xəbər vermək istəyirdi, ancaq inadkar sorğu-suallardan sonra. Onun şlyapasındakı dik, cənab Zamzani daima əsəbiləşdirən dəvəquşu lələyi o tərəf bu tərəfə yırğalanırdı.

Qulluqçunun nisbətən az-maz hörmət bəslədiyi xanım Zamza soruşdu:

– Sizə nə lazımdır?

Qulluqçu xeyrixah gülüşdən boğula-boğula cavab verdi:

– Hə, onu necə yığışdırmaq barədə narahat olmayın. Hər şey öz qaydasındadır.

Xanım Zamza və Qreta başlarını məktublarına doğru əydilər, sanki dəlisi yazmaq niyyətində idilər; qulluqçunun hər şeyi müfəssəl danışmaq istədiyini gören cənab Zamza əlinin hərəkəti ilə qəti etirazını bildirdi. Qulluqçu ona danışmaq imkanı vermədiklərindən xatırladı ki, çox tələsir, açıq narazılıqla: “Salamat qalın!” – deyib döndü, qapını qəzəblə çırparaq çıxıb getdi.

Cənab Zamza:

– Axşam o qovulacaqdır, – dedi, amma nə arvadından, nə də qızından cavab almadı, çünki qulluqçu onların yenicə əldə etdikləri dincliyi pozmuşdu. Onlar qalxıb pəncərənin qabağına gəldilər, qucaqlaşib dayandılar. Cənab Zamza stulla bərabər onlara tərəf döndü və bir müddət sükut içində baxıb sonra səsləndi:

– Bura golin! Olub-keçənləri yaddan çıxarın! Heç olmasa, bir az da mənim fikrimi çəkin.

Qadınlar dərhal onun yanına tələsdilər, onu oxşayıb əzizlədilər və tez də məktublarını yazıb qurtardılar.

Sonra onlar neçə aydan bəri ilk dəfə üçü də bir yerdə evdən çıxdı, tramvaya minib şəhər kənarına gətdilər. Onlardan başqa sənişini olmayan vaqonu isti günəş şəfəqləri doldurmuşdu, onlar oturmaqlarda rahatca arxaya söykənərək gələcək planları müzakirə edirdilər; belə baxanda bu planlar pis görünmürdü, çünki hər üçünün qulluğu çox yaxşı idi; indiyə kimi bu barədə bir-birindən hal-əhval tutmamışdılar, başlıcası isə – bu qulluq gələcək üçün çox şey vəd edirdi. Əlbəttə, mənzilin dəyişdirilməsi onların vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırı bilərdi; onlar Qreqorun tutduğu indiki mənzildən kiçik, rahat və daha ucuz, ümumiyyətlə, daha münasib mənzil tutmağı qərara aldılar. Bu barədə söhbət edərkən cənab Zamza və xanım Zamza getdikcə coşan qızlarına baxıb ikisi də cyni zamanda düşündülər ki, rəngini saraldan bütün dörd-qüssəyə baxmayaraq, qız bu son zamanlar qəşəngləşmiş, xalis gözəllə çevrilmişdir. Onlar qeyri-iradi olaraq baxışdılar, qıza yaxşı ər tapmağın vaxtı çatdığı barədə düşündülər. Qız onların yeni arzularını və gözəl niyyətlərini təsdiq etirmiş kimi, səyahətlərinin axırına çatanda birinci olaraq ayağa qalxıb cavan qamətini düzəltdi.

KƏND HƏKİMİ

Mən çox çıxılmaz vəziyyətdəydim; təcili getmək lazım idi; on mil aralıdakı kənddə mənə ağır xəstə gözləyirdi; onunla mənim aramızı dəhşətli çovğun kəsmişdi; mənim arabam vardı, elə bizim kənd yolları üçün yarayan yüngül və hündür təkərli araba; əlimdə yol çantası, özüm də kürkə bürünüb getməyə hazır vəziyyətdə həyətdə dayanmışdım; di gəl, atım yox idi! Builki sərt qışın ağrı və məhrumiyyətlərinə dözməyən at ötən gecə gəbərmişdi; qulluqçum kəndi axtarmağa başladı ki, bəlkə biri mənə at verə, lakin gözlədiyim kimi ümitsiz cəhd. Və mən getdikcə sıxlaşan qarın altında hərəkətsizlikdən keyiyərək boş-boşuna dayanıb durmuşdum. Bu da qulluqçum, o təkdir; hələ darvazanın yanından fanarla mənə işarə edir. Əlbəttə ki, belə bir vaxtda, üstəlik də bu cür yol üçün mənə heç kim atını verməzdi! Yənə də həyətdə var-gəl etdim, lakin onsuz da ağılıma bir şey gəlmədi. Qayğılı və fikirli halda istifadəsiz qalmış donuz pəyəsinin laxlayan qapısına ayağımla toxundum. Qapı açıldı və rəzələri cırıldadı. Poyodan hərərətlə birgə elə bil at iyi də gəlirdi. Tavandakı kəndirdə tutqun fənər yellənirdi. Alçaq anbarçada ikiqat bükülüb oturmuş yekəpər bir kişi mənə sarı çevrilib göy gözlərini üzümə zillədi.

– Əmrinizlə, yəhərləyimmi? – deyə o iməkləyə-iməkləyə soruşdu.

Bilmədim ki, ona nə deyim. Fəqət əyildim ki, orada daha nə olduğunu görüm. Qulluqçu qız onun yanında dayanmışdı.

– Varlığın heç ağılına da gəlməz ki, onun təsərrüfatında nə var, nə yox, – qulluqçu qız belə deyən kimi hər ikimiz güldük.

– E-hey, “Qardaş”, e-hey, “Bacıcan!” – deyə mehtər qışqırdı və iki nataraz at ayaqlarını qarınlarına yığıb gözəl başlarını dəvə kimi yelləderək, yumru ombalarını oynadaraq bir-birinin ardınca qapı aralığından ağır-ağır çıxdı. Dərhal da hündür ayaqları üzərində qamətlərini düzəltdilər. Onların parlaq tükləri arasından qatı buğ çıxırdı.

– Ona kömək elə, – dedim. Lütəkar qız da mehtərə yəhər-qayıışı vermək üçün tələsdi.

Ancaq qız təzəcə yaxınlaşmışdı ki, mehtər onu qucaqlayıb üzünü üzünə sıxdı. Qız qışqırıb mənim üstümə atıldı; onun yanağında iki sıra dişin qırmızı yerləri qalmışdı.

– Heyvanın biri heyvan, qamçı yemək istəyirsən? – deyə qəzəblə qışqırdım.

Təzəcə də özümü ələ aldım, axı mən bu adamla heç tanış da deyiləm. Heç bilmirəm hardan peyda oldu. Bir kimse mənə kömək etmədiyi halda, o özü mənə yardım etmək istəyir. Mehtər elə bil ki, fikirlərimi oxuyaraq hədəmi bir qulağından alıb, o birindən ötürdü. Və hələ də atlarla olloşaraq bir anlığa mənə tərəf döndü:

– Əyloşin!

Doğrudan da hər şey hazır idi. Bu cür ələ qoşqu ilə hələ indi-yocən heç yərə getməmişdim, ona görə də həvəslə əyləşirəm.

– Özüm sürocəyəm, sən yolu tanımırsan, – deyə mən bildirirəm.

– Bəs necə, mən heç sizinlə getməyəcəyəm də, Roza ilə qalacam.

– Yox! – deyə Roza çığırdı. Və özünün labüd iştirakını qabaqcadan hiss edərək dəhşət içində evə cumur; mən onun qapını bağladığı zəncirin cingiltisini eşidirəm; qıfılın necə şaqıldadığını dinləyirəm; təqibdən gizlənərək, əvvəlcə dohlizdə, sonra isə o biri otaqlarda çırağı söndürdüyünü görürəm.

– Sən mənimlə gedəcəksən, yoxsa, mən də getmərim. Bəlkə elə bilirsən ki, xidmətinin əvəzində qızı sənə verəcəm?

– Ehey, yelqanadlılar! – deyə o qışqırdı, əllərini şappıldatdı və güclü axın talaşanı aparən kimi, qoşqu da yerindən götürüldü; mən mehtərin zərbələrindən ev qapısının necə titrədiyini və dağıldığını hələ də eşidirəm və kəskin fit səsləri gözümlə və qulaqlarımla doluduraraq mənim bütün hissiyyatımı korşaldı. Lakin bu, bircə an davam edir; ətrafa baxmağa macal da tapmadım, çünki artıq lazımı yerdə-yom – elə bil ki, malikanəmin darvazaları xəstənin həyətinə açılmış; atlar fərağət durublar; boran sakitləşib; ay işıq saçır; xəstənin atası mənə qarşılamağa çıxır; arxalarınca onun bacısı qaçır, mənə qoşqudan az qala əllərində çıxarıb aparırlar; onların pərakəndə izahatlarını başa düşmürəm; xəstənin otağında bir udum hava da yoxdur, çatlaq-çatlaq olmuş soba tüstüləyir; pəncərəni açmağı qərarlaşdırıram, lakin əvvəlcə xəstəyə baxmaq istəyirəm. Köynəksiz uzanmış arıq, çəlimsiz bir oğlandır; hərərəti yaxşıdır, nə az deyil, nə də çox.

Gözləri isə donuqdur. Və o, pərqu döşəkdən dikəlib boynumu qucaqlayır, astadan pıçıldayır:

– Doktor, mənə ölməyə icazə ver.

Ətrafa baxıram; heç kim bunu eşitmədi; valideynləri səssizcə dayanıb, intizar içində hökmümü gözləyirlər; bacısı çantamı qoymaq üçün stul gətirir; mən çantamı açıb alətlərlə qurdalanıram; oğlan çarpayidan mənə tərəf dartıb xahişini xatırladır; maqqaşı götürüb şam işığında yoxlayır və yenə yerinə qoyuram. “Hə, – təhqiramiz hiddətlə fikirləşirəm, – məhz belə hallarda köməyə Allahlar gəlir, onlar əvvəlcə sənə lazım olan atı yollayırlar və sonra da heç bir ehtiyac olmadan mehtərin üstünə düşürlər...” Yalnız indi Rozanı xatırlayıram; nə etməli, onu necə xilas etməli, bu mehtərin altından necə qurtarmalı – şeytanın özünün yuva saldığı evdən on mil aralı, atlarla? O atlarla ki, hansı yollasa yan qayıqlarını boşaltmış, indi isə pəncərələri, molum deyil necə taybatay açmışdılar; hər ikisi başlarını otağa soxub bütün ailədəki çaxnaşmaya baxmayaraq, xəstəni süzürdülər. “Lap elo indicə evə gedirəm,” – atlar mənə səsləyirmiş kimi qət edirəm, lakin boğanaqdan nəfəsimin kəsildiyini düşünən xəstənin bacısına imkan verirəm ki, kürkümü çıxartsın. Qabağına bir stəkan rom qoyurlar, qoca çiyinə toxunur – bu cür böyük qurban ona sərbəst davranmaq hüququ verir. Mən başımı yırğalayıram; bu çəlimsiz qoca ilə mənə gözləyən söhbət indidən üroyimi bulandırır; yalnız buna görə içməməyə üstünlük verirəm. Anası yatağın yanındadır və işarə ilə mənə çağırır; mən itaətkarcasına başımı xəstənin sinəsinə qoyuram, – bu zaman atlardan biri başını tavana sarı qaldırıb bəkdən kişneyir, – oğlan da mənə nəm saqqalımı təmasdan titrəyir. Hər şey mənə gözlədiyim kimidir: oğlan sağlamdır, fəqət yüngülvari qan azlığı var, qayğıkeş ana söylə ona xeyli qəhvə içirdir; ancaq o sağlamdır, onu yataqdan yumruqla qovmaq lazımdır. Lakin heç kəsə tərbiyə vermək fikrində deyiləm, qoy başımdan açılsınlar! Mən buraya rayon hökuməti tərəfindən təyin edilmişəm və lazım olduğundan da artıq vicdanla çalışıram. Mənə qəpik-quruş vermələrinə baxmayaraq, heç canıma da heyfim gəlmədən hovosla yoxsulların qulluğundayam. Bu yandan da Rozanın qayğısı; oğlan deyosən haqlıdır, elə mənə də ölmək vaxtımdır. Sonu görünməyən qış uzunluq burda mən nə edim ki? Atım ölüb, kənddə də heç kəs özününkünü mənə borc verməz. Donuz pəyəsində

özüm üçün qoşqu əldə etməyə məcburam; bu atlar olmasaydı, lap donuzların belində də çapa-çapa gələrdim. Vəziyyət məhz belədir! Mən başımı yırğalayıram. Onlar dərdimi bilmirlər, danışsam da inanmazlar. Dərman nüsxəsi yazmaq çətin deyil, çetini adamlarla dil tapmaqdır. Bəli, çıxıb getmək vaxtıdır, yenə də mənə əbəz yerdə narahat ediblər, gecə zınqrovumun köməyi ilə bütün ətraf mənim qəsdimə durur, bu dəfə isə hətta Rozanı, bu sevimli qızı da güzəştə gedəsi oldum; neçə illərdir ki, mənim evimdədir, mənə heç ona nəzər də yetirməmişəm – yox-yox, bu qurban həddən ziyadə böyükdür, mən də ən incə dəlilləri işə salıram ki, özümü nə yolla olur olsun, inandırıb sakitləşim və istəsələr belə Rozanı mənə qaytara bilməyəcək bu adamların üstünə atılmayım. Lakin yol çantamı bağlayıb başımla kürkü mənə verməyi xahiş edərkən bütün ev əhli dayanıb gözləyir – ata stəkandakı romu qoxulayır, rom hələ də onun əlindədir, dodaqlarını çeynəyən gözüyaşlı ana qəm dəryasına batıb – bu adamlar nə istəyirlər axı? – Bacısı isə bütünlüklə qana bulaşmış dəsmalı yeləyir. Şübhələnməyə başlayıram: bəlkə o, doğrudan da xəstədir? Yaxınlaşıram, oğlan üzümə gülümsoyur, gəyir mənə ona bulyon aparıram; bu vaxt atlar kişneyir, deyosən. Allah onları yollayıb ki, xəstəyə baxmaqda mənə öyüd-nəsihət versinlər. Bu zaman görürəm ki, oğlan, həqiqətən, xəstədir. Sağ budunun üstündə ovuc içi boyda açıq yara var. Çəhrayı rəngin bütün çalarlarını əks edən, ortası tünd, konarlara tərəf get-gedə açıqlaşan, sızanaqlı və qan laxtaları olan bu yara uzaqdan filiz kərxanası kimi görünürdü. Yaxınlaşanda gördüm ki, xəstənin vəziyyəti lap ağırdır. Çəçələ barmaq boyda qana bulaşmış çəhrayı qurdlar yaranın içində qurdalanır, çoxsaylı ayaqları üzərində burula-burula ağ başlarını yuxarı qaldırırlar. Yazıq oğlan, sənə yardım etmək olmaz! Bu ölüm çiçəyi sənə məhv edəcək. Bekar dayanmadığımı görən bütün ailə sevincindədir. İşıq girişdiyimi qız anasına, ana ataya, ata qonşulara xəbər verir, barmaqlarının uclarında onların asta-asta, sevinə-sevinə açıq qapıya necə yaxınlaşdıqları ay işığında aydınca görsənir.

– Mənə xilas edəcəksən? – yarasındakı bu məxluqların dəhşətli görkəmindən sarsılan oğlan hiçqırıq içində pıçıldayır.

Bizim tərəfin camaatı belədir. Onlar həkimdən mümkün olmayan şeyi tələb edirlər. İnamdan onlarda əsər-ələmət qalmayıb, keşis dörd divarın arasında ibadət paltarını didişdirə-didişdirə tək oturub;

möcüzəni həkimdən, cərrahın zəif əllərindən gözləyirlər. Nə etmək olar, siz istəyən kimi müqəddəs olmaq mənim heç ağıma da gəlməyib. Məni öz məsləkinizin qurbanlığına çevirmək istəyirsinizsə, buna da hazıram; axı öz qulluqçusundan belə məhrum edilmiş köhnə kənd həkimi nəyə ümid edə bilər ki? Hamı toplaşdı, ailə üzvləri və kənd ağsaqqalları; onlar soyundururlar məni, müəllimləri başda olmaqla məktəblilər xoru evin qarşısında düzülür və ən sadə melodiyanı oxuyurlar:

Soyundurun onu və o sağaldar,
Əgər sağaltmasa, onda öldürün!
Axı o həkimdir, yalnız həkimdir.

Budur, mən onların qarşısında çılpaq dayanmışam; barmaqlarımı saqqalımın içinə soxub, başımı yana əyib sakitcə bu adamlara baxıram. Heç nə mənə təsir etmir, özümü onlardan yüksəkdə hiss edir, üstünlüyümə də sevinirəm, mənim üçün asan olmasa da, onlar başımdan və ayaqlarımdan tutaraq çarpayığa aparırlar. Məni yara olan tərəfdən divara uzadırlar. Sonra isə hamı otaqdan çıxır; qapı örtülür; nəgmə susur; buludlar ayın qabağını kəsir; mən isti yorğanın altında uzanıram; pəncərə oyuqlarından uzaqdakı atların başları görünür.

– Bilirsen, – xəstə mənim qulağıma pıçıldayır, – mən heç sonə inanmıram. Sən də mənim kimi bəxtsizsen, elə özün də ayaq üstə güclə dayanırsan. Köməyin bir yana, ölüm yatağında yerimi də dar edədin. Az qalıram ki, basıb gözlərini çıxardam.

– Haqlısan, bu, əsil rüsvayçılıqdır! Hələ üstəlik həkiməm də! Nə etməli? İnan ki, mənim üçün də ağırdır.

– İstəyirsən ki, bu cür cavabla razılaşım? Ancaq taleyim belədir – görək hər şeylə razılaşam. Valideynlərim mənə yaxşıca yara bəxş edəblər; və mənim bütün qazancım budur.

– Gənc dost! Düz demirsən, dünyagörüşün zəngin deyil. Bu ətrafda müayinə eləmədiyim xəstə qalmayıb; inan mənə, sənə yaran boş şeydir: iti bucaq altında iki balta zərbəsi, vəssalam. Çoxları həvəslə öz ombalarını təhlükə altına atırdılar, sadəcə olaraq meşədəki balta zərbələrinin dumanlı səsinə eşidib yaxın gəlmirlər.

– Doğrudan da belədir, yoxsa mən sayıqlayıram? Sən xəstəni aldatmırsan ki?

– Qətiyyə. Bu əsil həqiqətdir; bu həqiqətlə birgə kənd həkiminin şərəfli sözlərini də götür.

O da götürdü və sakitləşdi. Lakin artıq öz qurtuluşum haqda düşünmək vaxtıydı. Atlar əvvəlki yerlərində sədaqətlə dayanmışdılar. Paltar, kürk və yol çantamı qucağıma yığdım, yubanacağımdan qorxub geyinmədim; əgər atlar məni buraya gətirdikləri sürətlə də buradan aparsalar, elə bilərəm ki, bu çarpayından elə özümün-künə keçmişəm. Atlardan biri pəncərədən itaətlə uzaqlaşdı: mən öz düşüncəmi arabaya tulladım; kürk aralı keçdi və yalnız qol hissəsi hansısa qarmağa ilişdi. Eyb etməz, belə də yaxşıdır. Atın belinə atılıram. Qoşqu yerdə sürünür, atlar bir-birinə güclə bağlanıblar, araba ləngər vurur, kürk qar üzərində son şırımları açır.

– Ehey, yelqanadlılar! – qışqırıram, amma heç vəclərinə də deyil: taqətsiz qocalar kimi qarlı çöllərlə ağır-ağır gedirik; uşaqların yeni, fəqət artıq gecikmiş mahnıları bizi hələ xeyli müddət müşayiət edir?

Şənlonin, ay xəstələr,
Doktor sizinlə bir çarpayıda uzanıb!

Evə artıq bu cür qayıda bilməyəcəyəm, mənim zəngin təcrübəmin üstündən qələm çəkmək olar; varisim heç bir xeyri olmasa da, soyacaq məni, axı o, məni əvəz edə bilməz; qəzəbli mehtər evimdə öz kefindədir; Roza onun əlindədir; bu haqda düşünmək belə mənim üçün dəhşətdir. Uğursuz əsrimizin şaxta-sazağında bayıra çıxarılan mən – çılpaq, qoca adam, yer arabası və səmavi atlarla bütün aləmdə səfil-sərgərdanam. Kürküm arabadan sallanıb qalıb; lakin onu götürə bilməyəcəyəm, bu çəvik yaramazlardan, xəstələrimdən də heç kim onu qaldırmaq üçün barmağını belə tərpətməyəcək. Aldanmışam! Aldanmışam! Gecə zəngimin yalançı həyəcanına uymuşam və artıq heç nəyi də düzəltmək mümkün deyil.

AKADEMİYA ÜÇÜN HESABAT

Hörmətli cənab akademiklər! Siz mənə həyatımın meymun olduğum dövrü haqqında Akademiya üçün hesabat yazmağı təklif etməklə çox böyük hörmət göstərmiş olmusunuz.

Toossüf ki, sizin xahişinizi yerinə yetirə bilmirəm. Artıq beş ildir ki, meymun əslimdən ayrılmışam: əbədiyyət baxımından nəzərdən keçirsek, bu çox qısa bir müddətdir, lakin mənim üçün bu, son dərəcə uzun çəkmişdir; bəxtim gətirsə də və öz yolumda məsləhət və alqışlara xəsislik etməyən çox gözəl insanlara rast gəlsəm də, irəliyə doğru orkestrlərin sədaları altında hərəkət etsəm də mən əslində həmişə tənha olmuşam; mənə kömək edən adamlar, təşbihlə desək, divarın o tərəfində qalıblar. Mən keçmişimdən, gənclik xatirələrimdən inadla yapışıb qalsaydım, heç bir zaman uğur qazana bilməzdim. Məhz inadçı olmamaq bu məsələdə yerinə yetirməli olduğum əsas tələb olmuşdur. Və mən, azadlıq övladı, hər cür əsarətə boyun əyirdim. Buna görə də xatirələrim gündən-günə solğunlaşırdı. Öncələr adamlar bunu istəsəydilər, mən hələ asanlıqla əvvəlki həyatıma qayıda bilərdim – oraya gedən yolun qapısı təybatay açıq idi, lakin mən mədəniləşdikcə bu qapı get-gedə alçalır və daralır, mən özümü adamların dünyasında daha yaxşı və daha inamlı hiss edirdim; məni keçmişimdən qoparmış tufan çoxdan yatmışdır, mende indi yalnız dabanlarımı yüngülcə qıdıqlayan yüngül bir yel qalır, bu yelin keçib gəldiyi və bir vaxtlar mənim də keçdiyim dəlikso lap balacalaşmış; əgər oraya gedib çıxmaq üçün qüvvə və iradəm çatsaydı belə, oradan dərini cırmadan keçib gedə bilməzdim. Hər şeyi öz adı ilə çağırısaq – əslində belə hallarda məcazla danışmağa üstünlük verilir, – hər şeyi öz adı ilə çağırısaq, bəyan edərdim ki, cənablar, sizin meymun zatınız, əgər mövcuddursa, mənimki qədər dərində gizlənmişdir. Meymun keçmişimizin küləyi də balaca şimpanzeden tutmuş böyük Axillə qədər bütün ölənlərin dabanını qıdıqlayır.

Hər halda, cənablar, mən Akademiyanın verdiyi suala qismən cavab verə bilərəm və bunu böyük məmnuniyyətlə edirəm. Öyrəndiyim

ilk şey əl tutuşdurmaq olub, – əl tutuşdurmaq səmimiyyət əlamətidir. Qoy bu gün, şöhrətin zirvəsində durduğum bir gündə ötən zamanlardakı əl tutuşdurmalarıma indiki səmimi sözlərim olavə olunsun. Doğrudur, Akademiya bundan prinsipə heç bir yeni şey əldə etməyəcək, bu, hörmətli cənablar, sizin mənədən eşitmək istədiyinizdən çox uzadır və mən nə qədər çalışsam da, sizin istəyinizi yerinə yetirə bilməyəcəyəm, ancaq buna baxmayaraq, mənim hesabatımı əvvəlki meymunun insan birliyinə daxil olmağına və burada kök salmağına kömək etmiş əsas xətti göstərəcəkdir. Təbii ki, özümə bu qədər inanmasaydım və mədəni dünyanın bütün iri varyetələrinin səhnələrində həqiqi mənada belə möhkəm mövqə tutmasaydım, etdiyim bu kiçik cəfərləri etməyə bilərdim.

Mən Qızıl Sahildə doğulmuşam... Necə tutulmağımı yalnız başqalarının sözündən bilirəm. "Hagenbeck" firmasının – yeri gəlmişkən, bu firmanın başçısı ilə bir xeyli qırmızı şərab şüşələri boşaltmışam – xüsusi ekspedisiyalarından biri sahiləki kolluqlarda yerləşibmiş, su içməyə gələn meymunların içində mən də varmışam. Ateş açılır; mən güllə dəyən yeganəsi oluram; məni iki dəfə yaralayblarmış.

Yanağıma dəyən güllə yarası yüngül oldu, bu yaradan böyük bir qırmızı çapıq qaldı, buna görə mənə iyrənc, heç nəyə bənzəməyən "Qırmızı Peter" ləqəbini verdilər – həqiqətən meymun uydurmasıdır. Belə düşünmək olar ki, guya mən bu yaxınlarda gebermiş, yalnız üzündəki qırmızı çapıqla məşhur olan təlimləndirilmiş Peter adlı meymundan fərqlənirəm. Mən bu barədə sözləşməyi danışdım.

İkinci atəş budumdan bir az aşağıya yaraladı. Bu, ağır yara idi – mən hələ də bir az axsayıram. Bu yaxınlarda mənim barəmdə boşboğazlıq edən minlərlə qəzet cızma-qaraçılarından birinin qələmindən çıxmış məqalədə aşağıdakıları oxudum: mənim meymun zatım hələ də özünü göstərməkdədir; bunu o fakt sübut edir ki, mən bədənimdəki güllə yarasını göstərmək üçün camaatın qarşısında xüsusi bir məmnuniyyətlə şalvarımı çıxarıram. Bunu yazanın əli qurusun! Bəli, mən istədiyim adamın qarşısında sakitcə şalvarımı soyuna bilərəm, mənə baxanlar yaxşı qulluq edilmiş meymun dərisindən və həmin o həyasız atəşdən sonra qalmış çapıqdan başqa heç nə görməyəcəklər. Mən bu sözü konkret hal üçün işlətdim, ancaq istəmirəm ki, məni yanlış başa düşsünlər – bu, həyasız atəşin çapığıdır. Mənim hər şeyim göz qabağındadır, gizlətməli bir şeyim yoxdur

və ümumiyyətlə, həqiqətin üzə çıxarılması üçün geniş dünyagörüşlü hər hansı bir düşünən məxluqun nəzakət qaydalarından kənara çıxmağa ixtiyarı var. Əlbəttə, camaatın qarşısında bayaq haqqında danışdığım cizma-qaraçı soyunsaydı, tamam başqa bir mənzərənin şahidi olardıq; mənə, o, bunu sağlam düşüncəyə malik olduğundan etmir. Onda qoy heç olmasa əxlaq dərsləri ilə zəhləmizi tökməsin!

Yaralandıqdan sonra özümə gəlib gördüm ki, "Hagenbek" firması gəmisinin orta göyərtəsindəki qəfəsdəyəm – mənim şəxsi xatirələrim tədriclə bu vaxtdan başlanır. Salındığım qəfəs o qədər də adi qəfəs deyilmiş: üç qəfəsli divar qutu taxtası ilə örtülmüş, dördüncü divar isə taxtadan idi. Bu qurğu elə alçaq idi ki, burada dik durmaq və elə dar idi ki, oturmaq mümkün deyildi. Mən ayaqlarımı qatlayıb çömələrkə oturmağa başladım; dizlərim aramsız titrəyirdi; görünür, o günlər mən heç kimi görmək istəmir, tənhalıqda qalmağa üstünlük vermişəm; buna görə də mən qəfəsin taxta divarına gözümlü dikərək otururdum və dəmir millər belimə işləyirdi. Vəhşi heyvanların bilavasitə tutulmasından sonra təsvir etdiyim üsulla saxlanılması ən yaxşı saxlanma üsulu hesab olunur; öz təcrübəmdən çıxış edərək insani nöqtəyi-nəzərdən bunun elə-bələ də olduğunu inkar edə bilmərəm.

Ancaq o zaman mən bu barədə düşünmürdüm. Ömrümdə ilk dəfə mənim çıxış yolum, hər halda, birbaşa çıxış yolum qalmamışdı; qarşımda taxtaları bir-birinə kip geydirilmiş yeşik divarı var idi. Doğrudur, mən tezliklə divarda bir dəlik tapdım və o zamankı ağilsizliyim səbəbindən bu tapıntıyı sevincli bir zingilti ilə qeyd etdim; lakin bu dəlik o qədər balaca idi ki, oraya heç quyruğumu da soxa bilməzdim və mənim bütün meymun qüvvəm bu dəliyi genişləndirməyə qadir deyildi.

Sonradan mənə məlumat verildiyinə görə, mən o zaman heyranedicə dərəcədə az hay-küy salmışam; bundan belə bir nəticəyə gəlmişəm ki, mən ya tezliklə öləcək, ya da böhran dövrünü yaşaya bilsəm, asanlıqla əhliləşəcəyəm. Məlum olduğu kimi, mən bu dövrü yaşadım... Mənim yeni həyatım əvvəlcə ondan ibarət idi ki, əzabla üz-gözümü turşudaraq kədərle zingildəyirdim, birə axtarırdım, yorğun-yorğun kokos qozlarını yalayırıdım, başımı taxta divara vurur və bir kimsə mənə yaxınlaşanda dişlərimi qıcırıdım. Ancaq nə eləsəm də bir duyğu mənə hakim kəsilmişdi: çıxış yolu yoxdur! Təbii ki, o zamankı meymun təəssüratlarını indi yalnız insan dili ilə və

deməli, qeyri-dəqiq çatdırı bilərəm. İndi mən özüm də əvvəlki meymun həqiqətimə dərk etmək iqtidarında deyiləm, lakin hər halda, hardasa ona yaxınam; buna şübhə etməmək olar.

O vaxta qədər mənim nə qədər istəsəniz çıxış yolum vardı və qoflətən birçə dənə də çıxış yolum qalmadı. Mən çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdüm. Məni elə yerə salmışdılar ki, divara mıxlasaydılar, vəziyyətim bundan pis ola bilməzdi. Axı nəyə görə? Ayaq barmaqlarını qan çıxanacan didişdirsən də bir şey başa düşməzsən. İki parça oluncaya qədər çiyini divara çırpсан da bir şey başa düşməzsən. Çıxış yolu yox idi, ancaq mən onu tapmalı idim, çünki bunsuz yaşaya bilmirdim. Bütün ömrüm boyu taxta divar qarşısında otura bilməzdim, axı ölüm bundan yaxşıdır. Hagenbəkə görə isə meymun taxta divar qarşısında oturmağa imiş... Və mən də meymun olmağın daşını atdım! Öz qanım ilə gəlib çıxdığım aydın və məntiqli nəticə belə oldu, çünki meymunlar qarınları ilə düşünürlər.

Qorxuram ki, siz mənim işlətdiyim "çıxış yolu" sözünü düzgün başa düşməyosiniz. Mən bu sözü ilkin və birbaşa mənasında işlədirəm. Mən qəsdən azadlıq haqqında danışmıram. Böyük azadlıq – geniş əhatəli azadlıq duyğusunu mən bir kənara qoyuram. Tamamilə mümkündür ki, meymun olarkən mən bu duyğunu yaşamışam; sonralar mən azadlığa can atan adamlarla rastlaşmışam. Şəxsən mən nə o zaman, nə də indi azadlıq tələb etməmişəm. Yeri gəlmişkən, adamlar əksər hallarda bu sözle özlerini aldadırlar. Azadlığı on yüksək duyğulara aid edirlər, buna görə də azadlıq haqqında yalanı da yüksək hesab edirlər. Varyete səhnəsindəki çıxışlarımdan öncə lap qübbənin altında trapesiyalarla cüt işləyənləri tez-tez müşahidə edərdim. Onlar yellənir, yuxarı tullanır, bir-birini qucaqlayırdılar. Birisi dişi ilə o birisinin saçlarından tuturdu. "Adamlar da bunu azadlıq adlandırırlar, – deyər düşündürdüm, – hərəkət azadlığı". Ana təbiətə qarşı nə böyük təhqir! Meymunlara bu azadlığı göstərsəydilər, onların gülüşlərindən sərkin divarları uçardı.

Xeyr, mən azadlıq istəmirdim. Mən sadəcə olaraq istədiyim yonə, sağa, sola çıxmaq istəyirdim, başqa tələbim yox idi; qoy tapaçağım çıxış yolu yalan olsun. O qədər az şey istəyirdim ki, onun yalanı da bir şey olmazdı. Mən irəli, yalnız irəli hərəkət etməli idim. Yalnız pəncələrimi qaldırıb durmamalı, özümü taxta divara dirənmiş vəziyyətdə hiss etməməli idim. İndi mən aydın görürəm: çox böyük daxili

sakitliyə malik olmasaydım, heç zaman qəfəsdən çıxa bilməzdim. Doğrudan da nəyə nail olmuşamsa, yaqın ki, gəmidə keçirdiyim bir neçə gündən sonra əldə etdiyim sakitliyə borcluyam. Sakitliyə görə isə mən, öz növbəsində, məni əhatə edən adamlara borcluyam.

Heç nəyə baxmayaraq, onlar yaxşı adamlar idilər. Mən hələ də onların ağır yerləşlərini, mürgülü şüuruma təsir edən ayaqqabı səslərini həvəslə xatırlayıram. Onlar hər işi ağır görürdülər. Onlardan hansı biri gözünü ovuşdurmaq istəyirdisə, əlini clə qaldırırdı ki, clə bil bu ağır çəki daşıdır. Zarafatları kobud səslənirdi, ancaq bu səmimi-qəlbdən gəlirdi. Onların gülüşləri zəhmli öskürəklə müşayiət olunurdu, lakin bu heç nə demək deyildi. Onlar həmişə tüpürmək istəyirdilər və hara gəldi tüpürürdülər. Həmişə şikayət edirdilər ki, mənə görə onları birə basıb. Lakin onlar buna görə heç vaxt ciddi şəkildə acıqlanmırdılar. Adamlar yaxşı başa düşürdülər ki, meymunlarda birə olur və birələr tullanmaqda ustadırlar. Bu şəraitlə istər-istəməz barışmalı olursan. Boş vaxtlarında qəfəsimin qarşısında var-gəl edənlər də olurdu: onlar sakitcə oturur və dodaqaltı nə isə donquldandır, yaxud yeşiklərin üstündə oturub qəlyan çəkirdilər; ancaq bir balaca tərpen-söydim, budlarıma vurardılar; aradabir onlar taxtanı götürüb mənim üçün xoş olan yeri qıdıqlayırdılar. Əgər indi mənə bu gəmidə səyahətə çıxmağı təklif etsəydilər, mən yaqın ki, imtina edərdim, ancaq mən onu da yaqın bilirəm ki, bu gəmiylə bağlı xatirələrim heç də yalnız xoşagəlməz deyil. Komanda mühitində əldə etdiyim sakitlik hər şeydən öncə mənim hər hansı bir qaçmaq cəhdimin qarşısını aldı. Keçmişə nəzər salıb belə hesab edirəm: mən hələ o zaman hiss edirdim ki, – qoy belə olsun, – yalnız hiss edirdim ki, sağ qalmaq istəyirəm və qaçmaqda buna nail olmaq mümkün deyil. Bilmirəm qaça bilərdimmi, amma düşünürəm ki, bilərdim: bu məsələdə meymun üçün mümkün olmayan şey yoxdur. İndi mənim dişlərim o qədər zəifləyib ki, hətta qoz sındıranda belə ehtiyatlı tərpenməli oluram, ancaq o zaman mən gec-tez qəfəsin qifilini çeynəyə bilərdim. Mən bunu cümədim. Bir də ki, bunun nə xeyri ola bilərdi? Çıxan kimi məni əvvəlkindən də pis olan bir başqa qəfəsə salacaqdılar. Əgər xəl-vətcə keçib başqa məhbusların – məsələn, nəhəng ilanların – qəfəsinə girə bilsəydim, onların ağuşunda gəbərməliydim. Həmçinin fərz edərk ki, mən gizlincə yuxarı göyertəyə çıxıb suya tullandım; bir müddət özümü suda saxlaya bilsəm də, sonra batmalı idim. Bütün

bunlar ümitsiz cəhdlər olardı. Əlbəttə, o zaman mən hələ insan kimi düşünə bilmirdim, ancaq mühitin təsiri ilə clə hərəkət edirdim ki, clə bil düşünürəm.

Bəli, mən düşünmürdüm, əvəzində qərībā bir soyuqqanlıqla müşahidə edirdim. Mən görürdüm ki, yanımdan adamlar gəlib keçir, onların üzləri eyni, hərəkətləri eynidir, çox zaman mənə clə gəlirdi ki, bu keçənlərin hamısı bir adamdır; bu adam – və ya bu adamlar maneəsiz olaraq hərəkət edirdi. Qarşımda böyük bir məqsəd açılmışdı. Adamlar mənə söz verməlidirlər ki, onlar kimi olsam, zindandan xilas olacağam. Şərtlər qabaqcadan həyata keçirilməz olduqda heç bir şeyi vəd etmək mümkün deyil. Ancaq clə ki, bir şərt yerinə yetirildi, sənə heç nəzərdə tutmadığın halda, köhnə tarixlə vədlər verməyə başlayırlar. Aralarında yaşadığım adamların həyatı moni heç də çəkmirdi. Haqqında danışdığım azadlığın tərəfdarı olsaydım, gəmidən suya tullanmağı adamların qaşqabaqlı baxışlarından oxuduğum çıxış yolundan üstün tutardım. Hər halda, mən belə şeylər barədə düşünməyə başlamazdan əvvəl uzun müddət adamları müşahidə etdim və məni müəyyən bir yola məhz müşahidələrim sövq edirdi.

Adamları yamsılamaqdan da asan şey yoxdur. Lap ilk günlərdə mən tüpürməyi öyrəndim. Mən və adamlar bir-birimizin üzünə tüpürməyə başladım; fərq yalnız ondan ibarət idi ki, mən üzümü yalaya bilirdim, adamlar isə – yox. Tezliklə mən əməlli-başlı qəlyan çəkməyə başladım. Barmaqlarımla tütünü basmağa başlayan kimi bütün orta göyertə şadlıq edirdi; mən uzun müddət yalnız bir şeyi – boş və dolu qəlyan arasındakı fərqi başa düşə bilmirdim.

Ancaq hər şeydən çox mənə əzab verən araq oldu; mən spirt qoxusuna dözə bilmirdim; araq öyrəşənə qədər bir çox həftələr keçdi. Qərībā orası idi ki, araq görə apardığım daxili mübarizəyə adamlar həddindən artıq ciddi – başqa şeylərin hamısından ciddi yanaşırdılar. Hətta indi, keçmişə xatırlayarkən mən ayrı-ayrı adamların üzlərini seçə bilmirəm, yalnız orası yadımdadır ki, günün və gecənin müxtəlif vaxtlarında kimsə tək və ya yoldaşları ilə qəfəsimə yaxınlaşıb mənə əyani dərş verir. Mən onun üçün anlaşılmaz bir məxluq idim və o məni başa düşməyə çalışırdı. Mənim müəllimim şüşənin ağzını yavaş-yavaş açıb ehtiyatla mənə baxırdı – əmin olmaq istəyirdi ki, mən onu başa düşdüm; etiraf edirəm ki, mən onun

hərəkətlərini nəfəsimi içimə alıb heyranlıqla izləyirdim; yer üzündə heç bir müəllimin belə şagirdi olmayıb; o, şüşəni açıb ağzına yaxınlaşdırırdı, mənse gözümlü çəkmədən onun hər bir hərəkətini izləyirdim; sonra o, başı ilə razılığını bildirərək şüşənin ağzını dodaqlarına gətirirdi; bu zaman mən hiss edirdim ki, yavaş-yavaş anlamağa başlayıram və sevincimdən zingildəyərək həyəcanla haramı gəldi qaşıyırdım; müəllimim bundan fərlənlənib birinci qurtumunu içirdi; mən səbirsizlikdən və dərsi belə çətin əxz elədiyimdən qəfəsin döşəməsinə bulayırdım ki, bu da müəllimimə hədsiz ləzzət verirdi; o, şüşəni bir kənara çəkir, sonra cəld bir hərəkətlə onu yenidən dodaqlarına yaxınlaşdırır və başını geri, – əyani olsun deyərək, hətta lazım olduğundan da geri – ataraq arası bir nəfəsə içirdi. Keçirdiyim həyəcanın əzabından mən halsız vəziyyətdə qəfəsin millərindən sallanıb qalırdım, o isə kursun nəzəri hissəsini bitirib əlini qarnına sürtür və gülümsəyirdi.

Yalnız bundan sonra biz praktiki məşğələlərə başlayırıq. Ancaq nəzəriyyə mənə həddən artıq yormamışdı mı? Bəli, çox yormuşdu. Nə etməli, görünür, taleyim beləymiş. Hər halda mən var qüvvəmlə çalışırdım. Müəllimin mənə sarı uzatdığı şüşəni tutur, titrəyərək titrəyərək onun ağzını açırdım; bu uğur gücümü artırır; mən şüşəni götürürdüm – mənim işimi müəllimin özünün işindən fərqləndirmək çətin idi – onu dodaqlarına yaxınlaşdırırdım və... ikrahla kənara tullayırdım, – ikrahla. Baxmayaraq ki, şüşə boş olurdu və ondan yalnız aranın iyi gəlirdi. Uğursuzluğum müəllimi kədərləndirirdi. Şüşəni tulladıqdan sonra əlimi söylə qarnıma sürtüb gülümsəsəm də, biz bu kədərlə barışırdıq.

Mənim məşğələlərim belə keçirdi. Müəllimin mənə heç vaxt hirsələnməsi onun yaxşı adam olduğunu göstərirdi; doğrudur, o, bəzən yanan qəlyanı o vaxta qədər dərimə sürtürdü ki, dərim söndürməyim çətin olan yerdən yanmağa başlayırdı, onun özü öz iri, mehrəban əlləri ilə alovu söndürürdü; müəllimim mənə hirsələnirdi; o başa düşürdü ki, onunla mənim bir düşmənimiz var – mənim meymun təbiətim və mübarizədə daha ağır yük mənim boynuma düşüb.

Ancaq bir görəydiniz biz ümumi qələbəmizə necə sevinirdik! Bu hadisə günlərin bir günü bir xeyli tamaşaçının iştirakı ilə baş verdi; çox ehtimal ki, nəyisə bayram edirdilər: göyertədə grammo-fon çaldırırdılar, komandanın arasında bir zabıt var-gəl edirdi – və

birdən, heç kimin mənə baxmadığı bir vaxtda mən nəzarətsizlikdən qəfəsimin yanında qoyulmuş şüşəni götürdüm – tamaşaçıların marağı artmağa başladı – şüşənin qapağını açdım, qaydalara riayət etməklə onu ağzıma yaxınlaşdırırdım və heç bir tərəddüdsüz, hətta üzümü belə turşutmadan əsil içənlər kimi onu dibinəcən içdim; doğrudur, gözlərim hədəqəsindən çıxmışdı, nəfəsim də tutulurdu, sonra mən şüşəni bir qırağa atdım – ümidini itirmiş uğursuz bir şagird kimi deyil, işinin ustası kimi; əlimi qarnıma sürtməyi yaddan çıxarsam da, yəqin ki, beynim partladığını hiss etdiyimdən, qarşısalınmaz bir istəyə tabe olaraq, bərkədən və çox aydın bir səslə “allo” qışqırdım – başqa sözlə, aydın bir söz tələffüz etdim və bu nizamın sayəsində birdən-birə öz keçmişindən insan birliyinə addadım; bunun cavabında adamlar qışqırırdılar: “Bir ona baxın, o danışır!” – bu sözlər elə bil ki, mənim qan-tər içində olan bədənimə öpürdü.

Təkrar edirəm ki, adamları təqlid etmək istəmirdim; mən yalnız ona görə onları təqlid edirdim ki, çıxış yolu axtarırdım, başqa heç bir səbəbim yox idi. Birinci qələbə mənə o qədər çox şey vermədi. Mən elə o andaca danışmaq qabiliyyətini itirdim və yalnız bir çox aylar keçəndən sonra yenidən danışa bildim, spirtli içkilərə nifrətim isə ikiqat artdı. Hər halda, artıq qarşımda birbaşa yol açılmışdı, özü də həmişəlik.

Hamburqda, ilk təlimçimin əlinə düşdükdən sonra başa düşdüm ki, mənim üçün iki imkan var – heyvanat bağı və varyete: Mən bir saniyə də tərəddüd etmədim. Öz-özümə belə dedim: “Əlindən gələni etməliyənsə ki, varyetəyə düşsən, bu, yeganə çıxış yoludur; heyvanat bağı yeni bir qəfəsdən başqa bir iş deyil. Oraya düşsən, məhv olacaqsan.”

Və burada, cənablar, mən öyrənməyə başladım. Deməyə ehtiyac yoxdur ki, lazım olanda istəsən də, istəməsən də öyrənməli olursan. Mən mütloq çıxış yolu tapmalıydım və acgözlüklə öyrənməyə başladım. Mən özüme bir dəqiqə də sakitlik vermirdim və mənə mane olan hər şeyi özümə amansızlıqla qovurdum. Meymun ruhu məndən elə bir qüvvə ilə çıxırdı ki, birinci təlimçim az qala özü meymuna çevriləcəkdi; təlimləri dayandırmalı, təlimçini isə xəstəxanaya göndərməli olduq. Xoşbəxtlikdən o, tezliklə qayıtdı.

Mənə çoxlu müəllimlər gərək oldu, bəzən bir neçə pedaqoqun yanında dərs keçirdim. Öz qüvvələrimə inandıqdan, nailiyyətlərim

haqqında söz-söhbət geniş yayıldıqdan, parlaq gələcəyimə artıq qəti surətdə müəyyənleşdikdən sonra mən özüm özümə müəllim tutmağa başladım, baş-başa düzülmüş beş otağı bir-bir gəzir, durmadan bir otaqdan o birinə keçərək eyni zamanda müəllimlərin hamısından dərs öyrəndim.

Onda necə uğurlarım vardı! Biliklər işığı hər tərəfdən ayılmaqda olan beynimə daxil olurdu! Gizlətmək istəmirəm – mən xoşbəxt idim. Eyni zamanda iddia edirəm: nə o vaxt, nə də ki indi öz nailiyyətlərimi həddən artıq yüksək qiymətləndirməmişəm. İndiyə-qədər tarixdə görünməmiş iradə cəmləşdirilməsi nəticəsində mən orta avropalı səviyyəsinə çatmışam. Ola bilər ki, bu fakt öz-özlüyündə xüsusi bir diqqətə layiq deyil. Lakin mənim üçün bu faktın böyük əhəmiyyəti var: mən qəfəsdən çıxmış və insan təbiətini qəbul etməkdən ibarət axtardığım çıxış yolunu tapmışam. Çox gözəl bir ifadə var – “kolluqda gizlənmək”; mən məhz belə hərəkət etdim, kolluqda gizləndim. Mənim başqa heç bir imkanım yox idi, azadlığa başqa heç cür nail ola bilməzdim. Keçdiyim yola və qarşıma qoyduğum məqsədə retrospektiv nəzər saldıqda mən nə təəssüf, nə də sevinc hissi keçirirəm. Budur, mən oturmuşam, əllərim şalvarımın cibindədir, yırgalanan kürsüdə sərələnib oturmuşam və pəncərəyə baxıram; qarşımdakı masada şərab şüşəsi var. Yanıma qonaq gəlsə, mən onu görəncə qarşılaya bilərəm. Dəhlizdə mənim impresariom əyləşib; bir şey demək lazım olsa, mən ona zəng çalırım; o gəlir və məni dinləyir. Demək olar ki, hər axşam mən çıxış edirəm; mənim səhnə uğurlarım o qədər böyükdür ki, bundan da artıq ola bilməz. Gecədən xeyli keçmiş banketdən, Akademiyanın keçirdiyi təntənəli qəbuldan və ya axşam qonaqlığından qayıdanda məni təlim keçmiş balaca diş meymun-şimpanze gözləyir və onunla bir meymun kimi əylənirəm. Gündüzlər mən onu görmək istəmirəm; onun gözlərindən bütün təlimlənirilmiş, karıxdırılmış heyvanların baxışlarında olduğu kimi, ağlısızlıq sezilir; məndən başqa heç kim bunu görmür, mənimsə bundan zəhləm gedir.

Ümumiyyətlə və bütövlükdə mən can atdığımıza nail olmuşam. Demək olmaz ki, bütün bunlar əbəs yerə olmuşdur. Qabaqcadan demək istəyirəm ki, adamların fikri məni maraqlandırmır; mənim məqsədim – geniş məlumat verməkdir: bu hesabatda, hörmətli cənab akademiklər, mən yalnız faktlara əsaslanmışam.

MÜĞƏNNİ JOZEFİNA

Bizim müğənninin adı Jozefinadır. Kim ona qulaq asmayıbsa, deməli, oxumağın qüdrətindən xəbəri yoxdu. Onun sənətinə qarşı laqeyd adam tapmaq çətinidir, xüsusən də nəzərə almalıyıq ki, bizim camaat musiqini xoşlamır. Bizim camaatdan ötrü ən yaxşı musiqi əmin-amanlıq və rahatlıqdır: bizim günümüz-güzəranımız çox ağırdır, aradabir gündəlik həyatın qayğılarından azad olmağa çalışırıqsa, bizi musiqi kimi uzaq bir aləm çox az cəlb edir. Bunun bizi diltor elədiyini də demək olmaz, qətiyyən: biz özümüzə olan işgüzar fərasəti və bir yumoru daha çox qiymətləndiririk, yeri gəlmişkən, bunlar bizə hədsiz dərəcədə lazımdır, musiqinin verə biləcəyi nəşə – buna güman azdır – bizi yoldan çıxartsa belə bu məhrumiyyətlə də başqa məhrumiyyətlər kimi təbəssümlə barışarıq. Jozefina bizim aramızda istisnadır; o, həm musiqini sevir, həm də ifa etməyi bacarır; Jozefina belə Jozefinadır; onun yoxluğu ilə musiqi Allah bilir, həyatımızdan nə vaxta kimi qeybə çəkiləcək.

Mən musiqiyə belə münasibətimizi başa düşməyə dəfələrlə cəhd göstərmişəm. Axı biz musiqi duyumundan büsbütün məhrumuq; elə isə Jozefinanın oxumasını niyə anlarıq. Yaxud da – Jozefinanın özü bunu qətiyyətlə inkar edir – niyə onun anlaşıqlı olduğunu hesab edirik? Ən asanı belə demək olardı: guya onun ifası elə məftunedicidir ki, küt adamı da cəlb edir, amma belə cavab bizi qane edə bilməz. Belə olsaydı, Jozefinanın oxumağı bizə qeyri-adi təsir göstərirdi, sanki onun boğazından gözəl, indiyəcən eşidilməmiş səslər axıb tökülür, sanki Jozefinanın oxumağı bizi həmin səslərə doğmalaşdırmasaydı, bizim üçün həyatda onları qavramaq da çətin olardı. Əslində belə bir şey yoxdu: mən özüm belə hissi yaşamamışam və başqalarında da diqqətimi cəlb etməyibdi. Əksinə, biz öz aramızda oxumaq kimi Jozefinanın oxumağının çox da dəyərli olmadığını bir-birimizdən gizlətmirik.

Ümumiyyətlə, bunu oxumaq adlandırmaq olarmı? Biz musiqiçi camaat olmasaq da, oxumaq əsrlərin ononosi kimi xalq yaddaşında yaşayır; qədimlərdə bizdə oxumaq olubdu; bundan əfsanələr də danışılır; mahnıların mətni də qalıbdı, amma bu mahnıları heç kim oxuya bilmir. Beləliklə də, oxumaq nədir anlayışı bizə yad deyil, amma

Jozefinanın oxumağı qətiyyən buna uyğun gəlmir. Bir də ki bunu oxumaq adlandırmaq olarmı? Bu, sadəcə olaraq ciyilti deyilmə? Doğrudur, biz hamımız ciyildəyirik və ciyildəmək bizim təbii istedadımızdır, hətta istedadımız da deyil, özümüzü ifadəmizdir. Bizim hamımız ciyildəyirik, amma heç birimizin ağılıma gəlmir ki, ciyiltimizi sənət yerinə sırayaq, biz düşünüb-daşınmadan, dərinə varmıdan ciyildəyirik, çoxlarının yatsa yuxusuna da girməz ki, ciyildəmək bizim istedadımızdır. Əgər Jozefinanın oxuduğunu yox, ciyildədiyini və mənco, başqalarından heç də yaxşı ciyildəmədiyini həqiqət kimi qəbul etsək – Jozefina hətta səsinin gücünə görə çoxlarına udur, yadınıza salım ki, adi rəncbər ağır iş görə-görə ağına-bozuna baxmadan səhərdən axşama necə ciyildəyir – bunu həqiqət kimi qəbul etsək, Jozefinanın güman olunan sənətindən heç nə qalmayacaq; amma belə bir müəmmalı sual ortaya çıxacaq: eləsə onun dinləyicilərə qeyri-adi təsirini nə ilə izah etmək olar?

Əlbəttə, burada məsələ təkco ciyildəməkdə deyil. Bir az uzaqda dayanın və qulaq asın, yaxud da bir halda ki, başlamısınız, onun səsinə ümumi hay-küyün içindən seçməyə çalışın və siz adi ciyiltidən başqa heç nə eşitməyəcəksiniz. Uzaqbaşı Jozefinanın səsi başqalarının səsinə zəif və quru eşidiləcək. Amma onunla üzbəüz dayanarsanız, onun oxumağı sizə artıq təkco ciyilti təsiri bağışlamayacaq: onun sənətini qiymətləndirmək üçün qulaq asmaq azdı, həm də özünü görmək lazımdı. Yəqin ki, siz lap adi ciyilti eşidəcəksiniz, eybi yoxdu, qeyri-adilik burasındadı ki, kimsə hansısa adi bir şeyi görməyə hazırlaşdığı halda, möhtəşəm poza alır. Qoz sındırmaq, Allah bilir, hansı sənətdi, çətin ki, kimsə camaatı bir yere yığıb, onları əyləndirmək üçün qoz sındırmağa ürək eləsin. Kimsə bunu qəflətdən edirdi və böyük gurultu qopardardı, doğrudur, biz də onun uğurunun səbəbini kənarda axtarırdıq. Təsədüf elə gətirirdi ki, onun bu hoqqası hamının xoşuna gəlirdi, bundan belə bir nəticə hasil olur ki, biz bu sənətin fərqiə varmamışıq, çünki uşaqlıqdan bu sənəti yaxşı mənimsəmişik, yalnız bizim bu qoz sındırmağımız gözümüzü açdı, bu sənətin əsil mahiyyətini bizə göstərdi. Digər tərəfdən, əgər o, ortabab qoz sındırandısa və bizim istənilən birimiz bu sənət sahəsində ondan üstünüksə, bu, ancaq sənətin özünün xeyrinədir.

Eyni hal, görünür, Jozefinanın oxuması ilə bağlıdır: biz özümüzdə laqeyd qaldığımıza Jozefinada heyran kəsilirik və bu məsələdə

Jozefina bizimlə tam razıdır. Bir dəfə mən iştirak elədiyim məclisdə kimsə mümkün dərəcədə nəzakətlə ciyildəməyin xalq arasında məşhur olması haqqında onunla hamıya bəlli bir məsələ kimi söhbət elədi. Jozefinaya bu da bəs idi. Məşhur müğənnimizin təbəbbürlə və iyrəncliklə özünü necə əzib-büzdüyünü görəydiniz! Sir-sifətdən əsil zəriflik mücəssməsi idi, amma bu məqamda mənə bayağı göründü; doğrudu, Jozefina tez ayıldı və özünəməxsus taktla səhvini düzəltməyə çalışdı. Bunun özü bir daha göstərir ki, Jozefina özünün oxumağı ilə ciyildəmək arasında müəyyən əlaqə olduğu fikrindən çox uzaqdı. Başqa fikirdə olanları müğənninin gözü götürmür, hətta, güman ki, daxilən onlara nifrət edir. Amma indiki məqamda onu adi şöhrət azarı danışdırmır – axı mənim özümün də daxil olduğum müxalifət onun heyranıdır; amma Jozefina heyranlıqla kifayətlənmir – adi heyranlıq onun üçün azdı; zəhmət olmasa, pərəstis edin! Tamaşaçıların arasında oturub ona baxanda, siz bunları başa düşürsünüz; yalnız bizim məşhur müğənnidən uzaqda dayanmaqla müxalifətdə durmaq olar; amma tamaşaçıların arasında oturmaqla siz etiraf etməyə hazırsınız ki, onun ciyildəməyi heç də ciyildəmək deyilmiş.

Bir halda ki, ciyildəmək bizim üçün təzə şey deyilmiş və necə ciyildəməyimizi özümüz də hiss eləmirik, belə fikirləşmək təbii olardı ki, Jozefinanın tamaşaçılarının arasında da ciyilti var. Axı onun sənəti bizi sevindirir, bizsə sevinə-sevinə ciyildəyirik. Amma Jozefinanın dinləyiciləri ciyildəmirlər, onlar süpürgə arxasındakı siçan kimi gizlənib otururlar; fikirləşmək olar ki, biz arzuladığımız sakitliyə nail olmuşuq və öz fitimizlə onu hürkütməyə qorxuruq. Bu konsertlərdə bizi daha çox nə cəlb edir – Jozefinanın oxumasını, yoxsa onun səsinin hiss olunmayacaq dərəcədə pozduğu tentənəli sükutmu? Bir dəfə yelbeyin siçan təsadüfən Jozefinanın oxumağını eşidib, onun səsinə səssizlik verdi. Bu ciyilti də Jozefinanın bizi nəşələndirdiyi ciyiltinin eyni idi, ətalətə baxmayaraq, səhnədə müəyyən təmkin olsa da, dinləyicilər uşaqlıqda fədakarlıqla ciyildəyirdilər; bütövlükdə heç bir fərq yox idi; bununla belə, yazıq-siçanın yerə girməyə hazır olduğuna baxmayaraq, biz sükutu pozmanı fite basdıq, Jozefina isə qələbə himnəyə başladı; o, cuşa gəlib qollarını daha geniş açdı və gözəl boynu imkan versəydi, başını geriye daha çox atardı.

Həmişə belədi: ən xırda şeylərdən, hər cüzi təsadüflərdən, istənilən maneçilikdən, parketin cırıltısından, dişlərin xırıltısından,

ışıqlandırmanın pozuntusundan, bir sözle, istənilən çətinliklərdən Jozefina oxumağına maraqla oyatmaq üçün istifadə edir; axı o, belə güman edir ki, ona karlar qulaq asırlar; doğrudu, təkrar-təkrar səhnəyə qaytarılması və alqışlar baxımından onun gileylənməyə haqqı yoxdu, amma həqiqi başa düşülməyi guya tapa bilmir və buna olan ümidini çoxdan itiribdi. Buna görə də Jozefina hər bir əngəli alqışlarla qarşılayır; axı xarici aləmdə ifası ilə uyğun gəlməyən şeylərin öhdəsindən o, dava-şavasız, yalnız adicə qarşিদurma gücünə gəlir və bütün bunlar dinləyiciləri hərəkətə gətirməyə, anlamağı təlqin edə bilməsə də, onun sənətinə həssas hörmət oyatmaqla kömək edir. Bir halda ki, Jozefina ən xırda şeylərdən öz xeyrinə istifadə edir, bu cür şeylərdən heç danışmağa dəyməz! Bizim həyatımız təşvişlərlə doludu, hər gün özü ilə gözlənilməzliyini, qorxusunu, ümidini və diltorçuluğunu gətirir, əgər gecə və gündüzün hər bir anında dostlarımızın köməyini hiss etməsəydik, bizim heç birimiz bu sınağa tab gətirə bilməzdik; hətta bu köməyi hiss etməklə də biz bəzən çətinlik çəkirik; bir də görürsən ki, əslində bir nəfər üçün nəzərdə tutulmuş yükün ağırlığından minlərlə çiyin haldan düşür. Məhz belə vaxtlarda Jozefina vaxtının gəlib çatdığını hesab edir. Budur, bu zərif məxluq sizin qarşınızda və mahnı oxuyur: döşləri qarnından yuxarıda əsim-əsim əsir, sanki Jozefina var gücünü mahnıya verir, oxumağında iştirak etməyən hər şeyi işə heysizləşibdi, tam tükənibdi, sanki müğənni çırpılpaqdı, bütövlükdə stixiyanın hökmünə və xeyirxah ruhların himayəsinə verilib, özünü bütün varlığı ilə oxumağa verdiyi məqamda küləyin ilk soyuq mehi onu öldürə bilər. Müğənnini haldan çıxmış gördükdə biz – onun xəyali roqibləri deyirik: “Jozefina heç oməlli-başlı ciyildəyə də bilmir: hər bir adamın ciyildəyə biləcəyi kimi ciyildəmək üçün – oxumaq üçün yox, oxumaq nədi! – özünü belə zora salmağa dəyməz.” Bizim ilk və qaçılmaz təəssüratımız belə idi, amma deyildiyi kimi, ilk təəssürat keçicidi, tezliklə küləyə hakim kəsilən hiss bizə də sirayət edir: bir-birimizə qısılib, onun hər həniri ilə isinib nəfəsimizi dərmədən qulaq asırıq.

Daimi hərəkətdə olan, qeyri-müəyyən məqsədlə irəli-geri qaçan bu kütləni yığmaq üçün Jozefinanın başını geri atması və gözlərini axıtması – bir sözle, oxumağa hazırlaşdığını göstərən poza alması kifayətdi. Bundan ötrü istənilən yer yarayar, ona hətta səhnə də lazım deyil, onu təsadüfi seçilmiş ilk yer də qane edir. Jozefinanın oxuyacağı

haqqında xəbər bir andaca hər tərəfə yayılır və camaat tökülüşü gəlir. Bəzən maneələr ortaya çıxır, Jozefina narahat vaxtlarda çıxış etməyi xoşlayır, belə vaxtlar hərə öz ehtiyacı və qayğısı ilə yaşayır, hərə öz işinin dalına düşür, hətta istəsək belə, Jozefinanın ürayindən keçən tezliklə yığıla bilmirik, bəzən o, xalq yığılana kimi özünün möhtəşəm pozasında dayanıb durur; aydındı ki, müğənni hiddətlənir, ayağını yerə döyür, qıza yaraşmayan söyüşlər işlədir və hətta dişləyir. Amma belə davranış da onun məşhurluğuna xələl gətirmir; tamaşaçılar müğənninin ifrat tələblərinin qarşısını almaq əvəzinə, onu təmin etməyə çalışır: hər tərəfə çapar göndərirlər (əlbəttə, Jozefinadan xəbərsiz) ki, çox dinləyici toplansınlar; yollar boyunca məntəqələr qoyurlar ki, gecikənləri tələdsinsinlər; kifayət qədər adam yığışmayana kimi bütün bunlar davam edir. Hamını Jozefinaya yarımağa kim məcbur edir. Bu suala cavab vermək Jozefinanın oxumağı ilə bağlı suala cavab vermək qədər çətindi, bunlar bir-biri ilə bağlıdı. Əgər oxumağı naminə xalqın Jozefinaya qeydsiz-şərtsiz sədaqətli olduğunu təsdiq etmək mümkün olsaydı, ikinci tərəflə birləşdirib birinci tərəfi atmaq mümkün idi. Amma bu barədə söhbət də gedə bilməz. Bizim camaat heç kəsə qeydsiz-şərtsiz sədaqətli deyil, özünün qərəzsiz bəcliyini, özünün uşaqvari şirin söhbətini, özünün günahsız boşboğazlığını – təki dil işləsin – çox istəyən xalq qeydsiz-şərtsiz sədaqətliyə qadir deyil və Jozefina bunu hiss edir, özünün zəif boğazına yazığı gəlmədən buna qarşı mübarizə aparır.

Təbii ki, belə ümumi təsdiq bizi uzağa apara bilər; hər halda xalq qeydsiz-şərtsiz olmasa da, Jozefinaya sədaqətli idi. Məsələn, xalq heç vaxt Jozefinaya gülməz, halbuki Jozefinada gülməyə layiq cəhətlər var, xüsusən nəzərə almaq lazımdı ki, gülüş bizim arzu olunan qonağımızdı; ehtiyatımıza baxmayaraq, bizim özümüz özümüzlə gülürük, amma Jozefinaya gülmürük. Bəzən mənə elə gəlir ki, xalq Jozefinanı zəif, köməksiz və müəyyən mənada qeyri-adi məxluq (onun nəzərində qeyri-adi müğənni) – qayğısı ona etibar edilmiş məxluq kimi qəbul edir; bu təəvvürün xalqda haradan yarandığını demək çətindi, sadəcə olaraq faktı qeyd etmək mümkündü. Amma sənə etibar edilənə gülməzsən, ona gülsən, deməli, öz borcunu tapdalmış olarsan; bizim ən yaman adamlarımız birəcə bunu deməyə qadirdirlər: “Biz onu görəndə, gülüş dodaqlarımızda donub qalır.”

Xalq, ata uşağının qayğısına qalan kimi Jozefinanın qayğısını çəkir; uşaq öl açır, nəse istəyir, ya da ki, nəse tələb edir. Güman etmək təbii olardı ki, belə borc bizim xalqın əxlaqına yaddı, amma öz borcunu nümunəvi şəkildə yerinə yetirir, ən azı indiki halda. Bütövlükdə xalqın qadir olduğuna bizim ayrı-ayrılıqda gücümüz çatmaz. Təbii ki, imkanlar da ölçüyəgəlməzdi: xalqın öz yetirməsini hənəri ilə isitməsi kifayətədi ki, o, özünü etibarlı müdafiədə hesab etsin. Bu barədə Jozefina ilə danışmamaq daha yaxşıdı. Jozefina: “Mənə sizin müdafiəniz lazım deyil” deyir. Biz isə öz-özümüzdə fikirləşirik: “Baxaq görək, bizsiz sən nə oxuyacaqsan.” Yeri gəlmişkən, bu, heç etiraz da deyil, əslində bu, uşaq dəlisovluğu və uşaq nankorluğudur; adətən, ata belə şıltaqlıqları qulaqardına vurur.

Amma burada Jozefina ilə xalq arasında belə qarşılıqlı əlaqəyə çox pis uyuşan nəse ortaya çıxır. Sən demə, Jozefina başqa fikirdəymiş, müğənni belə hesab edir ki, xalq onu yox, o xalqı müdafiə edir. Guya onun oxuması xalqı hər cür siyasi və iqtisadi çətinliklərdən xilas edir – onun belə hökmü varmış, əgər çətinlikləri aradan qaldırmırsa da, ən azı onlara dözməyə güc verir. Doğrudu, Jozefina bunu açıq-aşkar, bu və ya digər sözlərlə demir, ümumiyyətlə, – o çox şey deyə bilər, bizim naqqalların tayı deyil, amma bunu onun işildayan gözləri, sıxılmış dişləri ifadə edir – bizdə çox az adam dilini dinc qoya bilir, amma Jozefina bunu bacarır. Hər dəfə xoşagəlməz xəbər eşidəndə, bəzən belə xəbərlərdən – o cümlədən yalan və yoxlanılmamış xəbərler üstümüzə torbadan tökülən kimi tökülür – Jozefina dik atılır, tufanın yaxınlaşdığını duyan çoban kimi boynunu uzadıb həmməzhəblərini nəzərdən keçirir. Bəzən inadkar, erkəsöyün uşaqlar çorənçi tələblər irəli sürürlər; Jozefinanın tələbləri hər halda əsaslandırılmış tələblərdir. Şübhəsiz, Jozefina bizi xilas etmir və bizə güc vermir; ən asanı özünü bizim xalq kimi xalqın – həddindən artıq dözümlü, özünə qarşı amansız, qərarında ehtiyatsız, ölümün gözüne soyuqqanlıqla baxan və mövcud olmaq məcburiyyətində qaldığı ağılsız şücaət şəraitindəki ağciyər, cəsarətli olduğu qədər də məhsuldar bir xalqın – mən deyirdim ki, ən asanı öz gücünə özünü fəlakətdən xilas edən, hətta tarixçinin – biz tarixlə çox az maraqlanıq – başının tükləri biz-biz duran qurbanlar hesabına çıxardan belə xalqın sonradan xilaskarı elan etməkdir. Bu da düzdü ki, biz sınaq

illərində Jozefinanın konsertinə daha çox can atırıq. Yaxınlaşan təhlükə ilə əlaqədar biz itaətkarlaşırıq, sakitləşirik və adi vaxtlarla müqayisədə Jozefinanın hökmü şəkərlərinə itaətkarcasına dözüürük: biz həvəslə bir yere toplaşırıq və bizə əzab verən məsələlərdən bir anlığa ayrılıb, bu dostanə tünlүkdə dincəlirik; biz sanki döyüş qabağı sonuncu dəfə tələsirik – axı vaxt gözləmir, Jozefina bunu çox vaxt unudur – tələsirik ki, birlikdə dünya kubokunu udaq. Bu, konsertdən daha çox xalq yığıncağıdı, özü də elə bir yığıncaqdı ki, tribunadan zorla qulaq çalan ciyiltidən başqa heç nə eşidilmir: bu saat bizim üçün elə əzizdi ki, mənasız naqqallığa sərf edə bilmərik. Əlbəttə, belə rol Jozefinanı təmin edə bilməzdi. Doğrudu, cəmiyyətdəki qeyri-müəyyən mövqeyinin doğurduğu yüksək vasvasılığının nəticəsində bir çox şeylər Jozefinanın nəzərindən yayınır, çünki şübhələr onu kor edibdi, bir çox şeyləri isə görməməyə meyillidi, bu işdə yaltaqlar sürüsü ona kömək edir, bununla da onlar bizim marağımız naminə çalışırlar; amma elə-belə, tək-tənha, yersiz olaraq oxumaq – belə xırda şey üçün, hərçənd ki, buna xırda şey də demək olmaz, Jozefina öz sənətini havaya sovurmaz.

Amma Jozefina sənətini havaya sovurmaz, onun sənəti hər halda tanınır və qəbul olunur. Hərçənd ki, bizim fikrimiz-zikrimiz başqa yerdədi və ancaq onu yaxşı eşitmək üçün sakitcə oturmamışıq – hətta kimsə gözüni qonşusunun xəzli yaxalığına dikmişdi və başını qaldırmırdı, belə çıxırdı ki, sanki Jozefina yuxarıda nahaqdan cəh-cəh vurur – hər halda onun ciyiltisi müəyyən mənada bizə çatırdı. Bütün ağızların sükutla bağlandığı yerdə göylərə yüksələn ciyilti bizə – ayrı-ayrılıqda hər birimizə ünvanlanmış xalqın səsi təsir bağışlayır; bu ağır məqamda Jozefinanın zəif səsi düşmənin dünyanın qarışıqlığında itib-batmış xalqımızın acınacaqlı taleyini xatırladır. Jozefina özünü təsdiq edir – özünü təsdiq edən və qəlbimizə yol tapan nə səddi, nə də sənət, bu barədə fikirləşmək bizim köməyimizə gəlir. Bizim aramızdan əsil müğənni çıxsaydı, belə bir vaxtda biz ona qulaq asmazdıq, belə çıxışı biz cəfəngiyat kimi yekdilliklə rədd edərdik. Bizi ona qulaq asmağımızın mahiyyət etibarı ilə onun oxumağının xeyrinə olmadığını Jozefinanın bilməsi – Allah eləməsin – lazım deyil. Doğrudu, bəzi məsələlər ona çatır, yoxsa, ehtirasla bizim ona qulaq asmadığımızı israr etməzdi, ancaq burası da var ki, bu, çıxışını

davam etdirməyə və ciyildəyə-ciyildəyə gümanlarını unutmağa mane olmur.

Jozefinin xeyrinə bir səbəb də var: hər halda biz bu və ya digər dərəcədə ona qulaq asırıq, hətta əsil müğönniyə qulaq asan kimi qulaq asırıq; özü də bu vaxt Jozefinə bizdə elə təəssürat oyadır ki, məharətli müğönni nə qədər əlləşib-çalışsa da, belə təəssüratı oyada bilməz və bu təəssürat məhz onun bacarığının və səs vasitələrinin kifayət dərəcədə olmadığından asılıdır. Bu isə ilk növbədə həyat şəraitimizlə izah olunur.

Bizim xalqın yeniyetməliyi olmayıb, gödək ömürlü uşaqlığı olub. Bəzən belə tələblər irəli sürülür ki, uşaqlara sərbəstlik vermək, onları qayğı və diqqətlə əhatə etmək, onların qayğısız yaşamaq, gül-mək, oynamaq hüququnu təkcə etiraf yox, həm də həyata keçirmək lazımdır; belə tələbləri tez-tez eşidirsən və çətin ki, bu tələblərə etiraz edən tapılsın, bu tələblərə etiraz etmək, həqiqətən, qeyri-mümkündür, amma onları bizim şəraitimizdə həyata keçirmək də qeyri-mümkündür; biz yekdilliklə bu tələbləri müdafiə edirik, hətta təşəbbüs də göstəririk, amma dönüb baxmağa macal tapmamış hər şey köhnə qaydasına düşür. Bizim şəraitimiz elədi ki, uşaq yeriyər-yeriməz və işıqlı dünyadan baş çıxardar-çıxartmaz yaşlılar kimi özünün qayğısını çəkmək zorundadır. Biz özümüzdə ruzi öldə etmək üçün dağınıq, hər tərəfdən saysız-hesabsız düşmən əhatə edən və ən göz-lənilməz təhlükələr güdən geniş ərazidə yaşamağa məcburuq; biz öz uşaqlarımızı yaşamaq uğrunda gündəlik mübarizəyə cəlb edə bilmərik, çünki bu, onları fəlakətə aparardı. Belə kədərli səbəblə yanaşı xoş səbəb də var: bu da ki bizim qəbiləyə xas törəmə məhsuldarlığıdır: bizim bir nəsil digərini qarşısıalınmaz şəkildə sıxışdırır və bu nəsilin hər biri sayca elə çoxdu ki, uşaqların uşaq kimi qal-mağa vaxtı yoxdu. Başqa xalqlar öz gənclərini qayğı ilə böyüdür, onların məktəbləri var, hər gün həmin məktəbdən dəstə-dəstə uşaq axışır – onlar xalqların gələcəyidi, günlər keçir, uşaqlarsa həmin uşaqlar kimi qalır, onların tərkibi uzun müddət dəyişmir. Bizinsə məktəbimiz yoxdu, əvəzində xalqın içindən qısa müddət ərzində çoxlu uşaq axını üzə çıxır: baxın görün onlar sevinc içində necə cırl-daşır və zingildəşirlər, çünki hələ əməli-başlı ciyildəməyi bacar-mırlar; üzəsağı, bəzən də kəlləməyək, arxadan sıxışdırılanların

təzyiqi ilə necə diyirlənirlər, çünki hələ yeriməyi bacarmırlar; kor kimi hər şeyi arxalarınca necə aparırlar, çünki gözləri hələ görmür, – bizim uşaqlar! Amma həmin məktəblərdəki uşaqlar kimi deyillər – günlər keçir, uşaqlarsa həmin uşaqlar kimi qalırlar – yox, bütün vaxtı, fasiləsiz, nəhayətsiz başqadılar; uşaq dünyaya gəlir-gəlməz onu arxadan bu çoxluqda, bu tələsiklikdə seçilməyən, səadətədən çəhraylaşmış yeni, qəşəng uşaq sifəti sıxışdırır. Bütün bunlar nə qədər qəşəng olsa da, başqa xalqlar bizə nə qədər həsəd aparsalar da, biz təbii ki, öz körpələrimizə əsil uşaqlıq verə bilmirik. Bu isə qaçılmaz nəticələrə aparıb çıxardır. Yaşanmamış uşaqlığımız bizi yaşlı vaxtlarımızda da tərk etmir; özümüzdə olan yaxşı cəhətlərin əksinə – bizim etibarlı, – praktiki dərəkəməz – biz bəzən özümüzü heyre-təmiz dərəcədə pis, uşaqlar kimi aparırıq – ağılsız, israfçı, dəmdəməki, alicənab oluruq və bütün bunları boş əyləncə naminə mənasızcasına və səbəbsiz edirik. Bunun bizə verdiyi sevinc qiymətli uşaq sevinci ilə müqayisəyə gəlməyə də, eyni hal bizim üçün də səciyyəvidir. Jozefinə də dinləyicilərini məhz xalqdakı bu uşaq keyfiyyətinə səsloyir.

Bizdə gecikmiş uşaqlıq vaxtından əvvəl sarılmaqla uyuşur – bizim uşaqlığımız və qocalığımız başqa xalqlarda olduğu kimi deyil. Biz cavanlıq nə olduğunu bilmirik, bir andaca yetişirik və uzanan yetkinlik bizim həyatsevər, ümumiyyətə, yaşamağa qabil natura-mıza yorğunluğun və ümitsizliyin hiss edilən möhürünü vurur; bəlkə də, musiqini sevməməyimiz bundan irəli gəlir; biz musiqi üçün çox qocayıq, musiqi ilə bağlı həyəcanlar, bütün bu coşqunluqlar və ruh yüksəklikləri bizdən ötrü ağırdır. Biz yorğun-argın musiqini başdan edirik; özümüzü ciyildəməklə elə belə məhdudlaşdırmamışıq; təsadüfdən təsadüfə yüngülvari ciyildəmək – bizə ancaq bunlar lazımdır. Çox güman ki, bizim aramızdan da istedadlı musiqiçilər çıxır, amma bizim təbiətimiz elədi ki, onlar özlərini göstərməmiş qaçılmaz şəkildə səsləri batır.

Ürəyi istədiyi qədər oxumağı və ya ciyildəməyi – özü necə istəyir elə adlandırın – biz Jozefinaya qadağan etmirik – onun ciyildə-məyi bizə mane olmur, ürəyimizdədi, biz onu qəbul eləyirik, onun ciyildəməsində müəyyən musiqi elementi varsa da, hiss olunmaya-caq dərəcədədi; beləliklə, müəyyən musiqi ənənəsi qorunub saxla-nılır, amma bu ənənə bizə qətiyyətlə əziyyət vermir.

Jozefina isə bu özünəməxsus xalqa musiqidən artıq nəşə verir. Onun konsertlərində, xüsusən ağır vaxtlarda keçən konsertlərində incə sütün cavanlar müğənniyə maraq göstərirler, bizim yalnız yeniyetmələrimiz heyretlə Jozefinanın dodaqlarını necə büzməsinə, sədəf kimi qabaq dişlərinin arasından havanı necə üfürməsinə, öz ruladasından ehtizaza gəlib leş kimi yerə necə sərilməsinə və bundan yeni, daha anlaşılmaz ruh yüksəkliyi qazanmaq naminə hazırlaşmaq üçün necə istifadə etməsinə baxırlar. Dinləyicilərin böyük əksəriyyəti isə göründüyü kimi, özünə qapılır. Döyüş arası bu yığcam fasilədə xalq şirin xəyala dalır; elə bil hər biri yorğun ezələrinə dinclik verir, sanki itaətkar zəhmətkeşə uzun fasilədən sonra geniş və isti yataqda istədiyi qədər uzanıb nazlanmağa imkan verilibdi, xalqın şirin xəyalına ən azı Jozefinanın ciyiltisi qarışır; qoy müğənni bunu trel adlandırsın, bizsə cınlı adlandıraraq, bunun əhəmiyyəti yoxdu, əsas məsələ budur ki, burada o, heç yerdə olmayan kimi yerindədi, musiqiyə nadir hallarda yerinə və vaxtında çatmaq xoşbəxtliyi nəşib olur. Bu musiqi nədəsə xalqa qısa, yoxsul uşaqlığı, itirilmiş, gədergəlməz xoşbəxtliyini xatırladır, eyni zamanda bu musiqidə indiki fəal həyatdan, onun xırda, inadkar, dərkəilməz, məhvəilməz nikbinliyindən nəşə var. Bütün bunlar gürultulu, uğultulu səslə yox, astadan, etibarlı pıçılı, bəzən də xırıltılı səslə bəyan edilir. Təbii ki, bu ciyiltidi. Başqa cür necə ola bilər? Axı ciyilti bizim xalqın dilidi, bəzən biri ömrü boyu ciyildəyir, amma ciyildədiyini bilmir, indiki halında ciyilti gündəlik həyatın buxovlarından azaddır və bizi də qısa müddətə azad edir. Jozefinanın çıxışlarının bizi belə cəlb etməsi təəccüblü deyil və biz onun çıxışlarını buraxmamağa çalışırıq.

Amma Jozefinanın guya belə anlarda bizə yeni güc verdiyini deməsi və s. həqiqətdən uzaqdı. Mən sadə adamlardan danışsam, Jozefinanın yaltaqlarından yox. "Bəs necə! – onlar özlərinə məxsus sırtıq inamla deyirlər. – Elə isə, tamaşaçı axını, xüsusən də bizi təhlükə gözləyən vaxtlarda zəif adamla dolmasını necə izah edərsiniz? Məgər onun konsertinin şöhrəti zəruri ölçü götürməyimizə azmı maneçilik törədibdi!" Təəssüf ki, sonuncu fikir Jozefinaya başucalığı gətirməsə də, doğrudur, xüsusən də nəzərə almaq lazımdı ki, belə toplantılar düşmən tərəfindən qəflətən dağıdılarda və bizimkilərin çoxu həyatını qurban verəndə, onların qurban getmələrinin

günahkarı, bəlkə də, ciyiltisi ilə düşməni tovlayan, amma həmişə ən təhlükəsiz yer seçən Jozefina məyyətlərinin müdafiəsi altında tələm-tələsik aradan çıxmaq üçün bundan istifadə edir, heç kəs üçün sirt deyil ki, biz əvvəlki kimi indinin özündə də harada və nə vaxt çıxış etməsindən asılı olmayaraq, onun konsertinə axışıırıq. Buradan belə nəticə çıxır ki, Jozefina bizdə qanundan yüksəkdo durur, hətta ümumi təhlükəsizliyimizin ziyanına olsa belə, onun ürəyi istəyəni eləməyə icazəsi var, hər şeyi ona bağışlamaq olar. Belə olsaydı, Jozefinanın iddiaçıları başa düşmək olardı: xalqın ona bəxş etdiyi azadlıqda, bu qeyri-adi, başqaları üçün ağlasığmaz, mövcud qanunlarla uyşmayan halda belə bir etiraf yerinə düşərdi ki, Jozefinanın özünün də yorulmadan təkrarladığı kimi, xalq onu başa düşmür; xalq yalnız onun səsinə köməksizcəsinə vədə gəlir və özünü ona layiq saymadığından bu incikliyin əvəzini eşidilib-görünməmiş payla çıxmaq istəyir: Jozefinanın sənəti onun anlama qabiliyyətindən üstün olduğu kimi, xalq da bu xanımı özünün nəzarətindən və hökmündən kənarda saxlamaq istəyir. Amma bunu heç yada salan da yoxdu: ola bilsin ki, xalq hansı məsələdəsə Jozefinaya təslim olur, amma xalq heç kəsə qeydsiz-şərtsiz təslim olmur, o cüm-lədən Jozefinaya.

Lap əvvəllərdən, təxminən özünün müğənnilik karyerasının başlanğıcından Jozefina çalışır ki, oxumağına qarşı yönəlmiş diqqət onu hər cür işdən azad etsin, qoy onu ruzi qayğısından, yaşamaq uğrunda mübarizə ilə bağlı bütün məsələlərdən xilas etsin. Qoy etsin! Görünür, onun əvəzinə xalq işləyir. Belə tələbin və ovqatın qeyri-adiliyindən sınımış belə tələbi başa düşməyə qadir, coşqun və həssas şəxsiyyətlər – belələri bizdə də olubdu – çox güman ki, bunu qanuni sayə bilərdilər. Xalq isə əvvəlki xalq deyil – xalq müəyyən nəticəyə gəlir və sakitcə bu tələbləri qulaqardına vurur. Xalq özünü hətta Jozefinanın dəlillərini təkzib etmək əziyyətinə də salmur. Məsələn, Jozefina sübut edir ki, işlə bağlı gərginlik onun səsinə ziyandı; oxumaqdan yorucu olmayan iş hətta konsertdən konsertə dincəlmək və yeni konsertə hazırlaşmaq imkanını əlindən alır – bütün bunların hamısı bir yerdə onu təqətdən salır və istedadının genişlənməsinə aman vermir. Xalq bütün bunları eşidir, amma maraq göstərmir. Bəzən xalq elə sərtliklə etirazını bildirir ki, hətta Jozefina da kənəyib qalır; müğənni

sanki təslim olur, tələb olunan kimi işləyir, bacardığı kimi oxuyur, amma çox dözə bilmir – bir də görürsən ki, Jozefina yeni güclə mübarizəyə başlayır, görünür, bu sahədə onun gücü tükənməzdi.

Belə məlum olur ki, Jozefinaya əslində öz sözlərinə görə, iddiasında olduğu da lazım deyil. Ağılı bir insan kimi müğənni işdən boyun qaçırmır, bizim camaat tənbellər haqqında heç nə eşitməyibdi; Jozefina hətta istəyinə çatsaydı da, həyat tərzini dəyişməzdi, iş onun oxumağına mane olmazdı, eyni zamanda indi oxuduğundan yaxşı oxumazdı; ona yalnız sənətinin şübhə doğurmayan, əbədi əhəmiyyətinin etiraf olunması lazımdı, elə etiraf ki, indiyəcən mövcud olan etirafın hamısını bu mənada ölçüyəgəlməz dərəcədə üstələsin. Bütün digər nemətlər Jozefinaya mümkün göründüyü halda, buna heç cür nail ola bilmir. Bəlkə də müğənni lap əvvəldən başqa istiqamətdə mübarizə aparmalı idi; bəlkə də onun özü öz səhvini başa düşübdi; amma onun üçün geriye yol bağlıdı, geriye çəkilmək gecdi, bu, özündən imtina etmək demək olardı. Jozefina istər-istəməz bununla ölməliydi, yaxud da qələbə çalmalıydı.

Özünün inandırmağa çalışdığı kimi, əgər Jozefinanın, həqiqətdən düşmənləri vardısı, onlar barmalarını qımıldatmadan istehza ilə bu mübarizəni müşahidə edə bilərdilər. Amma o, düşmənsizdi, kiminsə ona etiraz etməsinin isə elə bir əhəmiyyəti yoxdu: bu mübarizə bütövlükdə heç kimə nəşə vermir. Bu mübarizədə xalq ona xas olmayan və bizdə nadir hallarda müşahidə edilən ehtirassız, hakim mövqeyi tutur. Hətta kimsə bu qeyri-tipik halda xalqın mövqeyini təqdir edəndə də belə bir şeyin onun başına gələ biləcəyi fikri bütün sevincinə zəhər qatır. Jozefinanın tələblərində olduğu kimi, xalqın etirazında da məsələnin mahiyyətindən deyil, xalqın qəflətən öz oğullarının birindən kar, keçilməz divarla ayrılmağından, bu yaxınlara can fədakarlıqla – ata kimi deməsək – onun qayğısını çəkdiyindən söhbət gədir.

Əgər bu xalq yox, ayrıca bir insan olsaydı, onu şübhəli bir oyun oynamaqda suçlandırmaq olardı: o, guya ki, gözdən pərdə asmaq üçün Jozefinaya güzəştə gedibdi, bununla da günlərin bir günü hər cür imtiyazlara son qoymaq istəyini ört-basdır edibdi; xalq gec-tez onlara bir hədd qoymaq meyli ilə buna gedirdi, lazım olduğundan daha çox güzəştə gedirdi ki, işi sürətləndirsin – daha doğrusu, Jozefinanı

daha da ərköyünləşdirməklə, onu yeni-yeni şıtaqlıqlara cəlb etməklə onun sonuncu tələbini də gözləsin və o vaxt, hazırlaşdığı kimi, müğənnini qətiyyətlə yerində oturtsun. Əslində belə bir şey yoxdu: xalq belə kələklər lazım deyil, hələ onu deməyə ehtiyac yoxdu ki, xalq həqiqətdən Jozefinaya ehtiram bəsləyir və ehtiramını dəfələrlə sübut edibdi; digər tərəfdən Jozefinanın tələbləri elə mənasızdı ki, bu tələblərin nə ilə qurtaracağını uşaq da qabaqcadan deyə bilərdi. Ola bilsin ki, belə gümanlar Jozefinanın özünə də yad deyil və onun incikliyinə xüsusi acıqlıq verirdi.

Belə gümanlar Jozefinaya yad olmasa da, müğənni mübarizəsini hər halda dayandırır. Son vaxtlar mübarizə hətta kəskinləşmişdir, bu mübarizə indiyəcən sözləçəkismə xarakteri daşıyırdısa, indi bizim məşhur aktrisanız, fikrinə görə, daha əməlli təsir göstərən vasitələrə əl atır, bu vasitələr isə bizim nəzərimizdə onun özü üçün daha çox təhlükə törədir.

Bir sıra müşahidəçilərin fikrincə, Jozefina ona görə qətiyyətlə hərəkət etmək qərarına gəlib ki, qocalığın qapının ağzını kəsdiyini duyur, səsinə itirir, deməli, etirafı naminə sonuncu döyüşə girmək vaxtı çatıbdi. Şəxsən bu, mənə inandırır. Belə olsaydı, Jozefina Jozefina olmazdı. Ondan ötrü nə qocalıq var, nə də səsinə itirmək təhlükəsi. Əgər Jozefina nə üçünse əlləşib-vuruşursa, onu buna daxili ardıcılıq, özünə sadıqlıq vadar edir. Jozefina ali çələngə ona görə can atmır ki, çələng təsadüfən alçaqdan asılıbdı, ona görə can atır ki, çələng ən ali məqamdadı: ondan asılı olsaydı, çələngi daha yüksəkdən asardı.

Zahiri çətinliklərə belə nifrət onun ən pis vasitələrə əl atmasına mane olmur. Jozefina özünün hüquqlarına şübhə etmir, deməli, hüquqlarına necə nail olmaq məsələsinin onun üçün heç bir fərqi yoxdu, xüsusən də bu işıqlı dünyada, onun fikrinə görə vasvasıçılıqla uzağa getmək olmaz. Bəlkə də, elə buna görə, müğənni mübarizəsini oxumaq sahəsindən başqa, özü üçün bir o qədər əhəmiyyətli olmayan sahəyə köçürür. Onun istedadının pərəstişkarları Jozefinanın sözlərini təkrarlayırlar ki, guya müğənni elə oxumaq gücündədi ki, ən gizli müxalifətə kimi xalqın bütün təbəqələri həqiqi nəşə – indiyəcən aldıkları nəşədən yox, Jozefinanın onlar üçün istədiyi nəşəni ala bilərlər. Amma Jozefina onu da əlavə edir ki, alını alçaltmaqla və göz yummaqla onun işi yoxdu, buna görə də qoy hər şey olduğu kimi

qalsın. Onun işdən azad olmaq mübarizəsi isə başqa məsələdi; doğrudu, o, bu mübarizəni də incəsənət adından aparır, halbuki mübarizəsini incəsənətin qiymətli vasitələri ilə aparır, çünki belə adı mübarizə üçün bütün vasitələr yaxşıdı.

Belə sayıe yayıldı ki, qayğısına qalması guya Jozefina öz koloraturasını ixtisar etmək qəsdindədi. Şəxsən mənim heç bir koloraturadan xəbərim yoxdu. Mən onun oxumasında heç bir koloratura görməmişəm. Sən demə, Jozefina koloraturadan tam imtina etmək niyyətində deyil, hələlik ancaq qısaltmaq istəyir. Jozefina hətta hədəsini yerinə yetirdi, halbuki mən oxumasında heç bir dəyişiklik görmədim. Xalq ona həmişəki kimi qulaq asırdı, koloratura heç kimin yadına düşmürdü. Jozefinanın tələblərinə münasibət də dəyişməz qalmışdı. Amma Jozefina həm zahiri görkəm, həm də natura baxımından məlahətdən məhrum deyildi. Koloratura ilə əlaqədar qərarlarının xalq üçün həddindən artıq sərt və ya həddindən artıq gözlənilməz olduğu deyəsən, birdən yadına düşən Jozefina həmin konsertdən sonra söz verdi ki, bütün toxunmazlığı ilə öz koloraturasına qayıdacaq. Amma sonralar konsertdən sonra yenidən götür-qoy edib elan elədi ki, onun üçün münasib qərar qəbul olunana kimi koloraturadan birdəfəlik imtina edir. Xalq bu gün bu bəyanatları, qərarları, əks-qərarları qulaqardına vurur. Fikirlərə qerq olmuş yaşlı adam uşağın dil-dil ötməsinin beləcə fərqi varmış: uşaq həmişəki kimi onu rəhmə getirmək istəyir, o isə uşaqdan çox-çox uzaqdı.

Jozefina isə təslim olmur, müğənni bu yaxınlarda elan elədi ki, işdə ayağını zədələyibdi və ayaq üstə oxuya bilmir. Müğənni isə həmişə ancaq ayaq üstə oxuyubdu, buna görə də mahnını ixtisar etmək məcburiyyətindədi. Doğrudu, müğənni azca axsamağa başladı, tamaşaçıların qarşısına pərəstişkarlarının köməkliyi ilə çıxdı, onda heç kəs ona inanmadı. Onun zəif əndamının hissiyyatlı olduğunu təsəvvürümüze gətirsək də, unuda bilmərik ki, biz işçi xalqıq, Jozefinanın qanı qanımızdan, canı canımızdandı; əgər biz hər xırda sıyrıntıya, cırmağa fikir versəydik, onda bütün xalqın işi gecə-gündüz axsamaq olardı. Doğrudu, Jozefinanı əlil kimi əldə getirirdilər, müğənni bu görkəmdə həvəslə tamaşaçıların qarşısına çıxırdı, bütün bunlar proqramın qısaldılmasından incimədən bizim heyranlıqla ona qulaq asmağımıza mane olmurdu.

Amma əbədi axsamaq olmaz və Jozefina yeni səbəblər fikirləşib tapırdı: yorulubdu, ovqatı çox pisdı, ruhi düşkünlük içindədi. Konsertlə yanaşı bizə belə tamaşalar da verilirdi. Jozefinanın arxasınca məyyətləri gözişirdi, oxuması üçün onu dilə tuturlar, ona and verirlər. Oxumağa çox şad olardı, amma oxuya bilməz. Jozefinaya yaltaqlanırlar, ona təskinlik verirlər, az qala əllərində ondan ötrü hazırlanmış yerə aparırlar. Səbəbsiz göz yaşları tökən Jozefina yola gəlir, sonuncu gücünü toplayıb oxumağa cəhd göstərir – başaşağı dayanıb durur, əllərini yana açmağı unudur və yalnız həyat əlaməti olmadan bədəni boyu sallayır, belə təsəvvür yaranır ki, onun qolları gödəkdə – beləliklə, o oxumağa çalışır, amma əbəs yerə, onun başı sinəsinə düşür və bütün tamaşaçıların gözü qarşısında müğənni huşunu itirir, sonra isə özünü toplayıb, heç nə olmamış kimi oxumağa başlayır, hətta mən deyərdim ki, həmişəkindən pis oxumur; ancaq həssas, ən xırda çaları belə tutan duyumlu adamlar bizim gözəl müğənnimizin qeyri-adi həyəcanını hiss edə bilirlər, bundan isə onun oxumağı ancaq qazanır. Di gəl ki, proqramın axırına yaxın yorğunluqdan əsər-əlamət qalmır: o, pərəstişkarlarının köməyindən imtina edərək qeti yerləşlə çıxıb gedir və soyuq, sınaıçı baxışlarla ehtiramla ona yol verən kütləni süzür.

Bu yaxınlara kimi beləydi; bu günlərdə isə bəlli oldu ki, Jozefina növbəti konserte gəlməyibdi. Onu yalnız pərəstişkarları axtarmır, pərəstişkarlar köməkçilər sarıdan korluq çəkmirlər, amma əbəs yerə – Jozefina yoxa çıxdı, o daha oxumaq istəmir, hətta istəmir ki, ondan oxumağını xahiş edəsinlər, bu dəfə Jozefina bizi, həqiqətən, tərk elədi.

Bizim bu ağıl dağarcığımızın belə səhvi qəribədi, bu hətta səhv də deyil; o, hər şeyə tüpürüb taleyinin hökmünə boyun əyir, onun taleyisə bizim dünyamızda ancaq və ancaq çox kədərli ola bilər. Oxumaqdan onun özü imtina edir, dinləyicilərinin qəlbində qazandığı hökmü özü dağıdır. Bu hökmü o necə qazanmışdı, axı dinləyicilərin qəlbi onun üçün ölçətməzlik idi! Jozefina gizlənir və oxumur, hakim xalq dilxorçuluğu heç nə ilə aşkarlanmayan, zahiri tərəfin nə deməsindən asılı olmayaraq, pay, hətta həmin Jozefinanın özündən pay almağı yox, əzməyi bacaran sarsılmaz kütlə – xalq öz yolu ilə gətməyindədi.

Jozefina isə aşağı diyirlənməyə məhkumdu. Onun axırncı ciyiltisinin səslənəcəyi və homişəlik susacağı ana az qalıbdı. Jozefina bizim xalqın əbədi tarixində xırdaca bir epizoddu və xalq bu itkini də yaşayacaq. Bu, bizim üçün asan olmayacaq, bəs qəbiristanlıq lallığında keçirdiyimiz yığıncaqlarımız nəyə çevriləcək? Məgər onlar Jozefina ilə də lal deyildilərmə? Məgər onun ciyiltisi xatirələrimizdə yaşayacağından canlı və gurultulu deyildimi? Məgər bu ciyilti onun sağlığında xatirədən başqa bir şey deyildimi? Bizim xalq müdrikcəsinə onun oxumasını ona görə belə qiymətləndirmirdimi ki, müğənninin oxumağı bu mənada itkiyə çevrilmirdi?

Hər halda biz Jozefinasız keçinə biləcəyik. Jozefinaya gəlincə, işıqlı dünyanın, onun fikrincə, seçilmiş adamlara hazırlanmış əzablarından xilas edilmiş müğənni sevinclə bizim qəhrəmanlar toplusuna qarışaraq bizdə hörmət kəsb etmədiyindən tezliklə öz həmkarları ilə birlikdə unudulacaq.

BALACA QADIN

Balaca bir qadındır; kifayət qədər qamətlidir, ancaq bərk bağlanmış korsetdə gəzir; mən həmişə onu rəngli ağac oduncağını xatırladan sarı-boz parçadan tikilmiş paltarda görürəm; büzmə haşiyələri və ya düyməyə bənzər pələkləri də eyni çalardadır; o, həmişə şlyapasız olur, sarı, tutqun saçları hörülməmiş deyilsə də, şairənə bir pərakəndəlikdədir. Korsetinə baxmayaraq, balaca qadın cəldir və hətta cəldliyindən sui-istifadə edir; o, xüsusən əllərini böyürlərinə söykəməyi və gövdəsini qırağa çəkməyi sevir. Əlləri haqqında yalnız onu deyə bilərəm ki, ömrümdə belə geniş açılan barmaqlar görməmişəm; ancaq burası da var ki, bu, heç bir anatomik qüsuru olmayan adi bir əldir.

Balaca qadın məndən çox narazıdır. O, mənə həmişə danlayır, həmişə mənə onu hirsəndirirəm, hər addımbaşı xətrinə dəyirəm. Mənim həyatımı kiçik hissəciklərə bölsək və hər biri haqqında ayrıca mühakimə yürütsək, bunlardan hər biri onu acıqlandırır. Mən tez-tez düşünürəm ki, görəsən, nəyə görə onu belə acıqlandırırım; tutaq ki, məndə nə varsa onu ciyrindirir, ədalət duyğusuna toxunur, onun vərdislərinə, görüşlərinə, ümidlərinə ziddir, – bir-birini inkar edən belə naturalar olur – ancaq nə üçün o bu qədər əzab çəkir? Bizim münasibətlərimiz heç də elə deyil ki, buna görə belə əzab çəkəsən. Elə ki, o, mənə kənar bir adam kimi baxdı – axı mən onun üçün doğrudan da kənar adamam, hətta buna hamıdan da artıq sevinirəm, – elə ki, heç bir zaman gözüne soxmadığımı və bundan sonra da gözüne soxmaq istəmədiyimi varlığımı unuttu, – əzabları birçə anda yox olur. Özümdən heç danışmıram, onun da davranışı mənə üzdür; ancaq mən başa düşürəm ki, mənim üzgünlüyüm onun əzabları ilə müqayisədə heç nədir. Və təbii, mən başa düşürəm ki, bu sevən bir adamın əzabları deyil; bu qadın heç cür mənə islah etmək fikrində deyil, həm də ki, onun məndə gördüyü qüsurlar həyatda mənim karyerama heç cür mane ola bilməz. Ancaq mənim karyeram bu qadını az maraqlandırır, onun məqsədi başqadır: çəkdiyi əzablara görə qisas alsın və imkan daxilində gələcək əzablardan qorunsun. Bir dəfə mən ona başa salmaq istədim ki, onun sonsuz əzablarının qarşısını necə

almaq olar, ancaq bununla elə bir tufan qoparmış oldum ki, birdə-fəlik belə işlərdən əl çəkdim...

Əslinə qalsa, burda elə mən də günahkaram; bu balaca qadın mənə tamamilə yad olsa da və bizim bütün münasibətlərimiz onu tez-tez incitməyimdən, – daha doğrusu, onun fikrince incitməyimdən, – ibarət olsa da, hər halda, unutmaz ki, bu onun sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Mənə tez-tez xəbər verirlər ki, xüsusilə son zamanlarda o, səhərlər yerindən baş ağrısı ilə, yuxusuzluqdan rəngi ağarmış, tamamilə əzgin bir vəziyyətdə qalır; yaxınları bundan çox narahatdırlar; onlar çox götür-qoy edib bunun səbəbini axtarırlar, ancaq hələ tapmayıblar. Səbəbini yalnız mən bilirəm: həmin o köhnə və həmişə yeni olan məndən narazılıq. Amma mənə, onun yaxınları əbəs yerə narahat olurlar; o, möhkəmdir və kifayət qədər dözümlüdür; bu cür hirsələnməyə qadir olan, güman edirəm ki, çox şeyə dözo bilər. Mən hətta şübhələniyə ki, balaca qadın özünü əzab-keş göstərməklə ətrafdakıların diqqətini mənə qarşı yönəltmək istəyir. Qürurundan mənim onu necə tənqit etdiyimi etiraf etmək istəmir; kənar adamlardan birbaşa yardım istəmək onun üçün alçalıcıdır; mənimlə o nifrət duyğusuna, daim ona əzab verən nifrətə görə məşğuldur; ancaq camaat tərəfindən müzakirə olunmaq – bu artıq ağ olardı! Dözülməz vəziyyətini gizlətmək də çətindir. Və bu səbəbdən o, qadın hiyləgərliyi ilə yolun yarısında dayanmağa üstünlük verir; sakitcə, güclə sezilən əlamətlərlə öz gizli əzabını göstərir və beləliklə bunu ümumun məhkəməsinə çıxarır. Ola bilsin günlərin bir günü hamının diqqəti bizə yönələcək və adamların birləşmiş qəzəb dalgası məni amansızlıqla əzəcək, – çətin ki, o, öz zəif hiddəti ilə mənə təsir edə bilsin, – onda bu qadın rahatca nəfəs alacaq və həmişəlik məndən üz döndərəcək. Amma o, çox nahaq yerə buna ümid edir. Bu boyda dünya onun istədiyi rolunu öz üzərinə götürməyəcək; camaat yığılıb mənə o istədiyi qədər qüsur tapa bilməyəcək – məni ən ciddi nəzarət altına alsalar da, bu, mümkün deyil. Mən heç də bu qadının düşündüyü kimi bekara adam deyiləm; özümü çox da tərifi etmək istəmirəm, cəmiyyətin çox gərəqli üzvlərindən deyiləmsə də, axırıncı adam da deyiləm; mən yalnız ona görə onun qəzəb saçan nəzərlərində heç bir şeyə yaramayan adamam – başqalarını o inandırma bilməz. Belə düşünmək olardı ki, mən sakit yata bilərəm. Amma necə yatım! Birdən dedilər ki, bu qadın mənə görə xəstədir!

Bəzi güdücülər, dedi-qodu həvəskarları bəlkə də onun xəstəliyinin səbəbini bilməyə yaxındırlar və ya özlərini belə göstərirlər. Birdən adamlar məndən soruşurlar ki, nəyə görə öz islaholunmazlığımı bu yazıq balaca qadına əzab verirəm – olmaya onu öldürmək fikrinə düşmüşəm, – görəsən, nə vaxt ağillanacağam və ya heç olmasa ən adi insani mərhəmət sahibi olacağam? Mənə belə suallar versələr, cavab vermək asan olmayacaq.

Bəlkə, etiraf edirəm ki, bu xəstəliyin əlamətlərinə çox da inanmıram. Ancaq onda, mən özümü təmizə çıxarmaqla ona qara yaxmış olmuram mı? Axı deyə bilməyəcəyəm ki, bu xəstəliyə inansam belə mən ona acımadım, çünki bu qadın mənə tamamilə yaddır, – bizim münasibətlərimizi o müəyyən etmiş, o da davam etdirməkdədir. Deyə bilmərəm ki, sözlərimə şübhə ilə yanaşdılar; çox ehtimal ki, susardılar, onlar mənə həm inanar, həm də inanmazdılar, ancaq zəif, xəstə qadın barədə cavabım yadda qalar və bu, heç də mənim xeyrimə olmazdı. Həmişəki kimi bu dəfə də adamlar anlaya bilməyəcəklər ki, – baxmayaraq ki, bu, gün kimi aydındır, – bizim münasibətlərimizdə bir tük qədər də məhəbbət yoxdur; məhəbbət olsaydı da, bu yalnız mənim xidmətim olardı; acısını dadmalı olmasaydım, mən, bəlkə də, bu balaca qadının mühakimələrinin qətiyyətinə və nəticələrinin amansızlığına valeh ola bilərdim. Onun tərəfindən isə dostluq duyğularından əsər-əlamət belə yoxdur; bax burada o, ürəyiaçıq və səmimidir. Sonuncu ümidimi də yalnız buna bağlamışam; onun hərbi planlarına zahirə belə hissləri keçirdiyini göstərmək və hamını buna inandırmaq daxil olsa belə, o heç vaxt özünü idarə edə bilməyəcək və bu baş tutmayacaq. Lakin adamların məhkəməsini inandırmaq mümkün iş deyil – özünəməxsus kütləliklə onlar mənə amansız hökm çıxaracaqlar.

Beləliklə, mənim yeganə çıxış yolum vaxtında, başqa adamların mənim işimə qarışmasından öncə öz xoşuma özümü dəyişdirməkdən ibarətdir: məqsəd balaca qadının qəzəbinin qarşısını tam almaq olmasa da – bu, mümkün deyil – onu bir az yumşaltmaqdır. Bir də mən özüm də tez-tez özümdən soruşuram ki, doğrudan da görəsən, indiki vəziyyətim məni təmin edirmi, onu dəyişdirmək olmaz mı – mənim özüm üçün bu, o qədər də vacib olmasa da, balaca qadının rahatlığı naminə bunu etmək olmaz mı? Mən tam səmimiyyətlə islah olunmağa çalışdım, bu işə bütün qəlbimlə girişdim; davranışimdəki

dəyişikliklər aşkar sezilməyə başladı, mən bunları heç o qadının nəzərinə çatdırmalı olmadım – o, bunu məndən də tez gördü, o, xoş niyyətin kölgəsini də seze bilir. Bütün bunlara baxmayaraq, mən uğur qazana bilmədim. Bir də ki, bu heç mümkün idi mi? İndi görürəm ki, onun məndən narazılığı prinsipial xarakter daşıyır; heç nə, hətta mənim özümün aradan götürülməyim belə bu narazılığı aradan götürə bilməz; balaca qadın eşitsə ki, mən özümü öldürmüşəm, bundan hədsiz qəzəblənər. İnanmıram ki, bu gözüaçıq qadın hər şeyi aydınca görməsin, öz məzəmmətlərinin əsassızlığını anladığı kimi, mənim günahsızlığımı, bütün istəyimlə çalışsam da onun tələblərini yerinə yetirməkdə acizliyimi başa düşməsin. Əlbəttə, o hər şeyi başa düşür – ancaq əsil mübariz xasiyyətli adamlar kimi döyüş əhvalında olduğundan hər şeyi yaddan çıxarır; mənə xasiyyətimin dəyişdirə bilmədiyim anadangəlmə bir cəhəti ucbatından özündən çıxan hər bir adamın qulağına xoş bir söz deməyə meyilliyəm. Axı belə getse biz heç vaxt dil tapa bilməyəcəyik! Evdən çıxarkən ilk səhər saatlarının sevincini həmişə bu sallaq dodaqlar, bu qasqabaqlı sifət, sinayıcı, öncədən mənfi münasibətini bildirən baxışlar – nə qədər cəld görünərsə də, heç kim bu baxışlardan qaça bilməz, – qız yanaqlarını eybəcərləşdirən acı gülüş, gileyli gözlərin göyə dikilməsi, nifrətlə böyürlərə söykənmiş əllər, solğun beniz və qəzəbdən titrəyən bədən zəhərleyəcək.

Bu yaxınlarda mən ilk dəfə öz dərdimi xeyirxah bir dostuma eyhamla bildirmək istədim; təbii ki, bunu sözgəlişi, iki-üç sözlə, mənim üçün çox da vacib olmayan bu işin əhəmiyyətini hər cür aşağı salmaqla etdim. Maraqlıdır ki, dostum bu eyhamları heç də qulaqardına vurmadı, əksinə, mövzunu əhəmiyyətli hesab etdi və başqa söhbətə keçməyə qoymadı. Ancaq daha qərribəsi bu idi ki, dostum vəziyyətimin ən başlıca cəhətini anlamadan tamamilə ciddi surətdə mənə qısa müddətə evdən getməyi məsləhət gördü. Bundan da ağılsız məsləhət ola bilməzdi! Kənardan baxan üçün hər şey sadə olsa da və ilk baxışdan kim istəsə, münasibətlərimizdən baş çıxaracağı təəssüratı yaransa belə, hər şey qaydasına salınacaq qədər sadə deyil. Başqa yerə getməklə bu məsələni həll etmək olmaz.

Əksinə, hər şeydən daha çox başqa yerə getməkdən ehtiyat etmək lazımdır; hər hansı bir davranış xətti seçmək lazımdırsa, indiki dar həddlər içində qalmaq gərkdir, işi adamların müzakirəsinə vermək

olmaz, nəzərə cərpacaq dəyişikliklərə yol vermədən sakit yaşamaq lazımdır; deməli, heç kimlə məsləhətləşmək olmaz – ona görə yox ki, burada məşum bir sirr gizlənir, yalnız ona görə ki, iş çox əhəmiyyətli, sırf şəxsi işdir və buna görə də asanlıqla dözüldür, deməli, beləcə də qalmalıdır. Və bu mənada dostumun fikri mənim üçün çox gərəkli oldu; baxmayaraq ki, mən ondan heç bir yeni şey öyrənmədim, əvəzində haqlı olduğuma bir daha inandım.

Yaxından nəzərdən keçirdikdə mənə, ümumiyyətlə, aydın olur ki, guya zaman keçdikcə baş verən dəyişikliklər əslində dəyişiklik-filan deyil: dəyişən mənim dünyaya baxışımdır. Mən bir az sakitləşmişəm, hər şeyə daha cəsarətlə yanaşmağa başlamışam, işin mahiyyətinə daha dərinlənə varmışam, qismən də həmişə xırda şeylərə görə hirsələndiyimdən nəzərə cərpacaq dərəcədə əsəbi olmuşam.

Mən həyata daha sakit baxıram, dərk edirəm ki, yaxın görünərsə də, işin sonu o qədər də yaxında deyil; adam, xüsusilə gəncliyində bir işin sonu ehtimalını şişirdir; bir dəfə balaca ittihamçım mənim birçə görünüşümdən halsız olaraq kresloya yığılıb, bir əliylə kreslonun söykənəcəyindən yapışıb o biri əliylə sıx bağlanmış qaytanını didişdirəndə və bu zaman onun gözlərindən nifrət yaşları sel kimi axanda mən elə bildim ki, budur, sonudur, nəhayət ki, məni məsuliyyətə cəlb edəcəklər. Lakin elə olmadı, məni məsuliyyətə-filana cəlb edən olmadı! Qadınların halı tez-tez xarab olur və belə səhnələrin əsil mahiyyətini sezmək asan iş deyil. Əslinə qalsa, o illərdə nə baş verirdi? Heç bir şey – bundan az və ya çox coşqun keçən belə səhnələr; və belə səhnələrin sayı durmadan artırdı. Bir də ki, qarışmaq üçün bəhanə axtaran cürbəcür adamlar. Bəhanə işə tapılmırdı; onlar həmişəki kimi öz duyğularına güvənirdilər, duyğu da ki, boş vaxtı doldurmaqdan başqa bir şeyə yaramır. Əslində həmişə elə belə də olurdu, işi-gücü olmayan avaralar həmişə kifayət qədərdir; onlar həmişə yelin haradan əsdiyini hiss edirlər, iştiraklarına cürbəcür hiyləgərliklərlə, hər şeydən də artıq qohumluq əlaqələri ilə haqq qazandırır; qulaqları həmişə şəkəllənmiş olsa da, axırda həmişə əliboş qalırlar. Mən indi onları üzden tanıyıram; əvvəllər elə bilirdim ki, onlar hər yerdən axışıb gəlirlər, iş gündən-günə qar topası kimi böyüyür və deməli, sonu yaxınlaşır, öz-özünə, hadisələrin gedişi axarında baş verəcək; indi isə belə bir notisiyə gəlmişəm ki, lap əzəldən belə olub və sonunu gözləməyə dəyməz. Sonu? Çox təntənəli söz seçmə-

mişəm ki? Əgər nə zamansa – təbii ki, bu nə sabah, nə də birisi gün olacaq, bəlkə də, heç bir zaman baş verməyəcək – iş o yere gedib çatsa və adamlar bununla məşğul olmağa başlasalar, onda mən təkid edərdəm ki, bu iş onların səlahiyyətinə aid deyil; onda mən, əlbəttə ki, sudan quru çıxma bilməyəcəyəm; ümid edirəm ki, bu zaman onların mənə çoxdan tanıdığını nəzərə alınacaq, nəzərə alınacaq ki, mən tam aşkarlıq şəraitində yaşayıram, cəmiyyətə etibar edirəm və cəmiyyətin etibarını qazanmışam; və bu balaca əzabkeş qadın xeyli sonralar meydana çıxıb.

(Yeri gəlmişkən, məndən başqa kim olsaydı, nəinki bu qadının yapışb qopmaq bilməyən ayıpcəsi çiçəyi olduğunu başa düşər, həm də sakitcə və nəzərə cərpədən onu çəkməsi ilə əzərdi.) Beləliklə, ən pis halda bu qadın cəmiyyətin mənə çoxdan layiqli üzvü saydığı vəsiqəsinə balaca, çirkin bir imza əlavə edəcək. Bu günə olan vəziyyət belədir və bu mənə çox da narahat etməməlidir.

İllər ötdükcə mən bir az da əsəbi olmuşam, ancaq bu, işin mahiyyəti ilə əsla bağlı deyil, hər zaman kimisə hirsəndirdiyini görəndə, bu hirsin əsassız olduğunu anlasan da, dözə bilmirsən; həyəcanlanmağa başlayırsan, ağlınla sonuna inanmasan da, fiziki cəhətdən gərginləşirsən. Qismən isə məsələ sadəcə olaraq yaşıdır. Gənclik hər şeyə yaxşı nəzərlə baxır; həyatın eybəcər təfərrüatları gənclərin tükənmez qüvvəsinin içində itib-batır; yeniyetmənin dünyagörüşü bir az ehtiyatlı olsa da, bu, onu korlamır, bir kimsə, heç onun özü də bu baxışı sezə bilmir. Qocalanda isə qüvvələrin azı qalır, hər şey olduğu kimi cərəyan edir, daha nəyi də düzəltmək mümkün olmur, hər şey göz qabağında olur və bir də qocanın ehtiyatlı baxışı – bu artıq heç şübhəsiz, ehtiyatlı baxışdır; bunun həqiqətən ehtiyatlı baxış olduğuna əmin olmaq o qədər də çətin deyil. Əslinə qalsa, bu məsələdə də vəziyyət dəyişilməyib və zaman ötdükcə pisləşməyib.

Beləliklə, hansı tərəfdən baxırsan bax, belə çıxır ki (və mən bunda ısrar edirəm), əgər bu işi adamların nəzərindən bir azca gizlətmək mümkün olsa, mən heç bir kənar maneə olmadan indiyədək keçirdiyim həyat tərzini uzun müddət və sakitcə davam etdirə bilərəm, – qoy bu balaca qadın nə qədər istəyir, cənlənsin!

BİRİNCİ FƏSİL

K. gəlib çatanda axşamdan xeyli keçmişdi. Kənd qar içində itib batmışdı. Dumana, qaranlığa bürünmüş qəsrdən əsər-əlamət görünmürdü, o böyüklükdə qaladan heç işartı da gəlmirdi. K. kəndin girəcəyindəki taxta körpünün üstündə dayanıb qarşısındakı aldadıcı boşluğa baxırdı.

Sonra yola düzəlib daldalanacaq axtarmağa getdi; meyxanada hələ yatmamışdılar, doğrudur, meyxanaçının kirayə verməyə otağı yoxuydu, ancaq vaxtsız qonağın gəlişindən çəş-baş qalıb özünü itirdiyindən K.-nin elə yemək otağında, saman kisəsinin üstündə gecələməsinə icazə verdi. K. da bu təklifə razılaşdı. Beş-altı kəndli oturub pivə içirdi, lakin o, heç kəsə söhbətə girişmək istəmədi, özü saman kisəsinə damdan endirib sobanın yanında yeri uzandı. Yeri istiydi, kəndlilər də dinib-danışmırdılar, yorğun gözləriylə onları azacıq süzəndən sonra K. yuxuya getdi.

Amma bir azdan onu oyatdılar. Şəhərsayağı geyinmiş, üz-gözündən artistə oxşayan qıymagöz, qalınqaş cavan bir oğlan yanındakı meyxanaçıyla başının üstündə dayanmışdı. Kəndlilər də burdaydılar, onları yaxından görmək, yaxşı eşitmək üçün bir-ikisi hətta kürsüsünü də bu tərəfə çevirmişdi. Cavan oğlan K.-ni yuxudan elədiyinə görə çox nəzakətlə üzr istədi, özünü qalabaşının oğlu kimi təqdim edib sözü başladı:

– Bu kənd qəsre baxır, burada yaşayan, ya da gecələyən adam elə bil həm də qəsrdə yaşayır, qəsrdə gecələyir. Bunun üçün də qrafın icazəsi olmalıdır. Sizinse belə icazəniz yoxdur, olsa da, göstərməmişiniz.

K. yerində dirseklənmiş, əlini saçına çəkmişdi, indi də altdan-yuxarı onlara baxırdı:

– Azıb hansı kəndə düşmüşəm? Burda qəsər də var?

– Əlbəttə, var, – cavan oğlan ağır-ağır dilləndi, K.-nin bu sözlərinə ordan-burdan başını bulayanlar da tapıldı, – qraf cənabları Vestvestin qəsridir.

– Deməli, gecələməyə icazə almaq lazımdır? – K. elə soruşdu ki, elə bil bir az qabaq eşitdiklərinin yuxu olmadığına inanmaq istəyirdi.

– İcazə olmalıdır, – əl-qolunu ölçən oğlanın meyxanaçı ilə kəndlilərə verdiyi sualda dərin bir kinayə gizlənmişdi. – Ya bəlkə, heç olmamalıdır, he?

– Onda gedib icazəmi götürərəm, – K. əsnəyib yorğanı üstündən götürdü, sanki doğrudan da ayağa durmaq istəyirdi.

– Hə... kimdən gətirəcəksiniz? – Cavan oğlan soruşdu.

– Qraf cənablarından, başqa yolum yoxdur, – K. cavab verdi.

– İndi, gecənin bu vaxtında qraf cənablarından icazə alacaqsınız?

– Cavan oğlan səsinə qaldırıb bir addım da geri çəkildi.

– Baş tutan iş deyil? – K. halını pozmadan soruşdu. – Bəs onda mənə niyə oyatdınız?

Cavan oğlan axır ki, hövsələdən çıxıb bağırdı:

– Sərgərdanların peşəsi budur! Xahiş edirəm, qraf üsul-idarəsinə hörmətlə yanaşasınız! Ona görə oyatdım ki, Sizə xəbər verəm, qraf-lığı tərk edəsiniz!

– Məzhəkəni qurtarın, – K. lap astadan dillənib təzədən yerinə uzandı, yorğanı üstünə çəkdi. – Cavan oğlan, çox baş aparırsınız, Sizin bu hərəkətlərinizə sabah baxarıq. Meyxanaçı ilə cənablar da Allah şahididir, işdir, şahidə ehtiyacım olsa. Məlumunuz olsun ki, mən qrafın gətirdiyi yerölçənəm. Lazımı şey-şüyləri köməkçilərim sabah arabayla gətirəcək. Qarlı havada gözmək şəkərimi boğa bilmədim, amma heyif ki, bir-iki dəfə yolu azıb mənzil başına gecikdim. Özüm sızsız də bildirdim ki, qəsre gediş-gelişimi xəbər verməliyəm, ancaq gec oldu. Ona görə də bir gecəliyinə bu yatağa razılıq verdim, onu da ki, yumşaq desək, Sizin mərifətsizliyiniz haram elədi. İzahat bu qədər. Gecəniz xeyrə qalsın, cənablar.

K. üzünü sobaya çevirdi. Arxadan kimsə çəkine-çəkine soruşdu:

– Yerölçən?

Sonra araya sakitlik çökdü. Lakin cavan oğlan tələsik özünü ələ alıb guya K.-nin həm yuxusuna mane olmamaq üçün boğuq bir səslə, həm də ona eşitdirmək üçün xeyli ucadan meyxanaçıya dedi:

– Zəng edib soruşacam.

“Necə, bu kənd meyxanasında telefon da var? Pis yerləşmə-yiblər.” Təfərrüatına varanda heyrətlənsə də, belə şeyi əslində K. da gözləyirdi. Məlum oldu ki, telefon düz başının üstündəymiş, yuxulu olduğundan fikir verməyibmiş. Bu cavan oğlan zəng edəsi olsaydı, istəsə də, istəməsə də K.-nin yuxusuna haram qatmalıydı, təkcə əlac

ona qalırdı ki, mane olsun. Ancaq sonra fikrindən daşındı. Əslində özünü yuxuluğa vurmağın da mənası yoxuydu, ona görə də arxası üstə çevrildi. Gördü ki, kəndlilər çəkine-çəkine nəyisə müzakirə edirlər, yerölçənin gəlişi heç də xırda məsələ deyildi. Mətbəxin qapısı açıq qalmışdı, meyxanaçının arvadı bütün gövdəsi ilə qapını tutub dayanmışdı. Əri ayaqlarının ucuna yaxınlaşıb nəsə dedi. Sonra telefon danışığı başladı. Qalabaşı yatmışdı, amma köməkçisi, daha doğrusu, köməkçilərindən biri, Frits cənabları yerindəydi. Özünü Şvartser kimi təqdim edən bu cavan oğlan xırdaca arxa çantasını başının altına, düyünlü çəliyi ilə elçətara qoyub saman kisəsinin üstündə arxayınca yatmış otuz-otuz beş yaşlı, nimdaş geyimli K.-ni necə tapdığını danışdı. Təbii ki, kişi ona şübhəli görünüb, meyxanaçı öz vəzifəsinə açıq-aşkar laqeyd yanaşdığından bu işin içinə yetməyi Şvartser öz öhdəsinə götürüb. Yuxudan oyadıldığını, dindirisi, qraflığın qanuni sərəncam və tələblərini K. həddən artıq qaşqabaqlı qarşılayıb, axırda da məlum olub ki, buna müəyyən mənadə haqqı varmış, çünki dediyinə görə, guya qrafın çağırırdığı yerölçəndir. Təbii ki, bu deyilənləri yoxlayıb axırına çıxmağı Şvartser ən azı özünün formal vəzifə borcu bilib Frits cənablarından xahiş edir ki, baş idarədən öyrənsin, görsün belə bir adamın gəlişini, doğrudan da gözləyirlərmi və bu barədə ona məlumat versin.

Araya yenə sakitlik çökdü, Frits orda öyrənir, burda isə onun cavabını gözləyirdilər. K. qətiyyən halını pozmamışdı, heç üzünü də bu yana çevirməmişdi, narahatlıq-zad keçirmirdi, eləcə gözüni döyüb qabağa baxırdı. Şvartserin hirsli ehtiyatkarlığın bir-birinə çulğalaşdığı bu danışığı K.-də qəsrdəki xırda adamların diplomatik bacarığı barədə müəyyən bir təsəvvür oyatdı. Görünür, onlardan heç canfəşanlıq da əskik deyilmiş...

Deyəsən, baş idarədə də gecə növbəsi çəkirləmiş, lap tez cavab verdilər, çox çəkmədi, Fritsin zəngi eşidildi. Xəbər həddən artıq qısa oldu, çünki Şvartser o saat hirsələnib dəstəyi asdı. – Dedim axı! – Səsinə qaldırdı. – Yerölçən-zad deyil, avaranın, yalançının, sərgərdanın biridir, hələ bəlkə də bir az o yana...

K. bir anlığa düşündü ki, indi hamı, Şvartser də, kəndlilər də, meyxanaçı da, onun arvadı da K.-nin üstünə düşəcək. Heç olmasa ilk hücumdan qorunmaq üçün başını yorğanın altına çəkdi. Telefon bir də dilləndi, K.-ya elə gəldi ki, bu dəfə lap ucadan səsləndi. Asta-asta

başını təzeden çölə çıxartdı. Söhbətin yenə K.-dan gedəcəyi inan-
dırıcı olmasa da, hamı donub qalmışdı. Şvartsər telefona doğru yeridi.
Uzun-uzadı söhbətdən sonra lap astadan dilləndi:

– Deməli, səhvdir? Heç yaxşı olmadı. İdarə başçısının özü zəng
vurub? Qərībədir, çox qərībədir. İndi bəs mən yerölçən cənablarına
nə deyim?

K.-nın da qulağı onlardaydı. Deməli, qəsrdən onun yerölçən
olduğunu təsdiqləyiblər. Bir tərəfdən bu, xeyrinə deyildi, məlum
olurdu ki, qəsrde onun barəsində hər şeyi bilirlər, qüvvələr münə-
sibətini ölçüb-biçiblər, indi də mübarizəni təbəssümlə qarşılayır-
lar. Digər tərəfdən də xeyrinəydi, çünki fikrincə, ona o qədər də
məhəl qoymayacaqdılar, burda ümid etdiyindən də sərbəst gəzib-
dolanacaqdı. Yerölçənliyini bu cür arxayın, inamlı qarşılamaları ilə
onu daimi qorxu altında saxlaya biləcəklərini güman edirdilərsə, yanı-
lırdılar; bundan azca üşərgələndi, ancaq bu, tezəcə də keçib getdi.

Çökünə-çökünə ona doğru yaxınlaşan Şvartsəri K. əli ilə rədd
elədi; meyxanaçının otağına keçmək təklifini də yaxın qoymadı,
yalnız onun gətirdiyi içkini alıb sahibənin verdiyi ləyəni, sabunla
dəsmalı götürdü, heç camaatın otağı boşaltmasını da tələb edəsi
olmadı, çünki özləri üzlerini o yana çevirib çölə təpildilər ki, K. sabah
onları tanıya bilməsin. İşığı söndürdülər, axır ki, dincələ bildi. Dərin
yuxuya gedib səhərəcən yatdı, yalnız bir-iki dəfə ora-bura qaçısan
siçovullar ona mane oldu.

Səhər yeməyindən sonra – meyxanaçının dediyinə görə, K.-ya
edilən bütün xidmətlərin hamısı kimi, bu səhər yeməyinin xərcini
də qəsr ödəyəcəkdi – o, kəndə gəzməyə çıxdı. Dünənki hərəkətləri,
lazımı məsələlər barədə indiye qədər xəyalən dindirdiyi meyxa-
naçı lal bir üzrxahlıqla ətrafında fir-fir fırlandığından K.-nın ona
yazığı gəlib kişini yanında oturtdu. Xeyli söhbət etdilər.

– Qrafla tanışlığım yoxdur, – K. dilləndi, – deyilənə görə, yaxşı
işə yaxşı pul verən adamdır, doğrudurmu? Mənim kimisi elini-obasını
atıb çöllərə düşürsə, gerek qayıdanda evə əliboş dönməsin.

– Qoy cənab bu barədə narahat olmasın, mən hələ az qazandı
şikayətlənən görməmişəm.

– Hm, axı mən elə qorxaqlardan deyiləm, lap qrafa da öz fik-
rimi qıpqırmızı deyərəm, ancaq ağalarla işi dinc yolla həll eləsən
yaxşıdır.

Meyxanaçı üzbəüz, pəncərənin qırağında oturmuşdu, yerini rahat-
lamağa ürək eləməirdi, bütün söhbət boyu qorxu dolu iri, qonur göz-
lərini K.-dan çəkə bilmirdi. Əvvəlcə K.-ya sığınana oxşayırdı, indi
isə elə bil bir ayağını qaçağrı qoymuşdu. Qraf barədə sorğu-suala
tutulacağından qorxurdu? “Cənab” hesab elədiyi K.-nın etibar-
sızlığındanmi çekinirdi? Bu yazığın canını qovğadan qurtarmalıydı.
Saatına baxıb dedi:

– Hə, tezliklə köməkçilərim gələcək, onları burda yerləşdirə bil-
cəksənmi?

– Əlbəttə, cənab, amma onlar səninlə qəsrde qalmayacaqlarmı?

Bu yolla həm qonaqlardan, həm də bir bəhanəylə qəsrə göndər-
mək istədiyi K.-dan asanlıqla qurtarmaq istəmirdimi?

– Hələ dəqiq deyil, – K. cavab verdi, – gerek əvvəlcə öyrənəm
görəm, işimin adı nə olacaq. Burda, aşağıda işləyəsi olsam, onda elə
burda da qalmağımız məsləhətdir. Həm də qorxuram ki, qəsrdeki
həyat ürəyimə yatmasın. Mən həmişə sərbəst olmaq istəyirəm.

– Sən qəsrə tanıdırsan, – meyxanaçı astadan dilləndi.

– Əlbəttə, tanıyıram, vaxtından əvvəl hökm vermək olmaz. Qəsr
barədə hələlik bildiyim odur ki, peşəkar yerölçəni necə axtarıb tap-
mağı yaxşı bilirlər. Bəlkə ayrı üstünlükləri də var.

K. bunları deyib ayağa qalxdı ki, narahatlığından dodaqlarını
çeynəyən meyxanaçının canını sıxıntıdan qurtarsın. Bu kişinin ina-
mını qazanmaq o qədər də asan deyilmiş.

Çölə çıxmaq istəyəndə K.-nın gözüne qara çərçivəyə salınmış
tutqun bir şəkil sataşdı. Bunu hələ yataqda ikən gözləri almışdı, lakin
uzaqdan onun xırdalıqlarına vara bilməmiş, elə bilmişdi ki, şəkli çərçi-
vədən çıxarıblar, gözüne dəyən də yalnız onun arxa taxtasıdır. Ancaq
indi məlum olurdu ki, şəkildir, əlli-əlli beş yaşlarında bir kişinin
yarımgövdə şəklidir. Başını sinəsinə endirdiyindən gözlərini seçmək
olmurdu, düyünlənmiş enli alnı, iri, ayrı burnu da aşağı enmişdi. Başını
aşağı eydiyindən çənəsi sinəsinə sıxılıb saqqalı döşünə dağılmışdı.
Sol əli daraq kimi sıx saçlarına girmişdi, lakin başını dartıb qaldırası
halı yoxuydu.

– Kimdir? Qrafdır? – K. şəklin qarşısında ayaq saxlayıb meyxa-
naçıya baxmadan soruşdu.

– Xeyr, – meyxanaçı cavab verdi, – qalabaşıdır.

– Nə gözəl qalabaşınız var, söz ola bilməz, heyif ki, belə kişidən o cür qanacaqsız oğul törəyib.

– Yox, – deyib meyxanaçı K.-ni azca özünə tərəf çəkdi və qulağına pıçıldadı. – Şvartser dünən şişirdirdi, onun atası qalabaşının köməkçilərindəndir, özü də lap kiçiklərindən.

Həmin anda meyxanaçı K.-yə uşaq təsiri bağışladı.

– Əclaf! – deyib bərkdən güldü, lakin meyxanaçı bu gülüşə qoşulmadı, sözüənə davam etdi:

– Onun atası da böyük adamdır.

– Yeri yeri! Sənin gözündə hamı böyükdür. Bəlkə mən də?

– Sən? – çəkinə-çəkinə desə də, ciddi dedi. – Səni böyük saymıram.

– Pis müşahidən yoxdur. Düzünü desək, mən, doğrudan da, özümü böyük sayıram. Bəlkə elə ona görə də böyüklərə hörmətim səninkindən az deyil, ancaq mən sənin kimi düzünü deməyi, başçılara itaətimi etiraf etməyi bacarmıram.

Ona təsəlli verib özünə tərəf çəkmək üçün K. olini yüngülcə kişinin üzünə toxundurdu. Meyxanaçı da azca gülümsədi. Pambıq kimi yumşaq, tüksüz sifətindən cavanca oğlana oxşayırdı. Köklüyündən dirsekləri ömründə bədəninə dəyməyən, balaca nəfəsliyin arxasındakı mətbəxdə əlləşən gəm kimi bu enli, yaşlı qadına hardan ürcah olmuşdu? Bundan sonra K. çox da dərinə gedib onun yenicə yaranmış təbəssümünü hürkətmək istəmədi. İşarə verib meyxanaçıya qapını açdırdı, özünü gözəl bir qış şəhərinin qoynuna atdı.

Budur, dörd yana səpələnib minbir mənzərə yaratmış nazik qar örtüyünün yuxarıdakı qəsrdə daha da qabarıqlaşdırdığı cizgiləri açıq havada öz gözləriylə gördü. Deyəsən, kəndə baxanda yuxarıdakı dağa daha az qar düşmüşdü. K. indi qarın içi ilə dünənkindən də çətin yeri yirdi. Qar burda daxmaların pəncərələrinə qədər qalxıb alçaq damların belindən ağır bir yük kimi basırdı, lakin yuxarıdakı dağın döşündə nə vardısı, hamısı azad bir quş tək yüngülcə göylərə baş çəkirdi.

Uzaqdan baxanda qəsr K.-nin təsəvvürlərinə uyğun gəlirdi. Bu, nə qədim cəngavərlik qəsri, nə də yeni, cah-cəlalı tikiliydi, çoxusu bir-birinin qoynuna qısılmış evlərdən, az qismi isə ikimərtəbəli binalardan ibarət ətrafa yayılmış bir qalaydı. Qəsriyini bilən olmasaydı, elə hesab edərdi ki, balaca bir şəhərcikdir, K.-nin gözünə tək-cə bir qüllə sataşdı, yaşayış binasının ki idimi, kilsənin ki idimi, bilmək olmurdu. Başında sağsağanlar dolaşırdı.

Gözlərini qəsrdən çəkmədən K. yoluna davam etdi, daha onu heç nə maraqlandırmırdı. Ancaq yaxınlaşdıqca ümidləri boş çıxırdı. Bu ki bir topa kənd evindən ibarət miskin bir şəhərcikmiş, fərqi bir-cə ondaydı ki, burdakı evlər daşdan tikilmişdi. Lakin divarların suvağı çoxdan tökülmüş, daşlar da elə bil quzulamışdı. K.-nin doğulduğu balaca şəhərcik bir an gözləri önünə gəldi, heç də bu adlısanlı qəsrdən geri qalmırdı. Söhbət buraya baxmaqdan gedirdisə, K. o uzunluqda yolu gəldiyinə peşmançılıq keçirər, çoxdan olmadığı doğma yurduna getməyi bundan üstün tutardı. O, xəyalında doğma şəhərindəki kilsə qülləsini burdakı qüllə ilə müqayisə etdi. Vətəndəki qırmızı kirəmitli, sallaq damlı qüllə qürurla, vüqarla dümdüz baş alıb göylərə ucalan, bir topa alçaq evlə müqayisədə xidmət edən, yeknəsəq, darıxdırıcı iş günlərindən sonra isə mərasim meydanına çevrilən adicə bir binaydı – bundan başqa nə tikə bilirik ki?! Burda gözə çarpan bu yeganə qüllə isə indi məlum olduğu kimi, ya yaşayış evinin, ya da daş sarayın yeganə qülləsiydi, bir hissəsi incə sarmaşıqla örtülmüşdü. Burdakı sınıq-salxaq dış-dış divarları göylərə ucalan cyvanla tamamlanmış, indi günəşdə bərq vuran xırda pəncərələri – onda da nəşə bir mənasızlıq vardı, – hürkək uşağın əlindən çıxmış şəkildəki kimi səliqəsiz, biçimsiz, yalınqat, dəyirmi tikiliydi. Sanki evin ən ucqar otaqlarından birinə çəkilmiş nisgilli, güşənişin sakinlərindən kimşə damı deşib yuxarı çıxmışdı ki, özünü xalqa göstərsin.

K. yenə sakitcə dayanmışdı, elə bil sakit dayananda hökm çıxarmaq gücü xeyli artırdı. Ancaq bu sakitliyi də pozdular. Yanında ayaq saxladığı kənd kilsəsinin arxasında – əslində bu, camaatın hamısını tutsun deyə genişləndirilmiş anbarsayağı bir kapellaydı – məktəb vardı. Müvəqqətiliklə qədimliyi qərribə şəkildə özündə birləşdirən alçaq, uzunsov bina hal-hazırda qarlı çölə çevrilmiş dəmir çəpərli bağın arxasında yerləşirdi. Uşaqlar müəllimləri ilə bayıra çıxdı. Hər tərəfdən müəllimlərini sıx-sıx dövrəyə almışdılar, hamısının gözü ona dikilmişdi, danışığlara ara vermək istəmirdilər, K. onların iti danışığını qəti başa düşmürdü. Çiyinləri batıq, alçaqboy, məzəli görünşə də, özünü şax tutub yeri yən cavan müəllimin gözü K.-ni xeyli uzaqdan almışdı, hər halda bu dəstədə K. yeganə boylu-buxunlu adam idi. Bu hökmlü balaca kişini qonaq kimi birinci K. salamlayısı oldu:

– Gün aydın, cənab müəllim.

Müəllimin əlini əlinə vurmağı ilə uşaqların səsini kəsməyi bir oldu, bu qəfil sakitlik onun deyəcəyi sözlərə bir növ hazırlıq idi və deyəsən, özünün də xoşuna gəlmişdi.

– Qəsre baxırsız? – Müəllim K.-nin gözləmədiyi yumşaq bir avazla soruşdu, ancaq elə soruşdu ki, sanki bu işi mənasız bir şey sayırdı.

– Bəli, – K. cavab verdi, – bu yerlərə nəbələdəm, dünən axşam gəlmişəm.

– Qəsir xoşunuza gəlir? – Müəllim tələsik soruşdu.

– Necə? – K. özünü itirib suala sualla cavab verdi, sonra səsini endirib davam etdi. – Soruşursuz ki, xoşuma gəlir? Hardan bilirsiniz ki, xoşuma gəlir?

– Qonaqlardan heç kəsin xoşuna gəlir, – müəllim cavabında dilləndi. Burda kiməsə toxunan bir söz deməmək üçün K. söhbətin səmtini dəyişdi:

– Yəqin ki, qrafı tanıyırsız?

– Xeyr, – deyib müəllim üzünü çevirmək istədi. K. isə əl çəkməyib bir də soruşdu:

– Necə? Tanımırsız?

– Hardan tanımalıyam? – Müəllim astadan dillənib fransızca uca-dan əlavə etdi. – Bu günahsız körpələrə yazığınız gəlsin.

K. bu fürsətdən istifadə edib bir də soruşdu:

– Cənab müəllim, haçansa Sizə baş çəkə bilərəmmi? Burda çox qalası olacağam, elə indidən özümü tənha hiss edirəm. Nə kəndli-dən kəndliyəm, nə qalalıdan qalalı.

– Kəndli ilə qalalı arasında o qədər də böyük fərq yoxdur.

– Ola bilər, ancaq bununla mənim nəyim dəyişir ki?! Haçansa Sizə gələ bilərəmmi?

– Şvanenqassədə qəssabın evində yaşayıram. – Müəllimin bu cavabı dərindən çox ünvan verməyə oxşayırdı, bununla belə K. yenə dilləndi:

– Oldu, gələm.

Müəllim başı ilə razılıq etdi, haylı-küylü uşaqlara qoşulub getdi. Tezliklə hamısı sərt enişli döngədə yox oldular.

K.-nin əhvalı pozulmuş, söhbət onu tutmuşdu. Bura gələndən birinci dəfəydi ki, əməlli-başlı yorğunluq hiss edirdi. Onu yoran

gəldiyi yolun uzunluğu deyildi, ömrünü, gününü piyada gəzməkdə, dincini ala-ala yolların bağrını sökməkdə keçirməmişdimi! Budur, indi sonsuz gərginliyin nəticəsi vaxtından əvvəl özünü göstərirdi. Yeni tanış tapmaq yolunda durub-dincəlmirdi, amma hər yeni tanışlıq da yorğunluq üstünə yorğunluq gətirirdi. İndiki halında heç olmasa gəzə-gəzə qəsirin qapısına qədər getmək istəməsi tamam yersiz idi.

Ona görə də yerindən tərpənmədi, yol isə qurtarmaq bilmirdi. Əslində kəndin baş yolu sayılan bu küçə qəsre getmirdi, bir az ona yaxınlaşırdı, sonra isə sanki bilə-bilə yana burulur, qəsrdən aralan-masa da, hər halda ona yaxınlaşmırdı da. K. səhərdən gözləyirdi ki, yol indicə qəsre burulacaq, elə bu niyyətlə də yoluna davam edirdi. Açıq-aşkar yorulduğuna görə, küçədən qırağa çıxmağa çəkinir, ucu-bucağı görünməyən kəndin uzunluğuna heyrlənirdi: hər yerdə də eyni balaca daxmalar, buz bağlamış pəncərələr, qar, kimsəsizlik... Axır ki, bu tilsimli küçədən qopa bildi, dar bir dalan onu qoynuna aldı, qar getdikcə qalınlaşdı, dizəcən batan ayaqlarını yerdən üzmək çətinləşdi, onu tər basdı, qəflətən dayandı və daha yeriye bilmədi.

Eybi yox, yalqızlığa düşməmişdi ki. Sağı, solu kəndli daxmalarıydı. Qartı yumrulayıb pəncərələrdən birinə atdı. O saatca qapı açıldı – bu kənddə indiyə qədər üzünə açılan birinci qapı, – başını yana əymiş dəri gödəkəli, zəif cüssəli, mehriban, yaşlı bir kəndçi göründü.

– İcazə olarmı, bir az Sizə dincimi alam, yaman yorulmuşam, – K. soruşdu. Qocanın dediklərindən heç nə eşitmədi, ona doğru uzanan taxtadan yapışdı, kişi çəkib onu qardan çıxartdı, bir-iki addım atıb özünü otağa saldı.

Gəyənlik içində iri bir otaq. Bayırdan gələnin gözü əvvəlcə heç nəyi almıdı, səndələyib paltar təknəsinə döyüdü, qadın onu tutub sax-ladı. Hansı künçənsə uşaqların hayı-harayı eşidildi. Başqa bir səmt-dən burula-burula qalxan tüstü-duman alaqlaranlıq otağı zülməto döndərdi. K. elə bil buludların arasında qaldı.

– Kəfidir ki! – Kimsə dilləndi.

– Kimsiz, nəçisiz? – Başqası hökmlü bir səslə soruşub, deyəsən, üzünü qocaya tutdu. – Niyə onu içəri gətirdin? Hər yoldan ötəni evə buraxarlar?

– Mən qrafığın yerləşəniyəm, – K. dillənib hələ də gözüne görün-məyən adamların qarşısında özünə haqq qazandırmağa çalışdı.

– Ax, yerləşəndir – qadın səsi eşidildi və araya tam sakitlik çökdü.

– Məni tanıyırsız? – K. soruşdu.

– Əlbəttə, – həmin səs qısaca cavab verdi.

K.-nı tanımaları hələ nəşə demək deyildi.

Axır ki, tüstü-duman ayazıdı, K. asta-asta yan-yörəsini seçə bildi. Deyəsən, adi yüyət günlərindən biri idi. Qapının ağzında paltar yuyurdular. Tüstü-dumansa başqa tərəfdən, o üzdeki ləyəndən gəlirdi. – K. indiyə qədər bu böyüklükdə ləyən görməmişdi, təqribən iki çarpayı enindəydi, – buğlanan suda iki kişi çimirdi. Ən heyvətli, niyə heyvətli olduğu bilinməsə də, sağ künc idi. Otağın arxa divarındakı yeganə böyük bacadan – çox güman ki, həyətdən solğun qar işığı süzülür, küncdəki hündür kürsüdə yorğun-argın sərələnmiş qadının paltarına ipək parıltısı verirdi. Qadın körpə bir uşağı sinəsinə sıxmışdı. Yörəsində bir neçə uşaq oynayırdı, o dəqiqə bilirdi ki, kəndli uşaqlarıdır, ancaq deyəsən, özünü küllər deyildi. Təbii ki, xəstəlik, yorğunluq kəndliləri də nəcibləşdirir.

– Əyləşin! – Kişilərdən biri dilləndi. Fısıltılı, ağzı açıq, topasaqqal bir kişiydi, baxanda adamı gülmək tuturdu, əlini ləyəndən çölə çıxarıb sandığı göstərdi və bu zaman qaynar suyu K.-nin üz-gözüne sıçratdı. K.-ni içəri buraxan qoca xeyli vaxtdı ki, sandığın üstündə oturub mürgü döydürdü. K. ona yer göstərdikləri üçün təşəkkür etdi. Daha ona məhəl qoyan olmadı. Paltar təknəsinin yanındakı sarışın, gənc, dolu qadın yuya-yuya zümzümə edirdi, çimən kişilər gərnəşib o biri üzə çevrildilər, uşaqlar onlara sarı gəlmək istədi, lakin şap-pıltı ilə üstlərinə sıçrayan, bir hissəsi də K.-ya çilənən sudan qorxub geri çəkildilər. Kürsüdəki qadınsa cansız adamlar kimi uzanıb heç döşündəki uşağa da baxmırdı, eləcə gözlərini tavana dikmişdi.

Çox güman ki, K. bu qadına, duruşunu dəyişməyən bu gözəl, nisgilli görkəmə baxa-baxa yuxuya getmişdi, çünki ucadan eşitdiyi səsə ayılanda gördü ki, başını yanındakı qocanın çiyinə söykəyib. Kişilər çimib qurtarmış, indi də sarışın qadının bayaqdan göz olduğu uşaqları qucaqlarına alıb gerli-geyincəkli K.-nin qarşısında dayanmışdılar. Məlum oldu ki, çırağan topasaqqal bu iki kişinin arasında sözü keçməyönlərdəndir. Topasaqqaldan boyca kiçik olan o biri kosa tayı isə ləng düşüncə, enlikürək, enlisifət, sakit bir adamıydı, başını da sinəsinə eymişdi.

– Cənab yerölçən, – deyərək o müraciət etdi. – Siz burda qala bilərsiniz. Bu cür nəzakətsizliyə görə üzr istəyirəm.

– Qalmaq fikrim yoxuydu, – K. cavab verdi, – istəyirdim, azca dincimi alım. Xeyli dincəldim, indi isə gedirəm.

– Yəqin ki, qonaq sevmədiyimizə təəccüblənirsiniz, – kişi dilləndi, – bizdə qonaqpərvərlik adət deyil, qonaq-zad istəmirik.

Yuxudan sonra xeyli ayıldığından, qabaqkına nisbətən hər şeyi yaxşı qavradığından K. bu sözlərin səmimiyyətinə sevindi. Hərəkətlərində bir sərbəstlik yarandı, çəliyini gah bura, gah ora dirəyib kürsüdə oturmuş qadına yaxınlaşdı. Yeri gəlmişkən, bədəncə otaqdakıların hamısından iriydi.

– Bəs nə, – K. dedi, – qonaq nəyinizə lazımdır. Amma hərdən peyda olur, məsələn, mənim kimi, yerölçəndən-zaddan.

– Bilmirəm, – kişi ağır-ağır cavab verdi, – Sizi çağırıb gətirib-lərsə, deməli, lazımsınız, bu, tək-tük olan şeydir, ancaq biz, bizim kimi xırda adamlar adi qaydayla oturub-dururuq, bunu bizə irad tutmaq olmaz.

– Yox, yox, – K. cavab verdi, – mən yalnız Sizə minnətdarlığımı bildirirəm, Sizə və burdakıların hamısına. – Və heç kəsə gözlemədiyi bir cəldliklə çevrilib qadının qarşısında dayandı. Qadın yorğun, mavi gözlərini ona dikdi, burdan baxanda o üzünü görünən ipək baş yaylığı alına düşmüşdü, döşündəki uşaq yatırdı.

– Sən kimsən? – K. soruşdu.

– Qəsrin qızlarından biri, – qız sözləri elə-bele ortaya atdı, bilinmədi, bu nifrət K.-yamaı aiddi, yoxsa, öz cavabınamı.

Bunların hamısı bir anın içində oldu, kişilərin biri sağını, biri də solunu kəsdi, sanki ayrı cür dil tapa bilmirdilər, kirmişcə qolundan tutub var gücləri ilə onu qapıya sürüdü. Bu vaxt yaşlı kişi nəyəsə sevinib əlini-əlinə vurdu. Paltaryuyan qadın da hay-küyləri göyə qalxan uşaqlara qoşulub güldü.

K.-ni küçənin ortasına atıb astanadan ona göz qoyurdular. Yenə qar yağdı, ancaq deyəsən, hava bir az açılmışdı. Topasaqqal özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Fikriniz haradır? Bu yol qəsre gedir, bu isə kəndə.

K. ona cavab vermədi, üzünü o birisinə, qətiyyətinə baxmayaraq, xeyli mülayim görünən kişiye tutub dedi:

– Siz kim oldunuz? Burda dincimi aldığıma görə kimə minnətdar olmalıyam?

– Dabbağ Lazemanam, – ona cavab verdilər, – ancaq minnətdarlıq-zad lazım deyil.

– Yaxşı, bəlkə, yenə üz-üzə gəldik.

– İnanmıram, – kişi dedi.

Elə həmin an topasaqqal əlini yuxarı qaldırıb çığırdı:

– Gün aydın, Artur, gün aydın, Yeremias!

K. çevrilib baxdı, deməli, bu kənddə küçəyə adam da çıxarmış! Qəsr səmtdən bir-birindən seçilməyən ortaboşlu iki cavan adam gəlirdi, bu caydaq oğlanların ikisi də tarım çəkilməmiş paltar geymişdi, üzdən də bir-birlərinə yaman oxşayırdılar. Sifətlərinin rəngi tünd qonura çalırdı, sivri saqqalları məzəli qaralığı ilə seçilirdi. Belə qarlı küçədə adamı heyrətə gətirən bir sürətlə yeriyirdilər, ayaqlarını çox yüngül, həmahəng atırdılar.

– Hara belə? – Topasaqqal qışqırdı. Onlarla yalnız bu cür, qışqıra-qışqıra danışmaq olardı, çünki ayaq saxlamadan, yeyin-yeyin yeriyirdilər.

– İşimiz var! – Gülə-gülə cavab verdilər.

– Harda?

– Meyxanada.

– Mən də ora gedirəm! – K. birdən hamıdan bərk qışqırdı, istəyirdi ki, onu da götürsünlər. Bu oğlanlarla tanışlıq könlündən olmasa da, hor halda həyan idilər, yaxşıca bələdçiydilər. K.-nın dediyini eşitdilər, ancaq yalnız başlarını bulayıb yollarına davam etdilər.

K. hələ də batıb qarda qalmışdı, ayağını çəkib çıxarmağa, növbəti addımı atıb bir də batmağa qəti həvəsi yox idi. K.-nı, axır ki, çölə atdıqlarından razı qalmış dabbağa yoldaşı bir neçə dəfə geri qanrılib ona baxdılar, çətinliklə ayaqlarını sürüyüb azca aralanmış qapıdan özlərini içeri saldılar. K. isə qalın qarın ortasında tək-tənha qaldı.

– Bura bilərəkdən yox, təsadüfən düşmüş olsaydım, ümitsizliyə qapılmaq üçün gözəlcə imkandı, – hardansa ağına gəldi.

Bu vaxt sol əldəki daxmanın xırdaca pəncərəsi açıldı. Bağlı olanda tox göy rəngə çalırdı, bəlkə də, qarın əksiydi. Elə xırdaydı, hətta açılanda da çölə baxanın sifətini tam görmək olmurdu, yalnız gözləri, çuxura düşmüş qonur gözləri işıldaırdı.

– Hələ yerindən tərpənməyib, – K. titrək qadın səsi eşitdi.

– Yerölçəndir, – kişi səsi dilləndi.

Sonra kişi pəncərəyə gəldi, mülayim, lakin elə bir səsle soruşdu ki, deyərdin küçədə, evin qabağında hər şeyə cavabdeh budur.

– Kimi gözləyirsiniz?

– Kirşə gözləyirəm, bəlkə mənə də götürdü, – K. dedi.

– Burdan kirşə keçmir, – kişi cavab verdi, gediş-gəliş yoxdur.

– Bəs bu, qəsre gedən yol deyil?! – K. etirazını bildirdi.

– Doğrudur, amma gediş-gəliş yoxdur, – kişi aşkar bir qəddarlıqla cavab qaytardı.

Sonra hər ikisi susdu. Lakin kişi deyəsən, nəse fikirləşdi, çünki tüstü çıxan pəncərəni hələ də açıq saxlayırdı.

– Nə axmaq yoldur, – K. kişini söhbətə çəkmək məqsədilə dilləndi.

– Hə, elədir, – o da çox kəsə cavab verdi. – Ancaq azca sonra əlavə etdi. – İstəsəniz, Sizi kirşəylə aparardım.

– Zəhmət olmasa, yaxşılığınızı əsirgəməyin, – K. sevincək cavab verdi, – nə qədər istəyəcəksiniz?

– Heç nə qədər, – kişi dedi. K.-nı təəccüb götürdü. – Siz yerölçənsiniz axı, – kişi öz fikrini bir az da xırdaladı, – özü də qəsrin adamıdır. Hara getmək istəyirdiz?

– Qəsre, – K. tələsik dilləndi.

– Onda aparmıram, – kişi o saatca cavab verdi.

– Axı mən qəsr adamıyam, – K. kişinin öz sözünü özünə qaytardı.

– Ola bilər, – kişi boyun qaçıran adamlar kimi dilləndi.

– Yaxşı, onda meyxanaya aparın.

– Bax bu başqa məsələ, indicə kirşəni çıxarıram.

Bunların heç biri xüsusi səmimiyyətin təzahürü deyildi, K.-nı bir növ öz evinin həndəvərindən uzaqlaşdırmaq istəyən hiyləgər, qorxaq, quru bir adamın ötəri cəhdiydi.

Həyet qapısı açıldı, ələngə ata qoşulmuş, yüngül yüklər üçün nəzərdə tutulan, oturacaqsız, dayaz, balaca kirşə çölə çıxdı, arasında da büzüyük, sısqqa, axsaq bir kişi. Yun şalı bərk-bərk başına doladıqından ovurdları batıq, qırmızı, zökəmli sifəti daha da balacalaşmışdı. Kişi açıq-aşkar xəstəydi, təkcə K.-nı burdan uzaqlaşdırmağın xatirinə çölə çıxmışdı. K. buna bənzər bir şey dedi, amma kişi əli ilə rədd elədi. K. birçə onu öyrənə bildi ki, bu adam arabaçı Qərştekerdir, belə yəndəmsiz kirşəni gətirməyinin səbəbi də onun olaltında olmasıdır, başqasını çıxarmaq xeyli vaxt istəyirdi.

- Əyləş, – deyib kişi qamçı ilə kirşenin arxasını göstərdi.
- Sizin yanınızda oturaram, – K. dilləndi.
- Mən ayaqla gedəcəyəm, – Qərşteker cavab verdi.
- Niyə axı? – K. soruşdu.

– Ayaqla gedəcəyəm, – Qərşteker təkrar elədi, o saatca da kişini öskürək tutdu, yazığı ilə silkələdi ki, var gücünü toplayıb əli ilə kirşenin qırağından yapışdı. K. daha heç nə demədi, kirşenin arxasında oturdu, öskürək asta-asta keçib getdi və onlar yola düzəldilər.

Artıq qərribə bir qaranlığa bürünmüş yuxarıdakı qəsr elə günə bu gün ora çatmaq arzusuyla alışıb-yanan K.-dan yenə də uzaqlaşdı. Qəsrə müvəqqəti ayrılığa işarə kimi zəng səsləri eşidildi, heç olmasa bircə anlığa adamın qəlbini titrədən bu şən səs qanadlanıb ətrafa yayıldı, ancaq onda nəşə bir kədər də vardı, elə bil gizlində çəkilən hürkək həsrətlərin yerinə yetəcəyindən qorxurdu. Lakin tezliklə bu böyük zəng susdu, onu balaca, zəif, biravazlı zəng əvəz etdi – bəlkə yuxarıdan, bəlkə də elə kəndin özündən. Bəlkə səs onların ağır yerləşinə, arabaçının yazıq, miskin görkəminə daha çox yaraşırdı.

– Ey, – K. birdən səsləndi. Artıq kilsəyə çatmışdılar, meyxanaya az qalırdı, daha K.-nın qorxusu yoxuydu, – mənə kirşəyə oturub gəzdiməyinə səhərdən mat qalmışam, məgər buna ixtiyarın var?

Qərşteker heç vecinə də almadı, atın böyrü ilə kirmişcə yoluna davam etdi.

– Hey! – K. səsləyib kirşədəki qardan yumruladı, onu düz Qərştekerin qulağına ilişdirdi.

Kişi ayaq saxlayıb arxaya döndü. K. xeyli əldən düşmüş bu büzüşük bədənə, qırmızı, yorğun, uzunsov sifətindəki biri girdə, digəri sallaq iki müxtəlif yanağı, matlıqdan açıla qalmış ağzı, çoxusu tökülüyündən təklənib uzanmış dişləri lap yaxından görəndə – çünki kişi dayanmış, kirşə isə azca qabağa getmişdi – bayaq hirsindən dediyi sözləri indi ürək yağı ilə təkrarlayıb soruşdu ki, onu gətirdiyinə görə Qərştekeri incidə bilərlərimi.

– Nə istəyirsən axı? – Heç nə başa düşməyən Qərşteker soruşdu, amma sualına cavab gözləməyib atı müşqurdu və onlar yollarına davam etdilər.

İKİNCİ FƏSİL

Meyxanaya çatanda – K. buranı yolun döngəsindən tanıyırdı – təəccüblü də olsa, tamam qaranlıq çökmüşdü. Yəni bu qədər gəzib-dolaşmış? Öz hesabına görə bir-iki saat olardı-olmazdı, halbuki səhər tezdən çıxıb, heç nəhər də yadına düşməyib, beş-on dəqiqə bundan qabaq hər yan gündüz işığına qərş olduğu halda, indi əməlli-başlıca qaranlıq düşüb.

– Gün gödəlib, xeyli gödəlib! – K. öz-özünə deyindi, sürüşüb kirşədən yerə düşdü, meyxanaya tərəf getdi.

Meyxanaçı yuxarıda, evin qabağında balaca artırmada dayanıb əlindəki fənəri başının üstünə qaldırmışdı, qımışa-qımışa onun yolunu işıqlandırır. K. arabaçının hərəkətlərini beynində dolandıraraq ayaq saxladı, qaranlıqda hardansa öskürək səsi gəldi, oydu. Eyb etməz, haçansa bir də görüşsələr. Hər iki tərəfdən qapını kəsdirən kişiləri yalnız itaətlə onu salamlayan meyxanaçının yanına qalxanda görə bildi. Fənəri meyxanaçının əlindən alıb onların üzünü işıqlandırdı, bir az qabaq rastlaşdığı adamları, Artur, Yeremias dedikləri. Hər ikisi onu hərbi qayda ilə salamladı. Əsgərlik vaxtını – ömrünün ən xoşbəxt çağlarını gözləri önünə getirib güldü.

– Kimsiz, neçisiz? – Soruşub bir-bir onları gözdən keçirdi.

– Sizin köməkçiləriniz, – ona cavab verdilər.

– Köməkçilərdir, – meyxanaçı astadan təsdiqlədi.

– Necə? – K. soruşdu. – Gətirdiyim, gözlədiyim etibarlı köməkçilər sizsiniz?

Deyiləni təsdiqlədilər.

– Yaxşı ki, – K. xeyli fasilə verib dilləndi, – yaxşı ki gəldiniz. – Aradan bir az keçəndən sonra yenidən dilləndi. – Onu da deyim ki, çox gecikmisiz, yaman məsuliyyətsiz adamsız.

– Yol uzaq idi, – hansısa dilləndi.

– Uzaqlığına uzaqdır, – K. təsdiqlədi, – ancaq mən sizinlə rastlaşanda qəsrə gəlirdiniz.

– Hə, – hər ikisi qısaca cavab verdi.

– Aparatlar hansı? – K. soruşdu.

– Yoxumuzdur.

– Sizə etibar olunan aparatları deyirəm.

– Yoxumuzdur, – bir də təkrar etdilər.

– Eh, adamsız?! Yerölçmə peşəsindən başınız bir şey çıxarır?

– Xeyr.

– Əgər etibarlı köməkçilərsizsə, bir şey bilməlisiz axı, – deyib K. onları qabağına saldı, meyxanaya apardı.

Bir azdan, özü də meyxanada – balaca masa arxasında, ortada K., sağ-solunda isə köməkçiləri – oturub kirmişcə pivə içirdi. Bir masanı da kəndlilər tutmuşdu, eyzən dünən axşamkı kimi.

– Sizinlə mənimki çətin olacaq, – deyib K. yenə də onların sifətini tutuşdurdu, – sizi bir-birinizdən necə seçəcəm? Yalnız adınız bir-birindən fərqlənir, elə bil bir cüt... – sözüne ara verdi, sonra istər-istəməz davam etdi, – elə bil bir cüt ilansınız.

Oğlanlar gülümsədi.

– Başqaları bizi seçə bilir, – deyib özlərinə haqq qazandırdılar.

– İnanıram, – K. dedi, – özüm də bunun şahidi olmuşam, ancaq mən başqasının gözü ilə baxmıram, öz gözlərimlə də sizi ayıra bilmirəm. Ona görə də hər ikinizə bir adam kimi baxacam, hər ikinizi də Artur çağıracam, görək ki, hansınızınsa adınız Arturdur, eləmi. Səninki, hə? – K. birindən soruşdu.

– Xeyr, – həmin oğlan cavab verdi, – mənim adım Yeremiasdır.

– Fərqi yoxdur, mən ikinizi də Artur çağıracam. Arturu harasa göndərsəm, Artura bir iş tapşırsam, hər ikiniz gedəcəksiniz. Doğrudur, bunun mənə xeyrindən çox ziyarı olacaq, sizi ayrı-ayrı işə buyura bilməyəcəm, ancaq xeyri də az olmayacaq, sizə tapşıracağım hər işə bərabər məsuliyyət daşıyacaqsınız. İşə öz aranızda necə bölüşdürəcəyinizin mənə dəxli yoxdur, ancaq görək hər şeyi bir-birinizin üstünə atmayasınız, siz ikiniz də mənim üçün bir adamsınız.

Oğlanlar götür-qoy edib dedilər:

– Bu heç yaxşı olmadı.

– Olmaz da, bilirəm, üroyinizdən deyil, amma fikrimi dəyişməyəcəyəm.

Bir kəndlilin masanın dövrəsində vurnuxduğunu K. çoxdandı ki, görmüşdü, kişi axır ki, qəti qərara gələ bildi, köməkçilərdən hansı-nasa yaxınlaşıb nosə pıçıldamaq istədi.

– Bağışlayın, – deyib K. əlini masaya çırpdı və ayağa qalxdı, – bunlar mənim köməkçilərimdir, görmürsünüz ki, məsələ müzakirə edirik? Heç kəsin bizə mane olmağa haqqı yoxdur.

– Oo, buyurun, buyurun, – deyib kəndli qorxa-qorxa geri, dostlarının yanına çəkildi.

– Bir şeyə xüsusi fikir verməlisiz, – K. təzədən oturub dilləndi.

– Mənim icazəm olmadan hər kəslə söhbət etməyə ixtiyarınız yoxdur. Mən burda qəribəm, siz də mənim etibarlı köməkçilərimsiniz, siz də qəribsiz. Ona görə də biz üç qərib həmişə olbir-dilbir olmalıyıq, öl verin, görüm. – Hər şeyə hazır olan oğlanlar əllərini K.-ya uzatdılar. – Lazım deyil, çəkin pəncənizi, amma əmrim qüvvədə qalır. İndi gedirəm yatım, sizə də məsləhət görürəm ki, yata-sız. Bu gün bir günümüzü itirdik, sabah iş lap tezədən başlayacaq. Qəsre getmək üçün xizək tapıb düz saat altıda evin qabağında hazır dayanarsınız.

– Oldu, – birisi dilləndi.

O birisi isə onun sözünü kosdı:

– Oldu deyirsən, özün də bilirsen ki, baş tutan iş deyil.

– Sakit, – K. dedi, – deyəsən, özünüzü bir-birinizdən ayırmaq istəyirsiniz.

Bu dəfə də birinci danışan oğlan dilləndi:

– Haqlıdır, mümkün olan iş deyil, yad adam icazəsiz qəsre gedə bilməz.

– Bəs icazəni hardan almaq olar?

– Bilmirəm, bəlkə, qalabaşidan.

– Onda icazəni telefonla alırıq, tez olun, qalabaşına zəng vurun, ikiniz də!

Onlar aparata doğru qaçdılar, – aman Allah, necə də itələşirdilər! Gəndən baxanda gülünc itaətkarlıqları vardı – tezəcə də calaşıb soruşdular ki, K. sabah onlarla qəsre gələ bilirmi. “Yox!” cavabını, hətta masa arxasındakı K. da eşitdi. Cavab isə daha ətraflıydı: “Nə sabah, nə də başqa vaxt.”

– Mən özüm zəng edəcəyəm, – deyib K. ayağa durdu.

Bayaq kəndlilərdən biriylə olan söz-söhbət nəzərə alınmazsa, indiye qədər K.-ya və köməkçilərinə çox da diqqət yetirmirdilər, lakin onun son kəlmələri ümumi maraq doğurdu. Hamı K. ilə birlikdə ayağa qalxdı, meyxanaçı, onları geri itələməyə çalışsa da, aparatın yanına toplaşib kişini dar bir dövrəyə aldılar. Hamısına belə bir fikir hakim kəsilmişdi ki, K.-ya heç cavab da verməyəcəklər. K. xahiş edib onları sakitləşdirdi, bildirdi ki, heç kəsin fikrinə ehtiyac duymur.

Qulaqcıqdan zümzümə səsi gəlirdi, K. indiye qədər telefonda belə şey eşitməmişdi. Sanki saysız-hesabsız körpə çığırtısını bir yerə toplayıb çətinliklə, minbir əzabla vahid, zil bir səs yaratmışdılar – ancaq əslində heç çığırtı da deyildi, elə bil haçansa itib-batmış avazlardan yaranmış bir nəğməydi – bəli, həmin səs adamın qulağına deydikcə sənə elə gəlirdi ki, bu, təkçə eşitmək üçün yox, həm də insanın dərinliklərinə işləmək üçün ixtira edilmişdir. K. zəng çalmadı, eləcə qulaq asdı, sol qolunu telefonaltına söykəyib dinşədi. Nə qədər dinşədiyini özü də bilmədi; meyxanaçı ətəyindən dartana qədər telefondan aralanmadı. Sahibkar dedi ki, K.-nin arxasınca çapar gəlib.

– Çəkil! – Özündə olmayan K. birbaşa telefona qışqırdı, çünki ordan da kimsə dilləndi:

– Danışan Osvalddır, bəs Siz kimsiz? – Bağırdı. Çox ciddi, çox tələbbürlü bir səslə bağırdı. K.-ya elə gəldi ki, hətta arada dil xətası da oldu. Lakin o səsə qarışan növbəti ciddilik həmin səhvi düzəltməyə çalışdı. K. adını deməyə çəkindi. Telefonun əlində aciz qalmışdı, xəttin ucundakı ağzına gələnı deyə bilər, dəstəyi qırağa qoyardı, o da xeyrli yollardan birini öz əliylə öz üzünə bağlamış olardı. K.-nin tərəddüdü kişini haldan çıxartdı. – Kimdir axı? – Soruşub əlavə etdi. – Ordan tez-tez zəng vurmasalar mənim üçün daha xoş olardı, məgər indicə zəng etməmişdilərmi?

K. bu eyhama məhəl qoymadı, qəfil bir qətiyyətlə dedi:

– Yerölçən cənablarının köməkçisidir.

– Nə köməkçi? Nə cənab? Nə yerölçən?

K.-nin yadına dünənki telefon söhbəti düşdü:

– Fritsdən soruşun, – kəsə cavab verdi. Təəccüblü görünə də, bu ötkəmliyin xeyri deydi. Lakin K.-ni öz xeyrindən çox, dövlət işlərinin bir əldə toplanması heyrləndirdi. Cavab belə oldu:

– Bilirəm. Yenə o yerölçən. Hə, hə, nə olsun? Hansı köməkçidir?

– Yozefdir, – K. cavab verdi. Arxasındakı kəndlilərin gürultusu xeyli mane olurdu; öz adını deməməsindən açıq-aşkar narazı qalmışdılar. Lakin K.-nin onlara cavab verəsi halı yox idi, çünki söhbət başını yamanca qatmışdı.

– Yozef? – Soruşdular. – Köməkçilərin adı... – kiçik fasilə. Ancaq bilirdi ki, kimdənsə köməkçilərin adını öyrənirdilər, – Arturdur, Yeremiasdır.

– Bunlar təzə köməkçilərdir, – K. dedi.

– Yox, köhnələrdir.

– Təzələrdir, köhnə mənəm, bu gün cənab yerölçənin dalınca gəlmişəm.

– Xeyr! – Telefonda bu dəfə daha bərkdən bağırtdılar.

– Onda bəs mən kiməm? – K. halını pozmadan soruşdu.

Azacıq fasilədən sonra həmin səs yenə bayaqkı dil xətasıyla danışdı, ancaq bu, ürəkdən gələn ehtiramlı bir səsə oxşadı:

– Yaxşı, köhnə köməkçi ol. – K. həmin səsin ahənginə heyran qaldığından az qala verilən sualı eşitmədi. – Nə istəyirsən?

K. dəstəyi yerindən assaydı, yaxşı olardı. Bu danışqdan artıq heç nə gözləməirdi. Lakin özünü zorlayıb bir də soruşdu:

– Ağam haçan qəsəə gələ bilər?

– Heç vaxt, – qəti cavab verdilər.

– Oldu, – deyib K. dəstəyi asdı.

Arxasındakı kəndlilər ona lap yaxınlaşmışdılar. Yan-yörələrinə baxışan köməkçilər kəndliləri ondan aralamağa çalışırdılar. Deyəsən, bu, adicə məzhəkəydi, söhbətin nəticəsindən razı qalan kəndlilər də asta-asta geri çəkildilər. Bu vaxt dəstə arxadan gələn kişinin iti addım səslərindən iki yerə bölündü, kişi K.-nin qarşısında təzim edib ona bir məktub verdi. K. məktubu əlində tutub ona daha vacib adam kimi görünən bu kişiye baxdı. Onunla köməkçilər arasında çox böyük bir oxşarlıq vardı, o da köməkçilər kimi çaydaq, çevik, cəld idi, onlar kimi qıvrıq geyinmişdi, amma onlardan tamamilə seçilirdi. Kaş K.-nin köməkçisi elə bu olaydı. Bu kişi ona dabbağın yanında gördüyü südəmə körpəli qadını xatırlatdı. Kişi təpədən-dırnağa ağ geyinmişdi, güman ki, paltarı ipəkdən deyildi, hamının ki kimi adicə qış paltarıydı, amma bu paltarda bir ipək zərifliyi, bir ipək əzəməti vardı. Kişinin sifəti aydın, işıqlı, gözləri həddən artıq iriydi. Sirayətli təbəssümü vardı. Əlini üzünə çəkdi, sanki bu təbəssümü hürkətmək istədi, ancaq bacarmadı.

– Kimsən? – K. soruşdu.

– Adım Barnabasdır, çaparam, – kişi dilləndi. Danışarkən dodaqlarının tərpənişindən həm kişi sərtliyi, həm də qadın incəliyi duyulurdu.

– Bura xoşuna gəlir? – deyib K. kəndliləri göstərdi.

Hamısının sifətindən cyni iztirab yağan – kəllə sümükləri sanki üst tərəfdən döyülüb yastılanmış, keçirdikləri iztirab cizgiləri də üzlərinə qonmuşdu – kömbədodaq, ağzıaçıq kəndlilərə olan marağını K. hələ də itirməmişdi. Onlar da K.-ya baxırdı, ya da özlərini clə göstərirdilər ki, guya heç bu tərəfə baxmırlar, çünki hərdən baxışları pərən düşür, K. geri dönəndə isə ətrafdakı əşyalara ilişib qalırdı. K. bu vaxt bir-birini qucaqlayan, baş-başa verib gah mütiliklə, gah da lağla pıçıldaşan köməkçilərini göstərdi. Əlini bu adamlara tərəf elə qulacladı ki, sanki fəvqəladə vəziyyətdə kiminsə zorla ona qoşduğu ayanlarını təqdim edirdi. Sonra da gözlədi ki, – K.-nın ən çox can atdığı yaxınlıq clə bundaydı – Barnabas həmişə onunla başqaları arasında fərq qoysun. Lakin Barnabas sualı almıdı – açıqca görmək olurdu ki, qəsdən eləmədi, – bunu, yaxşı tərbiyə görmüş nökər kimi ağasının ona elüzəri dediyi bir söz təki qəbul edib onu qulaqardına vurdu, elə yalnız sual olduğu üçün də yan-yörəsinə boyladı, əlini yelləyib tanış kəndliləri salamladı, köməkçilərlə bir-iki kəlmə kəsdi, bunların hamısını da onlara qaynayıb qarışmadan çox sərbost, ən adi bir şey kimi etdi. K. da – sözü yerə düşmüş, lakin bundan pərt olmamışdı – olindəki məktubun üstünə qayıdıb onu açdı. Məzmunu beləydi: “Möhtərəm cənab! Bildiyiniz kimi, Siz qraflıqda işə götürülmüsünüz. Sizin birbaşa rəisiniz kəndxudadır, işiniz və donluğunuz barədə lazımi məlumatı ondan ala bilərsiniz və ona hesabat verməyə borclusunuz. Buna baxmayaraq, mən də Sizi gözədən qoymayacam. Bu məktubu Sizə yetirən Barnabas vaxtaşırı arzularınızı öyrənib mənə məlumat verəcək. İmkanım çatdıqca Sizə kömək göstərməyə hər an hazıram. Bircə istəyim var ki, o da işçilərimin məndən razı qalmasıdır.” İmza o qədər də yaxşı oxunmurdu, amma yanında bu sözlər yazılmışdı: 10-cu dəftərxananın sədri.

– Gözlə! – K. müntəzir durmuş Barnabasa deyib meyxanaçını yanına çağırırdı ki, ona bir otaq ayırsın, məktubun məzmunu ilə ətraflı tanış olmaq istəyir. Birdən də yadına düşdü ki, hər cür rəğbətinə baxmayaraq, Barnabas onun üçün çapardan başqa heç nə deyil və ona pivə sifariş verdi. Barnabasın bu təklifi necə qəbul edəcəyinə də xüsusi diqqət yetirdi. Barnabas pivəni məmnuniyyətlə alıb başına çəkdi. Sonra K. meyxanaçıya qoşulub getdi. Meyxanada K. üçün yalnız balaca bir dam otağı tapa bildilər, hələ bunun özü də xeyli baş ağrısına səbəb oldu, çünki orada indiyə qədər iki qaravaş yatırdı,

indi onları ayrı yerdə yerləşdirmək lazımdı. Əslində heç yerləşdirmədilər, bir növ çölə atdılar, otaqda yır-yığış cləmədilər: vur-tut yatacaqsız bircə çarpayı, bir-iki yastıq-mütəkkə, bir dənə dənədən bəri çırpılmamış çul. Divarda isə müqəddəslərin şəkləri, bir neçə əsgər görkəmi. Otağın havasını da dəyişməmişdilər, yəqin fikirləşirdilər ki, təzə qonaq burda çox qalmayacaq və onu saxlamağa əslində heç çalışmırdılar da. K. isə hər şeydən razı qaldı, çula bürünüb masanın arxasına əyləşdi, şamın işığında məktubu bir də oxumağa başladı.

Məktubun hər yeri eyni deyildi, elə yerləri vardı ki, onu azad adam hesab edib iradəsiylə hesablaşdırdılar, məsələn, lap elə başlanğıcı, arzularına aid olan hissələri. Elə yerləri də vardı ki, onunla ya aşkar, ya da üstüörtülü şəkildə xırda, dəftərxanadan güclə sezilən bir işçi kimi rəftar edirdilər: rəis çalışacaqdı ki, “onu gözədən qoymasın”, başının ağası kəndxudadır, hətta ona hesabat verməlidir, yeganə həmkarı isə olsa-olsa, kənd polisidir. Şübhəsiz, bəzi yerləri, hətta ziddiyyətliyi, ancaq elə qabarıq verilmişdi ki, qəsdən edildiyinə şübhə yeri qalmırdı. Belə ciddi üsul-idarəylə bu məktubun səhlənkarlıqdan yazıldığını güman etmək yalnız ağılsızlıqdan olardı. Səhlənkarlıq fikrini K. güclə dəf etdi, burda daha çox açıq-aşkar təklif olunmuş seçim imkanını gördü: məktubdan lazımi nəticə çıxarmağı onun öhdəsinə buraxmışdılar, bilmək istəyirdilər ki, qəslə elüzəri bağlılığı saxlamaq mı, yoxsa bütün iş-gücünü Barnabasın gətirdiyi məlumatlarla quran adicə kənd məmuru kimi qalmaq mı istəyir. K. seçməkdə tərəddüd etmədi, heç indiyə qədər qazandığı təcrübəsi olmasa da, tərəddüd edən deyildi. Yalnız kənd məmuru kimi qəsdəki ağalardan imkanca gen gəzse, orda haçansa, nəyəsə nail ola bilərdi, onda da indi ona inamsızlıq göstərən, dostluq etməsələr də, hər halda yurddaşa çevrilmiş bu kənd adamları onun haqqında ağır-dolusu danışb-söyləməyə başladılar, hasansa Qərşteker, Lazeman səviyyəsinə gələrdisə – bu da tez olmalıydı, hər şey bundan, bir də yuxarıdakı cənablardan, onların mərhəmətindən asılıydı, – onda nəinki həmişəlik bağlı qalan, hətta gözəgörməz qapılar da bircə zərblə onun üzünə açılardı. Doğrudur, təhlükə də qalırdı və sanki tamam qaçılmazdı, bu, məktubda xüsusi vurğuyla, sevinc hissiylə qeyd olunurdu. Bu da işləmək məsələsiydi. Qulluq, rəis, iş, donluq təyini, hesabat, fəhləlik... Məktub bu sözlərlə doluydu, clə şəxsi bir məsələyə toxunanda da işə bu baxımdan yanaşırdılar. K. işçi olmaq

istəyirdisə, buyursun, onda gerek ağına-bozuna baxmasın, qoyulmuş qanunları necə var, eləcə də qəbul etsin. K. bilirdi ki, onu bu işə zorla məcbur etmirlər, burasından qorxmurdu, çəkinmirdi, amma qol-qanadını sındıran düşdüyü mühitin güclü sıxıntısı, addımbaşı rast gəldiyi ümitsizlik, təsirini duya bilmədiyi hər anın zəhməti – bax bunlardan qorxub çəkinirdi, elə bu qorxu ilə də döyüşə atılmalıydı. Məktub da məhz bunu deyirdi: K. döyüşə atılırdısa, gerek qorxmıyaydı, ürəkli olaydı. Çox incəliklə başa salırdılar, bunu da yalnız narahat – natəmiz yox, narahat – bir vicdan sezi bilirdi, cəmi üçcə sözlə onun qulluğa götürülməsinə işarə vurulurdu: “Özünüz bildiyiniz kimi.” K. razılığını verdi, həmin andan da, məktubda deyildiyi təki, işə qəbul olunduğunu başa düşdü.

K. divardakı şəkillərdən birini götürüb məktubu onun yerinə asdı. Bu otaqda yaşayacaqdısa, məktub da burdan asılmalıydı.

Sonra aşağı, yemək otağına endi. Barnabas köməkçilərlə masa arxasında əyləşmişdi.

– Ho-ho, hələ burdasan, – K. heç bir ehtiyac olmadan, yalnız Barnabası gördüyünə sevinib dilləndi.

Barnabas dik atıldı. K. içəri girən kimi kəndlilər ayağa qalxıb ona yaxınlaşdılar, K.-nin arxasına düşüb tüyünmək onlarda artıq adət halını almışdı.

– Deyin görüm, axı nə istəyirsiniz? – K. qışqırdı.

Kəndlilər pərt olmadılar, ağır-ağır dönüb öz yerlərinə qayıtdılar. Arada kiminsə qımışa-qımışa dediyi atmacaya başqalarının da dodağı qaçdı.

– Adam gündə təzə bir şey eşitməsə... – deyib kişi dodağını yaladı, sanki bu təzə şey dadlı yemək idi. K. heç kəsin könlünü almaq istəmədi, onu az da olsa saymaları yaxşıydı, amma Barnabasın yanında təzəcə oturmuşdu ki, kəndlilərdən kiminsə nəfəsini boynunun ardında hiss etdi. Dediynə görə, guya duz çanağını götürməyə gəlmişdi. K. hirsindən az qala qıc olub ağaca döndü, kəndli də duz çanağını unudub aralandı. K.-ni hövsələdən çıxarmaq çox asan idi, kəndçiləri üstünə salsan yetərdi, qır-saqqız olub yapışmaları onu insanların adamayovuşmazlığından da bərk cinləndirirdi. Bundan başqa, ortada ayrı bir pünhanlıq da vardı: K. onların masasına əyləşsəydi, hamısı durub gedəsiydi. Yalnız Barnabasın burda olması onu dava-qalmaqaldan çəkindirirdi. Ancaq buna baxmayaraq, yenə də hədəylə kəndlilərə

tərəf döndü, onlar da üzlərini K.-yə çevirmişdilər. Kəndlilərin yalnız ona baxmaq məsələsində birləşdiklərini, burda beləcə oturduqlarını gördükcə K.-yə elə gəldi ki, arada nə pislik, nə də yamanlıq var. Bəlkə, doğrudan da ondan nəşə umurdular, amma deyə bilmirdilər, əgər belə deyildisə, onda, bəlkə də, bu, yerli camaata sirayət etmiş bir uşaqlıq xasiyyəti idi. Müştərilərə gətirdiyi bir stəkan pivədən ikiəlli yapışan, sakitcə dayanıb K.-yə baxan, mətbəxin pəncərəsindən çölə əyilib qışqıran arvadının dediklərini qulaqardına vuran mey-xanaçının özündə də bir uşaq xasiyyəti yoxdumu?!

Xeyli təskinlik tapıb Barnabasa tərəf döndü, köməkçilərini qovmaq istədi, amma heç bir bəhanə tapmadı. Yazıqlar başlarını aşağı salıb qarşılarındakı pivəyə baxırdılar.

– Məktubu... – K. sözə başladı, – ... oxumuşam, məzmunuyla tanışsınız?

– Yox, – Barnabas cavab verdi. Baxışı dilindən çox söz deyirdi.

Bəlkə K. kəndlilərə pis baxmaqda yanlışdı kimi buna da yaxşı baxmaqda yanlışdı. Məgər kəndçilərin içində olması onlara xoş deyildimi?!

– Məktubda sənə də adın çəkilir, hərdən mənədən başçımaza, ondan da mənə xəbər aparıb-gətirməlisən, ona görə də fikirləşdim ki, içindəkindən halı olarsan.

– Mənə tapşırılan oydu ki, məktubu sahibinə çatdırım, oxunub qurtarana qədər gözləyim, lazım bilinsə, şifahi, ya da yazılı cavab aparım.

– Yaxşı, – K. dedi – yazıya ehtiyac yoxdur, cənab rəisə çatdır ki... Adı nəydi? İmzasını oxuya bilmədim.

– Klam, – Barnabas cavab verdi.

– Məni qəbul elədiyinə, eləcə də xüsusi səmimiyyətinə görə – burda nəyə qadir olduğumu hələ göstərməsəm də, belə şeylərə qiymət verməyi bacarıram – təşəkkürümü ona yetir. Mən həmişə onun dediyi ilə oturub-duracam. Daha elə bir arzu-diləyim yoxdur.

Hər şeyə diqqət yetirən Barnabas K.-dan icazə istədi ki, tapşırığı təkrar etsin. K. icazə verdi, Barnabas hamısını sözbəsöz təkrarladı. Sonra sağollaşmaq üçün ayağa qalxdı.

Səhərdən K. onun sir-sifətinə tamaşa edirdi, indi axırıncı dəfə diqqət yetirdi. Barnabas da K. boyda olardı, buna baxmayaraq, deyəsən, baxışları K.-nin qarşısında duruş gətirə bilmədi, özü də bu, mütiliyindən oldu, çünki kimdənsə utandığını güman etmək çətindi.

Əlbəttə, adico elçiydi, gətirdiyi məktubun məzmunundan xəbəri yoxdu, məktubdan heç nə bilməsə də, elə baxışı, gülüşü, yerisi özü bir xəbər idi. K. Barnabasa əl verdi, baş əyib sağollaşmaq istədiyindən bu, onu tamam çaşdırdı.

Çıxıb gedəndə isə – qapını açmazdan qabaq çiynini xeyli oraya söykəyib heç kəsə yönəlməyən bir baxışla otağı nəzərdən keçirmişdi – K. köməkçilərinə dedi:

- Otaqdan cızmaqaramı götürüm, sabahkı işimizi müzakirə edək. Köməkçilər də ona qoşulub getmək istədilər.
- Siz qalın! – K. dilləndi.

Onlar qalmaq istəmədilər. K. hirsələnib əmrini xeyli ciddiliklə təkrarladı. Barnabas dəhlizdə görünmürdü, məgər indico çıxıb getməmişdi?! K. onu evin qarşısında da – birəldən qar yağırdı – görmədi.

- Barnabas! – deyib çağırırdı.

Cavab gəlmədi. Yoxsa meyخانadaydı? Deyəsən, doğrudan da ordaydı. Bununla belə K. var gücü ilə “Barnabas!” – deyib çağırırdı. Bu ad gecənin qoynunda guruldadı. Lap uzaqlardan zəif bir cavab eşidildi; gör nə qədər aralanıbmış. K. onu geri çağırırdı, həm də özü ona doğru yeridi. Rastlaşdıqları yerdən daha meyxana görünmürdü.

– Barnabas, – K. dilləndi, səsinin titrəyişini boğa bilmədi, – sənə bir şey demək istəyirdim. Amma gördüm ki, yerim çox pisdir, yön-dəmsizdir. Qəsrədən bir umacağım olacaqsə, gerek sən təsadüfi gəlişinə ümid bəsləyəm. İndi təsadüfən sənə çatmasaydım – lap uçursan ki, mən də elə bilirdim, hələ evdəsən, – kim bilir, növbəti gəlişini nə qədər gözləyəcəkdim.

– İstəsən, başçıdan xahiş edərsən, mən də qoyduğun vaxtda özümü sənə yanına yetirərəm.

– Heç bu da bəs eləməz. Bəlkə, düz bir il heç nə istəyəsi olmadım, ya da sən gedəndən on beş dəqiqə sonra ortaya çox vacib bir iş çıxdı...

– Necə bilirsiniz, – Barnabas cavab verdi, – başçımıza deyimmi ki, onunla Sizin aranızda mən yox, bir başqası əlaqə saxlasın?

– Yox, yox, qətiyyən yox, bunu elə-belə dedim, yaxşı ki, bu dəfə sənə çatdım.

– Bəlkə, geri, meyxanaya qayıdaq, – Barnabas soruşdu, – təzə tapşırığımı orda verəsən? – Artıq meyxanaya doğru ilk addımını atmışdı.

– Lazım deyil, Barnabas, mən özüm bir az sənə gedərəm.

– Niyə meyxanaya getmək istəmirsən? – Barnabas soruşdu.

– Orda mənə mane olurlar, – K. dedi, – kəndlilərin hər şeyə baş soxduqlarını özün gördün ki!

– Sənə otağına gedərik

– Mənimki deyil, qaravaşların otağıdır, – K. cavab verdi, – kirli-paslı, qaranlıq. Elə orda qalmamaqdan ötrü sənə getmək istəyirəm. Amma sən... – tərəddüdünə birdəfəlik son qoymaq üçün əlavə etdi, – gerek mənim də qolumdan yapışasan, çox arxayın, inamlı yeriyirsen.

K. onun qolundan sallışdı. Hava tamam qaralmışdı. Barnabasın sifəti görünmürdü, özünü güclə seçmək olurdu, K. əlini qabağa uzadıb bir müddət dəvəndi.

Barnabas razılıq verdi, meyxanadan aralandılar. Əlbəttə, K. hiss edirdi ki, bütün ciddi-cəhdlərinə baxmayaraq, Barnabasla ayaqlaşma bilməyəcək, arxayın yerisi ona mane olacaq, onu da bilirdi ki, adi vəziyyətlərdə çox şey bu cür köməkçi amillərin ucbatından alt-üst olur, günorta K.-nin qarda batıb qaldığı və yalnız Barnabasın dartıb çıxara biləcəyi kənar küçələrdə olduğu kimi. Bu cür fikirləri indi o, yaxına buraxmır, təsəllisini də onda tapırdı ki, Barnabas susurdu; kirmiş yerimələri, əslinə qalsa, elə Barnabas üçün də birgəlik məqsədinə çevrilə bilərdi.

Gedirdilər, amma hara getdiklərini K. hələ bilmirdi, heç nə ona tanış gəlmirdi. Hətta kilsəyə çatıb-çatmamaları məlum deyildi. Boş-boşuna getməyi xoşlamadığından öz düşüncələrinə də hakim kəsilə bilmədi. Qarşıdakı hədəfi tuşlayıb getmək əvəzinə, çaşıb qahırdılar. Doğma yurdu gözləri önündən çəkilmir, xəyal onu qanadına alıb aparırdı. Elə oradan baş meydanı bir kilsə vardı, həyətinin bir hissəsində köhnə qəbiristanlıq salınmışdı, o, hündür hasara alınmışdı. Təktük oğlan uşağı tapılardı ki, həmin hasarı aşsa bilsin, heç K.-nin özü də bacarmırdı. Uşaqları bura maraqla çəkib gətirmirdi, qəbiristanlığın daha elə bir sirri də qalmamışdı. Dəmir barmaqlıqlı balaca qapıdan azı içəri keçmişdilər. İndi azarları yalnız hündür, hamar hasarı ram etmək idi. Bir gün çeşit vaxtı – kimsəsiz, boş meydan işığa qorq olmuşdu, K. onu bu cür nə əvvəl, nə də sonralar görmüşdü – hasarı birinci cəhddən, çox asanlıqla ram edə bildi; həmişə qalxa bilmədiyi, sürüşüb düşdüyü yerdən bu dəfə asanca dımaşdı, dişlərinin arasında balaca bir bayraq da vardı. Ayağının altından qopan suvaq yerə çatmamış artıq o, divarın başındaydı. Bayrağı sancdı, külək dartıb parçanı tarım çəkdi, K. aşağı, ətrafına boylandı, çiyni üstə qanrılıb geriyo, yerə gömülmüş xaçlara baxdı; indi o hamıdan ucada dayanmışdı. Bu

vaxt təsadüfən müəllimləri gəlib çıxdı, K.-ya tərs-tərs baxıb onu aşağı düşürtdü. Yərə tullananda dizini yaraladı, birtəhər gəlib evə çıxdı, amma hər halda istəyinə çatmışdı, divarın üstünə qalxa bilmişdi, bəsiydi. Bu qələbədə doğan hiss o vaxt ona xeyli mənəvi dayaq oldu, buna qətiyyon giclik demək olmazdı, çünki indi, aradan bir neçə il keçəndən sonra, qarlı gecədə Barnabasın qoluna girib gedəndə köməyinə gəlirdi.

Demək olar, Barnabasdan sallaşmışdı, o da dartıb aparırdı, aralarından sakitliyi qıra bilməmişdilər. Yola baxanda K. birçə onu bilirdi ki, hələ yan küçələrə burulmayıblar. Özünə söz verdi ki, yolun çətinliyinə, geriye dönməyin ağırlığına baxmayaraq, yolundan qalmayacaq. Birtəhər sürünüb axırına çıxmağa, çox güman ki, gücü çatardı. Məgər bu yolun bir sonu olmalıydı, ya yox? Qəsr gündüz ona asan dəf olunan bir qala təsiri bağışlamışdı, indi yəqin ən kəsə yolla gedirdi.

Bu vaxt Barnabas ayaq saxladı. Hardaydılar? Yol qurtarmışdı mı? Barnabas onunla sağollaşacaqdı mı? Yox, baş tutan iş deyildi. Barnabasın qolundan elə bərk yapışdı ki, özünün öti ağrıdı. Yoxsa möcüzəmi baş verəcəkdi, gəlib sarayamı, onun darvazaları ağzınamı çatmışdılar? Amma K.-nın bildiyinə görə yoxuşu qalxmamışdılar axı. Ya bəlkə, Barnabas onu tədrisən qalxan bir yolla aparmışdı?

– Hardayıq? – K. astadan, sanki Barnabasdan çox özündən soruşdu.

– Evdə, – Barnabas da o cür cavab verdi.

– Evdə?

– Cənab, indi isə diqqətli ol ki, sürüşməyəsən. Yol enişə düşür.

– Enişə?

– Bir-ikicə addım, – Barnabas əlavə edib qapını döydü.

Qapını qız açdı; onlar yarıqaranlıq, iri bir otağın astanasında dayandılar, çünki lap arxadakı sol əldə, masanın başı üstündən balaca bir yağ çırağı öləziyirdi.

– Yanındakı kimdir, Barnabas? – qız soruşdu.

– Yerölçən.

– Yerölçən, – qız üzünü masaya tutub ucadan təkrar etdi. Bundan sonra iki yaşlı adam – bir ər, bir arvad, – bir nəfər də ayrı qız ayağa qalxıb K.-nı salamladılar. Barnabas ev adamlarını bir-bir ona təqdim etdi: atası, anası, bacıları Olqa, Amalya. K. onlara heç düz-əməlli baxa da bilmədi, islanmış üst paltarını alıb sobanın yanına qurumağa qoydular. K. etiraz etmədi.

Deməli, bu evin sevimli adamları onlar yox, təkcə Barnabas oldu. Bəs onda niyə burdaydılar? K. Barnabası qırağa çəkib soruşdu:

– Niyə evə gəldin? Yoxsa, qəsrin həndəvərində yaşayırsız?

– Qəsrin həndəvərində? – Barnabas təkrar etdi, elə bil K.-nı başa düşmürdü.

– Barnabas, axı sən meyxanadan birbaşa qəsrə getmək istəyirdin.

– Yox, cənab, evə gəlmək istəyirdim; qəsrə sabah tezdən gedəcəm, heç vaxt orda gələməirəm.

– Belə, – K. dedi, – deməli, qəsrə getmək istəmirdin, bura gəlirdin. – Sifəti ona solğun, özü isə cılız göründü.

– Bəs bunu mənə niyə demədin?

– Sən soruşmadın, mən də demədim, – Barnabas cavab verdi, – axı mənə nəşə tapşırıq vermək istəyirdin, amma nə meyxanada, nə də öz otağında dedin, mən də fikirləşdim ki, burada, ata-anamın yanında heç kəs sənə mane olmaz, istədiyin tapşırığı verə bilərsən. İstəsən, bu saat hamısı otaqdan çıxar. Xoşuna gəlsə, lap bizdə də gecələyə bilərsən. Düz iş görməmişəm?

K. cavab verə bilmədi. Deməli, anlaşılmazlıq olub, çox axmaq, murdar bir anlaşılmazlıq, K. da buna tamamilə təslim olub. Barnabasın dar, ipək kimi parıldayan jaketi onu yaman ovsunlayıbmiş, indi onun düymələrini açanda altındakı çirədən rəngi bozarmış, yamaqlı, eybəcər köynöyi, enli, sümüklü şinəsi qabarıb üzə çıxırdı. Böyür-başındakılar bu mənzərəyə tam uyğun idi, hətta, onu bir az dəqiqləşdirirdi də: ağır-ağır sürünən, – qurumuş qıçlarından çox, dəvədənən əllərinin köməyiylə yeriyən atası, şişdiyindən güclə bir iki addım ata bilən, əlini qoynunda çarpazlaşmış anası. İkisi də – atası da, anası da – K. içəri girəndən küncdən qalxıb ona doğru yeriyir, lakin hələ də gəlib çata bilmirdilər. Həm bir-birinə, həm də Barnabasa oxşayan, lakin Barnabasa nisbətən xeyli qasqabaqlı görünən gövdəli, sağlam, sarışın qaravaş bacılar qonağın yanında dayanıb ondan salam gözləyirdilər. O isə heç nə deyə bilmirdi. Elə fikirləşmişdi ki, bu kənddə hər kəs onun üçün bir mənə kəsib edəcək və yəqin ki, elə doğrudan da beləydi, təkcə bu adamlar onu maraqlandırmırdı. Meyxanaya təkcəsinə gedib çıxıb bilsəydi, elə indidən buranı tərk edərdi. Səhər tezdən Barnabasla qəsrə getmək imkanı da onu çəkmirdi. İndi, gecəyarısı, camaatdan xəlvət qəsrə girərdi, amma indiki Barnabasın köməyiylə yox, bayaq gözüne xoş görünən, indiyə qədər rastlaşdığı adamların hamısından ona yaxın olan, tutduğu vəzifəyə görə qəsrə daha sıx əlaqəsini güman etdiyi Barnabasla, sözündən çıxmıdığı hamı ilə bir masanın arxasında oturduğu belə bir ailənin

oğluyla; qəsrə heç gəcləmək imkanı olmayan adamlar qol-qola tutub günün-günorta çağında qəsrə getmək mümkün deyildi, bu, gülünç, ümitsiz bir xülyaydı.

K. pəncərənin qabağında oturdu, qərara almışdı ki, bu ailənin qulluğundan imtina edib gecəni elə burda keçirsin. Onu evindən qovan, ya da ondan çəkinən kəndlilər K.-ya bunlar qədər təhlükəli görünmədi, çünki onlar K.-ni əslində öz ümidinə buraxmış, gücünü toplayıb ayaq üstə durmaqda ona kömək etmişdilər. Amma məzəllənmək xatirinə onu qəsrə yox, öz evinə gətirən bu cür yalançı köməkçilər istəsələr də, istəməsələr də onu başdan edir, gücünü əlindən alıb ümidini qırırdılar. Onu ailə üzvlərinin başına yığıldığı masaya dəvət etmələrinə məhəl qoymayıb oturduğu yerden tərpənmədi.

Bu vaxt bacıların zərifi hesab olunan Olqa ayağa qalxdı, sifətinə qız utancaqlığı verib K.-nin yanına gəldi, masaya buyurmasını xahiş etdi, dedi ki, çörək, salat hazırdır, indi də gedib pivə gətirəcək.

– Hardan? – K. soruşdu.

– Meyxanadan, – qız cavab verdi.

Cavab K.-nin ürəyinə oldu. Qızdan xahiş etdi ki, pivə gətirməsin, lazım deyil, bəcarsa onu meyxanaya aparsın, işi tökülüb qalıb. Məlum oldu ki, Olqa meyxanaya getmir, yaxındakını – ağaların qaldığını nəzərdə tutur. Amma K. xahişindən dönmədi, dedi ki, onu da götürsün, fikirləşdi ki, bəlkə, babat bir yer tapa bilər, nə qədər pis olsa da, buranın ən yaxşı çarpayısından pis olmazdı. Olqa o saatca cavab vermədi, masa tərəfə boylandı. Qardaşı artıq ayağa qalxmışdı, başı ilə razılığını bildirib dedi:

– Cənabın könlü belə istəyirsə...

Bu razılıqdan sonra K. az qalmışdı ki, razılığını geri götürsün, çünki Barnabas ancaq mənasız şeylərə razılıq verə bilirdi. Lakin K.-nin meyxanaya buraxılması məsələsi müzakirə olunanda və hamı buna şübhə ilə yanaşanda o, xahişinə heç köklü bir səbəb tapmağa da cəhd etmədi, dediyindən dönməyib gedəcəyini bildirdi. Bu ailə onu necə vardı, eləcə də qarşılamalıydı, düzünə baxsan onlardan utanıb-çəkinməyə də əsası yoxuydu. Onu çaşdıran yalnız və yalnız ciddi, əyilməz, yenilməz, bəlkə də, bir az qapalı, lal baxışlı Amalya idi.

Meyxanaya gedən qısa yolda – K. Olqanın qolundan asılmışdı, bayaq qardaşı dartıb apardığı kimi, indi də qız onu çəkib aparırdı, çünki köməksiz keçinə bilmirdi – öyrəndi ki, bu meyxana, əslinə qalsa, yalnız qəsrdəki ağalar üçün nəzərdə tutulub, kənddə işləri

olanda bura gəlib yeyib-içir, hətta hərdən gecələyirlər də. Olqa K.-ya ürək qızdırıb lap astadan danışdı. K. də qardaşı ilə getməkdən həzz aldığı kimi indi də qızla yanaşı getməkdən xoşallanırdı. K. ürəyindən keçən xoş duyğuları qovmaq istəsə də, bacarmadı.

Meyxana çöldən K.-nin yaşadığı meyxanaya çox oxşayırdı. Görünür, bu kənddə zahiri fərqlər azlıq təşkil edirdi, amma hər halda xırda-xuruşlarına rast gəlmək olurdu: burdakı artırmanın məhəccəri vardı, qapının üstündən qəşəng bir fənər bərkidilmişdi. İçəri girəndə başlarının üstündən iri bir parça dalğalandı, qraflığın çoxrəngli bayrağıydı. Dəhlizə çatan kimi həmişə burda müəyyən məqsədlə gəzişən meyxanaçı ilə üz-üzə gəldilər. Yanlarından ötürüb gedəndə xırda, ya da mürgülü sınaycı gözlərini K.-ya dikib dedi:

– Cənab yerölçən yalnız piştaxtaya qədər gedə bilər.

K.-ya tələsik havadarlıq edən Olqa əlüstü diləndi:

– Əlbəttə, o ancaq məni müşayiət edir.

K. isə nankorluq edib Olqadan aralandı və meyxanaçını kənara çəkdi. Olqa səbrini basıb dəhlizin qurtaracağında gözləməyə başladı.

– Burda məmnuniyyətlə gecələyirdim, – K. dedi.

– Əfsuslar olsun ki, mümkün deyil, – meyxanaçı cavab verdi. Görünür, hələ xəbəriniz yoxdur. Bura yalnız qəsrdən olan adamlar üçün nəzərdə tutulub.

– Bu, sərəncam ola bilər, amma mənə, hardasa küncdə-bucaqda bir yer tapılar.

– Sizə canla-başla əl tutardım, – meyxanaçı cavab verdi, – lakin sərəncamın ciddiliyindən çıxış edib deyim ki, Siz qərubsiz, belə şeyləri bilməzsiz, qəti baş tutan iş deyil, çünki ağalar həddən artıq dəymə-düşər olurlar. Əminəm ki, qərrib adamı yola aparmağa qadir deyillər, ən azı hazır deyillər. Əgər mən Sizin burda gecələməyinizə razılıq versəm və Sizi də təsadüfən – təsadüf də, məşallah, həmişə ağaların tərəfində olur – tapsalar, onda tokco mən batmıram, həm də Sizin işiniz bitmiş olur. Gülməli çıxır, amma belədir, neyləyək?!

Bir əlini divara dirəmiş, birini də belinə qoymuş, ayaqlarını çarpazlayıb azca K.-ya doğru əyilmiş, onunla səmimi, məhrəban söhbət edən bu hündür, az qala tənədən-dırnağa düymələnmiş cənab tutqun, təmtəraqlı kəndlisayaq paltarına baxmayaraq, deyəsən, heç bu kəndin adamı deyildi.

– Sizə tamamilə inanıram, – K. dedi, – düzgün ifadə etmədiyimə baxmayın, heç sərəncamın əhəmiyyətini də azaltmaq fikrim yox-

dur. Diqqətinizi birçə şeyə yönəltmək istəyirəm. Sarayda yaxşı əlaqələr var, hələ nə qədər desən də olacaq, heç qoyarıqımı, mənim burda gecələməyimdən Sizə xəbə toxunsun; məgər bunların hamısı Sizin üçün zamanət deyilmi?! Mən lap kiçik bir yaxşılığın da altında qalan oğlanlardan deyiləm.

– Bilirəm, – meyxanaçı dillənib bir də təkrar etdi. – Burasını bilirəm.

K. ürəyindəki arzunu daha təsirli ifadə etmək istəyirdi amma sahibkarın cavabı onu tamam çaşdırdı, ona görə də təkcə bunu soruşa bildi:

– İndi qəsrəndə burda çoxmu adam qalır?

– O sarıdan bu gün vəziyyət bəbətədir, – meyxanaçı şirnikdirici cavab verdi. – Birçə nəfər qalır.

K. sırtıqlıq etmək istəmədi, yer ala biləcəyinə, bəlkə də, ümidini itirməmişdi. Ona görə də qalan adamın adını soruşdu.

– Klammdır, – meyxanaçı qərribə şəkildə nimsəlaşib köhnəlmiş büzməli, qırçın, incə, şəhərsayağı paltarda süzə-süzə yaxınlaşan arvadına sarı dönüb dilucu cavab verdi. Qadın meyxanaçının dalınca gəlmişdi, Klammm cənabları yenə nəyə istəmişdi. Getməzdən qabaq meyxanaçı üzünü bir də K.-ya tutdu, sanki gecələmə məsələsini o yox, K. həll etməliydi. K. isə heç nə deyənmədi, başının böyüyünün burda olması onu tamam karıxdırmışdı. Niyəliyini tam dərk etməsə də, Klammm qarşısında özünü qəti sərbəst sayı bilmirdi, heç qəsr də onu belə buxovlamırdı. Klammm onu burda görməsi, meyxanaçının dedi ki kimi, o qədər dəhşətli olmasa da, hər halda axmaqlıq idi, təqribən kiməsə təşəkkür etmək əvəzinə, yüngüllüyündən onun qəlbinə toxunmaq təki bir şeydi; həm də onu ən çox ağrıdan belə incə məsələdə təbəçiliyin, quru fəhləliyin qorxulu nəticələrinin aşkar görünməsi, onların üzə çıxdığı belə bir məqamda bunun öhdəsindən gələ bilməyəcəyi idi. Beləcə dayanıb dodaqlarını çeynədi və heç nə demədi. Meyxanaçı qapıda gözəndən itənə qədər bir dönüb K.-ya baxdı. Olqa gəlib onu qırağa çəkənə kimi K. yerindən tərpənmədi, meyxanaçının arxasınca baxa-baxa qaldı.

– Nə istəyirsən ondan? – Olqa soruşdu.

– İstəyirdim burda gecələyəm. – K. dedi.

– Bəs bizdə qalmayacaqsan!? – Olqa heyrət içində dilləndi.

– Bəs nə, əlbəttə, – deyib K. fikirləşdi ki, qoy necə başa düşür-düşsün.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Bufetdə – ortasında heç nə olmayan böyük bir otaqda – divara söykənmiş çəlləklərin yanında və üstündə bir neçə kəndli oturmuşdu, bunlar K.-nın düşdüyü meyxanadakı adamlardan xeyli seçilirdilər. Hamısı bir nəfər kimi açıq sarı, qaba toxunuşlu tərtemiz paltar geymişdi, əyinlərində sırtlıq pencək, kip şalvar vardı. Boydan balacaydılar, ilk baxışdan bir-birlərinə oxşayırdılar, yastı, sümüklü, ancaq dolu yanaqları vardı. Hamısı sakitcə oturmuşdu, heç kəs yerindən tərpənmirdi, içəri girenləri yalnız baxışlarıyla ağır-ağır, laqeyd-laqeyd ötürürdülər. İçəridə xeyli adam olsa da, qəti səs-küy salmırdılar, ona görə də bu mənərə K.-ya birtəhər göründü. Bura nədən ötrü gəldiyini oturanlara çatdırmaq üçün Olqanın qoluna girdi. Olqanın tanışlarından biri küncdən qalxıb onlara tərəf gəlmək istədi, lakin K. qızın qolundan dartıb onu başqa səmtə çəkdi. Olqadan başqa, bunu heç kəs sezmədi, qız qımışıb yana baxdı, heç çıxqırını da çıxarmadı. Frida adlı bir qız pivə süzürdü. O qədər də gözə gəlməyən balaca, sarışın bir qızdı, qəmli, qayğılı, ağıllı gözləri, arıq yanaqları vardı, baxışını adamı valeh edirdi. Qız gözücu K.-ya baxanda ona elə gəlirdi ki, bu baxış özünə aid olan məsələlərin hamısını həll etdi, həmin məsələlərdən xəbəri olmasa da, onların varlığını elə bu baxışdan oxudu. K. hələ də Fridaya kənardan baxırdı, qız lap Olqayla danışılanda da. Olqa ilə Frida rəfiqəyə oxşamırdılar, bir-birlərini yalnız dilucu dindirirdilər. K. onların dadına çatmaq istədi, ona görə də qəflətlən soruşdu:

– Cənab Klammmı tanıyırsız? – Olqa başını qaldırıb güldü. – Niyə gülösən? – K. hirsilə soruşdu.

– Hanı gülürəm?! – deyib qız təzədən güldü.

– Olqa lap uşaq kimidir, – deyib K. irəli, yazı masasının üstünə əyildi, Fridanın baxışını bir də tutmaq istədi. Lakin Frida gözünü yerə dikib astadan dilləndi:

– Klammm cənablarını görmək istəyirsiniz? – K. razılığını bildirdi. Qız yanındakı sol qapını göstərdi. – Burda balaca bir gözəl var, ordan baxa bilərsiniz.

– Bəs bu adamlar? – K. soruşdu.

Qız alt dodağını büzüb pələ kimi ağ əlləriylə K.-dan yapışdı tutub onu qapıya dartdı. İçəri baxmaq məqsədiylə qoyulmuş bu balaca gözəldən K. yan otağı başdan-baş gözəndən keçirdi.

Cənab Klamm otağın yazı masasının arxasındakı söykənəkli, rahat, dəyirmi stulda əyləşmişdi, üzbəüzdə alçaqdan asılmış közərən çıraq birbaşa kişinin üzünə vururdu. Ortaboylu, gonbul, ləngərli bir adam idi. Sifətində qırış yoxdu, amma sanki yaşının ağırlığı yanaqlarını bir balaca aşağı sallamışdı. Qara bıqlarını eşib uzatmışdı. Çəpəki qoyulmuş pensnesi güzgü kimi bərq vurub gözlərini örtürdü. Cənab Klamm masanın düz arxasında oturmuş olsaydı, K. onu yalnız yandan görə bilərdi, ancaq Klamm büsbütün ona doğru əyildiyindən sifətinin hamısını görə bilirdi. Klamm sol qolu ilə masaya dirsəklənmiş, Vircina sıqarı tutmuş sağ əlini isə dizinin üstünə qoymuşdu. Masada pivə parçı vardı, qıraqları hündür olduğundan K. stolun üstündə yazı-pozu olub-olmadığını görə bilmədi. Amma ona elə gəldi ki, masa boşdur. Buna tam əmin olmaq üçün Fridadan xahiş etdi ki, deşikdən baxıb görsün orda kağız varmı. Frida otaqdan yenidən qayıtdığına görə inamla bildirdi ki, orda heç bir yazı-pozu yoxdur. K. soruşub öyrənmək istədi ki, burda qala bilərmə, yoxsa çıxıb gətsinmi. Qız cavabında dedi ki, ürəyi istədiyi qədər baxa bilər. K. indi Frida ilə tək qalmışdı, Olqa köhnə tanışının yanına getmiş, orda çəlləyin üstünə çıxıb oturmuşdu, indi də ayaqların yellədi.

– Frida, – K. pıçiltıyla sözə başladı, – cənab Klammı yaxından tanıyırsız?!
– Bəs nə! Lap yaxından. – K.-nin yanına söykənib nazlananazlana krem rəngli yüngül, kürəyiyarq köynəyini düzəltməyə başladı. K. yalnız indi gördü ki, köynək onun bədəninə biçilməyib.

Sonra Frida əlavə edib dedi:

– Olqanın gülüşü yadınızda deyil?

– Hə, arsızın biridir, – K. cavab verdi.

– Görürsüz, – Frida barışdırıcı tərzdə dilləndi, – gülməyə haqqı vardı. Soruşduz ki, Klammı yaxından tanıyırammı, mənə onun... – Bu yerdə o istər-istəməz özünü düzəltdi, dediklərinə qəti yaraşmayan məğrur başını təzədən K.-ya yönəltdi. – Mən onun aşnasıyam.

– Klammın aşnası?! – K. soruşdu, qız başıyla təsdiqlədi. Aralarına ciddilik çökməsin deyə K. gülə-gülə əlavə etdi. – Onda sən mənim gözümdə ən hörmətli adamlardan birisən.

– Təkcə Sizin gözüyüzdə yox. – Frida gülümsəyə-gülümsəyə, mehribanlıqla cavab verdi.

K. axtarıb onun təkəbbürünü sındırmağın yolunu tapdı.

– Qəsrə olmusuz? – deyə soruşdu. Lakin bu, qıza təsir eləmədi. Frida cavabında dedi:

– Xeyr, olmamışam. Bəs burda, piştaxtanın arxasında dayanmağım Sizə heç nə demir?! – Lovğalığı yerə-göyə sığmırdı, bunu da, deyərsən, K.-ya çatdırmaq istəyirdi.

– Əlbəttə, burda, piştaxtada dayanmaq pis deyil, meyxananın işindən də, yaqın az-maz başınız çıxır.

– Elədir, – qız cavab verdi, – işə də “Körpüyə” meyxanasında tövlə süpürməklə başlamışam.

– Bu incə əllərlə? – K. yarıtəsdiq, yarısual dilləndi, heç özü də bilmədi, qıza yarındımı, yoxsa onun torunamı düşüb. Fridanın doğrudan da, balaca, incə əlləri vardı, bu əllərə zəif də demək olardı, sönük də.

– O vaxt buna fikir verən yox idi, – qız dilləndi, – lap elə indinin özündə də...

K. onu sual dolu baxışlarla süzdü. Qız başını bulayıb daha danışmaq istəmədi.

– Təbii ki, Sizin də ürəyinizdə sirriniz var, yaqın onu cəmi yarım saat tanıdığınız, özü barədə nəse deməyə macal tapınamış bir adama açmaq da istəmirsiniz.

Aydın oldu ki, bu da yerinə düşmədi, o sanki bununla Fridanı gizli bir xülyadan oyatdı. Qız belindəki dəri çantadan bir dəne ağac tıxac çıxarıb gözlüyü qapadı, sonra da halının dəyişməsinə K.-ya bildirməmək üçün özünü yığıdırıb dedi:

– Söhbət Sizdən gedirsə, haqqınızda hər şeyi bilərəm, yərölçənsiniz, – və birdən: – indi isə gərək işə başlayam, – deyib öz yerinə, piştaxtanın arxasına keçdi, elə bu an içəridəkilərdən tək-tük ayağa qalxıb boş parçalarını doldurtmaq üçün ona yaxınlaşdılar. K. xəlvətə salıb onunla bir də danışmaq istədi, buna görə də təkqıç masadakı boş parçalardan birini götürüb piştaxtaya doğru getdi.

– Birini də süzün, froylayn Frida, – deyib sözə başladı, – qərībə işdir, tövlə süpürən bir qızın xidmətçi səviyyəsinə qalxmasına fəvqəladə iradə lazımdır, amma belə bir adam üçün bu, son məqsədə çatmaq deməkdirmi? Axmaq sualdır. Mənə gülməyin, froylayn Frida, gözlərinizdən keçmiş mübarizəni yox, gələcək savaşı oxumaq olur. Lakin dünyanın gərđişi böyükdür, məqsəd böyüdükcə, o da böyüyür, xırda, cılız, döyüşkən bir kişinin köməyinə belə baxmaq – elə Sizin kimi – qəbahət deyil ki! Bəlkə haçansa xəlvətdə, daha bu adamların gözü qabağında yox, bir-birimizlə danışa bildik.

– Nə demək istədiyinizi başa düşmürəm, – qız dilləndi, – bu dəfə səşində özündən asılı olmayaraq həyatının uğurları əvəzinə, sonsuz, ümitsizlik nişənləri vardı: – Bəlkə, mənə Klammin əlindən çıxarmaq istəyirsiniz?

– Ürəyimi oxudunuz, – bu boyda inamsızlıqdan üzülmüş K. dedi, – mənim gizli niyyətim də elə buydu. Klammdan əl çəkib mənə yar olun. Daha gedə bilərəm. Olqa! Gedək!

Olqa itaətlə sürüşüb çəlləkdən yerə endi, amma onu əhatə edən dostlarının əlindən tezliklə çıxıb bilmədi. Birdən Frida K.-ya qanlı-qanlı baxıb aştadan dilləndi:

– Hasan Sizinlə danışa bilərəm?

– Burda gecələmək olar? – K. soruşdu.

– Bəli, – Frida cavab verdi.

– Elə indi qala bilərəm?

– Olqanı götürüb gedin ki, mən də bu adamları qova bilim. Bir azdan yenə gələrsiniz.

– Yaxşı, – deyib K. səbirsizliklə Olqanı gözlədi. Amma kəndlilər onu buraxmaq istəmirdi, təzə bir rəqs tapmışdılar, mərkəzində Olqa dayanmışdı, qol-qola tutub oynayırdılar, hamısı bir ağızdan bağıranda isə kimə Olqaya yan alıb onun belindən yapışır, qızı fırfıra kimi fırladırdı, yallı da güclənir, çılğın, xırıltılı bağırtilar get-gedə az qala bir nöqtədə birləşirdi. Əvvəlcə gülə-gülə çevrədən çıxmaq istəyən Olqa indi dağınıq saçları atdana-atdana birinin qucağından o birininkinə səndələyirdi.

– Göndərdikləri adama bax! – deyib Frida hirsindən qaytan dodaqlarını çeynədi.

– Kimlərdir? – K. soruşdu.

– Klammin nökeri-naibi. Həmişə bunları dalına salıb gətirir, sirsifətlərini görməyə gözüm yoxdur. Heç özüm də bilmirəm, bu gün Sizinlə söhbət elədim; düşərsiz söz olubsa mənə bağışlayın, hamısının günahı bunlardadır, indiye qədər tanıdıklarımın içində ən murdarı, ən iyrənci də bunlardır, üstəlik gərək hələ parçalarına pivi də süzəm. Klamma neçə dəfə yalvarmışam ki, onları gətirməsin; ayrı ağaların nöker-naibinə dözüərəm bəşdir, heç olmasa, qoy onun mənə yazığı gəlsin, amma istəyir yalvar, istəyir təli, xeyri yoxdur, gelişindən bir saat qabaq doluşurlar içəri, mal tövləyə doluşan kimi. Bu saatca tövlələrində salaram. Siz burda olmasaydınız, bu qapını açardım, Klammin özü onları çölə haylayardı.

– Səs-küylərini eşitmə bəyəm? – K. soruşdu.

– Yox, – Frida cavab verdi. – Yatır.

– Necə! Yatır? Mən içəri baxanda oyaq idi axı, masanın dalında oturmuşdu.

– O cür oturmaq adətidir, – Frida dedi, – Siz, baxanda da yatırdı. Yoxsa qoyardım içəri baxasınız? O vəziyyətdə də yatır, ağalar yuxudan doymur ki! Başa düşmək olmur, niyə belədir. Bu cür ağır yatmasaydı, nökerlərini çoxdan qovmuşdu. Eyb etməz, indicə özüm hamısını çölə tökərəm.

Əlini atıb küncdən bir qamçı götürdü, yüngül, hürkək bir sıçrayışla, deyərdin quzu sıçrayışdır, ayağa qalxdı, rəqs edənlərin üstünə atıldı. Əvvəlcə hamı ona doğru çevrildi, elə bildilər, meydana təzə rəqqasə gəlib, əslində bir anlığa elə alında ki, sanki Frida qamçını tullamaq istəyir, amma sonra onu göyə qaldırıb qışqırdı:

– Klammin adından: tövləyə! Hamınız tövləyə!

Gördülər ki, məsələ ciddidir, K.-nın anlama bilmədiyi bir qorxuyla dalı-dalı çökilməyə başladılar, qabaqdakı adamın təkəniylə orda bir qapı açıldı, gecənin ayazı içəri doldu, Frida qarışıq hamı gözəndən itdi, görünür, qız onları həyətdən qovub, doğrudan da tövləyə qatırdı.

Qəflətən ortaya çökmüş sakitlikdə K. dəhlizdəki addım səslərini eşitdi. Birtəhər gözəndən yayınmaq üçün piştaxtanın dalına hoppandı, yeganə gizlənc yeri piştaxtanın altıydı. Piştaxtanın yanında durmağa icazə verirdilər, ancaq burda gecələmək istədiyindən gərək gözə dəyməyəydi. Ona görə də qapı açılan kimi taxtanın altına girdi. Orda elə keçməyin özü də qorxusuz deyildi, amma hər halda bəhanə gətirərdi ki, gözləri qızmış kəndlilərdən qorxub burda gizləniş. Gələn sahibkar idi.

– Frida! – deyib çağırırdı və bir neçə dəfə otaqda var-gəl etdi.

Xoşbəxtlikdən Frida tezliklə qayıtdı, K.-nın heç adını da tutmadı, kəndlilərdən gileylənib K.-nı axtarmaq ümidilə piştaxtanın arxasına keçdi. Orda K. qızın ayaqlarını sığallayıb təhlükəni sovuşmuş bildi. Frida K. barədə bir söz demədiyinə görə sahibkar özü başladı.

– Yerölçən hamı? – soruşdu. Ümumiyyətlə, qanacaq, uzun müddət yuxarı təbəqələrlə nisbətən sərbəst oturub-durduğuna görə xoş davranışlı bir adam idi, amma Fridanı xüsusi hörmətlə dindirirdi, bu da ilk növbədə onda özünü göstərir ki, söhbətlərində özünün sahibkar,

qızın iso qulluqçu, həm də ipə-sapa yatmaz qulluqçu olduğunu nəzərdən qaçırmırdı.

– Yerölçəni tamam unutmuşam, – deyib Frida balaca ayağını K.-nin sinəsinə qoydu. – Yəqin çoxdan çıxıb gedib.

– Getdiyini görmədim, – sahibkar dedi, – səhərdən dəhlizdəyəm.

– Burda yoxdur, – Frida sərin dilləndi.

– Bəlkə, hardasa gizləniib, mən ki onu elə gördüm, nə desən, ondan gözləmək olar.

– O boyda ürək eləməz, – deyib Frida ayağının ağırlığını bir az da K.-nin sinəsinə basdı. Bu qızın təbiətində bir şənlik, sərbəstlik vardı, K. indiyə qədər bunu hiss etməmişdi və qız gülə-gülə “bəlkə, burda, piştaxtanın altında gizləniib” sözlərini deyəndən sonra aşağı əyiləndə, K.-ni öpüb tələsik ayağa qalxanda, qəmli-qəmli olavə edəndə ki, “yox burda yoxdur”, onun bu xasiyyəti daha da qabarıqlaşdı. Sahibkarın “heç ürəyimdən olmadı, dəqiq biləmmədim, gedib, getməyib. Məsələ təkcə Klamm cənablarında deyil, başlıcası sərəncamdır. Sərəncam da Sizə, froylayn Frida, bir də mənə aiddir. Piştaxta Sizin boynunuza, evi isə özüm axtarıram. Gecəniz xeyrə qalsın! Şirin yuxular arzulayıram!” kəlmələri daha çox təəccüb doğurdu. Kişi otaqdan çıxar-çıxmaz Frida çırağın şüşəsini burub söndürdü, özünü piştaxtanın altına, K.-nin yanına saldı.

– Sevimlim! Şirinim-şəkərim! – pıçıldadı, amma K.-ya toxunmadı, sevgidən məstləşib arxası üstə uzandı, qollarını yana açdı, bu xoşsur anlarda zaman onun üçün sonsuz göründü, dedikləri kiçik zümrümdən daha çox zərinca oxşadı. K. xəyallar içində batıb-qaldığından qız birdən diksinib ayağa qalxdı, körpə bir uşaq kimi kişini dartışdırmağa başladı.

– Gəl, adam burda boğular ki!

Bir-birlərini qucdular, qızın incə bədənini K.-nin qolları arasında od tutub yanırdı. Məstlik içində yumalanmağa başladılar, əbəs də olsa, K. hey çalışırdı ki, bu haldan canını qurtarsın, bir-iki addım yumalanıb guppultuyla Klammın qapısına dəydilər, döşəməyə tökülmüş zir-zibilin, xırdaca pivə gölməçələrinin içində xeyli uzanıqlı qaldılar. Aradan saatlar keçdi, birgə nəfəs, birgə ürək döyüntüsü ilə dolu saatlar. Elə saatlar ki, K. orda azıb özünü hələ indiyə qədər heç kəsəni düşmədiyi bir qərqlikdə, vətən havasından əsər-əlaməti

olmayan elə qərqlikdə ki, müəmmalı cazibədarlığının qarşısında insan acizlik çəkir, yoluna davam edir, getdikcə də azıb qalır. Ona görə də Klammın otağından Fridanı səsləyən batıq, amirənə qışqırtı K.-ya ən azı qorxulu görünmədi, əksinə, təskinli bir toranlıq təsiri bağışladı.

– Frida, – K. Fridanın qulağına pıçıldayıb sanki bu çağırışı ona ötürdü.

Frida mexaniki doğan bir itaətkarlıqla ayağa qalxmaq istədi, sonra harda olduğunu yadına salıb yayxandı, kirmişcə gülüb dedi:

– Canı çıxs da gedən deyiləm, bir də onun yanına döən deyiləm.

K. etiraz etmək, onu Klammın yanına göndərmək istədi, hətta qızın köynəyinin cırıqlarını bir yerə yığmağa başladı, amma heç nə deyə bilmədi. Fridanı qolları arasında tutduğuna görə dünyanın ən surlu, həm də ən hürkək-surlu adamıydı, çünki ona elə gəlirdi ki, Fridanı itirsə, olan-qalanını itirəcək. Sanki Frida da K.-nin razılığınan güc aldı, yumruğunu düynləyib qapını döyəcləməyə başladı:

– Yerölçənəyem! Yerölçənəyem!

Klamm, axır ki, sakitləşdi. Amma K. ayağa durdu. Fridanın yanında diz çöküb səhərin alatoranlıığında yan-yörəsinə boylandı. Nələr baş verdi? Ümidləri necə oldu? Hər şey faş olandan sonra Fridadan nə uma bilərdi? Ehtiyatla, düşmənin, amacın böyüklüyünü nəzərə ala-ala irəliləmək əvəzinə, bütün gecəni iyindən baş gicələnən pivə gölməçələrinin içində eşələnmişdi.

– Sən neylədin? – öz-özünə dedi. – İkimiz də batdıq.

– Yox, təkcə mən batdım, – Frida cavab verdi. – Ancaq əvəzində qazandım. Özünü üzmə. Hələ bax gör, o ikisi necə gülür?!

– Hansı ikisi? – K. soruşub arxaya qanrıldı.

Köməkçilərinin ikisi də masanın üstündə oturmuşdu, yuxusuzluqdan rəngləri qırmışdı, amma şən idilər, bu, vəzifə borcunu sadə-qətlə yerinə yetirən adamların şənliyi idi.

– Siz burda nəynirsiniz? – K. elə qışqırdı ki, sanki bütün günah onlardaydı. Axşam Fridanın işlətdiyi qamçıyı axtarmağa başladı.

– Axtarıb Sizi tapmalıyıq, ya yox?! – köməkçiləri dilləndi, gecə aşağı, meyhanaya qayıtmadın, biz də səni Barnabasın yanında axtardıq, axırda burda tapdıq. Bütün gecəni burda oturmuşuq. Qulluq böyüm asan işdir?!

- Siz mənə gündüz lazımsız, gecə yox, rədd olun çıxın çölə!
- İndi gündüzdür də, – deyib yerlərindən tərpənmədilər.

Doğrudan da hava işıqlaşmışdı. Həyat qapısı açıldı, kəndlilər K.-nin tamam unuduğu Olqayla bərabər içəri doluşdu. Paltarı, saç səlqəsiz, bərbad olsa da, Olqa axşamkı kimi gümrah idi, qapıya çatar-çatmaz gözləriylə K.-ni axtarmağa başladı.

- Niyə mənimlə evə getmədin? – Olqa göz yaşı içində dilləndi.
- Elə bu gözəlçəyə görə?! – deyib son cümləni bir neçə dəfə təkrarladı.

Bir anlığa aradan çıxmış Frida bağlama ilə içəri qayıtdı. Olqa qəmli-qəmli qırağa çekildi.

- Hə, indi gedə bilərik, – Frida dilləndi.

Aydındı ki, “Körpüyə” meyhanasını nəzərdə tuturdu. Fridayla K. arxalarınca da köməkçiləri, dəstə ilə yola düzəldilər. Təbii ki, kəndlilər Fridaya nifrət edirdilər, çünki indiyə qədər onlara gün verməmişdi. Kimsə hətta əlinə bir ağac alıb qızın qabağına tutdu, üstündən hoppanmamış buraxmaq istəmədi, ancaq Fridanın birçə baxışı ilə də kənara çekildi. Çöldəki təmiz qarın içində K. nəfəsini dərdi. Təmiz havaya çıxmaq elə böyük xoşbəxtlikdi ki, bu dəfə yolun çətinliyini də unutturdu: K. tək olsaydı, daha yaxşı yeriyərdi. Meyxanaya çatan kimi öz otağına gedib çarpayıya uzandı, Frida onun yanında, döşəmədə özünə yer düzəltdi. Köməkçilər də içəri təpilmişdilər, onları qapıdan çölə çıxardırın, pəncərədən içəri soxulurdular. Amma bir də çölə çıxarmağa K.-da hey qalmamışdı. Fridaya xoşgəldin demək üçün meyxana sahibəsinin özü şəxsən yuxarı qalxdı. Frida ona “anası” deyər müraciət etdi: öpüşlü, qucaqlaşmalı, anlaşılmaz, səmimi bir görüş oldu. Otaqda sakitlikdən əsər-əlamət qalmamışdı: qaravaşlar ayaqlarındakı kişi çekmələrini tappıldada-tappıldada tez-tez içəri girir, ya nəse getirir, ya da nəse aparırdılar. Cürbəcür aym-oyunla təpişdirilib-doldurulmuş çarpayından nəse götürmək istəyəndə ağına-bozuna baxmır, dartıb K.-nin altından sivirirdilər. Fridayla öz adamları kimi dolanırdılar. Bu narahatlığa baxmayaraq, K. yataqdan durmadı, gecəni, gündüzü uzanıb qaldı. Frida ona qulluq göstərirdi. Dincəlib gümrahlaşmış K. ertəsi gün səhər tezdən ayağa duranda kəndə gelişinin artıq dördüncü günü idi.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Frida ilə təklikdə danışmaqdan ötrü ürəyi tökülürdü. Amma qızın da canında az yoxuydu, yeri gəldi-gəlmədi köməkçilərlə zara-fət edir, deyib-gülürdü, bu sırtıqların adicə burda olması da onların söhbətinə mane olurdu. Əslinə baxsan, çox da tələbkər deyildilər, küncün birinə çekilib iki köhnə qadın tumanının üstündə özlərinə yer eləmişdilər. Fridaya dediklərinə görə yerölçən cənablarına mane olmamaq üçün az yer tutmağa çalışır və bununla öyünürdülər, ona görə də çox vaxt pıçıldaşa-pıçıldaşa min cür əzilib-büzülürdülər: əl-ayaqlarını qatlayıb bir yerə yığır, iri yumaq kimi görünürdülər. Bununla belə, səhər açılanda məlum olurdu ki, heç nəyi gözəndən qaçırmayıblar, K.-dan nəzər çekməyiblər. Lap körpəcə uşaqlar kimi əllərini durbinləyib ona tamaşa edir, cürbəcür oyunlardan çıxırdılar, bir gözləri K.-da olsa da, bir əlləri saqqallarından üzülürdü, gecə-gündüz qulluğunda dayanıb qalınlığı, uzunluğu barədə bir-birilə mübahisə edirdilər, bu barədə hətta Fridanın da fikrini soruşurdular.

K. tam laqeydliliklə çarpayısından tez-tez hər üçünün məzhəkəsinə tamaşa edirdi.

Yataqdan durmağa özündə tam güc tapanda isə üçü də ona qulluq göstərmək üçün irəli atıldı. Lakin bu canfəşanlığa müqavimət göstərməyə K.-nin hələlik gücü çatmadı, hiss etdi ki, bununla da asılı vəziyyətə düşdü, belə şeyin ağır nəticələrə gətirib çıxaracağını bilsə də, dərinə getmədi. Masa arxasında oturub Fridanın gətirdiyi tünd qəhvəni içməkdən, qaladığı sobanın yanında qızınmaqdan, köməkçilərin canfəşanlığından, pəndəmliyindən istifadə etməkdən, onları yüyət suyu, sabun, daraq, güzgü dalınca göndərməkdən, ürəyindən keçən bir qədər rom üçün pillələrle aşağı-yuxarı qovmaqdan yaxşı nə ola bilərdi?

Verdiyi əmrin, göstərilən qulluğun müqabilində K. nəyəsə nail olacağına ümid bəsləməirdi, ona görə də xoş ovqat yaratmaq xatirinə dilləndi:

– İndi isə gedin. İkiniz də. Hələlik heç nə lazım deyil. Froylayn Fridayla söhbətim var. – Üzlərində etiraz nişəni görmədikdə könüllərini almaq üçün əlavə etdi: – Üçümüz də kəndxudanın yanına gedəsiyik, aşağıda mənə gözəlin.

Qəribə də olsa, əməl etdilər, amma getməzdən qabaq sözlərini də dedilər:

– Biz burda da gözleyə bilərik.

K. da cavab verdi:

– Bilirəm, ancaq mən belə istəyirəm.

K.-nın acığı tutsa da, ürəyinin dərinliyində xoşlandı, köməkçilər gedən kimi özünü K.-nın üstünə atıb onun qucağında oturmuş Frida bu vaxt dilləndi:

– Köməkçilərdən nə istəyirsən, əzizim? Bizim onlardan gizləncimiz olmamalıdır. Sadiq uşaqlardır.

– Eh, sadiqə bax, işləri-gücləri mənə güdməkdir, bundan axmaq, bundan iyrenc şey olar?!

– Deyəsən, səni başa düşürəm, – deyib Frida K.-nın boynuna sarıldı, yəno nəse demək istədi, amma gerisini götürə bilmədi, kürsü düz çarpayının yanında olduğundan səndələyib ora yıxıldılar. Beləcə uzanıb qaldılar, lakin o gecəki kimi bir-birlərinə sarımanmadılar. Qız da nəse axtardı, K.-da. Acıqlı-acıqlı, üz-gözlərini əyişdirə-əyişdirə, başları ilə bir-birinin sinəsində eşələnə-eşələnə axtardılar, amma bu dəfə qucaqlaşmadılar da, səyriyən gövdələri də onları most edo bilmədi, əksinə, axtarış duyğularını itilədi, it acıqlı-acıqlı yeri eşələdiyi təki onlar da bir-birinin bədənini eşələdilər, mağmınlar, əli hər yerdən üzülmüşlər kimi. Son xoşbəxtliyə yetmək üçün hərdən dilləri bir-birinin sifətində gəzdi. Yalnız yorğunluq onları bir-birindən doyuzdurub sakitləşdirə bildi. Axırda qaravaşlar gəlib çıxdı.

– Gör necə uzanıblar, – hansınınsa onlara yazığı goldi, üstlərinə yaylıq atdı.

Bir azdan K. yaylığın altından çıxıb yan-yörəsinə baxanda, köməkçilər yenə öz küncələrinə qısılmışdılar – bu onu qəti təəccübləndirmədi – barmaqları ilə K.-nı göstərdilər, biri digərini dümsükləyib işarə verirdi ki, özünü düzəltsin. Sonra onu salamladılar. Onlardan başqa meyxana sahibəsi də çarpayının yanını kəsdirib corab toxuyurdu, bu xırda iş onun az qala bütün otağa kölgə salan iri gövdəsinə qəti yaraşmırdı.

– Səhərdən Sizi gözleyirəm, – deyib qırıqlı, lakin bütünlükdə hələ hamar görünən, bəlkə də, haçansa gözəl olmuş enli sifətini yuxarı qaldırdı. Sözləri yersiz tənə kimi səsləndi. K. onu çağırırdırmamışdı, amma yenə də sözlərini başı ilə təsdiqlədi, qalxıb yerində oturdu. Frida da ayağa durdu, K.-dan aralanıb sahibənin kürsüsünə söykəndi.

– Xanım, – K. fikrini birtəhər cəmləyib dilləndi. – Söz-söhbəti ayrı vaxta saxlaya bilməzdinizmi, heç olmasa, kəndxudanın yanından qayıdana qədər? Onunla vacib söhbətim var.

– Bu ondan da vacibdir, cənab yerölçən, inanın mənə, – sahibə cavab verdi, – orda yaqın ki, işdən danışacaqsınız, amma burda söhbət insandan, Fridadan, istəkli qaravaşımdan gedir.

– Belə de, – K. dözmədi, – onda baş üstə. Ancaq birçə şeyi bilmirəm, niyə qoymurlar ki, bu məsələni özümüz həll edək, ikilikdə.

– Hamısı istəkdəndir, qayğıdandır, – deyib sahibə Fridanın başını özünə tərəf çəkdi, ayaq üstə dayanmış qız oturaqlı qadının çiyninə güclə çatırdı.

– Fridanın Sizə olan inamının qarşısında başqa cür edə bilmərəm, – K. dedi. – Onun bu yaxınlarda köməkçilərimə sadiq deməyi hamımız dostlaşmışıq. Onda birçə çıxış yolum var ki, xanım sahibə, Fridayla evlənim, özü də bacardıqca tez. Yazıqlar, çox yazıqlar ki, Fridanın mənə görə itirdiklərini qaytara bilməyəcəm, qəsdəki mövqeyini də, Klammla dostluğunu da.

Frida başını qaldırdı, gözlərində yaş gillənmişdi, orda qələbəlikdən əsər-ələmət görünmürdü.

– Niyə məhz mən? Niyə bu elə mənim payıma düşsün?!

– Necə! – K. ilə sahibə eyni vaxtda dilləndilər.

– Yazıq uşaq çaşbaş qalıb, – sahibə dedi, – o boyda xoşbəxtliklə bədbəxtliyin çulğışdığı uşağı çaşdırıb.

Frida deyilənləri təsdiq edirmiş kimi K.-nın üstünə atıldı, onu dəlicəsinə öpdü, sanki otaqda onlardan başqa heç kəs yoxuydu, sonra ağlaya-ağlaya ona sığınıb qarşısında diz çökdü. K. Fridanın saçını ikielli sığallayıb sahibədən soruşdu:

– Deyəsən, mənə haqq qazandırırırsız, hə?

– Siz əsil kişisiz, – sahibə cavab verdi, göz yaşları onun səsinə də qarışmışdı, bir az ölgün görünürdü, nəfəsini ağır alırdı buna baxmayaraq, özündə güc tapıb əlavə etdi. – İndi isə görək Fridaya bəzi şeyləri boyun olasız, Sizə nə qədər hörmət etsəm də, yəno yadsınız, heç kəs zəmin ola bilməz, ailə vəziyyətinizdən halı deyilik. Deməli, nəse bir iltizam olmalıdır, bunu özünüz də bilirsiniz, cənab yerölçən, bayaq dediniz ki, Sizə qoşulub gələndən Frida çox şeyləri itirib və hələ də itirəcək.

– Əlbəttə, zəmanət olmalıdır, mütləq, – K. dilləndi, – yaxşı olar ki, bunu notariusda edək, amma görünür, qraf üsul-idarəsi də qarışası

olacaq. Əslində toydan qabaq mən də bezi işləri yoluna qoymalıyam. Görək Klammla söhbətləşəm.

– Olmaz, – deyib Frida bir az dikəldi, K.-ya qısıldı. – Bu, hardan ağlına gəldi?

– Olmaz, amma olmalıdır, – K. cavab verdi. – İşdir, mən bacarmasam, sən eləyərsən.

– Bacarmaram, K., bacarmaram, Klamm məni ömründə dindirməz. Sən inanırsan ki, məni dindirə!?

– Bəs məni necə?

– Səni də dindirməz, nə səni, nə də məni, heç biri baş tutan deyil.

– Qollarını açıb sahibəyə müraciət etdi. – Xanım sahibə, görürsüz nə tələb edir?!

– Təkrarsız adamsız, cənab yerölçən, – sahibə dilləndi, özünü düzəldib oturandan, qışlarını bir-birindən aralayıb nazik tumanın altındakı sümüklü dizini qabardandan sonra daha qorxunc görkəm aldı. – Tamam müşkül bir iş tələb edirsiniz.

– Müşkül iş niyə? – K. soruşdu.

– Bu saat başa salaram, – sahibə elə avazla dilləndi ki, sanki bu izahatı sonuncu iltifat yox, verdiyi cəzaydı, – bu saat əməllicə başa salaram. Mənim qəsrle əlaqəm yoxdur, sadə bir qadınam, burda sonuncu dərəcəli meyxanalardan birinin yiyəsiyəm, sonuncu olmasa da, ona yaxındır. Ola bilsin ki, izahatıma o qədər də əhəmiyyət verməyəsınız, ancaq həyata mən həmişə açıq gözlə baxmışam, çoxlarını dişimə vurmuşam, təsərrüfatın ağırlığını çiynimdə tək daşmışam, çünki kişim yaxşı adam olsa da, yiyə deyil, cavabdehliyin nə olduğunu qavramaqla arası yoxdur. Məsələn, onun başısoyuqluğudur ki, – həmin axşam yorğunluqdan ayaq üstə dura bilmirdim – Siz indi bu kəndəsiniz, davasız–şavasız, rahatca oturmusunuz carpayının üstündə.

– Necə ki? – K. xəyaldan ayrılmış adamlar kimi soruşdu, onu hirsdən çox maraqlı yerindən oynatdı.

– Yalnız onun başısoyuqluğudur ki! – Sahibə başala barmağını silkələyib bir də təkrarladı. Frida onu sakitləşdirməyə çalışdı. Sən nə istəyirsən? – Bütün gövdəsini qanırab dilləndi. – Yerölçən cənablarının özü soruşub, mən də cavab verməliyəm, ya yox?! Yoxsa, bizə aydın məsələləri necə başa düşər, hardan bilər ki, Klamm heç vaxt onunla danışmayacaq, mən gör nə deyirəm, “danışmayacaq”, heç vaxt danışmaz. Qulağınızı açıb eşidin, cənab yerölçən! Klamm

cənabları qəsrdə oturub–durur, hansı vəzifəni tutmağından asılı olmayaraq bu da çox yüksək rütbə deməkdir. Bəs Siz nəçisiz?! Özümüzü alçaldıb zorla toy razılığını aldığımız adicə bir adam! Nə qəsrdən qəsrəlisiz, nə kənddən kəndçi, heç nəsiz, heç nə. Amma təəssüflər ki, hər nəsizsə busuz, qəribsiz, gərəksiz bir varlıqsız, hər yerdə kiminsə əl–ayağına dolaşırsız. Sizə görə çoxlarının başı ağrı çəkir, qaravaşlar küçəyə tökülür. Niyyəti, məqsədi bilinməyən, balaca, istəklili Fridamızı yoldan çıxaran, onu özünə arvad etmək istəyən adicə bir adamsınız. Bunlara görə əslində sizi qınamıram. Hər nəsizsə, busuz. Həyatım boyu çox şey görmüşəm, buna da dözərim. İndi isə təsəvvür edin, görün nə istəyirsiniz. Klamm boyda kişi Sizinlə danışsın! Eşidəndə ki, Frida deşikdən baxmağa Sizə icazə verib, ürəyim ağrıdı. Təkcə buna razı olmağı o deməkdir ki, qızı yoldan çıxarmısınız. Deyin görək, Klammın baxışına necə dözdünüz? Cavab verməyə bilirsiniz, görürəm birtəhər dözmüsünüz. Sizin Klammı heç düz–əməlli görməyə imkanınız da yoxdur, yekəxanəliq deyil, heç mənim özümün də imkanım yoxdur. Söze bax, Klamm Sizinlə danışsın! O, kəndin adamlarıyla bir dəfə də olsa kəlmə kəsməyib, bu kəndçilərdən heç kəsi özü dindirməyib. Fridanın ən böyük mükafatı, bəli, bəli, ömrünün axırına qədər bununla fəxr edəcəm, ən böyük mükafatı oydu ki, Klamm, heç olmasa, onun adını dilinə gətirirdi, Frida da ürəyi istəyəndə onu dindirə bilirdi, deşikdən baxmağa icazəsi vardı, əslinə qalsa, o heç Fridayla da danışmırdı. Hərdən adını tutması hələ hər şey demək deyildi, camaat buna mənə verirdi, Klamm sadəcə “Frida” çağırırdı. Kimiydi onun niyyətini bilən? Fridanın qaça–qaça gəlməsi öz işiydi, qızı sözsüz–söhbətsiz yanına buraxdırması da Klammın iltifatıydı, qəti surətdə demək olmaz ki, onu birbaşa yanına çağırırdı. Elədir, olan oldu, keçən keçdi. Bəlkə, Klamm yenə haçansa “Frida” deyə çağıracaq, olan şeydir, amma Sizinlə hoqqadan çıxan bir qızı heç vaxt onun yanına buraxmazlar. Birçə şeyi, bu cılız qafamla birçə şeyi anlaya bilmirəm ki, Klammın aşnası hesab olunan bir qızı, hərçənd burda az–maz şişirtmə var, necə yoldan çıxara bilirsiniz.

– Doğrudur, ağla batan deyil, – K. dedi, başını aşağı salıb heç nəyə etiraz etməyən Fridanı qucağına aldı, – mənə, bu, onu sübut edir ki, məsələ heç də Siz deyən kimi deyil. Tutaq ki, bir şeydə tam haqlısınız, Klammın yanında mən bir heçəm. Amma indi Klammla söhbət etmək fikrindən daşınmasam, Sizin izahatınızdan sonra bu

fikirdən dönməsəm, heç də o demək deyil ki, aramızda qapı olma-
yanda onun baxışlarına dözə biləcəm. Bəlkə də onu görən kimi
otaqdan qaçacam. Amma bu cür qorxu, lap elə əsası olsa da, mənə
bu yoldan dönməyə əsas vermir. Təkcə qarşısında duruş getirə bilsəm,
məni dindirməyi o qədər də vacib deyil, sözlərimin ona necə təsir
etdiyini bilsəm, bəsimdir, lap təsir etməsə də, lap məni dinləməsə
də, yenə uduram, ona görə ki, özəmətli bir şəxsin qarşısında sərbəst
danışa bilmişəm. İnsanları, həyatı yaxşı tanımaq bacarığınızla, Siz
xanım sahibə, bir də dünənə qədər Klammin aşnası olmuş Frida, bu
sözdən qaçmağa əsas görmürəm, Klammla danışmaqdan ötrü görək
mənə imkan yaradasınız. Başqa yolla mümkün olmasa, onda elə meh-
manxanada, bəlkə, bu gün hələ getməyib.

– Mümkün deyil, – sahibə dilləndi, – görürəm, belə şeyləri qan-
maqla aranız yoxdur. Heç olmasa, deyin görək, Klammla nə barədə
danışmaq istəyirsiniz?

– Əlbəttə, Frida barəsində, – K. dedi.

– Frida barəsində? – Heç nə başa düşməyən sahibə soruşdu,
Fridaya tərəf döndü. – Eşidirsən, Frida, Klammla sənəin barədə
danışmaq istəyir, kimlə, kimlə, Klammla.

– Ax, – xanım sahibə, – K. dilləndi, – Sizin kimi belə ağıllı, belə
hörmətli qadını xırdaca bir şey alabağır edir. Frida barəsində onunla
danışmaq istəyəndə nə olar, burda qorxulu nə var ki?! Bəyəm aydın
deyil?! O yerdə yanırsız ki, guya mən peyda olandan Frida Klammin
gözündən düşüb. Belə deməklə Siz Klammi qiymətləndirmirsiniz.
Özüm də bilirəm, belə işdə Sizə ağıl öyrətmək axmaqlıqdır, amma
olac yoxdur, etməliyəm. Mənim ortaya çıxmağımla Klammin Fridaya
münasibətində heç nə dəyişməyib. Ümumiyyətlə, ya münasibətləri
olmayıb, bunu da o adamlar deyir ki, aşnalıq adını Fridanın üstün-
dən götürmək istəyir, belə olanda, deməli, o münasibət bu gün də
yoxdur, ya da münasibətləri olub, olubsa da, yerində dediyiniz kimi,
Klammin gözündə bir heçlik olan mənə görə bu münasibət pozula
bilməz, necə olar, amma bir balaca götür-qoy edən kimi hər şey yerini
alır. Gəlin bu barədə Fridanın da fikrini dinləyək.

Üzünü K.-nın sinasına söykəmiş, baxışları göylərdə süzən Frida
dilləndi:

– Məsələ anası dediyi kimidir: Klammi mənim barəmdə heç eşit-
mək də istəməz. Ona görə yox ki, əzizim, ortada sən varsan, belə

şeylər onu haldan çıxara bilməz. Məncə, orda, piştaxtanın altında
bir-birimizi tapmağımız da onun qurmasıydı. Mən o anları qarğımı-
ram, alqışlayıram.

– Əgər belədirsə, – K. ağır-ağır dilləndi. Fridanın sözlərindən
şirinlik yağdığından bir-iki anlığına gözlerini yumdu ki, sözlər canına
yayılın. – Əgər belədirsə, Klammla söhbətdən qorxmağa dəyməz.

– Vallah, billah, – deyib sahibə yuxarıdan aşağı K.-ni süzdü, –
hərdən lap ərimə oxşayırsınız. Siz də onun kimi həcətsiz. Cəmi iki
gündür kəndə düşdüyünüz, yerlilərə ağıl öyrətmək istəyirsiniz,
mənim tək dünyagörmüş qadına da, ağalar mehmanxanasında görüb-
götürmüş Fridaya da. İnkər etmirəm, bəlkə qanunları, qədim gələ-
nəkləri pozub nəyəsə çatmaq mümkündür; mən hələ belə şey gör-
məmişəm, amma deyilənə görə olur, bəlkə də. Lakin olanda da bu
yolla olmur. Sizin kimi iki ayağını bir başmağa dirəyib “yox, yox”
demirlər, öz beynindəkini çağırıb ağıllı məsləhətləri qulaqardına
vurmurlar. Elə bilirsiniz, Sizin qeydinizə qahram? Nə qədər ki təkli-
diz, Sizə gözünün ucuyla baxan vardı? Bəlkə də baxsam, daha yaxşı
olardı, heç bu münasibətlər də başımıza gəlməzdi. O vaxt ərimə
Sizin haqqınızda birçə kəlmə söz demişdim: “Bacardıqca ondan kənar
gəz.” Əgər Frida öz bəxtini Sizinlə bağlamasaydı, bu gün də o fi-
kirdə qalardım. Xoşunuza gəlsə də, gəlməsə də, Fridaya minnətdar
olun ki, Sizə qayğı, hörmət göstərirəm. Məni Siz bu işdən kənar
edə bilməzsınız, ixtiyarınız yoxdur, çünki körpəcə Fridanın üstündə
bir ana kimi əsim-əsim əsən yeganə adama, mənə cavab verməli-
siniz. Bəlkə də, Frida haqlıdır, bu işin hamısı Klammin əməlidir,
ancaq indi mənim Klammla işim yoxdur, onunla heç vaxt söhbət
edən deyiləm, nə əlim çatır, nə ünüm yetir. Sizsə oturmusuz qən-
şərimdə, Fridanı saxlayırsınız, niyə danmalıyam axı, elə Sizi də mən
saxlayıram. Hə, hə, mən saxlayıram, istəyirsiniz yoxlayaq, cavan oğlan,
əgər evdən qovub desəm ki, özünüze sığınacaq axtarın, lap elə it
damında olsun, onda görərsiniz.

– Çox sağ olun, – K. dilləndi, – açıq sözə nə deyəsən, tam ina-
nıram. Mənim vəziyyətim, bununla bağlı elə Fridanın da taleyi tük-
dən asılıdır.

– Yox! – Sahibə hirsli sözə qarışdı. – Fridanı bura qatmayın,
onun vəziyyətini Sizinlə tutuşdurmaq olmaz. Frida ev adamıdır,
heç kəsin də ixtiyarı yoxdur onun taleyini tükdən asılı saysın.

– Yaxşı, yaxşı, burda da Sizə haqq qazandıraram, çünki Frida mənə məlum olmayan səbəblərdən Sizdən elə qorxur ki, heç söhbətə də qarışmır. Hələlik dayanaq mənim üstümdə. Deməli, vəziyyətim tükəndən asılıdır, bunu danmırsız, əksinə, sübut etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırsız. Bütün məsələlərdə olduğu kimi, bu dediklərinizin də çoxu düzdür, amma hamısı yox. Məsələn, yaxşı bir sığınacaq yeri bilirom, qapısı hər vaxt üzümə açıqdır.

– Harda? Harda axı? – Fridayla sahibə bir ağızdan elə qışqırdılar ki, elə bil ikisini də eyni səbəb dindirirdi.

– Barnabasgildə! – K. dilləndi.

– Lat-lütlər! – Sahibə səsini qaldırdı. – Lat-lüt aclaf! Barnabasgildə! Eşitdiz? – Küncə tərəf döndü, amma köməkçilər çoxdan onlara yaxınlaşmışdılar, qol-qola tutub sahibənin arxasında dayanmışdılar, elə bil qadın özünü səndələməkdən saxlamaq üçün birinin əlindən yapışdı, – eşitdiz, ağanız haralarda veyillənir, Barnabasgildə! Əlbəttə, orda sığınacaq tapar, kaş o gecə mehmanxanada yox, elə orda qalaydı. Bəs siz hayandaydız?

– Xanım sahibə, – köməkçilər cavab verənə qədər K. dilləndi, – onlar mənim köməkçilərimdir, amma Siz onlarla elə danışsınız ki, elə bil öz işçilərinizdir, mənim sə gözüçülərim. Bütün məsələlərdə fikrinizi dinləməyə hazıram, köməkçilərimə gəldikcə isə yox, çünki burada məsələ aydındır! Ona görə də Sizdən xahiş edirəm, köməkçilərimi sorğu-suala tutmayasınız, xahişim yerə düşərsə, Sizə cavab verməyi onlara qadağan edirəm.

– Deməli, sizinlə danışmağa ixtiyarım yoxdur, hə! – Sahibə dedi və üçü də birdən güldü, sahibə kinayəylə, amma K.-nin gözlədiyindən xeyli mülayim, köməkçilərsə öz adi qaydalarından: həm çox şey, həm də heç nə ifadə etməyən, hər cür məsuliyyətdən kənar bir gülüşlə.

– Bircə hirsənmə, – Frida sözə qarışdı, – həyəcanımızı düz başa düş. İstəsək də, istəməsək də, bir-birimizi tapdığımızı görə Barnabasa minnətdar olmalıyıq. Səni birinci dəfə bufətdə görəndə – Olqanın qolundan sallayıb içəri girdin – haqqında bəzi şeyləri bilirdim, amma bütünlükdə sənə qarşı tamam biganəydim. Hə, biganəliyim təkcə sənə deyildi, hər şeyə, hər şeyə biganəydim. O vaxt mən də çox şeylə barışa bilmirdim, bəzi işlər mənə haldan çıxarırdı, amma gəl görək bu necə barışmazlıq idi, necə acıq idi! Məsələn, elə bufətdəkilərdən

kimse mənə asanca hövsələdən çıxarırdı, arxamdan əl çəkmirdilər – hamısını özün öz gözünlə gördün, hələ bu harasıdır. Klammin nöker-naibi onların yanında muştuluqdur – hə, kimse mənə cinləndirirdi, cəhənnəmə cinləndirsin, nə olsun ki? Elə bilirdim, çoxdan olmuş hadisədir, ya da sanki mənə dəxli yoxdur, elə bil bunları haçansa, kimdənsə eşitmişəm, ya da çoxdan unudub yaddan çıxarmışam. Nə dilə gətirə, nə də təsəvvür edə bilərəm, Klammin mənə atandan sonra hər şey dəyişdi.

Frida danışığına ara verdi, başını nisgilli-nisgilli aşağı saldı, əllərini çarpazlayıb qoynuna qoydu.

– Gördüz, – sahibə səsini qaldırdı, deyərdin danışan özü deyil, eləcə səsini Fridaya borc verir, sonra yaxınlaşıb düz Fridanın böyründə oturdu, – gördüz, cənab yerölçən, əməllərinizin nəticəsini gördüz?! Qoy mənimlə danışmağı qadağan etdiyiniz köməkçiləriniz də bu balaca qızdan dəstir götürsünlər? Haçansa qismətinə çıxmış surlu həyatdan Fridanı qoparmısınız, bunu da ona görə bacarmısınız ki, Fridanın aşib-daşan körpə mərhəməti Olqanın qolundan sallamağımıza, Barnabasların cənginə keçməyinizə tab gətirməyib. Sizi xilas edib, amma özünü bu yolda qurban verib. Hə, indi hər şey olub-keçəndən sonra Frida indiye qədər qazandıqlarını Sizin diziniz üstündə oturmaq şərəfinə dəyişəndən sonra özünüzü ortaya atıb sinənizə döyürsüz ki, Barnabasgildə gecələyə bilərdiniz. Deyəsən, bununla sübut etmək istəyirsiniz ki, məndən asılacağınız yoxdur. Elədir, Barnabasgildə gecələmiş olsaydınız, Sizinlə elə üzülüşərdik ki, bircə göz qırpmında şələ-külənizi yığışdırıb evimdən çıxardınız.

– Barnabasların nə günahın sahibi olduqlarından xəbərim yoxdur, – deyib K. rəngi avazımlı Fridanı ustuflla qeəğına aldı, çarpayıya qoydu, özü ayaq üstə qaldı, – bəlkə, bu yerdə haqlısız, amma mən də bir şeydə tam haqlıyam ki, xahişimi yerinə yetirəsiniz, Fridayla mənim işimə qarışmayasız, qoyun öz məsələmizi özümüz həll edək. Bayaq istəkdən, qayğıdan söz saldınız, lakin Sizdən nə qayğı gördüm, nə də istək, söhbət daha çox nifrətdən, kinayədən, evdən qovmaqdan getdi. Bütün bunları deməkdə məramınız Fridanı məndən, mənə də Fridadan ayırmaqdisa, çox ustalıqla elədiniz. Ancaq mənə elə gəlir ki, bacara bilməyəcəksiniz, işdir, əgər bacarsanız da, – icazənizlə qoyun mən də öz hədəmi, üstüörtülü də olsa, deyim – dərinədən peşman olacaqsınız. Mənə verdiyiniz mənzildən söhbət

gedirsə, – yəqin bu iyrənc daxmanı nəzərdə tutursunuz – hələ bilinmir, onu öz xoşunuzla verirsiniz, yoxsa bu barədə qrafığın sərəncamımı var. Nə olar, mən də ora çatdıraram ki, evdən çıxarıblar, işdir, ayrı mənzil versələr, sizin də soluğunuz geniyər, mənim də, amma mənimki daha çox geniyər. İndi isə bezi məsələlər üçün kəndxudanın yanına gedirəm. Zəhmət olmasa, Fridadan muğayat olun, ana-lıq nitqinizlə onsuz da halımı xarab etdiniz.

Sonra o, köməkçilərinə üz tutdu:

– Gəlin, – deyib Klammin məktubunu qarmaqdan götürdü və getmək istədi. Sahibə dinib-danışmadan xeyli ona baxdı, K. əlini qapının cəftəsinə atan kimi dilləndi:

– Cənab yerölçən, bir pay da yolunuza götürün, çünki nə cür danışsanız da, məni, yaşlı bir qadını necə pərt etmək istəsəniz də, hər halda Fridanın gələcək ərisiz. Ona görə də qoyun nəzərinizə çatdırım, burdakı dolanışıqdan tamam xəbərsizsiniz, dediklərinizi, dilə gətirdiklərinizi, düşündüklərinizi adam beynində gerçək vəziyyətlə tutuşduranda başı gicəllənir. Bu cür naşılığı birdəfəyə yox etmək olmaz, bəlkə, heç mümkün də deyil, lakin mənə azca inanıb naşılığınızı boynunuza alsanız, çox şeyi yoluna qoymaq olar. Onda Siz mənə münasibətdə daha ədalətli görünərsiniz, hansı dəhşətləri keçirdiyimi anlamağa başlarsınız, dəhşətin nəticələri də, məşallah, göz qabağındadır. Sevimli körpəmin, necə deyərler, qartal atıb kor yapa-laqdan yapışdığını – düzünə qalsa, hələ bundan da bətər demək olar – Sizinlə sakit danışmaq xatirinə bunların hamısını unutmamalı olduğumu biləndə nələr çoxdiyimi özünüz təsəvvür edin. Görürsünüz, yenə hirsələnirsiniz. Yox, yox bir az ayaq saxlayın, təkcə bu xahişimi də eşidin, sonra hara gedirsiniz-gedin, ancaq birçə şeyi unutmayın, Siz burda naşıların naşısısız, ona görə də ehtiyatlı olun. Bizim yanımızda ağzınıza gələni deyə bilərsiniz, çünki Frida qarşımızı kəsib, Sizi bəlalardan qoruyur. Elə bilin, Klammin bizik, buyurun nə istəyirsiniz, deyin, amma onun özüylə danışmağa cürət etməyin, yalvarıram, əl çəkin bu fikirdən!

Ayağa qalxdı, həyəcədən səndələyə-səndələyə K.-ya doğru getdi, onun əlindən tutub yalvarıcı gözlərini kişiye dikdi.

– Xanım sahibə, – K. dedi, – anlama bilmirəm, belə xırda bir işdən ötrü niyə bu qədər alçalırsınız, niyə yalvarırsınız? Klammla söhbət, dediyiniz kimi baş tutan deyilsə, deməli, tutmayacaq, istər yalvar, istər

yalvarma. Əgər baş tutandırsa, onda niyə çalışmalıyam, belə olsa, Sizin də dincsizliyinizə son qoyular, qorxularınız yersiz olduğu aydınlaşar. Doğrudur, naşılığına naşıyam, doğru doğruluğunda qalır, bu mənim üçün heç də xoşagəlimli deyil; lakin bir üstünlüyü də var; naşı adam daha ürokli olur, ona görə də hələ bir müddət, gücüm çatan yerdə, naşılığımın əl çəkən deyiləm, nəticəsi nə qədər acınacaqlı olur olsun, fərqi yoxdur. Zərbə birbaşa mənə dəyəcək, ona görə də birçə şeyi başa düşmürəm, Siz niyə yalvarırsınız. Yəqin ki, gözlünüz həmişə Fridanın üstündə olacaq, dediyiniz kimi, onun yolundan çəkilib getsəm, bu, əsil xoşbəxtlik olar. Bəs onda niyə qorxursuz? Yoxsa, Siz... – naşının fikrincə hər şey mümkündür, – bu yerdə qapını açdı. – Yoxsa Siz Klammin qayğısına qalırsınız?

Sahibə içinə salıb onun pillekənə düşməsinə, köməkçilərinin arxasınca enməsinə maddım-maddım tamaşa etdi.

BEŞİNCİ FƏSİL

Nə qədər təəccüblü olsa da, kəndxudayla söhbətdə K. çətinlik çəkmədi. Bunu onunla izah etməyə çalışdı ki, indiyəqədərki təc-rübəsində qraf üsul-idarəsiylə işləmək ona ağır olmamışdı. Səbəbi də K.-ya aid məsələlərin həllində müəyyən güzəştli təlimatın veril-məsindəydi, digər tərəfdənsə bu, idarə sisteminin heyvətli dərəcədə bir əldə cəmləşməsindən irəli gəlirdi, bu cür vəhdət xüsusilə o yerdə təkmil sayılırdı ki, ilk baxışda ondan əsər-əlamət görünmürdü. Hər-dən belə şeyləri düşünəndə K. az qala halıyla barışırdı, lakin kefi-nin duru vaxtlarında tez-cə də öz-özünə deyirdi: əsas təhlükə də elə burasındadır.

Üsul-idarəylə birbaşa əlaqə bir elə də çətin deyildi, çünki o, həddən artıq yaxşı qurulsada, həmişə gizli və uzaq işləri məhz gizli və uzaq ağaların adından idarə edirdi. K. isə yaxınlıqda olan canlı bir şey üçün, özü üçün əlləşib-vuruşurdu, həm də ən azı ilk vaxt-larda, təkcəsinə, çünki artıq o, hücum yolunu tutmuşdu. Özü üçün yalnız o əlləşib-vuruşmurdu, güman ki, başqaları da bu yoldaydı. K. isə onların heç birini tanımırdı, ancaq üsul-idarənin tökdüyü təd-birləri görəndə belələrinin varlığına inanırdı. Üsul-idarə yalnız bir şeydə, özü də xırda işlərdə – indiyə qədər hələ böyükləri olmamışdı

– K.-ya güzəştə gedib onu cüzi, yüngül qələbə imkanından məhrum etmiş və bu qələbədən doğacaq məmnunluğu, sonrakı döyüşlər üçün əsas ola biləcək inamı onun əlindən almışdı. Bunun əvəzində ona ayrı imkan yaratmışdılar: yalnız kənd içində istədiyi kimi gəzib-dolaşa bilirdi. Xətrinə dəyməməklə onu gücdən salıb hər cür mübarizədən təcrid etmiş, idarədən uzaqlaşdırıb tamam anlaşılmaz, nışgilli, yad bir həyata atmışdılar. Əgər birçə dəfə sayıqlığını itirsəydi, bəlkə də, elə olardı ki, bu yolla günlərin birində yerli üsul-idarənin olan-qalan mərhəmətinə, şişirdilmiş, yüngül vəzifə borcunun tam yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, ona göstərilən zahiri qayğıya aldınıb, qalan həyatını tam sayğısız sürdürər, sonra hardasa ilişər, yerli üsul-idarə də həmişəki kimi, guya öz iradəsi əleyhinə incə, səmimi bir tərzdə ona bəlli olmayan, lakin hamının bildiyi bir qanunun adından zühur edər, onu öz yolundan süpürüb atardı. Bu “qalan” həyat əslində nədən ibarət idi? Vəzifəylə həyatın bu cür çulğalaşdığını K. hələ heç yerdə görməmişdi, elə çulğalaşmışdılar ki, deyərdin, yerlərinə dəyişik salıblar. Məsələn, Klammin K.-nın qulluğu üzərindəki indiki formal hökmü K.-nın yataq otağına etdiyi gerçək hökmün yanında heç nəydi. Bəzən elə olurdu ki, yüngül bir rəftar, hər hansı sərbəst hərəkət yerli hakimiyyətin xoşuna gəlirdi, halbuki başqa vaxtlar hər addımda böyük ehtiyatkarlığa, yan-yörəyə boylanmağa ehtiyac duyulurdu.

Burdakı üsul-idarə barədə düşündüklərinin təsdiqini K. kəndxudanın simasında tapdı. Təzəcə tərəş olmuş güllərüz, gonbul kəndxuda xəstəydi, ağır duz sancıları vardı və K.-nı çarpayıda qarşıladı.

– Deməli, yerölçən cənab Sizsiniz, – deyib onu salamlamaq üçün dirsəklənmək istədi, amma özünü düzəldə bilmədi, qıçlarını göstərüb üzr istədi və təzədən başını yastığa qoydu. Pərdə tutulmuş xırda pəncərəli otağın qaranlığında kölgəyə oxşar səssiz bir qadın K.-ya kursu göstərüb onu çarpayının yanına qoydu. – Əyləşin, əyləşin, cənab yerölçən, – kəndxuda dilləndi, – söyləyin görüm, nə istəyirsiniz?

K. Klammin məktubunu oxuyub özündən bir-iki əlavələr etdi. Üsul-idarəylə davranışının qeyri-adi yüngüllüyünü təzədən duydu. Bu üsul-idarə rəsmən hər çətinliyi öz üzərinə götürürdü, istədiyini ona tapşıra bilərdin, özünə toxunulmaz, sərbəst qalardın. Sanki kəndxuda da onun əhvalını duymuşdu, rahatca yerində qurcalanmağa başladı. Handan-hana dilləndi:

– Özünüz gördüyünüz kimi, cənab yerölçən, hər şeydən xəbərim var. Lakin heç bir tədbir görməməyimin səbəbi də yox deyil, birincisi, xəstəliyimdir, ikincisi də odur ki, Siz bu qədər vaxtda bir dəfə də olsun, yanıma gəlməmişsiniz, mən də fikirləşdim ki, yəqin, bu işdən boyun qaçırmısınız. Amma indi özünüze sığışdırıb yanıma gəlmisizsə, görək mən də bütün həqiqəti, xoşa gəlsə də, gəlməsə də, deyəm. Dediğiniz kimi, Sizi yerölçən adıyla qarşılayıblar, amma yazıqlar olsun ki, bizə yerölçən lazım deyil. Sizə burda elə bir iş yoxdur. Xırda təsərrüfatımızın həddləri müəyyənləşib, hər şey səlqiə-sahmanla xəritəyə köçürülüb. Mülkünü dəyişdirən yox, sərhəd münaqişəsini isə özümüz yoluna qoyuruq. Belə olanda yerölçən nəyimizə gərəkdir?

Bu barədə əvvəllər düşünməsə də, K. buna bənzər xəbəri gözlədiyinə daxilən hazır idi. Ona görə də tələsik dilləndi:

– Tamam gözlənilməz xəbərdir. Bütün planlarınızı alt-üst edir. Ümidim birçə ondadır ki, bu, nəso anlaşılmazlıq olar.

– Yazıqlar ki, yox, – kəndxuda dedi, – necə deyirəm, elədir.

– Necə elədir axı?! – K. səsinə qaldırdı. – Bu boyda yolu ondan ötrü gəlmişəm ki, üzümü tutub geri qayıdam?!

– Bu, işin başqa tərəfidir, – kəndxuda dedi, – onu holl olməyə mənim gücüm çatmaz, ancaq anlaşılmazlığın necə yarandığını çıxşaram Sizə izah edim. Qraflıq kimi bu boyda idarədə hərdən elə olur ki, bölmələrdən biri bir sərəncam verir, digərisi isə ayrısını, birinin digərindən xəbəri olmur; doğrudan, yuxarıdan nəzarət var, özü də dəqiq nəzarətdir, amma görünür, təbiətindəndir, nədəndir, bir az gecikir, ona görə də həmişə xırda-para çaşqınlıq yaranır. Böyük işlərdə səhvə yol verildiyi yadıma gəlmir, ancaq xırda-xuruş məsələlərdə istədiyini qədər, özü də tez-tez. Sizin işə gəldikdə isə idarənin sirrini gizlətmədən – burda mən məmur kimi yox, kəndli kimi deyirəm və kəndçiliyimdə də qalıram – hadisənin necə olduğunu açıq söyləmək istəyirəm. Hələ lap çoxdan, onda mən bir-iki aydı ki, kəndxuda işləyirdim, göstəriş gəldi, indi deyəmmərəm hansı şöbədən, rəhbərlərə xas amirana tərzlə bildirdilər ki, yerölçən çağırmaq lazımdır, icmaya da tapşırıq verdilər: gələcək işə lazım olan planları, sənədləri vaxtında hazırlansın. Bu göstərişin, təbii ki, Sizə aidliyi yoxdur, çünki çoxdankı məsələdir və indi xəstəlikdən çarpayıda uzanıb o məzəli şeylər haqqında düşünməyə vaxtım olmasaydı,

bəlkə də, heç yadıma düşməyəcəkdi. Mitsi, – deyib birdən sözüne ara verdi, hələ də otaqda vurnuxan və nə iş gördüyü bilinməyən qadına müraciət etdi, – zəhmət olmasa, dolaba bax, bəlkə, göstərişi orda tapdın. – Sonra K.-ya izahat verirmiş kimi sözüne davam etdi. – Təzə işə başlayanda kağız-kuğuzların hamısını saxlayırdım. – Qadın o saatca dolabı açdı, K. da, kəndxuda da ora baxdılar. Dolab kağızlarla doluydu. Qapısı açılan kimi odun təkisi bağlanmış iki ədəd iri, düyməli qovluq bağlaması diyirlənib yerə düşdü, qadın diksinib kənara sıçradı. – Aşağıda olmalıydı, aşağıda. – Kəndxuda çarpayısından ona istiqamət verib dedi. Qadın altıdakı kağızları götürmək üçün qovluqları dinməz-söyləməz qucağına yığıb yerə tökdü. Otağın yarısına kağız döşəndi. – Çox iş görüldü, – kəndxuda başı ilə təsdiqləyib dedi, – bu, hələ bir hissəsidir. Çoxunu anbarda saxlayıram, hələ çoxu da itib. Hamısını bir yerə necə toplayasan! Kıralda, bilirsiniz, nə qədər kağız-kuğuz var?! Dediym göstərişi tapa biləcəksən? Təzədən arvadına müraciət etdi. – Bilirsən hansı qovluğu axtarırsan, üstündə göy qələmdə “yerölçən” yazılanı.

– Qaranlıqdır, gözüm yaxşı seçmir, dayan şam getirim, – deyib qadın kağızları ayaqlaya-ayaqlaya otaqdan çıxdı.

– Arvad dizimin dirəyidir, – kəndxuda dedi, ağır idarə işlərində hərdən əl tutur. Doğrudur, yazı-pozuya köməkçim də var, kəndin müəllimidir, amma yenə başa gətirə bilmirik, həmişə nəşə yarımçıq qalır, hamısını bax o sandığa yığmışam, – deyib başqa bir dolabı göstərdi. – Xəstələnəndən bəri də ki yığılıb qalıb, – deyib əznik-əznik, amma vüqarla yayxandı.

– Bəlkə, arvadınıza kömək eləyim axtarsın? – qadın şamla geri qayıdıb dizi üstə sandıqçadan göstərişi axtaranda K. dilləndi.

Kəndxuda başını buladı, gülümseyib sözə başladı:

– Bayaq dedim ki, idarənin sirrini Sizdən gizli saxlamıram, amma qovluğu axtarmağa icazə vermək! Yox, o boyda dərinə gedə bilmərəm.

Otağa sakitlik çökdü, təkə kağızların xışıltısı eşidilirdi, kəndxudanı mürgü almışdı. Qapı astadan döyüldü və K. geriye qanrıldı. Elədir, köməkçiləriydi. Sən deyən qədər də qanacaqsız deyildilər, birbaşa otağa təpilmədilər, azca aralanmış qapıdan pıçıldamağa başladılar:

– Bayırda soyuqdan titrəyirik.

– Kimdir? – Kəndxuda qırıqıb soruşdu.

– Heç kim, köməkçilərimdir, – K. dedi, – heç bilmirəm, mənə harda gözləsinlər, bayır soyuqdur, bura da daracaq.

– Mənə maneçilikləri yoxdur, – kəndxuda səmimi dilləndi. – Qoyun gəlsinlər. Yaxşı tanıyıram, köhnə tanışlardır.

– Mənə var, – K. fikrini gizlətmədi, gözünü gah köməkçilərinin, gah da kəndxudanın üzündə gəzdirdi, hər üçünün sifətində eyni təbəssüm gördü. – Bir halda ki gəlib çıxmısınız, onda xanıma kömək edin, qovluğu axtarıb tapsın, üstündə göy rənglə “yerölçən” yazılıb.

Kəndxuda etiraz etmədi. K.-ya olmasa da, köməkçilərə olardı, özlərini sənədlərin üstünə atdılar, ancaq axtarmaqdan çox, eşələməyə başladılar, birisi yazını höccələyən kimi o birisi dartıb əlindən alırdı. Qadınsa boş sandığın qabağında diz çöküb oturmuşdu, deyəsən, heç axtarana oxşamırdı, hər halda şamı özündən xeyli aralı qoymuşdu.

– Köməkçiləriniz, – kəndxuda razı bir təbəssümlə dilləndi, sanki hər şey onun göstərişiylə baş verirdi və heç kəs də buna şübhələnməzdi, – deməli, Sizə maneçilik törədirlər, axı ikisi də Sizin köməkçilərinizdir.

– Xeyr, – K. soyuq dilləndi, – onları burda mənə qoşublar.

– Necə, qoşublar?! – Kəndxuda dilləndi. – Yəqin ayırıblar demək istəyirsiniz.

– Qoy ayırıblar olsun. Zalım uşağı elə bil göydən düşüb, belə də kor-korane “ayırıblar” olar?!

– Burda heç nə kor-korane olmur, – kəndxuda dilləndi, hətta ayağının ağrısını unudub dalı üstə oturdu.

– Heç nə?! Bəs mənim çağırılmağım?

– Elə Sizin çağırılmağınız da yaxşıca-yaxşıca ölçülüb-biçilib, – kəndxuda cavab verdi, – bircə şey var ki, böyürdən bəzi xırda-para məsələlər çıxıb, onu da sənədlər əsasında başa salaram.

– Sənədlər tapılır ki?! – K. dedi.

– Tapılmır? – Kəndxuda səsini qaldırdı. – Mitsi, zəhmət olmasa bir az əlli tərpen! İstəsəniz, sənədsiz də deyə bilərəm. Bayaq haqqında danışdığım göstərişə təşəkkürlü bir cavab verib bildirdik ki, bizə yerölçən gerek deyil. Görünür, cavabımız lazımı şöbəyə yox, hələlik onun adını A qoyaq, səhvən başqa bir şöbəyə, deyək ki, B şöbəsinə düşüb. Deməli, A şöbəsi cavab almayıb, ancaq təəssüf ki,

cavab B-yə də çatmayıb. Ola bilsin, qovluğun içindəkilər bizdə qalıb, ola bilsin də yolda itib, şöbənin özündə itə bilməz, buna başımla cavab verərəm, hər halda B şöbəsinə yalnız sənədin üz qabığı gəlib çıxıb, üstündə də yazılıb ki, içindəki sənəddə – əslində isə içində heç nə olmayıb – söhbət yerölçənin çağırılmasından gedir. A şöbəsi bu arada bizdən cavab gözləyib, hətta müəyyən qeydləri də olub, ancaq hər məsələnin dəqiq həllində olduğu kimi – belə şey tez-tez baş verir və bunu da anlamaq lazımdır – referent arxayınlaşır, arxayınlaşır ki, buna biz cavab verəcəyik, o da yerölçəni çağırtdıracaq, ya da ehtiyac olsa, bu barədə bizimlə tezədən yazışacaq. Ona görə də həmin qeydlərə fikir verməyib və məsələni yerli-dibli unudub. B şöbəsində sənədlərin üz qabığı vicdanlı işi ilə tanınmış referentin əlinə düşüb, adı da Sordinidir, italyandır; hətta mənim kimi dünya-görmüş adama da bəlli deyil, niyə onu bu aşağı vəzifədə saxlayırlar. Nə isə, həmin Sordini də boş qovluğu doldurmaq üçün onu geri, bizə göndərüb. A şöbəsinin həmin birinci yazısından aylar, kim bilir, bəlkə də, illər ötüb; belə də olmalıdır, qaydaya görə sənəd doğru yoldadırsa, şöbəyə bir günə gəlib çatır, elə həmin gün də məsələ həll olunur, yox əgər əyilibsə, – bizim əla təşkilati işimizdə bu əyri yolu axtarsan da, tapammazsan – hə, əgər əyilibsə, onda çox çəkir. Sonradan Sordininin sorğusunu alanda bu məsələni güclə yadıma sala bildim, onda bu işə ikicə nəfərlə baxırdıq. Mitsi, bir də mən, müəlimi hələlik bizə qoşmamışdılar, sənədlərin surətinə yalnız vacib işlərdə çıxarıb saxlayırdıq, kəsəsi, yalnız qeyri-müəyyən şəkildə cavab verə bildik ki, bu çağırışdan xəbərimiz yoxdur və bizdə yerölçənə ehtiyac duyulmur. Amma... – deyib kəndxuda sözünə ara verdi, sanki söhbətə qızıışdığından çox uzaqlara getmişdi, ya da özünü elə aparırdı ki, guya sözü çox uzadıb, – söhbətim Sizi yormadı ki?

– Xeyr, əksinə, çox maraqlıdır, – K. cavab verdi.

Kəndxuda da əlavə etdi:

– Maraqlı üçün danışmıram.

– Maraqlı orasıdır ki, müəyyən mənada insan taleyini həll edən bu məzəli dolaşıqlıqla tanış oluram.

– Hələ ki heç nəylə tanış deyilsiniz, – kəndxuda ciddiləşdi, – ona görə də gerisinə qulaq asın. Cavabımız, əlbəttə, Sordinini qane etmədi. Mənə nə qədər əzab versə də, o adama heyranam. Birisinin etibarını dəfələrlə sınaqdan çıxarsa da, onu lap yaxından tanısa da,

yenə şübhəylə yanaşır, özünü elə aparır ki, guya səni tanımır, tanısa da, adam kimi tanımır. Məncə, düz eləyir, esil məmur elə belə olmalıdır. Əfsus ki, onun kimi işləməyə təbiətim yol vermir, özünüz görürsünüz, Sizə, tanımadığım yad bir adama üreyimi açıb-tökürəm, başqa cür bacarmıram. Sordini isə cavabımızı alan kimi şübhələnməyə başladı. Yazışma başlandı, yazış ki, yazışasan. Bilmək istəyirdi ki, yerölçəni çağırtdırmaq fikri hardan ağılınıza gəlib. Sağ olsun Mitsi, yadına düşdü, mən də cavab verdim ki, bu məsələni ilk dəfə idarə özü qaldırıb (söhbətin başqa şöbədən getdiyini yerli-dibli unutmuşuq). Sordini də dediyindən dönmədi: idarənin bu sərəncamını niyə məhz indi xatırladırdıq. Mən də təkrar cavab verirəm: çünki elə indicə yadıma düşüb. Sordini: oladır ki, çünki Sizin yadınıza düşən o sərəncam qüvvəsini itirib. Mən: əlbəttə, itirib, çünki sənədlər özü yerli-dibli itib. Sordini: həmin ilk sərəncamdan bir qeyd qalmalıydı ya yox, indi o da yoxdur. Bu yerdə dilim tutuldu, çünki Sordininin şöbəsində səhvə yol verdiklərini nə ağıma, nə də dilimə gətirə bilərdim. Cənab yerölçən, yəqin özlüyünüzdə Sordinini qınayırsınız ki, ən azı dediklərimi nəzərə alıb məsələni ayrı şöbələrə öyrənmə bilərdi. Elə məhz bu, düzgün olmazdı, istəmirəm, o adam haqqında pis fikrə düşəsiniz, xəyalınızdan başqa şeylər keçə. İdarənin baş iş prinsipi elədir ki, üz verə biləcək səhvləri nəzərdə tutmur. Hər şeyin əla təşkili həmin baş prinsipin doğruluğunu təsdiq edir, özü də daha təcili yerinə yetirilməsi zamanı lazım olur. Deməli, başqa şöbələrə xəbər tutmağa Sordini ehtiyac duymadı, əslində bu şöbələr ona heç cavab da verməzdilər, çünki o saatca görecəkdilər ki, hansı səhvlərininse üstü açıdır.

– İcazənizlə, cənab kəndxuda, Sizə bir sualım var, – K. dedi, – bir az əvvəl nəzarət şöbəsinin olduğunu demədinizmi? Təsvirinizə görə, deyəsən, iş elə qurulub ki, nəzarətin yoxluğunu təəvvür edən adamın halı xarab olmalıdır.

– Yaman tələbkarsınız, – kəndxuda dedi, – bu tələbkarlığımızı lap min dəfə artırırsanız da, Sizin ki idarənin özünə qarşı olan tələbkarlığından yenə də az olacaq. Belə sualı yalnız qərrib adam verə bilər, nəzarət orqanları varmı? Hər yan nəzarət orqanı deyilmi?! Elədir, onlar sözün kobud mənasında səhvi aşkarlamaq üçün yaranmayıblar, çünki əslində səhv olmur, Sizin ki kimi olanda da kimin nə ağzıdır desin, səhvdir.

– Deyəsən, bu tamam təzə məsələdir, – K. səsini qaldırdı.

– Mənim üçün köhnədir, – kəndxuda cavab verdi, – mən özüm də Sizin qədr, bəlkə də, Sizdən bir az çox, əminəm ki, səhv olub, Sordini də peşmançılığından yatağa düşüb, birinci nəzarət şöbələri də – səhvin ortaya çıxarılmasında onlara minnətdar olmalıyıq – səhvin varlığını təsdiq edirlər. Amma kim deyər ki, ikinci nəzarət şöbələri, üçüncü, dördüncülər də, bu fikirdədir?

– Ola bilər, – K. dedi, – bu fikirlərə düşməsəm yaxşıdır, belə nəzarət bölmələrinin varlığından birinci dəfədir xəbər tuturam, odur ki, heç anlaya bilmirəm. Təkcə orasını bilərəm ki, iki şeyi bir-birindən ayırmaq lazımdır: birincisi, şöbələrin özündə baş verənləri və idarə baxımından bu və ya digər şəkildə qəbul olunanları, ikincisi isə mənim, şöbələrə daxil olmayan, həmin üsul-idarənin mənasız-mənasız incitdiyi bir adamın şəxsi məsələsi, bu hədə-qorxu ilə mənasızdır ki, onların ciddiliyinə inanmaq belə istəmirəm. Məsələnin birinci tərəfi, yəqin ki, cənab kəndxuda, elə o cürdür, Sizin indicə görünməmiş bir ehtirasla danışdığınız kimidir, indi isə mən, heç olmasa, özüm haqqında birco kəlmə eşitmək istərdim.

– Ora da gəlib çıxarıq, – kəndxuda cavab verdi, – əvvəlcədən izah etməsəm, bəzi şeyləri başa düşə bilməzsən. Nəzarət bölmələrinin adını bir az tez çəkdim. Hə, indi qayıdaq Sordiniylə çekişmələrimizə. Dediym kimi, ısrarımın xeyri olmadı. Qarşıdakı adamın müqabilində Sordini az-çox üstünlüyə malikdirsə, deməli, qələbə onun tərəfindədir, belə olanda diqqəti də, enerjisi də, əhval-ruhiyyəsi də artır. Belə olanda o, ovu üçün qorxunc, ovunun düşmənləri üçünse gözəl bir alətə çevrilir. Mən özüm başqa vəziyyətlərdə sonuncular sırasında olduğumdan bu barədə danışa bilərəm. Əslinə qalsa, onu mən indiyə qədər görə bilməmişəm, aşağı enmir, işi başından aşır, otağını mənə təsvir ediblər, deyilənə görə, bütün divarlar, sütunlar iri qovluq bağlamalarıyla qalaq-qalaqdır, hamısı da yalnız işdə lazım olan sənədlərdir, bağlamalardan tez-tez müəyyən kağız götürüb doldurduğuna görə və bu iş həddən artıq tələsik edildiyindən həmin sənəd sütunları birəldən uçub tökülür, onunçün də Sordinin iş otağında aramsız şaqqıltı-gurultu eşidilir. Hə, hə, Sordini elə işçidir ki, ən xırda məsələyə də böyük işlər kimi qayğıyla yanaşır.

– Siz, cənab kəndxuda, mənim məsələmə həmişə xırda deyirsiniz, amma görün neçə məmuru işdən eləyib, bəlkə, əvvəlcə xırda

olub, ancaq sonra Sordini cənabları kimi məmurların səyi noticəsində böyük bir işə çevrilib. Təəssüflər ki, istəsəm də, istəməsəm də, belədir, incikliyim məsələmlə bağlı iri-iri qovluq sütununun yaranıb sonra da uçmasında deyil, ondadır ki, adi yerölçən vəziyyətində də xırdaca bir çertyoj masasının arxasında oturub işləyə bilmirəm.

– Xeyr, – kəndxuda cavab verdi, – xeyr, böyük iş deyil. Buna görə gileylənməyə əsasınız yoxdur, lap xırdaların xırdasıdır. İşin tutumu onun dərəcəsiylə ölçülmür, belə düşünürsünüzse, kargüzarlığın nə olduğunu qavramaqdan çox-çox uzaqsınız. Lap elə işin tutumuna gələndə də Sizin məsələ cüzilərin cüzisidir, adi işlər, yəni səhvsiz olanlar daha çox, daha məhsuldar zəhmət tələb edir. Bir də axı işinizi dolaşdıran məsələdən hələ tam halı deyilsiz, o barədə mən elə indicə danışmaq istəyirəm. Sordini əvvəlcə məni işdən uzaqlaşdırdı, memurlar gəlib mehmanxanada adlı-sanlı icma üzvlərini sorğusuala tutdular, hər şeyi protokollaşdırdılar. Çoxusu mənim tərəfimi saxladı, bir-ikisi də “trr” deyib durdu; torpağın ölçülməsi kəndlinin yaralı yeridir, çoxusu elə bilir, ortada gizli cükküldəşmələr, ədalətsizlik var, hələ üstəlik özlərinə başçı da tapdılar, Sordini də onların izahatından bu qənaətə gəldi ki, məsələni mən icma şurasının qarşısında qaldırmış olsaydım, hamı yerölçənin gətirilməsinin əleyhinə çıxmazdı. Ona görə də yerölçənin gereksizliyi kimi aydın bir məsələyə ən azı şübhəylə yanaşıldı. Bu işdə xüsusilə Brunsvik deyilən biri var, o seçildi, çox güman ki, onu tanımırsız, bəlkə də, pis adam deyil, amma axmağın biridir, xəyalpərvərdir, özü də Lazemanın yeznəsidir.

– Dabbağın? – K. soruşub Lazemanın yanında gördüyü topasaq-qal kişini təsvir etdi.

– Hə, hə, özüdür, – kəndxuda dedi.

– Deyəsən, arvadını da tanıyıram, – K. nagüman dilləndi.

– Olar, – kəndxuda cavab verib susdu.

– Gözəldir ha, – K. dedi, – amma sifətdən solğundur, xəstəhaldır. Deyəsən, o da qəsrəndir, hə? – Yarısual, yarıtəsdiq tamamladı. Kəndxuda saata baxdı, tələsik qaşığa dərmən töküüb içdi. – Deyəsən, qəsrədən təkcə idarənin düzümündün xəbərdarsız! – K. kobud-kobud dilləndi.

– Hə, – kəndxuda kinayəylə, amma razı bir təbəssümlə cavab verdi. – Əsas məsələ də odur. Brunsvikə gəldikdə isə... onu icmadan çıxara bilsək, canımız dincələrdi, Lazemanın özü başqalarından az sevinməzdə. Ancaq o vaxt Brunsvik az-çox nüfuz qazandı, natiqliyinə natiq deyil, amma çığırqandır, o da bəs eləyir. İş elə alındı ki, məsələni icma şurasına qaldırası oldum, əslində bu, təkcə Brunsvikin qələbəsi oldu, çünki icma şurası, doğrudan da böyük əksəriyyətlə yerölçəni yaxın qoymaq istəmirdi. Aradan gör ey neçə il keçib, məsələ hələ bu gün də yoluna qoyulmayıb, müəyyən mənada buna Sordininin işə vicdanla yanaşması mane olur, bitdə-bitdə araşdırıb öyrənməyə çalışır ki, həm əksəriyyəti, həm də müxalifəti narahat edən nədir. Müəyyən mənada da Brunsvikin gicliyi ilə dikbaşlığı mane olur, onun da yuxarılarla əlaqəsi var, fantaziyasını işə salıb yeni-yeni şeylər uydurur, onları da dinc oturmağa qoymur. Sordini heç şərait yaradarmı ki, Brunsvik onu dolaşdırsın, Brunsvik Sordinini necə dolaşdıra bilər axı? Elə möhz özünü dolaşdırmaq üçün Sordini yeni-yeni axtarırlara əl atası oldu, təzəcə onları qurtarmaq istəyəndə isə Brunsvik yenisini fikirləşib tapırdı, bu işdə pərgardır, o dəliddən nə desən çıxar. İndi idarə aparatının xüsusi bir keyfiyyətdən danışmaq istəyirəm. Dəqiqliyi kimi həddən artıq həssaslığı da var. Əgər bir iş uzun müddət çək-çevirə düşübsə, birdən elə ola bilir ki, bu çək-çevir qurtarmamış ağla gəlməyən bir nöqtədə – sonralar onu heç tapmaq mümkün olmur – məsələ ildırım sürətiylə öz həllini tapır, verilən qərar hərdən düzgün olmasa da, hər halda işi bağlayır. Elə çıxır ki, idarə aparatı, bəlkə də, özlüyündə mənasız görünən eyni məsələyə illərdən bəri onu əzən gərginliyə daha dözə bilmir; məmurların köməyi olmadan özü özbaşına qərar çıxarır. Təbii ki, heç bir möcüzə baş vermir, yəqin hansı bir məmursu ya yazılı, ya da şifahi bir hökm çıxarır, hər halda burda nə biz, nə də idarənin özü tapa bilir ki, bu işi kim yoluna qoyub, niyə qoyub. Bunu yalnız nəzarət işçiləri, özü də aradan xeyli keçəndən sonra müəyyənləşdirir; amma biz ondan qəti xəbər tutmuruq, əslində daha heç kəs bununla maraqlanmaq istəmir. Özü də, dediyim kimi, bu son qərarlar çox vaxt gözəl olur, birçə şeyləri çatdırır ki, o da camaatın gec xəbər tutmasıdır, ona görə də həllini çoxdan tapmış məsələlər barədə həmişə qaynar mübahisə gedir. Sizin işiniz haqqında belə bir qərarın çıxıb-çıxmamasından xəbərim yoxdur – bəzi şeylər deyir çıxıb,

bəziləri deyir çıxmayıb – çıxmış olsa, Sizə çağırış göndərərdilər, Siz də yol alıb gələrdiniz, ona qədər də xeyli vaxt keçərdi, Sordini də bu arada əldən düşənə qədər işləyərdi, Brunsvik xalqı dinc oturmağa qoymazdı, mənim də hər iki tərəfdən baş-beynimi aparardılar. Sadəcə güman edirəm ki, belə ola bilərdi, dəqiq bildiklərimisə bunlardır: nəzarət bölmələrindən biri arada tapdı ki, bir neçə il qabaq A şöbəindən yerölçən haqqında icmaya sifariş göndərüb, amma indiye qədər buna cavab alınmayıb. Yaxınlarda bu barədə məndən soruşdular, elə o dəqiqə də aydınlaşdı: A şöbəsi mənim “yerölçənə ehtiyac yoxdur” cavabımla kifayətlənməyib, Sordini də etiraf etməli olub ki, bu məsələdə qətiyyətsizlik göstərib, – özü də öz günahından yox – bu boyda xeyirsiz, adamı haldan çıxaran iş görüb. Həmişə olduğu kimi yenə hər yandan yeni-yeni işlər tökülüb gəlməsəydi, Sizin məsələ xırdaca bir iş olmasaydı, – demək olar, lap xırdalardan xırdası – yəqin ki, hamımızın soluğumuz geniyərdi, mənəcə elə Sordininin özü də nəfəsini dəyərdi.

Təkcə Brunsvik gur-gur guruldayırdı, amma bu da onu gülünc vəziyyətində qoyardı. İndi isə, cənab yerölçən, şaşqınlığımı özünüz təsəvvür edin, indi, bütün məsələni uğurla başa vurandan sonra – özü də o vaxtdan görün nə qədər keçib – birdən Siz gəlirsiz və belə məlum olur ki, bütün həngaməni təzədən başlamaq lazımdır. Mənə qalsa, buna heç cür razılıq vermək olmaz, mənim bu qəti qərarımı hər halda başa düşürsüz?

– Bos necə! – K. dedi. – Bir şeyi də yaxşı başa düşürəm ki, mənimlə, bəlkə, hətta qanunların özüylə də dəhşətli bir oyun oynanılır. Mənə qalsa, özüm özümü müdafiə etməyin yolunu bilərəm.

– Hansıdır o yol? – Kəndxuda soruşdu.

– Hələlik deyə bilmərəm, – K. cavab verdi.

– Güc etmək olmaz, – kəndxuda dedi, – birçə şeyi yadınızda saxlayın: mənim simamda, dost deyə bilmirəm, hələlik bir-birimizi yaxından tanımırıq, amma hər halda işinizə yarayan yaxın bir adamınızı tapa bilərsiniz. Ancaq birçə şeyə yol vermərəm ki, Sizi yerölçən kimi qəbul eləsinlər; başqa işlərdə belə bağlaya bilərsiniz, əlbəttə, səlahiyyətim çatmayan yerdə, o da ki, Siz deyən, geniş deyil.

– Bir yandan deyib-durursuz ki, mən yerölçən kimi qəbul etmək lazımdır, – K. dilləndi, – amma mən elə belə də qəbul ediblər. Bu da Klammin məktubu.

– Klammin məktubu?! – Kəndxuda dedi. – Təkcə Klammin imzasına görə dəyərlidir, səcdə edilməlidir, özü də, deyəsən, saxta deyil, ancaq bununla belə... fikrimi təkcə söyləməyə çətinlik çəkirəm. Mitsi! – Arvadını çağırırdı. – Nə iş görürsünüz orda?

Uzun müddət nəzərdən kənarda qalmış köməkçilərlə Mitsi axtarılan sənədi, deyəsən, tapmamışdılar, təzədən hamısını dolaba basmaq istəyirdilər, lakin sənədlər qalaqlanıb bir-birinə qarışdığından istediklərinə çatı bilmirdilər. Görünür, hamısını təpəşdirib doldurmaq da köməkçilərin ağına gəlmişdi. Dolabı çevirib döşəməyə uzatmışdılar, sənədləri içəri basıb üçü də üstündə oturmuşdu, indi də çalışırdılar ki, qapağını asta-asta yatırıb yerinə oturtsunlar.

– Deməli, sənəd tapılmadı, – kəndxuda dilləndi. Heyif, amma eybi yox, onsuz da hər şeyi bilirsiniz, əslində daha gerek də deyil, hər halda tapılar, yaqin müəllimlə olacaq, onda da bir neçə sənəd var. Şamını bəri gətir, Mitsi, oxu gör bu məktubda nə yazılıb.

Mitsi yaxına gəldi, çarpayının qırağında əyləşdi, gövdəli, gümrah kişisinə qısıldı, kişi də xeyli solğun, üzgün görünən qadının belini qucaqda. Arvadın xırdaca siması şamın işığında güclə seçilirdi, yaşıdan ötən illər bu sifətə aydın, ciddi, lakin həlim cizgilər çəkmişdi. Məktuba baxan kimi əllərini yüngülcə qoynunda çarpazladı.

– Klammindir?! – Qadın dilləndi. Sonra məktubu birgə oxudular, azca pıçıldadılar, dolabın qapısını bağladıklarına sevinən köməkçilər “Urra” qışqıranda isə kəndxuda dilləndi:

– Mitsi də mən deyənə deyir, indi öz fikrimi açə bilərəm. Bu, idarə sənədi deyil, şəxsi məktubdur. Elə başlanğıcından da görmək olur: “Hörmətli cənab!” Bundan əlavə, orda Sizin yerölçən kimi qəbulunuza birgə kolmə də işarə yoxdur, söhbət ümumi şəkildə daha çox qrafliqə qulluqdan gedir, əslində burda da konkret bir söz deyilmir, eləcə yazır ki, “Özünüz bildiyiniz kimi” qəbul olunmusunuz, yəni qəbul olunmağınızın məsuliyyəti Sizin boynunuza düşür. Nəhayət, idarə baxımından Sizi ən yaxın rəhbəriniz kimi mənim, kəndxudanın üstünə göndərirlər, o da Sizə sonrakı işlər barədə məlumat verməlidir, bildiyiniz tək, bu məsələni də əsasən həll eləmişik. Rəsmi sənədləri oxumağı bacaran və bunun nəticəsində qeyri-rəsmi yazıları yaxşı başa düşən bir şəxs üçün bu, gün kimi aydındır. Sizintəki yad bir adamın belə şeydən baş çıxarmaması mənə heç də təəccüblən-

dirmir. Bütünlükdə götürsək, məktub onu deyir ki, Sizin yalnız qraf qulluquna götürüləcəyiniz təqdirdə Klammin şəxsən qeydinizə qalmaq niyyətindədir.

– Siz, cənab kəndxuda, – K. dedi, – məktubu elə gözəl şərh etdiniz ki, orda boş kağız üstündəki imzadan başqa, heç nə qalmadı. Hiss eləmirsiniz ki, adına-sanına hörmət bəslədiyiniz Klammin bununla xeyli alçaldırsınız?

– Bu lap ağ oldu, – kəndxuda dilləndi, – məktubun dəyərini danmaq niyyətində deyiləm, izahatımla onu alçalmaq fikrim də yoxdur, əksinə, Klammin məktubu idarə yazısından daha üstündür, amma Sizin ona verdiyiniz mənadan orda əsər-ələmət yoxdur.

– Şvartsəri tanıyırsız? – K. soruşdu.

– Xeyr, – kəndxuda cavab verdi, – bəlkə, sən tanıyırsan, Mitsi? Sən də tanımırıq. Yox, tanımırıq.

– Qərībədir, – K. dedi, – qalabaşının oğlunu deyirəm.

– Cənab yerölçən, əzizim, mən bütün qalabaşılardan oğlanlarını tanıya bilmərəm axı, – kəndxuda cavab verdi.

– Yaxşı, – K. dedi, – onda, heç olmasa, mənə inanın, yalan demirəm. Gelişimin ilk günü həmin Şvartsərlə yüngül bir qalmağımız oldu. Axırda Frits adlı kiçik qalabaşına zəng vurub öyrəndi ki, mənə yerölçən kimi qəbul ediblər. Bəs bunu necə başa düşək, cənab kəndxuda?

– Lap sadəcə, – kəndxuda cavab verdi, – indiyə qədər bizim idarəylə hələ birbaşa əlaqəniz olmayıb. Üzdən hər şey adama əlaqə kimi görünür. Siz də münasibətləri bilmədiyinizdən onları gerçək başa düşürsünüz. Hə, indi də gələk telefon məsələsinə: görürsünüz, üsul-idarəylə daha çox bağlı olan mənim tək adamın telefonu yoxdur. Meyxanalarda, ona bənzər yerlərdə isə telefonun xidməti böyükdür, təqribən musiqi avtomatı kimi bir şeydir, ayrı heç nədir. Burda Siz birgə telefonla danışmışız, ya yox? Hə, gördünüz, onda bəlkə də, mənə başa düşərsiz. Qəsrə telefon, yaqin ki işi xeyli sürətləndirir. Həmin aramsız zəngləşmələri biz burdakı telefonlarda xışıltı, nəğmə kimi dinləyirik, yaqin özünüz şahidi olmusunuz. Elə bu xışıltı, nəğmə də burdakı telefonların bizə ötürdüyü yeganə gerçəklikdir, yerdə qalanların hamısı yalandır. Qəsrə heç bir telefon əlaqəsi yoxdur, bizim çağırışımızı ötürən mərkəzi stansiyada da onun kimi; burdan

qəsrə zəng edəndə ordakı aparatların hamısı dilə gəlir, lap aşağı şöbələr də dilə gələr, işdir, əgər aparatı çıxarmayıblarsa, amma mən biləni çıxarırlar. Hərdən olur ki, yorulub əldən düşmüş məmurlardan hansısa bir balaca fikrini dağıtmaq istəyir, xüsusilə axşamlar, ya da gecələr, ona görə də telefonu qoşur; onda da biz cavab alırıq, əslində bu cavab da zarafatdan başqa bir şey deyil. Bunu başa düşməyə nə var! Bir də kim ürək eləyər ki, xırda şəxsi məsələsi üçün zəng vurub belə vacib, qaynar işə mane olsun? Mən özüm də anlaya bilmirəm, yad bir adam Sordiniyə zəng vursun, ona da Sordininin özü cavab versin. Olsa-olsa bu, başqa şöbələrdən hansınınsa kiçik qeydçilərindən biri olar. Bəzən təsadüfən elə ola bilər ki, xoş saatların birində xırda qeydçilərdən kiməsə zəng vursan, amma Sordini özü dəstəyi qaldıra. Belə halda ən yaxşı yol, səsini eşidən kimi telefonu qoyub qaçmaqdır.

– Hər halda məndə belə təsəvvür yaranmamışdı, – K. dedi, – bu xırdalıqları bilə bilməzdim; həmin telefon söhbətlərindən ağılım heç nə kəsməsə də, birçə şeyi bilirdim ki, hər halda qəsrə öyrəndiklərinin, əldə etdiklərinin az-çox əhəmiyyəti olar.

– Yox, – onun sözündən tutan kəndxuda dilləndi, – az-çox nədir, böyük əhəmiyyəti var, başqa cür ola bilərmi ki? Məmurun qəsrəndən verdiyi məlumat necə əhəmiyyətsiz olsun? Mən bunu Klammin məktubuna görə deyirdim; ordakı sözlərin heç birinin rəsmi dəyəri yoxdur, əgər Siz rəsmi don geyindirirsinizsə, yanırsınız. Əslində o yazının şəxsi təsiri dostluq, ya da düşmənçilik baxımından daha çoxdur, lap rəsmi tərəfindən də çoxdur.

– Yaxşı, – K. dedi, – tutaq ki, hamısı elədir, onda mənim qəsrə bir böyük dostum olmalıydı ki! Dərindən yanaşanda bir neçə il qabaq həmin şöbənin yerləşən çağırtdırmaq fikrini mənə qarşı dostluq aktı kimi başa düşmək lazımdır ki! Sonralar bu dostluq dal-dala düzülüb və bədbəxtlikdən aldadılaraq mənim bura gətirilməyimə, axırda da qovulmaq təhlükəsi ortaya çıxana qədər davam edib ki!

– Sözlərinizdə müəyyən həqiqət var, – kəndxuda cavab verdi, – bir şeydə haqlıyıq ki, qəsrin göstərişlərini sözbə-söz qəbul etmək olmaz. Ancaq ehtiyatkarlıq hər yanda lazımdır, təkcə burda yox. Hər hansı bir işə aid göstəriş nə qədər vacib olsa da, ehtiyatkarlıq bir o qədər lazımdır. Aldadılıb gətirilməyiniz barədə söylədiklərinizi

qəti anlaya bilmədim. Dediklərimə yaxşı qulaq asmış olsaydınız, bilərdiniz ki, Sizin bura çağırılmanız ən müşkül məsələlərdən biridir, kiçik bir söhbətdə o sualların hamısına cavab vermək olmur.

– Deməli, birçə qənaətdə gəlirik ki, – K. dilləndi, – hər şey qaranlıq qalır, heç nə həll etmək olmaz, təkcə qovulmaq məsələmdən başqa...

– Kimdir Sizi qovmağa cürət edən, cənab yerləşən? – kəndxuda təəccübləndi. – hadisələrin qeyri-müəyyənliyi imkan yaradır ki, Sizə hörmət etsinlər; deyərsən, yaman dəymə-düşərsiz ha. Heç kəs Sizi tutub burda saxlamır, amma bu, o demək deyil ki, çölə atırlar.

– Oo, cənab kəndxuda, – K. dedi, – indi-indi gəliirsiniz mətləb üstünə. Bu saat deyərəm, nədir məni burda saxlayan: evdən çıxıb gələndə qədər çəkdiyim məhrumiyyətlər, uzun, ağır yol, işə gətirilməyimə bəslədiyim ümidlər, maddi çatışmazlıq, geri qayıdırımsa, vətəndə iş tapmaq imkansızlığım və nəhayət, özü də bu; sadaladıqlarımdan heç də geri qalmır, nişanım, sizin yerdən olan nişanım.

– Hə, Frida, – kəndxuda təəccüblənmədi. – Bilirəm. Amma Frida hara desəniz gedər. Yerdə qalanlara gəldikdə, görünür, bəzi məlumat çatdıraram, ordan bir xəbər gəlsə, ya da bu barədə Sizi bir də dinləyəsi olsam, mütləq xəbər göndərəm. Razısız?

– Xeyr, qətiyyəti yox. Mənə qəsrin mərhəməti lazım deyil, öz haqqımı istəyirəm.

– Mitsi, – kəndxuda ona söykənib yanında oturmuş və xəyalə dalıb Klammin məktubuyla oynayan, onu büküb gəmi düzəldən arvadına müraciət etdi. K. qorxulu-qorxulu məktubu qadının əlindən aldı. – Mitsi, ayağım incitməyə başlayır, sargını dəyişəsi olacağıq.

K. ayağa durdu:

– Onda icazənizlə gedim.

– Hə, – sürtgü hazırlayan Mitsi dilləndi, yaman yel çəkir.

K. üzünü çevirdi, köməkçiləri həmişəki teki yersiz canfəşanlıq göstərdilər, K.-nin işarəsinə bəndmiş kimi, qapını taybatay açdılar. Bayırın ayazını, şaxtasını xəstənin yatdığı otağa doldurmamaq üçün K. kəndxudanın qarşısında yüngülcə baş əyib köməkçilərinin qolundan yapışdı, otaqdan çıxıb tələsik qapını bağladı.

ALTINCI FƏSİL

Meyxananın qarşısında onu sahib gözləyirdi. Dindirən olmasaydı, dinən deyildi, ona görə də K. soruşdu ki, nə istəyir.

– Özünə mənzil tapmısan? – Meyxanaçı gözünü yerə dikib dedi.

– Arvadının tapşırığıdır? Yəqin ondan çox asılısan, hə?

– Xeyr, onun tapşırığı deyil. Amma yaman həyəcanlanıb, sənə görə əhvalı pozulub, işləyə bilmir, yerində uzanıb ah-uf eləyir, bir əldən də gileylənir.

– Yanına gedim? – K. soruşdu.

– Mümkünsə. Xahiş edirəm. İstəyirdim səni kəndxudanın yanından çağırım, qapıda durub xeyli qulaq verdim, amma başınız söhbətə qarışmışdı, mane olmaq istəmədim; bir yanıma da arvaddan qırıqdı, qaçıb gəldim, lakin məni yanına buraxmadı, əlacım kəsilib səni gözləyəsi oldum.

– Onda gedim, – K. dedi, – bu saat sakitləşdirərəm.

– Kaş sən deyən olsun, – meyxanaçı dilləndi.

İşıqlı mətbəxdən keçib getdilər, burda bir-birindən aralı üç-dörd qaravaş K.-ni gören kimi işi dayandırıb ona baxdı. Sahibənin ah-ufu elə mətbəxdən eşidilirdi. Yüngül fanerlə mətbəxdən ayrılaraq pəncərəsiz odada uzanmışdı. Bura güclə ikiadamlıq çarpayı, bir dəne də dolab yerləşdirmişdilər. Çarpayı elə qoyulmuşdu ki, ordan bütün mətbəxi, qaravaşların işini müşahidə etmək olardı. Mətbəxdən baxanda isə bura görənəmirdi. İçəri tam qaranlıq idi, yalnız hərdən qırmızı-ağlı yataq gözü dəyirdi. Təkcə içəri girəndən və göz qaranlığa alışandan sonra bezi xırdalıqları seçmək olardı.

– Axır ki, gəldiniz, – sahibə heysiz dilləndi. Arxası üstə uzanmışdı. Yataqda paltardakından cavan görünürdü, lakin incə qırçınlı gecə fəsi, nə qədər xırda olsa da, başında durmasa da, sifətindəki düşkünlüyə yazıqlıq gətirirdi.

– Necə gələydiniz? – K. çox mülayim dilləndi. – Çağırtmışdınız ki, gələydiniz?

– Görək bu qədər gözlətməyəydiz, – sahibə xəstə ərkiylə dilləndi.

– Əyləşin, – deyib çarpayının qırağını göstərdi, – qalanlar çıxsın!

– Köməkçilərdən başqa, qaravaşlar da içəri dolmuşdu.

– Mən də gedim, Qardena, – meyxanaçı dilləndi, qadının adını K. birinci dəfəydi eşidirdi.

– Hə, hə, – qadın ağır-ağır dilləndi, sanki fikri özündə deyildi, dalgın-dalgın əlavə etdi. – Sən niyə qalmalıydın ki?

Lakin hamı mətbəxə çəkiləndən sonra – bu dəfə köməkçilər də sözbə baxmışdılar, qaravaşların arxasına düşüb getmişdilər – Qardena diqqətini toplayıb başa düşdü ki, burda danışılanları mətbəxdə eşidə bilərlər, çünki oranın qapısı yoxuydu, ona görə də göstəriş verdi, mətbəxdən də çıxsınlar. O dəqiqə əməl elədilər. Sonra Qardena dilləndi:

– Cənab yerölçən, dolabın qabağında şal var, zohmət olmasa, onu mənə verin, üstümə örtüm, yorğana qəti dözə bilmirəm, nəfəsim güclə gedib-gəlir. – K. şalı gətirəndən sonra isə əlavə etdi. – Hələ baxın, gözəl şaldır, eləmi? – K. gördü ki, adi yun şaldır, nəzakət xatirinə əliylə bir də sıgalladı, ancaq heç nə demədi. – Elədir, yaxşı şaldır, – deyib Qardena ona büründü. Qaş-qabağı açıldı, sanki bütün ağrı-acısını canından götürdülər, hətta yatmaqdan bir-birinə qarışmış saçları da yadına düşdü, bir anlığa dikəlib fəsin altından çıxmış qalın saçlarını səliqəyə saldı. K. özünü saxlaya bilməyib dilləndi:

– Demisiz, məndən soruşsunlar ki, xanım sahibə, özümə mənzil tapmışammi.

– Mən demişəm? Yox, nəso dolaşıqlıq olub.

– İndicə əriniz soruşurdu.

– İnanıram, – sahibə dedi, – onunla sözüümüz həmişə çəp gəlir. Sizin burda qalmağınızı mən istəməyəndə o icazə verdi, indi də mən istəyirəm, o qovur. Həmişə belə eləyir.

– Mənim barəmdə fikrinizi birdən-birə dəyişdiniz? – K. soruşdu. – Bir-iki saatın içində?

– Dəyişməmişəm, – qadın heysiz dilləndi, – əlinizi bəri uzadın. Belə. İndi də söz verin ki, heç nəyi gizlətməyəcəksiz. Mən də Sizinlə açıq danışacam.

– Oldu, – K. dedi, – hansımız başlayacaq?

– Mən, – sahibə dilləndi. Elə bilinməsin ki, bununla o, K.-yə güzəştə gətirdi, sanki birinci danışmaq üçün danırırdı. Yorğanın altından bir şəkil çıxarıb onu K.-yə uzatdı. – Alın, diqqətlə baxın, – səsi titrəyə-titrəyə davam etdi. Yaxından baxmaq üçün K. mətbəxə doğru addımladı, amma ora da elə işıqlı deyildi ki, şəkildəkinin kimliyini düz-əməlli anşırda bilsin, çünki çoxdan çəkildiyindən solğunlaşmış, bir neçə yerindən qatlanıb əzilmişdi, ləkəliydi.

– Yaxşı qalmayıb, – K. dilləndi.

– Yazıqlar ki, elədir, – sahibə cavab verdi, – illərlə yanında gəzdirəndə belə olar. Amma diqqətlə baxsanız, anşırdarsınız, mütləq anşırdarsınız. İstəsəniz, kömək elə bilərəm, deyin görüm, nə görürsüz, bundan söhbət gedəndə ürəyim açılır. Hə, nə görürsüz?

– Oğlan xeylağına oxşayır, – K. dedi.

– Düzdür, – sahibə təsdiqlədi, – yaxşı, nə edir?

– Məncə, uzanıb taxtanın üstündə, gəməşir, əsnəyir.

Sahibə gülüb dedi:

– Qetiyyən.

– Budur, bax, taxta, budur, o da uzanıb, – K. dediyindən dönmək istəmədi.

– Yaxşı-yaxşı baxın, – sahibə əsəbi dilləndi, – doğrudan uzanıb?

– Xeyr, uzanmayıb, süzür, indi hər şeyi seçirəm, taxta deyil, yaqın kəndirdir, cavan oğlan da hoppanmaq istəyir.

– Gördüz? – Sahibə sevincək dilləndi, – hoppanır, idarənin çaparları o cür məşq edirlər. Bilirdim ki, tapacaqsız. Orda sifət görmürsüz?

– Nəse buna bənzər bir şey görürəm, – K. dedi, – deyəsen, xeyli gərgindir, ağzı açılıb, gözlerini qıyıb, saçları dalğalanır.

– Çox gözəl, – sahibə minnətdarlıqla dilləndi. – Yaxından tanımayan adam başqa şeyləri anşırdı bilməz. Amma çox gözəl oğlandı; birçə dəfə üzdən görmüşəm, indiyə qədər də unuda bilmirəm.

– Kimiydi ki? – K. soruşdu.

– Çaparıydı, Klammm məni birinci dəfə yanına çağırırdırsa onu göndərmişdi.

K. dəqiq qulaq asa bilmədi, pəncərənin cingiltisi diqqətini yayındırdı. Kimin mane olduğunu o dəqiqə tapdı. Köməkçiləri heyətdəydilər, qarın içində ayaqlarını qaldırıb-salırdılar. Özlərini elə aparırdılar ki, guya K.-nı gördüklərinə sevinirlər. Sevindiklərindən onu bir-birlərinə göstərib barmaqlarıyla mətbəxin pəncərəsini döyəcləyirdilər. K.-nın hədələyici barmağını görüb tələsik geri çəkildilər, bir-birlərini geriye itələdilər, lakin hansısa sevinib qabağa çıxdı və indi yenə hər ikisi pəncərənin önündəydi. K. tələsik odaya qayıtdı, burda nə köməkçiləri onu görə bilərdi, nə o, köməkçilərini. Lakin pəncərə şüşəsinin sakit cingiltisi onu orda da xeyli rahat buraxmadı.

– Yenə köməkçilərdir, – deyib K. sahibədən üzürxahlıq elədi və bayırı göstərdi. Lakin qadın ona məhəl qoymadı, şəkli əlindən alıb xeyli tamaşa etdi, sıgallayıb təzədən yorğanın altına qoydu. Hərəkəti ağırlaşmışdı, amma bu, yorğunluqdan deyildi, xatirələrin ağırlığının

dandı. K.-ya nəse danışmaq istəmişdi, ancaq xatirələrin girdabında onu yerli-dibli unutmuşdu. Şalının saçqlarıyla oynayırdı. Yalnız aradan xeyli keçəndən sonra başını qaldırıb baxdı, əlini gözələrinə çəkib dedi:

– Bu şal da Klammdan qalıb, başımdakı fəş də. Şəkil, şal, bir də fəş, ondan mənə xatirə qalan bunlardır. Mən Frida kimi cavan, tələb-bürlü deyiləm, heç dəymə-düşərliyim də yoxdur, o isə yaman dəymə-düşərdir; kəsosi, həyatda barışmağı bacarıram, amma boynuma alım ki, bu üç yadigar olmasaydı, buralarda qərar tuta bilməzdim, düz sözümüdü, birçə gün də qala bilməzdim. Bəlkə də, üç yadigar Sizin gözünüzdə heç nədir, ancaq birçə şeyə fikir verin: uzun müddət Klammla oturub-duran Fridanın heç nəyi yoxdur, özündən soruşmuşam, yaman xəyalpərvər qızıdır, aza qane olan deyil; mənə əksinə, cəmi üççə dəfə Klammmın yanında olmuşam – sonralar çağırırdı, bilmirəm niyə – bu üç şeyi yadigar görmüşəm, yaqın ürəyimə damıbmış ki, bir də görüşməyəcəyik. Əlbəttə, gərək payı da özün istəyəydin, Klamma qalsa, heç nə verən deyil, ancaq yaxşı bir şey görsən, istəyib ala bilərsən.

Danışqlarının çox hissəsi ona toxunduğundan K. özünü narahat hiss etməyə başladı.

– Aradan nə qədər keçib? – Fısıldayıb soruşdu.

– İyirmi ildən çox olar, – sahibə cavab verdi. – İyirmini çoxdan ötüb.

– Klamma sədaqət bu vaxta qədər də ölməzmiş! – K. dedi. – Xanım sahibə, başa düşürsüz ki, bu etiraflarınızla mənə dağ çəkirsiz, xüsusilə gələcək ailəmi düşünəndə?

K.-nın öz şəxsi məsələsini bura qatması sahibənin ürəyincə olmadı, ona acıqlı, çəpəki bir nəzər saldı.

– Niyə hirsənirsiniz, xanım sahibə? – K. soruşdu. Klamma bir söz demədim ki?! Amma hadisələrin axarı məni hardasa onunla toqquşdurdur; bunu Klammmın yaxın məşuqəsi də inkar edə bilməz. Deməli, belə. Ona görə də Klammmın adı çəkilən kimi, özüm haqqında düşünürəm, neyləmək olar?! Bir də ki, xanım sahibə, – bu yerə çatanda K. zorla onun əlindən tutdu, – yadıңызdadırsa, axırncı söhbətimiz çox soyuq keçdi və biz indi bir-birimizdən sülhlə ayrılmalıyıq.

– Haqlı-sız, – deyib sahibə başını yana əydi, – amma mənə də yazığınız gəlsin. Başqaları kimi dəymə-düşər deyiləm, əksinə, hamının bir neçə zəif yeri var, mənimki də təkcə budur.

– Təəssüf ki, elə mənim də zəif yerim budur, – K. dedi, – lakin özümü ələ alaram; indi isə birçə şeyi başa salın, xanım sahibə, ailə qurandan sonra Klamma qarşı bu ömürlük sədəqətə necə dözümlü, təəssüf etsək ki, çox yerdə Frida da Sizə oxşayır?

– Ömürlük sədəqət? – Sahibə hikkəylə təkrarladı. – Buna sədəqət deyirsiniz? Mən ərimə sədəqətliyəm, Klammin bura nə dəxli? Klammin məni özünə aşna eləyib, məgər bu adı üstümdən götürə bilərəmmi? Deyirsiniz, Fridanın sədəqətinə necə dözəsiniz? Eh, cənab yerölçən, Siz nə karəsiniz ki, belə sualları verməyə ürək eləyəsiniz?

– Xanım sahibə, – K. təkidlə dilləndi.

– Başa düşürəm, – sahibə itaətlə cavab verdi, – ancaq ərim belə suallar verməyib. Bilmirəm kimə bədbəxt demək olar, o zamankı mənimə, yoxsa indiki Fridaya? Özü Klammin atan Fridaya, yoxsa, bir daha onun yanına çağırılmayan mənimə? Bəlkə də, öz fəlakətini axıra qədər dərk etməyən Fridaya. Amma o zaman bədbəxtliyimi düşüncələrimi buxovlamışdı, çünki elə özüm-özümdən soruşdum, elə bu günün özündə də soruşuram: niyə belə oldu axı? Klammin səni üç dəfə yanına çağırırdı, dördüncü dəfə yox, dördüncü dəfə çağırmaq birdəfəlik yadımdan çıxsın! Nəydi o vaxt məni əyləndirən? Həmin hadisədən azca sonra ailə qurduğum ərimlə bundan başqa, daha nədən söhbət edə bilərdim ki? Gündüzlər vaxtımız olmazdı, meyxanani it kökündə qəbul eləmişdik, çalışıb onu birtəhər qaldırmağıydıq, amma axşamlar? Bir neçə il dalbadal hər gecə etdiyimiz söhbət hərlənib-fırlayıb yalnız Klammin, onun mənə qarşı dönüklüyünün üstünə qayıdırdı. Bu söhbətlər zamanı ərimi yuxu aparanda dümsükləyib oyadırdım, söhbətimizi davam etdirirdik.

– İcazənizlə, – K. dilləndi, – Sizə yersiz bir sual verim. – Sahibə susdu. – Deməli, soruşmaq olmaz, hə? Elə bu da yetər.

– Elədir, yetər, – sahibə dedi, – hələ bir az o yana da gedər. Siz hər şeyə şübhəylə baxırsınız, lap elə susmağa da. Başqa şey əlinizdən gəlmir. Buyurun, soruşun.

– Hər şeyə şübhəylə baxıramsa, – K. dilləndi, – deməli, heç öz sualıma da düzgün qiymət vermərəm, bəlkə o qədər də yersiz deyil. Birçə şeyi bilmək istəyirəm: ərinizlə necə tanış olmuşuz, meyxanani necə ələ keçirmisiz?

Sahibə alnını düyünlədi, amma kefini pozmadan dilləndi:

– Çox adi bir əhvalatdır. Atam dəmirçi idi, o vaxt mülkədarə ilxıçılıq eləyən Hans da, indiki ərimi deyirəm, tez-tez kişinin yanına gəlirdi. Klammla son görüşdən az bir vaxt keçmişdi, özümü dünyanın ən bədbəxt adamı sayırdım, amma əslində buna heç əsasım da yoxuydu: hər şey qaydasınca olmuşdu. Məni Klammin yanına buraxmamaları onun öz qərarıydı, deməli, bu da qaydasınca idi, yalnız səbəbi mənə aydın deyildi, onu da, istəsəm, düşünüb tapa bilərdim, lakin özümü bədbəxt saymağa haqqım yoxuydu. Bununla belə bədbəxt idim, əlim işə yatmırdı, bütün günü evin qarşısındakı bağcadan çıxmırdım. Hans da məni orda gördü, hərdən yanımda otururdu, dərdimi ona deməşəm də, işin nə yerdə olduğunu bilirdi, ürəyinin yumşaqlığından hərdən o da mənə qoşulub ağlayırdı. Meyxananın o vaxtkı sahibi – arvadı öləndən sonra əli-ayağı işdən soyunmuşdu, həm də xeyli qocalmışdı – bir dəfə yanımdan keçib gedəndə yanaşı oturmağımızı görüb ayaq saxladı, əlvəhəl təklif etdi ki, meyxanani icarəyə götürək, dediyinə görə, bizi yaxşı tanıdığından əvvəlcədən pul istəmədi və çox ucuz qiymət qoydu. Atama yük olmaq istəmirdim, qalan şeylərsə qəti vecimə deyildi, ona görə də meyxanani, bəlkə də, dər-dərəmi azca unuduracaq bu yeni işi fikrimdə dolandırıb Hansa razılıq verdim. Evlənməyimiz belə oldu.

Araya azca sakitlik çökdü, sonra K. dilləndi:

– Meyxana sahibi ehtiyatsız tərpsənə də, alveri xoşuma gəldi, ya bəlkə, hər ikinizə inanmağının başqa kökləri olub?

– Hansı yaxşı tanıyırdı, – sahibə dedi, – əmisiydi.

– Onda hə, – K. dedi, – görünür, Hansın qohumlarının Sizinlə izdivaca meyli varmış?

– Bəlkə də, – sahibə dilləndi, – biləmmərəm, heç vaxt maraqlanmamışam.

– Elə də olacaq, – K. dedi, – qohumlar belə qurbanlara gedirsə, gələcəyə ümidi olmadan meyxanani sizə etibar edərsə, deməli, elədir.

– Sonralar aydın olduğu kimi, heç də ehtiyatsız tərpsənəyiblər, – sahibə dedi, – özümü işə verdim, dəmirçi qızı candan möhkəm olar, nə qaravaş tutdum, nə də nökr; ələ də yetirdim, əlləcə də, yeməxanada, mətbəxdə, tövlədə, heyətdə təkcanıma çalışırdım, elə dadlı xörəklər bişirirdim ki, hətta mehmanxananın qonaqları da bura gəlməyə başlamışdılar. Siz hələ də günorta üstü bizim yeməxanada

olmamısınız, nahara gələn qonaqları tanımırsız, o vaxtlarsa daha çox gələrdilər, bilirsiniz, nə qədər gəlib-gedən olur. İş o yerə çatdı ki, icarəni vaxtında ödədik, hətta bir neçə il ötəndən sonra meyxanəni də yerli-dibli aldıq, bu gün bir qəpik borcumuz yoxdur. Nəticədə də özümü tamamilə üzdüm, ürək ağrısı tapdım, indi qoca qarıya dönmüşəm. Yəqin elə düşünürsünüz ki, Hans məndən xeyli uşaqdır, eləmi? Amma əslində cəmi-cümlətən iki-üç yaş kiçik olar, özü də belə getsə, heç qocalan da deyil, çünki işi-peşəsi çubuq çəkmək, qonaqların alt çənəsini kəsdirib qəlyanın külünü çırpmaq, hərdən də bir-iki parç pivə paylamaqdır, belə işdə də adam qocalar?!

– Zəhmətiniz böyükdür, – K. dedi, – buna qəti şübhə yoxdur, amma bir şey qaranlıq qalır: Hansın qohumları sizin evlənməyiniz üçün dəridən-qabıqdan çıxıb, əvvəlcədən maddi məhrumiyyətlərə razı olub, ya da ən azı çox böyük risk edərək meyxanəni sizə verib və Hansın tənbelliyini bilə-bilə bu işdə təkcə Sizin əməksevərliyinizə bel bağlayıblar, hərçənd ki ondan da, sən deyən, xəbərləri olmayıb.

– Hə, hə, – sahibə yorğun-argın dilləndi, – hara işarə vurduğunuzu başa düşürəm, ancaq yanırsız. Bu işlərdə Klammin əli yoxdur. Niyə mənim, qeydimə qalmalıydı, qeydimə qalsın? Məndən heç xəbəri də yoxuydu. Yanına çağırtdırmaması məni unutmasına bir işarə deyildimi?! Kimisə yanına çağırtdırmırsa, deməli, onu yerli-dibli unudub. Bu barədə Fridaya heç nə demək istəmədim. Amma məsələ təkcə unutmaqda deyil, burda çox şey var. Unutduğun adamı bir də yada sala bilərsən. Klammda isə belə şeylərə rast gəlmək olmaz. Yanına çağırtdırmadığı adamın təkcə dünənini deyil, həm də sabahını unudur. İstəsəm, özümə əziyyət versəm, özümü Sizin yerinizə qoyub Sizin kimi düşünə bilərəm, düşündükləriniz bu yerlər üçün tamamilə mənasızdır, bəlkə də, burdan uzaqlarda, Sizin məmləkətdə o fikirlər yaradı. Ola bilsin, ağılınıza vursun, fikirləşəsiniz ki, Klamma məni ona görə Hansa ərə verib ki, yanına çağırması olsa, o qədər də çətinlik çəkməyim. Hə, bundan o yana ayrı heç nə düşünə bilməzsiniz. Klammməni birçə himlə çağırırsa, yanına yüyürə-yüyürə qaçmağıma mane olan bir kişi tapılsaydı ki? Giclikdir, başdan-başa giclikdir; bu cür gicliklərlə oynayanda adam özü də çaşbaş qalır.

– Xeyr, – K. dedi, – çaşbaş qalmıyaq, mən Sizin dediyiniz qədər də dərinə getməmişəm, amma düzünü desəm, az qala o cür də fikir-

leşirdim. Hələlik məni birçə şey heyətləndirir ki, Hansın qohum-əqrəbası sizin ailə qurmağınıza bu cür ümidlər bəsləyirmiş və həmin ümidlər də, həqiqətən, gerçəkləşib, hər halda üreyiniz, sağlamlığınızın bahasına da olsa, gerçəkləşib. Əlbəttə, Klamma olan münasibətlərlə bağlı fikirlər məni rahat buraxmırdı, lakin sizin təsvir etdiyiniz çıpaqlıqda, hər halda hələlik o çıpaqlıqda yox, yəqin bunu da o məqsədlə edirsiniz ki, üstümə qışqırasınız, çünki belə şeylərdən həzz alırsız. Neynək, buyurun! Amma mən birçə şey düşünürdüm: hər halda sizin ailə qurmağınızın aşkar səbəbi Klammməni olub. Klammməni olmasaydı, qüssəyə batmazdınız, əlinizi qoynunuza qoyub bağçada oturmazdınız, Klammməni olmasaydı, Hans Sizə rast gəlməzdi, Sizin nisgilli oturuşunuzu görməsəydi, bu hürkək oğlan Sizi dindirməyə ürək eləməzdi, Klammməni olmasaydı, Hansla birlikdə göz yaşı axıtmazdınız, Klammməni olmasaydı, qoca, mehriban meyxanaçı əmi heç vaxt Hansla Sizin bir-birinə sığınub yanaşı oturduğunuzun görməzdi, Klammməni olmasaydı, Sizin həyat marağınız sönməzdi, deməli, Hansla da ailə qurmazdınız. Görürsünüz, mənçə, bütün bunların hamısında Klammməni kifayət qədər rolu olub. Amma bu heç də hamısı deyil. Onu unutmaq yolunu axtarmasaydınız, canınıza bu qədər qəsd edib işləməzdiniz, təsərrüfatı ayaq üstə qoya bilməzdiniz. Deməli, Klammməni burda da xidməti var. Lakin Klammməni həm də xəstəliyinizin səbəbidir, çünki üreyiniz hələ toyunuza qədər iztirab və həsrətdən paralanıb. İndi birçə məsələni də aydınlaşdıraraq, görək Hansın qohumlarını bu izdivaca sövq edən nəymiş. Bayaq özünüz dediniz: Klammməni aşnası olmaq elə bir şərəfdir ki, onu ömründə itirmək olmaz; deməli, onları sövq edən buymuş. Mənçə, onların bir ümidi də olub: Sizi Klamma qovuşduran xoşbəxtlik ulduzu – dediyiniz kimi o doğrudan da xoşbəxtlik ulduzu olubsa, – Sizi tərk etməyəcək, başınız üstə parlayacaq. Klammməni kimi Sizdən bu tezliklə, bu qəfilliklə üz döndərməyəcək.

– Siz bunları ciddi deyirsiniz? – Sahibə soruşdu.

– Ciddi deyirəm, – K. tələsik dilləndi, – həm də düşünürəm ki, Hansın qohumları öz ümidlərində haqlı olduqları kimi, yanıblar da və mənə elə gəlir ki, buraxdıqları səhvləri də başa düşmüşəm. Zahirən hər şey alınub, Hans var-dövlət sahibidir, gözə gəlirli həyat yoldaşı var, hörmət-izzət qazanıb, təsərrüfat borsuz-xərcsiz işləyir. Əslində isə çox şey alınmayıb, bütün varlığıyla ona vurulmuş sadə bir qızla Hans daha xoşbəxt olardı; irad tutduğunuz kimi, hərdən

meyxanada oturub özünü unutması ondandır ki, həyatını puç hesab edir, – əlbəttə, özünü bədbəxt saymır, çünki ona az-çox bələdəm – ancaq bir şey də gün kimi aydındır ki, bu yaraşıqlı, ağıllı oğlan başqa bir qadınla daha xoşbəxt, demək istəyirəm ki, daha sərbəst, çalışqan, kişisal ola bilərdi, Axı Siz özünüz də, yəqin ki, xoşbəxt deyilsiniz, dediyiniz kimi, o üç yadigarsız həyatda heç yaşamaq da istəməmisiniz, üreyiniz də xəstə. Deməli, qohum-əqrəbanın ümidi puça çıxıb, hə? Məncə, yox. Mərhəmət ulduzu başınız üstündə parlayıb, lakin onu ələ gətirməyin yolunu bilməyiblər.

– Nəyi unudublar? – Sahibə soruşdu. Arxası üstə yayxanıb oturmuşdu, gözünü tavana zilləmişdi.

– Klammin fikrini öyrənməyi, – K. dedi.

– Yənə Sizin məsələyə qayıdırıq, – sahibə dedi.

– Ya da Sizin, – K. cavab verdi. – Məsələlərimiz bir-birinə çox oxşardır.

– Nə istəyirsiniz Klammdan? – Sahibə soruşdu. Yerindən qalxıb oturmuşdu, balıncı çırpıb düzəltdi ki, dirsəklənə bilsin, birbaşa K.-nin gözünün içinə baxırdı. – Başıma gələnləri açıq danışdım ki, ordan bəzi şeyləri götürə bilərsiniz. İndi də Siz deyın görüm, Klammdan nə istəyirsiniz. Fridanı güclə dilə tutdum ki, otağına qalxsın, bura gəlməsin; qorxdum ki, yanında açıq danışmayacaqsınız.

– Mənim gizlətməyə heç nəyim yoxdur, – K. dedi. – Lakin əvvəlcə diqqətinizi bir şeyə çəkmək istəyirəm. Dediz ki, hər şeyi o saatca unudur. Birincisi, buna inanmaq istəmirəm, ikincisi də sübuta yetirmək olmaz, görünür, bu, Klammin növbəti vurğunlarının qadın ağılı ilə uydurduğu adi əfsanədən başqa, bir şey deyil. Belə səthi uydurmaya inanmağınıza təəccüblənməyə bilmərəm.

– Əfsanə deyil, – sahibə dedi, – hamısı başımıza gələnlərdən götürülüb.

– Deməli, uydurmaqla da təkzib oluna bilər, – K. dedi, – onda Sizin məsələylə Fridanın məsələsi arasında da fərq olmalıdır. Klammin Fridanı yanına çağırmadığını söyləmək çətindir, əksinə, yanına çağıraraq, amma Frida sözünü yerə salıb. Ola bilsin, hələ də onun yolunu gözləyir.

Sahibə susdu, gözünü toforinlə K.-nin üzündə gəzdirib dedi:

– Dediklərinizin hamısına sakitcə qulaq asacam. Yaxşısı budur, açıq danışın, mənə yazığınız gəlməsin. Bircə xahişim var. Klammin

adını tutmayın. İstəyirsiniz “O” deyın, istəyirsiniz başqa söz tapın, amma adını tutmayın.

– Baş üstə, – K. dedi, – ondan nə istəyəcəyimi söyləmək çətindir. Hər şeydən əvvəl, onu yaxından görmək istərdim, istərdim səsinə eşidim, sonra da öyrənim görüm, evlənməyimizə necə baxır. Edəcəyim xahiş söhbətin gedişindən asılı olacaq. Çox şey ola bilər, amma mənim üçün əsas odur ki, onunla üz-üzə dayanım. Hələlik heç bir məmurla birbaşa danışmağa girməmişəm. Deyəsən, düşündüyümdən xeyli çətin olacaq. İndilikdə çalışacağam ki, onunla fərdi şəxs kimi danışım və mənə, bunu həyata keçirmək xeyli asan olmalıdır. Məmur kimi onunla, bəlkə də, alınmaz qalaya çevrilmiş idarəsində, qəsdə, ya da, hərçənd ki bu özü də şübhəlidir, mehmanxanada danışa bildim. Fərdi şəxs kimi isə hər yanda, evində, küçədə, harda rastıma düşsə, harda üz-üzə gəlsək. Bu vaxt qarşımdakının həm də məmur olduğunu nəzərdən qaçırmayacam, lakin əsas məqsədim bu deyil.

– Yaxşı, – deyib sahibə üzünü yastıqla örtüdü, sanki nəse abırsız bir söz deyirdi. – Əlaqələrimi işə salıb Sizin Klamma demək istədiklərinizi ona çatdırsam, söz verin ki, cavab gələndə qədər özbaşına hərəkət etməyəcəksiz.

– Buna söz verə bilmərəm, – K. dedi, – xahişinizi, istəyinizi nə qədər yerinə yetirmək istəsəm də, bunu bacarmaram. Söhbət təcilidir, xüsusilə də kəndxudayla olan noticəsiz danışıqdan sonra.

– Bəhanəniz yersizdir, – sahibə dilləndi, – kəndxuda xırda adamdır. Məgər hiss etmədiz? Arvadı olmasa, bircə gün də o vəzifədə qala bilməz, hər işi arvadı görür.

– Mitsi? – K. soruşdu. Sahibə başıyla təsdiqlədi. – Ordaydı, K. – sözünü tamamladı.

– Bir söz dedi? – Sahibə soruşdu.

– Xeyr, – K. cavab verdi, – mənə elə gəlir ki, heç söz deyən adama oxşamır.

– Yox a, – sahibə dedi, – burda Siz hor şeyi tərsinə görürsüz. Nə işə: kəndxudanın haqqınızda çıxardığı hökmün heç bir mənası yoxdur, arvadıyla oturmaq danışaram. Öhdəmə götürsəm ki, Klammin cavabı ən gec bir həftəyə gələcək, gerek sözümdən çıxmayasınız.

– Bu, əsas dəlil deyil, – K. dedi. – Qərarım qətidir, lap rədd cavabı gəlsə də, ondan dönen deyiləm. Bir halda ki, qarşıma belə bir məqsəd qoymuşam, danışıqdan ötrü qabaqcadan xahiş etdirə bilmərəm.

Xahişsiz cəhd ürəkli, xoşməramlıdırsa, rədd cavabından sonra o, açıq höcətə çevrilə bilər. Bu da ki lap pis olar.

– Pis? – Sahibə soruşdu. – Elə də olsa höcətlikdir, belə də. İndi isə gedin, ürəyiniz istədiyi kimi edin. Tumanımı da mənə verin.

K.-ya məhəl qoymadan geyinib mətbəxə tələsdi. İçəridekilər xeyli vaxtdır narahatçılıq keçirirdi. Bir-iki dəfə nəfəsliyi döymüşdülər. Hətta köməkçilər bir dəfə aralayıb demişdilər ki, acından ölürlər. Orda başqa sifətlər də görünmüşdü. Həzin, çoxsəsli mahnı da eşidilmişdi.

Doğrudan da K.-nin sahibəylə söhbəti nahar hazırlanmasını xeyli ləngitmişdi, nahar hələ hazır deyildi, amma müştərilərin hamısı içəri toplanmışdı. Buna baxmayaraq, heç kəs sahibənin qadağasını pozub mətbəxə girməyə ürək eləməmişdi. Yalnız indi, nəfəslikdən pusanlar onun gəlişini xəbər verəndə qaravaşlar mətbəxə yüyürdülər və K. içəri girən kimi kəndliden çox, şəhərsayağı geyinmiş bir böyük adam, kişili-qadınli iyirmidən çox olardı, nəfəslikdən aralanıb masalara yan aldılar ki, özlərinə yer ələsinlər. Yalnız küncdəki balaca masanın arxasında uşaqları ilə ər-arvad oturmuşdu; gülərüz, göygöz, pırpızsaç, çalsaqqal kişi uşaqların başı üstündən öyilib əlindəki bıçaqla onların oxuduğu mahnıya takt tutur, çox vaxt da səslərini batırırdı; belkə də, mahnıyla onların başını qatıb acığını unutdurmaq istəyirdi. Sahibə etinasız söylədiyi bir-iki kəlməylə müştərilərdən üzr istədi, heç kəs də ona irad tutmadı. Qadın ətrafına boylanıb ərini axtardı, o içə vəziyyətin ağırlığını görüb çoxdan aradan çıxmışdı. Sonra o, ağır-ağır mətbəxə getdi, öz otağına, Fridanın yanına tələsən K.-ya heç gözünün ucuyla da baxmadı.

YEDDİNCİ FƏSİL

K. yuxarıda müəllimlə rastlaşdı. Otaq tamam tanınmaz olmuşdu, adamın gözünü oxşayırdı, bunun üçün Frida əldən-ayaqdan getmişdi. Otağın havası dəyişdirilmiş, soba ağzınacan qalanmış, döşəmə yuyulmuş, çarpayı sahmana salınmış, qaravaşların şey-şüyləri, çirkli paltarları, hətta şəkilləri də yoxa çıxmış, əvvəllər hara dönsən kirli lövhəsi üzünə işıldayan masaya ağ, toxunma örtük çəkilmişdi. İndi qonaq qəbul etmək olardı; çox güman ki, Fridanın şəhər tezden

yuduğu, sobanın yanında qurumağa asdığı K.-nin bir-iki alt paltarı heç nəyə mane olmurdu. Müəllimlə Frida masanın arxasında oturmuşdular. K. içəri girən kimi ayağa qalxdılar. Frida K.-ni öpüşlə qarşıladı, müəllim də azca təzim etdi. Həm özünü itirmiş, həm də sahibə ilə söhbətdən həyəcanlanmış K. üzrxahlıq etməyə başladı ki, indiye qədər müəllimə baş çəke bilməyib; özünü elə apardı ki, guya K.-nin gəlməməsindən narahat olan müəllim özü ona baş çəkib. Müəllimsə özünə xas bir təmkinlə, deyəsən, asta-asta xatırlamaq istəyirdi ki, haçansa onunla K. arasında görüşə bənzər bir sözləşmə olub.

– Hə, deməli, – müəllim ağır-ağır dilləndi, – iki-üç gün qabaq kilsənin həyətidə söhbət etdiyim qərib Sizmişsiz, cənab yerölçən?

– Bəli, K. kəsə cavab verdi. O vaxt təklənib yalqızlaşanda dözdüklərinə indi burda, öz otağında dözmək istəmədi. Fridaya tərəf dönüb indicə gedəcəkləri vacib qonaqlıq barədə onunla məsləhətləşdi, bu qonaqlığa imkan daxilində geyinib-gecilməliydi. K.-ni əlavə sorğu-suala tutmadan Frida yeni masa örtüyü ilə maraqlanan köməkçiləri yanına çağırdı, onlara tapşırırdı ki, kişinin əynindən çıxan paltarları, çəkmələri həyətdə tə-təmiz silib təmizləsinlər. Özü isə zivədəki köynəyi götürüb ütüləmək üçün mətbəxə getdi.

K. müəllimlə otaqda tək qaldı, qonaq yenə də sakitcə masanın arxasında əyləşmişdi; xeyli dinib-danışmadılar. K. köynəyini soyunub təknədə yuyunmağa başladı. Yalnız indi, arxasını müəllimə çevirib gəlişinin səbəbini soruşdu.

– Cənab kəndxudanın tapşırığıyla gəlmişəm, – müəllim dedi. K. tapşırığı dinləməyə hazırdı. Lakin suyun şappıltısından sözləri çətin başa düşüldüyünə görə müəllim ona yaxınlaşıb divara söykənəsi oldu. K. yuyunmağına və qarşıdakı görüşə tələsdiyinə görə ondan üzr istədi. Müəllim buna fikir verməyib dilləndi. – Siz kəndxuda cənablarına, icma qarşısında xidmətləri olan o cür yaşlı, dünya-görmüş, hörmətli bir adama qarşı kobudluq eləmişiz.

– Kobudluq elədiyimdən xəbərim yoxdur, – K. qurulan-qurulan dedi, – amma orası düzdür ki, qılıqlı davranmamışam və heç davranmaq da istəməmişəm, çünki söhbət qəddar idarə üsulunun insan həyatı ilə oynamasından, mənim kimi bir adamın varlığından gedir, bu üsulun incəliklərini Sizə başa salmağa ehtiyac duymuram, çünki özünüz onun işlək bir üzvüsüz, çarxın bir dişı də Sizsiz. Kəndxuda məndən gileylənib?

– Kimə gileylənməliydi? – Müəllim soruşdu. – Bir də lap gileylənməyə adam olsa da, gileylənərdimi? Onun dediklərinə əsasən, danışığlarınızdan bir protokol tutmuşam, kəndxuda cənablarının yaxşılıqlarına, Sizinse cavablarınıza ordan bələdəm.

K. Fridanın harasa qoyduğu darağı axtara-axtara dedi:

– Necə? Protokol? Söhbətdə iştirak etməmiş adam mənsiz protokol bağlansın? Yaxşı deyil axı. Özü də protokol niyə? Yəqin bu, rəsmi söhbətiydi?

– Xeyr, – müəllim dedi, – yarırəsmi, elə protokol da yarırəsmi protokoldur; ona görə tutuldu ki, bizlərdə hər işdə nizam-intizam olmalıdır. Hər halda yazılıb hazırdır. Sizə də qətiyyəni şərəf gətirmir.

Sürüşüb çarpayığı düşmüş darağı axır ki, tapan K. sakitcə dilləndi:

– Qoy yazılsın, qoy hazır olsun. Elə bunu deməyə gəlmişdiniz?

– Xeyr, – müəllim cavab verdi, – avtomat-zad deyiləm ki? Nə düşündüyümü deyə bilmərəm?! Mənə verilən tapşırıq kəndxuda cənablarının yaxşılıqlarının növbəti sübutudur; nəzərinizə çatdırım ki, belə yaxşıltığı mən qəti başa düşə bilmirəm, vəzifəm mənə məcbur edir, bu tapşırığı bir də kəndxuda cənablarına hörmətimdən yerinə yetirirəm.

Yuyunub darlanmış K. masa arxasında oturub köynəyini, paltarını gözləyirdi; müəllimin ona getirdiyi xəbəre qəti maraq göstərmirdi; həm də sahibənin kəndxudanın cılızlığı barədə dediklərinin təsirindən çıxıb bilmirdi.

– Yəqin, gün günortadan əyilib? – K. soruşub gedəcəyi yolu fikrində canlandırdı, sonra da sözünü düzəldib əlavə etdi. – Kəndxudadan nəse demək istəyirdiz.

– Elədir, – müəllim çiyinlərini çəkib dilləndi, sanki bununla şəxsi cavabdehliyi silkləyib çiyindən tökmək istəyirdi. – Kəndxuda cənabları ehtiyat edir ki, barənizdə qərar çıxana qədər özbaşınalıq edib nəse düşünülmemiş bir iş görərsiniz... Mənə qalsa, nə istəyirsiniz edin. Biz sizi öz qanadında saxlayan mələk deyilik, öhdəmizə götürməmişik ki, hara getsəniz dahnızca qaçaq. Hə, yaxşı. Kəndxuda cənabları ayrı fikirdədir. Qərarın çıxarılmasını tələsdire bilməz, bu, qraf üsul-idarəsinin işidir. Lakin öz təsir dairəsində o, Sizə hələlik sözün əsil mənasında gözəl bir təklif etmək istəyir, onu necə qarşılamağınız öz işinizdir: hələlik sizə məktəbdə xidmətçi vəzifəsini tapşırmaq istəyir.

Edilən təklifə K. əvvəlcə fikir vermədi, amma sonra təklif onda müəyyən maraq oyatdı. İşarə vurulurdu ki, kəndxudanın fikrinə K. özünü müdafiə üçün müəyyən işlərə əl ata bilər, bundan qorunmaqdan ötrü kəndxuda da müəyyən məhrumiyyətə hazır dayanıb. Gör bu işi necə də ciddi qəbul ediblər! Bir az əvvəl protokol tutmuş, hazırda xeyli vaxtdır oturub onu gözləyən müəllimi, görünür, kəndxuda birbaşa bura göndərüb. K.-ni fikirlərə qerq edən müəllim sözünə davam etdi:

– Mən etirazımı bildirdim. Kəndxudanın nəzərinə çatdırdım ki, indiye qədər məktəbdə xidmətçiyə ehtiyac olmayıb; kilsə qulluqçusunun arvadı vaxtdan-vaxta sinifləri yığışdırır, müəllimə froylayn Qıza da ona nəzarət edir. Uşaqların əzab-əziyyəti bəsimdir, xidmətçi ilə artıq çəno-boğaz etməyə halım yoxdur. Kəndxuda cənabları cavab verdi ki, buna baxmayaraq, məktəb çox vaxt təmiz olmur. Mən də bildirdim ki, düzünü bilmək istəsə, heç də elə deyil. Sonra da əlavə etdim: guya o kişini xidmətçi kimi işə götürsək, yaxşı olacaq? Əminəm ki, yox. Nəzərə alsaq ki, belə işlərdən başı çıxmır, həm də məktəbin vur-tut ikicə sinif otağı var, əlavə tikilisi yoxdur, xidmətçi də öz ailəsiylə həmin otaqlardan birində yaşayacaq, yatacaq, bəlkə də, elə bişirib-düşürəcək, onda natəmizlik daha da artacaq. Ancaq kəndxuda cənabları başa saldı ki, bu iş dar gününüzdə Sizə çörək ağacıdır, buna görə də dərindən-qabıqdan çıxıb öhdəsindən gələcəksiniz; kəndxuda cənabları daha sonra dedi ki, Sizinlə yanaşı biz arvadınızın da, köməkçilərinizin də qüvvəsindən istifadə edəcəyik, çalışacağıq ki, nəinki məktəb, hətta bağça da səliqə-sahmanla olsun. Mən bunların hamısını çox asanca təkzib etdim. Axırda kəndxuda cənabları Sizin xeyrinizə heç nə deyə bilmədi, eləcə gülüb bildirdi ki, Siz yerölçənsiniz, ona görə də bağdakı ləkləri daha qəşəng, daha düz sala bilərsiniz. Hə, zarafatla deyilən sözə də bəhanə getirmək çətindir, odur ki, həmin tapşırıqla bura gəlmişəm.

– Havayı özünüze əziyyət verirsiniz, cənab müəllim, – K. dedi. – O yeri tutmaq heç ağıma da gəlmir.

– Lap əla, – müəllim dilləndi, – əladan əla, deməli, sözsüz-söhbətsiz birbaşa boyun qaçırırsız, – şlyapasını götürdü, baş əyib getdi.

O gedən kimi sınıq sınıq sallamış Frida içəri girdi, köynək ütlənmemişdi, suallara cavab verməyə halı yoxuydu; fikrini dağıtmaq

üçün K. müəllimdən söz saldı, onun təklifini dedi, bunu eşidən kimi Frida köynəyi çarpayının üstünə atıb bayıra qaçdı. Tezəcə də geri qayıtdı. Müəllim də yanındaydı, pərt görkəmi vardı, bu dəfə heç salam da vermədi. Frida ondan xahiş etdi ki, bir az səbrini bassın, görünür, bu xahişi yolda bir neçə dəfə etmişdi, sonra K.-ni yan qapıdan çəkib qonşu çardağa çıxartdı, – bu qapını K. indiyə qədər görməmişdi – orda həyəcandan nəfəsi tengiyə-tengiyə başına gələnləri danışmağa başladı. K. ilə söhbətdə əməllərini boynuna almağına hirsələnən, xüsusilə də Klammla söhbətdən onu çəkirdə bilməyib, ona güzəştə gedib özünü alçaltdığına hiddətlənən və bununla, özünün dedi ki, soyuq, yersiz etirazdan başqa, heç nəyə nail olmayan sahibə qərara alıb ki, onları saxlamasın. K.-nin, doğrudan da qəsrle əlaqəsi varsa, qoy çalışıb tezliklə onu işə salsın, çünki günü bu gün, elə indicə çıxmalıdır və yalnız idarənin birbaşa əmrindən, təkidindən sonra onları təzədən bura buraxa bilər; amma orasını da bilsinlər ki, iş o yerə gəlib çıxmıyacaq, çünki onun da əlaqələri var, lazım gəlsə, o da hara əl atmağın yolunu bilir. Əslinə qalsa, K. meyhanaya ərinin maymaqlığından düşüb, onsuz da bura ona son sığınacaq deyil, çünki elə bu gün tezdən sinəsinə döyüb ki, gecələməyə yeri var. Əlbəttə, Frida burda qalacaq, K.-ya qoşulub getsə, sahibə özünü dünyanın ən bədboxt məxluqu sayar, həmin fikri ağlına gətirəndə ağlayıb, ocağın yanında yerə çöküb, yazıq qadın, ürəyi də xəstə! Bütün bunların hamısı, ən azı təsəvvüründə, Klammla haqqında şirin xatirələrinə kölgə salırsa, başqa cür hərəkət edə bilərdimi?! Sahibənin halı, bax, bu cürdür. Əlbəttə, Frida da K.-dan əl çəkən deyil, hara getsə, o da gedəcək, nə çovğuna baxandır, nə də borana, bu barədə bir kəlmə də söz ola bilməz, amma hər halda ikisinin də vəziyyəti çıxılmazdır, ona görə də kəndxudanın təklifinə ürəkdan razıdır, lap K.-ya yaraşmayan iş olsa da, hər halda hələlik işdir, burasını özləri də təkrar-təkrar qeyd edirlər; vaxt qazanarlar, son hökm xeyirlərinə olmasa, asanlıqla ayrı bir imkan taparlar.

– Dar ayaqda, – Frida K.-nin boynuna sarılıb səsinə qaldırdı, – çıxıb gederik, nədir bizi bu kənddə saxlayan? Hələlikse, əzizim, gəl bu təklifdən boyun qaçırmayaq, hə. Müəllimi mən geri qayıtdım, təkcə “razıyam” de, vəssalam, sonra da köçüb yığışaq məktəbə.

– Yaxşı deyil axı, – K. dilucu cavab verdi, çünki mənzil məsələsi onu bir o qədər narahat etmirdi, həm də burda, divarı, pəncərəsi olmayan, hər iki tərəfdən soyuq küləyin kəsib keçdiyi bu çardaqda tuman-köynəkçək sitim-sitim sitirdi. – Otağı beləcə gözəl-göyçək bəzəmişən, indi də çıxıb-gedək?! O işə girmək ürəyimdən olmayacaq, qəti olmayacaq, elə indinin özündə bu müəllimçənin qarşısında alçalmağı özümə qəti sığışdırı bilmirəm, deyirsən, hələ başıma böyükçəlik də eləsin?! Azca da burda qala bilsəydik! Bəlkə, vəziyyət elə bu gün günortadan sonra dəyişəcək! Heç olmasa, sən qala bilsəydin, gözlemək olardı, müəllimə də nəse ikibaşlı bir cavab verərdik. Lazım gəlsə, mən özümə yatacaq yeri tapardım, doğrudan, taparam, lap Bar...

Frida əlini onun ağzına tutdu:

– Təkcə onu dilinə gətirmə, – qorxulu-qorxulu dilləndi, – yalvarıram, bir də dilinə gətirmə. Söz verirəm ki, bir sözünü iki eləməyim. İstəsən, lap sensiz də burda qalaram, nə qədər ağır olsa da, qalaram. Düz iş görməsək də, istəsən, onun təklifini də rədd edərək. Bilirsənmi, bu gün axşama kimi axtarib başqa yol tapsan, məktəbdəki o işdən bu saatca imtina edərək, aydındır ki, heç kəs də bizə mane olmazdı. Müəllimin qarşısında alçalmağa qalanda isə, bu iş mənim boynuma, elə edərdəm, alçalmazsan, özüm onunla danışaram, sən dinməz-söyləməz otursan, gələcəkdə də belə edərək, özün istəməsən, danışdırmazsan, əslində onun təbəçiliyində təkcə mən olaram, bəlkə, heç mən də olmadım, çünki zəif damarına bələdəm. O yerə razılaşsaq, heç nə itirmərik, amma rədd etsək, çox şey itirərik; özü də bu gün qəsrdən bir şey əldə eləməsən, heç yerdə, lap təkcə özünə də heç yerdə yatacaq tapa bilməyəcəksən, elə sığınacaq ki, gələcək arvadın kimi mən onun xəcalətini çəkməyim. Sığınacaq da tapmasan, tələb edəcəksən ki, mən isti otaqda yatım, sən də gecənin gözü soyuqda-qarda çöldə sitəsən?

Bayaqdan qollarını sinəsinə çarpazlamış K. özünü isitmək üçün əlləriylə kürəyini döyəclədi.

– Onda təklifi qəbul etməkdən başqa çarəmiz qalmır, – dedi. – Gedək!

Otaqda özünü sobanın yanına saldı, müəllimi heç vecinə də almadı; o, masanın arxasında oturmuşdu, saatını çıxarıb dedi:

– Vaxt keçib.
– Keçsə də, ümumi razılığa gələ bildik, cənab müəllim, – Frida dedi, – razıyıq.

– Oldu, – müəllim dindi, – amma o yer yerölçən cənablarına təklif olunur. Sözü də o özü deməlidir.

Frida K.-nin köməyinə çatdı:

– Əlbəttə. Qəbul edir, elə deyil, K.?

Beləliklə, K. öz razılığını adicə “hə” kəlməsi ilə məhdudlaşdırma bildi, bu kəlmə də müəllimdən çox Fridaya deyilmişdi.

– Onda, – müəllim dilləndi, – bircə şey qalır ki, işinizin nədən ibarət olduğunu da deyəm, bu məsələdə də birdəfəlik razılığa gələk. Siz, cənab yerölçən, hər gün sinif otaqlarını təmizləyib sobaları qalamalısınız, binadakı xırda təmir işlərini görməlisiz, məktəb, idman əşyalarının sınıq-salxaqlarını bərpa etməlisiz, məktəbin yolunu qardan təmizləməlisiz, istilər düşəndə isə bağçılıq işinə baxmalısınız. Bunun əvəzində yaşamaq üçün sinif otaqlarından istədiyinizi seçə bilərsiniz; amma hər iki otaqda eyni vaxtda dərs olmazsa. Siz dərs keçiləcək otaqda yaşayırsızsa, onda təcili o biri otağa köçməlisiz. Məktəbdə biş-düş etmək olmaz, əvəzində Siz də, Sizinkilər də icmanın hesabına burada meyxanada yeyəcəksiniz. Görək özünüzi elə apararsız ki, məktəbin ad-sanına xələl gəlməsin, xüsusilə də uşaqlar dərs vaxtı heç zaman Sizin ailə tamaşalarınızın şahidinə çevrilməsinlər, bunları elə-belə deyirəm, özünüz savadlı adamsız, hər şeyi başa düşürsüz. Bununla bağlı bir şeyi də nəzərinizə çatdırım ki, çalışacağıq, froylayn Fridayla münasibətinizi imkanca tez rəsmiləşdirək. Bütün bunlar barədə, bir də bəzi xırda-para məsələlərin həlli üçün müqavilə bağlanmalıdır, onu da Siz elə məktəbə köçən kimi imzalamalısınız.

Deyənlər K.-ya o qədər mənasız gəldi ki, sanki ona qəti doxli yoxuydu, hər halda onu heç nəylə özünə bağlaya bilmirdi; təkcə müəllimin özünü dartmağına dözə bilmirdi, ona görə də dilucu dedi:

– Hə, hə, adi, lazımsız öhdələrdir.

Frida bu sözləri ört-basdır etmək məqsədilə donluğun miqdarını soruşdu.

– Donluq verilib-verilməməsi, – müəllim dedi, – biraylıq sınaq müddətindən sonra aydınlaşacaq.

– Axı bizə çətin olacaq, – Frida cavab verdi. – Pulsuz-parasız ailə quraq, heç nədən ev düzəldək deyirsiniz?! Cənab müəllim, icmaya müraciətlə kiçik bir donluq üçün xahiş edə bilməzdik? Necə məsləhət görürsünüz?

– Xeyr, – həmişə üzünü K.-ya tutan müəllim dilləndi. – Belə müraciətin o vaxt səlahiyyəti olar ki, onu mən irəli sürəm, mən də ki sürən deyiləm. Bu yerin verilməsi Sizə qarşı ən böyük mükafatdır, ondan da görək ictimai məsuliyyətini başa düşüb sui-istifadə etməyəsən.

K. axır ki, iradəsinin əksinə sözə qarışdı:

– Lütflərlə gələndə, cənab müəllim, mənə, yanılırsız. Əksinə, mən Sizə minnət qoymalıyam.

– Xeyr, – müəllim qımışıb dedi, axır ki, K.-ni dinməyə məcbur etmişdi. – Bu barədə dərşimi pis almamışam. Bizə nə yerölçən, nə də məktəb xidmətçisi gərəkdir, artıq yükdür, boğazımızdan asılıb. Görək oturub baş sındıram, görəm xərcləri icma qarşısında əsaslandırma bilərəm. Düzünə qalsa, ən yaxşı yol oydu ki, öz tələbini qoyasan ortaya və heç nə də əsaslandırmayasan.

– Mən də bu fikirdəyəm, – K. dedi, – niyə mənə iradənin əksinə işə götürəsiniz. Xeyli baş sındırmalı olsanız da, götürməlisiz. Əgər kimisə işə götürürlərsə, işə götürülən adam da buna razılaşmırsa, deməli, minnəti də o qoymalıdır.

– Qəribədir, – müəllim dedi, – Sizi işə götürməyə bizi məcbur edən nəymiş görəsən? Kəndxuda cənablarının yumşaq, həddən artıq yumşaq ürəyi. Siz, cənab yerölçən, yararlı xidmətçi olana qədər bəzi xülyalarınızdan əl çəkəsi olacaqsınız. Təbii ki, bu cür danışığın aylığın verilməsinə də təsiri olmayacaq. Təəssüf ki, bir şey də mənə aydın oldu: bu cür rəftarla, belə davranışla asan yola gedə bilməyəcəyik; xeyli vaxtdır mənimlə – baxıram, heç gözlərimə də inanmıram – tuman-köynəkçək söhbət eləyirsiniz.

– Hə, elədir, – K. qaqqıldayıb güldü, əlini əlinə vurdu, – ax, bu köməkçilər, adamın canını boğazına yığırlar! Harda itib-batdılar?

Frida qapıya yüyürdü: K.-ni dindirməyin mümkün olmadığını görən müəllim Fridadan haçan köçəcəklərini soruşdu.

– Elə bu gün, – Frida cavab verdi.

– Onda sabah gəlib yoxlayaram, – deyib o li ilə onu salamladı, Fridanın özünə açdığı qapıdan keçib getmək istəyirdi ki, şey-şüylərini gətirib otağı yenidən bəzəmək istəyən qaravaşlarla toqquşdu. Heç

kəsin qarşısından çəkilmək istəməyən qızların arasından sivişib keçəsi oldu, Frida da onun arxasınca çıxdı.

– Bir az tələsmisiz, – K. onlara bu dəfə çox mehriban müraciət etdi, – biz hələ getməmiş yerləşmək istəyirsiniz? – Cavab vermədilər, bağlamalarını utancaq-utancaq silkələdilər, K.-ya tanış olan çirkli cırcında sallanıb tökülməyə başladı. – Görünür, pal-paltarınız ömründə su üzü görməyib, – K. dilləndi, dediklərində nə hirs vardı, nə kinayə, əksinə, azca məhrəmlik duyulurdu. Qızlar bunu hiss edib o saatca irişdilər, heybətli ağızlarındakı sağlam, gözəl, yırtıcı dişlərini göstərüb bərkdən güldülər. – Yaxşı, gəlin, yerləşin, onsuz da öz otağınızdır. – Amma qızlar hələ də tərəddüd etdiklərindən K. birinin qolundan tutub irəli çəkmək istədi. Lakin tezəcə də buraxdı, çünki ikisi də ona heyrətlə nəzər saldı, bir-birilə müəmmalı baxışandan sonra da gözlərini K.-dan çəkmədilər. – Doyunca baxdınız, bəsinizdir, – K. xoşagəlməz bir duyğunu özündən uzaqlaşdırıb Fridanın gətirdiyi paltar, çəkməni aldı, geyinməyə başladı. Köməkçilər də Fridaya qoşulub çəkine-çəkine içəri girmişdilər. K. Fridanın onlara qarşı olan səbrini nə əvvəllər başa düşürdü, nə də indi. Paltarları heyətdə təmizləməyə göndərdiyi köməkçiləri Frida xeyli axtarandan sonra nahar masasının arxasında tapmışdı, çirkli paltar qucaqlarına basıb arxayınca oturmuşdular, axırda onu qız özü təmizləyəsi olmuşdu; hamının öhdəsindən gələ bilən Frida onlara güldən ağır söz demədi, üstəlik hələ yanlarında bu böyük saymazlığı xırdaca bir zarafat adlandırıb yarınarına hansınınsa yanağına yüngülcə bir-iki sille ilişdirdi. K. bunun üstündə onu danlamaq istədi. Ancaq indi gec idi, yol üstündeydi.

– Köməkçilər qalsın, köçdə kömək etsinlər, – K. dedi.

Lakin onlar razılaşmadılar; qarınlarını doldurmuşdular, kefləri kök idi, bir az hərəkət etsələr, pis olmazdı. Amma Frida deyəndə ki, “elədir, siz qalarsız”, hər ikisi təslim oldu.

– Hara getdiyimi bilirsən? – K. soruşdu.

– Bəli, – Frida cavab verdi.

– Bunu bilə-bilə getməyimə mane olursan?

Hələ o qədər əngələ rast gələcəksən, – Frida dilləndi. – Deməyimim xeyri nədir! – K.-nı öpdü, kişi günorta nahar etmədiyinə görə aşağıdan gətirdiyi çörək, kolbasa bükülüsünü ona verdi, yadına saldı ki, bir də bura qayıtnasın, məktəbə gəlsin, sonra əlini kişinin kürəyinə qoyub onu qapıya qədər ötürdü.

K. isti otaqdakı qaravaş və köməkçilərin basabasından canını qurtardığına əvvəlcə sevindi. Çöldə yüngül şaxta vardı, qar borkimış, yerimək asanlaşmışdı. Təkcə hava qaralmağa başlamışdı və o, addımlarını yeyinlətdi.

Cizgiləri toranlıq içində artıq əriməyə başlayan qəsr həmişəki kimi lal-dinməz dayanmışdı. K. hələ indiyə qədər orda azca da olsa həyat şərtisi görməmişdi, bəlkə də, uzaqdan nəse görmək mümkün deyildi, ancaq yenə də göz görməyi tələb edir, sakitliyə dözə bilmirdi. K. qəsre diqqət yetirəndə hərdən ona elə gəlirdi ki, kirimişcə oturub qarşısına baxan bir adamı görür, sanki həmin adam nə xəyala dalıb, nə də hər şeydən təcrid olunub, əksinə, elə sərbəst, elə qayğısızdır ki, sanki yer üzündə ondan başqa heç kəs yoxdur və heç kim də onu görmür, amma hər halda bilir ki, ona göz qoyan var, bu isə onun dincliyinə dəyib-toxunmur və doğrudan da – bilmək olmurdu, səbəbdir, yoxsa nəticə – baxanın gözləri qorar tuta bilmir, sürüşüb yan keçirdi. Bu gün erkən düşən qaranlıqla bu təəssürat daha da möhkəmlənmişdi, nə qədər çox baxsa, bir o qədər az şey görür, hər şey bir o qədər qaranlığa qerq olurdu.

K. işıqları hələ yandırılmamış mehmanxanaya çatan kimi birinci mərtəbədəki pəncərələrdən biri açıldı, sifəti tər-təmiz qırılmış kök, cavan bir adam kürklü-mürklü əyilib çölə baxdı və pəncərədən çəkilmedi. Deyəsən, heç başını yüngülcə tərpətib K.-nın salamını da almadı. K. dəhlizdə də, bufetdə də heç kəsə rast gəlmədi, köhnə pivənin qoxusu keçən dəfəkindən də pis idi. “Körpüyə” mey-xanasında belə şeyə yol verməzdilər. K. o saat keçən dəfə Klamma baxdığı qapıya doğru yönəldi, ehtiyatla dəstəyi çəkdi, lakin qapı bağlıydı; sonra dövdənib gözlük olan yeri axtarmağa başladı, ancaq görünür, qapağı elə düzəltmişdilər ki, dövdənməklə tapa bilməzdin, ona görə də kibrit yandırdı. Kimsə qışqırıb onu diksindirirdi. Qapı ilə piştaxtanın arasındakı küncdə, sobaya yaxın yerdə cavan bir qız uşağı büzüşüb oturmuşdu, kibritin işığında güclə açdığı yuxulu gözlərini ona zilləmişdi. Yəqin Fridanın yerinə götürdüləri qızıydı. Qız özünü ələ alıb işığı yandırdı, sifətindəki ifadə bayaqkindən də acıqlıydı. K.-nı tanıdı.

– Ah, cənab yerölçəndir, – gülümsəyib əlini K.-ya uzatdı və özünü toqdim etdi. – Adım Pepidir.

Alyanaq, sağlam, balaca bir qız idi, qızılı-sarışın topa saçlarını hörüyə vurmuşdu, qıvrıq birçəkləri yumru yanaqlarına dəyirdi, oynində boz, parıltılı parçadan yaraşıqsız, hamar, uzun paltar vardı, ətəyi uşaq əliylə tikilmiş kobud ipək lentlə büzülüb daralmışdı, tər-pənəndə hərəkətinə xeyli mane olurdu. Qız Fridadan hal-əhval tutdu, soruşdu ki, tezmi qayıdacaq, Sualın altında nəse bir niyyət gizləndirdi.

– Frida gedən kimi mənə çağırıb gətirdilər, çünki bura hər yetəni götürmək olmaz, ona qədər mehmanxanada otaqlara baxırdım, amma iş yerimi dəyişməyim qəti ürəyimcə deyil. Burda axşamlar, gecələr çox iş olur, adam yorulub əldən düşür, mən çətin dözərəm, Fridanın çıxmağına heç də təəccüblənmirəm.

– Frida işindən çox razıydı, – K. Fridayla Pepi arasındakı fərqi onun nəzərinə çatdırmaq məqsədiylə dilləndi, çünki qız bu fərqi qəti görmək istəmirdi.

– Hər deyilənə inanmayın, – Pepi cavab verdi. – Frida özünü sındırmamağı bacarır, heç kos ona tay olammaz. İstədiyini etiraf etməz və bunu da heç kimə sezdirməz. Axı bir neçə il burda bərabər işləmişik, həmişə də ikimiz bir çarpayıda yatmışıq, amma dostluq eləməmişik, yəqin bu gün mənə heç yadına da salmır. Bəlkə də, yeganə dostu körpüdəki meyxananın sahibəsidir, elə bunun özü də böyük şeydir.

– Frida mənim nişanlımdır, – deyib K. qapıdakı gözlüyü axtardı.

– Bilirəm, elə ona görə də deyirəm. Yoxsa, bunları Sizə danışmağın nə mənası olardı?

– Başa düşürəm – K. cavab verdi. – Demək istəyirsiniz ki, belə möhkəm, qapalı bir qızı ələ gətirməyimə öyünə bilərəm.

– Bəli, – deyib Pepi razılıqla güldü, sanki Fridaya münasibətdə K.-nın gizli rəyini almışdı.

Lakin K.-nı məşğul edən, gözlüyü axtarmaqdan yayındıran qızın sözləri yox, onun burda işləməsi, bu yerə gəlməsiydi. Doğrudur, Fridadan xeyli cavandı, lap uşağa oxşayırdı, geyimi də gülməliydi, yəqin ki, bufətdə işləyən qızın nələrə qadir olduğu barədə yanlış, şişirdilmiş təsəvvürə uyğun olaraq belə geyinmişdi. Bu cür düşünməkdə, bəlkə də, haqlıydı, çünki ona qəti yaraşmayan bu yeri təsadüfən, asanlıqla əldə etmişdi, özü də müvəqqəti, hətta ona Fridanın komərindən asdığı dəri kisoni də etibar etməmişdilər. İşindən zahiri

narazılığının özü də bir uydurmaydı. Beləcə uşaqlıq ağına baxmayaraq, yəqin ki, onun da qəsrə əlaqəsi vardı; yalan danışmırdısa, otaq qulluqçusu olmuşdu; xeyrini-şərini bilmədən günlərini burda uyqu içində keçirmişdi. İndi bu balaca, gonbul, azca girdələnmiş bədəni qucaqlamaq K.-ya heç nə verməzdi, amma çox ötori bir təmas qarşıdakı ağır yolda onu xeyli ürekləndirərdi. Kim bilir, bəlkə də, hər şey Fridayla alındığı kimi oldu? Yox, yox, burda məsələ tamamilə başqa cürdür. Bunu başa düşmək üçün təkəcə Fridanın baxışını göz önünə gətirmək kifayətədi. K. heç vaxt Pepiyə toxunmazdı. Ancaq bununla belə yenə də bir anlığa gözlərini gizlədəsi oldu, qız ona elə acgözlüklə baxırdı ki!

– İşığı yandırmaq olmaz, – deyib Pepi çırağı söndürdü, – bayaq ona görə yandırdım ki, mənə qorxutduz. Yaxşı, nə axtararsız burda? Fridanın yadından nəse çıxıb?

– Hə, – deyib K. qapını göstərdi, – bu yan otaqda olmalıdır, masa örtüyüdür, ağ, əldətoxunma.

– Hə, özü toxuduğu. Yadıma gəlir, qəşəng toxumuşdu, bir az mən də kömək eləmişdim, ancaq gerek bu otaqda olmasın.

– Frida deyir, burda olmalıdır. İçəridə adam varmı?

– Xeyr, yoxdur, – Pepi cavab verdi. – Bura böyükklərin otağıdır, hərdən oturub yeyib-içirlər, daha doğrusu, o məqsədə nəzərdə tutulub, amma çoxusu üst qatdakı otaqlarda qalır.

– Bilsəm ki, içəridə heç kəs yoxdur, – K. dedi, – keçib axtarardım. Ancaq bilmək olmaz; məsələn Klammi çox vaxt orda oturur.

– İndi yoxdur, dəqiq yoxdur, – Pepi dedi, – bir azdan çıxıb gedir, həyətdəki kirşə onu gözləyir.

Bunu eşidən kimi K. kirimişcə piştaxtadan aralandı, dəhlizdə çıxışa doğru getmək əvəzinə binanın içinə tərəf yeridi, bir-iki addımdan sonra həyətdə çıxdı. Bura necə də sakit, necə də gözəliydi! Üç tərəfdən evə bitişik, bir tərəfdən də iri, ağır, darvazalı hündür, ağ bariylə küçəyə çıxan dördkünc həyət, K.-nın indiye qədər görmədiyi yan küçə. Qarşı tərəfə nisbətən ev həyətdən baxanda xeyli uca görünürdü, ən azı birinci mərtəbəsi hündür tikilmişdi, azman görkəmi vardı, mərtəbə uzununa taxta qalereya ilə bağlanmışdı, yalnız yuxarıda, bir insan boyu hündürlükdə yarıq qoyulmuşdu.

K. ilə üzbəüz, amma xeyli çəpəki, orta tağın küncündə, qarşıdakı yan darvazanın bitişdiyi yerdə qapısız, açıq bir girocək vardı.

Girəcəyin ağzında iki at qoşulmuş qara, örtüklü bir kirşə dayanmışdı. Burda kirşəçidən başqa, heç kəs gözə dəymirdi, onun da varlığını K. qaranlıqda uzaqdan görə bilməzdi, sadəcə təsəvvür edirdi.

Əllərini cibinə qoyub ehtiyatla ətrafına boylana-boylana divarın dibiyə həyətin iki tərəfini dolaşdı kirşənin yanına çatdı. Kirşəçi o dəfə bufetdə gördüyü kəndçilərdən biri idi, kürkə bürünmüşdü, ona doğru gələn K.-ya etinasız-etinasız tamaşa edirdi, sanki harasa gedən pişiyin cəhliminə baxırdı. K. yanında ayaq saxlayıb onu salamlayanda da, hətta qaranlıqdan peyda olmuş adamdan hürküb narahat olan atları sakitləşdirəndə də yerindən qımıldanmadı. Onun bu hərəkəti K.-nin ürəyincə oldu. Divara söykənib yeməyini çıxartdı, ona yol azuqəsi qoymuş Fridanı yadına saldı, binanın içərilərinə boyladı. Düzbucaqlı kimi kəsilmiş pilləkən aşağıya enirdi, alt tərəfdən alçaq, lakin çox dərinə görünən bir keçidlə kəsişirdi; hər yan tər-təmiz, dümağ ağardılmış, iti, düz xətlərlə həddləşmişdi.

Gözləmə K.-nin düşündüyündən çox çəkdi. Çörəyini çoxdan yeyib qurtarmışdı. Soyuq iliyinə işləyirdi, toranlıq qatı qaranlığa çevrilmişdi. Klammsa hələ də gəlmək bilmirdi.

– Hələ çox çəkər, – kimse qəflətən boğuş bir səslə, sanki K.-nin qulağının dibində dilləndi, kişi diksinən təhər oldu. Kirşəçiydi, elə bil yuxudan ayrılmışdı, gərnəşib ağız dolusu əsnəyirdi.

– Nə çox çəke bilər? – K. az qala minnətdarlıqla soruşdu, çünki onu tükənmək bilməyən üzücü sakitlikdən, gərginlikdən qurtarmışdılar.

– Nə qədər ki Siz burdasınız, – kirşəçi dilləndi. K. onu anladı, amma sual da vermədi, fikirləşdi ki, qarşısındakı dikbaş kişini, bəlkə, bu yolla danışdırma bildi. Qaranlıqda kiməsə cavab verməmək yaman haldan çıxarır. Doğrudan da, kirşəçi azca susandan sonra soruşdu:

– Konyak istəyirsiniz?

– Bəli, – təklifin şirinliyindən məst olmuş K. fikirləşmədən cavab verdi, çünki canında bir üşütmə vardı.

– Onda kirşənin qapısını açın, yan cibdə xeyli şüşə var, onlardan birini götürün, içib qalanını da mənə ötürün. Kürk əl-ayağıma dolaşsın, aşağı enə bilmirəm.

Bu cür buyruğu yerinə yetirmək K.-ya ağır gəlsə də, artıq kirşəçiyə bağlandığından deyilənə əməl etməli oldu, heç Klammin onu burda görə biləcəyini də vecinə almadı. Enli qapını açdı, iç cibdəki

şüşəni elə burdanca dartıb çıxara bilərdi, amma açıq qapı onu kirşənin içərilərinə doğru elə bir qüvvəylə dartdı ki, özünü saxlaya bilmədi, birçə anlığına da olsa, orda oturmaq istədi. Sürüşüb içəri keçdi. Bura həddən artıq istiydi, örtməyə ürək etmədiyi qapı aralı qalsa da, kirşə soyumaq bilmirdi. Qəti bilinmirdi ki, oturmaqda öyləşmisən, hər yana örtük, yumşaq döşəkçə, kürk döşənmişdi, hansı səmtə çəksən, hara uzansan, yumşaq, isti palazın içinə quylanırdın. Başını döşəkçəyə söykəyib qollarını yana açdı, kirşədən birbaşa qaranlıq binaya baxmağa başladı. Klammin gəlişi niyə belə uzun çəksin? Bayaقدan soyuqda durduğundan içəridəki istilikdən məst olmuş K.-nin ürəyindən keçdi ki, kəş Klammin tezliklə gələydi. “Onu bu vəziyyətdə görməyə yaxşıdır” fikri beynində indi dumanlı, yüngül bir maneə kimi canlanırdı. Bu unutulmuşluğa kömək edən bir şey də kirşəçinin rəftarıydı, axı K.-nin içəridə olduğundan xəbərdarıydı, amma hələlik nə çağırır, nə də konyak istəyirdi. Çox sağ olsun, axı K. da ona qulluq göstərmək istəyirdi. Halını pozmadan, ağır-ağır başqa cibə əl atdı, açıq qapıdakı yan cibə yox, arxadakı bağlı cibə. Nə fərqi vardı, elə bu da şüşəylə doluydu. Birini çıxartdı, burub ağzını açdı, özündən asılı olmadan gülümsədi, elə şirin, elə məstədicə qoxusu vardı ki! Sanki sevdinin adamdan tərif, xoş söz eşidirsən, amma heç özün də bilmirsən söhbət nədən gedir və bilmək də istəmirsən, yalnız xəyalən özünü suçlu sayırsan ki, danışan odur.

Konyakdır ki?! – K. təəddüdlə içində dindi, duruş gətirə bilməyib dadına baxdı. Hə, qərribə də olsa, konyak idi, adamın içini yandırır qızdırırdı. İçəndə adam necə də dəyişirmiş! Bu cür şirin qoxulu mehlul kirşəçiyə qismət olsun! – Belə də iş olar? – K. özünə irad tutmuş kimi ürəyində soruşub bir də içdi.

Elə bu vaxt – K.-nin başı içməyə qarışmışdı – işıq düşdü, hər yanda elektrik çırağı yandı, pilləkəndə, dəhlizdə, keçiddə, çöldə, girəcəyin başı üstündə. Pilləkəndən addım səsləri eşidildi, şüşə K.-nin əlindən sürüşüb düşdü, konyak kürkün üstünə töküldü, K. hoppayıb kirşədən yerə endi, qapını sıqıltıyla təzəcə örtüb bağlamışdı ki, cənablardan biri binadan çıxıb ağır-ağır ona doğru gəlməyə başladı. Yeganə təsəlli oydu ki, gələn Klammin deyildi, ya bəlkə, təsəlli yox, peşmançılığıydı? Bayaq K.-nin birinci mərtəbədə, pəncərədə gördüyü cənab idi. Cavan adamıydı, tox görkəmi, ağ bənizi, qırmızı yanaqları vardı, xeyli də ciddi idi. K. tutqun-tutqun ona baxdı, ancaq

bu tutqunluq daha çox özünə aid idi. Kaş bura köməkçilərini göndərəydi, özlərini bu sayaq aparmağı məgər K.-dan pis bacarırdılar?! Qarşısındakı cənab elo dayanmışdı, elə bil deyəcəyi sözlərə geniş sinəsində istənilən qədər hava çatışmırdı.

– Belə də dəhşət olar?! – deyib başındakı şlyapanı azca dala itələdi. Nəce? Gərək ki, cənab K.-nın kirşədə olmasından xəbərsizdi, bəs nəyə dəhşət deyirdi? Belkə, K.-nın həyətə girməsini nəzərdə tutur? – Siz hardan gəlib bura çıxmısınız? – Cənab soluğu genimiş, nəyisə dəyişdirməyin mümkünsüzlüyünü qavramış adamlar kimi xeyli astadan dilləndi. Bu, nə sualdır! Bu, nə cavabdır! K. bu adama özü öz diliyləmi deməliydi ki, o boyda ümidlə atdığı addım tamam əbəsmiş? Cavab vermək əvəzinə, kirşəyə tərəf döndü, qapını açıb papağını götürdü. Konyakın döşəməyə damcıladdığını görüb özünü danladı.

Sonra təzədən həmin cənaba tərəf döndü: kirşədə olduğunu ondan gizlətməyi heç ağına da gətirmədi, ön pisi hələ bu deyildi; ondan soruşsalar, gizlətməyəcəkdi, özü də yalnız soruşsalar! Deyəcəkdi ki, qapını açmağa kirşəçi onu sövq edib. Əslində ön pisi oydu ki, cənab qəflətən başının üstünü almışdı, vaxt tapa bilməmişdi ki, bir yanda gizlənib arxayınca Klamını gözləsin, ya da özünü olo alıb qapını bağlasın, kürkün üstündə oturub gözləsin, yaxud da kişi uzaqlaşmayana qədər ordan çıxmasın. Doğrusu, biləmməzdi ki, Klamın tezmi gələcək, gecmi, ya belkə də, gələn elə özü olacaq, onu çöldəmi, içəridəmi qarşılamaq yaxşı olar. Elədir, fikirləşməyə, ölçüb-biçməyə dəyərmiş, indi isə daha heç nə etmək olmaz, artıq hər şey arxada qalıb.

– Gedək mənimlə, – cənab əslində əmrə demədi, əmr sözlərində hiss olunmasa da, əlinin hərəkətində duyuldu, bilərəkdən etinasızlıqla əlini yüngülcə tərpəlib ona işarə verdi.

– Mən burda adam gözloyurom. – K. dedi, daha hər şeyə ümidini itirmişdi, elə-beləcə sözünü göyərdirdi.

– Gəlin, – cənab bu dəfə təkidlə dilləndi, elə bil ona çatdırmaq istəyirdi ki, burda kimisə gözlədiyini bilir.

– Axı getsəm, gözlədiyim adamı tuta bilmərəm, – K. çiynlərini atıb dilləndi. İndiyə qədər başına gələnlərə baxmayaraq, onda belə bir duyğu yaranmışdı ki, artıq nəso qazanıb, nəyisə əldə edib, bu qazanca görünən bir şey olmasa da, onu kiminsə əmriylə əldən vermək istəmirdi.

– Getsəniz də, qalsanız da, onu tuta bilməyəcəksiniz, – cənab dilləndi, sözünün canında kəskinlik yox idi, amma K.-ya elə gəldi ki, burda aşkar bir güzeşt var.

– Onda yaxşısı budur, qoy gözləyib tuta bilməyim, – K. höcət-höcət dedi, bu cavan adamın bir kəlməsiylə çıxıb getməyi özünə sığışdırmadı.

Bu söhbətdən sonra cənab başını dala atıb bir müddət gözlərini yumdu, üzünə müdriklik ifadəsi verdi, sanki bununla K.-nın keyliyindən üzüllüşüb öz ağıl dünyasına qayıtmaq istədi, axırda da ağzını azca aralayıb dilinin ucu ilə dodaqlarını yaladı və sonra üzünü kirşəçiyə tutdu:

– Atları açın.

Ağasına itaət edən, K.-ya hirsə çəpəki nəzər salan kirşəçi əynindəki ağır kürklə yərə cnəsi oldu, xeyli tərəddüdlə – sanki cənabın əmrinin dəyişməsini yox, K.-nın fikrindən dönməsini gözləyirdi – kirşəni arxaya, yan tikiliyə doğru sürməyə başladı, görünür, burda, iri darvazanın o üzündə həm atları, həm də arabanı saxlayırdılar. K. meydanı tək qaldı, bir tərəfdən kirşə uzaqlaşır, digər tərəfdənsə, K.-nın goldiyi yolla bayaqkı cənab addımlayırdı, hər ikisi də ağır-ağır, sanki bununla K.-ya göstərmək istəyirdi ki, gedənləri geri qaytarmaq indi onun əlindədir.

Belkə də, onun əlindəydi, amma bunun ona qəti xeyri olmazdı; kirşəni geri döndərmək özünün burdan qovulması demək idi. Ona görə də meydanın yeganə sahibi kimi ortada tək qaldı, bu, adamı açmayan bir qələbə idi. Gah cənabın, gah da arabasının arxasınca baxdı. Cənab qapıya çatmışdı (K. da həyətə ilk dəfə bu qapıdan girmişdi). Orda ayaq saxlayıb bir də geri baxdı, K.-ya elə gəldi ki, onun tərsliyinə narazılıq əlaməti olaraq cənab başını buladı, sonra da qısa, koskin, dönməz bir hərəkətlə çönüb dəhlizə girdi və burda gözdən itdi. Kirşəçi bir müddət həyətdən getmədi, hələ xeyli kirşəylə əlləşdi, ləngərli tövlə qapısını açdı, kirşəni dalı-dalı sürüb içəri saldı, atları açıb axura bağladı, bütün bunların hamısını tezliklə yola çıxacağına ümidini itirmiş qəradaşın, qapalı bir adama xas hərəkətlərlə yerinə yetirdi: ona tərəf ötəri də olsa nəzər salmadan bu cür lal-dinməz olloşması K.-ya ağır, bayaqkı cənabın rəftarından da ağır məzəmmət kimi gəldi. Kirşəçi axır ki tövlədə işini qurtarıb çölə çıxanda ağır, ləngərli yerışıylə həyətdən keçib böyük darvazanı

bağlayanda, qarda öz izinə baxa-baxa həmin yerləşlə geri qayıdıb tövləyə girəndə, bütün işıqları söndürəndə – daha kimə yanmalıydı ki? – və yalnız taxta qalereyanın üst yarısından süzülən işıq adamın azmış baxışını bir balaca tutub saxlayanda K.-ya elə gəldi ki, onunla bütün ilişkileri qırdılar, qabaqkılara nisbətən indi xeyli azaddır, indiye qədər ona yasaq etdikləri bu yerdə istədiyi qədər durub gözləyə bilər, hələ heç kəsin nail olmadığı bu azadlığı özü qazanıb, heç kəs də onu yerindən tərpətib qova, hətta heç dindirə də bilməz; ancaq bununla yanaşı – ən azı onda belə güclü bir inam da vardı – sanki bu azadlıqdan, bu gözləmədən, bu toxunulmazlıqdan da səfəh, ümid-siz heç nə ola bilməz.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Yerindən qopub geri binaya qayıtdı, bu dəfə divarın dibi ilə getmədi. Qarı yara-yara həyətin ortası ilə yeridi, dəhlizdə sahibkarla üz-üzə gəldi, o da K.-ni salamlayıb bufetin qapısını göstərdi. K. həmin işarəyə tabe olub içəriyə keçdi, çünki üşümüşdü, insanlardan ötrü darıxmışdı, ancaq orada aralı qoyulmuş (ayrı vaxtlar çəlləklərin üstündə əyləşirdilər.) kiçik bir masanın arxasında bayaqkı cavan oğlanın qarşısında – K.-ni haldan çıxaran bir mənzərə! – “Körpüyə” meyxanasının sahibəsini görəndə tamam özünü itirdi. Başını dala tutub dik-dik yeriyan həmişə eyni təbəssümlə gülümseyən, özünün gərəkli olmasına şəkk-şübhəsi olmayan, hər tərpənəndə hörükləri dingildəyən Pepi əldən-ayaqdan gedir, pivə, mürəkkəb, qələm gətirirdi, çünki cavan oğlan qarşısına bir dəstə kağız-kuğuz sərmış gah bunda, gah da masanın o başındakı kağızda tapdıqları məlumatları tutuşdurur, nəse yazmaq istəyirdi. Boyca ondan uca olan sahibə dodaqlarını büzüb guya dincəlirmiş kimi kirimişcə cənabə, onun kağız-kuğuzlarına tamaşa edirdi, sanki lazımlı olan şeylərin hamısını demiş və dediklərinin hamısını da yaxşı qarşılamışdılar. – Bu da yerölçən cənabları, – K.-nin gəlişini görən cənab azca başını qaldırıb dilləndi, sonra yenidən kağız-kuğuzla qurdalanmağa başladı. Sahibənin də öləri, etinasız, arxayın baxışı K.-ni silib keçdi. Pepi isə elə bil onu yalnız bufetə doğru gedib konyak sifariş edəndə gördü.

K. piştaxtaya söykəlib gözlərini ovuşdurdu, deyəsən, heç nəyi vecinə almırdı. Sonra konyakdan bir qurtum içib onu geri itələdi, görünür, xoşuna gəlməmişdi.

– Ağaların hamısı bundan içir, – bu qısa cavabdan sonra Pepi içkinin qalığını yerə tökdü, qədəhi yuyub tərəyə qoydu.

– Ağalar yaxşısını da içir, – K. dedi.

– Ola bilər, – Pepi cavab verdi, – amma mən yox.

Bununla o, K.-ni başından edib təzədən bayaqkı cənabın qulluğunda dayandı. O isə heç nə istəmədi, amma qız ordan uzaqlaşmadı, xeyli aralı dayandı, əzilib büzülə-büzülə arxasında ora-bura vurnuxdu. Kişinin başı üstündən qarşdakı kağızları gözədən keçirdi; bu, boş-boşuna adi maraqlardan, özünü gözə soxmaqdan başqa bir şey deyildi, qaşlarını düymələməklə sahibə onun hərəkətlərinə pis baxdığını gizlədə bilmədi.

Birdən sahibə elə bil yuxudan ayıldı, ətrafı dinşəyib gözlərini boşluğa zillədi. K. çevrilib yan-yörəsinə boylandı, ancaq qulağı heç nə almadı, o biriləri də, deyəsən, heç nə eşitməmişdi, lakin sahibə iri addımlarla, ayaqlarının ucunda arxa tərəfdən həyətdə açılan qapıya doğru yeridi, açar deşiyindən bayıra baxdı, sonra da içəridəkilərə tərəf dönüb barmağıyla onları yanına çağırırdı. Gözləri geniş açılmışdı, sifəti də alışıb yanırdı. Hamısı sırayla baxdı, ən çox sahibə, heç Pepi də geri qalmadı, təkcə bayaqkı cənab nisbətən etinasız görünürdü. Pepi də, cənab da tezliklə geri qayıtdılar, yalnız sahibə hələ də həyəcan içində tamaşa edirdi, az qala ikiqat oylub diz çökmüşdü, *adamda qəribo toossurat yaranırdı, elə bil açar deşiyinə yalvarırdı ki, onu çölə buraxsın, çünki bayırda görmək istədiyi artıq çoxdan yoxa çıxmışdı. Nəhayət, ayağa qalxıb əlini üzünə çəkəndə, saçlarını sıgallayıb dərinə nəfəs alanda, özünü zorlayıb gözlərini yenidən otağa, içəridəki adamlara alışdıranda K. bildiklərinə bir daha əmin olmaq xatirinə deyil, eləcə qorxduğu hücumların qarşısını almaq naminə dilləndi (onsuz da sinəsinə dağ çəkmişdilər):*

– Deməli, Klammi çıxıb getdi?!

Sahibə lal-dinməz onun yanından ötüb irəli gəldi, masa arxasındakı cənab o üzəndən bəri dilləndi:

– Hə, elədir. Siz güdməyə ara verdiyinizə görə gedə bildi. Amma çox qəribədir, ağamız yaman vasvasıdır. Hiss etdinizmi, xanım-sahibə, çimçinə-çimçinə ətrafına necə boylanırdı? – deyəsən, sahibə orasını

da hiss edə bilməmişdi, odur ki, cənab sözlünə davam etdi. – Xoşbəxtlikdən gözüne heç nə sataşmadı, kirşəçi qardakı ayaq izlərini tərtəmiz silib-süpürmüşdü.

– Xanım sahibə heç nə görməyib, – K. dilləndi, lakin bunu müəyyən məqsədlə yox, sadəcə olaraq qarşısındakı cənabın hökmlü, təkzibsiz kəlamından hirsələnib dedi.

– Bəlkə, o gedəndə qapının ağzında olmamışam, – sahibə daha çox cənabı müdafiə məqsədilə dilləndi, sonra Klamma haqq qazandırmaq üçün əlavə etdi. – Əslində inanmıram ki, bu qədər vasvası olsun. Əlbəttə, hamımız ondan nigaranıq, onu qorumağa çalışırıq, buna görə də güman edirik ki, vasvasıdır. Bu cür yaxşıdır, yəqin Klammin də istəyi belədir. Bəs həqiqətdə necədir, bax burasını bilmirik. Əlbəttə, Klammin danışmaq istəmədiyi adamlarla danışmaz, həmin adam özünü yırtsa da, həyasızlığına salıb hər yana soxulsa da, danışmaz, bircə şey məlumdur ki, Klammin heç vaxt onunla söhbət etməyəcək, heç zaman onunla üz-üzə gəlməyə imkan yaratmayacaq, daha yetər, kim deyir ki, həqiqətən, həmin adamlarla üz-üzə gəlməkdən çəkinir. Bu, ən azı sübuta yetirilə bilməz, çünki belə bir görüş ömründə baş tutan deyil.

Cənab tələsik başıyla təsdiqlədi:

– Hə, elədir, əslində mən də bu fikirdəyəm, amma onu bir balaca ayrı cür ifadə etdim ki, yerölçən cənabları anlaya bilsin, hər halda bircə şey doğrudur ki, həyəətə çıxanda Klammin bir neçə dəfə ətrafa boylanmalı oldu.

– Bəlkə məni axtarırmış, – K. dilləndi.

– Olar, – cənab cavab verdi, – bu, ağlıma gəlməyib.

Gülüştülər, məsələnin canından xəbəri olmayan Pepi isə hamıdan berk güldü.

– Beləcə deyə-gülə bir yerə yığılmışıqsa, – cavan oğlan dedi, – Sizdən təvəqqe edərdim ki, cənab yerölçən, bir-iki məlumatla sənədləri tamamlayaq.

– İş-peşəniz, deyəsən, elə yazmaqdır, – deyib K. uzaqdan sənədlərə baxdı.

– Elədir, pis vermişdir, – deyib cavan oğlan təzədən güldü, – amma bəlkə də mənim kimliyimdən xəbərsizsiniz. Momusam, Klammin kənd katibi.

Bu sözlərdən sonra otağa bir ciddilik çökdü; sahibəylə Pepi cənabı yaxından tanısalarsa da, onun öz adını, qüdrətini dilinə gətirməsindən quruyub qaldılar. Hətta cavan oğlan özü də susub sənədlərin üstünə əyildi, yazmağa başladı, sanki nəyəsə gərəkli olmasını xeyli şişirtmişdi, indi isə heç olmasa dediyi artıq-əskik sözün təmtərağından yaxa qurtarmaq istəyirdi. İçəridə qələmin xışiltısından başqa, heç nə eşidilmirdi.

– Kənd katibi nə olan şeydir? – Bir azdan K. soruşdu. Özünü təqdim edəndən sonra bu cür suallara cavab verməyi şoninə sığışdırmayan Momusun əvəzində sahibə dilləndi:

– Cənab Momus da başqaları kimi Klammin katibidir, amma onun oturduğu yer, əgər səhv etmərəmsə, elə iş sahəsi də... – Momus yaza-yaza başını buladı, sahibə də səhvini düzəltdi, – deməli, iş sahəsi yox, oturduğu yer kəndi əhatə edir. Cənab Momus Klammin kəndlə bağlı yazı-pozusunu yerinə yetirir, kənddən olan bütün ərizələri Klamma birinci çatdırır. – Bu işlərdən hələ düz-əməlli baş tapmayan K. ifadəsiz, donuq gözlərini sahibəyə dikəndə qadın pert adamlar kimi əlavə etdi. – İş belə qurulub, qəsrdəki cənabların hərəsinin kənddə katibi var.

K.-ya nisbətən xeyli diqqətlə qulaq asan Momus sahibənin sözünü tamamlayırmış kimi üzünü ona tutdu:

– Əgər katiblər bir ağaya işləyir, mənse ikisinə, Klamma, bir də Vallabeneyə.

– Hə, – sahibə dedi, sanki təzəcə yadına düşürdü, sonra üzünü K.-ya tutdu. – Cənab Momus iki ağaya işləyir, Klamma, bir də Vallabeneyə, ikiqat kənd katibidir.

– Hətta ikiqat! – deyib K. azca irəli əyilmiş, gözüünü qaldıraraq ona baxan Momusa başıyla razılıq işarəsi verdi, sanki indicə tərifi eşitdiyi körpə bir uşağın hərəkətlərini təqdir edirdi. Sözlərində azca nüfuz olsa da, onu ya duymadılar, ya da lazımınca qarşılamadılar. Klammin böyür-başında fırlanan bir adamın xidmətlərindən möhz K.-nın, Klammin ötəri də olsa görmək imkanından məhrum edilmiş bir insanın yanında geninə-boluna danışdılar, gizli bir niyyətlə K.-da ehtiram, tərif duyğuları oyatmaq istədilər. Lakin K. da asanlıqla belə şeylərə uyan deyildi: məsələn, Klammin bircə baxışı üçün odlar ayaqlayan K. ağasının nəzarəti altında yaşamağa ixtiyarı çatan Momusun vəziyyətini qəti təqdir etmirdi, heyranlıq da, paxıllıq da ondan uzaq idi, çünki

əsas istəyi heç də Klammin yanında qalmaq deyildi, əksinə, oydu ki, təkcə özü özündən başqa, heç kəs, başqalarının arzularıyla yox, yalnız özününkü ilə Klamma yaxınlaşsın və ona görə yaxınlaşmasın ki, orda rahatlıq tapsın, əksinə, burda qərar tutmayıb irəliləsin, irəliləyib qəsre düşsün. Birdən o, saatına baxıb dedi: – İndi isə tərpenim evə.

Vəziyyət o saatca Momusun xeyrinə dəyişdi.

– Hə, mütləq, – katib dilləndi, – xidmətçiliyiniz Sizi gözləyir. Amma vaxtınızı birçə dəqiqəlik də mənə sərf edəsi olacaqsınız, birlikcə sualım var.

– Meylim yoxdur, – deyib K. qapıya doğru getmək istədi. Momus qovluqlardan birini masaya çıxıb ayağa qalxdı.

– Klammin adından tələb edirəm ki, suallarına cavab verəsiniz.

– Klammin adından? – K. təkrarlardı. – Mənim məsələm onu maraqlandırır bəyem?

– Bu barədə heç nə deyə bilmərəm, – Momus cavab verdi, – Siz də məndən bətər, yaxşısı budur, gəlin bunu onun öz öhdəsinə buraxaq. Ancaq Klammin mənə verdiyi səlahiyyətdən istifadə edib istəyirəm ki, qalıb cavab verəsiniz.

– Cənab yerölçən, – sahibə sözə qarışdı, – Sizə yol göstərməkdən ehtiyatlanıram, ağıllı məsləhətlərimin hamısını indiye qədər ağına-bozuna baxmadan rədd eləmişiniz və bu gün cənab katibin yanına ona görə gəlmişəm ki, – bunu heç gizlətmirəm də – Sizin davranışınızdan, niyyətlərinizdən idarəni xəbərdar edirəm, onlara birdəfəlik çatdırıram ki, Sizi bir də evimə yaxın buraxmasınlar, görsünlər bir-birimizə münasibətimiz necədir və əgər indi öz fikrimi söyləyirəmsə, bu heç də Sizə köməkdən irəli gəlmir, əksinə, Sizin kimi adamla oturub-durmağın ağırlığını cənab katibə çatdırmaq və bununla onun işini xeyli yüngülləşdirmək istəyirəm. Ancaq yenə də bacarsanız açıqlığımdan istifadə edib – Sizinlə başqa cür davranmaq olmur, elə bunu da özümü zorlayıb deyirəm – sözlərimdən bir nəticə çıxararsınız. Burda fikrinizi bir şeyə də yönəltmək istəyirəm: Sizi Klammin yanına aparın yeganə yol cənab katibin protokollarından keçib gedir. Şişirtmək fikrim yoxdur, yol, çox güman ki, Klammin yanına gedib çıxmasın, bəlkə də, hardasa qırılsın, bu da katib cənablarının mərhəmətindən asılıdır. Hər halda, bu Sizi Klammin səmtə apara biləcək yeganə yoldur. Siz də ondan imtina etmək istəyirsiniz, özü də tərslikdən əlinizdə ayır dəlil-sübut yoxdur.

– Eh, xanım sahibə, – K. dedi, – nə Klamma doğru aparın, nə də bir qəpiyə yarıyan yoldur. Siz də, cənab katib, deməli, o işlərə baxırsız ki, görəsən burda deyəcəklərim Klamma çatdırılsın, ya çatdırılmasın, eləmi?

– Təbii, – Momus cavab verdi, baxışlarını endirib təkəş-təkəş gah sağa, gah da sola baxdı, amma əslində baxmağa heç nə yoxuydu, – yoxsa nəyin katibiyəm!

– Hə, görürsüz, xanım sahibə, – K. dilləndi, – mənə adamı Klammla calaşdırın yol yox, öncə katib cənablarıyla qovuşduran yol gərəkmiş.

– Elə mən də o yolu üzünüze açmaq istəyirdim, – sahibə cavab verdi. – Çəst ağzı demədimmi, xahişinizi Klamma çatdıracağam? Onu da elə katib cənablarının vasitəsiylə edəcəkdim. Sizsə razı olmadınız, indi bu yoldan ayrı imkanınız qalmayıb. Əlbəttə, bugünkü təlaşınızdan, Klamma çəkdiyiniz hücumdan sonra uğura o qədər də bel bağlamaq olmaz. Ancaq itməkdə olan, əslində isə tam öləmiş bu sonuncu, xırdaca imkan Sizin yeganə ümid yerinizdir.

– Necə olur, xanım sahibə, – K. dilləndi, – əvvəlcə əldən-ayaqdan gedib mənə bu yoldan çəkindirirsiniz, indi isə xahişimi ciddi qəbul edirsiniz, planlarımın alt-üst olacağı təqdirdə mənə batmış sayırsız? Klammin yanına getmək fikrindən mənə haçansa min vəchlə danışdıran adam, necə olur, birdən-birə elə həmin ciddi-cəhdlə mənə başqa bir yola itələyir, özü də bilə-bilə ki, bu yol bəlkə də ora aparmır?

– Mən həmin yola itələyirəm?! – Sahibə dedi. – Cəhdlərinizin ümitsiz olduğunu üzünüze deyəndə həmin yola itələmiş oluram?! Bu hərəkətinizlə məsuliyyəti öz üzərinizdən götürüb mənim üstümə atarsızsa, bu, doğrudan da həyasızlığınızın son həddidir. Bəlkə, katib cənablarının burda olmasıdır Sizə belə qol-qanad verən? Yox, cənab yerölçən, mən Sizi heç yana itələmirəm. Birçə şeyi etiraf edə bilərəm ki, Sizi ilk dəfə görəndə zənnimdə bir balaca yanılmışam. Fridanı o tezliklə elə gətirməyiniz mənə qorxutmuşdu, biləmmirdim ki, daha nələrə qadirsınız, sonrakı belələrdən qorunmaq istəyirdim, fikirləşdim ki, buna da yalvarışla, hədəylə nail olmaq mümkündür. Bu arada hər şeyə soyuqqanlı yanaşmağı öyrənmişəm. Necə bilirsiniz, elə də eləyin. Əməlləriniz, bəlkə də həyətdəki qarın üstündə bir iz qoya bildi, bundan artıq heç yerdə heç nə qoyammar.

– Deyəsən, sözlərinizdəki ziddiyyəti tam aydınlaşdırma bilmediniz, – K. dedi, – hər halda birçə şeydən razıyam ki, bunu nəzərinizə çatdırdım. İndisə Sizdən bir xahişim var, cənab katib, deyən görüm, xanım sahibənin söylədikləri düzdürmü? Düzdürmü ki, indi məndən soruşub yazacağınız protokol son nəticədə Klammla görüşmə imkan yaradacaq? Əgər gerçəkdirsə, bütün suallara elə indicə cavab verməyə hazıram. Bu yolda, ümumiyyətlə, hər şeyə hazıram.

– Xeyr, – Momus dilləndi, – elə şey yoxdur. Söhbət Klammin kənddə olmasını qeydə almaqdan, sadəcə olaraq bugünkü hadisələrin dəqiq təsvirindən gedir. Olayların hamısını yazıb qurtarmışam, üç-dörd cavabsız sual qalıb, indi onların yerini doldurmalıyıq, qayda belədir; ortada ayrı məqsəd yoxdur, heç ola da bilməz.

K. çıxqırını çıxarmadan sahibəyə baxdı.

– Niyə belə baxırsız, – qadın soruşdu, – yoxsa, mən Sizə ayrı şey demişdim? Həmişə belədir, cənab katib, həmişə. Verilən məlumatı saxtalaşdırır, sonra da başlayır ki, düz çatdırmayıblar. Lap ilk gündən demişəm, bu gün də deyirəm, həmişə də deyəcəm, Klammin onu qəbul edəcəyinə birçə qınnaq da ümid yoxdur; deməli, yoxdursa, bu protokolla da olmayacaq. Bundan da açıq, bundan da aydın söz olar? Bir də deyirəm, Klammla bağlaşmaq üçün bu protokol yeganə gerçək, rəsmi sənəddir; bundan aydın söz ola bilməz, onu şübhə altına almağa dəyməz. Əgər mənə inanmırsa – bilmirəm niyə, nə üçün – öz düşündüyü kimi Klammin yanına düşməyə hələ də ümid bəsləyirsə, onda bu rəsmi sənəd, bu protokol yeganə gerçək yoldur. Deyib-deyəcəyim bu olub, əgər başqa cür düşünən varsa, deməli, qəsdən adamın sözünün üstünə söz qoyurlar.

– Əgər belədirsə, xanım sahibə, – K. dindi, – onda Sizdən üzr istəyirəm, onda Sizi düz başa düşməmişəm; əvvəlki sözlərinizdən belə nəticə çıxarmışdım ki – indi də məlum olur ki, yanılmışam, – hardasa kiçik bir ümid yeri qalıb.

– Əlbəttə, – sahibə dedi, – mən də bu fikirdəyəm; yenə sözlərimi tərsinə yozursunuz, özü də bu dəfə tam əks səmtə. Məncə, ümid yeri qalır, elə məhz bu protokolla. Amma bu o demək deyil ki, ağzınızı açıb katib cənablarına sual dalmca sual yağdırarsınız.

– Suallara cavab versəm, Klammin yanına düşə biləcəm?

– Belə sualı uşaq versə, gülərlər, əgər böyük verirsə, deməli, üsul-idarəni təhqir etmiş olur, katib cənabları ustflu cavabıyla söhbəti

azca malaladı. Mənim nəzərdə tutduğum ümid yeri isə odur ki, Siz protokolla nəse bir əlaqə, bəlkə də, elə Klammin özüylə bir əlaqə yarada bildiniz. Bu cür ümid bəs eləmir? Sizdən soruşsalar ki, belə ümid bəsləmək üçün hansı xidmətləriniz olub, ortaya bir şey qoya bilərsinizmi? Əlbəttə, dəqiq söz demək çətindir, vəzifə başında olan katib cənabları da ağ-qara bir kəlmə deməyəcək. Onun işi, özünün dediyi kimi, qaydaya görə bugünkü olayları qələmə almaqdır, bundan artıq heç nə deməyəcək, lap mənim sözlərimdən sonra soruşsanız da deyən deyil.

– Cənab katib, məgər Klammla bu protokolu oxuyacaq? – K. soruşdu.

– Xeyr, – Momus cavab verdi. – Niyə oxuyur? Bütün protokolları oxumalıdır bəyəm? Axı bir də heç ömründə oxumur, həmişə də deyir: “Rədd eləyin başımdan bu kağız-kuğunuzu!”

– Cənab yerölçən, – sahibə zarıdı, – suallarınızla məni tamam üzdünüz. Lazımdır, vacibdir ki, Klammla protokol oxusun. Sizin puç, mənasız həyatınızı sözbə-söz öyrənsin; yaxşı olmaz ki, boynunuzu büküb xahiş edəsiniz, protokolu Klammdan gizlətsinlər?! Hərçənd bu xahiş də əvvəlki kimi ağılsızlıq olardı, rəğbətli qarşı-lansa da, ağılsızlıq olardı, çünki nəyisə Klammdan gizlətmək qəti mümkün deyil. Ümid adlandırdığınız şey üçün bu o qədər vacibdir ki? Demirdizmi, Klammla danışmağa əlinizə fürsət düşsə, lap Sizi dindirməsə, Sizə qulaq asmasa belə, özünü xoşbəxt sayardınız? Bu protokolla heç olmasa o xoşbəxtliyə, bəlkə də bir az ondan da artığına çatmazsınız mı?

– Ondan da artığına? – K. soruşdu. – Hansı yolla?

– Nə ola, bələkdəki uşaq kimi hər şeyin ağzınıza hazır qoyulmasını istəməyəsiz! – Sahibə səsinə qaldırdı. – Belə suallara kim dəqiq cavab verər axı? Protokol gedəcək Klammin kənd qeydiyyata, bunu özünüz də eşitdiniz, konkret olaraq ayrı heç nə demək olmaz. Protokolun, katib cənablarının, kənddəki üsul-idarənin nələrə qadir olduğundan xəbəriniz varmı? Bilirsinizmi ki, katib cənablarının Sizi sorğu-suala tutmağı nə deməkdir? Bəlkə də, lap elə çox güman ki, o, özü də bunu bilmir. Dediyi kimi, qaydaya əsasən kirmişçə oturub vəzifə borcunu yerinə yetirir. Birçə şeyi unutmayın ki, o, Klammin sərəncamıyla, Klammin adından işləyir, yadınızda saxlayın ki, gördüyü işlərin hamısı, lap Klammla çatmasa da, əvvəlcədən

onunla razılaşıdırılır. Məgər Klammin nəfəsi duyulmayan yerdə hər hansı bir işə onun razılığını almaq olarmı? Katib cənablarına kor-korənə yarımaqdan mən çox-çox uzağam, heç o özü də buna yol verməz, mən onun şəxsiyyətindən danışmıram, indiki kimi, Klammin razılığını alanda nələrə qadir olduğunu demək istəyirəm: belə hallarda o, üstündə həmişə Klammin əli olan bir alətə çevrilir, onda vay sözünə baxmayanın halına.

Sahibənin hədələri K.-ni qorxutmadı, onu ələ almaq üçün vəd etdiyi ümidlər kişini bezikdirdi. Klammin əlçatmazdaydı. Sahibə onu haçansa qartala bənzətməmişdi, o vaxt bu, K.-ya gülməli gəlmişdi, ancaq indi belə deyildi, o Klammin əlçatmazlığını, alınmaz qalasını, indiyə qədər eşitmədiyi, yalnız güman etdiyi nərəsindən ortaya çökən sükutunu, qarşısında duruş gətirə bilmədikləri, qarşısından qaça bilmədikləri nüfuzlu, sirayətli baxışını, qəsrde anlaşılmaz qayda-qanunla qoruyub saxladığı və K.-nin təsəvvüründəki dərinliklərdən baş qaldıran dağılmaz əhatəsini bir anlığa beynində dolandıraraq gözləri önünə gətirdi: bunların hamısı Klammin qartala oxşadırdı. Amma əslində indi Momusun üstündə duzlu qatlamanı aralayaraq pivəyə tam etdiyi, duzunu, qırıntılarını üstünə səpələdiyi protokolun bununla heç bir əlaqəsi yoxuydu.

– Gecəniz xeyrə qalsın, sorğu-sualdan mənim çoxdan zəhləm gedir, – deyib K. gerçəkden qapıya tərəf getdi.

– Doğrudan da gedir, – Momus həyəcanla sahibəyə dedi.

– Ürək eləməz, – qadın cavab verdi, K. daha heç nə eşitmədi, artıq dəhlizə çıxmışdı. Hava soyuq idi, güclü külək əsirdi. Məhmanxana sahibi qarşıdakı qapıların birindən çıxıb ona doğru gəldi, deyəsən, gözlükdən dəhlizə nəzarət edirmiş. Büzüşüb pencəyini bədəninə sıxmışdı, külək burda, dəhlizdə də vıy-vıy vıyıldaırdı.

– Gedirsiz, cənab yerölçən? – Sahibkar soruşdu.

– Getməyim Sizi təəccübləndirir?

– Bəli, – sahibkar cavab verdi. – Sizi dindirməyəcəklər?

– Xeyr. Mən dindirilən oğullardan deyiləm. – K. dedi.

– Niyə ki? – Sahibkar soruşdu.

– Bilmirəm, – K. cavab verdi, – niyə dindirilməliyəm, niyə lağ-lağının, idarə məzəsinin havasıyla oynamalıyam. Ola bilsin, bir başqa vaxt mən də lağ-lağıdan, məzədən belə şeyə razılıq verdim, amma bu gün yox.

– Bəs nə, elədir, – sahibkar qanacaq ilə razılaşıdı, lakin orda inan-dırıcı razılıqdan heç bir əsər-əlamət yoxuydu. – Nökər-naibi bufetə buraxmalıyam, vaxtları çatıb. Amma istintaqa mane olmaq istəmirəm.

– Sizin üçün bu o qədər vacib idi ki? – K. soruşdu.

– Bəs nə, – sahibkar cavab verdi.

– Mən etiraz eləməzdim.

– Xeyr, söhbət Sizdən getmir, Siz etməməliyidiniz. – K.-nin dinmədiyini görüb əlavə etdi, sanki ona təsəlli verir, ya da tezliklə aradan çıxmaq istəyirdi. – Yaxşıdır, fikir vermə, bundan ötrü üstü-müzə göyden daş ələnməyəcək ki!

– Yox, ələnməyəcək, daş havası yoxdur, – K. dedi və onlar gülə-gülə bir-birindən ayrıldılar.

ONUNCU FƏSİL

K. küləyin tüğyan etdiyi bayır pilləkəndən çölə çıxıb qaranlığa baxdı. Murdar, çox murdar havaydı. Bununla bağlı, necə oldusa, sahibənin onu protokola qul etmək cəhdi, özünün öyilməməyi yadına düşdü. Doğrudur, sən deyən, açıq cəhd deyildi, hardasa gizlində onu həm də protokoldan diksindirən bir şey vardı; əvvəl-axır bilinmədi ki, duruşu gətirdi, yoxsa, təslimmi oldu. Nə yaman cəncəl adam-mış bu sahibə, özü də qanmadan külək kimi açıq-aşkar yeddi yerə əsir, heç kəsin baş açmadığı uzaq-uzaq tapşırıqları yerinə yetirir.

Kənd yolunda bir-iki addım atmışdı ki, uzaqdan bir cüt səyriyən işıq göründü; bu həyat işartısı ona qol-qanad verdi, qarşıdan süzülüb gələn işığa doğru tələsdi. Köməkçilərini görəndə peşmanlanmağının səbəbini heç cür anlaya bilmədi. Axı qabağına çıxmışdılar, özü də, görünür, Frida göndərmişdi, dörd yandan üstünə ələnməmiş qaranlıqdan onu qurtaran fənərlər də öz malıydı, ancaq buna baxmayaraq, peşmanlanmışdı, ona ağır yük olan bu köhnə tanışları yox, tamam yad adamları gözləyirdi. Amma gələnlər təkcə köməkçiləri deyildi, birdən qaranlıq içindən Barnabas da zühur etdi.

– Barnabas! – K. bərkdən dillənib əlini ona uzatdı. – Məni axtarırsan?

Görüşün gözənlilməzliyi Barnabasın haçansa K.-yə etdiyi yamanlığın hamısını unutturdu.

– Hə, səni, – Barnabas halını dəyişmədən əvvəlki səmimiyyətlə dilləndi. – Klammdan məktub var.

– Klammdan məktub var?! – K. başını dala atıb təkrarladı, sonra məktubu dartıb Barnabasın əlindən aldı. – İşiq verin! – Sağına, soluna qısılib fənərləri yuxarı tutmuş köməkçilərinə müraciət etdi. Külək qoparmasın deyə əlindəki iri məktubu oxumaq üçün bir neçə yerə qatladı. Sonra da oxudu: “Körpüyə” meyxanasındakı yerölçən cənablarına! İndiyə qədər apardığınız yerölçmə işlərini bəyanirəm. Köməkçilərin fəaliyyətindən də razıyam, onları işlətməyin səmtini pis bilmirsiniz. Tutduğunuz yoldan dönməyin! İşlərinizi uğurla başa vurun. Dayandırsanız, məni acıqlandırmış olarsınız. Başqa şeylərdən nigarançılıq keçirməyin, əmək haqqı məsələsi tezliklə həll ediləcək. Həmişə gözüm üstünüzdə olacaq. – Ona nisbətən xeyli ləng oxuyan köməkçiləri xoş xəbərin şərəfinə fənərləri havada yelləyib üç dəfə bərkdən “Urra” qışqıranda K. başını məktubdan qaldırdı. – Sakit olun, – deyib üzünü Barnabasa tutdu. – Dolaşıq işə oxşayır, – K. bir də təkrarladı, əvvəlki yorğunluğu təzədən canına çökdü, məktəbə gedən yol ona hoddən artıq uzun göründü və Barnabasın ailə üzvləri arxa tərəfdən boy-boy düzöldülər, köməkçilərsə bu dəfə elə bərk sıgındılar ki, dirşəyi ilə onları önündən qırağa itələyəsi oldu; Frida niyə bunları onun qabağına göndərib, axı əmr etmişdi, evdən çölə çıxmasınlar. Evə özü tək də gələ bilərdi, bu dostadənsə tək getmək daha asan olardı. Hələ bu, az imiş kimi, biri boğazına şal da bağlayıb, ucları küləkdən çırpılıb K.-nın sifətinə yapışır, o birisi də əlini atıb barmağının ucuyla şalı götürür, qas düzəltdiyi yerdə vurub göz tökürdü. Deyəsən, ikisi də bu oyundan həzz alır, küləyin əsməsiylə, gecənin narahatlığıyla məzələlənirdilər. – Əkilin başından! Qarşılamağa gəlirdizsə, çəliyimi niyə getirmədiz? Sizi evə nəylə qovacam? – Hər ikisi Barnabasın arxasında gizləndi, ancaq sən deyən qədər də qorxmədilər, fənərlərini sağdan, soldan siparələrinin çiyinə qoydular, o da təbii ki, silkələnib altından çıxıb bildi. – Barnabas, – deyə K. bir də dilləndi, elə bil ürəyindən daş asılmışdı, Barnabas açıq-aşkar onu başa düşmürdü, qovğasız çağlarda əynindəki paltar par-par parıldayır, vəziyyət ciddiləşəndə isə kömək əli uzatmırdı, yalnız susub müqavimət göstərirdi, özü də elə müqavimət ki, daha heç kəs onu sındıra bilməzdi, çünki bu anda özü də köməksizləşir, yalnız üzü bir balaca gülür, lakin bunun da

heç bir köməyi olmurdu, göydəki ulduzların yerdəki fırtınaya köməyi olmadığı kimi. – Gör hələ ağamız nə yazır, – deyib K. məktubu Barnabasın üzünə yaxınlaşdırdı – Ona yalnız məlumat veriblər. Axı mən yer ölçməklə məşğul deyiləm, köməkçilərin də nəyə qadir olduğu göz qabağındadır. Görmədiyim işi də, təbii ki, dayandıra bilmərəm, hətta ağamı da hirsəndirəmmərəm, bəs necə olar ki, etimadımı qazanımla! Və ömrümdə arxayınlaşa bilmərəm.

– Hamısını çatdıraram, – bayaqdan məktuba çəpəki nəzər salan, gözləri önündə olmadığına görə, təbii ki, onu oxumağa imkan tapmayan Barnabas dilləndi.

– Eh, – K. cavab verdi, – söz verirsen çatdıracaqsan, amma de görüm, sənə doğrudan da inanmaq olarmı? Mənə bu saat həmişəkindən də etibarlı bir elçi lazımdır. – K. səbirsizlikdən dodaqlarını çeynədi.

– Cənab, – deyib Barnabas yüngülcə boynunu bükdü, sanki bununla K.-ni özünə inandırıb yenə də onu yoldan çıxarırdı, – mütləq çatdıracam; bundan sonra deyəcəklərini də çatdıracam.

– Necə! – K. səsini qaldırdı. – İndiyə qədər dediklərimi hələ çatdırmamısan? Oğünkü görüşdən sonra qəsdə olmamısan bəyəm?

– Xeyr. Atam yaşlaşıb, sən onu görmüsən axı, evdə iş tökülüb qalmışdı, mən də ona kömək eləyəsi oldum, ancaq bu yaxınlarda mütləq gedəcəm.

– Gör nə iş görürsən, ay qanmaz! – deyib K. alnını döyəclədi. – Məgər Klammin işi bütün işlərdən vacib deyil? Elçi kimi yüksək bir vəzifə tapşırıblar, onu da bu cür biabırçı yerinə yetirirsən? Atanın işi elə vacibdir ki? Klammm məlumat gözləyir, sənə onun yanına uça-uça getmək evəzinə, tövlədə peyin kürüyürsən.

– Atam çəkməçidir, – Barnabas arxayın-arxayın dedi, – Brunsvikdən sifariş almışdı, mən də şeyirdiyəm axı.

– Çəkməsi... sifariş... Brunsvik... – K. dəli kimi qışqırdı, sanki bu sözlərin hər birini həmişəlik işləkdən çıxarırdı. – Ömrümdə gediş-gəlişi olmayan yollarda çəkmə kimə gerəkdir axı? Axı bu çəkməçiliyin mənə nə dəxli? Ümidli olub səndən xəbər göndərmədim ki, unudub çəkməçi qəlibinin üstündə qoyasan, hər şeyin altını üstünə vurasan, ona görə göndərdim ki, o saat Klammm cənablarına yetirəsən. – Yadına düşəndə ki, Klammm, doğrudan da xeyli vaxtdır qəsrə qalxmayıb, burda, mehmanxanada qalıb, K. bir balaca sakitləşdi, lakin Barnabas K.-nin ilk məlumatını əzbər yadında saxladığını

sübut etmək üçün təkrarlayanda bir də hövsələdən çıxdı. – Yeter, heç nə eşitmək istəmirəm, – dedi.

– Mənə acıqlanma, cənab, – Barnabas dindi və sanki özündən asılı olmayaraq, ona işgəncə vermək istədiyindən gözlərini K.-dan çəkib yerə dikdi, kim bilir, bəlkə də, K.-nın qışqırığından sarsılıb belə etdi.

– Acıqlanmıram, – K. dedi. – Sənə acıqlanmıram, amma vay mənim halıma ki, belə vacib işlərdən ötrü qismətimə bu cür elçi düşüb.

– Bəri bax, – Barnabas cavab verdi, deyəsən, elçilik şərəfini qorumaqdan ötrü səlahiyyətindən artıq şeyləri demək istəyirdi, – Klamın məlumat-zad gözləmir, yanına gedəndə, hətta hirsələnir də. Lap bir dəfə “Yenə nə təzə xəbərlə gəlmisən!” dedi, çox vaxt da gelişimi uzaqdan görüb qalxır keçir yan otağa, heç məni qəbul da eləmir. Özü də heç yanda deyilməyib ki, xəbər alan kimi ona çatdırmalıyam, deyilsəydi, mütləq elə həmin an gedərdim, bu barədə göstəriş-zad yoxdur, Allahımdan dönüb heç getməsəm də, itirib-axtaran olmur. Əgər xəbər aparırımsa, deməli, könüllü edirəm.

– Oldu, – K. dedi, bir gözü Barnabasdaydı, həm də çalışırdı ki, köməkçiləri tərəfə baxmasın, onlar da bir-birini əvəz edə-edə Barnabasın çiynindən boylanır, yüngülcə fit çalıb külək vıyılması kimi səslər çıxarır, sonra da sanki K.-nın baxışından qorxmış təki tezəcə geri çəkilir və elə bil gizlənpaç oynayırdılar. Xeyli beləcə məzə-ləndilər. – Klamın neynir, nə iş görür, bilmirəm; amma sənin orda hər şeydən baş tapmağına şübhəm var, lap elə baş tapa bilsən də, o işləri düzəldəsi deyilik. Ancaq, xəbər aparmaq əlindən gəlir, elə buna görə də səndən xahiş edirəm. Qısaca bir xəbər. Sabah tezdən aparıb elə sabah da cavab gətirə bilərsənmi, heç olmasa, sənə necə qarşılıqlıqları barədə? Bacarırsanmı, istəyirsənmi? Bunun mənim üçün əhəmiyyəti çoxdur. Əlimə imkan düşən kimi yaxşılığının altından çıxaram, ya bəlkə, indi bir arzun var, bəlkə yerinə yetirə bildim.

– Tapşırığınıza əməl edərdəm, mütləq.

– Bəlkə, bir az çalışıb yaxşı əməl edəsən, düz Klamın özünə çatdırasan, elə özündən də həmin dəqiqə, həmin an, elə sabah çeşt ağzı cavab alasan, istəyirsən?

– Əlimdən gələni edəcəm, – Barnabas cavab verdi, – həmişə gördüyüm iş deyilmi?!

– Gəl bu barədə mübahisə etməyək. Tapşırıq belədir: cənab yerölçən sədr cənablarından xahiş edir ki, şəxsən özü ilə danışmaq üçün ona icazə versin; belə bir icazəylə bağlı qoyulacaq bütün şərtləri qabaqcadan qəbul edir. Belə məcburi xahişə ona görə əl atır ki, yardımçı şəxslərin hamısından indiyə qədər rədd cavabı alıb, sübut olaraq bildirir ki, indiyə qədər, bir qınaq da olsun, ölçü işləri aparmayıb və kəndxudanın məlumatlarına görə, heç bundan sonra da aparmayacaq, ona görə də sədr cənablarının son məktubunu oxuyanda utanıb yerə girib, bu işdə yalnız cənablarıyla şəxsi söhbət kömək edə bilər. Belə bir xahişin nə demək olduğunu yerölçən gözəl bilir, amma çalışacaq ki, sədr cənablarına çox da mane olmasın, istənilən vaxt məhdudluğuna razıdır, lazım gəlsə, danışq zamanı işlədəcəyi sözləri istənilən miqdarda məhdudlaşdırmağı da boynuna götürür, fikrini çatdırmaq üçün ona on söz də bəs eləyər. Veriləcək hökmü dərin ehtiras və sonsuz səbirsizliklə gözləyir. K. özünü unuduğundan elə danışdı ki, sanki Klamın qapısında dayanıb qapıçıyla söhbət edirdi. – Fikirləşdiyimdən uzun oldu, amma sən şifahi çatdıracaqsan, məktub yazmaq istəmirəm, məktub sonu-sonucu bilinməyən rəsmi yollardan keçəsi olacaq. – K. kağız parçası götürüb köməkçilərin birinin kürəyində Barnabasdan ötrü cızma-qara etməyə başladı. Diger köməkçi ona fənər tuturdu. K. da hamısını yadında saxlamış və məktəbli kimi nöqtə-vergüllünə qədər əzbər söyləyən, köməkçilərin yanlış deyimlərinə məhəl qoymayan Barnabasın diqtəsiylə yazırdı. – Əvəzsiz yaddaşın var, – deyib K. kağızı ona verdi, indisə səndən birçə xahişim var, öz əvəzsizliyini burda da göstər. Bəs arzun-diləyin? Yoxdur bəyəm? Açığını deyim ki, olsaydı, göndərdiyim xəbərin taleyindən xeyli arxayınlaşardım.

Barnabas əvvəlcə dinmədi, xeyli keçəndən sonra dedi:

– Bacılarım sənə salam göndərir.

– Bacıların?! Hə, hə, o hündür, canlı qızlar.

– İkisi də sənə salam göndərir, xüsusilə də Amalya, məktubu da qəsrdən bu gün o göndərib.

K. deyilənlərin hamısından çox, bu məktubdan yapışıb soruşdu:

– Mənim xəbərimi də qəsre apara bilməzdimi? Ya ikiniz də gedib hərə öz bəxtini sinaya bilməzdimi?

– Amalyanın idarəyə girməyə ixtiyarı yoxdur, – Barnabas dedi, – yoxsa, can-başla gedərdi.

– Bəlkə sabah sizə gəldim, – K. dedi, – ancaq sən çalış, əvvəlcə cavabla qayıt. Seni məktəbdə gözləyəcəm. Bacılarına da məndən salam söyle.

Deyəsən, K.-nin vədi Barnabası xeyli sevindirdi, ayrılıb bir-birinə əl verəndə hətta yüngülcə onun çiyinə də toxundu. Belə, sanki hər şey yenə də əvvəlki, Barnabas alışıb yana-yana meyxanadakı kondlilərin arasında peyda olduğu vaxtdakı kimiydi; K. bu təması, təbəssümlə də olsa, mükafat təki qəbul etdi. Elə bil üstündən dağ götürülmüşdü, ona görə də evə qayıdanbaşa köməkçilərinin xətrinə dəymədi, bildiklərini elədilər.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Əli, ayağı donmuş özünü evə saldı, hər yan qaranlığa qorq olmuşdu, fənərdəki şamlar yanıb qurtarmışdı, buralara yaxşı bələd olan köməkçilər qoluna girmişdilər, dövdənə-dövdənə sinif otaqlarından birinə keçdilər.

– İlk işinizdir ki, tərifə layiq görmək olar, – Klamma yazdığı məktubu beynində dolandıra-dolandıra dedi; yarıyuxulu Frida hansı küncdənsə qışqırdı:

– Qoyun yatsın! Mane olmayın!

Yuxulu da olsa, gözləməyə təqəti qalmasa da, deməli, K.-ni beynindən çıxara bilmirmiş, işığı yandırdılar: lakin çırağın piltəsini çox qaldıra bilmədilər, nefti azıydı. Təzə ev-əşiyinin əyər-əskiyyə çox idi. Sobanı yandırmışdılar, amma idman üçün istifadə olunan iri otağa – hər yan idman aləti ilə doluydu, hətta bir neçəsi tavandan sallanırdı – yanacaq ehtiyatının hamısı bəs oləmənmişdi, K.-ni arxayın salmaq istədilər ki, otaq həddindən artıq istilənmiş, lakin təəssüf ki, yenidən soyumuşdu. Doğrudur, anbarda çoxlu odun ehtiyatı vardı, ancaq qapısı bağlıydı, açarı da müəllimdəydi, o da odundan yalnız dərs vaxtı istifadəyə icazə verirdi. Çarpayısı olsaydı, dözüldü, qalxıb üstündə yatardın. Amma ortada Fridanın tərtəmiz yun üzlük çəkdiyi yeganə saman kisəsindən başqa, heç nə yox idi, bir də olan-qalan bir cüt qaba, sərt adyal idi, o da qəti adamın canını qızdırmırdı. Hətta bu miskin saman kisəsinə də köməkçilər həsrətlə baxırdılar, lakin haçansa üstündə yatmaq ümidində deyildilər. Frida çəkinə-çəkinə K.-ya baxdı; lap miskin də olsa, istənilən otağı yaşamaq

vəziyyəte gətirmək bacarığını o, körpüdəki meyxanada sübut etmişdi, ancaq burda bundan artıq heç nə eləyə bilməmişdi, əlinin altında bir şey olmayandan sonra neyləyə bilərdi.

– Yeganə bəzəyimiz idman alətidir, – Frida göz yaşını boğub güldü. Amma ən böyük əskikliyi, yataq ləvazimatıyla yanacaq məsələsini, sabah yoluna qoyacağını tam əminliklə bildirdi, K.-dan xahiş etdi ki, ona qədər səbirli olsun. Sözləri də, işarələri də, hərəkətləri də deyirdi ki, K.-ya qarşı üroyində birçə qınaq inciklik yoxdur, baxmayaraq, K. tez-tez özünə dediyi kimi, onu yerindən, yuvasından edib əvvəlcə mehmanxanadan, indisə körpüdəki meyxanadan qopartmışdı. Ona görə də K. çalışırdı ki, hər şeylə barışsın və burada o qədər də çətinlik çəkmirdi, çünki fikrində Barnabasla oləşir, göndördüyü xəbəri sözbə-söz təkrarlayırdı, ancaq Barnabasa söylədiyi kimi yox, Klammanın qarşısında səslənəcəyi kimi hər halda güman edirdi. Bununla yanaşı Fridanın onun üçün spirt ocağında bişirdiyi qəhvəyə ürəkdən sevinir, soyumuş sobaya söykənib onun cəld, təcrübəli hərəkətlərinə göz qoyurdu: Frida kürsülü masanın üstünə düməğ süfrə salır, bəzəkli qəhvə fincanını, çörəyi, piyi, hətta sardina qutusunu da masaya düzürdü. Artıq hər şey hazır idi, Frida da şam etməmişdi, oturub K.-ni gözləmişdi.

Otaqda iki kürsü vardı, K. ilə Frida həmin kürsülərdə masa arxasına əyləşdilər, köməkçilər də ayaq ucunda yerdən oturdular, amma burda da dinc dayanmadılar, rahat yeməyə də mane olurdular. Süfrədəki yeməklərdən ürokləri istədiyi qədər götürsələr də, paylarını yeyib qartarmamış tez-tez ayağa qalxıb baxırdılar ki, görsünlər hələ çoxmu qalıb, onlara da bir şey çatacaqmı. K. onları saya salmırdı, yalnız Fridanın gülüşündən sonra ayıllantəhər oldu. Əlini nəvazişlə Fridanın əlinin üstünə qoyub astadan soruşdu ki, niyə onlara bu cür üz verir, hətta heyasızlıqlarını da gülə-gülə qarşılayır. Bu yolla onlardan yaxa qurtarmaq olmaz axı, halbuki nəsə sərt, öz davranışına uyğun bir rəftarla nəyəsə nail olmaq mümkündür, ya gerək onları cilovlayasan, ya da ən yaxşısı, ən ağıllısı budur ki, işlərindən bezdirəsən, bezikib qaçalar. Onsuz da məktəbdəki bu yaşayış ürok açan olmayacaq; heç özü də çox dözon deyil, lakin köməkçilər əkiləsələr və bu sakit guşədə ikisi tək qalsa, bəlkə, əyər-əskikliyi hiss etləməzlər. Məgər özü görmür ki, köməkçilər gün-gündən sırtıqlaşrlar, sanki Fridanın varlığı, K.-nin arvadının yanında bunlara dəyib toxun-

mayacaq ümidi onlara qol-qanad verir. Bunlardan yaxa qurtarmaq üçün ola bilsin, başqa imkanlar da var. Burdakı münasibətlərə bələd olan Frida, bəlkə başqa yollar da bilir. Köməkçiləri bir təhər qovub çıxara bilsələr, əslində onlara yaxşılıq etmiş olarlar. Çünki burdakı güzəranları onsuz da qolaydı, çünki indiyə qədər etdikləri tənbelliyə qismən son qoyulacaq, indi işləməli olacaqlar, çünki Frida axır günlərin heyecanından sonra bir az da özüne baxmalı, K.-da çalışmalıdır ki, bu acımacıqlı vəziyyətdən axtarib bir çıxış yolu tapsın. Hər halda köməkçilər gedəsi olsalar, K. özünü xeyli yüngülləşmiş hiss edər, məktəb işlərinin hamısını başqaları ilə yanaşı tək canına yerinə yetirər.

Bayaqdan ona diqqətlə qulaq asan Frida ehtiyatla K.-nın əlini tutarlayıb dedi ki, o da bu fikirdədir. Amma görünür, K. köməkçilərin sırtıqlığını azca şisirdir, cavan oğlanlardır, şendirlər, sadədirilər, birinci dəfədir yad adamın qulluğuna keçiblər, ciddi qəsr həyatından aralanıblar, ona görə də bir az şuxlaşıblar, mat qalıblar və bu vəziyyətdə hərdən dəcəllik eləyirlər, əlbəttə, belə şeylərə hirsənmək olar, amma yaxşısı budur, gülərsən. Elə bunun üçün hərdən Frida da özünü gülməkdən saxlaya bilmir. Buna baxmayaraq, K. ilə tamamilə razılaşır. Onları qovub tək yaşasalar, yaxşı olar. K.-ya yaxınlaşıb sifətini onun küreyyində gizlətdi. Güclə başa düşüləcək bir səsle dedi ki, K. ona doğru əyilsin, köməkçilərdən üzüləşmək üçün yol-iz tanımır və qorxur ki, K.-nın dediklərinin hamısını lazımı adamların ovcuna qoyacaqlar. Bildiyinə görə, bunları axı K. özü istəyib, onlar da göndəriblər, indi görək saxlasın. Yaxşı olar ki, çox da derinə getməsinlər, bunları yüngül adam hesab eləsin. Onsuz da elə yüngüldürlər, bir təhər dözsün.

Cavab K.-nı razı salmadı: yarı zarafat, yarı ciddi dedi ki, Frida da onlarla əlbirdir, ya da ən azı onlara hüsn-rəğbəti var; doğrudur, gözəl oğlanlardır, lakin elə adam tapılmaz ki, istəyərsən, amma qova bilməyərsən, bunu o, köməkçilərin üstündə sübuta yetirəcək.

Frida dedi ki, bu iş ahınsa, ona minnətdar olacaq. Yeri gəlmişkən, bundan sonra daha onların üzünə gülməyəcək, bir kəlmə de olsun yersiz söz danışmayacaq. Doğrudan da həmişə iki kişinin onlara göz olması heç də boş şey deyil, bunlara ərinin gözü ilə baxmağı o da öyrənib. Həm yeməyin qalığını yoxlamaq, həm də kəsmək bilməyən pıçıltının içinə yetmək məqsədilə köməkçilər ayağa duranda Frida, doğrudan da azca diksindi.

Fridanı köməkçilərdən yayındırmaqdan ötrü K. bu məqamdan istifadə etdi, onu özüne doğru çəkdi və baş-başa verib yeməyin axırına çıxdılar. İndi isə yatmaq vaxtıydı, hamısı yorulmuşdu, köməkçilərdən biri, hətta yeməyin üstündə yuxuya getmişdi, bu o biri yoldaşına gülməli gəlirdi, o, ağasını-xanımını yatanın gülməli sifətinə baxdırmaq istədi, lakin heç nə çıxmadı. K. da, Frida da onun təklifini rədd edib yerlərindən tərpənmədilər. Getdikcə adamın iliyinə işləyən soyuqda yatmağa ürək eləmədilər, axırda K. dedi ki, sobanı qalamaq lazımdır, yoxsa yatmaq mümkün olmayacaq. Qalxıb balta axtardı, köməkçilər yerini bilirdilər, baltanı gətirdilər və üçü də odun kiralına getdi. Bir azdan amanat qapını sındırdılar, köməkçilər indiyə qədər belə gözəl bir mənzərə görməyibmiş kimi, heyrətləndilər, bir-birini qova-qova, itələşə-itələşə odunu sinif otağına daşımağa başladılar, tezliklə iri bir tiğ yarandı, sobanı qaladılar, hamı ətrafına döşəndi, bürünmək üçün köməkçilərə hələ adyal payı da düşdü, bu bir dənə adyal onlara tamamilə bəs edirdi, çünki şertləşmişdilər ki, biri həmişə oyaq qalıb ocağı sönməyə qoymayacaq. Tezliklə sobanın yanı elə istiləndi ki, daha adyal da lazım olmadı, çırağı çək-dilər, istidən, sakitlikdən xoşallanıb K. da, Frida da yatağa uzandılar.

K. gecə yarısı səsdən oyananda, yuxulu-yuxulu böyrünü tapdalayıb Fridanı axtaranda gördü ki, onun yerində köməkçilərdən hansısa uzanıb. Görünür, yuxudan qəfil oyanışın nəticəsiydi, K. elə həyəcanlandı, qorxdı ki, kəndə gələndən hələ bu cür həyəcanlanıb qorxmamışdı. Qışqırıb dalı üstə oturdu, köməkçiye ələrsərsən elə bir yumruq ilişdirdi ki, o ağlamağa başladı. Hər şey tezliklə aydın oldu. Sən demə, Frida ona görə yuxudan oyanıbmış ki, hər halda ona belə gəlib – iri bir heyvan, yəqin pişik olub, qızın sinəsinə atlanıb, sonra da qaçıb gedib. Frida da ayağa durub otaqda şamla həmin heyvanı axtarıb. Köməkçilərdən biri bu vəziyyətdən istifadə edib, saman kisəsinin ləzzətini bir anlığa dadmaq üçün özünü Fridanın yerinə salıb, indi isə bu ləzzətin acısını dadırdı. Ancaq Frida heç nə tapa bilmədi, bəlkə, onu qara basırmış, K.-nın yanına qayıtdı, sanki axşamkı söhbəti unutmuşdu, büzüşüb fəryad edən köməkçinin saçlarını sığalladı. K. buna heç nə demədi, sadəcə köməkçiye əmr etdi ki, daha sobanı qalamasın, çünki həm gətirdikləri odunun hamısını işlətmişdilər, həm də otaq od tutub yanırdı.

ON İKİNCİ FƏSİL

Səhər hamısı o vaxt oyandı ki, məktəblilər başlarının üstünü kəsdirmiş, yatdıqları yeri maraqla dövrəyə almışdılar. Xoşa gələn mənzərə deyildi, çünki səhərə yaxın havanın azca soyumasına baxmayaraq, gecəki istidən hamısı soyunub çıpaqlanmışdı, əyinlərində təkcə alt köynəyi qalmışdı, elə təzəcə geyinmək istəyirdilər ki, müəllimə Qiza, irigövdəli, sarışın, qəşəng və xeyli zəhmli bir qız qapıda göründü. Açıqca hiss olunurdu ki, məktəb xidmətçisinin üstünə hazır gəlib, yaqın müəllimdən necə davranmaq dərslərini yaxşı almışdı, çünki elə astanadan dilləndi:

– Belə şeyə dözə bilmərəm. Gör nə gözəl mənzərədir! Sizə sinif otağında yatmağa icazə veriblərsə, bu, o demək deyil ki, mən sizin yataq otağınızda dərslər keçməyə borcluyam. Gün döyənə qədər çarpayıda yayxanan xidmətçi ailəsinə baxın! Tfu!

“Dediklərinə etiraz etmək olardı, xüsusilə də ailə sözlünə, çarpayı məsələsinə”, K. fikrində dolanırdı və tələsik – Fridayla köməkçilərdən haray ummağın xeyri yox idi, döşəmənin üstünə uzanıb maddım-maddım müəlliməylə uşaqlara baxırdılar – tiri, eşşəyi yaxına çəkdi, üstünə adyal atıb otaq kimi balaca bir yer düzəltdi ki, uşaqların nəzərindən yayınıb, heç olmasa, geyinə bilsinlər. – Əslində birəcə anlığa da dinclik tapa bilmədilər, əvvəlcə müəllimə davam qalmaqal saldı, çünki təknədə təzə su yox idi; elə K. da bu barədə düşünürdü, fikirləşirdi ki, təknəni gətirsin, yuyunsunlar, lakin müəlliməni çox cəldəndirməmək üçün axırda bu niyyətindən də daşındı, amma onun da köməyi olmadı, azca keçmiş böyük bir mərkəyə başladı, bədbəxtlikdən axşam yeməyinin qalığını yığışdırmağı unutmuşdular, müəllimə xətkəşlə hamısını sıyrıb atdı, masanın üstündəkilər yerə səpələndi; sardına yağının, qəhvənin qalığının axıb tökülməsindən, qəhvədanın çiləklənməsindən müəllimənin heç tükü də tərpənmədi. Onsuz da xidmətçi indicə yır-yığış edəcəkdi. Paltarlarını axıra qədər geyməmiş. K. ilə Frida tirə söykənib olan qalan var-dövlətlərinin sınıqlarına tamaşa edirdilər; geyinməyi ağıllarına belə gətirməyib köməkçilər adyala bürünərək altdan-yuxarı baxır, uşaqlar da bundan ləzzət alırdılar. Qəhvədanın itkisinə hamıdan çox, təbii ki, Frida acıyırdı; yalnız K. onu sakitləşdirmək üçün deyəndə ki, indicə kəndxandanın yanına gedib ziyanın əvəzini tələb edəcək və mütləq alacaq, Frida azca toxtadı, köynəklə tumanda daldadan çıxıb, heç olmasa,

adyala baxmağa qoymamaq üçün irəli cumdu. Müəllimə onu qorxudub qaytarmaq üçün olındəki xətkəşlə durmadan masanı döyəcələsə də, adamın sinirlərini yerindən oynatsa da, Frida istədiyini elədi. K. ilə Frida geyinib hazırlaşandan sonra bu işlərə mat qalmış köməkçiləri nəinki əmrə, zoxmayla geyindirildilər, hətta onlara qismən özləri də kömək etdilər. Axırda hamı hazır olandan sonra K. növbəti işləri bölüşdürdü. Köməkçilər odun gətirib sobanı qalamalı idilər. Özü də əvvəlcə o biri otaqda. Oranın qalmaqalı daha çox olmalı idi, çünki müəllim yaqın çoxdan içəridə idi. Frida döşəməni silməli, K. da su gətirib başqa işlərə baxmalı idi; hələlik səhər yeməyi barədə düşüncəsi halları yox idi.

Ümumiyyətlə, müəllimin ohval-ruhiyyəsini öyrənmək məqsədilə K. çölə özü birinci çıxmaq istədi, çağırırdı, o biriləri də gəlməli idi, bu tədbirə bir tərəfdən ona görə əl atırdı ki, köməkçilərin gicliyindən vəziyyəti əvvəlcədən korlamaq istəmirdi, digər tərəfdənsə imkanca Fridanı qorumaq istəyirdi, çünki Fridanın tələbbürü vardı, onunsə yox, çünki Frida həssas idi, o, isə yox, çünki Frida hazırkı xırda iyəncliklər barədə düşünürdü, o isə Barnabas və gələcək barəsində. Frida onun bütün göstərişlərinə əməl etdi, gözünü K.-dan qəti çəkmədi. K. qabağa çıxar-çıxmaz müəllimə uşaqların kəsmək bilməyən gülüşləri altında soruşdu:

– Hə, yuxudan doydunuz? – K. buna məhəl qoymadı, çünki əslində heç sual da deyildi. Əl-üz yuyulan yerə gedəndə müəllimə bir də ondan soruşdu. – Pişiyimin başına nə oyun açmışınız? – İri, yaşıl, otlicanlı bir pişik tənbel-tənbel masanın üstünə sərələnmişdi, müəllimə də onun azca yaralanmış pəncəsinə baxırdı. Deməli, Frida haqlıymış, sən demə, pişik onun üstünə tullanmayıbmış, çünki tullanması heyi yox idi, sinəsinin üstündən adlayıb keçəndə həmişə boş otaqda olan adamları görüb qorxmış, tələsik gizlənmək istəmiş və tələsiklikdə də ayağını yaralaymış. K. istədi, hər şeyi arxayınca başa salsın, lakin müəllimə nəticədən yapışb dedi. – Hə, elədir, yaralamırsız, görün hələ bir nəylə başlamısınız! – Və sonra K.-nı yanına çağırtdı, pişiyin pəncəsini ona göstərdi. K. baxıb qurtarana kimi caynaqları ilə əlinin üstünü cırmaqladı: caynaqlar küt olsa da, müəllimə bu dəfə pişiyə məhəl qoymadı, onları elə dərindən batırdı ki, yerindən qan axmağa başladı.

– İndi gəlib işinizi görə bilərsiniz, – hövsələsizliklə dikəlib yəndən pişiyə doğru əyildi. Tirin arxasından köməkçilərlə bu mənzərə-

rəyə tamaşa edən Frida qanı gören kimi qışqırdı. K. əlini uşaqlara göstərib dedi:

– Baxın, bunu qanıqon, məkrli pişik etdi.

Sözlərini, əlbəttə, uşaqlara görə demirdi, onlar onsuz da qışqırır qaqıldayırdılar, məzələnmək üçün onsuz da yeni səbəb, yeni təkan gerek deyildi, onsuz da nə söz eşidir, nə də söz başa düşürdülər. Müəllimə də çəpəki baxmağıyla təhqirə cavab verdiyinə, hələ də pişiklə əlləşdiyinə, ilk hirsini qanla cəza ilə soyutduğuna görə K. Fridanı və köməkçiləri çağırırdı və iş başladı.

K. çirkli su ilə dolu vedrəni çölə çıxarıb təzə su gətirəndən sonra otağı təmizləyəndə partaların birində on iki yaşlı bir oğlan uşağı irəli gəlib onun əlinə toxundu və bu hay-harayın içində nəse anlaşılmaz bir söz dedi. Birdən hamı səsinə kəsdi. K. geriye qanrıldı. Səhərdən qorxuqları həngamə başladı. Balacaboy müəllim qapının ağzında dayanmışdı: hər əlində də bir köməkçi, ikisinin də yaxasından yapışmışdı; yaqın onları odun gətirəndə tutmuşdu, çünki bar-bar bağırır, hər sözdən sonra da fasilə eləyirdi.

– Odun kiralına girməyə kim ürək eləyib? Kişidir qabağa çıxsın, əzim suyunu çıxarım!

Bu vaxt müəllimənin ayağı altındakı döşəməni silkeləməklə əlləşən Frida dizi üstə oturdu, K.-ya tərəf elə baxdı ki, sanki güc toplayırdı və sonra hərəkətindəki, baxışındakı əvvəlki təmkinlə dilləndi:

– Mən eləmişəm, cənab müəllim. Başqa çıxış yolu tapmadım. Sınıf otaqları çoxdan isinməliydisə, kiralı açmaq lazıymıydı; gecə yarısı açarı Sizdən almağa ürək eləmədim; nişanım mehmanxanadaydı, ola bilərdi ki, gecə orada qalaydı, ona görə də özüm təkbaşına qərar çıxartdım. Düz iş görməmişəmsə, bağışlayın, naşılıq eləmişəm; nişanım xəbər tutanda onsuz da kifayət qədər danladı. Doğru deyirəm. Hətta səhər tezdən qalamağa da qoymadı, dedi ki, kiralı bağlamaqla Siz göstərmək istəyirsiniz ki, sınıf otaqları özünüz gələne kimi qalanmasın. Soba yandırılmayıbsa, deməli, onun günahıdır, kiralın sındırılması isə mənim.

– Qapını kim sındırıb? – Müəllim çalışıb əldən qopmaq istəyən köməkçilərdən soruşdu.

– Cənabımız, – deyib ikisi də K.-nı göstərdi ki, şübhə yeri qalmasın. Frida güldü və bu gülüş dediyi sözlərdən təsirli çıxdı, sonra döşəmə əskisini vedrənin üstündə burub sıxdı, elə bil bununla davaya

son qoydu və köməkçilərin dediklərini əlavə zarafat saydı, təzədən işə başlamaq istəyəndə isə bir də dilləndi:

– Köməkçilərimiz elə bil körpə uşaqlardır, yaşlarına baxmayaraq, onları da parta arxasında oturtmaq gərəkdir. Qapını baltayla axşamüstü özüm tək açmışam, lap asancaydı, heç köməkçilərə də ehtiyac olmadı, onlar yalnız əl-ayağa dolaşa bilərdilər. Amma gecə nişanım qayıdanda çölə çıxdı ki, baxsın-görsün qapını birtəhər düzəldə bilərmə, onda köməkçilər də onunla getdilər, yaqın burda tək qalmaqdan qorxurdular, gördülər ki, K. sıniq qapının üstündə əlləşir, ona görə də indi belə deyirlər, uşaqlardır ki, uşaq...

Frida danışdıqca köməkçilər başlarını bulayır, K.-nı göstərib gic-gici him-cimlə Fridanı öz fikrindən döndərməyə çalışdılar; lakin bu onlara müyəsər olmadığına görə tamam kiridilər, Fridanın sözlərini əmr kimi qəbul edib müəllimin yeni sualına daha cavab vermədilər.

– Belə, – müəllim dedi, – deməli, yalan danışmışız hə? Ya da ağzınızı Allah yoluna qoyub xidmətçiye böhtan atmışımız? – İkisi də dinib danışmadı, amma əsim-əsim əsmələri, qorxulu baxışları suclu olduqlarını deyirdi. – Onda baxarsız sizi necə əzişdirəcəm – deyib müəllim uşaqlardan birini o biri otağa çubuq dalınca göndərdi. Müəllim dəmir çubuğu qaldıranda Frida özünü saxlaya bilmədi:

– Köməkçilər düz deyirlər, – özünü itirmiş qız əskini vedrəyə elə çırpıdı ki, su ətrafa sıçradı, sonra tirin dalına qaçıb orada gizləndi.

– Yalançılar, fırıldaqçılar, – müəllim dilləndi, pişiyin pəncəsini tozocə sıyırb qurtarmış, indi də onu dizinin üstünə qoymuşdu, pişik bura güclə yerləşirdi.

– Deməli, cənab xidmətçinin işidir, – deyib müəllim köməkçiləri qırağa çəkdi və bayaqdan bəri süpürgəyə söykərib qulaq asan K.-ya müraciət etdi. – Bu da cənab xidmətçi, qorxusundan kirmişcə oturub baxır ki, həyasızlığının altını başqaları çəksin.

– Nə olar, – Fridanın işə qarışmasından sonra müəllimin hirsinin xeyli soyuduğunu gören K. dedi, – köməkçiləri bir balaca əzişdirmək məni o qədər də ağrıtmazdı; layiq olduqları on cəzadan yaxa qurtarırlarsa, qoy bir dəfə də layiq olmadıqlarının altını çəksinlər. Mənim üçün xeyli xoş olardı ki, cənab müəllim, aramızdakı birbaşa narazılığa son qoyulsun. Bu bəlkə Sizin də ürəyinizdən olardı.

Amma Frida mənə köməkçilərə qurban verdiyinə görə, – K. burada fasilə etdi, adyalların arxasındakı sakitlikdən Fridanın hiçqırtısı eşidilirdi, – məsələni mütləq aydınlaşdırmalıyıq.

– Görünməmiş işdir, – müəllimə dilləndi.

– Elə mən də o fikirdəyəm, froylayn Qiza, – müəllim dedi. – Sizsə, xidmətçi, xidməti vəzifənizi rüsvayçılıqla pozduğunuza görə, təbii ki, elə indicə işdən götürülürsünüz; hələ bundan sonra alacağınız cəzaları demirəm; indi isə şələ-külənizi götürüb buranı tərk edin. Heç olmasa, canımız əlinizdən dincələr, axır ki, dərslər də başlayar. Haydı, tez olun, tərpənin!

– Yerimdən qımıldanan deyiləm! – K. dedi. – Düzdür, üstümün böyüyüsüz, ancaq bu yeri mənə Siz verməmişiz, kəndxuda verib, o da işdən çıxara bilər. Bu yeri mənə ondan ötrü verməyiblər ki, adamlarımla soyuqdan donum, ona görə veriblər ki, öz dediyiniz kimi, əlim hər yandan üzülməsin, axmaq işlərə qoşulmayım. Bu saat mənə işdən qovmaq birbaşa kəndxudaya qarşı çıxmaq deməkdir, nə qədər ki, öz ağzından eşitməmişəm, inanan deyiləm. Dayaz düşüncəli əmrinizə əməl etməməyim, əslinə qalsa, bir növü Sizin də xeyrinizədir.

– Deməli, əməl etmirsiz? – Müəllim soruşdu. K. başını buladı. – Yaxşı-yaxşı fikirləşin, çıxardığınız qərarlar heç də həmişə yaxşı olmur, hələ dünən ilkindi çağ istintaqdan boyun qaçırdığınızı yadınıza salın.

– Bəs Siz niyə indi bunu yada salırsız? – K. soruşdu.

– Çünki kefim belə istəyir, – müəllim cavab verdi, – indi isə axırıncı dəfə deyirəm: basın bayıra!

Bunun da heç bir təsiri olmadığını görən müəllim qabağa keçib işdaşı ilə məsləhətləşdi. Xeyli pıçıldaşdılar, müəllimə nəsə polis kəlməsi işlətdi, lakin müəllim təklifi rədd etdi, axırda razılığa gəldilər, müəllim burdakı uşaqları öz otağına çağıraraq dedi ki, orda o biri uşaqlarla birlikdə dərs keçəcəklər. Vəziyyətin bu cür dəyişməsinə hamı sevindi, uşaqlar gülə-gülə, qışqıra-qışqıra otağı boşaltmışdılar, müəllimlər axırıncı çıxdılar. Müəllimə köklüyündən partlamağı gələn hər şeyə biganə pişiyini jurnalın üstünə qoymuşdu. İşdaşı pişiyi aparmağa razı deyildi, bununla əlaqədar vurduğu cyhamı müəllimə K.-nin qəddarlığını bəhanə gətirib yerindəcə rədd etdi: deməli, K. bütün kin-

küdürlə bərabər pişiyi də müəllimin boğazına bağladı. Görünür, elə bunun təsiri idi ki, qapıya çatanda K.-yə işarə ilə son sözünü dedi:

– Froylayn məcburiyyət qarşısında qalıb uşaqlarla otağı tərk edir, çünki Siz göstərişimə nümayişkarcasına tabe olmaq istəmirsiniz, çünki heç kəs ondan, belə cavan xanımdan tələb edə bilməz ki, Sizin murdar ailə şəraitinizdə dərs desin. Deməli, burda tək qalırsız, necə istəyirsiniz, elə də yaşayın. Özünə hörmət edən kəs bundan sonra Sizin məsələyə qarışmaz. Amma bu çox da uzun çəkməz, əmin ola bilərsiniz. – Sözünü tamamlayıb qapını çırpdı.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Təzəcə çıxıb getmişdilər ki, K. köməkçilərə dedi:

– Bayıra, basın bayıra! – Belə gözlənilməz əmrəndən çəmiş köməkçilər hökmə əməl elədilər, amma K. qapını arxalarınca bağlayanda təzədən geri dönmək istədilər, zingildəyib qapını döydülər. – Sizi işdən çıxartdım! – K. içəridən bağırdı. – Daha qulluğa götürən deyiləm.

Təbii ki, bu, köməkçilərin ürəyincə olmadı, ona görə də əlləri ilə, ayaqları ilə qapını döyəclədilər.

– Burax gələk, ağa! – deyib qışqırdılar, sanki K. deryada bir ada, onlar da suda boğulan adamlar idi. Lakin K.-nin ürəyi yumşalmadı, səbirsizliklə gözlədi ki, dözülməz hay-harayları müəllimi hövsələdən çıxartsın, özü işə qarışsın. Tezliklə belə də oldu.

– Bu murdar köməkçilərinizi içəri buraxın! – Müəllim çöldən qışqırdı.

– Onları işdən qovmuşam! – K.-də qışqıra-qışqıra cavab qaytardı: bunun ayrı mənası vardı, müəllimə göstərmək istəyirdi ki, hətta onu axıra qədər həyata da keçirər. Müəllim çalışdı ki, köməkçiləri yaxşıqla sakitləşdirsin; qoy burda dayanıb kirimişcə gözləsinlər, axır-əvvəl K. içəri buraxacaq. Bunları deyib getdi. Əgər K. bir də çağıraraq deməsəydi ki, onları işdən həmişəlik çıxarıb və bundan sonra geri götürmələrinə qəti ümid etməsinlər, bəlkə də sakitcə dayanacaqdılar. Bunu eşidən kimi yenə də səs-küy salmağa başladılar. Müəllim təzədən gəldi, lakin bu dəfə onları dilə tutmadı, əksinə ən çox qorxduqları boru çubuqla qovub binadan çıxartdı.

Tezliklə idman otağının pəncərələrinə gəldilər, şüşələri döyüb qışqırdılar; ancaq sözlərini başa düşmək olmurdu. Orada çox qala bilmədilər, qalın qarın içində hoppanıb-düşmək çətin idi, qızışmaq üçünse mütləq belə etməli idilər. Ona görə də məktəb bağının barmaqlarına doğru qaçdılar, orada barmaqlığın oturduğu daş hasara qalxdılar, hər-halda uzaqdan da olsa, burdan otağın içini daha yaxşı görə bilirdilər; barmaqlıqlardan yapışa-yapışa ora-bura vurnuxur, sonra bir anlığa ara verib yalvara-yalvara əllərini K.-ya doğru uzadırdılar. Hərəkətlərinin mənasızlığına fikir vermədən beləcə xeyli vurnuxdular; sanki tamam kütləşmişdilər. K. onları görməsin deyə, pəncərənin pərdələrini endirəndə də hərəkətlərinə ara vermədilər.

K. toranlaşmış otaqda tirə doğru getdi ki, Fridanı axtarsın. Frida onun baxışına duruş getirə bilməyib ayağa qalxdı, saçlarını düzəldib sifətini quruladı, dinib-danışmadan qəhvə bişirməyə getdi. Hər şeydən xəbəri olsa da, K. onu başa saldı ki, köməkçiləri işdən qovub. Frida yalnız başını tərpətdi. K. partalardan birində oturub onun yorğun, üzgün hərəkətlərinə göz qoydu. Cılız bədənini gözəlləşdirən həmişə tərəvəti, bir də qətiyyəti olub; indisə bu gözəllik itib-getmişdi. K. ilə sürdüüyü bu bir neçə günlük ömür onun axırına çıxmağa kifayət etmişdi. Bufetdəki işi yüngül deyildi, ancaq, yəqin ki, üreyincəydi. Kim bilir, solğunlaşmasının əsil səbəbi, bəlkə də Klammdan aralanmağı idi? Klammla yaxınlıq onu ağlasığmaz dərəcədə cazibəli etmişdi, K. onu bu cazibədarlığında özünə ram etmiş, indi isə qız qolları arasında solmağa başlamışdı.

– Frida, – K. dedi. Qız qəhvə üyüdənə o saatca qırağa qoyub K.-nın yanına gəldi, partaya əyləşdi.

– Mənə acığın tutur? – Frida soruşdu.

– Yox, – K. dedi. – Məncə, ayrı cür bacarmazsan. Mehmanxanada günün xoş keçirdi. Gərək səni ordan ayırmayaydım.

– Elədir, – deyib Frida qəmli-qəmli qabağa baxdı, – gərək qoyaydın, orda qalaydım. Səninlə yaşamağa layiq deyiləm. Məndən üzülüşseydin, bəlkə də istədiklərinin çoxuna nail ola bilərdin. Mənim ucbatımdan bu qanıçən müəllimə boyunəti olursan, bu alçaq qulluğa razılıq verirsen, əlləşib-vuruşursan ki, Klammla söhbət edə biləsən. Hamısını da mənə görə, bəs mən buna nəylə cavab verdim.

– Yox, – deyib K. qolunu onun belinə doladı, – Bunlar xırda şeydir, mənə ağrıdan bu deyil, Klammin da yanına təkəcə sənə görə getmək

istəmirəm. Bəs sən mənim üçün nələr etməmişən! Səni tanıyana qədər burda tamam itib-batmışdım. Heç kos məni qəbul etmək istə-mirdi, özümü irəli soxduqca burnumdan vurub geri itələyirdilər. Yanında rahatlıq tapdığım bir-iki adam vardısı, onlar da Barnabas kimiləriydi, belələrindən də mən başqalarından qaçdığım kimi qaçırdım.

– Sən onlardan qaçırdın? Elədir, qaçırdın? Əzizim! – Frida sanki canlanıb sözə qarışdı və K.-nın tərəddüdlü “Bəli”sindən sonra yenidən canına yorğunluq çökdü. Lakin K.-nın daha cəsəreti çatmadı izah etsin ki, Fridayla bağlılıq bütün məsələləri harda onun xeyrinə yönəltdi. Asta-asta qolunu geri çəkib bir müddət sakitcə oturdu, bu vaxt Frida danışmağa başladı, sanki K.-nın qolu canına od salmışdı və indi bu oddan xilas ola bilmirdi. – Burdakı həyata dözə bilmirəm. Məni əldə saxlamaq istəyirsənsə, gedək, hara gəldi gedək, Cənubi Fransaya, İspaniyaya.

– Gədə bilmərəm, – K. dedi, – mən bura qalmaq üçün gəlmişəm. Burda da qalacam. – Özünü əziyyətlə salıb izahını tapmadığı bir tərsliklə əlavə etdi, elə bil özü özüylə danışdı. – Bu mənfur ölkədə qalmaqdan başqa, məni bura nə çəkib gətirərdi ki? Axı sən də burda qalmaq istəyirsən, bura axı sənin vətənidir. Sənin yalnız Klammin çatmır, ona görə də bu cür hərdəmxəyal olmusan.

– Klammin çatmır? – Frida dilləndi. – Burda, nə qədər desən Klammlar var, hər yan Klammla doludur; onlardan qaçıb qurtarmaq üçün getmək istəyirəm. Klammlar yox, sənə mənə çatmayan, sənə görə çıxıb getmək istəyirəm; çünki səndən doya bilmirəm, çünki burda hərə məni bir tərəfə dartır. Ax, kaş birçə bu gözəllik maskamı kəsib ata biləydim, kaş bədənimi iyirənc görkəmə sala biləydim, bəlkə, heç olmasa onda dinc yaşayardım.

K. burdan birçə şeyi eşidə bildi.

– Klammlar hələ də əlaqəni üzüməyib? – O saatca soruşdu. – Səni yanına çağırır?

– Klammdan xəbərim yoxdur, – Frida dedi, – indi başqalarından danışram, məsələn, sənin köməkçilərindən.

– Hə, köməkçilərdən! – K. heyretini gizlədə bilmədi. – Nədir, səndən əl çəkmirlər?

– Məgər özün hiss etməmişən? – Frida soruşdu.

– Yox, – deyib K. hadisələrin təfərrüatını əbəs yerə yadına salmağa çalışdı, – doğrudur, sırtıq, şit uşaqlardır, amma sonə sataşmaq istədiklərini hiss eləməmişəm.

– Eləməmişən? Məgər görmürdün ki, onları meyxanadakı otağı-mızdan çölə çıxarmaq mümkün olmurdu, görmürsən ki, oturuşumuza-duruşumuza necə qısqancılıqla göz qoyurlar, axırıncı dəfə saman kisə-sinin üstündə yerimə uzandığı yadından çıxıb, görmədin ki, səni qovdurmaq, məhv etmək, mənimlə tək qalmaq üçün indi üzünə necə dirəndilər? Bütün bunları hiss eləməmişən? – K. cavab verməyib Fridaya baxdı. Köməkçilərə yönəlmiş bu ittihamlar əslində düziydü, ancaq onu tam günah kimi də qələmə vermək olmazdı, ən azı gülünc, uşaqsayağı, yüngüllağıl, üzlerini idarə etməyən xasiyyətlərinə görə. Məgər həmişə can atıb hər yana K. ilə getmək istəmələri və Fridanın yanında qalmağa cəhd etməmələri onları suçlandırmağın əleyhinə deyildimi. K. nəşə buna bənzər bir söz dedi. – Frida isə cavabında: – Özlerini tülkülüyə qoyurlar, görmürsən bəyəm? Yaxşı, əgər belə deyilsə, onda niyə qovurdun? – deyər soruşdu və pəncərəyə tərəf getdi, pərdəni azca kənara çəkib bayıra baxdı, sonra da K.-ni yanına çağırtdı. Köməkçilər hələ də barmaqlıqdan sallanıb durmuşdular, yorulub əldən düşsələr də, vaxtdan-vaxta bütün güclərini toplayıb yalvara-yalvara qollarını məktəbə doğru açıldılar. Biri hətta həmişə tutub durmasın deyər arxadan pəncəyini barmaqlığa keçirmişdi.

– Yazıqlar! Yazıqlar! – Frida dilləndi.

– Niyə onları qovmuşam? – K. soruşdu. – Bunun birbaşə səbəbi sən olmusan.

– Mən? – Frida gözlərini bayırdan çəkmədən soruşdu.

– Sənin həddən artıq səmimi rəftarın, – K. dedi, – onların bəd əməllərini bağışlamağın, üzlərinə gülməyin, saçlarını tumarlamağın, ardı-arası kəsilmədən yazıqlanmağın, hələ də “yazıqlar, yazıqlar” deyirsən. Nəhayət, son hadisədə məni qurban verməyə qızırğalanmadın, köməkçiləri döyülməkdən xilas etdin.

– Məsələ də elə ondadır da, – Frida dedi, – mən də onu deyirəm, məni bədbəxt edən, səndən ayıran da elə budur, halbuki axıra qədər səninlə bir yerdə maneəsiz yaşamaq xoşbəxtliyindən başqa, heç nə tanıyıram, həmişə birçə arzuyla yaşayıram: sevgimizə yer üzündə bir yuva, nə bu konddə, nə də başqa yerdə dinc bir guşə tapılırsa,

ölüm yaxşıdır, bundansa dərin, dar bir qəbir xoşdur: heç olmasa orda kəlbətin kimi qucaqlaşib yatardıq, mən üzümü sənin üzünə, sən də mənimkinə söykəyərdir, heç kəs bizi bir də görə bilməzdi. Burda isə... hələ köməkçilərə bax! Əllərini sənə uzatmırlar, mənə uzadırlar.

– Mən də onlara baxmıram, – K. dedi, – görürsən, sən baxırsan.

– Əlbəttə, mən baxıram, – Frida hirsle dilləndi, – elə mən də səhərdən onu deyirəm. Mənə sataşib-sataşmamalarının bir fərqi varmı bəyəm! Qoy lap Klammin elçiləri olsun, nə fərqi!

– Klammin elçiləri, – K. təkrarladı, sözləri nə qədər təbii görünsə də, onu xeyli heyretləndirdi.

– Elədir, Klammin elçiləri, – Frida dedi, – qoy olsunlar, həm də çox əclaf uşaqlardır, ikisini də kətkətlə tərbiyə etmək lazımdır. Necə çirkin, necə murdar gədələrdir! Özlərini gic-gici uşaqlar kimi aparırlar, amma iyrenc sifətlərdən yetkin adama, hətta tələbəyə oxşayırlar! Elə bilirsən, bunları görmürəm? Görürəm də, yerlərinə xəcalet də çəkirəm. Amma neyləmək olar, nifrət edə bilmirəm, evəzlərinə utanıram. Həmişə bir gözüm onlarda olur. Üstlərinə hirsələnən olanda gülmək məni tutur. Kimsə döymək istəyəndə, saçlarını sığallayıram. Gecə sənin yanında uzananda gözlərimə yuxu getmədi, başının üstündən boylanıb baxdım, biri adyala bürünüb yatır, o biri də sobanın qabağında diz çöküb içəri odun atırdı, əyləndə az qaldım, hətta səni də oyadam. Məni pişik qorxutmur, pişik görməmişəm bəyəm! Bufetdə əlasərsəm, narahat mürgülərə də vərdisliyəm, yox, pişik məni qorxutmaz, məni qorxudan ayrı şeydi. Pişiyə nə ehtiyac vardı, pişik nə zibildir ki! Adi şaqqıldıdan diksinib ayılıram. Əvvəlcə qorxdum ki, səni yuxudan durğuzaram, hirsələnərsən, amma sonra özüm qalxıb şamı yandırdım ki, oyanasan, məni o murdarın əlindən qurtarasan.

– Bunların heç birindən xəbərim olmayıb, – K. dedi – nəşə belə bir şey ürəyimə dammışdı. Ona görə də qovdum getdilər, şükür, daha yoxdular, bəlkə, hər şey düzəldi.

– Elədir, axır ki, getdilər, – Frida cavab verdi, – sifətindən üzgünlük, nisgil yağdı, – kimdirlər, nəçidirlər, bilmirik. Öz-özümə zara-fatla onlara Klammin elçiləri deyirəm, bəlkə, doğrudan da elədir. Gözləri küt, lakin hərdən qaynayan gözləri çox vaxt Klammin gözlərini yada salır, hə, elədir: bəzən gözlərini üzümə zilləyəndə elə

bil Klammin baxışdır. Ona görə də utandığımı düz deməmişəm. İstərdim, belə olsun. Bilirəm ki, başqa yerlərdə, başqa adamların bu cür davranışına dözə bilməzdim, axmaqlıq sayardım, amma bunlarınkına elə baxa bilmirəm. Bunların gicliyinə hörmətlə, izzətlə yanaşıram. Əgər Klammin adamları olsalar, canımızı necə qurtara biləcəyik, ümumiyyətlə, can qurtarmağın özü yaxşımı olacaq? Bəlkə, elə indi gedib minnət eləyəsən, içəri çağırısan, gəlsələr hələ sevinəsən də?!

– İstəyirsən, onları təzədən içəri buraxım? – K. soruşdu.

– Yox, yox, heç nə istəmirəm, – Frida dedi. – İçəri təpildə aldığı sifətə, məni görəndə keçirdikləri sevincə, uşaq tək atdanıb-düşmələrinə, kişilər kimi qollarını açıb qucaqlamaq istəmələrinə bəlkə də dözə bilmədim. Amma düşünəndə ki, onlara sərini üz göstərməklə Klammin sənə yaxınlaşmasına mane ola bilərsən, hər cür vasitəyə əl atıb qarşısını almaq istəyirəm. Onda istəyirəm ki, içəri buraxasan. K., burax gəlsinlər, burax içəri! Mənə fikir vermə, mən nəyəm ki! Gücüm çatdığım qədər özümü qoruya bilərəm; əgər nəse itirməliyəmsə, deməli, itirəcəm, heç olmasa, fikirləşirəm ki, bilə-bilə eləmişəm, sənə xatirinə razı olmuşam.

– Bununla sən yalnız çıxardığın hökmü gücləndirirsən, – K. dedi. – Öz xoşuma ömrümdə içəri buraxan deyiləm. Onları çölə qovmağım bir daha sübut edir ki, lazım gəlsə, köməkçiləri də ipə-sapa yatırmaq olar və Klammla onları əslində heç nə bağlamır. Dünən axşam Klammdan məktub almışam, ordan görmək olar ki, onlar barədə kişidə yanlış təəvvür yaradıblar, məlum olur ki, köməkçilər onu bir qınaq da maraqlandırmır, belə olmasaydı, haqlarında dəqiq məlumat toplayardı. Klammla onlar arasında nəse bir bağlılıq olduğunu düşünməyin yalnız ondan irəli gəlir ki, hələ də sahibənin təsiri altındasan, hər yanda gözüne Klammin görünür. Sən hələ də Klammin aşnasısan və uzun müddət mənə arvad ola bilməyəcəksən. Hər dəfə bu, qol-qanadımı tamam sındırır, mənə elə gəlir ki, həyatda bir şeyimi itirmişəm, elə bilirəm, kəndə indicə gəlmişəm, özü də o vaxtkı kimi deyiləm, tamam ümitsizləşmişəm, beynimdə belə fikir dolaşır ki, məni hər yanda peşmançılıq gözləyir, uğursuzluq piyaləsini bir-birinin ardınca içəsi olacam, özü də düz son qətrəsinə qədər. Amma bu həmişə olmur, hər dəfə olur, – sözlərinin təsiri altında Fridanın büzüşüb yumağa döndüyünü görəndə gülümseyib əlavə

etdi, – əslində bu həm də yaxşı bir əlamətə, mənim üçün sənə nə demək olduğuna sübutdur. İndi tələb etsən ki, sənəmi, yoxsa köməkçilərəmi üstünlük verim, deməli, köməkçilər uduzub. Bu nə fikir idi, sənəmi, köməkçilərəmi! Mən onlardan birdəfəlik yaxa qurtarmalıyam, sözdə də, əməldə də. Kim bilir, bəlkə də, bizi çulğalayan bu zəiflik ondan irəli gəlir ki, səhərdən çörək yeməmişik?

– Ola bilər, – Frida yorğun-yorğun gülümseyib cavab verdi və sonra işə başladı. K. da süpürgədən yapışdı. Bir azdan qapı ustufra döyüldü.

– Barnabasdır! – K. qışqırıb süpürgəni yerə tulladı, bir-iki sıçrayışla özünü qapıya saldı. Ən çoxu bu çəkilən addan qorxub Frida ona baxdı. K.-nin əlləri əsdiyindən köhnə qifili o saat açə bilmədi. – İndicə, indicə – deyib tez-tez təkrarladı, qapının ağzındakı adamın kimliyini soruşmağı da unutmuşdu. Geniş açılmış qapıdan Barnabası əvəzinə bayaq onu dindirmək istəyən balaca oğlanın içəri keçdiyini görəndə quruyub qaldı. Oğlanın bayaq ona nə demək istədiyini yadına salmağa heyi yoxuydu. – Nə var, nə istəyirsən? – K. soruşdu. – Dərs yan otaqdadır.

– Ordan gəlirəm, – oğlan cavab verdi, iri, qonur gözləri ilə arxayın- arxayın K.-ni süzdü, əllərini aşağı salıb dümdüz dayandı.

– Yaxşı, nə istəyirsən? – Tez ol! – deyib K. bir az aşağı əyildi, çünki oğlan astadan danışdı.

– Sənə kömək edə bilərəmmi? – Oğlan soruşdu.

– Kömək eləmək istəyir, – K. Fridaya dedi, sonra üzünü oğlana tutdu. – Adın nədir?

– Hans Brunsvik, – uşaq cavab verdi, dördüncü sinif şagirdi, Madelayneqassədəki çəkəçi Otto Brunsvikin oğlu.

– Bax hələ, soyadın Brunsvikdir demək, – K. dilləndi və xeyli yumşaldı. Aydın oldu ki, müəllimin K.-nin əlini pişiyə cırdırmağı, əlinin üstündəki qanlı şırımlar uşağı elə kövrəldib ki, onlara dayaq durmağı qərara alıb. İndi isə qorxu-hürkü bilmədən, qarşıdakı cəzanı vəcinə almadan fərariyə sivişib yan otaqdan bura gəlib. Deyəsən, onu bu işə vadar edən ilk növbədə uşaqılıq xülyası olub. Gördüyü işlərin ciddiliyi də elə bundan irəli gəlirdi. Çəkinçikliyi ona yalnız ilk anlarda mane oldu, lakin tezliklə K.-yə də, Fridaya da alışdı, bir azdan isti, dadlı qəhvəni içəndə isə ona xeyli canlanma, inam gəldi, sualları daha da duruldu, daha da kəskinləşdi, elə bil lazım olan

şeyləri bacardıqca tez öyrənmək istəyirdi ki, K.-nı, Fridanı qurtarmaq üçün müstəqil qərar çıxara bilsin. Təbiətində bir amiranəlik duyulurdu, lakin bura bir körpə məsumluğu da qarışmışdı və onlar yarıciddi, yarızarafat həmin amiranəliyə tabe oldular. Hər halda hər ikisinin diqqətini özünə yönəldə bilmişdi, işi dayandırmışdılar, səhər çörəyi xeyli uzanmışdı. Uşaq partada, K. yuxarıdakı, Frida yandakı kürsüdə otursalar da, adamda elə təsəvvür yaranırdı ki, Hans müəlimdir və onları imtahana çəkib cavablarına qiymət qoyur; elə bil dodaqlarındakı xəfif təbəssümlə demək istəyirdi ki, bunların hamısının oyun olduğunu o da başa düşür, lakin ciddiliyini yerə qoymurdu, kim bilir, dodaqlarında oynayan, bəlkə də, heç təbəssüm deyildi, uşaqlıq bəxtəverliyi idi. Aradan xeyli ötəndən sonra etiraf etdi ki, K.-nı tanıyırmış, onu bir neçə gün qabaq Lazemangildə görübmiş. K. bu xəbərə xeyli sevindi.

– Onda sən qadının dizinin üstündə oynayırdın, eləmi? – K. soruşdu.

– Bəli, – Hans dedi, – anam idi. Anasından danışmağa başladı, lakin həvəssiz danışdı, təkrar-təkrar soruşandan sonra bir-iki kəlməylə cavab verirdi; gördülər ki, hələ lap uşaqdır, ancaq hərdən, xüsusilə də sual verəndə ona maraqla qulaq asan K.-ya, Fridaya elə gəldi ki, qarşılarında yetkin, ağıllı, müdrik bir kişi əyləşib, ola bilsin, onun gələcəyini belə təsəvvür edirdilər, ya bəlkə də düşüncələrində yanıldılar. Amma oğlan hərdən yenə də adi bir məktəbli, bəzi sualları, ümumiyyətlə, başa düşməyən, bəzilərini yanlış başa düşən, uşaqlıq edib həmsöhbətə diqqətsizlik göstərdiyinə, asta danışdığına görə səhvini tez-tez üzə vuranda böyükklərdən fərqli olaraq pörtləşməyən, sadəcə höcətlik edib bəzi vacib sualları cavabsız qoyan bir şagird olurdu. Ümumiyyətlə, elə çıxırdı ki, təkcə o soruşa bilir, başqalarının sualları isə fikrincə, guya hansı qanunusa pozmaq və onun vaxtını almaq deməkmiş. Belə hallarda gövdəsini düzəldib başını aşağı endirər, alt dodağını sallayıb bir müddət kırımsıca oturardı. Frida tez-tez sual verib onu bu yolla susdurmaqdan ləzzət alardı. Hərdən ümidi doğrulurdu da, lakin K. bərk hislənirdi. Ümumiyyətlə, çox şeyi öyrəne bilmədilər. Anası xəstəhəliydi, ancaq xəstəliyinin nə olduğunu bilmirdi, frau Brunsvikin qucağındakı uşaq Hansın bacısıymış, adı da Fridaymış (onu sorğu-suala tutanın bacısı ilə adaş olmağı qəti Hansın ürəyindən deyildi.) Dediyyə görə, hamısı kənddə

yaşayırdı, amma Lazemanın yanında yox. Ora çimmək üçün qonaq gedibləmiş, çünki Lazemanın böyük təknəsi var, burada uşaqlar həm çimməkdən, həm də məzələnməkdən ləzzət alırlar, əlbəttə, uşaqların sırasına özünü qatmırdı; atası ilə anasından eyni vaxtda söhbət getməyəndə atası barədə hörmətlə, ya da qorxuyla danışdı, anasının yanında isə atası xeyli aşağı dururdu, lakin nə qədər qılığına girsələr də, ailə münasibətlərinə aid verilən sualların hamısı əslində cavabsız qalırdı. Atasının sənəti barədə onu öyrədirdilər ki, ətrafın ən adlı-sanlı çəkməçisidir, bu aralarda tayı-bərabəri yoxdur, verilən başqa sualların cavabında da deyirdi ki, atası o biri çəkməçilərə, məsələn, Barnabasın atasına da iş tapşırır, özü də bunu başqalarına yazığı goldiyindən eləyir, kişinin mərhəmətindən danışanda başını elə vüqarla tərpətdi ki, Frida kürsüdən enib onun üzündən öpdü. Təkrar-təkrar ortaya çıxan “Sarayda olubsanmı” sualına “yox” cavabı verirdi; Anasının sarayda olub-olmaması sualına isə qəti cavab vermədi. Axır ki, K. yoruldu; soruşmaq ona da mənasız göründü, burada oğlana haqq qazandırdı, məsum bir körpədən dolayı yollarla ailə sirrini qoparmaq biabırçılıq idi, ən böyük biabırçılıq isə oydu ki, buradan da heç nə öyrənmək olmadı. Axırda K. oğlandan onlara nədə kömək edəcəyini soruşanda aldığı cavabdan heyrətlənmədi: müəllimlər onlarla bir də bu cür dava salmasınlar deyə burda, işdə kömək etmək istəyir. K. Hansa aydınlaşdırdı ki, o cür köməyə ehtiyacları yoxdur, dava, qalmaqal müəllimin canındadır. İş nə qədər dəqiq yerinə yetirsə də, bu davalardan qoruna bilməzsən, özü də iş, sən deyən ağır deyil, bu gün yalnız təsadüf noticəsində çatdırı bilməyib, bir də ki, dava, qalmaqal ona qəti təsir eləmir, bu qulağından girir, o qulağından çıxır, məktəbli deyil ki; həm də çalışacaq tezliklə müəllimdən canını qurtarsın. Müəllimə qarşı mübarizədə onlara kömək əlini uzatdığına görə təşəkkürünü bildirir, indi isə geri sinfə qayıtsın, bəlkə, bu dəfə heç cəzalandırmayacaqlar. Müəllimlə mübarizədə köməyə ehtiyacı olmadığını K. qabarıqlaşdırmadı, yüngülcə eyhamla çatdırdı ki, təkcə bu məsələdə ehtiyacı yoxdur, Hans da bunu dübbədüz başa düşüb soruşdu ki, bəlkə, başqa işlərdə köməyi deydi, ona can-başla kömək edərdi, özü bacarmasa, anasından xahiş edərdi, onda mütləq alınardı. Atasının işi əyləndə də anasından kömək umur. Anası hətta haçansa K.-nı da soruşub, evdən çölə çıxan qadın deyil, yalnız o dəfə təsadüfən Lazemangildə

olub, Hans özü isə tez-tez ora, Lazemanın uşaqları ilə oynamağa gedir, ona görə də anası soruşmuş ki, yerölçən bir də oralara gəlib-gəlməyib. Anası həddən artıq zəif olduğundan onu boş-boşuna həyəcanlandırmaq olmaz, ona görə də oğlan sadəcə deyib ki, yerölçəni orda görməyib və bununla da söhbət kəsilib; indi burda, məktəbdə tapandan sonra onunla danışası olub ki, anasına müəyyən məlumat versin. Çünki qadının diləyini könüllü yerinə yetirəndə daha çox sevinir. K. azca fikirləşəndən sonra bu deyilənlərə cavab olaraq bildirdi ki, yardıma ehtiyacı yoxdur, nə lazımsa, hamısı var, amma çox xoşdur ki, Hans ona kömək etmək istəyib, bu xoş niyyətinə görə uşağa həddən artıq minnətdardır, ola bilsin, gələcəkdə haçansa köməyə ehtiyac duysunlar, onda mütləq Hansa müraciət edə, ünvanı unutmayıb, yadımdadır. Əksinə, bu dəfə bəlkə, K. özü bir balaca kömək əlini uzada bildi, yazıqlar ki, Hansın anasının canı sağ keçmir və görünür, dərini anlayan yoxdur; xəstəliyin vaxtında üstünü almayan da yüngül ağrılar da ağır fəsadlar törədir.

K.-nin müəyyən tibbi biliyi, başlıcası isə xəstəyə qulluq etməkdə təcrübəsi var. Həkimlərin baş açmadığı bir çox xəstəliyi sağaltmaq ona müyəssər olub, bu bacarığına görə evdə ona "Acı Pəncərə" deyirlərmiş. Hər halda Hansın anasına baxıb onunla danışardı. Bəlkə, yararlı bir məsləhət verdi, bunu Hansın xatirinə edir. Həmin təklifdən əvvəlcə Hansın gözüne işıq gəldi və elə bil o gözlər K.-ya dedi ki, bir az da ısrarlı olsun. Oldu, lakin bir nəticə alınmadı, çünki Hans hər cür sualdan qaça bildi, ancaq birçə dəfə də üz-gözünü turşutmadı, bildirdi ki, anasının yanına yad adam gələ bilməz, çünki onu qorumaq lazımdır; o dəfə K. anası ilə bir-iki kəlmə kəsəndən sonra qadın üç-dörd gün yatağa düşüb, belə şeylər, əlbəttə, tez-tez baş verir. Həmin hadisədən sonra atası K.-ya bərk acıqlanıbmış, bir də heç vaxt icazə verməz anası ilə görüşsün; elədir, keçən dəfə K.-nı axtarıb tapmaq, həmin hərəkətinə görə onun abrını vermək istəyib, bu yoldan kişini yalnız anası saxlaya bilib, əslinə qalsa, qadın özü də heç kəslə danışmaq istəmir, K.-nı soruşması da bir təsadüfdür, müstəsna hal deyil, istəsəydi, adını çəkəndə elə onu görmək arzusunun da bildirirdi, amma bildirməyib, özünü saxlayıb, iradə göstərüb: K.-dan yalnız xəbər tutmaq istəyib, görüşmək arzusunda olmayıb. Əslində anasını üzən heç xəstəlik də deyil, bu hala düşməyinin səbəbini özü gözəl bilir, hərdən buna eyham da vurur: yəqin, buranın

havasıdır, dözə bilmir, ancaq yenə də bu yerlərdən getmək istəmir, ərinin, bir də uşaqlarının xatirinə; vəziyyəti həm də qabaqkıdan indi xeyli yaxşıdır. K.-nın öyrəndiyi yeganə şey o oldu ki, Hansın düşüncəsi göz qabağında itiləşirdi, çünki o, anasını K.-dan, – açıq-aşkar kömək etmək istədiyi K.-dan – qorunmalı olmuşdu; K.-nı anasından təcrid etmək kimi yaxşı bir məramla bəzən əvvəlcə danışdıqlarının tərsini deyirdi, lap elə xəstəlik məsələsində. Bütün bunlara baxmayaraq, K. yenə də görürdü ki, Hansın ona münasibəti pis deyil, lakin anasından söhbət düşəndə hər şeyi unudurdu; kimi anasıyla üz-üzə qoysaydılar, onu yamanlayardı, həmin adam indi K. olmuşdu, əslində isə elə atası da ola bilərdi. K. bu son imkanı da yoxlamaq istəyib dedi ki, atası ağıllı iş görüb anasını narahat olmağa qoymayıb, K.-nin o vaxt bundan xəbəri olsaydı, qadını heç dindirməzdi, indi də dönə-dönə xahiş edir ki, onun adından evdəkilərdən üzr istəsin. Ancaq birçə şeyi başa düşə bilmir: Hansın dediyi kimi, xəstəliyin kökü bəllidirsə, bəs onda atası qadını niyə burda saxlayır, niyə havasını dəyişdirmir; bəli, bəli, burda saxlayır, çünki qadın uşaqlara görə getmək istəmir, amma uşaqları da özü ilə apara bilər axı, həmişəlik getmir ki, uzağa getmir ki, havanı, suyu dəyişmək üçün qəsrin yerləşdiyi dağın özü də pis deyil. Belə gəzintinin xərci kişini qorxutmamalıdır axı bu ətrafda ən yaxşı çəkməçi deyilmi, özünün, arvadının qəsrə qohumu, tanış olmamış olmaz, belə işdə heç kəs onlara yox deməz. Niyə arvadı buraxmır getsin? Qoy bu ağrıları qulaqardına vurmasın; K. anasını gözücü görüb, lakin aşkar solğunluğu, açıq zəifliyi K.-da onu dindirməyə bir maraq oyadıb; hələ o vaxt təəccüblənib ki, atası ümumi çimmə və yüyət otağının dözülməz havasında qadını oturdub, özü isə səsinə başına salıb susmaq bilmir. Məsələnin nə yerdə olduğundan, görünür, kişinin xəbəri yoxdur; xəstəlik, ola bilsin son zamanlar xeyli ciddiləşib, o cür xəstəliklər tapqır-tapqır gəlir, amma mübarizə aparmasan, axırda var gücünü toplayıb adamın yaxasından yapışır, ondan sonra daha heç nəyin köməyi olmur. K. anası ilə danışa bilməsə bəlkə yaxşı olardı atası ilə danışsın bunların hamısını ona çatdırsın.

Hans diqqətlə qulaq asdı, çoxusunu başa düşdü, düşmədiyinin isə qorxulu olduğunu hiss etdi. Bununla belə yenə dedi ki, K. atası ilə danışa bilməz, atasının ondan xoşu gəlmir və çox güman ki, o da elə müəllim kimi rəftar edəcək. Söhbətin K.-ya aid olan hissəsini

çəkinə-çəkinə, gülə-gülə, atasına aid olan hissəsini isə üz-gözünü turşuda-turşuda, qəmli-qəmli dedi. Sonra əlavə etdi ki, bəlkə, K. atasından xəlvət anasıyla danışa bildi. Bu vaxt Hans nəse gizlin bir iş tutmaq istəyən və bunu həyata keçirmək üçün xəlvətlik axtaran qadın kimi gözlerini harasa dikib bir müddət düşündü və dedi ki, birisi gün bəlkə, mümkün oldu, atası kimləsə sözləşib, mehman-xanaya gedəsidirlər. Hans da axşam gəlib K.-nı anasının yanına aparar, amma bir şərtlə ki, anası evvelcədən razılıq verə, amma buna da heç ümid eləmək olmur. Anası kişinin xoşuna gəlməyən işləri yaxın qoymur, hər şeydə onun sözü ilə oturub-durur, lap Hansın ağılsız hesab elədiyi işlərdə də. Doğrudan da Hans atasına qarşı çıxmaq üçün K.-dan kömək gözləyirdi, elə bir özü də çaşmışdı. K.-ya kömək etmək istədiyi halda həqiqətən soruşub öyrənməyə çalışırdı ki, qəflətən peyda olan və anasının xatırladığı bu yad kişi, bəlkə, bir kömək əli uzada bildi, çünki köhnə tanış-bilişdən yaxın duran yox idi. Bu oğlan necə də qapalı, necə də sinsi imiş. İndiyə qədər nə görkəmindən, nə də sözlərindən bir şey qoparmaq olurdur; bunu yalnız üzündən təsadüfi, ya qəsdən, ya da bilərəkdən etdiyi etiraflardan aydınlaşdırırdı. İndi də K. ilə son uzun-uzadı söhbətlərində ortaya çıxacaq çətinlikləri müzakirə etdilər. Hans istəməyə də, istəməsə də, aradan qaldırılması mümkün olmayan çətinliklər vardı; xəyallar içində kömək axtara-axtara gözlerini çıpçıdadıb narahat-narahat elə hey K.-ya baxırdı. Atasının evdən çıxmamış görək anasına heç nə deməyirdi, yoxsa kişi xəbər tutar, bütün planlar da alt-üst olardı, deməli, məsələni kişi gedəndən sonra açmalıydı, ananın vəziyyətini nəzərə alıb qəfildən, tələsik demək olmazdı, məqam yetişəndə, ağır-ağır çatdırmaq lazımdı; yalnız bundan sonra anasının razılığını almalı, yalnız bundan sonra K.-nın dalınca getməliydı; yaxşı, bəs onda gec olmazdımı, atasının geri qayıtması qorxusu ortaya çıxmırdımı? Yox, baş tutan iş deyildi. K. isə, tərsinə, sübut edirdi ki, baş tutan işdir. Vaxtın çatmamasından qorxmağa dəyməz, azca bir yerdə olsalar, azca söhbət edəsələr, yetər, qoy Hans heç K.-nın dalınca da gəlməsin.

K. hardasa evin həndəverində gizlənilib gözləyər, Hans işarə verən kimi gələr. Hans dedi ki, yox, evin yanında gözləmək olmaz – yenə anasına qarşı həssaslığı baş qaldırdı – atasından xəbərsiz K. yola çıxıb bilməz, Hans atasından gizlin belə bir razılığa qəti qol

qoymaz; K.-nı gəlib məktəbdən götürməlidir, özü də nə tez, nə gec, anası bilib icazə verəndən sonra. K. razılaşırdı, dedi ki, doğrudan da qorxuludur, atası gəlib onu evdə görə bilər, belə şeyə yol verməmək üçün anası K.-nın gəlişinə qorxusundan, ümumiyyətlə, boyun olmaz, deməli, bütün məsələ yenə gəlib atasının üstündə dayanır. Hans buna etiraz etdi, beləliklə, mübahisə yenidən səmtini dəyişdi.

K. Hansı çoxdan çağırır yanına gətirmişdi, onu dizləri arasına almışdı, hərdən mehribanlıqla saçını tumarlayırdı. Bu yaxınlığın bir şeyə xeyri oldu ki, Hansın dəyişkən etirazlarına baxmayaraq, razılıq əldə etdilər. Axırda belə bir ortaqlıq fikrə gəldilər: Hans bütün həqiqəti açıb anasına desin, amma onun razılığını asanlaşdırmaq üçün əlavə etsin ki, K. Brunsviklə danışmaq istəyir. Lakin anasına görə yox, öz şəxsi məsələsindən ötrü. Ən düzgün yol bu idi, söhbət zamanı K.-nın ağlına gəlmişdi ki, Brunsvik nə qədər təhlükəli, pis adam olsa da, daha onun rəqibi deyildi, çünki kəndxudanın məlumatına əsasən, o, lap siyasi səbəbdən də olsa, yerləşmənin çağırılmasını tələb edənlərdən biri idi. Deməli, K.-nın kəndə gəlişi Brunsvikin ürəyindən olmalıydı; onda birinci gün onu əsəbi qarşılamayı, Hansın dediyi kimi, ondan xoşu gəlməməsi hər-halda anlaşılmazlıq olmalı idi; bəlkə, Brunsvik elə ona görə hirsələnib ki, K. kömək üçün hamıdan qabaq ona üz tutmayıb, bəlkə, ortada ayrı bir anlaşılmazlıq var, bir-iki kəlmə ilə aydınlaşdırmaq olacaq. Əgər belədirsə, K. onda müəllimə, hətta kəndxudaya qarşı Brunsvikin simasında özünə arxa tapa bilər, kəndxudanın, müəllimin onu qəsrdəki üsul-idarədən uzaqlaşdırıb məktəbə xidmətçi qoyma fərqlərini də – fərqlər olmasın nədir? – açıları; keçmişdə K.-ya görə Brunsviklə kəndxuda arasında çekişmə olubsa, deməli, Brunsvik K.-nı öz tərəfinə çəkəcəkdi, K. da onun evində qonaq qalacaqdı, kəndxudanın acığına Brunsvikin gücündən istifadə edəcəkdi. Kim bilir, bu yolla haralara gedib çıxardı, ən azı qadının yanında çox olardı – beləcə beynində xülyalarla əylənir, xülyalar da onu əyləndirirdi; – bu arada yalnız anasının haqqında düşünən Hans K.-nın susmasına elə qayğılı baxırdı ki, deyərdin, həkimdir, sağalmaz dərddə çarə axtarmaq üçün fikir dəryasına qərq olub. K.-nın Brunsviklə öz işi barədə danışacağı təklifini Hans bəyəndi, ən azı buna görə bəyəndi ki, bu yolla anasını atasından qorumaq olurdur, bundan başqa dar ayağı da düşünmək lazımdır, o da bəlkə, heç gerek olmadı. Birçün onu soruşdu ki, atasıyla bu gecə

vaxtı görüşməsinə necə izah edəcək və axırda qaş-qabağını sallasa da, hər halda razılaşdı: K. deyər ağır xidmətçilik işi, müəllimin dözülməz rəftarı onu qəflətən sarsıtdığından hər cür ədəb qaydasını unudub.

Hər şeyi beləcə ölçüb-biçəndən və azca işıq ucu görünəndən sonra dərddən-qayğıdan xilas olmuş Hansla xeyli şənləndi, bir müddət uşaqsayağı gəvəzələdi, əvvəlcə K.-yla, sonra da bayaqdan öz xəyalları ilə əlləşən və indi təzədən söhbətə qoşulan Fridayla. Frida arada Hansdan soruşdu ki, nə olmaq istəyir; o da çox fikirləşmədən cavab verdi: K. kimi bir kişi. Bunun səbəbini soruşanda isə cavab tapa bilmədi, məktəbdə xidmətçi olmaq istəyirmi sualına düşünüb daşınmadan yox cavabı verdi. Sonrakı sorğu-sualdan arzusuna hansı yolla çatmaq istəməsi də aydın oldu. K.-nın indiki halı heç də qibtə ediləsi deyildi, əksinə, qəmli, bir az da ikrahlıydı, Hans bunu yaxşı görürdü, bunu bilmək üçün heç başqalarıyla müqayisəyə də ehtiyacı yox idi; ona görə də istərdi ki, anasını K.-nın hər sözündən, hər baxışından qorusun. Buna baxmayaraq K.-nın yanına gəlib kömək diləyirdi, K. razılıq verəndə özünü xoşbəxt sayırdı, ona elə gəlirdi ki, başqaları da K.-ya həmin münasibətdə olmalıdır, axı onu soraq-layanlardan birincisi elə öz anası olmuşdu. Bu təzədən onda belə bir inam yarandı ki, K. indi ayaqlar altına düşüb hamını iyrendirsə də, vaxt gələcək, hamını kölgədə qoyacaq. Hansı da özünə çəkən məhz elə həmin o vaxt, surlu gələcəyə aparən həmin o yenilməz inkişaf idi; bunun xatirinə o, indiki K.-nı qəbul etməyə tam hazır idi. Bu arzunun müdrikliyi xüsusilə ondaydı ki, Hans K.-ya yuxarıdan aşağıya baxırdı, gələcəyi qabaqda olan körpə bir uşağa özü boyda oğlanın baxdığı kimi. Onda həm də Fridanın suallarından sonra yaranan uşağı belə şeylərdən danışmağa məcbur edən nisgilli bir ciddilik vardı. Yalnız K. onu yenidən cüşa gətirdi, dedi ki, K.-ya qibtə etməsinin səbəbini bilir, hamısı masanın üstündəki, Hansın hərdən söhbətdən yayınıb oynadığı düyünlü, qəşəng çəliyə görədir. Hə, belə şeyləri tapıb düzəltmək K.-nın əlində heç nədir, planları baş tutsa, bunlardan birini də Hansa düzəldəcək. Yəni də tam belli olmadı, görəsən, Hans, doğrudan da çəliyimi nəzərdə tutmuş; K.-nın vədinə ürəkdən sevinə-sevinə onlarla vidalaşdı, K.-nın əlini bərk-bərk sıxıb dedi:

– Deməli, birisi gün.

Hans təzəcə çıxıb getmişdi ki, müəllim dartıb qapını açdı, K.-yla Fridanı masa arxasında görən kimi qışqırdı:

– Mane olduğuma görə üzr istəyirəm! Deyin görüm, haçan yır-yığış edəcəksiniz? Orda hamı bir-birinin qoynunda oturur, dərs pozulur, sizsə burda, bu böyüklükdə idman otağında səvərib yayxanırsınız, yerinizi genəltmək üçün köməkçiləri də qovursuz! Heç olmasa, indi tərpenib əl-ayaq edin! – sonra da üzünü K.-ya tutdu. – Sən də get, meyxanadan mənim səhər yeməyimi gətir: – doğrudur, hirsindən qışqırırdı, ancaq sözlərində müəyyən yumşaqılıq duyulurdu, lap elə “Sən” deyər müraciət etməsində də, K. deyilənə əməl etməyə hazır idi, lakin müəllimin son sözünü eşitmək üçün dedi:

– İşdən çıxmışam axı.

– Çıxmısan, çıxmamısan, səhər yeməyimi gətir, – müəllim dedi.

– Çıxmışam, çıxmamışam, mən elə bunu bilmək istəyirəm. – K. cavab verdi.

– Nə sayaqlayırsan? – Müəllim soruşdu. – Çıxarılmadığını qəbul edədin ki?!

– Sizi korşaltmaq üçün bu yetər bəyəm? – K. soruşdu.

– Mənə yetməz, – müəllim dedi, – buna tam arxayın ola bilərsiniz, amma nədənsə kəndxudaya yetir. İndi isə qaç, yoxsa gerçəkdən qovaram.

K. sevindi, deməli, müəllim kəndxudayla danışmış, ya bəlkə, heç danışmayıb, yalnız fikrini qabaqcadan görüb ona uyğun hərəkət edib, bu isə K.-nın xeyrinəydi. K. səhər yeməyinin dahnca tələsmək istəyirdi ki, müəllim dəhlizdən onu səsləyib geri çağırırdı; ola bilsin, belə özəl əmrilərlə K.-nın üzüyolalığını yoxlamaq istəyirdi, gələcəkdə ona uyğun hərəkət etsin, ola da bilsin, yenə əmr vermək azarı tutmuşdu və K.-nı tələsik qaçırdıb sonra bir kəlməylə süfrəçi kimi geri döndərməkdən həzz alırdı. K. da öz növbəsində başa düşmüşdü ki, hər şeyə tabe olduqca müəllimin quluna, qapazaltısına çevrilə bilərsiniz, lakin müəyyən həddə qədər onun şaltaqlığına dözmək istədi, çünki göründüyü kimi, müəllim onu işdən götürə bilməmişdisə, hər halda yeyib-içdiyini burnundan gətirə bilərdi. Amma K. məhz indi bu yerin, bu işin üstündə həmişəkindən daha çox əsirdi. Hansla söhbətə onda yeni, görünməmiş, tamam əsassız, lakin bununla belə unudulması mümkün olmayan ümidlər doğurmuşdu; bu ümidlər az qala, hətta Barnabasa bəslənənləri də kölgədə qoyurdu. Əgər onların

arxasına düşüb getsəydi – başqa cür edə də bilməzdi – gerek bütün gücünü toplayaydı, heç nəyin, nə yeməyin, nə mənzilin, nə kənd üsul-idarəsinin, hətta Fridanın özünün də qayğısını çəkməyəydi: əslində isə hər şey Fridanın başındaydı, yerdə qalanların hamısı onunla sıx bağlıydı. Ona görə də Fridanı azca da olsa ruhlandırان indiki vəzifəsini əldə saxlamağa çalışmalıydı, bu məqsəd yolunda müəllimin şıltaqlığına dözmək onu kədərləndirməməliydi; halbuki başqa vaxtlar belə şeylərə ömründə dözməzdi. Belə şeylər onu o qədər də ağrıtmırdı, həyatın bitib-tükənmək bilməyən iztirabları içində bunlar adicə həlqəydilər, K.-nin can atdıqları ilə müqayisədə heç nəydilər, o buraya ondan ötrü gəlməmişdi ki, dinc, saygılı bir ömür sürsün.

Ona görə də bayaq meyhanaya necə tələsirdisə, indi də əmr dəyişən kimi həmin itaətlə otağı sahmana salmağa hazır idi, təki müəllimə uşaqlarıyla gəlib dərslərini keçə bilsin. Amma gerek otağı tez yığışdıraydı, çünki bundan sonra səhər yeməyini gətirməliydi, müəllim həm bərk acmış, həm də bərk susamışdı. K.-nin əldən-ayaqdan getməsinə, yerlərini yığışdırmasına, idman alətlərini çəkib bir qırağa düzməsinə, bir göz qırpımında otağı süpürməsinə, Fridanın səhnəni yuyub təmizləməsinə xeyli tamaşa etdi. Özlərini odaközə vurmaları xoşuna gəldi; ona da bildirdi ki, qapının ağzına bir qalaq odun yığılıb – K.-ni daha kıralla buraxmaq istəmirdi – sonra hədəylə xəbərdar etdi ki, tezliklə qayıdıb yoxlayacaq və uşaqların yanına gəldi.

Bir müddət, səssiz-səmirsiz işləyəndən sonra Frida soruşdu ki, K. niyə indi müəllimin bir sözündən də çıxmır. Sualında canyananlıq, qayğı duyulurdu, lakin K. qısaca bildirdi: əgər xidmətçi olubsa, gerek vəzifəsini də yerinə yetirsin və ürəyində düşündü ki, müəllimin ömrlərindən, zorakılığından onu qoruyacağına əvvəlcədən söz verən Frida heç nəyə nail ola bilmədi. Araya yenə sükut çökdü, bu xırdaca sorğu-sual K.-nin yadına bir şey də saldı: Frida çoxdandır qəm dəryasına batıb, xüsusilə də Hansla olan söhbətlər zamanı; odunu içəri daşıyanda özünü saxlaya bilməyib narahatçılığının səbəbini soruşdu. Ağır-ağır başını qaldırıb ona baxan Frida cavab verdi: elə bir şey yoxdur; sadəcə sahibəsini xatırlayır, onun bezi sözlərinin doğru çıxdığını fikirləşir. K. yalnız dərinə varanda, qız xeyli tərəddüddən sonra ətraflı cavab verdi, ancaq bu zaman başını döşəmədən

qaldırmadı, K.-ya baxmasın deyər gözlərini yerə dikib qəti irəli getmək istəməyən işin üstündə pəndəm-pəndəm qurdalandı. Axırda bildirdi ki, K.-nin Hansla olan söhbətinə əvvəl sakitcə qulaq asırmış, bir-iki kəlmədən sonra diksinib, hər sözün anlamını daha dərinədən başa düşməyə başlayıb, həmin andan etibarən K.-nin sözlərində sahibənin xəbərdarlığının təsdiqini görüb və daha bu işdən özünü çəkəndirə bilməyib, halbuki belə şeyin olacağına hələ də inana bilmirmiş; bütün bunlar üçün o, əlbəttə, sahibəyə minnətdardır. Ümumi sözlərdən hirsələnən, Fridanın kövrək, gileyli səsinə həyəcanlanmaq əvəzinə acıqlanan K. – ən çox da ona görə ki, sahibə təzədən işlərinə qarışırdı, xatirələrdə də olsa, qarışırdı, çünki özü şəxsən indiyə qədər heç nəyə nail ola bilməmişdi – qucağındakı odunu yerə atdı, üstündə oturub tam ciddiliklə deyilənlərin izahını tələb etdi.

– Hələ o vaxt, – Frida sözə başladı, – lap ilk günlər, sahibə tez-tez çalışırdı məndə sənə qarşı dönüklük yaratsın, yox, demirdi ki, yalan danışırısan, tərsinə, deyirdi, uşaq kimi ürəyi açıqsan, amma təbiətin bizimkindən elə fərqlənir ki, sən lap açıq danışsan da, inanmaq üçün özümüzü çətin yənə bilirik və yaxşı rəfiqələrdən kimso bizi əvvəlcədən xilas etməsə, acı təcrübəmizdən sonra inanması olar. İnsan sərrafı ola-ola onun özünün də bədnamələri olub. Lakin meyhanada sənənlə axırıncı söhbətdən sonra mən yalnız onun sözlərini təkrarlayıram, sənə qarnının altına belə olub, daha onu ömründə aldada bilməzsən, niyyətini nə qədər gizli saxlamağa çalışsan da, bacarmazsan. Amma sən heç nə gizlətmirsən axı, bunu o, həmişə deyirdi, sonra bir şeyi də əlavə etdi: çalış imkan düşən kimi ərinin danışığına qulaq ver, elə-belə üzdən yox, dərinədən qulaq ver, gerçəkdən. O özü də belə edib və gör mən barədə nələri ortaya çıxarıb: özünü mənə ona görə calaşdırmısan ki – bu axmaq söz onun ağzından çıxıb – təsadüfən sənə rastına çıxmışam, xoşuna gəlmişəm və sən bufetdə işləyən qızları hər yetənin ağuşuna atılanlardan sayırsan. Bir də ki, mehmanxana sahibindən öyrəndiyinə görə, sən hansı səbəbdənsə o vaxt orda gecələmək istəmişən, bura çatmaq üçün də məndən başqa ayrı yol görməmişən. Bunlar da həmin gecə mənə sənə aşna etməyə kifayət imiş; daha çox irəli getmək üçünsə daha çox lazım olub, bu məqsədlə də Klammi seçmişən. Sahibənin dediyinə görə sənə Klammdan nə istədiyini bilmir, bircə orasını

deyir ki, mənə tanıyana qədər də sən Klammin yanına düşməyə beləcə can atmısan. Fərq təkə onda olub ki, övvəllər ümidini itirmişənmiş, indi isə mənim sayəmdə tezliklə, hətta bir az ağılla, doğrudan da Klammin yanına düşmək üçün etibarlı bir vasitə tapdığını düşünürsən. Bu gün sən deyəndə ki, mənə tanıyana qədər burda çəşib-qalmısanmış, dəhşət mənə bürüdü, amma gedərgi qorxuydu, dərin kökü yoxuydu. Bəlkə də bunlar elə sahibənin dediyi həmin sözlər idi, ona görə; o da deyirdi ki, mənə tanıyandan bəri sənə hərəkətlərinə müəyyən bir məqsəd duyulur. Bu, ondan irəli gəlir ki, mənim simamda sən Klammin aşnasını çırpışdırıb əlində girov saxladığını və onu yüksək qiymətə dəyişdirəcəyini güman edirsən.

Dediyinə görə sənə əlləşib-vuruşmağının yeganə məqsədi Klammla bu qiymət barədə sövdələşməkdir. Hər şey mənim yox, qiymətin başında olduğuna görə guya sən mənim xatirəmə deyil, həmin qiymətin xatirəsinə hər cür güzəştə getməyə hazırsan. Ona görə də mənim mehmanxanada iş yerimi itirməyimin, "Körpüyə" meyxanasını tərk etməyimin, ağır xidmətçi işini yerinə yetirəcəyimin sənə qəti istisi-soyuğu yoxdur. Mənə nəvaziş göstərmirsən, heç düz-əməlli vaxt da ayırmırsan, köməkçilərin ümidinə qoyub istədiyini yerə gedirsən, qısqanclıq deyilən şey bilmirsən, sənənin yanında yeganə qiymətim ondadır ki, Klammin aşnası olmuşam, özün də dərk etmədən çalışırsan Klammi unutmayım ki, axırda son məqsədə çatanda müqavimət göstərməyim; sən həm də sahibəyə qarşı vuruşursan, özün də bilirən ki, mənə sənənin əlindən yalnız o çıxara bilər, buna görə də mübahisənizi şişirdib göylərə qaldırdın, nə var, nə var meyxanadan çıxanda mənə də özünlə götürəsən; məndən asılı olsa, istənilən vəziyyətdə sənəni tərk etməyəcəyimə bir qınaq da şübhə yox idi. Klammla danışıqları ölçüb-biçirsən; qoyduğun qiyməti alandan sonra hər şeyə hazırsan; Klammin mənə istəsə, qaytaracaqsan; istəsə ki, yanımda qalasan, qalacaqsan; istəsə, mənə qovasan, qovacaqsan; sən hələ mərəkə açmağa da hazırsan; xeyrinə olsa, özünü elə aparacaqsan ki, guya sevirən, bununla da onun mənə olan laqeydliyini sındıracaqsan. Ya da çalışıb özünün miskinliyini gözə soxacaqsan, onu sevmədiyimi etiraf etdiyimi də, etiraf etməmişəm axı, çatdıracaqsan, xahiş edəcəksən ki, mənə yenidən qəbul etsin, əlbəttə, qoyulan qiyməti ödəmək şərtiylə; bunların heç biri köməyə gəlməsə, K. ailəsinin adından sadəcə ləliyəcəksən. Sahibənin dedi-

yə görə, elə ki, görəcəksən, hər şeydə, gümanlarında da, ümidlərinə də Klammin barədə təsəvvürlərində də, onun mənə qarşı münasibətində də yanılmısan, – onda mənim üçün cəhənnəm əzabları başlanacaq, çünki onda qazandığın təkə mən olacam, onda sən bu qazancla üz-üzə qalacaqsan və eyni zamanda görəcəksən ki, belə qazancın bir qara qəpiklik qiyməti yoxdur, bundan sonra da mənimlə necə lazımdır, elə davranacaqsan, çünki sənə sahibkarlıq hissindən başqa ayrı duyğu olmayacaq.

K. dodağını büzüb həyəcanla qulaq asırdı, altındakı odun şələsi diyərlənirdi, kişi az qala sürüşüb döşəməyə düşəcəkdə. Fikri tamamilə dağılmışdı; yalnız indi ayağa durdu, kürsüyə əyləşdi, Fridanın əlindən tutdu, qız əlini yüngülcə geri çəkmək istədi, axırda K. dilləndi:

– Dediyin sözlərin içindən sənəkiləri sahibəninkindən ayırd edə bilmədim.

– Hamısı sahibənin fikriydi, – Frida dedi. – Sözlərinə qulaq asdım, çünki ona hörmətim var; ancaq həyatımda ilk dəfə onun fikriylə oturub-durmam. Dedikləri mənə həddən artıq cılız, bizim münasibətlərimizdən çox-uzaq göründü, daha çox söylədiklərinin tərsini doğru hesab elədim. Sənənlə keçirdiyim ilk gecənin tutqun şəhərini yadıma saldım, qarşımda diz çöküb elə baxırdın, deyərdin hər şey alt-üst olub. Sonra iş doğrudan da elə gətirdi ki, nə qədər çalışıb-çabalasam da, sənə kömək edə bilmədim, əksinə mane oldum. Mənim ucbatımdan sahibə sənə düşməsinə, özü də hələ indiyə qədər qiymətləndirə bilmədiyini güclü düşməsinə çevrildi; mənim ucbatımdan başın bəlalər çəkdi, iş yeri üçün əlləşib-vuruşdun, kənd-xudayla çəkişmədə uduzdun, müəllimə boyunəti oldun, köməkçilərin həngəmlərinə dözdün, ən pisi də o oldu ki, Klammin əleyhinə gətdin. İndi də can atıb yanına düşmək istəməyin, onunla barışmaq cəhdin ağılsızlıqdan başqa bir şey deyil. Mən də öz-özümə fikirləşdim; bunların hamısına, təbii ki, məndən yaxşı bələd olan sahibə hər gün qulağına oxumaqla mənə ən ağır özünüdanlaqdan qorumaq istəyirmiş. Niyəti yaxşı olsa da, havayca cəhd edirmiş. Sənə olan sevgim hər şeyə qalib gəlmiş, sənənin də irəliləyişinə kömək edərmiş; burda olmasa da, hardasa başqa yerdə; bu sevgi öz gücünü artıq bir dəfə sübuta yetirib, sənə Barnabasların cəngindən xilas edib.

– Deməli, o vaxt sənə sahibəyə etiraz edib bunları demisən? – K. soruşdu. – Bəs, o vaxtdan bəri nə dəyişib axı?

– Bilmirəm, – deyib Frida K.-nin əlinə baxdı. K. onun əlindən tutmuşdu, – bəlkə də heç nə deyisməyib; sən beləcə böyrümdə oturub sakit-sakit soruşanda mənə elə gəlir ki, heç nə deyisməyib. Həqiqətdə isə, – əlini K.-nin əlindən çəkdi, düz onun qabağında oturub ağladı. Heç əlləri ilə üzüntü də örtmədi, elə ağladı ki, sanki öz halına ağlamır, ona görə də gizlətməyə ehtiyac duymur, tərsinə, sanki K.-nin xəyanətinə ağlayır və sifətindəki fəryadı ona göstərmək istəyir, – həqiqətdə isə oğlanla danışıqlarını eşidəndən bəri hər şey deyib. Söhbətə necə məsumluqla başladı, evdən, ordan-burdan hal-əhval tutdun; elə bildim, bufetə gəldiyin ilk gündür, elə mehriban, elə səmimiydin ki; elə bildim, uşaq kimi vurnuxub gözlərinlə məni axtarırsan. Bu görüş ordakından heç nəylə seçilmirdi, üreyimdən keçdi ki, kaş sahibə burda olaydı, sənə qulaq asaydı, görəydim onda öz fikrində qala biləcəkm. Amma sonra heç bilmirəm, birdən necə oldu, oğlanla hansı niyyətlə danışdığını hiss etdim. Qılığına girib asanlıqla qazanıla bilməyən inamını qazandın ki, sonradan maneəsiz-filansız mətləb üstünə gələsən; getdikcə artıq hər şeyi anladım. Sənin mətləbin, məqsədin qadın idi. Həmin qadına görə qayğılanıb danışmağından açıq-aşkar alver məramı duyulurdu. Sən o qadını elə gətirməmiş aldatdın. Sözlərindən təkcə keçmişimi yox, həm də gələcəyimi dinlədim; mənə elə gəldi ki, sahibə yanımda oturub hər şeyi başa salır, mən də bütün gücümü toplayıb onu özümdən kənarlaşdırmaq istəyirəm, lakin belə bir cəhdin ümitsizliyini görürəm və sanki əslində aldanılan – mən heç ömrümdə aldanılmamışam da – artıq mən deyiləm, həmin o yad qadındır. Sonradan canımı dişimə tutub Hansdan soruşanda ki, nə olmaq istəyir və o deyəndə ki, sən olmaq istəyir, yeni uşağın tamamilə sənin təsirin altına düşdüyünü görəndə anladım ki, indi burda oturub yoldan çıxarılan bu gözəl oğlanla o vaxt bufetdəki mənim aramda, görəsən, elə böyük fərq varmı?

– Hamısı, dediklərinin hamısı, – danlağa vermiş eləmiş K. özünü olə alıb dilləndi, – hardasa düzdür; yalanlığına yalan deyil, amma qərəzlidir. Hamısı sahibənin, düşmənin sözleridir. Lap desən də ki, öz fikrindir, bununla üreyimi soyuda bilməyəcəksən. Amma nəsihətli sözlərdir, sahibədən bəzi şeyləri öyrənmək olarmış. Mənə canı yanmasa da, hər halda bunları deməyib; belə bir silahı sənə, yəqin o ümidlə etibar edib ki, dar günümdə, ya da həlledici anda ondan

mənə qarşı istifadə edəsən. Əgər mən səni yoldan çıxarmışamsa, deməli, o da səni yoldan çıxarır. İndi isə, Frida, özün fikirləş: hər şey sahibənin dediyi kimi dübbədüz olsaydı belə, bunu yalnız o halda pis sayardın ki, məni sevməyeydin. Onda, doğrudan da yalnız onda elə alınardı ki, səni müəyyən niyyətlə, hiyləylə olə keçirmişəm, bu qazanışla alver etmək istəmişəm. Bəlkə o vaxt qarşıma daha bir məqsəd qoymuşam, sondə mərhəmət oyatmaq üçün Olqa ilə qol-qola tutub içəri girmişəm; günahlarım içərisində bunu da sadalamağı sahibə niyə unudub görəsən. Amma o alçaq hərəkət olmayıbsa, yırtıcı heyvan o vaxt səni pəncəsinə keçirməyibsə, oksinə, o sənə yaxın gəldiyi kimi sən də ona yaxınlaşıbsansa və biz – bir-birimizi tapıb bu dünyadan əl götürmüşüksə, bəs onda necə olsun, Frida? Axı onda ikimiz də eyni cür hərəkət etmiş oluruq; mən burda heç bir fərq görmürəm, belə fərqi yalnız düşməni qoya bilər. Bu işlərimizin hamısına aiddir. Elə Hansla söhbətə də. O danışqdan çıxardığın nəticələri həssaslığına salıb əslində xeyli şişirdirsən, fikirlərimizin Hansla üst-üstə düşməməsi hələ o demək deyil ki, aramızda ziddiyyət var, bundan başqa, fikir ayrılığımız heç də onun gözündən yayınmadı, nədir, yoxsa suyu üfürə-üfürə içən bu kişi qırığını döyərləndirmirsən, lap bir şey hiss etməsə də, mənə, bundan heç kəsə xəbə toxunan deyil.

– Az qalır, adam başını itirsin, K., – deyib Frida köksünü ötürdü. – Düzdür, sənə olan inamımı itirməmişəm, sahibənin səpdiyi inamsızlıq toxumu mənə az-çox cücərməyə başlayıbsa, onun da kökünü kəsərim, qarşıda diz çöküb üz istəyərim, hərdən acı sözlər desəm də: məgər indiye qədər həmişə belə etməmişəmmi?! Ancaq birçə şeyi düz deməliyik ki, çox işi məndən gizlədirsən; gah gəlirsən, gah gedirsən, mən də bilmirəm, haradan gəlib hara gedirsən. Bayaq Hans qapını döyəndə, hətta hansı səbəbdənsə zəhləm gətirdiyi Barnabasin adını çağırdın. Kaş mən də birçə dəfə belə əzizləyib çağırıydın. Əgər sən mənə inanmırsansa, onda bəs niyə mənə sənə qarşı inamsızlıq yaranmasın; onda mən tamamilə sahibənin təsiri altına düşmərimmi və sən öz hərəkətlərinlə onun haqlı olduğunu təsdiqləmirsənmi? Demirəm ki, hər şeydə təsdiqləyirsən; məgər qulluqçuları mənə görə qovmadınmı? Ax, kaş birçə onu da biləydin ki, tutduğun işlərin, dediyin sözlərin hamısında, lap mənə əzab versə də, əlləşib-vuruşub yaxşı bir şey tapmaq istəyirəm.

– Hər şeydən əvvəl, Frida, mənim səndən zərər qədər gizlin işim yoxdur. K. dedi. – Gör, sahibənin məndən necə də zəhləsi gedir, səni necə də əlimdən çıxarmağa çalışır, bunların hamısını hansı çirkin yollarla həyata keçirir, sən necə də ona tabe olursan, necə də sözüne baxırsan! De görüm, axı nəyi səndən gizlədirəm? Klammin yanına düşmək istəyirəm, bunu bilirsən, bu işdə mənə kömək etmərsən və mən məqsədə təkcanıma çatmaq istəyirəm, bunu da bilirsən, indiyə qədər məramıma yetişə bilmirəm, bunu da öz gözlərinlə görürsən. Doğrudan da məni dəfələrlə alçaldan bəhresiz çapalarımı danışmaqla özümü birdəmi alçaldım? Düşünə döyüm ki, Klammin kirşesinin yanında sitə-sitə günortadan axşama qədər əbəs yerə gözləmişəm? Bu cür şeyləri bir daha yada salmıram, gülə-gülə yanına tələsirəm, sən də hamısını indiyə qədər qarnında saxlayıb indi hədəylə üzümə çırpırsan. Barnabası deyirsən! Elədir, gözləyirəm. Klammin çaparıdır; onu bu vəzifəyə mən qoymamışam ki?!

– Yəne Barnabas! – Frida səsinə qaldırdı. – Qəti inana bilmərəm ki, ondan yaxşı çapar olsun.

– Bəlkə də haqlısan, – K. dedi, – amma mənə göndərdikləri budur.

– Daha pis, – Frida cavab verdi, – onda özünü daha çox qorumalısan.

– Təəssüf ki, indiyə qədər əlimə bəhanə verməyib, – K. qımışa-qımışa dedi. – Az-az gətirdiyi xəbərlərin də bir əhəmiyyəti olmur, lakin əsas dəyəri ondadır ki, birbaşa Klammin yanından gəlir.

– Bəri bax, – Frida dedi, – belə çıxır, heç Klamın da sənin əsas məqsədin deyil, bəlkə məni də ən çox narahat edən elə budur. Həmişə məndən yan ötüb Klamma çatmaq istəməyin onsuz da yaxşı deyildi, indi isə Klamma çatmaq lap pisin pisidir, belə şeyi heç sahibə də təsəvvürünə gətirə bilməzdi. Sahibənin dediyinə görə, sən Klamma olan ümidlərinin boşa çıxdığına tam əmin olan günü mənim xoşbəxtliyimə, şübhəli, amma gerçək xoşbəxtliyimə son qoyulacaq. İndi heç o günü də gözləmirsən; balaca bir oğlan uşağı özünü qəflətən içəri salır, sən də başlayırsan onunla bərabər anasının yolunda əlləşməyə, elə bil ölüm-dirim mübarizəsi aparırsan.

– Hansla olan söhbətimi düzgün başa düşmüşsən, – K. dedi. – Doğrudan da elədir. Yəqin keçmiş yaşamım sənin üçün o qədər mənasızlaşıb ki (əlbəttə, sahibədən başqa, onu bura qatmaq olmaz), irəliləyiş uğrunda necə mübarizə aparmaq lazım gəldiyini unutmusan? Özü də həyatın alt qatından baş qaldırıb yüksəlmək istəyəndə?

Bilmirsən, hər şeydən necə yarınnmaq olar? Adama az-çox ümid verən nədir? Hansın anasının qəsrlə əlaqəsi var, ilk dəfə təsadüfən çasıb Lazemangilə düşəndə bunu mənə özü deyib. Ondan məsləhət, ya da kömək istəməkdən yaxşı nə ola bilər, sahibən Klammdan gələn bütün maneələrə beləldirsə, o qadın da, yəqin bu maneələrin yolunu bilir, axı özü də həmin yolu keçib gəlib.

– Klammin yolunu? – Frida soruşdu.

– Əlbəttə, Klammin yolunu, özgə hansı yol ola bilər! – deyib ayağa sıçradı. – İndi iş vaxtdır, gedim naharı gətirim.

Frida belə münasibətlərə uyuşmayan bir ısrarlıqla xahiş etdi ki, hələ getməsin, sanki onun qalması bayaqdan söylənilən təsəllini təsdiq edəcəkdə. Lakin K. müəllimi xatırladıb hər an şaqqıltıyla, davaya açıla bilən qapını göstərdi, söz verdi ki, tezliklə qayıdacaq, qoy o gələnkimi heç sobanı da yandırmasın, gəlib özü qalayar. Axırda Frida susub təslim oldu. K. bayırda qarı yara-yara yeriyəndə – yol çoxdan kürünüb təmizlənməliydə, qərribə də olsa, iş qəti irəli getmək istəmirdi – yorulub əldən düşmüş köməkçilərdən birini barmaqlıqdan asılan gördü; bəs o birisi hayandaydı? Deməli, K. ən azı birinin dözümlünü sındıra bilməmişdi! Burdakı, görünür, daha ciyərli oğlanmış; bunu ondan da görmək olardı ki, K. gözüne sataşan kimi yenə vəhşi tək qollarını qucaqlayıb qaş-gözüni oynatmağa başladı. “Bu dözümlər hər adama nümunə ola bilər!” – deyib, K. bir şeyi də əlavə etdi. – “İnsan belə dözümlə donub barmaqlığa yapışar”. K.-nin xarici görkəmi, yumruqlarını düyləyib onu hədələməsi köməkçinin yaxınlaşmaq ümidini qırdı, qorxa-qorxa bir xeyli də geri çəkildi. Elə bu vaxt Frida, K. ilə şərtləşdikləri kimi, sobanı qalamazdan qabaq havanı dəyişmək üçün pəncərələrdən birini açdı. Köməkçi həmin dəqiqə K.-dan əlini üzdü, sürünə-sürünə pəncərəyə yaxınlaşdı, sanki onu maqnit kimi nəse özüne çəkirdi. Köməkçiyə rəğbətə qızın üz-gözü əyildi, ələcsiz adamlar tək yalvarışla K.-ya baxıb pəncərədən əl elədi – bilmək olmadı, etiraz, yoxsa salam işarəsiydi, – belə şeylə köməkçini azdırmaq olmazdı, yaxınlaşmağına davam edirdi. Frida tələsik pəncərənin çöl qatını bağladı, lakin arxasından çəkilmədi, əlini cəftənin üstünə qoyub boynunu bükdü, gözlərini geniş açıb donuq-donuq gülümsədi. Görsən bilirdimi ki, bu hərəkətiylə köməkçini hürküdüb qovmaqdan çox, ona gəl-gəl deyirdi? Lakin K. bir də arxaya baxmadı, işini tələsik görüb tezce geri qayıtmağı hər şeydən üstün tutdu.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Axşama yaxın hava qaralmışdı. K. axır ki, bağa gedən yolun öhdəsindən gəlmişdi, qarı yolun hər iki tərəfinə yığımış, üstündən tapdayıb bərkitmışdi, nəhayət, bugünkü işini başa vurmuşdu. Bağa giren qapının ağzında dayanmışdı, bu ətrafda özündən başqa heç kəs yoxuydu. Bir necə saat əvvəl köməkçini qabağına qatıb xeyli qovmuşdu; indi haradasa bağın içində, ya da daxmalardan birində gizlənmişdi, daha gözə dəymirdi, o vaxtdan heç buralara da hərlənmirdi. Frida evdəydi, ya pal-paltar yuyurdu, ya da Qizanın pişiyini çimizzirdi; Qizanın bu işi Fridaya tapşırması ən böyük ehtiram əlamətiydi, hər halda iyrənc, nanəcib işiydi, əgər Qizaya yaramaqla, müxtəlif xidmətlərdə hər imkandan istifadə edəcəklərini məsləhətləşməsəydilər, Fridanın bu işə yaxın durmasına K. ömründə razı olmazdı. Balaca uşaq ləyənini K.-nın damdan endirməsinə, suyu qızdırmaqlarına və nəhayət, pişiyi ustufu təknənin içinə qoymalarına Qiza məmnun-məmnun tamaşa etmişdi. Sonra pişiyi tamam Fridanın öhdəsinə buraxıb getmişdi, çünki K.-nın birinci axşam tanış olduğu Şvarser gəlib çıxmış, həmin axşam canına çökən qorxuyla, məktəb xidmətçisinə layiq ölçüsüz bir ikrarla onu salamlayıb Qiza ilə o biri sinif otağına yollanmışdı və onlar indi qədər oradan çıxmamışdılar. “Körpüyə” meyxanasında K.-ya nəgilləmişdilər ki, qalabaşının oğlu Şvarser Qizaya məhəbbətindən uzun müddətdir kənddə yaşayır, əlaqələrini işə salıb bir şeyə də nail olub: icma onu müəllimə köməkçi verib, bu vəzifəsindən də əsasən onda istifadə edir ki, Qizanın bir saatını da buraxmır, uşaqların içində partada oturur, ya da kürsüdə Qizanın ayaqları altında. Bu münasibət heç kəsə mane olmur, uşaqlar çoxdan öyrəşiblər, bir də, belkə ona görə belədir ki, Şvarser nə uşaqlara yaxınlaşır, nə də onları başa düşür, demək olar, onlarla heç danışmır da, Qizanı yalnız idman dersində əvəz edir, başqa vaxtlarsa onunla birgə nəfəs almağına, onun yaxınlığında dolanıb istisinə qızındığına görə Allahına şükür edir. Ən böyük zövqü Qizanın yanında oturub dəftərləri yoxlamaqdan alırdı.

Bu gün də onunla məşğul idilər, Şvarser bir qalaq dəftər gətirmişdi, müəllim də öz yoxlama işlərini onlara tapşırırmışdı, onun üçün də K. onları qaranlıq düşənə qədər baş-başa verib masa arxasında işləyən gördü, indi orda iki şam öləziyirdi. Onları bir-birinə bağla-

yan bu sevgi həm çox ciddi, həm də çox səssiz-küysüz idi; hər şey Qizadan başlayırdı, hərdən quduzlaşan ağır təbiəti bütün bəndi-bərənə aşırırdı, özü isə başqa vaxtlar özgələrinin buna bənzər hərəkətinə qəti dözmədi; beləliklə, işdə şaqraq Şvarser də ona təslim olardı, asta yeriyər, asta danışar, çox vaxtsa susardı; amma görürdün ki, bütün bunların əvəzində əməllicə-başlıca mükafatı da olurdu, Qizanın sadə, səssiz iştirakıyla. Belə halda qız onu, belkə də heç sevmirdi; hər halda girdə, bozumtul, donuq, yalnız bəbəkləri oynayan gözləri belə sualların heç birinə cavab vermirdi; müqavimət göstərmədən Şvarserə dözməsini hamı görürdü, lakin qalabaşı oğlunun sevgilisi olduğunu qız qəti şəninə sığışdırmaq istəmirdi, ona görə də Şvarser ona baxdı-baxmadı, dolu, gonbul gövdəsini fırfıra kimi fırladırdı. Şvarser isə kənddə qalmaqla özünü Qizanın əbədi quluna çevirmişdi, atasının tez-tez onu aparmağa göndərdiyi elçilərinə hirsənib onları qapıdan elə qovurdu ki, deyərdin, qəsri, oğulluq borcunu bir anlığa yadına salmaları xoşbəxtliyinə vurulan ən tutarlı, ən sağalmaz yaradır. Əslində isə, nə qədər desən, boş vaxtı vardı, çünki Qiza onun gözüne yalnız dərslə, bir də dəftər yoxlayanda görünərdi, bunu da, təbii ki, hansı məramlasa etməzdi, əksinə, dincəliyi, tonhəliyi hər şeydən üstün tutardı, görünür, ona görə də evdə tək qalıb taxtın üstündə yayxananda özünü tam azad sayardı, pişiyi də həmişə yanında uzanardı və ona qəti mane olmazdı, çünki yerindən güclə tərpənə bilirdi. Beləliklə, Şvarser günün əksər hissəsini avara-avara vurnuxardı, amma bu da ürəyincə olardı, nədənkə çox vaxt bu imkandan istifadə edib Qizanın yaşadığı Lovenqasse küçəsinə gedər, orda çardağ otağına qalxar, həmişə bağlı qapının arxasında dayanıb içərinə dinşəyər, otaqda tam sakitlik olduğuna əminlik qazanandan sonra isə tələsik aradan çıxardı. Belə yaşam yolunun sonucları bəzən özünü təzədən baş qaldırmış məmur təkəşliyinə gülünc oyanışında – amma birçə dəfə də olsa, Qizanın yanında yox – göstərirdi, halbuki belə təkəbbür indiki durumunda ona qəti yaraşmırdı; adətən çox vaxt bu, həddən artıq pis nəticələnirdi, K. özü də keçən dəfə bunun şahidi olmuşdu.

Təəccüblüydü, ən azı “Körpüyə” meyxanasında söhbət daha çox gülməli, maraqlı şeylərdən getsə də və Qiza həmişə diqqət mərkəzində dursa da, Şvarserdən müəyyən hörmətlə danışdılar. Amma köməkçi müəllim Şvarserin özünü K.-dan ağıllı sayması hər halda

tam ədalətsizlik idi, çünki onda ağır deyilən şey yoxuydu; müəllimlər, xüsusilə Şvarser kimiləri üçün məktəb xidmətçisi elə vacib şəxslərdən sayılırdı ki, beləsinə cəza çəkmədən hörmətsizlik etmək olmazdı və əgər bu hörmətsizlik vəzifə baxımından edilərdisə, onda gərək ən azı qarşı tərəfin uyğar cavabına da dözəydin. K. imkan tapdıqca bu barədə düşünməyə çalışırdı, həm də Şvarser elə ilk axşamdan yanında suçlu qalmışdı, sonrakı günlər onun K.-nı bu cür qarşılamasına əslində haqq qazandırsa da, suçu qəti azalmamışdı. Burda bir şeyi də unutmaq olmazdı: həmin qarşılaşma sonrakı hadisələrə, bəlkə də müəyyən yönüm vermişdi. Şvarserin sayəsində elə ilk saatdan tamam təsədüfən bütün üsul-idarənin diqqəti bu kənddə nə tanış, nə sığınacaq yeri olan, yolun yorub əldən saldığı, saman kisəsinin üstündə uzanıb hər cür məmur hücumuna məruz qalan köməksiz, elgin K.-ya yönəlmişdi. Həmin gecəni qalmaqalsız ötüşsəydi, hər şey başqa cür alınardı, K. sakit, pünhan ötüşə bilərdi, hər halda heç kəs ondan şübhələnməzdi, ən azı yolçu kimi bir günlüyünə onu evə buraxmaqdan çəkinməzdilər; onun gerginliyini, güvənliyini görə bilərdilər, haqqında qonum-qonşuda sözsöhbət gedərdi, bəlkə də lap elə nökr kimi hardasa bir daldalıq tapardı. Əlbəttə, üsul-idarənin nəzərindən yayına bilməzdi. Doğrudur, burda əsaslı bir fərq də olmalıydı: bir var, yuxarıların xoşlamadığı Şvarser gecənin tən yarısı mərkəzi idarəni, ya da telefonun başında oturan adamı qondarma itaətlə, lakin ısrarlı tələblə ani qərar çıxarmaq üçün əlasərsəm edə, bir də var, səhərisi K. qəbul zamanı ədəb-ərkanla kəndxudanın qapısını döyə, özünü qərrib yolçu kimi təqdim edə, icma üzvlərindən kiminsə evində bir gecəliyə qonaq qaldığını, bəlkə də sabah çıxıb gedəcəyini deyər; ola bilsin onda bəxti də gətirəcəkdi, burda bir iş də tapacaqdı, əlbəttə, bir neçə günlüyünə, çünki deyəcəkdi ki, çox qalmaq fikri yoxdu. Şvarser olmasaydı, ya belə, ya da buna bənzər bir şey alınardı. İdarə də sonralar vəziyyətlə tanış olardı, arxayın vaxtı, öz adı qaydasıyla, daha qarşı tərəfin onu qısnamasıyla yox, çünki belə şeyi, deyəsən, qəti xoşlamırdılar. K. bunların heç birində təqsirli deyildi, bütün günah Şvarserdəydi, lakin o, qalabaşının oğluydu, özünü zahirən tərbiyəli aparırdı, deməli, bütün suçlar K.-nin boynuna yüklənməliydi. Gülməyə də olsa, bəs səbəbi? Bəlkə Qızanın həmin gün düşkün əhvali-ruhiyyəsi olub? Şvarser də bütün gecəni yatmayıb, aralanıb ki, dərini K.-nin üstünə dağıtsın.

Əlbəttə, digər tərəfdən deyilməlidir ki, K. Şvarserin bu hərəkətlərinə minnətdar olmalıdır. O şeyə ki, K. heç vaxt çatmayacaqdı, çatmağa ürək etməyəcəkdi, o şeyə ki, idarə qəti razılıq verməyəcəkdi, ona Şvarserin hərəkəti nəticəsində nail oldu, idarə qəti qoy-mazdı ki, K. elə lap başlanğıcdan birbaşa, açıq-aşkar idarəylə göz-gözə gəlsin, hər necə də olsa, onunla əlaqə yaratsın. Amma bu ona heç də yüngül başa gəlmədi, doğrudur, onu yalan söyləməkdən, xəlvəti işlərdən azad etdi, lakin həm də kəsərdən saldı, hər halda mübarizliyini korşaltdı, bu baxımdan xeyli məyuslaşdıra bildi; K. özlüyündə etiraf etdi: üsul-idarəylə aralarındakı fərq elə böyükdür ki, mümkün olan hiylə, kələk də məsələni qismən onun xeyrinə yönəldə bilməz. Ancaq bu adi bir fikir idi, bununla o, özünə təsəlli verirdi, Şvarser yenə də suçluğunda qalırdı, o vaxt ziyan vurmuşdu, bəlkə indi kömək edə bildi; belə bir yardıma K.-nin indi də ehtiyacı var, lap xırda məsələlərdə də, ilk addımlarda da, çünki deyəsən, Barnabas da ondan üz döndərmişdi.

Fridanın xatirinə K. bütün günü tərəddüd etdi, Barnabası ilə gedib məsələni öyrənsin-öyrənməsin; onu Fridanın gözü önündə qəbul etməmək üçün bütün günü çöldə-bayırda əlləşdi, işdən sonra da bir müddət qalıb gözlədi, lakin Barnabas gəlib çıxmıdı. Bacılarının yanına getməkdən başqa ayrı çıxış yolu qalmadı, bir-iki dəqiqəliyinə, yalnız qapıdan soruşub geri qayıdacaqdı. Kürəyi qara sancıb tərpendi. Barnabası ilə təngnəfəs çatdı. Qapını azca döyəndən sonra dərindən açdı, içəridəkilərə məhəl qoymadan soruşdu:

– Barnabas hələ gəlib çıxmayıb? – Yalnız indi gördü ki, Olqa burda yoxdur; qocaların hər ikisi yenə də qaranlıq, uzaq küncə qoyulmuş masanın arxasında oturmuşdu, qapıda nə baş verdiyini özləri üçün ayırd edə bilməmişdilər, yalnız indi başlarını ağır-ağır bu tərəfə çevirdilər, Amalya da sobanın yanında yorgana bürünüb yatmışdı və K. gözüne sataşan kimi diksinib qalxdı, özünü ələ almaq üçün əlini alnına vurdu. Olqa burda olsaydı, o saat cavab verərdi, K. da çıxıb gedərdi, ona görə də Amalyaya doğru bir-iki addım atıb ona əl verdi, qız onun əlini kirmişcə sıxdı. K. xahiş etdi ki, diksinib ayağa qalxan və harasa tərpenmək istəyən ata-anasını getməyə qoymasın, Amalya da bir-iki kəlməylə onları yoldan saxladı. K. öyrəndi ki, Olqa həyətdə odun yarıb, Amalya isə bərk yorulub səbəbini demədi, – bir az var yerə girib, Barnabas hələlik çöldən qayıtmayıb,

ancaq indicə gələsindir, çünki heç vaxt qəsrdə gecələmir. K. məlumat üçün təşəkkür etdi, indi isə gedə bilərdi, lakin Amalya soruşdu ki, Olqanı gözləmək istəmirmi; amma təəssüf ki, K.-nin vaxtı yoxuydu. Amalya daha sonra öyrənmək istədi ki, o bu gün Olqayla söhbət edibmi; K. heyretlə inkar edib soruşdu: bəlkə Olqada xüsusi xəbər var. Amalya yüngülcə pərtləşmiş adam kimi üz-gözünü turşutdu, susub başı ilə razılıq işarəsi verdi – bu açıqca vida işarəsiydi – və təzədən geri, yerinə uzandı. Rahatca uzanıb onu başdan-ayağa süzdü, sanki K.-nin burda olmasına təəccüblənirdi. Baxışı həmişəki kimi soyuq, aydın, donuq idi; gözləri birbaşa baxdığı şeyə yönəlməmişdi, əksinə, azca yayınırdı, güclə sezilsə də, sübhə yeri yoxuydu, bu da adamı əsəbiləşdirirdi; hərəkətlərinin səbəbi, deyərsən, nə zəiflikdən, nə pərtlikdən, nə də qəlbiqaralıqdan idi, sadəcə tənhalığa can atan və bütün hisslərdən uca dayanan daimi tələbat idi ki, onu da yalnız bu yolla izhar edə bilirdi. K.-nin yadına düşdü, ona elə goldi ki, bu baxış onu elə birinci axşam heyretləndirmişdi, bəli, bu ailənin ona göstərdiyi çirkin təsirlərin hamısı, çox güman ki, bu baxışın başındaydı, hərçənd özlüyündə heç də çirkin deyildi, tərsinə, qürurluydu, qapalılığında bir doğruculluq vardı. – Sən həmişə belə qəmlisən, Amalya, – K. dedi. – Nədir sənə əzab verən? Deyə bilməzsən? Sonin kimi kəndçi qızını heç yerdə görməmişəm. Bunu mən yalnız bu gün, yalnız indi sezmışəm. Sən bu kənddənsən? Burda doğulub-böyümüsən? – Amalya sualı elə təsdiqlədi ki, sanki K. təkcə son sualı vermişdi, axırda isə özü soruşdu:

– Deməli, Olqanı gözləyəcəksən, hə?

– Bilmirəm, niyə səhərdən eyni şeyi soruşursan? – K. cavab verdi, – Çox qala bilmərəm, nişanlım evdə məni gözləyir.

Amalya dirsekləndi, nişanlısından xəbəri yoxuydu. K. onun adını dedi. Amalya qızı tanımadı. Soruşdu ki, bu nişandan Olqanın xəbəri varmı; K. dedi ki, var, Fridanı onunla bir yerdə görüb, özü də bu cür xəbərlər kənddə lap tez yayılır! Amalya inandırmaq istədi ki, Olqa bu barədə heç nə bilmir, eşitsə, dünyanı dağıdacaq, çünki deyərsən, K.-yə bərk vurulub. Bu haqda açıq danışmayıb, adamayovuşmazdır, amma sevgisini gizlədə bilmir. K. Amalyanın yanıldığını güman etdi. Amalya qımışdı, qəmli görünse də, bu qımışıq onun dumanlı qaş-qabağını xeyli açdı, kırımışliyi sındırdı, yadlığı doğrulaşdırdı, sirri açıqladı, indiye qədər qorunan xəzinənin kilidini

sındırdı, doğrudur, onu yenidən geri qaytarmaq olardı, ancaq hamısını yox. Amalya dedi ki, yanılib-ələmir; hə, hələ çox şeyləri bilir, bilir ki, K.-nin də Olqaya meyli var, Barnabasla xəbər göndərmək bəhanəsilə bura gəlişi də əslində Olqaya görədir. Bir halda ki indi Amalya hər şeyi bilir, qoy çəkinib-ələməsin, tez-tez gəlsin. Ona yalnız elə bunu demək istəyirdi. K. başını buladı, nişanlı olduğunu xatırlatdı. Deyərsən, Amalya bu nişanlılığa o qədər də məhəl qoymadı, qarşısında dayanmış K.-nin birbaşa təsiri onun üçün daha vacib idi; soruşdu ki, o qızla haçan tanış olub, axı kəndə gəldiyi cəmi bir neçə gündür. K. mehmanxanadakı həmin hadisəni danışdı, Amalya da cavabında qısaca dedi ki, o vaxt onu mehmanxanaya aparmağın qəti əleyhinə olub. Qucağında odun içəri giren Olqanı da özünə şahid göstərdi; soyuq hava Olqanı gümrahlaşdırmış, yanaqları qızarmışdı, ondan şuxluq, sağlamlıq yağırdı, adi hallarda evə qaxılıb oturmuş qızı iş sanki tamam dəyişmişdi. Odunu yerə atdı, K.-ni köhnə tanışlar kimi salamlayıb Fridanı soruşdu. K. Amalyayla gözləşdi, lakin o, təslim olduğunu boynuna alana oxşamırdı. Bundan bir balaca pərtləşən K. ayrı vaxtlardan fərqli olaraq, Frida haqqında geninə-boluna danışdı, məktəbdəki dözülməz şəraitdə ailəni necə yola verməsini təsvir etdi və tezliklə evə getmək istədiyindən tələsiklikdə özünü elə unutdu ki, ayrılan zaman bacıların ikisini də qonaq çağırırdı. O saatca da qorxub duruxdu, Amalya isə sözünü tamamlayağa aman vermədi, dəvəti əlüstü qəbul etdi; axırda Olqa da ona qoşulmalı oldu. Lakin tezəcə görüşüb ayrılmaq fikri K.-nin amanını qırırdı və Amalyanın baxışları altında duruş gətirmədiyindən daha əzilib-büzülmədi, birbaşa bildirdi ki, onları evə çağıranda götür-qoy etməyib, hissə qapılıb və təəssüf ki, indi onu düzgün saymır, çünki Frida ilə Barnabasgilin arasında hər halda onun anlamadığı bir düşmənçiliyin olduğunu seziş.

– Düşmənçilik deyil, – Amalya dilləndi, yerindən qalxıb adyalı küreyinə saldı, – sən deyən, böyük iş deyil, sadəcə ümumi fikrə qoşulub belə edir. İndi isə get, nişanlımın yanına get, görürəm, tələsirsən. Özü də qorxma, gələn deyilik, sadəcə zarafat idi, acığımdan belə dedim. Sənsə bizə tez-tez gələ bilərsiniz, bunun üçün heç bir maneçilik yoxdur, həmişə bəhanən var ki, Barnabasdan xəbər öyrənmək istəyirsən. İşini bir şeylə də yüngülləşdirərəm, lap Barnabas qəsrə xəbər gətirsə də, deyərəm, onu sənə çatdırmaq üçün məktəbə get-

misən. Deyorəm, bacarmır, yazıq uşaq ora-bura qaçmaqdan əldən düşüb, işdə özünü tamam üzüb, xəbər tutmaq üçün özün gələrsən.

K. Amalyanı bu qədər çox, bu qədər ardıcıl danışan görməmişdi, qabaqkılara nisbətən nitqi də tamam dəyişmişdi, nəse bir təkəbbür duyulurdu, bunu təkcə K. hiss etmədi, onun hər hərəkətinə belə olan bacısı Olqa da sezdi. Olqa əlini qoynuna qoyub xeyli kənarda dayanmışdı, adəti üzrə qıçları bir-birindən aralıydı, belini bükmüş, gözünü Amalyaya zilləmişdi, o isə yalnız K.-ya baxırdı.

– Yanılırsan, – K. dedi, – əgər fikirləşirsən ki, Barnabası göz-ləməyim behanədir, bərk yanılırsan. İdarədə işimi yoluna qoymaq mənim ən böyük, həm də yeganə arzumdur. Bu işdə də Barnabas mənə kömək edə bilər, başlıca ümidim onadır. Doğrudur, bir dəfə məni məyus edib, amma bu, daha çox mənim günahımdan olub, onunkundan yox; ilk anların çaşqınlığından belə alınıb, onda mən elə bilirdim ki, axşam gözməyə çıxanda hər şeyi həll edəcəm, sonra isə məlum oldu ki, bu qeyri-mümkündür, alınası iş deyil və mən də hər şeyi onun ayağına yazdım. Buna ailəniz, özünüz haqqında söylənilən fikirlər də təsir etdi. Daha hər şey arxada qalıb, mənə, sizi indi daha yaxından tanıyıram, siz həтта... – K. düşərli bir söz axtardı, lakin tapa bilmədiyindən ağlına gələnle kifayətləndi, – siz bu kənddə indiye qədər tanıdığım adamların bəlkə də hamısından rəhmlisiz. Amma sən, Amalya, məni yenə bir məsələdə haldan çıxart-dın, qardaşının qulluğuna pis baxmasan da, onun mənim üçün hansı əhəmiyyəti kəsb etdiyini qiymətləndirmirsən. Bəlkə sən Barnaba-sın işindən tam halı deyilsən, onda yaxşıdır, onda bağışlamaq olar, yox, əgər halısansa – mən daha çox buna inanıram – onda çox pis, çünki bu o deməkdir ki, qardaşın məni aldadır.

– Özünü ələ al, – Amalya dedi, halı deyiləm, heç nə məni vadar edə bilməzdi ki, halı olum, dediyin kimi, rəhmliliyimizdən sənin yolunda bəzi işlərə hazır olsam da, heç sənin xatirinə də məni vadar edə bil-məzlər. Qardaşımın məsələsi onun öz işidir, istəsəm də, istəməsəm də, bu barədə orda-burda eşitdiklərimdən başqa heç nə bilmirəm. Olqa isə sənə geniş məlumat verir, çünki o, qardaşının əziz bacısıdır.

Və Amalya aralandı, əvvəlcə ata-anasının yanına gedib onlarla nəse pıçılдаşıdı, sonra isə mətbəxə keçdi; gedəndə K. ilə vidalaşmadı, elə bil bilirdi ki, o burada hələ çox qalacaq, ona görə də sağollaş-mağa ehtiyac yoxdur.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

K. xeyli təəccüblənib ayaq saxladı, Olqa qaqqıldayıb güldü, onu sobanın yanındakı oturağa tərəf çəkdi, deyəsən, K. ilə burada oturmaq imkanı əldə etdiyinə görə, doğrudan da sevinirdi, lakin bu, qısqanclığın üstünə kölgə sala bilmədiyi xəfif bir sevinc idi. Onun qısqanclığından, buna görə də hər cür ciddiyyətdən uzaq olmağı K.-ya ləzzət verdi; insanı cəzb etməyən, amiranəlik duyulmayan, hürkək-hürkək dincələn ısrarlı mavi gözlərə heyranlıqla tamaşa etdi. Elə bil Fridanın, sahibənin xəbərdarlıqları onu çəkəndirmək əvəzinə daha da diqqətli etmiş, zəhnini, düşüncəsini daha da itiləş-dirmişdi. K. Olqaya qoşulub güldü, çünki qız onun Amalyaya rəhmlilə deməsinə yaman təəccüblənmişdi, Amalyada nə xasiyyət desən tap-maq olardı, təkcə rəhmlilikdən başqa. K. başa saldı ki, tərifi əslində Olqanın payına düşür, lakin Amalya elə hökmlü nəinki yanında deyilənin hamısını özünə götürür, həтта adam istər-istəməz üstün-lüyü könüllü olaraq ona verməyə məcbur olur.

– Burası düzdü, – Olqa ciddiləşib dedi, – hələ sən fikirləşdiyin-dən də düzdür. Amalya məndən də, Barnabasdan da cavandır, amma ailədə hər şeyi o həll edir, yaxşını da, pisi də; doğrudur, hamıdan çox da altını özü çəkir, yaxşının da, pisin də. – Bu, bir az K.-ya mübaliğəli göründü, axı Amalya indicə demişdi ki, qardaşının işlə-rinə qarışmır, əksinə, Olqanın hər şeydən xəbəri var. – Necə başa salım? – Olqa davam etdi. – Amalyanı nə mən, nə də Barnabas maraq-landırır; əslinə qalsa, ata-anamızdan başqa heç kəs onun vecinə deyil, gecə-gündüz onların qulluğunda durur, bir az qabaq nə istədiklərini soruşub mətbəxə, onlar üçün xörək bişirməyə getdi, onların xati-rinə özünü zorlayıb ayağa durdu, çünki günortadan xəstələnib, ona görə də burda oturacağın üstündə uzanmışdı. Amma bizi vecinə almasa da, hər ikimiz ondan asılıyıq, sanki böyüyümüz odur, bütün məsləhətlərinə əməl etməyə hazırıq, ancaq məsləhət vermir, bizi özünə yad sayır. Sən axı insanları tanıyırsan, yad ölkədən gəlmi-sən; sənə, mənə, mənə həddən artıq ağıllı deyil?

– Mənə, həddən artıq bədbəxtidir, – K. – dedi, – Barnabas çapar-lıq edir, Amalya ona pis baxır, bəlkə də lap nifrət eləyir, siz ikinizə ona hörmət eləyirsiniz, bunu necə başa düşək?

– Barnabasın olındə bir peşəsi olsaydı, bu işdən çoxdan əl çəkərdi, heç özünün də xoşuna gəlmir.

– Məgər püxtələşmiş çəkməçi deyil? – K. soruşdu.

– Elədir, – Olqa cavab verdi, – hərdən Brunsvikin işinə yarayır, istəsə, gecə-gündüz işləyib çoxlu pul qazanar.

– Bəs niyə eləmir? – K. – soruşdu. – Çaparlıqdan da bir dəfəlik canı qurtarardı.

– Çaparlıqdan? – Olqa təəccüblə soruşdu. – Elə bilirsiniz bu işə qazanc dərindən girib?

– Ola bilər, – K. – cavab verdi. – Axı özün dedin ki, iş xoşuna gəlmir.

– Gəlməyinə gəlmir, amma bunun ayrı səbəbləri var, – Olqa dilləndi, – qəsr qulluğudur axı, hər nədirsə, qəsr qulluğudur, ən azı belə düşünürlər.

– Necə bəyəm, – K. soruşdu, – buna da şübhəniz var?

– Bilirson? – Olqa dedi, – əslində yox; Barnabas idarələrə girə bilir, özünə tay qulluqçularla oturub-durur, memurların çoxunu uzaqdan görür, az-çox vacib məktublar alır, hətta dilcavabı çatdırılası xəbərləri də ona etibar edirlər, bunlar azdır bəyəm, belə cavan yaşında bu mərtəbəyə qalxmasına fəxr etməyə dəyər.

K. başıyla razılığını bildirdi, daha evə qayıtmaq barədə düşünmürdü, sonra da soruşdu:

– Öz livresi də varmı?

– Pencəyi nəzərdə tutursan? – Olqa soruşdu. – Yox, onu Amalya tikib, hələ çapar olmamışdan qabaq. Amma yaralı yerinə toxunursan. Livre yox, çünki o heç qəsrin özündə də tapılmaz, amma idarədən kostyum almalıydı, söz də vermişdilər, lakin bu məsələdə qəsrdə çox long torponirlər, ən pisi də odur ki, heç kəs bu ləngliyin nə demək olduğunu bilmir; bunu iki cür başa düşmək olar, ya işi yoluna qoymaq üzrədirlər, ya da onu heç başlamayıblar, ya da, ola bilsin, Barnabası hələ də sınaqdan çıxarmaq istəyirlər, bundan bir nəticəyə də gəlmək olar ki, iş artıq qurtarıb, hansı səbəbdənsə verdikləri razılığı geri götürüblər və Barnabas heç vaxt ona çatası kostyumu almayacaq. Bu barədə dəqiq bir şey öyrənmək mümkün deyil, olsa da, görək aradan xeyli keçsin. Burda bir məsəl gəzir, bəlkə eşitməsən: idarənin çıxartdığı qərarlar cavan qız kimi utancaq olur.

– Yaman deyiblər, – K. bu sözləri Olqadan da ciddi qəbul etdi, – gözəl deyiblər, çıxarılan qərarların qıza ayrı oxşarlığı da olmalıdır.

– Bəlkə də, – Olqa dedi. – Doğrusu, bununla nəyə işarə etdiyini bilmirəm. Bəlkə tərifi nəzərdə tutursan. Amma idarə geyiminə gələndə bu, Barnabasın yaralı yerlərindən biridir, bu hər ikimizə aid olduğundan həm də mənim yaralı yerimdir. Özümüz özümüzdən havayıcı soruşuruq: görən niyə almır. Lakin bu məsələ sən deyən qədər də asan deyil. Götürək elə memurları, onların, deyəsən, ümumiyyətlə, xüsusi geyimi olmur; bildiyimizə görə, Barnabasın dediklərinə görə memurlar adı, ancaq qəşəng paltar geyirlər. Özün axı Klammi görmüsən. Əlbəttə, Barnabas nəinki memurdur, heç aşağı təbəqədən də deyil və heç vaxt buna can atmır. Ancaq Barnabasın dediyinə görə, heç yuxarı təbəqədən olanların da, hərçənd ki elələrinə kənddə rast gəlmək qeyri-mümkündür, xüsusi geyimi yoxdur; evvəlcədən demək olar ki, bunun özü də müəyyən təsəllidir, amma yanlış təsəllidir, məgər Barnabas yuxarı təbəqəli qulluqçudur ki? Yox, ona nə qədər canımız yansa da, yuxarı təbəqədən olduğunu demək olmaz, elə bu kənddə gəlişi, burda yaşaması ona bir sübutdur, yuxarı qatın qulluqçuları memurlara nisbətən xeyli qapalı olurlar, bəlkə buna haqları da var, bəlkə doğrudan da bəzi memurlardan yüksəkdə dururlar; buna çox misal gətirmək olar: az işləyirlər, Barnabasın söylədiklərinə görə bu gövdəli, güclü kişilərin dəhlizlərdə gəzişməsinin özü gözəl bir mənzərədir, Barnabas həmişə onların yanında tütünür. Nə isə, qısaca demək olar ki, Barnabas yüksək qulluqçulardan deyil. Amma hər halda onu xırda qulluqçulardan hesab etmək olardı, lakin onların xüsusi geyimləri var, heç olmasa aşağı, kəndə enəndə əyinlərində olur, xüsusi livre deyil, cürbəcür növləri olur, ancaq paltarlarından o saat tanıyırsan ki, qəsrin qulluqçularıdır; sən axı belələrini mehmanxanada görmüsən. Geyimlərində ən qabarıq nəzərə çarpan odur ki, çox vaxt dar geyinirlər, kəndli, ya da sənətçi belə paltarı ömründə əyninə gətirməzdi. Hə, Barnabasın o cür paltarı yoxdur; buna görə nə xəcalət çəkməyə dəyər, nə də ki, pisləməyə dözmək olar, amma bəzən, xüsusilə də qəmli dəqiqələrdə – hərdən, çox gec-gec olsa da, Barnabasla mənim elə anlarım olur – adamın əli hər yerdən üzülür. Sonra özümüz özümüzdən soruşuruq: Barnabasın işi də qəsr qulluğudurmu; doğrudur, idarələrə gedir, amma görək idarə qəsrdimi? İdarələr qəsrin

nəzdində olsa da, görək Barnabasın girib-çıxa bildiyi həmin idarələrdirmi? Həmin idarəyə gəlir, lakin bu, tamin bir parçasıdır, sonra maneələr başlayır, onların arxasında başqa idarələr dayanır. Bundan o yana getməyi Barnabasa qadağan edirlər, edirlərsə, deməli, gedə də bilməz, əgər öz böyüklerini tapıbsa, onlar da onu dinləyib geri yollayırsa, necə getsin? Bundan əlavə, orda həmişə adama göz qoyurlar, ən azı belə deyirlər. Lap irəli getməyə də, xeyri nə olacaq, əgər orda özünə bir iş tapmırsa və artıq adama çevrilirsə, xeyri nədir? Bu maneələri sərhəd kimi təsəvvür etmə, Barnabas da həmişə mənə belə deyib.

Maneələr elə onun getdiyi idarələrin özündədir; ancaq keçib-getdiyi maneələr də var, bunlar da indiye qədər aş a bilmədikləri kimidir, eyni görkəmdə, eyni ölçüdə; ona görə əvvəlcədən güman etmək olmaz ki, bu sonuncu maneələrin arxasında Barnabasın indiye qədər olduğu idarədən əsaslı şəkildə fərqlənən başqa idarələr var. Bunu da elə həmin o qəmli anlarda düşünürsən. Şübhə də başlayır öz işini görməyə, qəti özündən dəf edə bilmirsən. Barnabas məmurlarla danışır, Barnabas məlumat alır, amma necə məmurdurlar, necə məlumatlılardır? İndi də, dediyi kimi, onu Klamm veriblər, şəxsən onun özündən göstəriş alır. Hə, əslində bu da böyük şeydir, bu hətta yuxarı qulluqçulara nəsib olmur, adamı da ən çox qorxudan odur ki, böyük şeydir. Hələ özün fikirləş, birbaşa Klammın sərəncamında olmaq, onunla ağız-ağıza danışmaq. Həqiqətən də belədirmi axı? Hə, elədir, bəs yaxşı, Barnabas onda niyə şübhələnir ki, orda Klamm adıyla oturan məmur Klamm deyil?

– Olqa, – K. dilləndi, – zarafat eləmirsən ki?! Klammın sirsifətindən necə şübhələnmək olar, axı hamı onu üzdən tanıyır, mən özüm onu görmüşəm.

– Güman ki, yox, K., – Olqa dedi. – Zarafatlığına zarafat deyil, əksinə, ciddi sözüm, ciddi qaygılarımdır. Bunu sənə öz ürəyimi boşaldıb səninkini yükləmək üçün danışmıram, ona görə danışmıram ki, Barnabası soruşdun, Amalya da mənə tapşırırdı ki, danışım, ona görə danışmıram ki, məsələdən agah olmaq sən də xeyrinədir. Həm də bunu Barnabasın xatirinə edirəm, istəyirəm ona o qədər də böyük ümidlər bəsləməyəsən, o da sən ümidlərinə doğrultmadığından onun əzabını çəkməsin. Çox həssas oğlandır; məsələn, bu gecə gözüne yuxu getməyib, çünki sən dünən axşam ondan narazı

qalmısan; gerek demisən ki, Barnabas kimisinin sənə çapar göndərilməsi ürəyincə deyil. O sözlərdən sonra yuxusu ərsə çəkildi. Deyəsən, onun nələr çəkdiyini hiss etməmişən, qəsrin çaparları cırtqoz olmamalıdır. Amma ona asan deyil, özü də səninkə daha çətindir. Yəqin fikirləşirsən ki, çox şey tələb eləmirsən, sən bura çapar xidməti barədə müəyyən hazır təsəvvürlə gəlmisən, tələbini də həmin meyarla ölçürsən. Ancaq bu xidmət haqqında qəsrdə təsəvvür bambaşqadır, onlarınki ilə səninki düz gəlməz, lap Barnabas özünü bu xidmət yolunda qurban versə də, gəlməz, təəssüf ki, hərdən olsa da, özünü qurban verməyə hazırdır. Əlbəttə, tabelilik göstərmək lazımdır, buna heç kəs etiraz edə bilməz, amma gəl görək onun gördüyü işlərin çapar qulluğuna doğrudan da bir damcı yaxınlığı varmı. Əlbəttə, sən özünə qayıdıb şübhəsini deməz, belə şeyə yol vermək onun üçün öz varlığını dəfn etmək, tabeliyində olduğunu güman etdiyi qanunları kobudcasına pozmaq olardı, ürəyindən keçənləri heç mənə də demir, bəzi şübhələrini mən ondan tumarla, öpüşlə qoparıram, hələ onda da müqavimət göstərir, boy-nuna almır ki, şübhə şübhədir. Amalyanın xasiyyəti onun da qanına hopub. Ən çox inandığı adam mən olsam da, çoxunu mənə də demir. Lakin hərdən bir Klamm haqqında söhbətimiz olur. Klammı hələ indiye qədər görməmişəm, özün yaxşı bilirsən, Fridayla aramız sərin-dir, heç vaxt ona baxmağa imkan yaratmayıb, amma təbii ki, kənddə onu üzədən tanıyanlar, görənlər var, haqqında çox şey eşidiblər, həmin görüşlərdən, dedi-qodulardan, bəzən yanlış, yardımçı şahidlərdən müəyyən təsəvvür yaranıb və yəqin ki, əsas məqamlarda uyğun gəlir. Ancaq yalnız əsas məqamlarda. Çox vaxt bu təsəvvür dəyişir, hətta bəlkə Klammın həqiqi şəkildən də çox dəyişir. Kəndə girəndə bir görkəmdə olur, çıxanda ayrı görkəmdə, pivə içməzdən qabaq bir donda görünür, içəndən sonra ayrı donda, yatanda bir cür olur, duranda başqa cür, tək olanda bir şəkil alır, adamların içində başqa şəkil, ona görə də burda bir şey başa düşülür, yuxarıda, qəsrdə isə tamamilə ayrı şey. Elə kəndin öz içində də böyük fərqlərə rast gəlirsən, hərə bir şey deyir, gah boyu fərqli olur, gah da duruşu, gah köklüyü düz gəlmir, gah da saqqalı, xoşbəxtlikdən yalnız geyimi barədə fikir birliyi var: əynində həmişə eyni paltar olur, ətəyi yə-nən sürünən qara sürtük. Bütün bu fərqlərdə, əlbəttə, gizli bir şey yoxdur, niyyəti qavramaq olur, hamısı onu görən adamın həmin

anda əhval-ruhiyyəindən, həyəcanlanma dərəcəindən, ümidinin, yaxud möyusluğunun az-çoxluğundan asılıdır. Bunların hamısını mənə Barnabas necə söyləyibse, mən də sənə elə danışaram, bir də ki, adam özü şəxsən məsələnin birbaşa iştirakçısı deyilsə, elə bununla kifayətlənə bilər. Amma biz bilmərik ki, Barnabasın Klammla doğrudan danışib-danışmaması onun üçün həyatı məsələdir, ya yox.

– Elə mənim üçün də, – K. dedi, sobanın yanındakı oturacaqda bir-birinə daha çox sığındılar.

Olqa yararsız xəbərlərindən əhvalı pozulsa da, K. əsasən bir şeydə oxşarlıq gördü: o, burda elə adamlara rast gəlmişdi ki, onların yaşantısı zahirən də olsa, özününkünə benzəyirdi, deməli, ona görə də bunlara qoşula və daha Frida kimi bir-iki məsələdə yox, bütün işlərdə onlarla razılığa gələ bilərdi. Doğrudur, Barnabasın xəbər gətirəcəyinə olan ümidini tədricən itirməkdəydi, lakin Barnabasın vəziyyəti yuxarıda pisləşdikcə o, burda, aşağıda K.-ya daha doğma görünürdü. K. heç ağına da gətirməzdi ki, kəndin özündə bu cür, Barnabasla bacısında olduğu kimi, üzüntü, sıxıntı ola bilərmiş. Doğrudur, hər şey istənilən kimi aydınlaşmamışdı, bu deyilənlərin tərsi də ola bilərdi; Olqanın məsum varlığına heç cür aldanmaq, Barnabasın doğruluğuna isə inanmaq olmazdı.

– Klammin xarici görkəmi barədə məlumatlara, – Olqa sözüne davam etdi, – Barnabas yaxşı bələddir, çoxusunu özü toplayıb, tutuşdurub, hətta onu bir dəfə kənddə arabanın pəncərəsindən görüb, ya da ona oxşadıb, deməli, Klammi istənilən an tanıya bilər, lakin qəsrdəki idarələrdən birinə girəndə memurların arasından kimisə ona göstərib deyiblər ki, Klammi budur; bəs bunu necə izah edəsən ki, Barnabas onu tanımayıb və sonra uzun müddət heç cür öyrəşə bilməyib ki, həmin adam Klammi ola bilər? O adamın Klammin haqqındakı təsəvvürlərə nədə uyğun gəlmədiyini Barnabasdan soruşanda cavab tapa bilmir, daha doğrusu, cavab verər, hətta qəsrdəki həmin memuru başdan ayağa təsvir də edər, lakin bu təsvir Klammi adətən gözümdə canlandırdıqları təsəvvürlə tam uyğun gəlir. Deyirəm, yaxşı, Barnabas, bax nədən şübhələnirsən, özünü niyə üzürsən? Onda da özünü tamam itirir, qəsrdəki həmin memurun əlamətlərini saymağa başlayır, özü də, deyəsən, təsvirdən çox, özündən çox uydurur, bundan başqa, lap xırda əlamətlərini də deyir, məsələn, böyük ədayla başını endirib razılığını bildirməsini, ya da yaxası-

açıq içliyini, bunları da heç cür ciddi qəbul etmək olmur. Klammin Barnabasla davranışı, mənə, daha vacibdir. Bunu mənə tez-tez təsvir edib, sanki şəklini çəkib: Barnabası adətən, böyük idarə otaqlarından birinə aparırlar, amma bu, Klammin idarəsi deyil, ümumiyyətlə, ayrılıqda heç kəsin otağı deyil. Bu otaq divardan divara çatan yeganə hündür masayla iki yerə bölünüb, bir hissəsi elə dardır ki, iki nəfər sürtünmədən yanaşı yeriyə bilməz, bu, memurların otağıdır, digər hissəsi isə enlidir, burda xahişə gələnlər, tamaşaçılar, qulluqçular, çaparlar oturur. Masanın üstündə yan-yanı iri-iri açıq kitablar düzülüb, çoxunun yanında da məmur dayanır və onlar həmin kitabları oxuyur. Lakin həmişə eyni kitabın yanında durmurlar, kitabları dəyişdirmək əvəzinə özləri yerlərini dəyişirlər. Barnabas ən çox ona təəccüblənir ki, yerlərini dəyişəndə onlar bir-birinin yanından sürtünə-sürtünə keçirlər, hamısı da otağın darlığına görə. Ön tərəfdə az qala masaya bitişik alçaq masacıqlar var. Onların arxasında mirzələr oturur, memurlar istəyəndə dikte edir, onlar da yazırlar. Barnabas buna həmişə təəccüblənir. Məmur konkret əmr vermir. Heç bərkdən də dikte etmir, dediyini güclə eşidirsən, adama elə gəlir ki, yenə əvvəlki kimi oxuyur və hərdən elə-bələ pıçıldayır, mirzə də hamısını eşidir. Məmur çox vaxt elə astadan deyir ki, mirzə oturaqlı vəziyyətdə onu tuta bilmir, bu halda zomzunub ayağa qalxır, deyiləni alıb tezəcə yerinə oturur və yazmağına davam edir, sonra bir də qalxır, bir də oturur. Necə qəribədir axı! Qəti anlamılası deyil. Bütün bunlara baxmaq üçün Barnabasın kifayət qədər vaxtı olur, çünki orda, tamaşaçılar otağında saatlarla, hətta bezən günlərlə dayanıb Klammin ona fikir verəcəyini gözləyir. Klammi artıq onu görse də, Barnabas onun qarşısında düzdür dayansa da, hələ bu heç nə demək deyil, çünki Klammi yenə ondan üz döndərüb kitaba baxa bilər, Barnabası yenə yerli-dibli unudar; belə şeylər tez-tez baş verir. Yaxşı, bu necə çaparçılıqdır ki, onu heç vəclərinə də almırlar? Barnabas səhər-səhər deyəndə ki, qəsre gedəcək, ürəyim ağrıyır. Gedilən bu yolun da, şübhəsiz, heç kəsə xeyri yoxdur, bu itirilmiş günün də, bu boş, mənasız ümidlərin də. Nə olsun axı? Çəkməçilik işi də bir yanda yığılıb qalıb, bu üzəndə Brunsvik tələsdirir ki, qurtarsın.

– Hə, yaxşı, – K. dedi. – Tapşırıq alana qədər Barnabas çox gözləməli olacaq. Belə şeyi başa düşməyə nə var?! Deyəsən, burda

işçidən çox, qulluqçu çalışır, hər adam hər gün tapşırıq ala bilməz, bundan gileylənməyə dəyməz, görünür, hamı belədir. Çox güman ki, əvvəl-axır Barnabas da tapşırıq alacaq, indiye qədər mənim özümə iki məktub gətirib.

– Ola bilsin, – Olqa dilləndi, – nəhaq gileylənirik, xüsusilə də mən, hər şeyi ağızdan eşitmişəm, qız xeylağıyam, bəlkə də çox şeyi Barnabasdan fərqli başa düşürəm, o isə, ola bilsin, çox şeyi gizlədir. İndi isə eşit gör, məktub məsələsi necədir, sənə göndərilən məktubları deyirəm. Bu məktubları o, Klammin özündən almır, mirzədən alır. İstənilən gündə, istənilən saatda, mirzə onu xatırlayan kimi yanına çağırır, ona görə də hamıya asan görünən qulluğu həddən ziyadə ağırdır, çünki Barnabas həmişə diqqətli olmalıdır. Bəlkə də Klammin bu işdən heç xəbəri yoxdur. Barnabas içəri girəndə o, kitabını oxuyur, hərdənbir də, bunu çox tez-tez edir, pensnesini təmizləyir, bəlkə də gözücu Barnabasa baxır; çox mümkündür ki, pensnesiz də yaxşı görür, Barnabas buna həmişə şübhəylə yanaşır, sonra Klamın gözlərini yumur, sanki yatır və pensnesini də yuxuda təmizləyir. Bu arada mirzə əlinin altında olan qovluqlardan, məktublardan axtarıb birini sənin üçün tapır, bu heç də özünün yazdığı məktub olmur, zərfə baxanda görünür ki, orda itib-qalan köhnə məktublardandır. Əgər köhnə məktubdursa, bəs Barnabası niyə bu qədər gözlədirlər? Elə səni də onun kimi? Lap elə məktubu götürək, məgər o çoxdan köhnəlməyibmi? Bununla da Barnabası dilə-dişə sahlılar ki, iş bacarmazdır. Amma mirzə öz işini yüngülləşdirir, məktubu Barnabasa verib deyir: Klammdan K.-ya, sonra da onu buraxır. Hə, Barnabas da intizarlı məktubu bağrına basıb nəfəsi təngiyə-təngiyə gəlir evə, biz də indiki kimi burda, oturacaqda əyləşirik, başına gələnləri danışır, başlayırıq hər şeyi bitdə-bitdə təhlil etməyə, onun işinə, əməlinə qiymət verməyə və axırda görürük ki, təqribən heç nə əldə etməyib, əldə etdikləri də xeyli şübhəlidir. Barnabas da məktubu götürüb qoyur bir qırağa, sahibinə çatdırmağa da həvəsi olmur, bundan sonra heç yatmaq da istəmir, girişir çəkməçiliyə, bütün gecəni kətilin üstündə oturub əlləşir. Vəziyyət bu cürdür, K., bax budur mənim sirrim, Amalyanın onu bilmək istəməsinə daha heyrətlənmirsən, yox?!

– Bəs məktub? – K. soruşdu.

– Məktub? – Olqa təkrarladı. – Müəyyən vaxt keçəndən sonra Barnabası dinc oturmağa qoymuram, bəlkə də aradan günlər, həf-

tələr ötür, nəhayət, məktubu götürüb gedir ki, yerinə çatdırsın. Belə məsələlərdə sözündən çıxmır. Danışdıqlarından aldığım ilk təəs-süratı dəf edəndən sonra əslində mən özümü ələ ala bilərəm, o isə, görünür, çox şey bildiyindən bunu bacarmır. Ona görə də hərdən irad tuta bilərəm: “Barnabas, de görək axı nə istəyirsən? Hansı yüksəliş yoluna, hansı amacın eşqinə düşmüşsən? Bəlkə elə sıçrayış etmək istəyirsən ki, bizi yerli-dibli unudasan? Məqsədin budur bəyəm? Yoxsa, mən havayı yerəmi düşünürəm, axı əslində başa düşə bilmirəm, niyə indiye qədər qazandıqlarından bu cür narazısan? Hələ boylan ətrafına bax, gör qonşulardan bu zirvəyə çatan olubmu? Doğrudur, onların vəziyyəti bizimkinə bənzəmir, öz təsərrüfatlarını atıb getməyə əsasları yoxdur, ancaq elə müqayisəsiz də görmək olar, işin ələ gedir. Ortada maneələr, ümitsizlik, peşmançılıq var, lakin bu o deməkdirmi ki, sənə heç nə bağışlamayacaqlarını, hər xırda şeyi özünün qazanmalı olacağını əvvəlcədən bilmirdik?! Başını uca tutmaq üçün elə bir səbəb də bu olmalıdır, daha sınırsızını sallamağa yox ki! Sən həm də bizim üçün əlləşib-vuruşmursanmı? Sənin üçün bunun mənası yoxdur bəyəm? Məgər bu sənə yeni güc vermir? Sənin kimi qardaşım olduğuna görə özümü xoşbəxt saymağım, təkəbbürlü gəzməyim sənə qol-qanad vermir bəyəm? Doğru sözündür, məni məyus edirsən, qəsrdeki uğursuzluqlarına görə yox, sənə müşahidə etdiyim bu hallara görə. Sənə qəsrə getməyə ixtiyar veriblər, idarələrin daimi qonağısan, gününün çoxunu Klammla bir otaqda keçirirsən, hamının tanıdığı çaparlardan birisən, bu gün-sabah idarə geyimin olacaq, vacib məktubları sən paylayırsan; bunların hamısı səninlə bağlıdır, sənə bu boyda ixtiyar veriblər, sənə enirsən kəndə, qucaqlaşib sevincdən göz yaşı axıtmaq əvəzinə, məni görənin kimi nitqin tutulur, qol-qanadın yanına düşür. Heç nəyə inamın qalmayıb, səni özünə çəkən yalnız çəkməçilikdir, gələcəyimizin təminatı olan məktubu da sahibinə çatdırmırsan”. Onunla beləcə danışırım, gecə-gündüz yorulmadan təkrar edəndən sonra köksünü ötürüb məktubu götürür, gedir. Amma çox güman ki, ona təsir edən mənim sözlərim olmur, sadəcə nəse onu qəsrə doğru çəkir, ancaq tapşırığı yerinə yetirməmiş ora getməyə ürək eləmir.

– Dediklərində sən də haqlısan axı, – K. dilləndi. – Adam məmətə qalır, hamısını dübbədüz başa düşmüşsən. Qəribədir, necə də aydın düşünürsən!

– Yox, yanılırsan, görünür, mən də onu beləcə yanıldıram.

Nəyə nail olub axı? İdarəyə girməyə ixtiyarı var, amma deyəsən, heç idarə də deyil, sadəcə onun önodasıdır, bəlkə heç o da deyil, bəlkə də əsil idarəyə girməyə ixtiyarı olmayanların saxlandığı adicə bir otaqdır. Klammla danışır, amma görək bu, Klammdır mı? Kim bilir, bəlkə, az-çox Klamma oxşayanlardan biridir? Bir az da dərinə gedilsə, bəlkə az-çox Klamma oxşayan mirzələrdən biridir, bəlkə çalışır ona daha çox oxşasın, bəlkə onun kimi mürgüleyib xəyala dalmaqla özünü mataha mindirir. Xasiyyətinin bu yerini yamsılamaq o qədər də çətin deyil, çoxları ona cəhd edir, başqa əməllərini təqliddə isə, təbii ki, acizdirlər. Tez-tez görüşünə can atdıqları, lakin buna nadir hallarda nail olduqları Klammi kimi bir adam insanların təsəvvüründə gündə bir şəkil alır. Məsələn, onun burda Momus adlı bir kənd mirzəsi var. Hə? Tanıyırsan? Elə o da adama yovuşmazın biridir, amma mən onu bir-iki dəfə görmüşəm. Cavan, sağlam gövdəli oğlandır, hə! Yəqin, heç Klammla oxşarlığı da yoxdur. Lakin kənddə elə adam taparsan ki, and içib deyər, Momus Klammdır ki, Klammdır. İnsanlar beləcə özləri özlərini çaşdırır. Deyirsən, qəsrə ayrı cür olsun? Kimse Barnabasa çatdırıb ki, həmin məmur Klammdır, doğrudan da hər ikisinin arasında bir oxşarlıq var, amma Barnabas bu oxşarlığa həmişə şübhəylə yanaşır. Hadisələr də şübhəsinin doğruluğunu təsdiq edir. Klammi burda, hamının girib-çıxdığı otaqda, başqa məmurların arasında karandaşı qulağının dibinə qoyub vurnuxarmı heç? Axı qəti inanılmaz deyil. Barnabas hərdən kəfi durulanda uşaq kimi deyir: məmur Klamma elə oxşayır ki; öz idarəsində, yazı masasının arxasında otursaydı, qapının üstündə onun adı yazılısaydı, mən özüm də buna şübhə etməzdim, uşaqlığına uşaqlıqdır, ancaq anlamaq olur. Əslində ən anlaşıqlısı da o olardı ki, Barnabas qəsrə olanda ordakılardan öyrənəydi, görəydi vəziyyət əslində nə yerdədir; dediyinə görə, otağa həddən çox adam toplaşır. Onların məlumatı sorğusuz-sualsız Klammi Barnabasa göstərən məmurun dedikləri qədər etibarlı olmasa da, bu müxtəliflikdən ən azı nəse bir işıq ucu, müqayisə nöqtəsi tapmaq olardı. Bu mənim ağlıma gəlməyib, Barnabas fikirləşib tapıb, ancaq onu inkişaf etdirməyə cəsarəti çatmır; naməlum qayda-qanunları istəmədən pozmağı ilə yerini itirəcəyindən qorxduğuna görə heç kəsi dindirməyə ürək eləmir, heç yerdə dinclik tapa bilmir; əslində bu acınacaqlı hürəkliyi təsvirləri ilə müqayisədə onun vəzifəsini daha da parlaqlaşdırır. Əgər ağzını açıb

ölucə bir sual verməyə ürək eləmirsə, gör onda ordakıların hamısı ona necə şübhəli, necə qorxunc görünür. Bunları düşünəndə özümü suçlandırıram ki, buraxmışam onu tək-tənha o yad otaqlara və gör iş nə yere çatıb ki, belə bir ciyərli oğlan qorxudan orda tir-tir titrəyir.

– Məncə, burda əsil mətləb üstə gəlirsən, – K. dedi. – Məsələ də ondadır. Bu danışqlarından sonra mənə elə gəlir, hər şeyi aydın görürəm. Belə bir iş üçün Barnabas çox cavandır. Onun dediklərinin heç birini ciddi qəbul etmək olmaz. Yuxarıda qorxudan özünü itirdiyinə görə heç nəyə fikir verə bilmir, buna görə də onu hər hansı bir xəbəri çatdırmağa məcbur edəndə yalnız dolaşmaq nağıl alınır. Mən buna təəccüblənmiyəm. Üsul-idarəyə sitayiş buradakılara ana bətnində gəlir, bütün ömrünüz boyu müxtəlif yollarla, müxtəlif səmtlərlə qanınıza işlədilir, özünüz də bacardığınız qədər buna kömək edirsiniz. Lakin mən əslində bunun əleyhinə deyiləm; üsul-idarə yaxşıdırsa, ona niyə sitayiş etməyəsən. Amma görək onda kəndin həddudlarından qırağa çıxmamış Barnabas kimi təcrübəsiz ana səvisini götürüb qəsrə göndərməyəsən, sonra da ondan mətəbər məlumat tələb etməyəsən, hər sözünü tövbə kəlməsi kimi qəbul etməyəsən, şəxsi həyatını, xoşbəxtliyini həmin sözün necə səslənməsindən asılı saymayasan. Bundan yanlış heç nə ola bilməz. Əlbəttə, mən də, lap elə sən kimi, onun ucbatından çaşmışam, çünki ona ümid bəsləmişəm, hətta müəyyən məyusluğa düşmüşəm, hər ikisi də onun sözlərinə görə, heç birinin də, demək olar, əsası olmayıb. – Olqa susmuşdu. – Səni qardaşına olan inamdan döndərmək, – K. dedi, – mənə o qədər də asan olmayacaq, çünki görürəm, onu həddən ziyadə istəyirsən və ondan çox şey gözləyirsən. Neynək, qoy olsun, ən azı sən sevginin, ümidlərinin xatirinə. Bir özün fikir ver: yenə nəse sənə mane olur, nə olduğunu mən də bilmirəm, lakin Barnabasın əldə edə bilmədiklərini, ancaq həyatda bəxş olunanları dərk etməyə mane olur. Ona idarələrə, ya da sən dediyin kimi, önodaya getməyə ixtiyar veriblər; yaxşı qoy önoda olsun, amma hər halda orda insanı irəli aparacaq qapılar var, məharətin çatırsa, keçə biləcəyin maneələr var. Məsələn, mənim kimisinə bu önoda da hələlik ən alınmaz qala kimidir.

Barnabasın orda kimlə danışdığını bilmirəm, bəlkə həmin mirzə ən aşağı təbəqəli qulluqçulardandır, amma lap aşağı da olsa, onun vasitəsilə o birilərinə çatmaq olar, lap o birisinə çatmasan da, heç

olmasa, adın deyər, elə adını deyə bilməsə də bunu edə bilən bir başqasını nişan verər. Yalançı Klammla gerçək Klammin arasında hər halda bir fərq olar: belə oxşarlığı Barnabasın heyəcandan qamaşmış gözləri görə bilər; həmin adam ən aşağı məmur ola bilər, bəlkə də heç məmur olmasın, amma hər halda həmin masa arxasında bir iş görür axı, qarşısındakı iri kitabdan nəse oxuyur axı, mirzəsinə nəse pıçıldayır axı, o qədər vaxtda nəse düşünür axı, heç olmasa bir dəfə Barnabasa baxır axı, lap bunların hamısı doğru olmasa da, hərəkətləriylə heç nə deməsə də, onu kimse ora qoyub axı və bunu hansı bir məqsədləşə edib axı. Bütün bunlarla demək istəyirəm ki, ortada nəse olmalıdır, Barnabasa hardasa imkan yaradıblar, cüzi də olsa, yaradıblar və o, şübhə, qorxu, ümitsizlikdən başqa, heç nəyə nail olmayıbsa, özünün günahıdır. Bu fikirlərimdə mən hələ ən əlverişsiz vəziyyəti nəzərdə tuturam, amma çox güman ki, heç belə də deyil. Çünki məktublar elimizdədir, hərçənd ki mən onlara o qədər də inanmıram, ancaq hər halda Barnabasın sözlərindən çox inanıram. Qoy lap köhnə, əhəmiyyətsiz məktublar olsun, saysız-hesabsız, dəyərsiz məktub qalağından götürülmüş, içində heç bir məna olmayan, yalançı bülbüllərin bazarlarda istənilən adamın taleyini söyləmək üçün dimdikləyib çıxardığı kağız qalağından olsun, fərqi yoxdur, qoy lap bu cür olsun, amma həmin məktubların mənim işimlə ən azı müəyyən bağlılığı var; xeyrimə olmasa da, o məktublar mənə göndərilib axı, kəndxudanın, arvadının təsdiqinə görə, onlar Klammin öz əliylə hazırlanıb, yenə kəndxudanın dediyinə görə, onların şəxsi, bir az da dumanlı, ancaq hər halda böyük əhəmiyyəti var.

– Bunu sənə kəndxuda dedi? – Olqa soruşdu.

– Bəli, – o dedi, – K. cavab verdi.

– Bunu Barnabasa danışaram, – Olqa tələsik dilləndi, – onu xeyli ürəkləndirər.

– Ona ürəklənmək lazım deyil, – K. dedi, – Barnabası ürəkləndirmək o deməkdir ki, haqlıdır, işini də elə indiyəqədərki yolla davam etdirsin, amma elə məhz bu yolla heç nəyə nail ola bilməyəcək. Gözləri bağlı adamı ha ürəkləndir, bir şey görəcək ki? Yalnız dəsmalı götürəndən sonra görə bilər. Barnabası ürəkləndirmək yox, ona kömək etmək lazımdır. Bircə şeyi yadında saxla: orda, yuxarıda ucu-bucağı bilinməyən üsul-idarə mövcuddur, bura gələnə qədər elə bilirdim, bu barədə az-çox təsəvvürüm var, görürsən, lap körpə uşaq

təsəvvürüdür, hə, nə isə, deməli, idarə mövcuddur, Barnabas da ona qarşı çıxır, heç kəs yox, zavallı Barnabas, özü də təkcanına, bütün ömrü boyu idarənin qaranlıq bucaqlarının birində büzüşüb qalsa, böyük şeydir.

– Elə fikirləşmə ki, K., – Olqa dedi, – Barnabasın öhdəsinə götürdüyü vəzifənin ağırlığını dərk etmirik. Üsul-idarəyə nə qədər desən ehtiramımız var, bunu özün demisən ki!

– Lakin yanlış ehtiramdır, – K. dedi, – yerinə düşməyən ehtiramdır, belə ehtiram onun mahiyyətini dəyərsizləşdirir. İdarəyə girmə hüququndan əlini yanına salıb bütün günü orda oturmaq kimi istifadə edirsə, ya da bayaq qarşısında titrədiyi adamları aşağı enəndə yamanlayıb cılızlaşdırırsa, yaxud da məktubları, ona etibar olunmuş xəbərləri məyusluqdanmı, yorğunluqdanmı elə o saat sahibinə çatdırmırsa, daha bunun harası ehtiram oldu? Məncə, daha buna ehtiram demək olmaz. Tənbehim hələ bununla bitmir, bir ucu da sənə çatır, Olqa; gerek sən də payını verəm. Üsul-idarəyə ehtiram bəslədiyini söyləsən də, belə gənc, zəif, iradəsiz adamı qəsre göndərmisən, ya da ən azı gedishə mane olmamısan.

– Sənin tənbehini, – Olqa dedi, – çoxdan özüm-özümə edirəm. Əslində ona görə yox ki, Barnabası qəsre göndərmişəm, bunu mənə irad tutmaq olmaz, onu mən göndərməmişəm, özü gedib, ancaq gerek bütün vasitələrə: gücə, hiyləyə, şirin dilə əl atıb onu bu yoldan saxlayaydım. Gerek saxlayaydım, ancaq bu gün həmin o gün, onun ilk addım günü olsaydı və Barnabasın, ailəmizin dərini o vaxtkı və bugünkü kimi duysaydım, Barnabas da bütün cavabdehliyi, bütün təhlükəni gözünün altına alıb təzədən gülümsəsəydi, getmək üçün yaxasını yüngülcə əlimdən qurtarsaydı, bu arada qazandığım təcrübələrə baxmayaraq, yenə də saxlaya bilməzdim, mənə elə gəlir ki, mənim yerimdə olsan sən də belə edərdin. Dərdimizdən xəbərin yoxdur, ona görə də bizə, ilk növbədə də Barnabasa qarşı haqsızlıq edirsən. O vaxt ümidimiz bugünkündən çoxuydu, lakin əslində elə o vaxt da çox deyildi, dərdimizə başdan aşırı, elə bu gün də aşır. Məgər, Frida haqqımızda heç nə daşımayıb?

– Hərdən işarə vurub, – K. dedi, – amma dəqiq heç nə deməyib; ancaq adınız çəkilən kimi dik atılır.

– Bəs sahibə də heç nə danışmayıb?

– Yox, heç nə.

– Heç kəs, heç nə?

– Heç kəs, heç nə.

– Əlbəttə, kim nə danışa bilərdi. Hər bir şey bilir, kimisi düzünü, onu da eşidibse, kimisi hardansa götürdüylə, çox vaxt da özündən uydurduğunu dedi-qodunu. Xeylisi də haqqımızda daha çox düşünür, nəinki danışır, əslində heç kəs danışmır, belə şeyləri dilə getirməkdən qorxurlar. Düz də eləyirlər. Demək çox çətindir, hətta sən özünə də, K., çox ola bilsin ki, eşidəndən sonra çıxıb gedəsən, sənə nə qədər az aidiyyət olsa da, bizdən bir daha xəbər tutmaq istəməyəsən. Onda da səni itirəcəyik, açıq etiraf edirəm ki, indi sən mənim üçün Barnabasın bu vaxta qədərki qəsr qulluğundan da qiymətliyə. Qoy olsun, bu ziddiyyət axşamdan məni üzür, xəbər tutmağın yaxşıdır, yoxsa vəziyyətimiz haqqında təsəvvürün olmayacaq və Barnabasa ədalətsiz yanaşacaqsan, bu da məni hər şeydən çox ağrıda bilər; tam, lazımı razılığa gəlməsək, sən bizə nə kömək edə, nə də bizim əlahiddə yardımımızı ala bilərsən. Ancaq bir məsələ də qalır: De görüm, bilmək istəyirsənmi?

– Niyə soruşursan ki? Vacibdirsə, istəyirəm; ancaq niyə soruşursan axı?

– Vasvasılıqdan, – Olqa dedi. – Səni də bizim oyuna qatacaqlar, suçlu-suçsuz, əslində heç Barnabasın da suçu yoxuydu.

– Tez ol, danış, – K. dedi, – mən qorxan adam deyiləm. Siz qadınlar öz qorxaqlığınızla məsələni daha da pisləşdirirsiniz, olduğundan da pis.

AMALYANIN SİRRİ

– İndi özün hökm ver, – Olqa dedi, – əslində çox sadə səslənir, necə böyük məna kəsb edə biləcəyini o saat başa düşmək olmur. Qəsrə sanlı bir məmur var, adı Zortinidir.

– Haqqında eşitmişəm, – K. dedi, mənim bura çağırılmağında iştirakı olub.

– İnanmıram, – Olqa dilləndi, – Zortini heç vaxt adam içinə çıxmır. Zordini ilə, o, “d” ilə yazılır, səhv salmırsan ki?

– Haqlısan, – K. cavab verdi, – mən dediyim Zordinidir.

– Hə, Zordini tanınmış çalışqan memurlardandır, haqqında çox danışrlar; Zortini isə, əksinə, camaat içinə çıxan deyil, çoxlarına

yaddır. Onu birinci və axırncı dəfə gördüyüm üç ildən çox olar. İyulun üçüydü, yangınsöndürənlərin bayramı idi, qəsrə iştirak edirdi, kəndə təzə nasos bağışlamışdı, həm də yangınsöndürənlərin işi ilə məşğul olan Zortini (bəlkə burda kimisə əvəz edirdi, çox vaxt memurlar bir-birini əvəz edir, ona görə bu və ya digər məmurun daimi vəzifəsini öyrənmək həmişə çətinlik tələb edir) nasosun təqdimində iştirak edirdi; təbii ki, qəsrə başqaları da gəlmişdi, memurlardan, qulluqçulardan, Zortini də xasiyyətinə uyğun lap arxa cərgədə dayanmışdı. Alçaqboylu, zəif cüssəli, qayğılı adamdır; onu görənlərin hamısının nəzər diqqətini, ümumiyyətlə, cəlb edən o idi ki, qırıqlar alnında şırım açmışdı, hələ qırıq addamasa da, qırıqların sayı-hesabı yox idi, hamısı da yelpik kimi burnunun kökündən alınma cığırılmışdı, mən ömrümdə belə şey görməmişdim. Hə, deməli, bayram başlandı. Amalya ilə mən bir neçə həftəydi ki, buna hazırlaşırıdık, bayram paltarlarımızın bir hissəsi təzə tikilmişdi. Amalyanın paltarı xüsusilə gözəl idi, ağ köynəyə ön tərəfdən qırçın düzülmüşdü, qırçınlar bir-birinin üstündən cərgələnmişdi, anam öz qırçınlarının hamısını çıxarıb ona vermişdi, mənim əməllicə paxıllığım tuturdu, bayram qabağı az qala bütün gecəni ağladım. Yalnız səhər tezden “Körpüyə” meyhanasının sahibəsi bizə baş çəkməyə gələndə...

– “Körpüyə” meyhanasının sahibəsi? – K. soruşdu.

– Bəli, – Olqa dedi, – bizimlə çox yaxın idi, deməli, gəldi. Baxan kimi də dedi ki, Amalya qəşəng bəzənib, ona görə də məni sakitləşdirmək üçün Bohem qranatından olan boyunbağısını çıxarıb mənə verdi. Çölə çıxarılanda Amalya qarşımda dayanmışdı, hamımız ona hayıl-mayıl olmuşduq, atam özünü saxlaya bilmədi: “Dediklərimi unutmayın, Amalya bu gün özünə nişanlı tapacaq”, hə, elə bu vaxt özüm də bilmirəm niyə, yeganə bəzəyimi, boyunbağımı çıxarıb Amalyanın yaxasından asdım, mənə paxıllıqdan daha əsər-ələmət qalmamışdı. Deməli, onun qələbəsi önündə səcdə etdim, mənə elə gəldi ki, çoxları onun qarşısında səcdə etməlidir, onda bizi məftunlaşdıran, bəlkə də o idi ki, Amalya həmişəkindən qəşəng görünürdü, əslində isə gözəl deyildi, lakin qəmli baxışları – o vaxtdan indiye qədər həmin baxışlar dəyişməyib – başımız üstündən ötüb hardasa qərar tuturdu və doğrudan da istər-istəməz qarşısında səcdə qılınmalı idi. Bunu hamı görürdü, hətta bizi aparmağa gələn Lazemanla arvadı da.

– Lazeman? – K. soruşdu.

– Bəli, Lazeman, – Olqa dedi. – Axı biz onda hörmət-izzət sahibiydik, bayram bizsiz nə başlaya, nə də yaxşı keçə bilərdi, çünki atam yangınsöndürənlərin başçıları arasında üçüncü adam idi.

– Yeni atan elə gümrəhiydi ki? – K. soruşdu.

– Atam? – Olqa təkrarladı, sanki deyiləni tam başa düşməmişdi. – Üç il əvvəl o, xeyli cavanıydı; məsələn, mehmanxana yanmaq istəyəndə məmurlardan birini, o ağırlıqda Qalateri dalına alıb qaça-qaça çölə çıxarmışdı. Mən özüm də ordaydım, doğrudur, yangın təhlükəsi yoxuydu, yalnız sobanın yanına düzülmüş quru odun tüstülənməyə başlamışdı, Qalater də qorxub pəncərədən köməyə çağırırmışdı; yangınsöndürənlər tələsik özlərini yetirdilər, odu söndürmələrinə baxmayaraq, atam onu dalına alıb bayıra çıxartdı. Hə, Qalater elə adamdır ki, yerindən güclə tərpənir, belə hallarda ehtiyatı əldən vermir. Bunu yalnız atamın xatirinə danışırım, aradan cəmi üç-cə il də keçməyib, indi isə bax gör, necə oturub. K. yalnız indi gördü ki, Amalya otağa qayıdıb, xeyli aralı ata-anasının masasının yanını kəsdirib yel tutmuş qollarını tərpədə bilməyən anasını yedirdir və tez-tez də atasına deyir ki, bir az dözsün, anasıyla qurtaran kimi gəlib onu yedirəcək. Lakin bu xəbərdarlığın qəti xeyri olmadı, kişinin şorbanı içmək hərisliyi onu yedi, bədəninin zəifliyinə baxmayaraq, çalışdı ki, şorbanı qaşıqla hortlatsın, ya da boşqabı başına çəksin, ancaq nə bunu bacardı, nə də o birisini, hirsənib donquldandı, çünki qaşıq ağzına çatana qədər yolda boşalırdı, boşqabı başına qaldırmaq istəyəndə isə ağzına çatdıra bilmirdi, sallaq bıqları şorbaya batırdı, sonra da hər yandan süzülüb yerə tökülürdü.

– Cəmi üç-cə ilin içində bu hala düşüb? – K. soruşdu, lakin səsinde qocalara, ailə masasına yazıqlıqdan çox, ikrah vardı.

– Üç ilin içində, – Olqa ağır-ağır dilləndi, – ya da, dəqiq desək, bayram günü bir-iki saatın içində. Bayram kəndin qənsərindəki bulağın yanında, çəmənlilikdə keçirdi, biz ora çatanda yaman basabasıydı, qonşu kəndlərdən də gələn çoxuydu, səs-küydən ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Atam bizi əvvəlcə nasosun yanına apardı, onu görəndə sevindiyyindən güldü, bu yeni nasosla elə bil kişiye dünyanı bağışlamışdılar, onu əliylə yoxlayıb qurğusunu bizə başa saldı, başqalarının söhbətə qarışmasına, etirazına qəti dözmürdü; nasosun altına baxmaq lazım gələndə hamımız əyilməli, az qala sürünüb altına girməli

olurduq; bu işdən boyun qaçıran Barnabasa, hətta bir-ikisini ilişdirdi də. Yalnız Amalya nasosla maraqlanmırdı, bəzənib-düzənib dübbəduz dayanmışdı yanında, heç kəs də ona söz deməyə ürək eləməirdi, hərədən yanına qaçıb qoluna girirdim, ancaq o yenə də susurdu. Bu gün də izah edə bilmirəm ki, necə oldu nasosun yanında bu qədər dayanmışdım, atam ordan aralananda isə Zortinini gördük, deyəsən, bayaqdan nasosun qulpuna söykənib durubmuş. Burda, doğrudan da səs-küy vardı, hələ bayramların heç birində belə dəhşətli səs-küy olmamışdı. Qəsr yangınsöndürənlərə bir neçə musiqi borusu bağışlamışdı, qərribə alətlərdi, azca güc sərf etməklə, hətta uşaq da ən çətin səsləri çıxara bilərdi; həmin səsləri eşidəndə elə bilirdin, türklər gəlib, meydan-dadır və buna qəti öyrəşmək olmurdu, hər dəfə üfürəndə diksinirdin. Borular təzə olduğundan hər kəs özünü sınamaq istəyirdi və bu el şənliyinə görə heç kəs xətrinə dəymirdilər. Elə bizim dövrəmizə də – bəlkə günahkar Amalyaydı – bu çalğıçılardan bir neçəsi toplaşmışdı; ağılı başına yığmaq sən deyən qədər də asan deyildi, bundan əlavə, atam bizdən əl çəkmirdi, istəyirdi, elə bir gözümüz nasosda olsun, biz də əsas fikrimizi ona yönəltdiyimizdən hələ indiyə qədər tanımadığımız Zortini uzun müddət diqqətdən kənarda qalmışdı. “Zortini ordadır”, – Lazeman atamın qulağına pıçıldadı, mən də yanlarındaydım. Atam ikiqat olub baş əydi, həyəcanla bizə də işarə verdi ki, təzim edək. İndiyə qədər onu tanımasa da, atam Zortiniyə yangınsöndürmə işinin əsil mütəxəssisi kimi çoxdan hörmət bəsləyirdi və tez-tez evdə ondan danışdı, buna görə də onu indi üzəndən görmək bizim üçün həm gözənilməz, həm də vacib idi. Amma Zortini bizə məhəl qoymurdu – onun xasiyyətində belə şey yoxuydu, ümumiyyətlə, əksər məmurlar camaat içində heç kəsə yovuşmur – həm də yorğun idi, onu burda saxlayan tək-cə vəzifə borcuydu; özünü bu şəkildə dartıb vəzifəsini gözə soxanların hamısı heç də pis məmur deyil; başqa məmurlar, başqa qulluqçular burda olmalarından istifadə edir, camaatla qaynayıb-qarışırdı; o isə nasosun yanından aralanmır, hansı xahişləsə ona yaxınlaşmaq, yarımaq istəyənləri susqusu ilə özündən kənarlaşıdırırdı. Ona görə də elə alındı ki, bizə lap gecdən-gec diqqət yetirdi.

Yalnız ehtiramla qarşısında baş əyəndə, atam üzürxahlıqla ona dil-ağız eləyəndə biz tərəfə baxdı, hamımızı sıra ilə yorğun-yorğun nəzərdən keçirdi; sanki birimizin yanında digərimizin olduğuna

heyifsilənirdi, axırda gözünü Amalyanın üstündə dayandırdı, başını qaldırıb onun üzünə baxdı, çünki qız ondan bir boy ucaydı. Kişi duruxdu, dəstəyin üstündən hoppanıb Amalyaya yaxınlaşdı, əvvəlcə biz heç nə başa düşmədik, atamın göstərişilə ona yaxınlaşmaq istədik, lakin Zortini əlini qaldırıb bizi saxladı, sonra işarə verdi ki, gedək. Daha heç nə olmadı. Sonra başladıq Amalyaya sataşmağa ki, doğrudan da özünə nişanlı tapdı, heç nə başa düşmədən bütün günü beləcə əyləndik; ancaq Amalya həmişəkindən də qaradınmırmışdı. “Zortiniyə əməllicə-başlıca vurulub”, – adı vaxtlarda kobudluq edən, Amalya təbiətli insanları başa düşməkdə çətinlik çəkən Brunsvik dilləndi; ancaq bu dəfə dedikləri bizə gerçək göründü; ümumiyyətlə, bütün günü dəcəllik elədik, gecə yarısı evə qayıdanda hamımız, lap Amalyanın özü də qəsrdən gətirilmiş şirin çaxırdan məst olmuşduq.

– Bəs, Zortini? – K. soruşdu.

– Hə, Zortini, – Olqa dedi, – Zortinini şənlikdə tez-tez gördüm, hər dəfə yanından ötəndə baxırdım ki, nasosun üstündə oturub; ta qəsrə araba gəlib onu aparana qədər əllərini sinəsində çarpazlayıb yerindən tərpənmədi. Heç məşqlərə də yaxın durmadı, atamsa Zortininin ona baxacağı ümidiylə dəridən-qabıqdan çıxıb bütün yoldaşlarını arxada qoydu.

– Sonra bir səs-soraq çıxmadı? – K. soruşdu. – Deyəsən, Zortiniyə yüksək ehtiramın var axı?

– Elədir, var, – Olqa dedi, – hə, səs-soraq çıxdı. Səhərişi gün tezdən bizi yuxudan Amalyanın qışqırtısı oyatdı, o biriləri təzəcə yatağa girmişdilər, lakin mən tamam ayılmışdım, ona görə də Amalyanın yanına qaçdım. Pəncərənin qarşısında dayanmışdı, əlində məktub vardı, naməlum bir kişi onu pəncərədən içeri ötürmüşdü, indi də aşağıda cavab gözləyirdi. Məktub qısaydı, Amalya onu çoxdan oxumuşdu və indi əlində tutmuşdu; elə bil qızın qolları sınıb yanına düşmüşdü, onun bu cür yorğun görkəmini, bilirsən, necə xoşlayıram?! Yanında diz çökdüm, məktubu oxudum. Yenəcə qurtarmışdım ki, gözücü mənə baxdı, məktub tutduğu əlini ağır-ağır qaldırdı, ancaq nə qədər elədisə, oxuya bilmədi, onu tike-tike edib çöldəki kişinin sifətinə çırpdı və pəncərəni bağladı. Gələcək taleyimizi həll edən də elə bu səhər oldu. Mən ona tale həll edən deyiləm, əslində isə qabaqkı günün hər anı beləcə tale həll edən olmuşdu.

– Bəs, məktubda nə yazılmışdı? – K. soruşdu.

– Hə, burasını danışmadım, – Olqa dedi. – Məktubu Zortini alqırmızı boyunbağılı qıza göndərmişdi. Məzmununu dəqiq çatdırı bilməyəcəyəm. Tələb edirdi ki, mehmanxanaya, yanına gəlsin, özü də bacardıqca tez, çünki yarım saatdan sonra gedəsidir. Məktub başdan-başa həqarətlə doluydu. Ömrümdə elə ifadələr eşitməmişdim, ona görə də yarısını başa düşdüm, yarısını isə yozdum. Amalyanı tanımayan adam bu məktubu oxusaydı, adına min cür söz deyilən qızı, lap aydan arı, sudan duru olsa belə, əxlaqsız sayardı. Nə sevgi məktubuydu, nə də içində könül oxşayan bir söz vardı, əksinə, Zortini hirsələnmişdi ki, Amalyaya baxmaqla tamam haldan-halətdən çıxıb, qız onu işindən-gücündən avara qoyub. Sonralar özlüyümüzə götür-qoy etdik ki, yəqin Zortini elə həmin axşam qəsəə getmək istəyib, ancaq Amalyaya görə kənddə qalıb, bütün gecəni qızı unuda bilmədiyinə səhər tezdən bərk hirsələnib, götürüb bu məktubu yazıb. Onu oxuyan kəs həmin dəqiqə hirsələnəlməliyi, nə qədər soyuqqanlı olsa da, özündən çıxmalıydı, sonra isə – Amalya yox, başqası olsa, – yəqin bu acıqlı, hədəli sözlərdən canına qorxu düşməliyi, ancaq Amalya hirsini boğa bilmədi. Qorxu deyilən şey tanımır, nə özünə görə qorxur, nə də başqalarına görə. Təzədən yerimə girib məktubun son cümləsindən bir parçanı: “Bacar, tez özünü yetir, yoxsa...” kəlmələrini təkrarlayanda Amalya pəncərənin qabağında oturub bayıra baxırdı, sanki yeni-yeni elçilər gözləyirdi və onları da birincinin kökünə salmağa hazırlaşdı.

– Deməli, buymuş sizin məmurlarınız, – K. uzada-uzada dilləndi, – aranızda belələrinə çox rast gəlmək olar. Bəs atan neylədi? Elə başa düşürəm ki, lazımı yerində Zortinidən oməlli-başlı şikayət elədi, ən kəsə, ən doğru yolsa o olardı ki, birbaşa mehmanxanaya yollansın. Bu işdə ən iyrenc, ən çirkin şey təkəcə Amalyanın təhqir olunması deyil, onu asanlıqla yoluna qoymaq mümkündür, bilmirəm, niyə ona bu qədər əhəmiyyət verirsən; nə üçün Zortini belə bir məktubla Amalyanı el içində rüsvay eləməliyi; deyilənlərə görə gerek o cür də düşünsən, ancaq elə məhz bu cür düşünmək mümkün deyil, Amalyanı asanca yola getirmək olardı, bir neçə gündən sonra isə hər şey unudulardı; Zortini Amalyanı yox, özünü rüsvay edib. İndi mənə Zortininin hakimiyyətdən bu cür sui-istifadə etmək imkanı qorxudur. Bu gün baş tutmayan iş – çünki sözünü açıq-saçıq, bayağı dediyindən Amalyanın simasında ağıllı bir etiraza

tuş gəlib – min-min ayrı hallarda, bundan da bir az yararsız şəraitdə tamam gerçəkləşə bilər, hər kəsin, hətta başına oyun açılanın da nəzərindən yayına bilər.

– Sakit, – Olqa dedi, – Amalya bu tərəfə baxır.

Amalya ata-anasını yedirtmişdi, indi isə anasını soyundururdu, tumanının bağını təzəcə açmışdı, qadının qollarını öz boynuna dolamışdı; onu azca yuxarı qaldırıb tumanı əynindən çıxartdı, sonra ustuflla təzədən yerinə oturtdu. Qadına birinci qulluq olduğundan narazı qalan kişi – bunu da, yəqin ona görə belə edirdilər ki, anaları ona nisbətən daha düşkün idi – bəlkə də qızının ləngliyinin acığına özü soyunmağa çalışdı, ən asan, ən lazımsız işdən başladı, ayaqları içində laxlayan iri çəkələkləri çıxartmağa çalışdı, lakin onları heç cür çıxara bilmədi; sinəsi xır-xır xırıldadı, cəhdinə ara verdi, yerində quruyub kətilə ayleşdi.

– Əsas məsələdən xəbərin yoxdur, – Olqa dilləndi, – bəlkə də çox şeydə haqlısan, ancaq əsas məsələ oydu ki, Amalya mehmanxanaya getmədi; elçini o cür yola salmağına birtəhər dözmək olardı, bunu malalamaq mümkün idi, lakin mehmanxanaya getməməsi ailəmizin üstünə yağan nifrinə çevrildi, indi elçiylə o cür davranışı da bağışlanılmaz bir günah saydılar, hə, hə, hətta bu məsələni elin içində faş elədilər. – Necə! – K. qışqırdı, tezəcə də səsini boğdu, çünki Olqa yalvarıcı bir hərəkətlə əllərini yuxarı qaldırdı. – Sən, Amalyanın bacısı sən, bəlkə demək istəyirsən ki, qız Zortininin sözüne baxıb mehmanxanaya qaçmalıydı?

– Yox, – Olqa dedi, – qoy belə şübhədən Tanrı özü mənə qorusun; necə ola bilər ki, bu cür düşünəsən? Mən elə bir adam tanımıram ki, gördüyü işlərdə Amalya kimi haqlı olsun. Mehmanxanaya getsəydi belə, yenə ona haqq qazandırardım, ancaq getməməyi əsil qəhrəmanlıq idi. Açıq etiraf edirəm ki, mənə qalsa, o cür məktub almış olsaydım, uça-uça gedərdim. Qarşıdan gələn qorxuya mən dözə bilməzdim, Amalyaydı ki dözdü. Əlbəttə, çıxış yolu çoxdur, məsələni, bir başqası gözəl-göyçək bəzənər, üstündən heç nə keçməmiş özünü mehmanxanaya salardı, orda da öyrənərdi ki, Zortini çıxıb gedib, ya da bəlkə elçini göndərən kimi mehmanxananı tərk edib, niyə olmasın axı ağaların kefi, damağı da dəm-dəm gəlir. Lakin Amalya belə etmədi, heç buna bənzər bir iş də görmədi, xətrinə bərk dəymişdilər, ona görə də düşünüb-daşınmadan cavab verdi. Heç olmasa birtəhər,

elüzəri sözə baxsaydı, ən azı mehmanxananın astanasına vaxtında ayaq qoysaydı, başımızın üstünü alan bu belə ötüşə bilərdi, burda heçlikdən istədiyini yarada bilən ağıllı vəkillər var, ancaq indiki halda o sərfəli heçlikdən də bir nişanə görünmürdü; əksinə, söhbət Zortininin məktubuna hörmətsizlikdən, elçini təhqirdən gəlirdi.

– O nə beləydi elə? – K. soruşdu. – Vəkil nəyə görə idi? Zortininin cinayətkar əməlinə görə Amalyanı ittiham edib cəzalandırma-yacaqdılar ki?

– Hə, hə, – Olqa dedi, – onu da eləyə bilərdilər, doğrudur, qanuni proseslə yox; cəzalandırmağına birbaşa cəzalandırmadılar, dolayı yolla alımını verdilər, həm onun, həm də bütün ailənin. Bu cəzanın nə qədər ağır olduğunu, yəqin ki, özün anlamağa başlayacaqsan. Bunlar sənə ədalətsiz görünür, dəhşətli gəlir, amma kənddə səndən başqa heç kəs o cür düşünmür, belə münasibət, əlbəttə, bizim xeyrimizədir, ancaq açıq-aşkar yanlış təsəvvürə söykənməseydi, hamımıza təsəlli olardı. Bunu asanca sübuta yetirə bilərəm, bağışla, Fridanın adını çəkəsi olacam. Fridayla Klammin arasında da, əlbəttə, son nəticəni nəzərə almasaq, eynən Amalya ilə Zortini arasındakı münasibət olmuşdu, lakin sən bundan əvvəlcə qorxsan da, indi düzgün hesab edirsən. Xeyr, vermiş deyil, adam necə keyləşmişdir ki, belə şeyə vermiş eləsin, əgər söhbət adi hökmdən gedirsə, onu sadəcə olaraq öz səhvlərindən imtina kimi qəbul etmək olar.

– Yox, Olqa, – K. dilləndi, – bilmirəm, niyə Fridanı bu işə qoşursan, onun məsələsi tamamilə başqa cürdür, ayrı-ayrı şeyləri bir yerə qatma, sözüne davam elə.

– Müqayisəni davam etdirsəm, xahiş edirəm, acığın tutmasın, – Olqa dedi, – səhvlərin bir qalığı da elə budur, lap Fridaya aid olsa da, sən onu müqayisədən qorumağa çalışsan da. Fridanın müqayisəyə ehtiyacı yoxdur, o, tərifi layıqdır. Əgər mən bu işləri bir-birilə tutuşdururamsa, demək istəyirəm ki, onlar eynidir; onların bir-birinə oxşarlığı qara ilə ağın münasibəti kimidir, həmin ağ da Fridadır. Ən pis halda Fridaya gülmək olar, bir dəfə ədəbsizlik edib bufetdə güldüm, sonra da uzun müddət peşmançılığını çəkdim və özü də kim gülsə, deməli, ya əməli-saleh deyil, ya da paxıldır, ancaq bununla belə gülmək olar. Amalyaya isə, əgər qan qohunluğun yoxdursa, nifrət edərsən. Ona görə də, sən dediyin kimi, bunlar bir-birindən tamamilə fərqlənir, ancaq oxşarlıqları da var.

– Heç oxşarlıqları da yoxdur, – deyib K. narazı-narazı başını buladı, – Fridayla işin olmasın, Amalyanın Zortiniden aldığı o gözəl məktubdan Frida almayıb və Klammı, doğrudan da sevib, kimin sübhəsi var, qoy özündən soruşsun, onu hələ indi də sevir.

– Bunlar böyük fərqlərdir bəyəm? – Olqa soruşdu. – Necə bilir-sən, Klamm da Fridaya eləcə məktub yazmazdı? Ağalar başlarını yazı masasından qaldıranda həmişə belə olurlar, bu dünyada özlərinə yer tapa bilmirlər, dalgınlıqdan ən kobud sözlərə əl atırlar, hamısı yox, amma çoxusu. Bəlkə Amalyanın məktubu Zortininin fikirli vaxtında yazılıb, bəlkə doğrudan da yazdığı kəlmələrə qəti əhəmiyyət verməyib. Onların nə düşündüyündən xəbərimiz var bəyəm? Klammın Fridayla hansı tonda danışdığını özün eşitməmişənmə, ya sənə danışmayıblarmı? Deyilənə görə, Klamm həddən artıq kobuddur; çox vaxt saatlarla susur və sonra birdən elə kobud söz deyir ki, adamın eti ürpəşir. Zortini barəsində belə şeylər danışmırlar, çünki ona beşəddi olan yoxdur. Əslində haqqında bircə şey bilirlər ki, adı Zordininin adıyla eynidir; bu adaşlıq olmasaydı, güman ki, onu heç kəs tanımazdı. Yəqin onu yanğınsöndürən mütəxəssisi kimi də Zordini ilə dəyişik salırlar, əslində mütəxəssis də elə Zordinidir, adaşlıqdan istifadə edib el içinə çıxmağı onun boynuna atıb ki, işində ona mane olmasınlar. Zortini kimi təcrübəsiz bir adam qəflətən kənd qızına vurulursa, təbii ki, bu, ayrı axar alır, elə bil vurulan qonşuluqdakı xarrat şeyirdidir. Bir şeyi də yadda saxlamaq gərəkdir, məmurla çəkməçi qızı arasında böyük bir yarğan var, üstündən birtəhər körpü salmaq lazımdır və Zortini də onu bu yolla salmağa çalışdı, bəlkə bir ayrısı başqa cür edərdi. Doğrudur, deyirlər ki, biz hamımız qəsrə baxırıq, aramızda nə yarğan var, nə də üstündən körpü salmağa ehtiyac, bəlkə də adi işlərdə, həqiqətən belədir, ancaq yazıqlar ki, çox halda bunların tərsini görürük və əgər düzünə qalsa, heç bir gerçəkliklə ayaqlaşmır. Bütün bunlardan sonra Zortininin hərəkəti sənə hər halda anlaşıqlı olacaq, bir o qədər də dəhşətli görünməyəcək, elə doğrudan da belədir. Klammın rəftarı ilə müqayisədə daha anlaşıqlıdır. İştirakçı üçün daha dözümlüdür. Klamm lap zərif məktub yazsa da, onunku Zortininin ən kobud məktubundan da ikrahlı olacaq. Məni düzgün başa düş, Klamm haqqında hökm vermək fikrim yoxdur, sadəcə müqayisə edəyəm, çünki sən müqayisədən qaçırsan. Klamm axı sanki qadınların komandiridir, gah buna,

gah da ona əmr edir ki, yanına gəlsin, heç biri ilə də uzun müddət olmaq istəmir, əmr edib gətirdiyi kimi, əmr edib qovur. Eh, Klamm özünü əziyyətə salıb məktub yazmaz. Heç kəsə qaynayıb-qarışmayan, ən azı qadına münasibəti bəlli olmayan Zortininin cəmi bir dəfə oturub gözəl məmur dəsti-xəttiylə ürəkbulandıran bir məktub yazması bununla müqayisədə toya getməli deyilmi? Və əgər burda fərq Klammın xeyrinə deyilsə, tərsinədirsə, buna Fridanın sevgisi təsir göstərib? Mənə inan, qadınların məmurlara münasibəti barədə hökm vermək nə qədər çətindirsə, bir o qədər də asandır. Burda sevgisiz keçinmək olmur. Uğursuz məmur sevgisi yoxdur. Hər hansı qız barədə, mən burda tək cə Fridanı nəzərdə tutmuram, deyəndə ki, o, sevgidən məmurun ağuşuna atılıb, mən burda heç bir tərif görmürəm. Sevməyinə sevir, ağuşuna da atılmışdı, burasını danmaq olmaz, lakin ortada tərifli heç nə yoxdur.

Etiraz edə bilərsən ki, Amalya isə Zortinini sevməyib. Elədir, sevməyib, amma kim bilir, bəlkə də sevib? Bəlkə bunu heç özü də bilmir?! Əgər onu beləcə rədd edibsə, yəqin indiyə qədər heç kəs məmuru bu cür rədd etməyib, hardan bilsin ki, sevib, ya sevməyib? Barnabas deyir, Amalya bəzən bu gün də üç il qabaq pəncərəni örtəndə titrədiyi kimi titrəyir. Doğrudan da elədir, buna görə də qızdan heç nə soruşmaq olmur; bircə onu bilir ki, Zortini ilə çoxdan qurtarıb, bundan başqa heç nə bilmir; heç onu sevib-sevmədiyindən də xəbəri yoxdur. Ancaq bizə bellidir ki, məmurlar qadınlara gözücu baxan kimi onlar özləriylə bacarmırlar, elədir, nə qədər gizlətmək istəsələr də, çoxusu məmurları qiyabi sevirlər, Zortini isə Amalyaya gözücu baxmayıb, onu görəndə kimi dəstəyin üstündən hoppanıb, yazı masasının arxasında qurumuş qıçlarına fikir vermədən aldanıb onun yanına gəlib. Yəni edə bilərsən ki, Amalya müstəsnadır. Elədir, müstəsnadır. Zortininin yanına getməkdən boyun qaçırmayla bunu sübuta yetirib, müstəsna üçün elə bu da yetər; ancaq onun Zortinini sevməməsi müstəsnalığın müstəsnalığı olardı, bu, ömründə ağla, dərrakəyə sığan iş deyil. Doğrudur, həmin günü elə bil gözüümüze tor gəlmişdi, lakin o vaxt o qalın dumanın arxasından Amalyanın vurğunluğunu hiss etmişiksə, deməli, az da olsa, ağılınız başımızdaymış. Əgər bunların hamısını bir yere yığsaq, Fridayla Amalya arasında çox da fərq alınmır! Alınsa da, o alınır ki, Fridanın gördüyü işdən Amalya imtina edib.

– Mümkündür, – K. dedi, – ancaq mənim üçün əsas fərq ondadır ki, Frida nişanlıdır, Amalya isə məni əslində ona görə maraqlandırır ki, qəsr çaparı Barnabasın bacısıdır və bəlkə onun taleyi Barnabasın qulluğu ilə çulğasır. Məmurlardan biri ona qarşı aşkar ədalətsizlik göstərsə – sən danışdığından əvvəlcə mənə belə gəldi – xətrinə dəyər, özü də daha çox sosial ədalətsizlik kimi dəyər, daha Amalyanın şəxsi iztirabına görə yox. İndiki söhbətindən sonra mənzərə dəyişib, özü də mənə tamamilə aydın olmayan səbəbdən, bunları sən danışdığandan, mən də sənə inandığımdan dəyişib, ona görə də bu işə baş qoşmaq istəmirəm, yangınsöndürən deyiləm, Zortini də məni zərər qədər maraqlandırmır. Məni ən çox maraqlandıran Fridadır və mənə qərribə gələn odur ki, ən böyük inam bəslədiyim və hələ də bəsləmək istədiyim sən, Amalyanı bəhanə edib həmişə dolaşmasıyla Fridaya hücum çəkirsən, içimdə şübhə toxumu səpməyə çalışırsan. İnanmıram ki, bunu müəyyən məqsədlə, ya da pis niyyətlə eləyirsən, yoxsa çoxdan çıxıb gedərdim. Yox, müəyyən məqsədlə etmirsen, sadəcə vəziyyət səni bu yola gətirir; Amalyaya məhəbbətindən onu göylərə qaldırmaq, bütün qadınlardan uca tutmaq istəyirsən və bu amacla Amalyada təqdirəlayiq bir şey tapmayanda başqalarını kiçiltməyə çalışırsan. Amalyanın hərəkəti, doğrudan da, heyranamizdir, sən bu hərəkətdən nə qədər çox danışsan, onun böyüklüyü, kiçikliyi, ağıllılığı, səfehliyi, cəsarətliliyi, qorxaqlığı barədə bir o qədər az hökm vermək olur, Amalyanı bu işə vadar edən şeyin nəyliyini o, köksündə gizlədib və heç kəs də onu ordan qopara bilməyəcək. Frida isə, əksinə, heyranamiz iş görməyib, yalnız üreyinin tələbinə qulaq asıb; məsələyə yaxşı məramla yanaşan hər kəs istənilən anda bunu yoxlaya bilər, daha dedi-qoduya qoşulmaz. Mən nə Amalyanın zəhmətini yerə vurmaq, nə də Fridanı müdafiə etmək fikrindəyəm, istəyirəm, Fridaya olan münasibətimi sənə başa salım, istəyirəm biləsən ki, Fridaya edilən hücum eyni zamanda mənim varlığıma edilir.

Mən bura öz xoşuma gəlmişəm, öz istəyimlə də ilişib qalmışam, ancaq o vaxtdan bəri baş verənlər və ilk növbədə mənim gələcək niyyətlərim üçün – nə qədər dumanlı olsa da, hər halda var – belə, bütün bunlar üçün Fridaya minnətdaram, buna nə şəkk ola bilər, nə də şübhə. Doğrudur, məni bura yerləşən kimi çağırıblar, lakin üzdən belədir, əslində mənimlə oyun oynayıblar, hara getmişəm, çölə çıxar-

ıblar, elə bu günün özündə də oynayırlar, ancaq bu oyunu daha ətraflı, daha əhatəli oynamaları o deməkdir ki, hardasa mən də öz çəkimi artırmışam: bu heç də az iş deyil, nə qədər acınacaqlı olsa da, hər halda başımı daldalamağa yerim, vəzifəm, işim, nişanım var; mən başqa məsələlərlə məşğul olanda əsas işimi Frida görür, evlənib icma üzvü olacam; idarə işlərindən başqa Klammla indiye qədər istifadə etmədiyim şəxsi yaxınlığım da var. Bunların hamısı azdır bəyem? Mən sizə gələndə kimi qarşılayırsınız? Ailənin sirrini kimə etibar edirsən? Lap xırda, ümitsiz də olsa, kömək imkânını kimdən gözləyirsən? Yəqin məndən, yerləşəndən, bir həftə qabaq Lazemanın, Brunsvikin itələyib zorla evindən çölə saldığı bir adamdan, əlində müəyyən hökmü olandan gözləyirsən, bu hökm üçün də mən Fridaya minnətdaram, Frida o qədər sadədir ki, ondan buna bənzər bir şey soruşmağa çalışsan, şübhəsiz, heç nə qopara bilməyəcəksən. Əslində dərinə gedəndə görürsən ki, Frida cahilliyinə salıb daha çox iş görüb, nəinki Amalya öz təkəbbürüylə; bilirsən, mənə elə gəlir, sən Amalyaya yardım axtarırsan. Ancaq kimdən? Hə, yəqin ki, Fridadan, özgə kimdən ola bilər?

– Məgər mən Frida haqqında belə pis danışdım ki? – Olqa soruşdu. – Heç cür istəməzdim, mənə, elə bir niyyətim də olmayıb, amma ola da bilər, vəziyyətimiz bir cürdür, hamıyla üzlüşmüşük, gileylənməyə başlayanda söz adamı çəkib aparır, heç özümüz də bilmirik hara. Sən də haqlısan, indi bizimlə Fridanın arasında çox böyük fərq var və bunu haçansa vurğulamağın heç kəsə pisliliyi yoxdur. Üç il bundan qabaq biz meşşan uşaqlarıydıq, Frida isə yetimin biri. “Körpüyə” mehmanxanasında qaravaşlıq edirdi, onun yanından ötəndə heç gözümlərin ucuyla da baxmırdıq; doğrudur, burnumuz göylə gedirdi, ancaq neyləyək, belə tərbiyə olunmuşduq. Mehmanxanada olduğun axşamsa bugünkü vəziyyəti özün gördün: Fridanın əlində qamçı, mən də nökrərlərin arasında. Amma hələ bundan da betəri olur. Bəlkə də Frida bizə nifrətlə yanaşır, bu onun tutduğu mövqeyə uyğundur, gerçəkliyin tələbidir. Eh, bir də bizə nifrət etməyən varmı ki! Bizə nifrət etməyi kəsdirən o saat cəmiyyətin üst qatına qalxır. Fridanın davamçısını tanıyırsan? Adı Pepidir. Onu yalnız irəli gün axşam tanımışam; indiye qədər oda qulluqçusu idi. Hə, mənə nifrət bəsləməkdə Fridanı kölgədə qoyub. Pivə almağa gedəndə pəncərədən baxırdı, tələsik qapıya yüyürüb bağladı, bilirsən,

nə qədər dilə tutdum, özümün saçbağımı boyun oldum, axır ki, insafa gəlib açdı. Bağ verəndə isə götürüb küncə tulladı. Hə, görsə gözü yoxdur, mənse hardasa onun münasibətindən, əhval-ruhiyyəsindən asılıydım, o boyda mehmanxananın bufetçisidir axı; doğrudur, ora bu yaxınlarda keçib, axıra qədər işləmək üçün lazım olan keyfiyyətləri yoxdur. Bircə qulaq asıb görsən, sahibə Pepi ilə necə danışır, sonra da bunu onun Fridaya müraciətləri ilə tutuşdurasan. Amma Pepinin heç vecinə də deyil, bu heç Amalyaya nifrət bəsləməsinə də mane olmur, özü də o Amalyaya ki, bircə baxışıyla bu təsvər Pepini hörükləri, lentləri qarışıq evdən çölə vıyıldadar, elə vıyıldadar ki, heç özünün kötük qılçaları da bu işin öhdəsindən o tezliklə gələ bilməz. Dünün yenə onun Amalya haqqında cin atına mindirən laqırtısına qulaq asası oldum, axırda qonaqlar mənə qahmar durdular, hə də, o vaxt özün gördüyün qaydada.

– Gör səni necə qorxudublar, – K. dedi, – mən yalnız Fridanı özünə layiq mərtəbəyə qaldırmaq istədim, sənin düşündüyün kimi, sizi alçalmaq fikrim yoxuydu. Ailənizdə mən də nəse bir qəribəlik görərem və bunu gizlətmirəm; lakin bu qəribəliyin nifrətə bəhanə olacağını başa düşə bilmirəm.

– Eh, K., – Olqa dilləndi, – qorxuram, əvvəl-axır sən də başa düşsən; Amalyanın Zortiniyə qarşı rəftarının nifrətə bəhanə olduğunu heç cür başa düşə bilmirsən?

– Belə də qəribə şey olar, – K. – dedi, – buna görə Amalyaya vurulmaq, ya da onu yamanlamaq olar, ancaq nifrət etmək? Və mənə məlum olmayan səbəbdən Amalyaya, doğrudan da nifrət bəsləyirlərsə, bəs onda bu nifrəti niyə sizə, günahsız ailənin hamısına şamil edirlər? Məsələn, Pepinin sənə nifrət eləməsi ölkəyə sığan iş deyil, mehmanxanaya bir də yolum düşsə, onun abırını verərəm.

– Bizə nifrət bəsləyənlərin hamısını fikrindən döndərmək istəsən, K., – Olqa dedi, – bu sənə ən ağır işlərdən biri olar, çünki hər şeyin başında qəsr dayanır. İndiki kimi yadımdadır, həmin səhərdən üç-dörd saat keçmişdi. O vaxt bizə buyruqçuluq edən Brunsvik yenə adi günlər kimi evə gəlmişdi, atam ona iş tapşırıb göndərdi, bizə səhər yeməyinə oturmuşduq, hamı, Amalya da, mən də şənlənirdik, atam yenə də bayramdan danışdı, yangınsöndürməyə aid müxtəlif planlar cızdı, qəsrin özünün yangınsöndürən idarəsi vardı, onlar da bu bayrama öz dəstəsini göndərmişdi, birlikdə bəzi

şeyləri müzakirə etmişdilər, qəsrədən gələn bizim yangınsöndürənlərin başarısını görmüş, onları qəsrin nailiyyətləri ilə tutuşdurmuş və bizimkiləri tərifləmişdilər, nəticə bizim xeyrimizə olmuşdu, qəsrin yangınsöndürmə idarəsini yenidən qurmağın vacibliyindən söz düşmüşdü, bunun üçünsə kənddəki instruktorlara ehtiyac olduğunu bildirmişdilər, bu məqsədlə bir-iki nəfər nəzərdə tutulmuşdu və atam onların arasına düşmək ümidini itirməmişdi. İndi masa arxasında bundan danışdı, köhnə xasiyyətiydi, yenə əməllicə yayxanıb oturmuşdu, qollarıyla masanın yarısını qucaqlamışdı, açıq pəncərədən göyün üzünə baxanda üz-gözü tamam cavanlaşır, sifətindən ümid dolu sevinc yağdı; mən onu bu vəziyyətdə axırıncı dəfə gördüm. Amalya bu vaxt dalğın-dalğın – onu indiye qədər belə dalğın görməmişdik – dedi ki, ağaların sözüne çox da inanmaq olmaz, belə məclislərdə bir-iki könüloxşayan söz deyirlər, amma heç bir xeyri olmur, olsa da, az olur, deyən kimi də unudurlar, əlbəttə, növbəti məclisdə yenə onların yağlı dilinə aldanmaq olar. Anam onun dilindən vurdu, atamsa qızın yaşına uyşmayan ağıllılığına, təcrübəliliyinə güldü, sonra köksünü ötürdü, deyəsən, nəse axtarırdı, axtardığını tapmadığını isə yalnız indi hiss elədi, ancaq tapılmayan bir şey də yoxuydu, axırda kişi dedi: “Brunsvik elçidən, cırıq-cırıq edilmiş məktubdan danışdı, soruşdu ki, bu barədə nəse bilirikmi, söhbət kimdən gedir və bunun axırı necə olacaq”. Biz susduq, o vaxt körpə quzuya oxşayan Barnabas səfeh, yaramaz bir söz işlətdi, söhbət ayrı səmtə yönəldi və məsələ tamam unuduldu.

AMALYANIN CƏZASI

– Ancaq məktub əhvalatına görə tezliklə hər yandan üstümüze suallar yağdırıldı, dost, düşmən, tanış, yad bizə ayaq açdı; lakin çox qalmırdılar, ən yaxın dostlarımız da tələm-tələsik vidalaşib gedirdilər. Həmişə özünü ağır, təmkinli aparan Lazeman içəri girdi, sanki otağın enini, uzununu ölçürdü, ətrafa göz gəzdirməklə işini tamamladı, qorxulu uşaq oyununa bənzəyirdi, Lazeman sivişib aradan çıxdı, atam da camaatdan birtəhər aralanıb astanaya qədər onun dalınca qaçdı, ordan o yana getmədi; Brunsvik gəlib atama işdən çıxdığını bildirdi; açıq-aşkar etiraf etdi ki, müstəqil olmaq istəyir, ağıllı

adamdır, lazımı andan istifadə etməyi bacarır; müştərilər gəlib təmirə qoyduqları çəkmələri kırılda axtarmağa başladılar, atam əvvəlcə çalışdı onları fikirlərindən döndərsin, biz də gücümüz çatan yerdə onu müdafiə elədik, amma sonra kişi bunun da tərkini qıldı və dinməz-söyləməz özü camaata axtarışda kömək etdi, sifariş kitabında setir setir dalınca pozulmağa başlandı, camaatın bizə verdiyi dəri ehtiyatı özlərinə qaytarıldı, borclar ödənilirdi, hər şey davasız-şavasız bitdi, narazı qalan olmadı, imkan tapıb bizimlə əlaqəni həm tez, həm də yerli-dibli üzmək istəyirdilərsə, deməli, müəyyən itkiyə də razıydılar, lakin buna yol verilmədi. Gözlənilmədiyi kimi axırda yağınsöndürənlərin başçısı Zeeman da gəlib çıxdı; səhnə indi də gözlərim önündən çəkilmir: heyvərə, güclü, azca donqarlaşmış, ciyərləri xəstə, ciddiliyini yerə qoymayan, gülüşə həsrət, həmişə atamın məftunu, xoş saatlarında müavinlik vəzifəsini ona təklif edən Zeeman kişinin qarşısında dayanıb bildirdi ki, yağınsöndürənlər birliyi onu işdən çıxarır və verilmiş diplomun geri qaytarılmasını tələb edir. İçəri-dəki adamlar iş-güclərini buraxıb hər ikisinin başına topladı. Zeeman heç nə deyə bilmir, yalnız atamın küreyinə döyəcəyir, sanki bununla kişinin deməli olduğu, lakin tapa bilmədiyi sözləri döyüb sinəsindən çölə tökmək istəyir. Birəldən də gülür, bununla da yəqin həm özünü, həm də başqalarını, az da olsa, sakitləşdirmək istəyir; ancaq gülə bilmədiyinə görə və indiye qədər heç kəs onun gülüşünü eşitmədiyindən kimsənin ağlına gəlmir ki, bu, gülüş ola bilər. Atam isə elə həmin gündən illər yorğununa çevrilir, ruhdan düşür, daha heç kəsə kömək edə bilmir, görünür, daha baş verənlər barədə düşünməyə heyi də qalmır. Biz də onun kimi mat-məəttəl qalmışdıq, ancaq cavan olduğumuzdan bizi bu cür yerli-dibli məhv edəcəklərinə inana bilmirdik, həmişə düşünürdük ki, keçmişdəki saysız-hesabsız qonaqlarımızın içindən kimsə ortaya çıxacaq, bunların hamısına son qoyacaq və hər şeyi təzədən köhnə axarına salacaq. Cahilliyimizdən bu iş üçün ən yararlı adam Zeemanı hesab edirdik. Həyəcanla gözləyirdik ki, bu sonsuz gülüşün içərisindən, nəhayət, aydın bir söz qopub ayrılacaq. Üstümüze uçmuş bu səfeh ədalətsizlikdən başqa, ayrı nəyə gülmək olardı ki?! “Cənab başçı, cənab başçı, bu camaata bir söz deyın axı”, – deyə düşünüb ona tərəf can atırdıq, o isə qərribə bir hərəkətlə çevrilib bizdən üz döndərirdi. Nəhayət, danışmağa başladı, könlümüzdən keçən arzuları yerinə yetirmək

xatirinə yox, adamların ürəkləndirici, ya da coşqun qışqırtılarına cavab vermək xatirinə. Ancaq biz hələ də ümidimizi üzmemişdik. Sözüne atamın tərifilə başladı. Onu birliyin bəzəyi, artan nəslin əlçatmaz nümunəsi, ictimaiyyətin əvəzsiz üzvü adlandırdı, o çıxandan sonra ictimaiyyətin az qala dağılacağını dedi. Bunun hamısı çox gözəl, kaş burda da qurtaraydı!

Ancaq danışığına ara vermədi: lakin buna baxmayaraq, birlik kişinin istefasını, əlbəttə, müvəqqəti istəyirsə, deməli, onu bu işə məcbur edən səbəbin ciddiliyini başa düşmək çətin deyil. Dünənki bayramda kişinin parlaq uğurları olmasaydı, bəlkə də bu qədər dərinə gedilməzdi, məhz uğurları idarənin nəzər-diqqətini özünə çəkib; birlik indi hər şeydən tam halıdır, sıralarının təmizliyinə qabaqkindən də çox fikir verməlidir. Neyləsinlər, iş elə alınıb ki, elçini təhqir ediblər, birlik də ayrı çıxış yolu tapmayıb, Zeeman da bu ağır xəbəri çatdırmaq kimi ağır bir yükü öz boynuna götürüb. Qoy kişi də çalışıb onu çox çək-çevirə salmasın, Zeeman bunları deyə bildiyinə xeyli sevindi, hər şeyi başa çatdırdığına əmin olub divardakı diplomu göstərdi, barmağıyla ona gəl-gəl dedi. Atam başıyla razılığını bildirib diplomu götürməyə getdi, lakin əlləri əsdiyindən onu qarmaqdan çıxara bilmədi; mən kürsüyə qalxıb kömək elədim və elə həmin andan hər şey bitdi; diplomu heç çərçivəsindən də çıxartmadı, necə vardı, eləcə də Zeemana verdi. Sonra küncün birində oyləşib yerindən qımıldanmadı, daha heç kəslə danışmadı, biz də müştəriləri bacardığımız kimi yola saldıq.

– Yaxşı, bəs qəsrin təsirini nədə görürsən? – K. soruşdu. – Hələlik işə qarışana oxşamır. İndiyə qədər söylədiklərin insanların düşüncəsiz qorxaqlığından, yaxın adamın sınığına gülməkdən, vəfasız dostluqdan, ümumiyyətlə, hər yerdə təzahür edən belə-belə şeylərdən, bir də ki, hər halda mənə belə gəlir, atamın xırdaçılığından ola bilər; diplom nə olan şeydir axı? Bacarığın təsdiqidirsə, onu heç kəsin əlinədən alan yoxdur, öz işində təyin-bərabərin yoxdursa, lap yaxşı; gərək başçı ağzını açan kimi diplomu götürüb ayaqları altına ataydı, bununla da onu daha pis vəziyyətdə qoyaydı. Mənə ən çox qərribə gələn budur ki, sən Amalyanın adını tutmursan, hər şeyin baskarı olan Amalya, yəqin bir küncə çəkilib bu viranəliyə tamaşa edirmiş.

– Yox, – Olqa dedi, – heç kəsə irad tutmaq olmaz, başqa cür hərəkət edə bilməzdilər, hamısı qəsrin təsiriydi.

– Qəsrin təsiri, – həyətdən keçib gizlincə bura gəlmiş Amalya təkrarladı, ata-anası çoxdan yataqdaydı. – Söhbət qəsrin rəvayətlərindən gedir? Hələ də baş-başa verib oturmusuz? Axı sən tələsik vidalaşib getmək istəyirdin, K., saat artıq ona işləyib. Ümumiyyətlə, belə hekayələr səni maraqlandırır ki? Burda elələri var, bu cür rəvayətlərlə dolanırlar, sizin kimi beləcə baş-başa verib oturur, bir-birini hekayətlərə qonaq edir, amma mənə sən o adamlara bənzəmirsən.

– Niyə ki, – K. dedi, – elə mən də onlardan biri; əksinə, belə hekayətlərlə birbaşa özü maraqlanmayıb başqalarını narahat edənlər haqqında yaxşı fikirdə deyiləm.

– Hə də, – Amalya dilləndi, – insanların marağı çox rəngarəngdir axı, haçansa cavan cavan bir oğlan haqqında mənə söhbət eləyiblər, fikri-xəyalı gecə-gündüz qəsrin yanındaymış, yerdə qalan şeylərə məhəl qoymazmış, ən adi fikirlərindən də qorxarlarmış, çünki bütün zehni, düşüncəsi qəsrə bağlıymış. Sonradan məlum olub ki, beynindəki əslində qəsr deyilmiş, idarələrdəki süpürgəçinin qızıymış, hər halda onu elə keçirəndən sonra hər şey öz yerini alıb.

– Nə mənim adamımdır! – K. dedi.

– İnanmıram ki, özü xoşuna gələrdi, – Amalya cavab verdi, – amma arvadı, bəlkə də. Yaxşı, mane olmaq istəmirəm, gedirəm yatam, işıqları da söndürəcəm, ata-anama görə; doğrudur, indi bərk yatırırlar, ancaq bir saatdan sonra ayılacaqlar, oyaq qalanda şam işığı da onlara mane olur. Gecəniz xeyrə!

Doğrudan da otaq o saat qaranlıqlaşdı, Amalya ata-anasının çarpayısı yanında yerdən özünə yataq saldı.

– Bayaq dediyi cavan oğlan kimdir axı? – K. soruşdu.

– Bilmirəm, – Olqa cavab verdi. – Bəlkə, Brunsvikdir, hərçənd ki, ona oxşamır, bəlkə də başqasıdır. Amalyanı başa düşmək hər adamın işi deyil, çünki çox vaxt bilmirsən, lağlağı edir, yoxsa ciddi danışır. Əksər hallarda ciddi danışır, amma elə bu da lağ kimi səslənir.

– Burax bu eyhamları! – K. dedi. – Necə olub, bu cür ondan asılı vəziyyətə düşmüşən? Başınıza gələn bədbəxtlikdən qabaq da beləydi? Ya ondan sonra belə olub? Heç üroyindən keçibmi ki, ondan asılı olmayasan? Yaxşı, bu asılılığın ağıllı kökü varmı? O, səndən uşaqdır, uşaq kimi də sözünə baxmalıdır. Günahı var, yox, ailənin bədbəxtliyinə o səbəb olub. Hər Allahın günü sizdən dönə-dönə üzr istəməkdən dik-dik gəzir, ata-anasından başqa, heç kəsi vecinə almır,

onlara da yazığı gəlir, ona görə, özü dediyi kimi, heç nəyə qarışmaq istəmir, hərdən sizinlə danışanda da çox vaxt ciddiləşir, ancaq danışığı lağlağı kimi səslənir. Ya bəlkə tez-tez adını çəkdiyən gözəlliyinə güvənir? Siz ki, hamınız, üçünüz də bir-birinizə oxşayırsınız, onu hər ikinizdən fərqləndirən cəhətsə gözəlliyi yox, çirkinliyi, küt, donuq baxışları elə birinci gündən məni perikdirmişdi. Bundan başqa, hər ikinizdən kiçikdir, lakin görkəmindən bunu qəti sezmək olmur, üzdən yaşı bilinməyən, qocalmasa da, hər halda cavan görünməyən qadınlara oxşayır. Sən onu hər gün görürsən, sifətindəki sərtliyi qəti hiss eləmirsən. Ona görə də dərinəndən götür-qoy edəndə Zortininin məramının ciddiliyinə də inanmıram, bəlkə də həmin məktubla onu yanına çağırmaq yox, sadəcə cəzalandırmaq istəyib.

– Zortinidən danışmaq istəmirəm, – Olqa dedi. – Qəsrdəki cənablardan nə desən gözləmək olar, nə dəxli var söhbət kimdən gedir, gözəldənmi, çirkindənmi? Amalyaya münasibətdə isə tamam yanırsan. Özün fikirləş, niyə mən səndən Amalyaya rəğbət ummalıyam, buna heç bir səbəb yoxdur axı, amma bununla belə dəridən-qabıqdan çıxıram, hamısını da təkə sənə görə eləyirəm. Hər necə olsa, bədbəxtliyimizin səbəbi Amalyadır, bunu gizlətmirəm, amma hətta bu bədbəxtlikdən ən çox ziyan çəkən, nə özünü, nə sözünü bilən – xüsusilə də evdə – atam da ən ağır vaxtlarda belə Amalyaya güldən ağır söz deməyib. Özü də bunu ona görə etməyib ki, qızın hərəkətlərindən xoşu gəlib; bu, Zortiniyə ehtiram bəsləyən bir adamın necə xoşuna gələ bilər; özünü, varını-yoxunu Zortininin yolunda qurban verməyə hazır idi, lakin indiki qurban kimi yox, güman ki, Zortininin qəzəbindən özünü qurban etdiyi kimi yox. “Güman ki” deyirəm ona görə ki, sonralar Zortinidən heç bir məlumat almadıq; elə o vaxta qədər də qapalı yaşayırdı, lakin həmin hadisədən sonra kişi sanki heç əzəldən yoxuymuş. Kaş o vaxt Amalyanı görmüş olaydın. Hamımız bildik ki, sən deyən ağır cəza olmayacaq. Yalnız el bizdən üz döndərəcək, elə döndərdi də. Həm burdakılar, həm də qəsrdekilər. Camaatın bizdən üz çevirməsi açıq-aşkar görünəndə, qəsrəndən heç bir təhlükə hiss olunmurdu. Biz əvvəllər də qəsrin qayğısından məhrum idik, ona görə də bu dəyişikliyi indi duya bilməzdik. Ən çətin də elə qəsrin susmasıydı. Məsələ heç də insanların üz döndərməsində deyildi, axı bunu hansı inamdansa etmədilər, bəlkə, bizə qarşı elə ciddi fikirləri də yoxuydu, əslində hələ bugünkü nifrət

də başlamamışdı, yalnız qorxudan belə edir, gözləyirdilər ki, görsünlər axırı necə olacaq. Hələlik maddi ehtiyac da bizi sıxmırdı, borc yiyələri borclarını qaytarmışdı, bucağımız az-çox doluydu, çatışmayan ərzaq məhsullarında da qohum-qonşu gizlindən əl tuturdu, vəziyyət çətin deyildi, məhsul yığılmıydı, doğrudur, əkin-biçin sahəmiz yoxuydu və bizi heç yerdə köməyə çağırırdılar, demək olar, həyatımızda ilk dəfə tənbelliyə məhkum olunmuşduq. İyulun, avqustun bürküsündə pəncərəni bağlayıb baş-başa vermişdik, içəridən çölə çıxmırdıq. Tozə heç nə baş vermədi. Nə dəvət gəldi, nə xəbər, nə məlumat gəldi, nə də qonaq, heç nə.

– Yaxşı, – K. dedi, – heç nə baş vermədisə, heç bir köklü cəza gözlənilmirdisə, bəs nədən qorxursunuz? Nə cür adamlarsız axı siz!

– Necə başa salım? – Olqa dedi. – Qarşıdakı cəzadan qorxmurduq, düşdüyümüz vəziyyətdən sarsılırdıq, elə bil hamımızı cəza ilə yükləmişdilər. Kəndin adamları gözləyirdi ki, onların yanına gedək, atam emalatxanasını təzədən açsın, varlılar üçün gözəl paltar tikən Amalya yenidən sifariş götürməyə getsin, insanlar sanki öz əməllərindən əzab çəkirdi; kənddəki hörmətli-izzətli ailələrdən biri qəflətən təcrid olunarsa, bundan hamıya ziyan dəyir, bizdən üz döndərəndə elə fikirləşirdilər ki, hərə öz üzərinə düşən borcu yerinə yetirir, onların əvəzində biz də bu cür hərəkət edərdik. Axı dəqiq bilən də yoxuydu, nə olub, nə baş verib, yalnız elçi para-para olmuş kağızda mehmanxanaya qayıtmışdı, vəssalam. Frida onu bir gedəndə görmüşdü, bir də geri gələndə, onunla bir-iki ağız danışmış, eşitdiklərini də dərhal kəndə yaymışdı; ancaq bunu da düşməncilikdən eləməmişdi, sadəcə vəzifə borcunu yerinə yetirmişdi, belə vəziyyətdə bu, əslində hər kəsin borcu sayılardı. Bayaq dediyim kimi, məsələnin xoşbəxt həlli əslində hamının ürəyindən olardı. Qəflətən xəbər gətirsəydik ki, artıq hər şey qaydasındadır, ya da, məsələni, dolaşıqlıq, anlaşılmaqlıq olub, səhv ediblər, səhvlərini də tezliklə düzəldiblər, kifayət idi, camaata elə bu da bəs edərdi, desəydik ki, qəsdə əlaqələrimizi işə salıb hər şeyi yoluna qoymuşuq, yenə qollarını açıb bizi qəbul edərdilər, öpüşlərlə, qucaqlaşmalarla, toy-düyünlə qarşılayardılar, belə şeyləri başqalarında bir neçə dəfə görmüşük. Əslinə qalsa, heç buna da ehtiyac yoxuydu; adicə el içinə çıxıb özümüzü göstərsəydik, köhnə əlaqələrimizi təzələsəydik və bu vaxt məktub əhvalatını dilimizə gətirməsəydik, bəs edərdi, hamı məsələnin müza-

kirəsindən sevinə-sevinə vaz keçərdi; axı qorxuyla yanaşı bu işdə ürəkbulandırان bir şey də vardı, adamlar ona görə bizdən üz döndərmişdi, heç kəs həmin məsələdən nəse çətmək, o barədə nəse danışmaq, haqqında nəse düşünmək, ümumiyyətlə, ona toxunmaq istəmirdi ki, özünə də toxunulmasın. Frida sirri yayanda bunu heç də sınığa sevindiyyindən eləməmişdi, ona görə eləmişdi ki, özünü, özüylə bərabər hamını qorusun, icmanı xəbərdar etsin ki, nəse baş verib, bunun üçün də min vechlə çalışıb ondan kənarda qalmaq lazımdır. Burda bir ailə kimi söhbət heç də bizdən getmirdi, məsələ yalnız həmin biabırçılığın başındaydı, biz ona qoşulduğumuzdan həm də bizim başımızdaydı. Deməli, yenidən qabağa çıxsaydıq, keçmişini unutsaydıq, öz davranışımızla göstərsəydik ki, o işin öhdəsindən gəlmişik – hansı yolla gəldiyimizin fərqi yoxuydu – və ictimaiyyət əminlik əldə etsəydi ki, necəliyindən asılı olmayaraq o məsələ bir də müzakirə olunmayacaq, hər şey öz yerini alardı, köhnə zamanlardakı kimi hər yanda bizə kömək əli uzadardılar, məsələni lap elə yarı unutmuş olsaydıq da, bizi başa düşərdilər, onu tam unutmaqda dayaq durardılar. Bunların əvəzinə qaxılıb oturdurduq evdə. Bilmirəm nəyi gözləyirdik, yəqin ki, Amalyanın hökmünü; həmin gün, həmin səhər ailənin rəhbərliyini əlinə almışdı və qəti yerə qoymaq istəmirdi.

Göstərişsiz, əmrə, xahişsiz, yalnız özünün susqusuyla. Doğrudur, qalanlar çox məsləhətləşirdilər, səhərdən axşama pıçıltının arası kəsilmirdi, hərdən atam qəfildən diksinib mənə yanına çağırırdı və mən az qala bütün gecəni çarpayısının yanından qalxmırdım. Ya da bəzən Barnabasla yanaşı otururduq, hadisələrdən o qədər də baş açmayan, coşa-coşa həmişə suallar yağdıran, həmişə də izahat tələb edən Barnabas bilirdi ki, başqa yaşadılarını gözləyən qayğısız illər onun üzünə birdəfəlik bağlanıb, beləcə, biz indi oturduğumuz kimi, əyləşib özümüzü unudurduq, gecənin haçan keçdiyini, gündüzün haçan axşam olduğunu bilməzdik. İçimizin ən zəif anam idi, yəqin ona görə ki, təkə ümumi dərəcə çəkmirdi, həm də hər birimizin dərəcini ürəyinə salırdı, biz də qorxu içində bütün ailənin qarşısında duran çətinliyi görür, onun ciddiliyini qəbul edirdik. Anamın sevimli yeri taxtın küncüydü – həmin taxtı çoxdandır evdən aparıblar, indi Brunsvikin böyük otağının bəzəyinə çevrilib – orda oturub mürğüləyər, ya da dodağının altında uzun-uzadı danışardı, bilmək olmurdu nə deyir, niyə mürğüləyir. Elə bil tamam adi hal almışdı, həmişə

məktub məsələsini müzakirə edərdik, eninə-uzununa bizə belli olan xırdalıqlarına və belli olmayan nəticələrinə qədər; məsələnin həlli yollarını tapmaqda həmişə bir-birimizlə öcəşməyimiz həm təbii, həm də qaçılmaz olmuşdu, lakin heç də xeyrimizə deyildi, bununla biz yaxa qurtarmaq istədiyimizin həmişə dərinliyinə varırdıq. Bir də, bu tapdığımız fikirlərin xeyri nəydi ki? Amalyasız heç birini həyata keçirmək olmayacaqdı, hamısı boş-boşuna hazırlıq idi, çünki nəticəsini ona çatdıran tapılmayacaqdı, lap tapılsa belə, susqudan başqa heç nə əldə olunmayacaqdı. Hə, xoşbəxtlikdən mən Amalyanı bu gün o vaxtkından yaxşı başa düşürəm. O bizim hamımızdan çox çəkib, başa düşmək olmur, buna necə dözdü, bu günə necə salamat qaldı. Doğrudur, hamımızın dərini anam çekirdi, ona görə ki, kirpiyi ilə od götürmüşdü və əslində çox çəkmədi də; bu gün artıq kiminsə dərini çekdiyini demək də olmaz, çünki ağı o vaxtdan pozulub. Ancaq Amalya nəinki təkə dörd çekdi, həm də dərini gözünün içinə dik baxa bildi, biz yalnız nəticəsini gördük, o isə səbəbini, kökünü, biz hansısa xırda bir imkana ümid bağladığımız isə başa düşdü ki, hər şey həll olunub, biz pıçıladaş bildik, o isə susdu, gerçəkliliklə göz-gözü dayandı, yaşadı, həmin dərdə o vaxt da elə indiki kimi dözdü. O boyda dərini çekmək Amalyaya baxanda bizim üçün xeyli asan idi. Təbii ki, evimizi də tərk edəsi olduq; ora Brunsvik köçdü, bizi bu daxmaya göndərdilər, var-yoxumuzu əl arabasında daşıyıb gətirdik, bir neçə dəfə gedib-gələsi olduq, Barnabasla mən qabaqdan dartırdıq, atamla Amalya isə arxadan itələyirdi, anamı birinci ayaq gətirmişdik, sandığın üstündə oturtmuşduq, hər gələndə için-için fəryad edib bizi qarşılayırdı. İndiki kimi yadımdadır, əl arabasını çekmək nə qədər ağır olsa da – ağırlıqdan başqa həm də adam xəcalətlənirdi, çünki tez-tez taxıl arabalarına rast gəlirdik və bizi görən kimi hamısı dayanıb üzünü qırağa tuturdu – Barnabasla mən lap elə bu ağır işin altında da qayğılarımızdan, gələcək planlarımızdan danışırıq, söhbətin şirin yerində, hətta hərdən ayaq saxlayırıq və yalnız atamın “hehe” kəlməsindən sonra ağılımız başımıza qayıdır, vəzifəmiz yada düşürdü. Lakin bu müzakirələrin heç biri köçəndən sonra da həyatımızda dəyişiklik edə bilmədi, yeganə dəyişiklik o oldu ki, kasıblığı tədricən hiss etməyə başladım. Qohum-əqrəbənin köməyi kəsildi, ehtiyatımız, demək olar, tükəndi və bizə qarşı olan nifrəti ki, sən tanıyırsan, elə həmin vaxtdan yayılmağa başladı. Gördülər ki, məktub

əhvalatından çıxmaq üçün gücümüz qalmayıb və bunu çox pis qarşıladılar, dəqiq bilməsələr də, taleyimizin çətinliyini başa düşürdülər, bildirdilər ki, bu sınaqdan hamı elə bizim kimi, bəlkə də bizdən bir az pis çıxardı, amma bununla belə bizdən gen gəzməyi hər şeydən üstün tutdular; əlimizdən gələni edib bu işin öhdəsindən varsayıdığımız isə ona uyğun da hörmət edərdilər, ancaq bacara bilmədiyimizdən indiye qədər etdiklərini etdilər, hələ bir az da artıq; bizi hər yerdən uzaqlaşdırdılar. İndi daha bizdən söz düşəndə elə bil adamdan danışmırdılar, ailəmizin adını heç yanda çəkmirdilər; bizdən söhbət salmaq istəyəndə isə hamımızı təqsirsiz Barnabasın adıyla çağırırdılar, hətta daxmamıza da rüsvayçılıq damğası vurdular, əgər özünü yoxlamaq istəsən, görərsən ki, ilk dəfə ayağını bura qoyanda həmin nifrətə haqq qazandırmısan; sonralar, hərdən bizə gələn adi şeylərə də ağız büzürdü lap, elə balaca neft çirağının ordan, masanın üstəndən asılmağına da. Yaxşı, bəs ordan asmayanda, hardan asaydım?! Amma bu, camaata dözülməz gəlir. Çırağı lap başqa cür assayıdığımız isə, etirazlarından qalan deyildilər. Bir sözlə, bizim varlığımız, hərəkətimiz hər dəfə cəmiyyəti nifrətə tuş gəlirdi.

YALVARIŞLAR

– Bu arada nə iş gördük? Görəsi olduğumuzun ən pisini, elə bir iş gördük ki, bunun üçün hamının nifrətinə layiq olmalıydıq, elə olduq da; Amalyanı satdıq, yaxamızı onun lal əmrindən qurtardıq, daha qabaqki kimi yaşaya bilmədik, ümitsiz yaşamağı bacarmadıq, hərə öz bildiyi kimi qəsrin əl-ayağına düşdü, bağışlanmaq üçün yalvarmağa başladıq. Doğrudur, hamımız bildik ki, heç nə əldə edə bilməyəcəyik, bildirdik ki, bizi qəsrə bağlayan yeganə ümid yeri vaxtilə atama az-çox hörmət bəsləmiş Zortiniydi, onu da ki, son hadisələr həmişəlik üzümizə bağlamışdı, lakin buna baxmayaraq, işə möhkəmcə girişmişdik. Birinci atam başladı, boş-boşuna kəndxudanın, katiblərin, vəkillərin, mirzələrin yanına ayaq döyüb dil tökdü, çox yerdə heç qəbul da etmədilər, hiyləylə, təsadüfən qəbula düşəndə isə – belə xəbəri almaq bizim üçün bayrama çevrilirdi, sevincdən əllərimizi bir-birinə sürtürdük – tələm-tələsik başlarından edib bir daha içəri buraxmırdılar. Cavab tapmaq onlar üçün o qədər

də çətin deyildi, belə şey qəsrin əlində nəydi ki?! Nə istəyir ki? Nə olub ki? Niyə üz istəyir? Qəsrdən kim, haçan ona barmağının ucuyla toxunub? Doğrudur, kasıblayır, müştərilərini itirib, nə bilim, daha nələr olub, ancaq neyləmək, həyatda kimin başına belə iş gəlmir? Bunların hamısı bazarın günahıdır, sənətkar taleyidir, qəsr bunların da qeydinə qalmalıydı bəyəm? Qalmağına, doğrudan da qalır, amma bir nəfərin şəxsi marağı xatirinə hadisələrin inkişafına kobud şəkildə qarışa bilməz axı. Bəlkə öz məmurlarını göndərəydi ki, müştərilərin arxasınca qaçıb onları zorla geri qaytarsın? Atam da onlara etiraz edirdi – evdə bir күнцə qısılib Amalyadan xəlvət bütün məsələləri həm getməzdən qabaq, həm də geri qayıdandan sonra birçə-birçə müzakirə edirdik, o da hər şeyi duyur, amma heç nə demirdi – hə, axı atam da öz etirazını bildirib deyirdi ki, kasıblıqdan gileylənmiş, itirdiklərinin yerini tezliklə doldurar, bunların heç biri köklü məsələ deyil, kaş birçə onu bağışlasınlar.

“Nəyini bağışlasınlar axı?! – deyib ona cavab qaytarırdılar, indiye qədər əlindən heç bir şikayət daxil olmayıb, heç protokollarda da buna bənzər bir şey yoxdur, hətta vəkillərin sənədlərində də nəse gözə dəymir; ona görə də imkan daxilində arayıb ortaya çıxarıblar ki, əleyhinə iş-zad qaldırmayıblar və heç bundan sonra nəzərdə tutulmur da. Yaxşı, əleyhinə yönəlmiş hər hansı bir idarə sərəncamının adını bilirsə, qoy desin. Bu yerdə atam heç nə deyə bilməyib. Ya da idarədən hansı bir təşkilatınsa müdaxiləsi olubmu? Atam bu barədə də heç nə bilməyib. Hə, yaxşı, əgər heç nə bilmirsə, heç nə olmayıbsa, bəs onda nə istəyir? Bəs onda nəyi bağışlasınlar? Əslində bağışlanmayan birçə şey varsa, o da kişinin camaatın canını boğazına yığmasıdır. Lakin atam heç cür əl götürmədi, o vaxt hələ canı suluydu, məcburi boğazına bağlanmış işsizlik də ona vaxt sarıdan imkan verirdi. “Amalyanın ad-sanını geri qaytaracam, görərsiz, çox çəkməz, qaytaracam”, bir günün içində bu sözləri Barnabasla mənə bir neçə dəfə təkrarlayardı, lakin lap astadan, çünki Amalya bunu eşitməməliydi; asta desə də, yalnız Amalyanın xatirinə deyirdi, çünki əslində ad-sanın geri qaytarılması barədə qəti düşünmürdü, fikrizikri bağışlanmağın yanında idi. Lakin bağışlanmaq üçün əvvəlcə gerek təqsirini müəyyənləşdirəydi; bunu da ki idarələrdə tamam rədd edirdilər. Hardansa beyninə düşmüşdü ki, günahını ondan gizlədirlər, çünki kifayət qədər pul vermir, əslində isə üstümüzə qoyulmuş

və o vaxtkı gəlirimizin müqabilində xeyli yüksək olan vergiləri hələ də ödəyirdi, bütün bunlar bir daha sübut edirdi ki, kişi artıq xərifləmək üzredir. Qərara almışdı ki, vergini artıqlamasıyla ödəsin və təbii ki, bu da tamam yanlış addım idi, çünki bizim idarələrdə yersiz söz-söhbətdən qaçmaq üçün sadəlik xatirinə rüşvət götürərlər, amma bununla heç nə əldə etmək olmur. Əgər atamın yeganə ümid yeri buydusa, deməli, ona mane olmağa dəyməzdi. Olan-qalan şeylərimizi, əsasən də ailədə ən çox işlənənləri də satdıq ki, xahiş dalınca getmək istəyəndə, hər şəhər tezdən yola düşəndə cibində qepikdən-quruşdan olsun. Özümüz isə bütün günü ac qalırdıq, ələ keçirdiyimiz bu pulla qazandığımız bir şey vardısı, o da kişinin ümidinin üzülməsiydi. Lakin bunun da heç bir xeyri yoxuydu. Gedib-gəlməklə sadəcə özüntü üzürdü, pullu da, pulsuz da biz eyni sonluğa gəlməliydik, pulun olması isə vaxtını xeyli uzadırdı. Artıq pul keçirməklə həqiqətən, fəvqəladə bir şeyə nail olunmadığından mirzələrdən hansısa hərdən, ən azı görk üçün də olsa, nəse etməyə çalışırdı, işi təhqiq edəcəyinə söz verirdi, eyham vururdu ki, az-çox işə düşüblər, onu da vəzifəyə görə yox, atamın xatirinə axıra çatdıracaqlar; atam isə şübhələnmək əvəzinə daha da inanırdı. Bu cür mənasız ümidlərlə geri dönürdü, sanki evə bir qucaq mərhəmət gətirirdi, ona baxmaq Allahın zülmüydü, həmişə Amalyanın arxasında gizlənər, üz-gözünü əyişdirib gülümsəyər, gözlərini geniş açıb ona işarə vurmaqla bizi başa salmağa çalışardı ki, bu səyi, çabası nəticəsində Amalyanın xilas olacağı günü onun özündən başqa heç kəsi heyrləndirməyəcək həmin günü, atam yaxınlaşdırır, lakin bu, sırt kimi qalmalıdır və biz onu hələlik heç kəsə açmamalıyıq. Axırda atama pul vermək imkanımız tamam tükənməseydi, bu get-gəl, bəlkə də hələ çox çəkəcəkdə.

Doğrudur, uzun yalvar-yaxardan sonra Brunsvik bu arada Barnabası özünə köməkçi götürmüşdü, özü də bir şərtlə: axşam qaranlıqda gedib tapşırığını almalı, axşamın qaranlığından da gördüyü işi geri qaytarmalıydı; etiraf edək ki, Brunsvik bizə görə özünü, alverini müəyyən təhlükə qarşısında qoyurdu və buna görə də Barnabasa az haqq verirdi, Barnabası işinə isə söz ola bilməzdi; uşağın bu cüzi qazancı acından tam ölməmək üçün bizə bəs edirdi. Xeyli hazırlıqdan sonra çəkine-çəkine atama bir təhər çatdıra bildik ki, pul ehtiyatımız tükənib, o isə bunu çox sakit qəbul elədi. Ağı daha o səviyyədə

deyildi ki, idarələrə ayaq döyməyin mənasızlığını qavraya bilsin, ancaq bitib tükənmək bilməyən məyusluq onu yorub əldən salmışdı. Doğrudur, hərdən deyirdi ki, – daha qabaqki kimi aydın danışmırdı, əvvəllər isə çox aydın danışdı – ona çox pul lazım olmayacaqdı, sabah, ya da elə bu gün hər şeydən xəbər tuta bilərdi, amma həyif, hamısı puç oldu, özü də pula görə, ancaq səsindəki avaz daha bunların heç birinə inanmadığından xəbər verirdi. Azca keçmiş onda yeni fikirlər baş qaldırırdı, hamısı da bir-biriylə əlaqəsiz. Suçunu sübuta yetirə bilmədiyindən və buna görə də rəsmi yolla nəyə nail olmadığından axırda yalvar-yaxara keçdi, ayrı-ayrı məmurların ələyində düşəsi oldu. Onların arasında yəqin ki, yanımçılar, üroyi yumşaqlar da tapılıb, lakin heç birinin idarədə öz üroyinin səsinə qulaq asmağa ixtiyarı olmadığından, onları da görək işdən kənarda, keflərinin xoş vaxtında tutaydın.

İndiyə qədər özünə qapılıb diqqətlə Olqaya qulaq asan K. bu yere çatanda söhbəti sualla kəsdi:

– Sən bunu düzgün hesab eləmirsen bəyem? – Söhbətin davamı həmin suala cavab versə də, o özünü saxlaya bilməmişdi, hər şeyi indi öyrənmək istəmişdi.

– Yox, – Olqa dedi, – yanımcılıqdan, ya da buna bənzər şeylərdən heç cür söhbət ola bilməz. Nə qədər gənc, təcrübəsiz olsaq da, burasını bilirdik, təbii ki, atamın da xəbəri vardı, lakin çox şeyləri unutduğu kimi bunu da unutmuşdu, özünə plan cızmışdı; qəsrin yaxınlığında məmurların keçib getdiyi yolu kəsdirsin, imkan tapan kimi arabamı saxlayıb əfv barədə xahişini çatdırsın. Düzünü desək, ağılsız plan idi, lap möcüzə də baş versə, xahişini məmurlardan kiməsə çatdıra bilsə də, ağılsız idi. Bir nəfər məmur tək canına heç kəsi bağışlaya bilməzdi axı! Olsa-olsa, bunu yalnız ümumi rəhbərlik edə bilərdi, ancaq əslinə qalsa, heç o da bacarmazdı, bağışlaya bilməzdi, yalnız lazımı yerinə çatdıra bilərdi. Lap elə məmurlardan biri arabadan enib məsələylə maraqlansaydı da, atamın – bu yazıq, yorğun, əldən düşmüş kişinin mızıldanıb dediklərindən bir şey qanardı ki? Məmurlar həddən artıq savadlı, amma birtərəfli olurlar, öz sahələrində adi sözlə adamın fikrini oxuyurlar, ancaq başqa bölmələrin məsələsini görək saatlarla izah edəsən, bəlkə də ədəblə başını tərpətib razılığını bildirəcək, amma bir kəlmə də olsun başa düşməyəcəklər. Bunu anlamağa nə var ki; məmurun özünə aid olan xırda

idarə işlərini necə həll etdiyini irili-xırdalı məsələləri bir çırtıqla necə yoluna qoyduğunu öyrənmək istəsən, onun kökünə varmağa çalışsan, gerek ömrün boyu onunla əlləşsən və ola bilsin, heç axırına da çıxıb bilməyəsən. Atam lap lazımı məmurun yanına düşsə belə o, sənədsiz-filansız heç nə eləyə bilməz, o handa da heç kəsi yolun ortasında bağışlamaz, yalnız işi rəsmi şəkildə yoluna qoymağa çalışır və bu məqsədlə də ona üsul-idarənin yolunu göstərir, ancaq burda da nəyəsə nail olmaq ümidi tamam puça çıxmışdı. Bu yeni planla atam bir şeyə çatmaq istəyirdisə, gör haralara gedib çıxmışdı! Əgər bu addımda cüzi bir işıq ucu görünseydi, onda qəsrin yolu xahişçilərlə qayır-qayır qaynaşardı, lakin lap körpə məktəbli də bilirdi ki, bu mümkün iş deyil, ona görə də küçə həmişə bomboş olardı. Bəlkə atamın ümidlərinə hər yanda güc, qida verən də elə buydu. Bu ona lazımydı, axı sağlam ağıl məsələni sən deyən qədər də çək-çevir eləmir, xırdaca bir nəzərlə onun mümkünsüzlüyünü dərk edir. Məmurlar kəndə gəlirsə, yaxud geri qəsrə qayıdırsa, bunu kefdən eləmirlər, kənddə də, qəsrə də onları iş gözləyir, ona görə də hər dəfə çaparaq gedirlər. Pəncərədən çölə baxmaq, orda dayanmış ərizəçiylə fikir vermək heç ağullarına da gəlmir, ağzına qədər sənədlərlə dolu arabada onları oxumaqla məşğul olurlar.

– Amma mən, – K. dilləndi, – məmur xizəyinin içini görmüşəm, orda sənəd-zad yoxdur – Olqanın söyləməsində onun üçün elə böyük, elə müəmmalı bir aləm açıldı ki, onun və özünün varlığı haqqında tam aydınlıq qazanmaq üçün öz xırda yaşantılarıyla ona toxunmaqdan yan keçə bilmədi.

– Ola bilər, – Olqa dedi, – deməli, onda daha pis, deməli, məmur elə vacib işlərlə məşğuldur, sənədlər o qədər qiymətli, o qədər iridir ki, özünə götürə bilmir, belə olanda atları dördnala çapdırırlar. Hər halda heç biri atama vaxt ayırmadı. Bundan başqa: qəsrə müxtəlif səmtlərdən giriş var. Hərənin öz vaxtı, öz dəbi olur, onda çoxusu həmin qapıdan girib-çıxır, başqa vaxt bir ayrısı dəbə minir, onda da hamı üzünü ora tutur. Qapıların hansı qaydayla növbələşməsinə hələ indiyə qədər bilən yoxdur. Bir də görürsən, səhər saat səkkizdə bir qapıdan, on dəqiqə keçmiş başqa qapıdan, yarım saat sonra üçüncü qapıdan, ya da elə birinci qapının özündən işləyirlər və bütün günü ora işlək olur, amma dəyişmə imkanı hər an qalır. Doğrudur, kəndin girovçısına yaxın bütün yollar birləşir, ancaq burda da arabalar toz

qoparır, qəsrin yaxınlığında isə sürət xeyli aşağı olur. Arabaların hansı yolla çıxacağı tənzimlənmədiyi və onları izləmək mümkün olmadığı kimi, saylarını öyrənmək də mümkün deyil. Elə gün olur, gözə birçə araba da dəymir, elə gün də olur, hamısı birdən çıxır. İndi sən bundan sonra atamın halını özün təsəvvür et. Olan-qalan birçə kostyumunu əyninə keçirib hər səhər bizim xeyir-duamızdan sonra evdən çıxır. Yanğınsöndürənlərin balaca nişanını da – əslində bunu da təhvil verməliydi, qanunsuz saxlayır – götürür ki, kənddən çıxanda döşünə taxsın, elə bilir, ötüb gedən məmurların diqqətini bununla özünə çəkəcək, nə qədər balaca olsa da, iki addımdan o yana görünməsə də, kənddə gəzdirməyə ürək eləmir. Qəsre gedən yolun üstündə bir bağ var, qəstri tərəvəzlə təmin edən Bertuxun bağdır, atam orda dəmir barmaqlığın oturduğu ensiz divar özlülün üstündə özünə yer eləyib. Kişinin oturmasına Bertux narazı olmur, çünki qabaqlar atamla dost idilər, həm də onun ən yaxşı müştərilərindən biri idi, ayağının biri azca əyridir, deyirdi ki, atamdan başqa, heç kəs bu ayağa çəkmə tikə bilmir. Atam günü günə calayıb ordaca oturardı; qaşqabaqlı, yağmurlu payız qapının ağzını kəsdirmişdi, amma kişi havanı qəti vecinə almırdı; hər gün səhər tezdən eyni vaxtda əlini cəftəyə atıb bizimlə vidalaşar, axşam da suyun içində geri dönüb özünü күncə salardı, sanki kişi günü-gündən qatlanırdı. Başına gələn xırda əhvalatları əvvəlcə bizə danışardı, məsələn, deyirdi ki, Bertuxun ona yazığı gəlib, köhnə dostluğun xatirinə barmaqlığın üstünə palaz atıb, ya da deyirdi ki, ötüb-keçən arabada hansı məmurusa tanıyıb, yaxud da arabacıları kimisə hərdən onu görüb zərəfatla qamçısını şaqquldadıb. Axıra yaxın danışmağına da son qoydu, ümidi açıq-aşkar hər yandan üzüldü, gördü ki, heç nə əldə edəsi deyil, sadəcə ora gedib gününü keçirməyi özü üçün bir vəzifə borcuna, boş bir peşəyə çevirdi.

Yeli də elə həmin o vaxtdan başladı, qış yaxınlaşırdı, qar həmişəkəndən tez düşmüşdü, bizdə, ümumiyyətlə, qış tez gəlir; hə, orda gah nəm daşın üstündə, gah da qarın içində otururdu. Gecələr ağrıdan zərirdi, səhərlər hərdən kəsdirə bilmirdi ki, getsin, getməsin, ancaq sonra özü-özünü yenib yola düzəlirdi. Anam yaxasından salılanıb buraxmaq istəmirdi; atam da, yəqin daha sözünə baxmayan əzaların qorxusundan anama deyirdi ki, istəsə, o da gedə bilər. Beləliklə, ağrılar anamın da yaxasını tanıdı. Biz də tez-tez onların yanında olurduq, onlara yemək aparır, ya da eləcə baş çəkirdik, yaxud dilə

tutub evə qaytarmaq istəyirdik; həmişə də görürdük ki, büzüşüb bir-birinə sığınblar, ensiz daşın üstündə oturub çiyinlərinə yuxa adyal salıblar, dörd yanda bomboz qardan, dumandan başqa, əsər-əlamət görünmür. Bütün günü göz işlədikcə nə bir adam, nə bir araba, təsəvvür et, gör nə mənzərədir, K., necə! Günlərin bir günü səhər tezdən atam qurumuş ayağını çarpayıdan yerə sala bilmədi, kişini sakitləşdirmək olmurdu, istilikdən sayıqlayıb deyirdi ki, yuxarıda, Bertuxun yanında araba dayandı, içindən bir məmur düşdü, atamı axtarıb tapa bilmədi, başını buladı, acıqlanıb təzədən arabaya mindi. Həm də arada elə səslər çıxarırdı ki, deyərdin, burda olduğunu yuxarıdakı memura bildirmək istəyir, orda olmamasının günahsızlığını ona başa salır. Doğrudan da ayağı bir daha o yerlərə dəymədi, həftələrlə uzanıb yataqda qaldı. Qulluğu, qayğını, müalicəni Amalya öz boynuna götürdü, hərdən arada fasilə versə də, bu işlərin hamısını əslində bu gün yenə o yerinə yetirir. Ağrıları alan dərman bitkilərini tanıyır, yuxu, qorxu nə olduğunu bilmir, heç nədən çəkinmir, heç vaxt özündən çıxmır, ata-anamızın bütün əziyyətini təkcamına çəkir; bizimlə əlimizdən heç nə gəlmədiyindən dinclik tapa bilmirik, ora-bura vurnuxuruq, o isə nə soyuqqanlılığını itirir, nə də təmkinini. Böhran keçib gedəndən, atam ehtiyatla gah sağa, gah sola söykənə-söykənə yatağı tərk edəndən sonra Amalya onu bizim öhdəmizə buraxıb öz guşəsinə çəkildi.

OLQANIN TƏDBİRLƏRİ

– İndi bir iş qalırdı, görək atama gücü çatan bir məşğuliyyət tapaydıq, eləsini ki, onu nəyəsə xidmət etdiyinə, ailənin suçunu üstündən götürmək üçün əlləşib-vuruşduğuna inandırma bilsin. Belə şeyi tapmaq o qədər də çətin deyildi, əslində nə tapılsaydı, Bertuxun bağçası qarşısında oturmaqdan pis olmayacaqdı, ancaq mən elə şey tapdım ki, hətta özümə də müəyyən ümid verdi. Suçumuz barədə məmurların, mirzələrin, kim bilir, daha kimlərin yanında söz düşəndə həmişə Zortininin elçisinin təhqirindən danışırdılar, bundan o yana getməyə heç kəs ürək eləməirdi. Özlüyümdə beləcə kəsdirdim: yaxşı, ümumi fikir təkce elçinin təhqirindən ibarətdirsə, onda yenə elüzəri də olsa, elçiylə barışıb hər şeyi yoluna qoymaq olardı. Öz dedikləri

kimi, şikayət getməyib, deməli, iş memurlardan heç kəsin əlinə düşməyib, ona görə də məsələ qalır elçinin adamlığına, istəsə, bağışlayar, ondan çox şey tələb olunmur ki. Bunların hamısının o qədər də əhəmiyyəti olmamalıydı, zahiri görkəm idi və heç bir nəticə verməməliydi, bununla yalnız atamı sevindirir, onu dinc oturmağa qoymayan xəbərçiləri bir balaca küncə qısnayıb kişinin könlünü açar bilərdik. Amma əvvəlcə gerek elçini tapaydım. Bu tədbir barədə atama danışanda əvvəlcə hirsəndi, kişi tamam höcət olmuşdu – bunu da xəstələndə tapmışdı – çox vaxt elə bilirdi ki, son anda uğursuzluğa düşməyinin günahkarı bizik: əvvəlcə pul verməmişik, indi də yatağa salıb buraxmaq istəmirik: bir şey də vardı ki, başqalarının fikrini qəbul etmək iqtidarını tamam itirmişdi. Heç axırına çıxmamış, tədbirlərini alt-üst elədi; elə bir əldən deyirdi ki, gerek Bertuxun bağçasının yanında oturub gözləyəydi, daha hər gün getməyə imkanı olmadığından onu əl arabasına qoyub mütləq ora aparmalıyıqmış. Ancaq əl çəkmədim, tədricən mənim fikrimlə barışdı, ancaq bir maneçilik də vardı: bu iş də tamamilə məndən asılıydı, çünki elçini o vaxt yalnız mən görmüşdüm, atam onu tanımırdı. Doğrudur, qulluqçuların hamısı bir-birinə oxşayır və mən onu görəndə bir də tanıyacağıma qəti əmin deyildim. Beləliklə, mehmanxanaya ayaq açmağa, qulluqçuların arasında onu axtarmağa başladım. Düzdür, həmin oğlan Zortininin qulluqçusuydu və Zortini də daha kəndə enmirdi, lakin ağalar xidmətçilərini tez-tez dəyişirlər, çox güman ki, onu başqa cənabın dəstəsində də tapmaq olardı, lap özünü tapmasaq da, haqqında başqalarından müəyyən məlumat ala bilərdik. Bu məqsədlə gerek hər axşam mütləq mehmanxanada olaydın, bizə isə heç yanda xoş üz göstərmirdilər, o da ola belə yerde; heç olmasa cibidolu müştərilər də deyildik. Amma məlum oldu ki, biz də orda nəyəse yarıyıqmış; xidmətçilərin Fridaya necə əzab-əziyyət verdiyini özün yaxşı bilirsən, əslində çoxusu dinc adamlardır, yüngül qulluq onları bir az ərköyün eləyib, bir az da ağırlaşdırıb. “Görüm günün qulluqçu günü kimi xoş keçsin”! Memurların arasında belə bir alışıq var, doğrudan da dolanışığa gələndə qəsrin ağaları əslində qulluqçulardır, buna qiymət verməyi də bacarırlar və qəsrde onun qayda-qanunlarına tabe olub sakit, ləyaqətli davranırlar – neçə dəfələrlə bunu yanımda təsdiq ediblər, – onların qalıqlarına burda da rast gəlmək olar, hə, məhz qalıqlarına, çünki qəsrin qanunu kənddə tam qüvvədə olma-

dığından burda tamam dəyişirlər, qanunun buxovlarından xilas olmuş, ac-yalavac, nəfslərini saxlaya bilməyən ipə-sapa yatmaz vəhşilərə dönlürlər. Həyasızlıqlarının həddi-hüdudu bilinmir, kəndin xoşbəxtliyi orasındadır ki, xüsusi əmr olmadan mehmanxanadan bayıra çıxma bilməzlər, mehmanxanada da gerek elə edəsən ki, onlarla yola gedəsən; Frida onlarla baş çıxarmağa çox çətinlik çəkirdi, qulluqçuları sakitləşdirmək üçün məndən istifadə edir və buna da xeyli sevinirdi; iki ildən çoxdur ki, ən azı həftədə iki dəfə gecəni tövlədə qulluqçularla keçirirəm. Əvvəllər, atam hələ mehmanxanaya gedə biləndə, bufetdə küncün birinə qısılib yatar, səhər tezdən gətirəcəyim xəbərləri gözləyirdi. Ancaq bunun köməyi olmurdu. Axtardığımız elçini bu günə qədər tapa bilməmişik, görünür, hələ də Zortininin qulluğundadır və Zortini ucqar idarələrə çəkilib işləyəndə əməyinə yüksək qiymət qoyduğu qulluqçusunu da özüylə aparır.

Demək olar, qulluqçular da bizim kimi onu çoxdandır görmürlər və əgər kimsə bu arada onu gördüyünü deyirsə, deməli, yanılır. Əslində tədbirim baş tutmamışdı, lakin baş tutmamışdı da demək olmaz, düzdür, elçini tapmamışdıq və kişinin mehmanxanaya gedib-gəlməsi, gecələri orda qalması, bəlkə də bacardığı qədər mənə rəhm etməsi, təəssüf ki, bir az da xəstəliyinin üstünə qoydu, indi iki ildir, gördüyün vəziyyətdədir, ola bilsin, halı bir balaca anamınkindən yaxşıdır, anamınsa, əksinə, son günlərini sayırıq, onu həyatda saxlayan yalnız Amalyanın ciddi-cəhdidir. Mənim mehmanxanadakı qazancımsa o oldu ki, qəsrə müəyyən əlaqə yarada bildim; desəm ki, etdiklərimin peşmançılığını çəkmirəm, mənə nifrətlə baxma. Yəqin fikirləşəcəksən ki, qəsrə mənim nə əlaqəm ola bilər. Haqlısan, sən deyən qədər də böyük əlaqə deyil. İndi mən qulluqçuların çoxusuyla tanışam, demək olar, son illərdə kəndə gələn ağaların hamısının qulluqçularıyla. İşdir, haçansa qəsrə gedəsi olsam, daha orda mənə özlərinə yad hesab etməyəcəklər. Doğrudur, onlar yalnız kənddə qulluqçudurlar, qəsrde tamam başqalaşırlar və yəqin orda daha heç kəsi, kənddə yaxınlıq etdikləri adamlardan heç kimi tanımaq istəmirlər, tövlədə min dəfə and-aman eləsinlər də ki, qəsrde görüşsək, özlərini dünyanın ən xoşbəxti sayarlar, yenə də inanılası deyil. Bu cür vədlərin heçliyini əslində sınayıb görmüşəm. Amma əsas məsələ bu deyil. Qəsrə əlaqəni qulluqçularla yaratmamışam, əksinə, bəlkə də və çox güman ki, kimsə yuxarıdan mənim

hərəkətlərinə göz qoyur – xidmətçilərin müdiriyyəti isə idarə işlərinin ən vacib, ən görkəmli bölmələrindən biri olmalıdır – ola bilsin, mənə göz qoyan adam haqqımda başqalarına nisbətən daha mülayim hökm çıxardı, bəlkə başa düşdü ki, bu rəzil əməllərimlə ailənin uğrunda çarpışıram, atamın işini davam etdirirəm. İşə bu cəhətdən yanaşılsa, bəlkə də qulluqçulardan pul götürdüyümü, onu ailənin ehtiyacına xərclədiyimi mənə bağışladılar. Başqa şeyə də nail olmusam, yəqin bunu sən də mənə günah sayacaqsan. İllərlə çəkən rəsmi təcrübədən başqa, qəsrdə qulluğa durmağın bəzi dolaylı yollarını nökrərlərdən öyrənmişəm, belə halda heç də rəsmi qulluqçu olmur-san, əksinə, səni hardasa gizlində işə cəlb edirlər, nə hüququn olur, nə də məsuliyyətin, ən pisi də odur ki, məsuliyyətin olmur, amma hər halda nəse olur, hər işdə yaxınlıqda tapılırsan; düşərli imkan görən kimi istifadə edirsən, qulluqçuluğuna qulluqçu deyilsən, lakin təsadüfən burda sənə də bir iş tapıla bilər, deyək ki, qulluqçu harasa çıxıb gedib, səni çağırırlar, qaça-qaça gəlirsən və indiyə qədər olmadığın bir adam olursan: qulluqçu. Yaxşı, bəs belə bir imkan haçan elə düşər? Ola bilsin, lap həmin an, içeri keçən kimi, ətrafına boy-lanmamış imkan özü qarşına çıxsın, belə olanda hər təzənin ağzı deyil o saatca işdən yapışsın, ikinci imkansa illərlə uzanır, rəsmi yolla, bəlkə bundan da tez başa gələr, bir iş də var: qeyri-rəsmi götürülmüş adamı bir qayda olaraq heç vaxt rəsmi qulluğa qəbul etmirlər. Deməli, bu da götür-qoy etməyə dəyər; lakin rəsmi qəbulun çətinliyini, əzablı seçimini, əskisi tüstülü ailədən olanların namizədliliyinin rədd olunacağını əvvəlcədən biləndə həmin şübhələrə son qoyursan, adam taleyinə boyun əyir, həyəcədən əsə-əsə illərlə nəticəni gözləyir, lap elə birinci gündən böyür-başı heyvətlə soruşmağa başlayır: necə oldu, belə ümitsiz bir şeyə ürək elədin, o isə hələ də ümidini itirmir, itirsə yaşaya bilməz; yalnız aradan bir neçə il keçəndən sonra, bəlkə də saç-saqqal ağaranda öyrənir ki, onun namizədliyini rədd ediblər, bütün həyatını yelə verib, heç nəyin sahibi olmayıb.

Təbii ki, burda da müstəsna hallar olur, ona görə də adam asanlıqla aldanır. Bəzən elə alınır ki, lap əskisi tüstülüləri də götürürlər, məmurların içində hərdən eləsi tapılır ki, istər-istəməz bu cür ovun qoxusunu xoşlayır, sınaq müddətində burnunu havaya tutub ətrafı imsiləyir, ağız-burnunu qırıqdır, qaş-gözüni əyir, belə adam müəy-

yən mənada hardasa onu iştaha gətirir, qarşısında duruş gətirmək üçün qanun kitablarından möhkəm-möhkəm yapışmalı olur. Çox vaxt bunun həmin adamın işə götürülməsinə qəti xeyri olmur, sadəcə qəbul prosesini ləngidir və bu proses də ömründə bitib-tükənmək bilmir, kişinin ölümündən sonra eləcə dayanır. Deməli, həm qanunlu, həm də qanunsuz işə götürmə açıq, gizli çətinliklərlə doludur və belə bir işə girişməkdən əvvəl məsləhətdir ki, yüz ölçüb bir biçəsən. Hə, Barnabasla mən ölçüb-biçmə fərsətinə əldən vermədik. Elə ki, mehmanxanadan qayıdardım, diz-dizə otururduq, əldə etdiyim yeni məlumatların hamısını ona danışdım, vaxt olurdu, günlərlə müzakirə edirdik, Barnabasın əlindəki işi də qəti irəli gətirmək bilmirdi. Deyəsən, burda, sən fikirləşdiyin kimi mənim də günahım var. Bilirdim ki, nökrələrin söyləməsinə etibar etmək olmaz. Bilirdim ki, qəsrdən danışmağa qəti həvəs göstərmirlər, həmişə söhbəti yayındırırlar, hər sözü onlardan elə bil maqqaşla qoparırdım, sonra da, təbii ki, ağızları açılarda susmaq bilmirdilər, gəvəzə-gəvəzə danışır, özlərini çəkib göyün yeddi qatına qoyur, basıb-bağlamaqda, özlərindən uydurmaqda bir-birini kölgədə buraxır, boğazlarının yoğun yerinə salıb bir-birinin səsini batırırlar və bu qarışıqlıqda gerçəklikdən yalnız bir-iki cılız eyhamdan başqa heç nə tapmaq mümkün olmurdu. Mən isə hamısını eşitdiyim kimi Barnabasa danışdım, o da doğru ilə yalanı bir-birindən ayıra bilmirdi, ailənin keçirdiyi ağır günlər onda bu işlərə qarşı bir tələbat, bir təşnəlik yaratmışdı, ona görə də yanğısını söndürmək üçün deyilənləri su kimi canına çəkir, gerisini öyrənmək həvəsi içini təzədən alovlandırır. Mənim yeni planım, doğrudan da Barnabasa aid idi. Nökrələrdən daha heç nə öyrənmək olmurdu. Zortininin elçisi tapılmırdı və heç tapılmayacaqdı da, deyəsən, Zortini də, elçisi də günü gündən qəsrin dərinliklərinə çəkilirdilər, az qala sir-sifətlərini, adlarını da unutmuşdular, onlardan söz salanda hər ikisini uzun-uzadı təsvir edəsi olurdum, ancaq heç nə əldə edə bilmirdim, onları zor-bəla yada salırdılar, bundan artıq heç nə deyə bilmirdilər. Nökrələrə qoşulmağıma goldıkdə isə, təbii ki, elin dilini-ağzını bağlamağa mənim gücüm çatmazdı, ümidim təkəcə onaydı ki, hamısını necə var, eləcə qəbul edərlər, heç olmasa bir balaca ailəmizin günahından keçərlər, lakin zahirən bundan da əsər-əlamət görünmürdü. Ancaq bununla belə yenə fikrimdən dönmədim, çünki qəsrə ailəmizin xeyrinə nəse

eləmək üçün bundan savayı imkan görmürdüm. Belə bir imkan üçün ümidim yalnız Barnabas idi. Hər dəfə həvəsim olanda, həvə də ki mənə, Allaha şükür nə qədər desən, nökrələrin danışığından öyrənmişdim ki, qəsrdə qulluğa götürülən adam ailəsi üçün çox işlər görə bilir. Ancaq bu sözlərin nəyinə inanasan axı? Müəyyənləşdirmək mümkün deyildi, bir cəhətə aydınlıq: buna o qədər inam da yoxdur. Məsələn, bir daha görməyəcəyim, ya da haçan görsem də, tanımayacağım nökrələrdən biri and-aman edib qəsrdə işə düzəlməkdə qardaşıma kömək edəcəyinə, ya da Barnabas müəyyən yolla ora düşəndə onu müdafiə edəcəyinə, ruhlandıracağına söz verirdisə – çünki nökrələrin dediyinə görə elə alına bilirdi ki, iş gözləyən adam sonu bilinməyən gözləmələrdə huşunu itirirdi və dostları onun yardımına gəlməyə məhv olardı, – bu və ya buna bənzər şeyləri mənə danışdırlarsa, deməli, hamısı doğrudan da haqlı xəbərdarlıq, verilən vədlərsə tamamilə boş, mənasız şeylər idi. Barnabas üçünə yox; doğrudur, tez-tez xəbərdar edirdim ki, inanmasın, lakin həmişə əhvalatları danışmağım onun tədbirlərimə qoşulmağına kifayət etdi. Bunun üçün getirdiyim dəlillər də onu yolundan döndərə bilmədi, əsasən ən çox təsir edən də nökrələrin söyləmələri oldu.

Beləliklə, əslində mən özüm özümə tək qalmışdım, Amalyadan başqa, heç kəs ata-anamla dil tapa bilmirdi, atamın planlarını özüm bildiyim kimi davam etdirdikcə Amalya mənə aralanmağa başladı, sənin, başqalarının yanında mənə dindirir, tək qalanda isə heç üzümə də baxmaq istəmir; mehmanxanadakı nökrələr üçün mən elə adi bir oyuncağam ki, hirsələnəndə onu çilikləməyə hazırdırlar, bu iki ildə bir cəhətə də olsun heç birindən könülaçan bir söz eşitməmişəm, kələkdən, yalandan, cəfəngiyatdan başqa, heç nə tanımırırlar, deməli, mənə qalan yalnız Barnabasdı, o da ki hələ uşaqdı. Mən danışarkən gözlərində oynayan parıltı – bu parıltı hələ indiye qədər də getməyib – görəndə diksindim, lakin geri çəkilmədim, deyəsən, yaman derinə getmişdik. Doğrudur, boş da olsa, atamın o böyük planlarıyla hərəkət edirdim, mənə kişi qətiyyəti yoxuydu, fikrim-zikrim elçinin könlünü almağın yanında idi və çox istəyirdim ki, bu basitliyimi böyük bir xidmət kimi ayağıma yazsınlar. İndiyə qədər mənə müəssər olmayan şeyi isə Barnabasın vasitəsiylə qazanmaq istəyirdim, ayrı yolla, lakin tamamilə etibarlı yolla. Elçinin xətrinə dəymiş, onu ön idarələrdən bir növ küşkürüb perikdir-

mişdik; Barnabasın simasında yeni bir elçini irəli sürmək, xətrinə deyilmiş elçinin işini ona gözdürmək, o inciyin ürəyi istədiyi qədər uzaqlarda qalmasına, pərtliyini unudana qədər el içinə çıxmamasına şərait yaratmaqdan asan nə ola bilirdi ki?! Ancaq yaxşıca görürdüm ki, bu planın sadəliyi ilə yanaşı, onda bir əndazəni aşma da var, elə təsir bağışlaya bilirdi ki, guya işə qəbulun yollarını üsul-idarəyə biz dikməmək istəyirik, ya da sanki şübhələnirdik ki, idarə özü-özündən yaxşı sərəncam vermək qabiliyyətində deyil, ola da bilsin, biz “nəyə bir iş görmək olar” qənaətinə gəlincə öz sərəncamını verib-qurtarıb. Lakin sonra düşündüm: elə ola bilməz ki, üsul-idarə mənə tərs başa düşsün, ya da belə başa düşəcəksə, deməli, qəsdlə edəcək, daha doğrusu, gördüyüm işlərlə yaxından maraqlanmadan onu elə bəri-başdan alt-üst edəcək. Beləliklə, mən el götürmədim, Barnabasın təkebbürü də öz işini gördü. Bu hazırlıq dövrü Barnabası elə şimikləndirdi ki, çəkməçiliyi özünə sığışdırmadı, gələcək idarə qulluqçusunu yaraşdırmadı; hətta Amalya ona hər dəfə bir söz deyəndə etirazını bildirirdi, özü də tamamilə kəskin şəkildə. Bu anı sevinci onun əlindən almaq istəmədim, çünki qəsrdə qədəm qoyduğu birinci günə, gözlənilməli kimi, sevinçə də, təkebbürə də son qoyuldu. Haqqında sənə danışdığım o elüzəri qulluq başlandı. Bir şeyə təəccüb qalmışdıq ki, Barnabas qəsrdə, daha doğrusu, sonralar onların iş otağına çevrilmiş həmin idarəyə birinci dəfə maneəsiz-filansız daxil ola bildi. Onun bu uğuru mənə o vaxt dəli elədi, axşam evə qayıdanda Barnabas onun qulağına pıçıldadı, mən də Amalyanın yanına qaçdım, ikiəlli bərk-bərk yapışib onu küncə sıxdım, o qədər öpüb-dişlədim ki, ağrıdan, qorxudan ağlamağa başladı. Həyəcədən dinə bilmirdim, həm də çoxdandır birbirimizlə belə danışmırdıq, ona görə də söhbəti o biri günlərə saxladım. O biri günlərsə deməyə bir şey olmadı.

Elə birinci günün uğurunda o yana gedilmədi. Barnabas düz iki ildir adamın sinəsini paralayan bu yeknəşək həyat tərzi sürür. Nökrələr köməkdən tam imtina etmişdilər, mən də Barnabasa balaca bir məktub vermişdim, həmin məktubda onu nökrələrə tapşırıq, həm də verdikləri vədi yadlarına salırdım, Barnabas da onlardan kimi görəsə, məktubu çıxarıb gözləri önündə tuturdu və hər dəfə mənə tanımayan nökrələrə rast gələndə, eləcə də tanışların məktubu lal-dinməz irəli uzatmağını görəndə – çünki Barnabas yuxarıda danışmağa ürək

eləmir – hirsənirdilər, amma biabırçılığı orasındaydı ki, heç kəs ona kömək etmirdi və bir dəfə məktubu az qala gözüne soxduğu nökrərdən biri dartıb onu Barnabasın əlindən almış, əzik-əzik edib zibil qabına atmış və bununla uşağın canını bu biabırçılıqdan qurtarmışdı, ağlımıza gəlsə, bunu biz özümüz çoxdan edərdik. Fikirləşdim ki, yaqın bununla demək istəyib: “Siz özünü də məktubların başına bu oyunu açarsız.” Bütün bu ötən müddət nə qədər nəticəsiz olsa da, Barnabasa xeyri deydi, işdir əgər buna xeyir demək mümkün-dürsə, onu vaxtından əvvəl yaşlaşdırdı, vaxtından qabaq kişiləşdirdi; belə, çox işlərdə ciddiləşdi, yaşına uyuşmayan bir təmkin qazandı. Ona baxmaq, indiki sir-sifətini iki il bundan əvvəlki cavanlığı ilə müqayisə etmək mənə tez-tez kədərliyə gətirir. Bu zaman bir kişi kimi mənə verə biləcəyi təsəllidən, dayaqdan əsər-ələmət görmürəm. Mənsiz o, ömründə qəsrə düşə bilməzdi, lakin orda olandan bəri daha mənədən də asılı deyil. Yeganə ürək qızdırdığı adam mənəm, ancaq qəlbindəkilərin heç yarısını da mənə danışmır. Qəsrədən çox söhbət eləyir, amma sözləmlərindən, xəbər verdiyi kiçik məlumatlardan heç cür başa düşmək olmur: necə olub ordakı vəziyyət onu beləcə dəyişdirə bilib. Xüsusilə bir şeyi heç cür qavraya bilmirəm: örgənliyində hamımızı mat-məəttəl qoyan cəsarəti kişiləşəndə niyə birdən-birə tamam yoxa döndü. Doğrudur, Allahın hər günü boş-boşuna dayanıb gözləmək, heç bir irəliləyişə, dəyişikliyə ümid olmadan hər gün eyni şeyi təkrarlamaq adamın qol-qanadını sındırır, onu ruhdan salır, axırda isə bu şübhəli dayanışdan başqa insanın ayrı şeylərə olan qabiliyyətini yerli-dibli öldürür. Axı bəs qabaqlar niyə müqavimət göstərmirdi? Xüsusilə, tezliklə dərk edəndə ki, mən haqlıyamış, təkbəbbürə orda heç nəyə çatmaq mümkün deyil, ailənin vəziyyətini düzəltməkdə, belkə də bir şey qazanmışdı. Çünki xidmətçilərin dəyməduşərliyini çıxmaqla orda böyük bir sadəlik hökm sürürdü, orda təkbəbbür özünü işdə göstərir, iş özü də hər şeydən yüksəkdə dayandığından təkbəbbür öz-özünə yox olur, uşaq xəyallarına burda bir damcı da yer qalmır. Ancaq mənə danışdığına görə Barnabas düşünürmüş ki, gör burda hakimiyyət necə əzəmətliymiş, otaqlarında vurnuxduğu bu xırda-para məmurlar gör hansı zəkanın sahibləriymiş. Gör onlar yeyin-yeyin, gözlərini yumub hərdən əl-qollarını yellədə-yellədə necə dikte edilmiş, bir kəlmə dinməyib başla barmaqalarını tərpətməklə deyindən qulluqçuları gör

necə yerlərində oturdurlarmış, onlar isə belə anlarda gör necə ağır-ağır nəfəs alıb şən-şən qımuşlarmış, ya da qarşılarındakı kitablardan özlərinə lazım olan yeri tapanda məmurlar əllərini gör necə şappıltıyla kitaba vururlarmış və başqaları dar-daracaqdan sürtünüb keçə-keçə gör necə qabağa gəlib boğazlarını uzadırmış. Bu və buna bənzər şeylər həmin adamları Barnabasın gözündə həddən artıq ucaldı və onda da elə təəssürat yaranıb ki, bəxti gətirsə, haçansa həmin adamlar ona diqqət yetirəcək, o da onlarla bir-iki kəlmə kəsə biləcək – yad adam kimi yox, aşağı təbəqədən olsa da, hər halda işdaşlar kimi – ailəmiz üçün görünməmiş yaxşılığa nail olacaq. Lakin hələ o yerə gəlib çıxmayıb, ora yaxınlaşdıra biləcək addımı atmağa isə ürək eləmir, baxmayaraq ki, gənc olsa da, ailə daxilində bədbəxtliyin ağır məsuliyyəti onu ailə başçısı səviyyəsinə qaldırdığını özü hamıdan dəqiq bilir. Hə, indi də son etirafımı bildirmək istəyirəm: bir həftə qabaq sən gəlib çıxdın.

Mehmanxanada bunu kimdənsə eşitdim, ancaq o qədər məhəl qoymadım; dedilər ki, yerləcən gəlib; heç nə olduğunu da düz-əməlli bilmirdim. Ancaq səhərisi axşam Barnabas evə həmişəkindən tez qayıtdı – başqa günlər eyni vaxtda qabağına çıxar, yolun yarısından onu qarşılayardım – Amalyanı otaqda gördüyündən mənə dartıb çölə çıxartdı, üzünü küreyimə söykəyib bir-iki dəqiqə ağladı. Yenə dönüb oldu həmişəki balaca oğlan. Fikirləşdim ki, nəse olub, dözə bilməyib. Sanki qarşısında qəflətən yeni bir dünya açılmışdı və bütün bu yeniliyin sevincini, kədərini çiyində gezdire bilmirdi. Əslində isə heç nə olmamışdı, sənə çatacaq məktubu onunla göndərmişdilər. Əlbəttə, birinci məktubu deyirəm, Barnabasa indiyə qədər tapşırılan birinci işi.

Olqa sözüne ara verdi. Ortaya sakitlik çökdü, yalnız hərdən atasının ağır, xırıltılı nəfəsi eşidilirdi. K. Olqanın sözlərinə bir əlavə kimi yüngülcə diləndi:

– Deməli, özünüzü bəliyə qoymusuz. Barnabas məktubu mənə köhnə, təcrübəli çapar kimi gətirdi, sən də, bu dəfə sizinlə dilbər olan Amalya da elə etdiniz ki, guya çaparçılıq da, məktub da ikinci dərəcəli bir şeydir.

– Sən bizə fərq qoymalısan, – Olqa dedi. – İndiyəqədərki fəaliyyətdən şübhələnsə də, o iki məktubla Barnabas təzədən xoşbəxt bir uşağa çevrildi. Onun bu şübhələri özünə, bir də mənə aiddir; sənə

gəldikdə isə əsil çapar rolunda, təsəvvüründə canlandırıdığı əsil çapar rolunda çıxış etməsini özü üçün şərəf sayır. İndi idarə geyimi almaq ümidi birə on qat artsa da, iki saatın içində şalvarını elə dəyişdirdi ki, idarə geyiminin əyninə kip oturan şalvarlarından heç nəylə seçilmədi, elə o paltarda da sənin hüsuruna yollandı və təbii ki, sənə belə şeydə aldatmaq o qədər də çətin olmadı. Barnabas belə Barnabasdır. Amalyanın isə çaparçılıqdan zəhləsi gedir və indi, Barnabas müəyyən uğur qazanandan, Amalya da bunu bizim baş-başa verib pıçıldaşmağımızdan hiss edəndən sonra nifrəti əvvəlkindən xeyli artıb. Deməli, o, sözün düzünü deyir, əgər şübhən varsa çalış heç vaxt aldanma. Əgər çaparçılığı mən hərdən pisləmişəmsə, K., deməli, bunu sənə aldatmaq niyyətiylə yox, qorxudan eləmişəm. Barnabasın indiye qədər gətirdiyi o ikicə məktub, xeyli şübhəli də olsa, ötən üç ildən bəri ailəmizin aldığı ilk mərhəmət işartısıdır. Bu dönüş – əgər dönüşdürsə, yalan deyilsə, burda yalana dönüşdən tez-tez rast gəlmək olur – sənə bu yerlərə gəlişinlə bağlıdır, deməli, taleyimiz hardasa sənədən asılıdır, bəlkə bu iki məktub hələ başlanğıcdır, bəlkə də Barnabasın təkcə sənə göstərdiyi çaparçılıq xidməti öz hüdudlarını aşacaq və nə qədər ki canımızda can var, biz buna ümid edəcəyik; hələlikse hər şey sənə başındadır. Yuxarıdan bəxtimizə düşənlə pis-yaxşı razılaşmalıyıq, burada, aşağıda isə bəlkə özümüz də nəşə düzüb-qoşa bildik: ola bilsin, sənə mərhəmətini qazandıq, ya da ən azı özümüzü sənə dönüklüyündən qoruduq, yaxud da gücümüz, təcürübəmiz çatan yerdə – özü də bu daha vacibdir – sənə qoruya bildik ki, sənə qəsrə, bəlkə bizim də bəhrələyə biləcəyimiz əlaqələr puça dönməsin. Bunların hamısını necə yerinə yetirəcəyik?! Təki sənə yaxınlıq göstərəndə bizə şübhəylə yanaşmayasan, çünki sən bu yerlərdə elginsən, ona görə də həmişə şübhə içindəsən, özü də əsassız olmayan şübhə içində. Bundan başqa, hamı bizə nifrət bəsləyir, sən də ümumi axından qırağa çıxıb bilməzsən, xüsusilə də nişanlın qoymaz; nişanlına qarşı getməyi, bununla da sənə pərt etməyi qarşımıza məqsəd qoymadan sənə necə yaxınlaşaydıq. Aldığın məktublarsa, hər ikisini mən əvvəlcədən oxumuşdum, Barnabassa heç üzünü də açmamışdı, çapar kimi bunu özüne rəva bilməmişdi, bəli, həmin məktublar ilk baxışda mənə o qədər də dəyərli görünmədi, onları köhnəlmiş saydım, sənə köndüxdən yanına yönəltdiyindən, hətta öz əhəmiyyətini itirmiş bildim. Belə olanda sənə hansı münasibəti bəsləməliydik?

Onların dəyərli olduğunu qeyd etsəydik, özümüzü şübhə altında qoyurduq, çünki dəyərsiz şeyi bu qədər şişirdirdik, həmin xəbərin ötürücüsü kimi özümüzü mataha mindirirdik, sənə marağını yox, özümüzünkini görürdük; ola bilsin, bununla da özümüzü sənə gözündən salardıq, istəmədən sənə aldadardıq. Məktublara o qədər böyük əhəmiyyət verməyəndə yenə özümüzü şübhə altında qoyurduq, çünki onda da soruşa bilərdilər, bəs, nə üçün bu cür yararsız kağızların ötürülməyi ilə məşğuluq, niyə hərəkətlərimizlə sözümüz düz gəlmir, niyə təkcə sənə, adresatı yox, həm də sifarişçini aldadırıq, məktubu bizə ondan ötrü verməyiblər ki, izahatlarımızla onu sahibinin gözündən salaq. Bu həddini aşmalar arasında ortağ nöqtəni saxlamaq, yeni məktublara düzgün qiymət vermək mümkün deyil, onlar hər an öz qiymətini dəyişə bilər, müxtəlif, sonsuz tərəddüdlərə səbəb ola bilər və buna harda son qoymaq məsələsi yalnız təsadüfdən asılı olar, deməli, söylənilən fikrin özü də təsadüfi alınar. Və əgər sən sənədən çəkdiyimiz narahatlıq da bura qoşulsaydı, hər şey bir-birinə qarışar; bu dediyim sözlərə görə görək mənə qınamayasın. Məsələn, Barnabas əlində xəbər gəlib deyəndə ki sən onun çaparçılığından narazısan və o da qorxusundan, təəssüf ki, həm də çapar həssaslığından bu qulluqdan çıxması barədə təklif irəli sürüb, onda mən buraxılan səhvi düzəltmək üçün hər halda sənə aldatmağa, yalan danışmağa, başını bişirməyə, köməyi olarsa, hətta yamanlıq etməyə hazıram. Onda ən azı belə düşünürəm ki, bunu özümüzün yox, sənə xətirinə edirəm.

Qapı döyüldü. Olqa irəli cumub onu taybatay açdı. Fənərin tutqun işığı qaranlıq kəsib keçdi.

Vaxtsız qonaq pıçıltılı suallar verib pıçıltılı cavab aldı, lakin bununla qane olmaq istəməyib otağa soxulmağa çalışdı. Görünür, Olqa qarşısını kəsə bilmədi, ona görə də Amalyanı səslədi, fikirləşdi ki, ata-anasının yuxusuna haram qatmamaq üçün Amalya bütün imkanlardan istifadə edib qonağı qovacaq. Doğrudan da Amalya tələsik özünü yetirdi. Olqanı kənara itələdi, küçəyə çıxıb qapını arxasınca bağladı. Cəmi birçün an çəkdi, tezəcə də geri qayıtdı, bacısının bacarmadığı işi bir göz qırpımında həll etdi.

K. sonra Olqadan öyrəndi ki, qonaq onu axtarırmış; köməkçilərdən biriymiş, Fridanın tapşırığıyla gəlmiş. Olqa K.-ni köməkçidən gizlətmək istəyib, burda olmağını gələcəkdə Fridaya deyib-deməməyi K. özü bilər, lakin köməkçi bunu duymamalıydı. K. bu fikri böyöndü.

Ancaq burda gecələyib Barnabası gözləmək təklifini rədd etdi; əslində, bəlkə də qəbul edərdi, çünki artıq gecə yarından keçmişdi və ona belə gəldi ki, istəsə də istəməsə də, bu ailə ilə ələ bağlanıb ki, burda gecələməsi bəlkə başqa səbəblərdən pis olsa da, bu ailə ilə bağlılıq baxımından kənddə yeganə təbii hal sayılmalıdır, ancaq buna baxmayaraq yenə də razılıq vermədi, köməkçinin gəlişi onu qorxutmuşdu, anlaya bilmirdi ki, necə olub, onun xasiyyətini tanıyan Frida K.-dan qorxmağa başlamış köməkçilərlə yenidən bu cür yaxınlaşıb, onlardan birini bura göndərməkdən, digərinin isə öz yanında qalmasından çəkinməyib. Olqadan soruşdu ki, evdə qamçı varmı, qamçı yoxuydu, qəşəng bir söyüd çubuğu vardı, çubuğu götürüb öyrənmək istədi ki, evin ayrı qapısı varmı, qapı da vardı, həyətdən keçirdi, amma görək qonşu bağın çəpərinə dırmaşıb o yana aşaydın, küçəyə çıxana qədər onun bağıyla gedəydin. K. belə də etmək istədi. Olqa onu həyətdən keçirib çəpərin yanına gətirənə qədər K. arada qızı sakitləşdirməyə çalışdı, başa saldı ki, söyləmindəki xırda-para əyintilərə görə ondan inciyib, əksinə, onu lap yaxşı başa düşür; K.-ya göstərdiyi inam üçün ona hətta minnətdarlıq da etdi, tapşırırdı ki, Barnabas qayıdan kimi onu məktəbə göndərsin, gecenin hansı vaxtı olsa, ondan heç cür ımtına edə bilməz – yoxsa vəziyyəti daha da çətinləşər, – hələlikse yalnız həmin xəbərdən yapışacaq və Olqanı unutmayacaq, çünki Olqa ona xəbərdən də vacibdir, onun cəsarəti, həyata baxışı, ağılı, ailə üçün özünü qurban verməsi hər şeydən üstündür. Ona desəydilər ki, Olqanı, Amalyanı seçir, birincinin xeyrinə çox da götür-qoy etməzdi. Və qonşu bağın çəpərinə dırmaşanda ürəkdən Olqanın əlini sıxdı.

ON ALTINCI FƏSİL

K. küçəyə çıxanda gördü ki, – görmək çətinliyi gecədə nə qədər mümkünse, köməkçi yuxarıda, Barnabasın evinin qabağında var-gəl edir, hərdən ayaq saxlayıb pərdəsi salınmış pəncərədən fənərlə otağı işıqlandırmağa çalışır. Onu yanına çağırırdı, köməkçi çəkinib-qorxmada evə göz gəzdirməkdən əl çəkib qaça-qaça qabağa gəlirdi.

– Kimi axtarırsan? – K. soruşub söyüd çubuğunun yumşaqlığını öz budunda yoxladı.

– Səni, – köməkçi yaxınlaşa-yaxınlaşa cavab verdi.

– Kimsən axı? – K. birdən soruşdu, çünki köməkçisinə oxşamırdı. Xeyli yaşlı, xeyli yorğun görünürdü, üz-gözü qırıxmışdı, amma sifəti dolu idi, yerisi də tamam başqaydı, köməkçilərin oynaqlardan qatlana-qatlana cəld yerisinə qəti bənzəmirdi, ağırlaşmışdı, azca axsayırdı, xəstəhal idi.

– Məni tanıyırsan? – kişi soruşdu. – Yeremiasam, köhnə köməkçin.

– Belə də, – K. arxasında gizlətdiyi çubuğu azca irəli çəkdi.

– Amma sir-sifətin tamam dəyişib.

– Çünki təkəm, – Yeremias cavab verdi. – Tək olanda da şənlikdən, cavanlıqdan əsər-ələmət qalmır.

– Bəs Artur hanı? – K. soruşdu.

– Artur? – Yeremias da suala sualla cavab verdi. – Körpəm, sevimlim mənim? Qulluğunu yerə qoydu. Amma sən də bizə qarşı bir az kobudluq, sərtlik elədin ha. Onun incə qəlbi tab gətirə bilmədi. Qayıtdı geri qəsrə, sənin əlindən şikayət etməyə.

– Bəs sən? – K. soruşdu.

– Mən birtəhər qaldım, – Yeremias dedi, – Artur həm də mənim əvəzimdən şikayət verəcək.

– Nədən şikayətlənirsiniz axı? – K. – soruşdu.

– Ondan ki, – Yeremias cavab verdi, – zarafat başa düşürsən. Neyləmişik axı? Azca məzələnmişik, azca gülmüşük, bir balaca da nişanlıyı ələ salmışıq. Hər şeyi də tapşırığa əsasən. Qalater bizi göndərəndə...

– Qalater? – K. soruşdu.

– Hə, Qalater, – Yeremias cavab verdi. – O vaxt Klammi əvəz edirdi. Bizi sənin yanına göndərəndə dedi ki, dəqiq yadımda saxlamışam, çünki dedi ki, kimi də hərəkət eləyirik, hə, dedi ki, “Siz ora yerölçənin köməkçiləri kimi gedirsiniz.” Biz də cavab verdik: “Bu işdən başımız çıxmır axı.” O da cavabında: “O qədər də vacib deyil, lazım olsa, özü öyrəder, əsas məsələ odur ki, onu azca yerindən dingildədəcəksiniz. Mənə çatdırdıqlarına görə, hər şeyi ciddi qəbul edir, kəndə təzəcə gəlib, əslində bir şey olmasa da, ələ bilir bu, onun üçün ən böyük hadisədir. Elə buna da inandırarsınız.”

– Hə, yaxşı, – K. dedi, – Qalater haqlı çıxdı, tapşırığı yerinə yetirə bildiniz?

– Bilmirəm, – Yeremias dedi. – Belə qısa vaxtda, yəqin ki, alınmadı. Bircə şeyi bilirəm ki, bizə qarşı kobud olusan və bundan da şikayət edirik. Başa düşürəm, necə olub ki, sən, qəsr qulluqçusu olmasan da, hər halda qulluqçu sayılasan, amma bu cür xidmətin ağır bir iş olduğunu, işçinin əməyini çətinləşdirdiyini, başımıza bu cür ədalətsiz, lap uşaqsal oyun açdığını görə bilməyəsen. Barmaq-
lıqda soyuqdan donmağımızı, acı bir sözden bütün günü özünə gəlməyən Artur kimi bir adamı döşəkdə yumruqla vurub yerə sərdiyini, ya da günortadan sonra məni qabağına qatıb qarın içində ora-bura qovduğunu, bu qovhaqovdan düz bir saat sonra zorla özümə gəldiyimi qəti vecinə almayasan. Axı mən daha cavan deyiləm!

– Əziz Yeremias, – K. dedi, – tam haqlısan, ancaq bunların hamısını gerek Qalaterə deyəydin. Sizi öz yanından göndərüb, mən ondan adam xahiş eləməmişdim. Sizi istəmədiyimə görə də geri göndərdim, bunu güc işlətmədən, dinc yolla da edə bilərdim, lakin istəmədiniz, açıq-aşkar istəmədiniz. Niyə yanıma gələn kimi beləcə açıq danışmadın?

– Çünki iş başındaydım, bunu başa düşməyə nə var!

– Bəs indi iş başında deyilsən? – K. soruşdu.

– Xeyr, daha yox. Artur qəsrde işdən boyun qaçırıb, ya da ən azı sənədlərini qaydaya salır, bu da yaxamızı onun əlindən tamam qurtara bilər.

– Məni elə axtarırsan ki, elə bil yenə də qulluqdasan, – K. dedi.

– Xeyr, – Yeremias cavabladı, – yalnız Fridanı sakitləşdirmək üçün axtarıram. Sən Barnabasın bacılarına görə onu evdə qoyub çıxanda Frida qəm dəryasına batmışdı, çoxu da səni itirdiyinə görə yox, ona etdiyin xəyanətə görə; əslində bunun belə olacağını çoxdan gözləyirdi, elə ona görə də daha çox iztirab keçirirdi. Pəncərəyə yaxınlaşdım ki, görüm bəlkə ağlın başına gəlib. Ancaq orda yoxuydun, yalnız Frida partada oturub ağlayırdı. Hə, yaxınlaşdım ona və razılığa gəldik. Artıq hər şey həll olunub. İndi mən mehmanxanada oda süfrəçisiyəm, ən azı qəsrde işim yoluna düşənə qədər, Frida isə yenə bufətdədir. İş çox yaxşıdır. Sənə arvadlıq eləsə, mən ona ağıllı demərəm. Sənin yolunda hansı qurbanları verdiyini qiymətləndirə bilmədin. O gözəl varlıq hərdən hələ də fikirləşir ki, bəlkə sənə bədbəxtlik üz verib, bəlkə də Barnabas gildə deyilsən. Harda olacağına bir qınnaq şübhəmiz olmasa da, hər halda gəldim ki, hər

şeyə birdəfəlik son qoyaq; çünki bütün bu həyəcanlardan sonra axır ki Fridanın, əslində elə mənim də rahat yatmağa haqqımız var. Gəldim və gəlib tək-cə səni tapmadım, həm də öz gözlərimlə gördüm ki, qızlar bircə sözüne bənddirlər. Xüsusilə də o qara tayı, əsil çöl pişiyidir, yolunda canını qurban verməyə hazırdır. Hə də, hərənin öz zövqü. Hər halda yolunu bağın içindən salmağa ehtiyac yoxuydu, yolu mən yaxşı tanıyıram.

Gözlədiyi, lakin qarşısını ala bilmədiyi şey artıq baş vermişdi. Frida onu atmışdı. Lakin bu, son hədd deyildi, sən deyən qədər də pis demək olmazdı; Fridanı ələ götürmək asan idi, düzdür, başqalarının təsiri altına tez düşürdü, götürək elə bu köməkçiləri. Fridanın vəziyyətini özününküləri ilə cyniləşdirirdilər, özləri işdən çıxdıqlarına görə Fridanı qızıdırıb bu yola salmışdılar. K. indi ona doğru bir addım atmalı, xeyrinə olan şeyləri yadına salmalıydı, onu yenidən sakitləşdirib geri qaytarmalıydı, bircə şərtlə ki, gerek qızların yanına gətirdiyinin uğurlu nəticələndiyini ona izah edə bilsin, bu uğur üçün həmin qızlara minnətdar olmalarına haqq qazandırsın. Lakin Frida sarıdan özünü sakitləşdirməyə çalışdığı bu düşüncələrə baxmayaraq, dinclik tapa bilmirdi. Bir az qabaq Fridaya görə Olqanın yanında qürrələnmiş, onu özünün yeganə dayağı adlandırmışdı, indi isə bu dayaq laxlamışdı, Fridanı K.-dan qoparmaq üçün əslində güclü bir ələ də ehtiyac qalmamışdı, bu sınırsız köməkçi, hərdən yarımcan təsiri bağışlayan bu ət parçası kifayət etmişdi.

Yeremias artıq uzaqlaşmaq istəyirdi; K. onu geri çağırırdı:

– Yeremias, səninlə tam açıq danışmaq istəyirəm, ancaq gerek sən də mənim bir sualıma açıq cavab verəsən. Münasibətlərimiz daha ağa-nökər münasibəti deyil, buna tək-cə sən yox, həm də mən sevinirəm, deməli, bir-birimizi aldatmağa heç bir əsasımız yoxdur. Budur, sənin üçün hazırladığım çubuğu da gözlerin önündə sındırıram, çünki bağ yolunu sənin qorxundan seçməmişdim, eləcə istəyirdim ki, səni qəfildən yaxalayıb çubuğu üstündə bir neçə dəfə sınayım. Yaxşı, daha məndən incimə, hər şey keçib getdi, əgər idarə səni boğazıma bağlamasaydı, sən adi tanışlardan biri olsaydın, sir-sifətin hərdən məni əsəbiləşdirsə də, yenə əməllicə yola gedərdik. Bu yolda itirdiklərimizi də mütləq təzədən bərpa edərdik.

– Düz deyirsən? – Köməkçi soruşdu, əsnəyib yorğun gözlərini qapadı. – Məsələnin nə yerdə olduğunu ətraflı izah edərdim, ancaq

vaxtım yoxdur, Fridanın yanına getməliyəm, uşaq məni gözləyir, hələlik işə başlamayıb, amma hər şeyi unutmaq üçün elə gələn kimi işə girişmək istəyirdi, xeyli dilə tutandan sonra sahibkar azca istirahət verdi, onu da birlikdə keçirmək istəyirik. Sənin təklifinə gələndə isə nə yalan danışmağa, nə də sənə etibar etməyə əsasım var. Biz ayrı-ayrı adamlarıq. Nə qədər ki, yanında qulluqçuydum, gözümde ən böyük adamlardan biriydın, xeyr, şəxsi keyfiyyətlərinə görə yox, sadəcə qulluğumla bağlı aldığım tapşırıqlara görə və o vaxt nə istəsən edərdim, indi isə mənim üçün adi adamlardan birisən, çubuğu sındırmağın da məni qəti narahat etmir, sadəcə sənin kimi kobud bir ağaya qulluq elədiyimi bir daha yadıma salır, amma çətin ki, bununla məni ram edəsən.

– Mənimlə elə danışsən, elə bil bundan sonra məndən qorxmayaacağına tam əminsən. Əslində belə deyil axı. Sən, yəqin hələlik mənimlə üzlüşməmişsən, burda məsələlərin həlli belə tez başa gəlmir axı.

– Hərdən bundan da tez başa gəlir.

– Hərdən, – K. dedi, – amma bu dəfə belə olacağından xəbərdər yoxdur axı, ən azı nə sənin, nə də mənim əlimdə yazılı bir sərəncam var. İş indi-indi yoluna düşür, lakin mən hələ əlaqələrimi qoşub məsələyə qarışmamışam, ancaq qarışası olacam. Səndən ötrü uğursuz qurtarsa, deməli, sahibəni öz tərəfinə çəkmək üçün əvvəlcədən yaxşı işləməmişsən, onda, bəlkə də söyüd çubuğunu havayı sındırmışam. Fridanı da götürüb aparmısan, ona görə beləcə xoruzlanırsan; lakin sənə nə qədər hörmət etsəm də, hərçənd ki sən mənə o qədər hörmət eləmirsən, Fridaya deyəcəyim bir-iki kəlmə onu yoldan çıxartmaq üçün satdığın yalanları alt-üst etməyə yetəcək. Dəqiq bilirəm, Fridanı yalnız yalanla məndən döndərmək olar.

– Bu hədələr məni qorxutmur, – Yeremias dedi. – Məni ki özünə köməkçi etmək istəmirsən, köməkçi olmağımdan qorxursan, ümmiyyətlə, köməkçilərdən qorxursan, elə yazıq Arturu da qorxudan şil-küt elədin.

– Ola bilər, – K. dedi. – Elə ona görə çox ağrıtmadı? Bəlkə səndən qorxduğumu da tez-tez beləcə göstərəsi oldum. Görəsən ki, köməkçilik sənə o qədər də xoş gəlmir, qorxunu kənara qoyub səni məmnuniyyətlə bu işə məcbur edəcəm. Özü də bu dəfə çalışacam ki, Artursuz-filansız, təkcə səni köməkçi götürüm, onda sənə daha çox diqqət yetirə bilərəm.

– Elə bilirsən, bütün bunlardan zərrə qədər qorxum var? – Yeremias cavab verdi.

– Hə, mənə elə gəlir, azca qorxursan. Yoxsa niyə qaçıb Fridanın yanına getmərsən? Düzünü de, onu sevirsən?

– Sevirəm? – Yeremias soruşdu. – Frida qəşəng, ağıllı qızıdır. Klammin aşnası olub, deməli, hər halda hörmətə layıqdır. Və əgər yaxasını sənin əlindən qurtarmağı həmişə məndən xahiş edirsə, niyə ona yaxşılıq eləməyim, xüsusilə də sən odunu bu lənətə gəlmiş Barnabas bacılarının yanında söndürəndən sonra, sənə bir pisliyi keçmirsən.

– Budur bax, o mənfur qorxaqlığın vurdu üzə, istəyirsən, məni yalanla ram edəsən. Frida məndən birçə şeyi xahiş etmişdi: onu vəhşiləşmiş, it kimi quduzlaşmış köməkçilərin əlindən qurtarım; təəssüf ki, xahişinə axıra qədər əməl etməyə vaxtım çatmadı, indi də gecikməyimin nəticəsi göz qabağındadır.

– Cənab yerölçən, cənab yerölçən! – Kimse döngədən qışqırdı. Barnabas idi. Təngnəfəs özünü yetirdi, lakin K.-nin qarşısında təzim etməyi unutmadı. – Axır ki alındı.

– Nə alındı? Xahişimi Klamma çatdırdın?

– Çatdırı bilmədim, – Barnabas dedi. – Çox çalışdım, ancaq baş tutmadı, özümü qabağa soxdum, bütün günü üzümə salıb masanın qarşısında dayandım, hətta bir dəfə işığı kəsdiyim mirzə məni kənara itələdi, icazə verilməsə də, Klammin gələndə əlimi qaldırdım, uzun müddət idarədə qaldım, axırda bir mən idim, bir də xadimələr, Klammin geri qayıtmağını görmək şərəfi nəsib oldu, ancaq mənə görə qayıtmamışdı, sadəcə olaraq kitabdan əlüstü nəyəsə baxmaq istəyirdi, sonra tezəcə də geri döndü, axırda hələ də yerimdən tərpənmədiyimi gören xadimə, demək olar, məni süpürüb çölə çıxartdı. Bunları ona görə danışiram ki, yenə işimdən narazı qalmayasan.

– Əgər bir nəticəsi yoxdursa, Barnabas, havayı zəhmətin mənə nə xeyri.

– Nəticəsi olub axı, – Barnabas cavab verdi. – Öz idarəmədən çıxanda, mən ona öz idarəm deyirəm, dəhlizin o başından bir cənabın ağır-ağır yaxınlaşdığını gördüm, ətrafda heç kəs gözə dəymirdi, çox geciydi. Qərara aldım ki, gözləyim; çox gözəl imkanydı, bir az ayaq saxladım, sənə pis xəbər gətirməkdənsə orda qalmaq üstün tuturdu. Gələn cənabı gözləməyimə dəyərmiş, Erlanqer idi. Tanı-mırsan? Klammin baş katiblərindən biridir. Alçaq boylu, zəif cüssəli

adamdır, az da taytayır. Gören kimi mənə tanıdı, yaddaşı adam tanımasıyla məşhurdur, qarşısındakını yada salmaq üçün qaşlarını çatması kifayətdir, çox vaxt ömründə görmədiyi, yalnız haqqında eşitdiyi, ya da oxuduğu adamları da beləcə yada salır, məsələn, gerek ki, mənə heç vaxt görməyib. Bir xasiyyəti də var, istənilən adamı o saatca tanısa da, əvvəlcə sual verir, sanki hələ tam əmin deyil: “Sən Barnabas deyilsən?” – Məndən soruşdu. Sonra da əlavə etdi: “Yerölçəni tanıyırsan, yox?” – Axırda da dedi: “Lap yerinə düşdü; indicə mehmanxanaya gedirəm. Qoy yerölçən orda mənə dəysin. On beşinci otaqda qalırım. Bacarıb tez gəlsin. Bir-iki xırda məsələ var, onları həll edib saat beşdə yenə geri qayıdacam. De ki, onunla danışmağım çox vacibdir.”

Yeremias birdən götürüldü. Həyəcandan indiye qədər ona fikir verməyən Barnabas soruşdu:

– Bu nə istəyir axı?

– Mənə qabaqlayıb Erlanqerin yanına düşmək, – deyib K. da Yeremiasın arxasınca qaçdı; yolda onu tutub qoluna girdi və soruşdu:

– Səni dingildədən Fridanın həsrətidir? Mən səndən az darıxmamışam, ona görə də gəl bərabər gedək.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

Qaranlıq mehmanxananın qarşısında bir yığın kişi dayanmışdı, üç-dördünün əlində fənər vardı, ona görə də bəzilərini üzdən tanımaq olurdu. K.-yə birco nəfər tanış adam rast gəldi, kirşəçi Qerşteker idi, onu salamlayıb sualından qalmadı:

– Hələ də kənddəsən?

– Bəli. – K. cavabladı, – hələ bir müddət qalasıyam.

– Mənə istisi-soyuğu yoxdur, – deyib Qerşteker var gücüylə öskürdü, üzünü başqalarına çevirdi.

Məlum oldu ki, hamı Erlanqeri gözləyir. Erlanqer çoxdan gəlib çıxmışdı, lakin adamları qəbul etməzdən əvvəl Momusia məsləhətləşirdi. Söhbətin canı oydu ki, binanın içində yox, çöldə, qarın içində gözləsinlər. Doğrudur, hava o qədər də soyuq deyildi, bununla belə adamları gecənin girt yarısı evin qarşısında, bəlkə də saatlarla saxlamaq insafsızlıq idi. Əlbəttə, bu, hər şeyə güzəştə getməyə hazır olan Erlanqerin günahı deyildi, bundan onun qəti xəbəri yoxuydu,

bu barədə məlumat alanda isə həddən artıq hirsələnmişdi. Bu, yalnız mehmanxana sahibəsinin təqsiriydi, həmin qadında səliqəyə qarşı bir azar vardı, dəstə-dəstə adamın mehmanxanaya soxulmasına heç cür dözə bilmirdi.

– Gəlmək lazımdırsa və gəlməlidirlərsə, – həmişə belə deyirdi, – onda, cəhənnəmə, qoy heç olmasa sırayla gəlsinlər. – Axırda öz hökmünü yerinə yetirdi, əvvəlcə dəhlizdə, sonra pilləkəndə, azca keçmiş pilləkənin ayağında, axırda da bufetdə gözləyən adamları, nəhayət, küçəyə tökdülər. Lakin qadına bu da bəs cəmədi. Birəldən dedi ki, öz evində “sıxışdırılmağa” dözə bilmədi. Ümumiyyətlə, camaatın nə üçün bura doluşmasını anlaya bilmirdi. Məmurlardan hansısa, görünür, hirsələnib onun bu sualına haçansa belə bir cavab vermişdi: “Evin pilləkənini çirkəndirmək üçün”; lakin bu cavab qadına çox ağıllı görünmüşdü, ona görə həmin cümləni dönə-dönə təkrarlamaqdan xoşu gəlirdi. Əlverişli-vuruşurdu ki, mehmanxananın qarşısında bir bina tiksinlər, adamlar da qoy orda gözləsinlər, bu fikir əslində görüşə gələnlərin də ürəyincəydi. Yaxşı olardı ki, camaatla danışqlar, dindirislər də mehmanxanadan kənarda aparılsın, ancaq məmurlar bununla razılaşmırdılar və onların bu ciddi müqaviməti qarşısında təbii ki, sahibə də yumşalmalı olurdu, hərçənd ki ayrı məsələlərdə yorulmadan qadın bəliylə incəliklə işə salıb xırda-para zülmərdən yenə əl çəkmirdi. Müzakirələrin, dindirislərin mehmanxanada keçirilməsinə hələlik birtəhər dözməli olurdu, çünki qəsrin ağaları kənddəki idarə işiylə bağlı mehmanxanadan çıxmağı yaxın qoymaq istəmirdilər. Həmişə işləri tələsik olurdu, kəndə üreklə gəlmirdilər, burda lazımi müddətdən artıq qalmağa qəti həvəsləri olmurdu, buna görə onlardan heç cür tələb edə bilməzdin ki, mehmanxananın dincliyi naminə vaxtaşırı kağız-kuğuzlarını götürüb küçəyə çıxsınlar, ordan hansı bir binayasa üz qoyub vaxtlarını itirsinlər. Məmurlar öz işlərini bufetdə, ya da qaldıqları otaqda, imkan daxilində isə yeməyin üstündə, ya da yuxuya getməzdən qabaq çarpayına uzananda, yaxud da səhər-səhər yuxudan durub ayağa qalxmağa həvəsləri olmayanda, yenə çarpayına yayxanıb dinclərini alanda görməyə üstünlük verirdilər. Buna baxmayaraq, xahişə gələnlər üçün bina tikilməsi barədə qaldırılan məsələ özünün müsbət həllini tapmaq üzrəydi, doğrudur, sahibə üçün bu da tutarlı bir zərbə olmuşdu və həmişə buna dodaqaltı gülüşürdülər, çünki həmin binanın

tikilməsi saysız-hesabsız sövdələşmələrlə bağlıydı və indi mehman-xananın dəhlizlərində adam əlindən tərpənmək olmurdu.

Bütün bu işlər barədə gözləyənlər öz aralarında pıçıltıyla danışdılar. K. gördü ki, narazılıq aşıb-daşa da, heç kəs Erlanqerin gecənin bu vaxtı adamları görüşə çağırmasına etirazını bildirmirdi. Bu barədə bir-iki adama sual verdi, cavabları da o oldu ki, görək bunun üçün Erlanqərə minnətdarlıq eləyəsən. Erlanqeri, ümumiyyətlə, bu kəndə gətirən yalnız özünün xoş məramı, bir də vəzifəsinə yüksək hörmət bəsləməsidir; istəsəydi, özündən aşağı katiblərdən birini göndərərdi, protokolları ona tutdurardı və bu, nizamnaməyə belkə də daha uyğun olardı. Ancaq çox nadir hallarda belə eləyir, həmişə istəyir ki, hər şeyi öz gözüylə görsün, öz qulağıyla eşitsin, hətta gecələrini də bu məqsədə qurban verməli olur, çünki onun iş planında kəndə gəlmək nəzərdə tutulmur. K. etirazla bildirdi ki, hətta Klamm da gündüzlər kəndə gəlir, lap bir neçə gün burda da qalır; məgər Erlanqer adi katib ola-ola yuxarıda çoxlarından üstündür? Bir-ikisi ürəkdən güldü, başqaları isə tutulub susdu, bu sonuncular çoxluq təşkil etdiyindən heç kəs K.-ya cavab vermədi. Yalnız kimsə duruxa-duruxa dedi ki, Klamm, əlbəttə, qəsrdə də, kənddə də əvəzsizdir.

Bu vaxt qapı açıldı, Momus əlində fənər olan qulluqçuların arasında irəli çıxdı:

– Katib cənabları Erlanqerin görüşünə birinci buraxılanlar Qərştekerlə K.-dır. İkisi də burdadır?

Hər ikisi hay verdi, ancaq Yeremias tələsik qabağa çıxdı, – “Mən burda oda qulluqçusuyam” deyib özünü içəri təcrid etdi, Momus qımışıb əlini onun küreyinə vurdu və Yeremiası bu yolla salamladı. “Daha çox Yeremiasdan qorxmaq lazımdır”. – K. ağılından keçirdi, ancaq bir şeyi də unutmadı ki, qəsrdə onun əleyhinə iş aparan Artura baxanda Yeremias belkə o qədər də təhlükəli deyil. Belkə də bu köməkçilərin nazıyla oynayıb əzablarına dözmək onları başlı-başına buraxmaqdan, bununla da xüsusi maraq göstərdikləri tənqidiq torunu hörmətlərinə şərait yaratmaqdan daha ağıllı olardı.

K. qapıya çatanda Momus özünü elə apardı ki, guya onu indicə görür.

– Hə, yerölçən cənablarıdır, – dedi, – ayrı vaxtlar dindirişdən boyun qaçıran, indi isə ona can atan yerölçən cənabları. O vaxt mənə

razılıq versəydi, işi daha asan olardı. Əsil dindirişə qərar vermək, əlbəttə, çətindir. – Bu danışığıdan sonra K. ayaq saxlamaq istəyəndə isə əlavə etdi. – Gedin, gedin! Cavablarınız mənə o vaxt lazım idi, indi yox.

Momusun hərəkətindən pərt olmuş K. özünü saxlaya bilmədi:

– Yalnız özünüz barədə düşünürsünüz. Elə buna görə də cavab vermərəm; nə o vaxt, nə də indi.

Momus dilləndi:

– Bəs kimin haqqında düşünməliyik? Burda özgə kim var ki? Gedin, gedin!

Dəhlizdə onları nöqərlərdən kimsə qarşıladı, K.-ya tanış olan yolla onları həyəətə çıxartdı, sonra darvazadan keçirib alçaq, yapıq bir çardağa apardı. Yuxarı mərtəbələrdə, yaqin böyük məmurlar qalırdı, katiblərsə bura düşürdülər, baş katiblərdən biri olsa da, Erlanqer da bura düşmüşdü. Nöqər fənərini söndürdü, çünki burda elektrik çirığı yanırdı. Burdakı qurğuların hamısı balacaydı, lakin zövqlə düzəldilmişdi. Heç yerdə israfçılığa yol verilməmişdi. Çardağ bir adam boyunda tikilmişdi. Hər iki tərəfdən qapılar sıx-sıx, yan-yanə düzülmüşdü. Yan divarlar tavana qədər qaldırılmamışdı, görünür, havanın dəyişdirilməsi üçün belə tikmişdilər, çünki bu alçaq, zirzəmiyə oxşar çardağda yerləşən otaqların pəncərəsi yoxuydu. Tavana birləşməyən bu divarların çatışmayan cəhəti oydu ki, çardağda, otaqlarda həmişə səs-küy olurdu. Deyəsən, otaqların çoxunda yaşayan vardı, əksər otaqlarda hələ yatmamışdılar, sözsöhbət, çökic səsləri, qab-qasıq cingiltisi eşidilirdi. Ancaq şadlıqdan-şadyanılıqdan əsər-ələmət görünmürdü. Səslər boğuc çıxırdı, orda-burda aydın bir söz eşitmək olurdu, ancaq heç biri söhbətə oxşamırdı, yaqin kimsə nəşə diktə edir, ya da ucadan oxuyurdu, şüşələrin, boşqabların cingiltisi gələn otaqlardan isə səs-səmir eşidilmirdi, çökic zərbələri K.-ya danışdıqları bir söhbəti yadına saldı: davamlı zehni gərginlikdən sonra dincəlmək üçün bəzi məmurlar hərdən xarratlıqla, dəmirçiliklə, ya da buna bənzər şeylərlə məşğul olurlar. Çardağda heç kəs gözə dəymirdi, yalnız qapılardan birinin ağzında solğunsifət, darçıyın, uzundraz bir kişi kürkə bürünüb oturmuşdu, alt paltarı kürkdən çölə çıxırdı, görünür, otağın havası boğucu olduğundan özünü bura vermişdi, qəzet oxuyurdu, lakin diqqəti özündə deyildi, tez-tez əsnəyib başını yuxarı qaldırır, sonra da aşağı əyilib

çardağı gözdən keçirirdi; bəlkə çağırdığı adamlardan gecikənləri gözləyirdi. Kişinin yanından addayanda nökr üzünü Qerştekerə tutdu:

– Pinsquerdir!

Qerşteker başıyla təsdiqlədi:

– Çoxdandır, buralarda olmayıb.

– Lap çoxdan, – nökr də təsdiqlədi.

Axırda qapılardan birinə yanaşdılar, bu da o birilərindən heç nəylə seçilmirdi, nökrin dediyinə görə Erlanqer bu otaqda yaşayırdı. O, K.-nın çiyinə qalxıb yarıqdan içəri boylandı. Aşağı enəndə isə dedi:

– Uzanıb, gerli-geyincəkli çarpayıda uzanıb, mənə, mürgüləyir. Kəndə gələndə havasını dəyişdiyindəndir, nədəndir, hərdən yorğunluq onu beləcə yaxalayır. Gözləyəsi olacağıq. Ayılanda özü zəng çalar. Düzdür, elə hallar olub ki, kəndə gələndə bütün vaxtını yuxuda keçirib, ayılanda da birbaşa qəsəə yollanıb. Burdakı işlərin hamısını o, könüllü görür axı.

– Kaş indi də ayılmayırdı, axıra qədər yataydı, – Qerşteker dedi, – ayıldandan sonra işləməyə vaxtı olmur, ona görə də yatıb qaldığına bərk əsəbiləşir, hər şeyi tələm-tələsik başa çatdırmağa çalışır, adam da ürəyindəkiləri düz-əməlli açıb söyləyə bilmir.

– Siz kirşələrin tikintiyə verilməsindən ötrü gəlmisiniz? – Nökr soruşdu.

Qerşteker başıyla təsdiqlədi, onu kənara çəkib astadan söhbətə başladı, lakin nökr, deyəsən, heç qulaq asmırdı, özündən bir boy alçaq olan Qerştekerin başı üstədən harasa baxır və qaşqabağını tursudub ağır-ağır saçlarını tumarlayırdı.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bu vaxt boş-boşuna ətrafına boylan K.-nin gözü uzaqda çardağın döngəsində dayanmış Fridaya sataşdı; qız özünü elə aparırdı ki, guya K.-ni tanımırdı, maddım-maddım ona baxırdı. K. nökrə dedi ki, indicə gəlir və Fridaya doğru qaçdı, lakin nökr ona qəti məhəl qoymadı, çünki onunla nə qədər çox danışsan, bir o qədər dağınıq görkəm alırdı. Fridaya çatıb çiyinlərindən elə yapışdı ki, elə bil yenə də üstündə ixtiyarı vardı, sonra bir neçə əlaqəsiz sual

verdi və sınaıçı nəzərlərlə qadının gözlərinin içinə baxdı. Lakin Frida yenə əvvəlki kimi donuq vəziyyətdə dayanıb qaldı, dalgın-dalgın sinidəki qabların yerini dəyişdirməyə başladı və sonra dilləndi:

– Nə istəyirsən axı? Çıx get onların yanına, nədir o... adlarını sən məndən yaxşı bilirsən. Bura da elə onların yanından gəlirsən, üzünə baxan kimi bilinir.

K. söhbətin səmtini çevirdi; bu söhbət gerek belə tez başlamayırdı, onun ziyanına olan, ona əl verməyən şeylə açılmamalıydı.

– Elə bildim, bufetdəsən, – K. dedi.

Frida təəccüblə ona baxdı, sonra boşda qalan əlini onun alınına, yanağına çəkdi. Sanki sir-sifətini unutmuşdu və indi yenidən yaddaşında canlandırmaq istəyirdi, hətta bu əzablı xatırlamanın gizli ifadəsi gözlərindən də görünürdü.

– Məni yenə bufetə götürdülər, – Frida ağır-ağır dilləndi, sanki dedikləri əhəmiyyətsiz bir şeydi, sanki həmin sözlərlə K. ilə söhbətini davam etdirir və ən vaciblisi də elə budur. – İndiki işə mənə yaramır, bunu hər adam bacarar, yer salıb yığışdıran, xoş üz göstərə bilən, qonaqların sataşmasından qorxmayan, əskinə, özü buna şərait yaradan hər kəs oda qulluqçusu, oda qızı ola bilər. Amma bufet tamam ayrı şeydi. Gələn kimi məni yenə ora götürdülər, hərçənd ki, o vaxt buranı abırılı tərk etməmişdim, doğrudur, bu dəfə minnətsiz keçmədi, minnətçi düşməsinə, məni yenidən işə götürməklə ona şərait yaratdıqlarına görə sahibkar bilmirdi neylesin. Hətta işə başlamaq üçün məni bir az tələsdirdilər də: bufetin yadıma nələr saldığını xatırlasan, hər şeyi başa düşsənsən. Axır ki, razılaşdım. Burada sadəcə olaraq əl-ayaq verirəm. Pepi yalvardı ki, onu rüsvay etməyin, qoy gələn kimi bufeti təhvil götürməyim, ona görə də qıza 24 saat vaxt qoyduq. Çünki xeyli əlləşmiş, bacarığı çatan yerdə hər şeyin öhdəsindən gəlməyə çalışmışdı.

– Yaxşıca düzüb-qoşmusunuz? – K. dedi. O dəfə mənə görə bufetdən çıxmısan, indi isə toyumuza üç-dörd gün qalmış geri qayıdırsan?

– Toy olmayacaq, – Frida dilləndi.

– Ona görə ki, sənə xəyanət etmişəm? – K. soruşdu. Frida başıyla təsdiqlədi. – Bəri bax, Frida, – K. sözünə davam etdi, – bu yalançı xəyanətdən çox tez-tez söz salmışıq, həmişə də özün şahidi olmusan ki, şübhənin heç bir əsası yoxdur. O vaxtdan məndə bir dəyişiklik

olmayıb, hər şey necə var, elə də qalıb, mən yenə də əvvəlki kimi suçsuzam. Deməli, nə dəyişibse, sən tərəfdən dəyişib, başqalarının pıçılısıyla, ya da ayrı şeylə. Hər halda mənə qarşı ədalətsizlik edirsən, çünki yaxşı-yaxşı baxsan, bu iki qızın vəziyyətini özün də aydınlaşdırarsan. Birisindən, o qaraşın tayından – hər xırda şeydən ötrü özümü müdafiə etməyə xəcalət çəkirəm, ancaq neynim, el götürmürsən – deməli, o qaraşın tayından mənim zəhləm səninkindən az getmir; müəyyən bir yolla ondan kənar gözə bilərəmsə, deməli, gəzirəm, əslində o özü də mənim işimi xeyli yüngülləşdirir, mənəce ondakı qapalılıq heç kəsə ola bilməz.

– Ho?! – Frida az qala qışqırdı, sanki söz özündən asılı olmayaraq ağzından çıxdı, K. söhbətin səmtini çevirə bildiyinə sevindi; Frida heç də özünü göstərdiyi kimi deyildi, – o sənə gözləndə qapalıdır, bu həyasızlar həyasızma qapalı deyirsən, nə qədər inanılası olmasa da, bunu ürəkdən deyirsən, özünü bəcliyə qoymursan, mən burasına tam əminəm. “Körpüyə” meyhanasının sahibəsi, bilirsen, sənə haqqında nə deyir: “Ona yazığım gəlmir, amma başlı-başına da buraxa bilmərəm, axı hələ yeriməyi bacarmayan, lakin yüyürməyə can atan uşağı görəndə adam özünü saxlaya bilmir, gerek mütəlq qolundan yapışasan”.

– Bu dəfə onun nəsihətinə qulaq as, – K. gülümseyib dedi, – amma gəl o qızın qapalı, ya da həyasız olmasını bir kənara qoyaq, onun barəsində heç nə eşitmək istəmirəm.

– Bəs niyə ona qapalı deyirsən? – Frida əl çəkməyib soruşdu. K. bu maraqla nəse bir işıq ucu gördü. – Bunu özün sınıamısan, yoxsa həmin yolla başqalarını alçaltdırmaq istəyirsən?

– Nə onu, nə də bunu, mən yalnız minnətdarlıqdan belə deyirəm, çünki onu sezməməyimi özü xeyli asanlaşdırır, məni tez-tez dindirə, gerek onda bir daha ora getməyem, bu da mənim üçün ən böyük itki olardı, mənəce özün bildiyin kimi hər ikimizin gələcəyi naminə hələ ora çox getməliyəm. Elə ona görə də bacısı ilə danışmağa məcburam və bu qızın işgüzarlığını, həssaslığını, özünü fəda etməyini nə qədər qiymətləndirəmsə də, heç kəs onun haqqında deyə bilməz ki, tamah salınmalı şeydir.

– Nökrərlər ayrı fikirdədir, – Frida dedi.

– Həm eləsinə, həm də beləsinə, – K. dedi. – Nökrərlərin şəhvəti mənim vəfasızlığım deməkdirmi?

Frida susdu, K.-nin sinini əlinə alıb döşəməyə qoymasına, qoluna girib balaca dəhlizdə onunla ağır-ağır gəzişməyə başlamasına etiraz etmədi.

– Sən vəfanın nə olduğunu bilmirsən, – deyib Frida K.-dan azca aralanmağa çalışdı. – Qızlara necə münasibət bəsləməyin hələ əsas məsələ deyil; elə bu ailəyə gedib-gəlməyin, onların iyini paltarına hopdurmağın mənim üçün ən dözülməz rüsvayçılıqdır. Bir kəlmə söz demədən məktəbdən qaçıb gedirsən, gecəyarıya qədər onların yanında qalırsan. Soruşan olanda da özünü gizlədirsən, qızlar, xüsusilə də o ipə-sapa yatmaz qapalı tayı sənə yerli-dibli danır. Sonra da gizli yolla sivişib evdən çıxırsan, bəlkə də qızların ad-sanını, həmin o qızların ad-sanını qorumaq xatirinə! Yox, gəl bu barədə danışmayaq!

– Bu barədə, hə, – K. – dedi, – amma başqa şey barədə danışaq, Frida. Bu barədə deməyə bir söz də yoxdur axı. Ora getməyimin səbəbini bilirsen. Mənə asan olmayacaq, amma özüm özümə bacaram. Yaxşısı budur, sən gəl onsuz da ağır olan işimi ağırlaşdırma. Dedim bu gün bir dəqiqəliyində öyrənirəm, Barnabas gəlibmi, çoxdan vacib bir xəbər gətirməliydi. Gəlməmişdi, ancaq dediklərinə görə və buna da inanmaq olardı, tezliklə gəlməliydi. İstəmərdim onu arxamca məktəbə göndərsinlər, istəmərdim görüb diltor olasan. Vaxt durmadan ötürdü, o işə gəlmək bilmirdi. Əvəzində ən çox nifrət etdiyim ayrı bir adam gəldi. Məni güdməsindən zəhləm gedirdi, ona görə də qonşunun bağından addadım, lakin ondan gizlənmədim, əksinə, küçədə sərbəstcə yeriyib düz üstünə gəldim, əlimdə də yumşaq söyüd çubuğu, görürsən, heç bunu da danmıram. Demək istədiklərim bu qədər, başqa heç nə əlavə etmək fikrim yoxdur; amma, yəqin ki, başqa şey haqqında danışas olacağıq. Köməkçilərə münasibətimizi bilmək istəmirikmi? O ailənin adını tutanda sənə ürəyin bulanırsa, köməkçilərin adı çəkiləndə də mənim ürəyim qalxır. Sən onlara olan münasibətini mənim həmin ailəyə olan münasibətimlə müqayisə et. Həmin ailəyə qarşı barışmazlığını yaxşı başa düşürəm və onunla şərikəm. Ora yalnız iş xatirinə gedirəm, hərdən mənə elə gəlir ki, onlardan istifadə etməklə düzgün iş tutmuram. Köməkçilərlə sənə tam əksinə! Hər addımını izləmələrini qəti şübhə altına almırsan, hətta özün etiraf etmişən ki, onlara qarşı nəse bir meylin də var. Buna görə sənə acıqlanmışam, görmüşəm ki, oyun oynayırlar və bu oyuna qarşı çıxmağa sənə gücün çatmaz,

özümü xoşbəxt saymışam ki, heç olmasa müqavimət göstərirsen, səni qorumaq ümidində olmuşam; etibarına bel bağlayıb bir-iki saat səni tək qoyduğuma görə, burda da bir şeyə arxayın olmuşam ki, qapı-baca bağlıdır, köməkçilər çoxdan aradan əkiliblər – hələ də onlardan zəhləm gedir, qorxuram – belə səni bir-iki saat tək qoyduğuma görə və o Yeremias, diqqətlə fikirləşsən, o xəstəhal, qoca tülkü, cürot edib pəncərəyə yaxınlaşdığına görə, yalnız buna görə Frida, səni itirməli və salam əvəzinə “Daha toy olmayacaq” kəlməsini eşitməli oldum. Yaxşı ki, mən insanın eybini üzünə vuran adam deyiləm, belə şeylə aram yoxdur, ömrümdə elə şeyə yol vermərəm.

Fridanı söhbətdən yayındırmaq bu dəfə də K.-nin ürəyincə oldu, xahiş etdi ki, ona bir az yemək gətirsin, çünki günortadan dilinə heç nə dəyməmişdi. Bu xahişdən açıq-aşkar yüngülləşmiş Frida başıyla razılığını bildirib yemək dalmca qaçdı, K.-nin zənn etdiyi kimi mətbəxə, birbaşa dəhlizin qurtaracağına getmədi, kənara burulub bir-iki pillə aşağı endi. Tezliklə içində doğranmış kolbasa olan nimçəylə bir çaxır şüşəsini gətirib gəldi, amma görünür, hansı şam yeməyininə qalıqlarıydı, çünki bilinməsin deyə bəzi dilimləri nimçəyə təzədən düzmüşdülər, hətta kolbasa qabığını yığışdırmaq da yadlarından çıxmışdı, şüşə isə yarıdan aşağı boşaldılmışdı. Ancaq K. heç nə deməyib iştahla yeməyin üstünə düşdü.

– Mətbəxdəydin? – Fridadan soruşdu.

– Yox, öz otağımda, – Frida cavab verdi, – aşağıda özümün otağım var.

– Məni də ora apar. Gedib oturum, çörəyimi rahat yeyim.

– Kürsünü bura gətirərəm, – deyib Frida yola düzəldi.

– Çox sağ ol, – K. onu saxladı, – nə aşağı gedənəm, nə də kürsü lazımdır deyil.

Frida istəməsə də, qolunu onun əlindən çəkmədi, başını aşağı salıb dodağını çeynədi.

– Bəs nə bilirdin, – dedi, – aşağıdadır. Yoxsa ayrı şey gözləyirdin? Uzanıb çarpayımda yatıb, çöldə soyuq iliyinə işləyib, titim-titim titəyirdi, çörəyini güclə yedi. Əslində bütün günah səndədir, köməkçiləri qovmasaydın, o qızların dalmca qaçmasaydın, indi “can” deyib “can” eşidə-eşidə məktəbdə yaşayırdıq. Xoşbəxtliyimizi özün öz əlinlə alt-üst elədin. Elə bilmə ki, Yeremias qulluqda ola-ola məni yoldan çıxara bilirdi. Deməli, onda buranın qayda-qanunlarından

tamam xəbərsizsən. Düzdür, meyillənirdi, əzab çəkirdi, sanki marıta yatmışdı, ancaq bunların hamısı oyun idi, qaynar yalın həndəverində vurnuxan, ağzını uzatmağa ürək eləməyən ac itin yalmanmağına bənzəyirdi. Elə mən də onun kimi. Mən də ona doğru can atırdım, uşaqlıq çağlarımdan oyundaşdır axı, qəsrin yerləşdiyi dağın yama-cında bir-birimizlə oynayırdıq, gözəl günləriydi, keçmişim haqqında indiyə qədər məndən heç nə soruşmamısan. Nə qədər ki, Yeremias qulluqdaydı, bunların heç biri əlavə hərəkətlərə əsas verə bilməzdi, çünki gələcək arvadın kimi mən öz borcumu yaxşı başa düşürdüm. Sonra köməkçiləri qovub evdən çıxartdın, hələ bununla öyündün də, sanki bununla mənə böyük bir yaxşılıq eləmişən; doğrudur, müəyyən mənada həm də belədir. Arturda niyyətin baş tutdu, hər halda o da hələlik baş tutdu. Artur kövrəkdir, qorxu-hürkü tanımayan Yeremiasın coşqunluğu onda yoxdur, yazığı o gecə az qala yumruqla o dünyaya göndərmişdin – həmin zərbə o gecə ona yox, bizim bəxtimizə endirildi, – Artur da dözməyib şikayət üçün qəsərə qaçdı, görəsən, bir də gələcəkmi, hər halda hələlik çıxıb gedib. Ancaq Yeremias qaldı. Xidmət vaxtı ağasının adı gözağartmasından çəkinir, qulluqdan çıxanda isə heç nədən qorxusu yoxdur. Gəlib məni götürdü; sən məni qoyub getdin, o isə köhnə dost kimi mənə həyan durdu, mən də özümə bacara bilmədim. Qapını üzünə açmadım, pəncərəni sındırdı, məni dartıb çıxartdı. Qaçıb bura gəldik, sahibkarın yanında hörməti var, belə bir oğlanın oda süfrəçisi işləməsi qonaqların da ürəyindəndir, ona görə bizi işə götürdülər, xeyr, yanımda yaşayam, ikimizin bir otağımız var.

– Bütün bunlara baxmayaraq, – K. dedi, – köməkçiləri işdən qovmağıma peşman deyiləm. Əgər vəziyyət sən dediyin kimiymişsə, sənin vəfan köməkçilərin vəzifə bağlılığından asılıymışsa, hər şeyin bu cür qurtarması yaxşı olub. Şallağa boyun əyən iki yırtıcının ortasında tapılan ailə səadəti bir şeyə deyməzmiş. Onda mən özləri də bilmədən buna xidmət göstərmiş, bizi bir-birimizdən ayırmış həmin ailəyə minnətdaram. – Hər ikisi susdu, yenə də yan-yana var-gəl etməyə başladılar, birinci addımı kimin atdığını bilən olmadı. K.-yə daha çox yaxınlaşan Frida kişinin onun qolundan tutmamasına, deyərsən, bərk hirsələnmişdi. – Belə daha yaxşıdır, – K. sözünə davam etdi. – Gəl vidalaşaq, sən get öz Yeremiasının yanına, yaqın hələ lap məktəb bağında soyuq iliyinə işləyib və nəhaq da onu indiyə kimi

tək qoyub bu qədər gözletmişən, mən də üzümü tutub məktəbə, ya da sənsiz orda nə işim, özümü verim ağzım düşən yere, harda qəbul eləsələr, ora. Və əgər indi azca tərəddüd edirəmsə, bu da ondandır ki, dediklərinə az-çox şübhəm var, özü də əsassız deyil. Yeremias barədə tamam ayrı fikirdəyəm. Nə qədər ki, qulluqdayam, səndən əl çəkmək istəmirdi, heç cür inana bilmirəm ki, haçansa sənün üstünə cummaq üçün qulluğu uzun müddət ona maneçilik etmiş olsun. Ancaq indi işdən çıxdığını görəndən sonra vəziyyət tamam dəyişib. İzahım bu cür çıxsada, məni bağışla: ağasının nişanlısı olmayan andan sən onun üçün əvvəlki əhəmiyyətini itirmişən. Uşaqılıq yoldaşı olmusunuz, ancaq belə incə duyğulara, mənə, o sən deyən qədər də qiymət qoymur, onu əslində bu gecəki söhbətimizdən sonra tanı-mışam. Başa düşə bilmirəm, hansı təbiətinə görə ona coşqun deyirsən. Mənə, düşüncə tərzində coşqunluqdan çox, sərinlik var. Qalaterdən mənə aid, həm də xeyrimə olmayan bir tapşırıq alıb, əlləşib-vuruşub onu da yerinə yetirmək istəyir, etiraf etməliyəm ki, bu yolda əlin-dən gələni əsirgəmir, əlindən də çox şey gəlir, əsas tapşırığı da bizim aramızı vurmaqdır; buna müxtəlif yollarla çalışırdı, biri oydu ki, guya sənün dərindən ölür, digəri isə – burda sahibə də ona xeyli kömək edib – mənim vəfasızlığım barədə sənə ağzına gələni danışmaq olub, hər ikisi də məqsədinə çatıb, görünür, ondan əl götür-məyən Klamın xatirələrinin də az-çox köməyi deyib, doğrudur, orada işini itirib, ancaq məhz buna ehtiyacı olmadığı anda; indi isə əməllərinin bəhrəsini dərir, səni dartıb pəncərədən çıxarır, bununla da öz işini bitmiş sayır, buyrulub çağırılmadığına görə tez yorulur, amma istərdi ki, Arturun yerində olsun, Artur indi şikayət eləmir, əksinə, tərif toplayır, yeni tapşırıq alır, bəs hadisələrin sonrakı inkişafını izləyən bir nəfər burda tapılmalıdır, ya yox? Sənün qeydine qalmaq Yeremias üçün çox ağır yüküdür. Onda sənə qarşı məhəb-bətdən əsər-ələmət yoxdur, özü mənə etiraf edib, Klamın aşnası olduğuna görə təbii ki, sənə az-çox hörməti var, otağında özünə yuva salmaq, özünü balaca Klam kimi aparmaq, yəqin ona ləzzət verir, vəssalam, sən özün isə onun üçün heç nəsən, səni burda yer-ləşdirmək əsas vəzifəsinə daxil olan plandan başqa bir şey deyil; səni narahat etməmək üçün özü də burada qalıb, ancaq hələlik qalıb, nə qədər ki qəsrdən yeni tapşırıq almayıb, nə qədər ki soyuğu canın-dan çıxarmamışan.

– Gör ona necə qara yaxırsan! – deyib Frida balaca əllərini düyün-ləyib bir-birinə vurdu.

– Qara yaxıram? – K. – dedi. – Xeyr, yaxmıram, heç yaxmaq da istəmirəm. Ancaq ola bilsin, bir az ədalətsizlik edirəm, burası mümkündür. Onun barəsində dediklərim o qədər də üzdə deyil axı, buna başqa mənə da vermək olar. Ancaq qara yaxmaq?! O adama qara yaxar ki, sənün ona olan məhəbbətini alt-üst etməyi qarşısına məqsəd qoymuş olsun. Lazım gələydisə, iftira, bəlkə də uyğar vasi-tələrdən biri olsaydı, ona əl atmaqdan çəkinməzdin. Heç kəs də buna görə məni qınamazdı, çünki himayəçilərinin sayəsində o elə bir üstünlüyə malikdir ki, özündən başqa heç kəsə ümidi olmayan mən azca iftiraya da əl ata bilərəm. Bu da müəyyən mənada günah sayıl-maz, amma son anda ağılsız özünümüdafiə olardı. Kifayətdir, əllə-rinin düyününü aç. – K. Fridanın əlini ovcuna aldı, qız gülümsəyə-gülümsəyə, həm də çox dərinə getmədən istədi əlini geri çəksin. – Qara yaxmağıma ehtiyac yoxdur, K. dedi, – çünki onu sevmirsən, amma sənə elə gəlir sevirsən və səni bu yoldan döndərsəm, bəlkə də mənə minnətdar olarsan. Birçə şeyi yadında saxla, güc işlətmədən aramızı vurmaq istəyən şəxs bunu mütləq köməkçilərin vasitəsilə etməliydi. Üzdən heç nəyi vecinə almayan uşaqsal, yuxarıdan, qəsr-dən göndərilmiş şən, həm də yaxşı oğlanlardır, bir balaca da uşaq-lıq xatirələri qoşulanda hər şey daha da şirinləşir, xüsusilə də onlardan fərqli həmişə iş dalınca qaçan mənim kimi tərsin biri ortada olanda, özü də elə işin ki, əhəmiyyətini tamam başa düşmürsən, səni həmişə cin atına mindirir, məni isə sənün zəhlən gətirdiyi insan-larla qovuşdurur və tamam suçsuzluğuma baxmayaraq, həmin nif-rətdən mənə də bir pay düşür. Bunların hamısı münasibətimizdəki çatışmazlıqdan vicdansızlıqla, lakin ağılla istifadə etmək deməkdir. Hər münasibətin öz əskikliyi var, xüsusən də bizimkinin, çünki müxtəlif ələmlərin adamlarıyıq, gəlib bir yere qovuşmuşuq, bir-birimizi tanıyandan isə hərənin yaşamı özünün yeni yolunu tutub, biz özümüzü sərbəst saymırıq, ona görə ki, burda hər şey yenidir. Mən özümədən danışmıram, bu o qədər də vacib deyil, ilk dəfə gözücu mənə baxandan bəri həmişə yeni-yeni ərməğanımı gözləyirəm, bu hədiyyələrə adət etmək isə o qədər çətin deyil. Başqa şeyləri nəzərə almasaq da, – səni Klammdan qoparıblar; bunun nə demək olduğunu deyə bilmərəm, ancaq tədricən müəyyən təsəvvür əldə edirəm, hər addımda bürəyirsən, özünü ələ ala bilmirsən, sənə həmişə dayaq

durmağa hazır olsam da, hər an yanında tapılmıram, tapılanda da ya xülyaların, ya da canlı varlıqlardan kimse, məsələn, elə sahibə səni əsir edir; qisası, vaxt vardı ki, quzum, mənə kəm baxırdın, hardasa yarım-müəyyənliyin həsrətini çəkirdin və bu aralıq çağında sənin baxışının istiqamətincə uyğar adamlar düzülseydi, onlara vurulub belə bir yalanın quluna çevrilərdin: indi gözüne görünən müxtəlif kölgələr, köhnə xatirələr, əslinə qalsa, keçmiş və hələ də ötüb-keçməkdə olan yaşam sənin indiki gerçək həyatındır. Yanılırsan, Frida, bu, son birləşməyimizin qarşısını kəsən axırıncı, düzüne qalsa isə murdar çətinlikdir. Qayıt yanıma, özünü ələ al, köməkçilərin Klamm tərəfindən göndərildiyini fikirləşirsən – inan, doğru deyil, onları Qalater göndərib – və bu yalanın köməyiylə onlar səni ovsunlaya bilib, inandırmağa çalışıblar ki, öz zibilində, çirkəblərində haçansa itmiş daş-qaşı peyin tiğində tapacağına ümid edən və gerçəkdən orda olsa da, əslində tapa bilməyən adam kimi sən Klamm-dan bir iz tapacağını düşünəsən və əgər doğrudan da belədirsə, onda onlar tövlədəki həmin nöqərlərdən heç nəylə seçilmirlər, ancaq birçə fərqləri var ki, sağlam deyillər, azca təmiz hava bunları xəstələndirib yatağa salır və hər halda həmin yatağı nöqərlə bəcliyi ilə ələ keçirməyin yolunu da bilirlər.

Frida başını K.-nin çiyninə söykəmişdi, qollarını bir-birlərinin belinə dolayıb yenə dinc-məzə var-gəl edirdilər.

– Gərək elə o axşam, – Frida ağır-ağır, dinc-dinc, astadan dincələndi, elə bil üreynə dammışdı ki, K.-nin çiyninə söykəyib dincəlməyinin son anları yaxınlaşır və sanki bu dinclikdən axıra qədər həzz almaq istəyir, – gərək elə o axşam çıxıb gedəydik, harda olsaq, qulağımız dinc olardı, bir-birimizdən ayrılmazdıq, əlimi atanda əlindən yapışa bilərdim; sənin nəfəsinə necə də böyük ehtiyacım var; səni tanıyandan, bilirən, sənsiz necə yalqızlaşaram; mənə elə gəlir, nəfəsin, yaxınlığın yeganə arzumdur, ayrı diləyim yoxdur.

Elə bu vaxt yan dəhlizdən səs gəldi, Yeremias idi, alt pillənin üstündə dayanmışdı, alt köynəyindəydi, lakin Fridanın şalına bürünmüşdü. Saçları pərişan idi, nazik saqqalı elə bil yağışa düşmüşdü, yorğun gözlərini gileyli-gileyli bərəldib ləliyərdi, tutqun yanaqları qızarmışdı, sanki bir torba çıltıraqət idi, açıq qıçları soyuqdan elə titrəyirdi ki, şalın uzun saçları bu titrəyişlə bərabər əsirdi, orda beləcə dayanıb xəstəxanadan qaçmış azarlı xatırladırdı, baxanda yalnız birçə şey düşünmək olardı: tezliklə onu yatağına salmaq.

Frida da elə bu cür başa düşdü, K.-dən aralanıb aşağı endi. Qadının nəfəsi, onu bərk-bərk şala bürümək qayğısı, deyərsən, Yeremiasa azca güc gətirdi; sanki K.-ni elə indicə tanıdı.

– Oho, yerölçən cənablarıdır, – deyib söhbətə qoşulmaq istəməyən Fridanı yola getirmək üçün onun yanağını sıgalladı, – mane olduğuma görə üzr istəyirəm. Halım sən deyən, yaxşı deyil, ona görə üzürlü sayıla bilərəm. Məncə, qızdırmam var, gərək çay içib tərleyəm, məktəb bağındakı o zəhrimar barmaqıq, hələ uzun müddət yadımdan çıxmıyacaq, soyuyub buza dönəndən sonra üstəlik bütün gecəni də oyan-buyana qaçmışam. Adam özü də hiss etmədən sağlamlığını dəyərsiz şeylərə qurban verməli olmuş. Sizə, cənab yerölçən, gərək maneçilik törətməyəm, buyurun, otağa keçin, həm xəstəyə baş çəkin, həm də Fridaya deyə bilmədiklərinizi deyin. Bir-birinə alışıb iki nəfər ayrılırsa, təbii ki, son anda deməli o qədər sözləri olur ki, üçüncü adam, xüsusilə də yataqda uzanıb vəd edilən çayı gözləyəndə, heç nə başa düşə bilmir. İçəri keçin, çalışıb tamam sakit dayanacam.

– Yeter, yeter, – deyib Frida onun qolundan dartdı, – qızdırır, nə danışdığını da bilmir. K., ancaq sən gəlmə, xahiş edirəm. Bu otaq Yeremiasla mənimdir, daha doğrusu, yalnız mənim otağımdır, içəri gəlməyi sənə qadağan edirəm. Yenə arxamca gəlirsən, ax, K., niyə gəlirsən axı? Heç vaxt yanına qayıdan deyiləm, heç vaxt, bu barədə düşünəndə ətim ürpeşir. Yeri öz qızlarının yanına, mənə danışılar ki, sobanın yanındakı oturaqda cıl-cılpaq hərəsi bir tərəfdə aylaşmış, dalınca gələn adamın üstünə isə movrov pişik kimi fıncırıblar. Əgər ora səni belə çəkirsə, deməli, orda özünü rahat hiss edirsən. Mən həmişə səni onlardan aralı saxlamağa çalışmışam, bir xeyri olmasa da, hər halda çalışmışam, indi isə hamısı keçmiş olsun, azadsan. Qarşıda səni gözəl həyat gözləyir, qızların birinə görə nöqərlərlə azca davaya çıxmalı olacaqsan, ikincisinə gəldikdə isə nə yerdə, nə də göydə elə adam tapılmaz ki, onu sənə qısqansın. Nikahınız öz xeyir-duasını bəri başdan alıb. Etiraz etməyinə ehtiyac yoxdur, doğrudur, hər şeyi təkzib edə bilərsən, ancaq son anda təkzibə də heç nə qalmır. Görürsən, Yeremias, hər şeyi təkzib etdi! – Başlarını tərpəyib gülümsəməklə bir-birlərini anladılar. – Ancaq, – deyib Frida sözünü sürdürdü, – tutaq ki, lap təkzib etdi, bunun mənə nə dəxli? Nə olur, nə baş verir, öz işləridir onların, bir də bunun, mənim yox ki. Mənim vəzifəmsə sənə qulluq edib sağaltmaqdır,

səni mənə görə incidib bu kökə qoyublar, indi əvvəlki sağlamlığını özünə qaytarmalıyam.

– Siz doğrudan da gəlmirsiniz, hə, cənab yerölçən? – Yeremias soruşdu, lakin bir daha K.-ya üz çevirməyən Frida elə həmin an onun qolundan dartıb apardı. Aşağıda bir qapı göründü, dəhlizdəki qapılardan xeyli alçağıydı, nəinki Yeremias, hətta Frida da içeri keçəndə başlarını əyməli oldular, görünür, içeri işıqlıydı, istiydi; hələ xeyli pıçıltı eşidildi, yaqın Yeremiası yatağa salmaq üçün onu əzizləyib dilə tuturdu, axırda qapı örtüldü.

K. yalnız indi gördü ki, dəhlizdə ins-cins yoxdur, özü də təkce xidmət otaqlarının yerləşdiyi və bayaqdan Fridayla gəzişdiyi tərəfdə yox, həm də axşamkı səs-küylü otaqların yerləşdiyi səmtə də tam sakitlik idi. Deməli, cənablar axır ki yuxuya dalmışdılar. K. da yaman yorulmuşdu, bəlkə də elə bu yorğunluqdan Yeremiasla çənə döyməmişdi, əslində isə gerek onu yerində oturdaydı. Bəlkə də ən ağıllı işi elə Yeremias görmüşdü, üşüməsinin üstünə bir balaca da özü qoymuşdu, idimsizliyi üşüməsindən irəli gəlmişdi, qanındaydı və onu çayla, ya da ayrı şeylə canından çıxarmaq olmazdı; Yeremias kimi özünü yorğunluğa vurub burda, dəhlizdə uzansaydı, bir balaca mürgüləyib gözünün acısını alsaydı, ona da azca qayğı göstərilseydi, pismi olardı. Lakin bu oyunlar onda Yeremiasdakı kimi uğurlu alınmazdı, çünki yazıqlar yarışında və çox güman ki, başqa döyüşlərdə də Yeremias açıq-aşkar onu yenərdi. K. bərk yorulmuşdu, fikirləşdi ki, bəlkə çalışıb otaqlardan birinə keçsin, gözəl çarpayılardan birində yatıb yuxusunu alsın, yaqın bu qədər otaqdan biri boş olardı. Fikrinə buna az-çox haqqı da çatırdı. Əlinin altında içki də vardı. Fridanın döşəməyə qoyub getdiyi sinidəki balaca qrafində rom vardı. K. geriye dönməyin çətinliyindən qorxub qrafini axıra qədər içdi.

İndi asanlıqla Erlanqerin qarşısına çıxardı. Onun qapısını axtardı, lakin nə nökrə vardı, nə də Qərşteker görünürdü, bütün qapılar da bir-birinə oxşadığından axtardığını tapa bilmədi. Qapının təqribən hansı səmtə ola biləcəyini yadına salmağa çalışdı və axırda qərara aldı ki, hansı olsa birini açsın, bəlkə axtardığı elə bu olacaqdı. Hər halda bu addım o qədər qorxulu deyildi, Erlanqerin otağı olsa, K.-nı qəbul edərdi, başqasınınkı olsa, üzr istəyib çıxardı, qonaq yatmış olsaydı, buna çox ehtimal vardı, K.-nın gəlişini hiss etməzdi; ən pisi otağın boşluğu ydu, onda K. özünü saxlaya bilməyib yatağa girər və doyunca yatarı. Bir daha dəhliz boyunca sağa, sola baxdı ki, görsün

gələn varmı, bəlkə bir məlumat ala bildi, artıq riskə ehtiyac qalmadı, lakin o uzunluqda dəhlizdə heç kəs gözə dəymirdi. Sonra K. qapını dinşədi, içəridə heç kəs yoxuydu. Qapını elə astadan döydü ki, yatmış adam heç vaxt bu səsə oyanmazdı, səs-səmır gəlmədiyini görüb ehtiyatla qapını araladı. İçəridən kimso astadan qışqırdı.

Balaca bir otağıydı, yarıdan çoxunu enli çarpayı tutmuşdu, dolab-çanın üstündə elektrik çırağı yanırdı, yanında əl çantası vardı. Kimse yorğanın altında eşələnirdi, qurcalanıb pıçıltı ilə dilləndi:

– Kimdir? – K. elə-belə çıxıb gedə bilməzdi, üz-gözünlü turşudub köpmüş çarpayını nəzərdən keçirdi, sonra verilmiş sualı xatırlayıb öz adını dedi. Deyəsən, pis təsir bağışlamışdı, kişi qorxa-qorxa yorğanı azca araladı, lakin çöldə ayrı cür olsa, onu təzədən başına çəkməyə hazır dayandı. Sonra çox götür-qoy etmədən yorğanı üstündən atdı, dirşəklənib oturdu. Erlanqerliyinə Erlanqer deyildi. Balaca, gümrah bir kişiydi, sifətində qərribə bir ziddiyyət vardı, yanaqları uşaq yanaqları kimi yumru, gözləri uşaq gözləri kimi qaynar idi, enli alnı, sivri burnu, bir-birinə bitişmək istəməyən dodaqları, balaca ağzi, güdmül çənəsi isə uşaqılıqdan çox, ağıldan, düşüncədən xəbər verirdi. Görünür, burda özündən razılıq, sağlam uşaqılığını qoruyub-saxlamaqdan bir məmnunluq vardı. – Fridrixi tanıyırsız? – kişi soruşdu, K. inkar elədi. – Ancaq o Sizi tanıyır, – kişi gülümseyib dedi; K. başı ilə təsdiqlədi; onu tanımayan adam yoxuydu, bəlkə də yolundakı əsas maneələrdən biri də elə buydu. – Mən onun katibiyəm, – kişi davam etdi, – adım Bürqeldir.

– Bağışlayın, – deyib K. əlini dəstəyə atdı, – qapını dəyişik salmışam. Məni katib Erlanqer çağırırdı.

– Çox təəssüf, – Bürqel dedi. – Ona görə yox ki, başqasının yanına çağırılmışız, ona görə ki, qapını dəyişik salmışız. Oyandım, bir də gözüme yuxu getmir. Yaxşı, yaxşı, qoy bu Sizi narahat etməsin, bu da mənim bədbəxtliyimdir. Yaqın soruşacaqsız ki, qapılar niyə bağlanmır, hə? Bunun da öz səbəbi var. Çünki dedə-baba məsələinə görə katiblərin qapısı el qapısıdır. Amma təbii ki, bunu hərfi anlamda qəbul etmək düzgün deyil. – Bürqel qımışıb mənalı-mənalı K.-ya baxdı, gileyinin tərsinə olaraq əməllicə dincələnə oxşayırdı; bəlkə də o, ömründə K.-nın indiki yorğunluğu qədər yorulmamışdı. – Bəs fikriniz hardadır? – Bürqel soruşdu. – Saat dördüdür. Kimin yanına getsəniz, yuxudan oyadası olacaqsınız, hər adam mənim kimi narahatlığa öyrəşməyib, hər adam mənim kimi səbirli olmaz, katiblər

sindirli xalqdır. Bir az ayaq saxlayın. Saat beşə oyanacaqlar, elə onda da qəbula düşərsiz. Zəhmət olmasa, dəstəyi buraxın, üreyiniz istədiyi yerdə oturun, yerimiz bir az daracaqdır, yaxşı olar burda, çarpayının qırağında əyləşəsiniz. Təəccüblənirsiniz ki, nə kürsüm, nə də masam var, hə? Hə, ya gərək dar çarpayılı, nizam-düzənli bir otaq götürəydim, ya da bu enli çarpayını, bir də əlüzyuyanı. Mən də bu iri çarpayını seçdim, yataq otağında əsas şey çarpayıdır! Eh, ayaqlarını uzadıb rahatca yata bilən adam üçün bu çarpayından qiymətli heç nə ola bilməz. Hətta illər-aylar yorğunu olan mənə də ləzzət verir, günün çox hissəsini elə yataqda keçirirəm, yazı-pozu işlərimi orada görürəm, orizeçiləri burada qəbul edirəm. Pis olmur. Doğrudur, camaat üçün oturmağa yer qalmır, ancaq giley-güzar eləmirlər, onlar üçün ayaq üstə durmaq daha xoşdur, protokolçu üçün də daha sərfəlidir, çünki rahat oturub üstlərinə çəmkirməkdən bu, min pay yaxşıdır. Olan-qalan yerimiz yalnız bu çarpayının qırağıdır, əslində heç bu da idarə işləri üçün nəzərdə tutulmayıb, yalnız gecə söhbətləri üçündür. Niyə belə kirimiş oturmusunuz, cənab yerölçən?

– Çox yorulmuşam, – təklifi eşidən kimi ağına-bozuna baxmayıb özünü çarpayıya salan K. dilləndi.

– Elədir, – Bürqel dedi, – burda yorğun olmayan varmı ki?! Məsələn, mən dünən, bu gün heç də az iş görməmişəm. Amma bununla belə indi yuxuya gedəcəyimi qəti ağlıma gətirə bilmirəm, işdir, belə şey olsa, yanınızda yuxuya getsəm, onda Sizdən bir xahişim var, çalışın, səs salmayın və mən ayılana qədər qapını açmayın. Ancaq qorxmayın, yatan deyiləm, yatsam da, bir-ikicə dəqiqəliyine yatacam. Görünür, camaatı tez-tez qəbul etdiyimdəndir, çox vaxt yanımda adam olanda asanca yuxuya gedirəm, yəqin vədişdir.

– Narahat olmayın, cənab katib, yatın, – bu xəbərdən sevinən K. dilləndi, – icazə versəniz, mən də bir az gözümün acı yuxusunu alardım.

– Yox, yox, – Bürqel təzədən güldü, – heyif ki, elə-belə deməklə yata bilmirəm, gərək söhbət zamanı yuxu özü məni tutsun, ən çoxu da danışan olanda mürgüləyirəm. Hə, bizim işdə əsəblər tez-tez korlanır. Məsələn, mən əlaqəçi katibəm. Nə olduğunu bilmirsiniz? Hə, mən Fridrixlə kəndin arasında, – bu yerdə sevincdən tələsik əllərini ovuşdurdu, – onun qəsr katibləri ilə kənd katibləri arasında sıx əlaqə yaradırəm, çox vaxt kənddə oluram, amma həmişə yox; gərək hər an qəsre gətməyə hazır dayanam. Əl çantasını özünüz götür-

sünüz, dinc yaşayış deyil, hər adama əl verməz. Digər tərəfdən o da düzdür ki, bu cür işdən daha əl çəke bilmərəm, başqa işin ləzzəti olmaz. Görəsən, yerölçmə işləri necədir?

– O işdə işləmirəm, yer ölçməklə məşğul olmuram, – K. dedi. Fikrinde tam ayrı şeylər dolanırdı, əslində onu indi məşğul edən təkcə Bürqelin yuxulamasıydı, üreyinin dərinliyində isə bilirdi ki, buna hələ çox qalıb.

– Təəccüblüdür, – deyib Bürqel şən-şən başını buladı, yorğanının altından cib kitabçasını çıxarıb nəşə yazmağa başladı. – Yerölçən-siniz, amma yer ölçmə işləri ilə məşğul olmursunuz. – K. mexaniki olaraq başıyla razılığını bildirdi, sol qolunu artıq çarpayının taxtasına qoymuş, başını da ora söykəmişdi, müxtəlif yollarla birtəhər rahatlanmağa çalışmışdı, bu vəziyyət ona hamısından rahat görünmüşdü, indi Bürqelin dediklərinə də xeyli yaxşı qulaq asa bilirdi. – Bu işlə mütləq maraqlanaram. – Bürqel sözünə davam etdi. – Axı indi elə vəziyyətdə deyilik ki, mütəxəssislərdən öz yerində istifadə etməyə. Hər halda bu, az-çox Sizə də toxunar, məgər şəstinizə toxunmur?

– Toxunur, – K. ağır-ağır dilənib öz-özünə gülümsədi, çünki Bürqelin təklifi beyninə girmirdi. Bu, başdan-ayağa diletantlıq idi. K.-nın bura çağırılmasının, icmada, qəsrdə hansı çətinliklərlə qarşılaşdığının, bura gələndən bəri ortaya çıxan və ya çıxacaq dolaşıqlığın əsil kökünü bilmədən, bunların heç birindən xəbər tutmadan balaca dəftərçənin köməyi ilə məsələni əlüstü yoluna qoyacağını təklif edir, heç olmasa bir katib kimi özünü elə aparmır ki, guya bu işdən az-çox xəbəri var.

– Deyəsən, bu yolda bir neçə dəfə ümidinizi itirmisiz, – deyib Bürqel ən azı adam tanımaq qabiliyyətini nümayiş etdirdi. K. isə otağa girəndən bir neçə dəfə özünə söz vermişdi ki, ona pis gözlə baxmasın, lakin indiki halında yalnız öz yorğunluğuna düzgün qiymət verə bilirdi. – Yox, – Bürqel sanki K.-nın hansı fikrinə cavab qaytarır, bilə-bilə onun danışib yorulmasına imkan vermirdi. – Qoy bu məyusluq Sizi qorxutmasın. Burda bəzi məsələlər elə qurulub ki, ilk baxışdan adamı çəkindirir, təzə gələnlər üçün qarşıdakı maneə tamam keçilməz görünür. Məqsədim məsələnin əslində necə olduğunu öyrənmək deyil, bəlkə də görünüş gerçəkliyə tam uyğun gəlir, bunu müəyyənləşdirmək üçün indiki halımda işə o qədər yaxınlığım yoxdur, ancaq bir şeyi yadda saxlayın, hərdən elə imkan yaranır

ki, qəti ümumi vəziyyətə uyuşmur, elə imkan ortaya çıxır ki, bir sözle, birçə baxışla, birçə etibarlı işarəylə çox şey əldə etmək olur, nəinki bütün ömrü boyu adamın canını çürüdən ciddi-cəhdle. Bu, şübhəsiz ki, belədir. Doğrudur, belə imkanlar ümumi vəziyyətlə hər halda hardasa üst-üstə düşür ki, bu da özünü onların hər ikisindən istifadə etməkdə göstərir. Yaxşı, gəl soruşaq görək, niyə istifadə olunmur. – Burasından K.-nin xəbəri yoxuydu; düzdür, hiss edirdi ki, Bürqelin danışqları birbaşa ona aiddir, lakin indi özünə aid olan şeylərin hamısından zəhləsi gedirdi, ona görə də başını azca kənara çəkdi, sanki bununla Bürqelin suallarına yol açır və istəmirdi ki, ona toxunsunlar. Bu, – sözünə davam edən Bürqel gəməşib əsnədi, hərəkətiylə sözlərinin ciddiliyi qəti bir-birini tutmurdu, – bu, katiblərin əbədi gileyidir, məcbur olub kənddəki dindirislərin çoxunu gecələr aparırlar. Yaxşı, bəs nədən gileylənirlər? Həddən artıq çox çalışdıqlarından? Gecəni yatmağa sərf edə bilməmələrindən? Yox, şübhəsiz bundan şikayətlənmirlər. Hər yerdə olduğu kimi katiblərin də arasında qoçaqları, nisbətən az qoçaqları tapılır: lakin onların heç biri işin çoxluğundan gileylənmir, gileylənsələr də, gizli gileylənirlər. Sadəcə olaraq bizlərdə elə xasiyyət olmur. Bu məsələdə biz adi vaxtla iş vaxtı arasında fərq qoymuruq.

Belə fərqləndirmələr bizə yerli-dibli yaddır. Yaxşı, bəs katiblərin gecə dindirisiə etirazları nədədir? Bəlkə camaata rəhmləri gəlir? Yox, yox, bu da deyil. Katiblər camaata qıymazlıq eləmir, öz canlarına necə qıyırlarsa, onlara da elə qıyırlar. Əslində bu qıymazlıq qulluğun dəmir intizamından, onun yerinə yetirilməsindən başqa heç nə deyil, adamların arzusunda olduğu ön böyük qayğıdır. Əslində bunu tam bəyənirlər də, lakin kənardan baxan adam bunu duya bilməz; məsələn, götürək elə camaatın ürəyindən olan həmin gecə dindirislərini, indiye qədər bunun əleyhinə köklü şikayət daxil olmayıb. Yaxşı, bəs katiblərin etirazı nə üçündür? – K.-nin bundan da xəbəri yoxuydu, onun çox şeydən xəbəri yoxuydu, kəsdirə bilmirdi ki, Bürqelin cavab istəməsi ciddidirmi, yoxsa elə-belə söhbət xatirinedir. “Azca uzanıb yatmağa icazə verən”, K. öz-özünə düşündü, “sabah günorta, ya da axşamüstü bütün suallarına cavab taparam”. Lakin Bürqel ona əhəmiyyət verəne oxşamırdı, indi onu maraqlandıran yalnız qarşısına qoyduğu sual idi. – Bildiklərimə görə, təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, katiblər gecə dindirisi barədə bir şey düşünürlər: adamlarla aparılan danışqlar üçün gecə ona görə

sərfəli deyil ki, gecələr danışqların rəsmi xarakterini tam gözləmək ağırdır, ya da heç mümkün deyil. Söhbət onun zahiri tərəfindən getmir, istəsən, formal cəhəti gecə də elə gündüz kimi ciddi şəkildə gözləyərsən. Deməli, məsələ bunda deyil, gecə lazımi rəsmi hökmü çıxara bilmirsən, istər-istəməz gecələr işə daha çox şəxsi baxımdan yanaşmağa meyilli olursan, ərizəçinin dediklərinə lazım olandan da çox inanırsan, rəsmi mühakimələrə vəziyyətlə əlaqəsi olmayan tamam yad fikirlər, camaatın dərdi-səri də qarışır. Ərizəçilərlə məmurlar arasındakı rəsmi sədd zahirən nə qədər möhkəm olsa da, gecələr xeyli laxlayır, adətən bir tərəf sual, digər tərəfə cavab verməli olduğu halda bir də görürsən ki, çox qərribə tərzdə rollar dəyişir.

Katiblər, hər halda vəzifələrinə görə belə şeylərə xüsusi duyumları olan adamlar, ən azı bu fikirdədir. Ancaq gecə dindirisləri zamanı bu ziyanlı təsiri onların özləri də hiss eləmir, bu barədə rəsmi dairələrdə çox söhbət gedib; əksinə qəsdle özlərini əvvəlcədən buna hazırlayırlar və nəhayət, elə fikirləşirlər ki, bununla yaxşı nəticələrə nail olurlar. Lakin sonralar protokolları oxuyanda işlərinin göz qabağında olan zəif tərəfinə təəccüblənməyə bilmirsən. Çoxusu da heç bir əsas olmadan ərizəçinin xeyrinə buraxılan səhvlərdir, bunları da əsasnaməyə görə adi yolla düzəltmək mümkün deyil. Əlbəttə, nəzarət orqanları onu haçansa yoxlayıb düzəldir, ancaq bunun yalnız qanuna xeyri olur, daha ərizəçiyə ziyan dəymir. Məgər bu vəziyyətdə katiblərin şikayətləri ədalətli deyilmi? – K. bir-iki anlığına çimirlənə bilmişdi, indi mürgüsünə yenidən haram qatmışdılar. “Bunlar nəyə lazımdır? Nəyə lazımdır axı bunlar?” – öz-özündən soruşub ağırlaşmış göz qapaqlarını azca qaldırdı, çətin məsələləri onunla müzakirə edən Bürqelə məmur kimi yox, yuxusuna haram qatan və niyə belə elədiyindən özünün də başı çıxmayan mənasız bir şey kimi baxdı. Öz düşüncələrinə qapılmış Bürqelə qıymışdı, sanki K.-ni azca çaşdırıb azdırmağa müyəssər olmuşdu. Lakin bununla belə onu təzədən doğru yola qaytarmağa hazır idi. – Hə, – dedi, – bu şikayətlərə qeydsiz-şertsiz haqq qazandırmaq da olmaz. Dindirislərin gecə keçirilməsi barədə heç yanda yazılı qayda-qanun yoxdur, ondan boyun qaçırsan, göstərişi pozursan, lakin müəyyən münasibətlər, işin başdan aşması qəsrdəki məmurların məşğulluğu, qəsrdən aralanmağın çətinliyi, ərizəçilərin dindirisiənin ilkin təhqiqatların başa çatdırılmasından sonra aparılmasına dair mövcud sərəncam, bu və buna bənzər başqa amillər gecə dindirislərini qaçılmaz bir

məcburluğa çevirmişdir. Əgər məcburiyyətə çevrilibse, hər halda mən belə deyirəm, deməli, dolayısı da olsa, ən azı bu, hansı göstərişinsə nəticəsidir və gecə dindirislərinin mahiyyətinə ağız büzmək, təbii ki, bu yerdə mən bir balaca şişirdirəm, ona görə elə şişirtmə kimi də deyəcəyəm, bəli, buna ağız büzmək elə birbaşa göstərişlərin özünə ağız büzmək demək olardı.

Ancaq bir şeyi də etiraf etmək gərəkdir ki, katiblər elə həmin göstərişlər daxilində gecə dindirislərindən imkanca kənar qalmağa və bununla bağlı ortaya çıxma biləcək yamanlıqlardan sığortalanmağa çalışırdılar. Özü də bu imkandan geninə-boluna istifadə edirlər. Onlar elə dindiriş materiallarına baxırlar ki, onun istənilən mənada az qorxusu olsun, dindirişdən qabaq özlərini min cür sınaqdan keçirirlər və əgər sınağın nəticəsi tələb edirsə, lap son anda qəbuldan boyun qaçırlar, əsil dindirişə başlamazdan əvvəl bəzən ərizəçini on-on beş dəfə yanlarına çağırırlar, çox vaxt da öz yerlərinə belə məsələlərdən o qədər də başı çıxmayan, ona görə də işi həddən artıq asanlıqla apara bilən başqa işdaşlarını göndərirlər, dindirişə ən azı ya gecənin əvvəlinə, ya da sonuna salırlar, arada isə öz işlərini görürlər, çoxlu belə tədbirlərə əl atırlar, bu katiblər asanlıqla quyruq elə vermirlər, nə qədər də dəyməduşər olsalar, bir o qədər də keçilməzdirlər. – K. yuxulamışdı, əslində isə bu heç yuxu da deyildi, Bürqelin dediklərini bəlkə də bayaqkı yorğun ayıqlığından daha yaxşı eşidirdi, qulağı hər kəlməni sözbəsöz alırdı, lakin ağırlaşmış şüuru itmişdi, özünü sərbəst hiss edirdi, onu saxlayan daha Bürqel deyildi, özü hərdən dövdənib Bürqeli tapırdı, hələlik dərin yuxuya gömülməmişdi, lakin asta-asta batmaqdaydı. Daha heç kəs bunu qoparıb ala bilməzdi. Ona elə gəldi ki, özünün ən böyük qələbəsinə çaldı və camaat da bu qələbəni qeyd etməyə toplaşdı, ya özü, ya da bir başqası şampan qədəhini bu qələbənin şərəfinə qaldırıb. Söhbətin nədən gəldiyini hamı bilsin deyər döyüşü də, qələbəni də bir daha təkrar etdilər, ya da bəlkə heç təkrar etmədilər, yalnız indi baş tutdu və haçansa əvvəllər bayram etmişdilər, indi yenə də davam etdirdilər, çünki onun uğurlu sonluğuna tam əmin idilər. Yunan allahlarının heykəlinə oxşayan lüt katiblərdən birini K. məğlub etmişdi. Yaman məzəliydi, yenilməz duruşlu katibin K.-nın zərbələri altında qorxub dalı-dalı çəkilməsinə, düynləyib yuxarı qaldırdığı əliylə açıq yerlərini örtməyə çalışmasına və hər dəfə ləngiməsinə K. yuxuda həzin-həzin gülümsəyirdi. Döyüş uzun çəkmədi; K. addım-addım,

özü də çox iri addımlarıydı, qabağa gəlirdi. Ümumiyyətlə, döyüş idi ki? Heç ciddi müqavimət göstərən də yoxuydu, hərdən bir katibin cüyültüsü eşidilirdi. Bu yunan allahı qıdıqlanan qız kimi cüyüldəyirdi. Axır ki, aradan çıxdı, K. böyük bir otaqda tək qaldı, döyüşə hazır vəziyyətdə geri qanrılıb rəqibini axtardı; ancaq meydanda heç kəs yoxuydu, camaat da dağılmışdı, yerdə yalnız çiliklənmiş şampan qədəhi vardı. K. onu ayağı altında xıncımladı. Şüşə qırıqları ayağına batdı, diksinib oyandı, yuxudan kəm durğuzulmuş körpə uşaq tək üzgözünü turşutdu. Ancaq buna baxmayaraq, Bürqelin açıq sinəsini gören kimi yuxudakı mənzərə beynindən keçdi: bu da sən yunan allahın! Qopar onu sal yerə. – Lakin ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, yenə də, – Bürqel dedi, fikirli-fikirli üzünü tavana tutdu, sanki yadına nəse bir misal salmaq istəyirdi, amma tapa bilmirdi, – lakin ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, yenə də ərizəçilər üçün imkan var, gecələr katiblərin zəifliyindən istifadə etsinlər, ancaq bir şərtlə ki, görək zəiflik edirləmi. Əlbəttə, bu çox nadir, düzünə qalsa, heç ələ düşən imkan deyil. Ancaq o vaxt ola bilər ki, ərizəsi gecənin tən yarısında xəbərsiz-filansız özünü onun yanına salsın, bəlkə də təəccüblənəcəksiz ki, lap əlçatarda olsa belə, bu, nadir hallarda baş tuta bilər. Hə də, buranın qayda-qanunlarıyla tanış deyilsiz axı.

Lakin idarə işinin təşkilindəki tamliq nəzərinizə çarpmamış olmaz. Həmin tamliqın nəticəsidir ki, müəyyən məramı olan, ya da başqa səbəbdən dindirilməyə çağırılan hər kəs elə o an, tərəddüd etmədən çox vaxt məsələni özü üçün dəqiqləşdirməmiş, heç ondan düz-əməlli xəbər tutmamış idarənin dəvətini alır. Ancaq bu dəfə onu dindirmirlər, çox vaxt hələ dindirmirlər, çünki adətən məsələ yetişməmiş olur, lakin dəvətini alıbsa, deməli, xəbərsiz gələ bilməz, uzaqbaşı vaxtsız gələr, belə olanda da qəbulun gününü, saatını dəqiqləşdirirlər, o da öz vaxtında gəlir, amma bir qayda olaraq onu bu dəfə də geri qaytarırlar, belə şeyin daha o qədər çətinliyi olmur; ərizəçinin əlindəki dəvət, kitablarda aparılmış qeydlər katiblər üçün həmişə bəs eləməsə də, hər halda güclü müdafiə silahıdır. Bu, hər şeydən öncə işini yaxşı bilən katiblərə aiddir, lakin istənilən adam gecəyarısı qəflətən istədiyi katibin yanına düşə bilər. Ancaq heç kəs bunu eləməz, çünki tamam mənasız şeydir. İlk növbədə bu öz işini yaxşı bilən katibləri açıqlandırır, biz katiblər iş sarıdan öz aramızda gözü-götürməzlik eləmirik, çünki hərənin çiynində həddən artıq ağır, hər cür xırdalıqdan uzaq bir yük var, lakin ərizəçilərin səlahiyyətimizi

pozmasına heç cür döze bilmirik. Çoxları məsələni ona görə uduzur ki, səlahiyyətli katibin yanında nəyəsə nail olmayacağını görüb naşının yanına düşməyə çalışır. Bu cəhdlər bir də ona görə uğursuzluqla qurtarır ki, lap gecə birtəhər yanına düşsən də və naşı katib istəsə də, o adama kömək edə bilmir, çünki həmin iş səlahiyyəti çatmır, lap qarışmaq istəsə də, uzaqbaşı adı vəkil kimi qarışa bilər, əslində bir az da ondan az, çünki buna vaxtı qalmır, məhkəmənin gizli yollarını hər bir vəkildən yaxşı bildiyinə görə lap bir şey eləyə bilsə də, yaxşı belə olmadığı işlərə qoşmağa sadəcə vaxt tapa bilmir, günündən bircə anı da buna sərf etmək istəmir. Bunları bilə-bilə kim öz gecəsindən keçib naşı katibə vaxt sərf edər, həm də ərizəçilərin ayrı dərdi-səri də var axı, öz gündəlik işlərindən başqa, həm də müvafiq idarələrin dəvətinə, çağırışına əməl edəndə boş vaxtları qalmır, doğrudur, ərizəçinin “boş vaxtı” anlayışıyla katibin “boş vaxtı” anlayışı tamamilə ayrı-ayrı şeylərdir. – K. gülümseyib başıyla təsdiqlədi, indi elə bildi hər şeyi dəqiq başa düşür, ona görə yox ki, bunların çoxusu özünə aid idi, ona görə ki, bir-iki dəqiqədən sonra yuxulayacağına, bu dəfə uyğusuz, maneəsiz, doyunca yatacağına arxayın idi; bir yandan səlahiyyətli katiblərin, bir yandan da naşı katiblərin, arasında və boş vaxtı olmayan ərizəçilər kütləsinin qarşısında dərin yuxuya gedib canını bu yolla onların əlindən qurtaracaq. Bürqəlin özünü yuxuya vermək üçün havayıcı layla çalan bu sakit, özündən razı səsinə K. elə öyrəşmişdi ki, indi bu, maneəçilikdən çox, yuxu gətirirdi. “İşlə, dəyirman, işlə”, – öz-özünə dedi, “indiyə yalnız mənə işləyirson” Barmaqlarıyla alt dodağını oynadan Bürqel söhbətinə ara vermək istəmirdi. – Bəs o adını tutduğumuz, – deyib gözlərini bərəltədi, boğazını irəli uzatdı, sanki əzablı səfər yolundan sonra gözəl bir mənzərəyə yaxınlaşırdı, – bəs o adını tutduğumuz nadir, demək olar heç vaxt ələ düşməyən imkan həyandır? Sırr səlahiyyət qaydalarındadır. Əslində heç də elə deyil, bu boyda canlı təşkilatda ola bilməz ki, hər işdən ötrü bir nəfər səlahiyyətli katib saxlayasan.

Yalnız bircə nəfər ali səlahiyyətə malik olur, çoxları isə qismən, xırda-para işlər üçün səlahiyyətli sayılır. Ön baş işçi olsa belə, kim təkcanına o boyda işin öhdəsindən gələr, lap xırda işlər də daxil olmaqla o qədər sonodi öz yazı masasının üstünə yığar? Əslində ali səlahiyyət barədə dediklərimdə də bir mübaliğə var. Məgər səlahiyyətin özündə elə hər şey cəmləşməyibmi? Məgər hər şeyi işdən

yapışma həvəsi həll etnirmir? Məgər bu həvəs həmişə eyni olmurmu? Həmişə tam gücündə fəaliyyət göstərmirmi? Bütün işlərdə fərq təkəcə katiblər arasında ola bilər, həvəsə yox, katiblər arasında da fərq nə qədər desən; əgər tələb gəlsə ki, öz cüzi səlahiyyətiylə hər hansı bir işə baxsın, heç biri geri duran deyil. Hər halda zahirən düzənli qəbul şəraiti yaradılmalıdır, belə anda ərizəçilərin rəsmən müraciət etdiyi məsələlərlə bağlı olan katib özünü qabağa verər. Lakin bu, həmin iş üçün tam səlahiyyətli adam olmaya da bilər, bunu idarə, xüsusilə də onun anı ehtiyacları müəyyənləşdirər. Hə, belə-belə işlər. Cənab yerölçən, belə bir imkanı indiyə özünüz təsvir edin: ərizəçilərdən kimsə Sizə danışdığım bu qədər maneənin qarşısında müvafiq işə müəyyən səlahiyyəti olan bir katibi yenə gecə yarı narahat edir. Belə bir imkanın olacağını qəti təsəvvürünüza gətirə bilməzdiniz, hə? Məmnuniyyətlə inanıram. Heç təsəvvürə gətirməyə ehtiyac yoxdur, çünki belə şey ömründə ola bilməz. Həmin ərizəçi gör necə qərribə, necə xüsusi ölçülü xırda, cold toxum olmalıdır ki, bu cür dar ələyin gözündən keçə bilsin? Sizcə, heç cür baş tutan haqq-hesab deyil, hə? Tam haqlısız, qəti baş tutan deyil. Lakin gecənin birində – buna kim zaman ola bilər? – bir də gördün alındı. Dost-tanış arasında ələsini tanıyıram ki, belə şeyin şahidi olsun, ancaq bu hələ hər şey demək deyil, burda çalışan başqa katiblərlə müqayisədə mənim dostum azdır, bundan başqa, kim əmindir ki, başına belə bir iş gəlmiş katib onu boynuna alacaq, hər halda bu, şəxsi, müəyyən mənada da rəsmi biabırçılıq sayılan ciddi məsələdir. Ancaq bununla belə təqribən öz təcrübəm əsasında deyə bilərəm ki, söhbət nadir, yalnız sayıqlərə əsasən mövcud olan, başqa dəlillərlə heç cür təsdiqlənməyən şeylərdən gedir və bundan qorxmaq məsələni həddən artıq şişirtmək demək olardı. Hətta lap gerçəkdən olsa belə, inanım mənə, onu zahirən elə asanlıqla zərərsizləşdirib sübuta yetirmək olar ki, buna yer üzündə meydan qalmadığına heç kəs şübhələnməz. Hər halda ondan qorxub başını yorğanın altına soxmaq, üzünü açıb ətrafına baxmamaq da bir kişilik deyil. Həmin ehtimal lap birdən gerçəkləşsə belə, bu o deməkdir ki, artıq hər şey əldən çıxıb? Əksinə. Nəyinə əldən çıxmasının özü ən böyük ehtimaldır. Doğrudur, əslində ərizəçinin otağa düşməsi pis faktır.

Adamın üreyini sıxır. Nə qədər müqavimət göstərə bilərsən? Bunu özündən soruşsan da, bilirsən, əslində heç bir müqavimət ola bilməz. Gərək vəziyyəti özünüz düzgün təsəvvür edəsiniz. Ömründə

görmədiyən, həmişə gelişini gözlədiyən, özü də əsil yangı ilə gözlediyən, əlçatmaz təsəvvür etdiyi ərizəçi oturur qabağında. Artıq elə o lap oturuşuyla səni çağırır ki, kasıb həyatına müdaxilə edəsən, orda öz malın kimi geninə-boluna əlləşəsən və əbəs tələblərindən sən də onunla bərabər iztirab çəkəsən. Sakit gecədə edilən belə bir çağırışdan boyun qaçıрмаq mümkün deyil. Arxasına düşüb gedirsən və əslində rəsmi şəxs olduğun yadından çıxır. Bu elə bir vəziyyətdir ki, kiminsə xahişini yerə salmaq ən müşkül məsələyə çevrilir. Əslinə baxsan, özün də çaşıb qalırsan; lap düzünə qalanda isə özünü çox xoşbəxt sayırsan. Ona görə çaşıb qalırsan ki, öz arxasızlığını hiss edirsən: oturub ərizəçinin xahişini gözləyirsən və bilirsən ki, dedimi, gerek yerinə yetirəsən, lap görsən də ki rəsmi qanunları açıqca pozur, yenə yetirməlisən; təcrübədə rastlaşdığın ən pis şey də, görünür, elə budur. İlk növbədə də ona görə ki – başqa şeyləri nəzərə almasaq – bütün məsuliyyəti bir anlığa öz boynuna götürüb mövcud sədləri aşırırsan, öz səlahiyyətini artırırsan. Tutduğumuz vəziyyətə görə bizə elə səlahiyyət verilir ki, bu qəbildən olan xahişləri yerinə yetirək, lakin ərizəçilərin gecə gözü yanımda olması rəsmi gücümüzü müəyyən mənada artırır, öz səhəməyə aid olmayan işlərə də giririk; onu, hətta axıra da çatdırırıq. Gecə ərizəçiləri meşə quldurları kimi bizdən elə qurbanlar tələb edirlər ki, başqa vaxt buna ömründə hə demirik; yaxşı, tutaq ki, ərizəçi yanında olanda belədir, o sənə güc verir, məcbur edir, ruhlandırır, sən də gözünü yumub hər şeyə razı olursan; bəs sonrası necə olur, elə ki hər şey arxada qalır, ərizəçi şad-xürrəm səni tərk edir, sən də özün-özünə qalırsan və qanunu pozduğunu görüb arxasızlaşırsan – yox, bunu təsəvvürə gətirmək çətinidir! Ancaq buna baxmayaraq, biz yenə də özümüzü xoşbəxt sayırıq. Xoşbəxt adam özüne necə qəsd edəmiş! Biz çalışıb həqiqi vəziyyəti ərizəçidən gizlədə bilərdik.

Axı o öz yanından heç nə hiss eləyən deyil. Elə fikirləşir ki, yorğunluq və məyusluqdan tamam yorğunlaşmış, laqeydləşmiş halında keylikdən, təsadüfdən istədiyi otağa yox, bir başqasına düşüb, indi də tamam bixəbər oturub öz düşüncələriylə, çaşqınlığıyla, yorğunluğuyla məşguldur, işdir, ümumiyyətlə, məşguldursa. Onu belə vəziyyətdə qoyub getmək olmazdı? Olmaz. Xoşbəxt adam gerek çənəsini boşaldıb hər şeyi ona başa salsın. Gerek canına cəfa basıb olanları, onları hansı səbəbdən baş verdiyini, belə bir imkanın necə təkrarsız, nadir, böyük və əvəzsiz olduğunu ona ətraflı izah edəsən,

gerek göstərəsən ki, necə olur, ərizəçi hər bir canlı məxluqun düşə bilmədiyi belə köməksiz bir vəziyyətə düşür, hə, cənab yerölçən, gerek aydınlaşdırasan ki, istəyirsə, necə özünü elə ala bilər, hər şeyin öhdəsindən necə gələ bilər, gerek başa salasan ki, xahişini birtəhər çatdırmaqdan başqa, onun ayrı çarəsi qalmayıb, onun can atdığı məsələnin həlli isə artıq hazırdır, gerek bütün bunların hamısını ona göstərəsən; məmur üçün ən çetini də elə budur. Bunları da edəndən sonra, cənab yerölçən, ortaya daha vacib bir məsələ çıxır, gerek hər şeylə barışıb gözləyəsən.

K. yörəsindəki olaylardan qopub yuxuya getmişdi. Çarpayının söykənəcəyinə qoyduğu sol qolunun üstünə endirdiyi başı indi sürüşüb düşmüşdü, ağırlığından aşağı sallanmışdı; yuxarıdakı əli daha onu saxlamırdı, istər-istəməz özüne yeni dayaq vermək üçün sağ əliylə çarpayına dirəndi, bu vaxt bilmədən Bürqelin yorğanın altından çölə çıxmış ayağından yapışdı. Narahatçılığına baxmayaraq, Bürqel ayağını geri çəkmədi.

Elə bu vaxt yan divarı tap-turupla döydülər. K. diksinib yuxudan ayıldı, divara baxdı.

– Yerölçən orda deyil? – Kimse soruşdu.

– Burdadır, – deyib Bürqel ayağını K.-nin əlindən çıxartdı, birdən uşaq çılgınlığıyla dümdüz düzeldi.

– Onda qoy bura gəlsin!

– Erlanqer, – Bürqel pıçıltyla dilləndi, Erlanqerin qonşu otaqda olmasına heç təəccüblənmədi də. – Tez olun, gedin, hirsələnir, çalışın, hirsini soyudun. Maşallah yaxşı yatır, biz isə yaman bərkdən danışırıq; bəzi məsələlərdən söhbət düşəndə adam özünü, səsinə yığışdırma bilmir. Tərpənin də, deyəsən, yuxudan ayıla bilmirsiniz. Gedin, nəyi gözləyirsiniz axı? Yox, yuxulu olduğunuza görə üzr istəməyə ehtiyac yoxdur, niyə də istəyəsiniz axı? İnsan gücünün də müəyyən həddi var, ya yox?! Bu həddin çox vaxt tez tükənməsinə sən neyləyə bilərsən, mən neyləyə bilərəm? Xeyr, heç kəs heç nə eləyə bilməz. Həyat özü onu öz axarında düzəldib tarazlığı saxlayır. Bu çox əla, təsəvvüragəlməz dərəcədə əla düzumdür, digər tərəfdənsə adamın ürəyini açmır. Yaxşı, gedin, bilmirəm bu nə görkəmdir Sizdə. Çox tərəddüd etsəniz Erlanqer mənim üstümə düşəcək, mənə bunu qəti istəmirəm. Gedin də; kim bilir, Sizi orda nə gözləyir, bizdə hər addımbaşı adamın üzünə bir qapı açılır. Təbii ki, elə imkanlar da var, onlardan istifadəyə ürək eləmirsən, elə işlər də var ki, xarici

təsirdən yox, elə özü-özündən uçulub tökülür. Hə, təəccüblüdür. Nə isə, çalışıram, azca gözümə yuxu getsin. Artıq saat beşdir, indicə səs-küy başlayacaq. Bircə Siz çıxıb getsəydiz!

Şirin yuxudan qəflətən ayıldığından tamam keyləşmiş, gözlərindən hələ də yuxu tökülən, axşamdan dinclik tapmadığına görə bütün bədəni sızıldayan K. ayağa durmağı kəsdirə bilmirdi, əlini alnına qoyub dizinin üstünə baxırdı. Hətta Bürqelin ardı-arası kəsilməyən təkidləri də onu yerindən qaldırıb göndərmək iqtidarında deyildi, onu getməyə təhrik edən yalnız bundan sonra bu otaqda qalmağın tam mənasızlığını dərk etməsi oldu. Otaq ona tamam viranə göründü. İndimi belə oldu, ya çoxdanmı beləydi, kəsdirə bilmədi. Ancaq buna əmin olması başlıca məsələlərdən biriydi; asta-asta gülümseyib ayağa durdu, hara gəldi deydi, çarpayığa, divara, qapıya söykənə-söykənə sağolsuz-filansız çölə çıxdı, sanki Bürqellə çoxdan vidalaşmışdı.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

Əgər Erlanqer qapıda dayanıb ona işarə verməsəydi, K. bəlkə də laqeydliklə yanından ötüb-keçəcəkdi. Erlanqer başla barmağıyla bircə dəfə yüngülcə işarə verdi. Deyəsən, getməyə hazırlaşdı, əynində xirtdəyə qədər düymələnmiş gödək yaxalılı kürk vardı. Nökrəlcəyini və dəri papağını hazır tutmuşdu.

– Görək çoxdan gələydiz, – Erlanqer dedi. K. üzrxahlıq etmək istədi. Erlanqer yorğun-yorğun gözlərini yumub bildirdi ki, ehtiyac yoxdur. – Söhbət bilirsiniz, nədən gedir, – sözünə davam etdi. – Bufetdə əvvəllər Frida adlı birisi işləyirdi; yalnız adını bilirəm, özünü tanıyıram, çünki mənə o qədər də maraqlandırmır. Həmin Frida hərdən bir Klamma pivə gətirmiş. İndi, deyəsən, orda başqası işləyir. Təbii ki, bu dəyişikliyin heç kəsə ziyanı-xeyri yoxdur, xüsusilə də Klamma. Ancaq adamın işi çoxaldıqca, Klammin işi də, məşallah, başından aşır, böyür-başındakılara müqavimət göstərməyə gücü çatmır, buna görə də ən xırda dəyişiklik cüzi işlərdə də ciddi maneəçiliyə çevrilir. Yazı masasındakı xırda dəyişiklik, uzun müddət orda yapışıb-qalmış ləkənin götürülməsi, bütün bunların hamısı yeni süf-

rəçi qız kimi adama mane ola bilər. Doğrudur, başqalarına istənilən işdə mane olan belə xırdalıqların heç biri Klamma təsir eləmir; bundan heç söhbət də ola bilməz. Ancaq yenə də borcumuzdur, Klammin rahatlığını elə qoruyaq ki, onun üçün mövcud olmayan, lakin bizə mümkün maneə kimi görünən əngəllikləri – təbii ki, bu cür maneə nə olub, nə də olacaq – aradan qaldıraq. Belə əngəllikləri onun özünə, işinə görə yox eləmirik, özümüzlə görə, öz vicdanımızın tələbiylə, öz dincliyimizin xatirinə ortadan götürürük. Ona görə də həmin Frida təcili bufetə qayıtmalıdır, bəlkə geri dönməsiylə o da əngəllik edəcək, deməli, onda yenə geri göndərerik, hələlikse mütləq geri qayıtmalıdır. Mənə dediklərinə görə Siz onunla yaşayırınsız, onun üçün də çalışın tez qayıtsın. Belə işdə şəxsi duyğulara üstünlük vermək yersizdir, buna qəti şübhəniz olmasın, odur ki, məsələnin dərinliyinə varmaq istəmirəm. Bu xırda işdə etimadımızı doğruldaçağınızın gələcək irəliləyişinizə təsiri olacağını deyirəmsə, deməli, lazım olandan artıq hərəkət eləyirəm. Demək istədiklərim bu qədər.

Başını sinəsinə endirib K. ilə vidalaşdı, nökrənin uzatdığı dəri papağı geyinib onunla bərabər iti addımlarla, azca da taytaya-taytaya dəhlizlə aşağı endi.

Burda hərdən adama elə əmrlər verirdilər ki, onları asanlıqla yerinə yetirmək olurdu, ancaq bu dəfəki K.-ni açmırdı. Ona görə yox ki, əmr Fridaya aid olmaqla həm də hökmlüydü və K.-yə xeyli gülünc görünmüşdü, əksinə, başcası ona görə ki, bu əmrə o, indiyəqədərki zəhmətinin puça çıxdığını aşkarca görürdü. Ondan xəbərsiz də əmrlər verilirdi, xeyirli, xeyirsiz; xeyirlilərin özündə də güman ki, son olaraq xeyirsiz bir toxum yatırdı, hər halda hamısı başı üstündən edilirdi və bu işə qarışmaq, ya da onların ağzını yummaq, öz səsini ucaltmaq üçün tutduğu vəzifə kifayət etmirdi, xırdaydı. Erlanqer də səni yaxın buraxmırsa, neyləmək istəyirsən? Lap yaxın qoysa da, nə deyəsisən ki? Düzdür, K. anladı ki, yorğunluğu bu gün ona indiyəqədərki səmərəsiz münasibətlərin hamısından daha çox ziyan vurmuşdu, bəs niyə canının sağlamlığına arxayın olan, həmin inamla yola çıxan bir adam bir-iki əlverişsiz günə, bircə gecənin yuxusuzluğuna dözə bilməmişdi, bəs niyə heç kəsə yorulmadığı bu yerə özünü belə üzgün, yorğun hiss etmişdi? Halbuki başqaları nə qədər yorulsa da, görülən işlərə bunun qəti təsiri olmurdu, belə, görünür, bu onları daha da ruhlandırır. Bundan da belə bir sonuca gəlmək

olardı ki, onların yorğunluğu K.-nin yorğunluğundan tamam seçilirdi. Onlar, görünür, sevinc gətirən işdən sonra yorulurlar; zahirən yorğunluq kimi görünən şey əslində pozulmaz rahatlıq, pozulmaz dinclik idi. Günorta üstü azca yorulurdularsa, bu da günün xoşsur, doğul axarından irəli gəlirdi. "Buradakı ağalar üçün deyəsən, həmişə günortadır," K. öz-özünə demişdi.

İndi saat beşdə hər yandan, dəhlizin sağından-solundan həyatın qaynaşması da bunu təsdiq edirdi. Otaqlardakı bu gürultuda yüksək şənlikdən bir nişanə vardı. Bu səs-küy gah səfərə hazırlaşan uşaqların şaqraq gülüşünə, gah da hindəki toyuq-cücənin çaxnaşmasına, onların açılan səhərlə qovuşuqdan törəyən sevincinə bənzəyirdi, hətta cənablardan biri haradasa xoruz səsi çıxarırdı. Doğrudur, dəhlizdə hələlik heç kəs yoxuydu, ancaq qapılar hərəkətə gəlmişdi, hansısa tez-tez açılır, tələsik də bağlanırdı, qapıların bu cür açılıb-örtülməsindən cırıltı dəhlizi başına götürmüşdü, tavana qədər qalxmayan divarın tepesindən adda-budda pırpızlı başların çıxdığı, tezəcə də yox olduğu K.-nin nəzərindən qaçmadı. Lap o yandan nökrərlərdən kimsə içində sənəd olan balaca arabanı ağır-ağır sürüb gətirirdi. Yanınca bir nökrə də gəlirdi, əlində siyahı vardı, onunla qapıların nömrələrini və sənədlərini tutuşdururdu. Araba qapılardan çoxunun yanında dayanırdı, adətən elə bu vaxt qapı da aralanırdı və bura aid olan sənədlər – hərdən lap birçə vərəqdən ibarət olurdu, belə hallarda da otaqla dəhliz arasında kiçik bir mükəllimə başlayırdı, yəqin nökrə danlayırdılar – içəri ötürürdülər. Qapı açılmayanda sənədləri səliqə ilə astanaya qoyurdular. Belə hallarda K.-yə elə gəlirdi ki, ətrafdakı qapıların tərpənişi kəsmək bilməyəcək, çünki sənədlər orada paylanıb qurtarsa da, onların açılıb-örtülməsi getdikcə güclənirdi. Bəlkə başqaları astanaya qoyulmuş, məlum olmayan səbəblərdən hələ də götürülməmiş sənədlərə acgözlüklə tamaşa edirdi, anlaya bilmirdilər ki, onlara sahib durmaq üçün yalnız qapını açmaq lazımdır, ancaq nədənsə eləməkdilər; ola bilərdi ki, götürülməyən sənədləri sonralar başqa cənabların arasında bölüşdürsünlər, o adamların arasındakı ki, indi öz qapılarının ağzında dayanıb tez-tez bura qoyulmuş kağızlara baxır, onların astadan götürülməməsinə əminlik qazanandan sonra aradan çıxmaq ümidini ölçüb-biçirdilər. Əslinə qalsa, astanadan götürülməyən sənədlər əksər halda iri bağlamalar idi və K. özlüyündə belə kəsirdi ki, onların lovğalığından, ya da

acıqdan, yaxud da işdaşlara ürək-dirək verən haqlı ərkyanalıqdan götürmürlər. Onun bu gümanını bir şey də gücləndirirdi ki, hərdən ora baxmayanda bayaqdan adamın gözünü deşən kəsni qəflətən, tələsik dartıb apardılar, qapı da daha əvvəlki kimi tərpənmirdi, sanki yan-yöredəkilər də sakitləşirdi, elə bil daimi maraq doğuran bu əşyanın axır ki yoxa çıxmasına ya sevinirdilər, ya pəşman olmuşdular, ancaq sonradan yenə də tədricən hərəkətə gəlirdilər.

K. bunlara təkcə maraqlı deyildi, həm də daxili yanğından baxırdı. Bu qatqarışıqda özünü rahat hiss edirdi, lazımi məsafəni gözləyə-gözləyə ora-bura baxıb nökrələri izləyirdi, onların iş bölgüsünə tamaşa eləyirdi, onlar da öz növbəsində tez-tez qapıların dərzişini, başlarını aşağı salıb üz-gözlərini turşudur, çönüb onun arxasınca baxırdılar. Paylanış da irəlilədikcə dolaşq düşürdü, ya siyahı düz gəlmirdi, ya da nökrə sənədləri düz-əməlli ayırd edə bilmirdi, yaxud da məmurlar başqa sənədlər tapıb cürbəcür bəhanələr gətirirdilər; hər halda bəzi bölgüləri geri göndərməli oldular; araba arxaya döndü, qapının dalından sənədlərin geri qaytarılmasını müzakirə etdilər. Müzakirənin özü də çətinliklərlə doluydu, ancaq söhbət sənədlərin qaytarılmasından gedəndə tez-tez elə olurdu ki, bayaq az qala dabanından çıxarılan qapılar indi adamın üzünə açılmaq istəmirdi, sanki məsələdən tamam bixəbər idilər. Əsil çətinliklər də elə bundan sonra başlayırdı. Sənədlərin ona çatacağını güman edənlər tamam haldan çıxırdılar, otaqlarda qalmaqla salırdılar, əllərini əllərinə vururdular, ayaqlarını yerə döyürdülər, qapının arasından hansı sənədinse sayını dəhlizə qışqırırdılar. Belə hallarda arabanın yanında heç kəs tapılmırdı. Nökrərlərdən biri özündən çıxmış məmuru sakitləşdirməklə məşğul olurdu, o birisi isə sənədi qaytarmaq üçün bağlı qapının qarşısında əlləşib-vuruşurdu. Hər ikisinin vəziyyəti ağırıydı. Özündən çıxmış məmuru nə qədər sakitləşdirmək istəsələr də, ipə sapa yatmırdı, nökrənin boş-boş danışmalarına qulaq asa bilmirdi, ona təsəlli yox, sənəd lazımdı, belə məmurlardan biri hətta əlüzyuyanın suyunu yarıqdan nökrənin tepəsinə tökdü. Vəzifəyə nisbətən böyük nökrənin vəziyyəti daha ağırıydı. Həmin məmur, ümumiyyətlə, danışığa girirdisə, işgüzar müzakirə başlayırdı, bu zaman nökrə öz siyahısına, məmursa geri qaytarmalı olduğu, lakin hələlik əlindən vermək istəmədiyi və nökrənin güc-bəla küncünü gördüyü sənədlərə, bir də özünün qeydlərinə istinad edirdi. Nökrə də yeni-yeni sübutlar tapmaq

üçün maili dəhlizdə öz-özünə diyirlənib bir az qabağa getmiş arabanın dalınca qaçmalı, ya da sənədləri iddia edən o biri cənabın yanına gedib onların indiyəqədərki sahibinin irəli sürdüyü bəhanələri ona çatdırmalı, onun da cavabını bu birisinə qaytarmalı olurdu.

Bu cür sövdələşmələr çox çəkirdi, hərdən razılığa gəlirdilər, məlum olanda ki, dolaşıqlıq düşüb, məmur sənədlərin bir hissəsini qaytarıb verir, ya da onların yerlərini doldurmaq üçün yenilərini alır; ancaq hərdən də elə olurdu ki, kimsə tələb olunan sənədlərdən heç nədən imtina edirdi, bilmək olmurdu ki, nökrin sübutlarından sonra cana yığılmaqdanmı, ya da sonu görünməyən sövdələşmədən yorulduğundanmı irəli gəlir, belə olanda o, sənədləri nökrə qaytarmırdı, nə ağılsa edib qəflətən birbaşa dəhlizə elə qamçırlayırdı ki, bağlamanın ipləri açılır, kağızlar da havada uçurdu, onları bir yerə yığmaq üçün nökrələr it əzabı çəkirdilər. Bütün bunların hamısı nökrin sənədlərin, geri qaytarılması barədə yalvarışlarına yerli-dibli cavab almamasının yanında nisbətən sadəydi, bu yalvarışlar zamanı o, bağlı qapının qarşısında dayanıb dil tökrə, minnətə düşər, olindəki siyahını oxuyar, müvafiq sərəncamlara söykənərdi, hamısı da əbəs yerə, otaqdan səs-səmir gəlməzdi, icazəsiz içəri girməyə isə heç cür ixtiyarı yoxuydu. Belə olanda hərdən bu daşürəkli nökrələr də özlərindən çıxırdı, arabanın yanına qayıdıb sənədlərin üstündə oturur, alınlarının tərəfini silib bir müddət heç nə eləməkdilər, ümitsiz-ümitsiz qıçlarını yellətdirdilər. Bu məsələyə hər tərəfdən maraq böyük idi, yan-yörədə pıçıpıç gedirdi, qapılar rahatlanmaq bilmirdi, büründükələrindən təkçə gözləri görünən, bircə an da yerlərində rahat dayana bilməyən adamlar yuxarıdan, divarın başından bu hadisələri izləyirdi. Bu qatqarışqda K.-nin gözündən bir şey də yayınmadı; həmin vaxt ərzində Bürqelin qapısı bir dəfə də açılmadı, nökrələr dəhlizin bu hissəsindən keçib getsələr də, ona sənəd verən olmadı. Bəlkə yatırdı, əgər beləydisə, deməli, çox sağlam yuxusu vardı, belə deyildisə, bəs niyə ona sənəd vermirdilər? Otaqlardan yalnız bir-ikisini beləcə örtürdülər, görünür, orada yaşayan yoxuydu. Erlanqerin otağında isə, tərsinə, dinclik bilməyən təzə qonaq vardı, görünür, Erlanqeri gecə əməllicə sıxışdırıb çıxarmışdı, doğrudur, dözümlü məğrur duruşuna baxanda bunu demək olmazdı, amma hər halda K.-nin astanada göz-ləməsi nəyəsə işarəydi.

K. bütün کنار müşahidələrdən dönüb təkrarən nökrin üstünə qayıdırdı: ayrı vaxtlar başqa nökrələr barədə, onların fəaliyyətsizliyi, dinc yaşayışı, təkəbbürləri haqqında ümumi şəkildə söylənilənləri bu nökrə qəti yaraşmırdı, bəlkə nökrələr arasında, ya da ən ehtimalı, onların içindəki müəyyən dəstələr arasında da müstəsnaqlar olurdu, çünki burada K.-nin indiyə qədər görmədiyi müxtəlif təbəqələşmələr vardı. Ona ən çox xoş gələn, nökrin əyilməzliyi olmuşdu. Bu balaca, höcət otaqlarda mübarizədə – sakinlər gözə dəymədiyindən K.-yə çox vaxt elə gəlirdi ki, mübarizə otaqlarla gedir – nökr qəti təslim olmurdu. Doğrudur, yorulurdu, – kim yorulmazdı ki? – amma tezliklə dincini alıb arabadan yerə enir, dişini-dişinə sıxıb sinəsini qabağa verir və alınmaz qapıya yenidən hücumla keçirdi. Bəzən də elə olurdu, onu iki dəfə, üç dəfə dəf edirdilər, özü də həddən artıq sadə yolla, öz şeytanı susqularıyla, ancaq buna baxmayaraq, yenə də yenilmirdi. Görəndə ki, açıq hücumla heç nəyə nail ola bilməyəcək, başqa yola əl atırdı, əgər K. düzgün başa düşürdüsə, nökr hiylə işlədirdi. Qapıdan aralanırdı, müəyyən mənada imkan yaradırdı ki, susub dincəlsinlər, başqa qapılara yan alır, bir azdan yenə geri qayıdırdı, o biri köməkçini çağırırdı, hər şeyi də açıq-aşkar, ucadan deyirdi, sonra da sənədləri bağlı qapının astanasına yığmağa başlayırdı, sanki fikrini dəyişmişdi, doğrudan da məmurdan heç nə götürmək niyyətində deyil, əksinə, ona daha çox sənəd vermək istəyir. Sonra qapıdan aralanırdı, lakin onu gözə qoymurdu, məmur sənədləri içəri çəkmək üçün həmişəki kimi qapını ustuflla açanda isə bir-iki sıçrayışla özünü ona yetirirdi, ayağını qapı ilə yanovun arasına qoyurdu, məmuru ən azı üzbəüz danışqlar aparmağa məcbur edirdi, bu da adətən, az-çox razılıqla nəticələnirdi. Bu yolla baş tutmayanda, ya qapılardan hansındasa həmin kələk keçməyəndə başqa şeye əl atırdı. Məsələn, bütün diqqətini sənədlərə sahib duran cənabın üstünə yönəldirdi: özünün cılız, xeyrə-şərə yaramaz köməkçisini, başını aşağı salıb yalnız tapşırılmış işlə məşğul olan o biri nökrə qırağa çəkir, özü həmin cənabla danışmağa başlayırdı, pıçılıyla, xəlvəti, başını otağa soxa-soxa, yəqin ki, ona nəsə boyun olurdu, yəqin söz verirdi ki, gələn bölgədə o biri məmuru lazımcına cəzalandıracaq, hər halda tez-tez rəqibin qapısını göstərib gülürdü, əlbəttə, yorğunluğun yaratdığı imkanca. Sonra elə hallar olurdu ki, bir,

bəlkə də iki dəfə, bütün cəhdlərdən imtina edirdi, bu zaman K. fikirləşirdi ki, bu, üzgö, ya da ən azı əsaslandırılmış, köklü imtina-dır, çünki nökrə kirimişcə yoluna davam edir, ətrafına baxınmadan pərtlənmiş məmurun qalmaqalına dözürdü, yalnız vaxtdan-vaxta gözlərini yumub uzun müddət açmaması onun bu qalmaqaldan bezikdiyini deyirdi. Nəhayət, məmur get-gedə sakitləşirdi; uşağın ara verməyən ağırtısı tədricən kəsikləşən hıçqırtıya keçdiyi kimi onun qışqırtısı da get-gedə kəsik-kəsik olurdu; lakin ortaya tam sakitlik çökəndən sonra hərdən o kəsik bağırıqlar eşidilir, ya da həmin qapı xəfifcə açılıb-örtülürdü. Hər halda bir şey tam aydın idi ki, nökrə burda da lap düz hərəkət edib. Axıra sakitləşməyən birçə cənab qalmışdı, uzun müddət susmuş, dincini alandan sonra yenidən hücumla başlamış və bu dəfəki həmləsi heç də qabaqkıdan zəif olmamışdır.

Aydınlaşdırmaq olmurdu ki, niyə belə qışqırıb gileylenir, bəlkə də heç sənədlərin bölgüsünə görə eləməirdi. Bu arada nökrə öz işini qurtarmışdı; yalnız balaca bir sənəd, əslində xırda bir kağız parçası, qeyd dəftərçəsindən qoparılmış bir vərəq köməkçinin səhlənkarlığından arabadan qalmışdı, indi onu kimo verəcəklərini özləri də bilmirdi. "Bu elə mənim də sənədim ola bilər", K. öz-özünə fikirləşdi. Axı kondxuda həmişə bu cür xırda sənədlərdən danışardı, öz gümanının əsassız, gülməli olduğunu başa düşsə də, o, əlindəki sənədi fikirli-fikirli nəzərdən keçirən nökrəyə yaxınlaşmaq istədi; bu, o qədər də asan məsələ deyildi, çünki nökrə onun niyyətinə əhəmiyyət vermədi, lap işin qaynar çağında da vaxt tapıb K. tərəfə boylanmış, əsəbiliklə, acıqla özündən çıxıb onun duruşuna başını bulamışdı. Yalnız indi, sənədləri paylayıb qurtarandan sonra, deyəsən, K.-ni azca unutmuşdu, qabaqkına nisbətən xeyli laqeydləşsə də – bunu yorulub əldən düşməsindən də görmək olurdu – heç əlindəki kağıza da o qədər əhəmiyyət vermirdi, bəlkə də onu heç oxumurdu, sadəcə özünü elə aparırdı ki, guya oxuyur, bu xırda vərəqi otaqlardakı ağalardan hansına versəydi, ona dünyanı bağışlamış olardı, ancaq belə etmədi, ayrı qərara gəldi, sənəd paylamaqdan canı boğazına yığılmışdı, ona görə də başla barmağını dodağına qoyub köməkçisinə işarə etdi ki, dinməsin, sonra da kağızı cırıq-cırıq edib cibinə soxdu, K. hələlik onun yanına çata bilməmişdi. Bu, K.-nin buradakı idarə işlərində müşahidə etdiyi ilk intizamsızlıq idi, ya da çox ola bilərdi

ki, belə hərəkətin mənasını düzgün başa düşməmişdi. Lap elə intizamsızlıq da olsa, bağışlanmalıydı. Buradakı münasibətlərdə nökrə səhsiz işləyər bilməzdi, yığılmış hirs, sıxılmış narahatlıq partlamalıydı və indi özünü xırdaca bir vərəqin cırılmasında göstərirdisə, deməli, o qədər də günah sayılmamalıydı, heç nəylə sakitləşmək bilməyən cənabın səsi də dəhlizdə guruldayırdı, başqa münasibətlərdə bir-biriylə o qədər də səmimi dolanmayan işdaşlar, deyəsən, bu qalmaqala münasibətdə tamamilə eyni fikirdəydilər; tədricən elə alınırıdı ki, guya həmin cənab hamının əvəzinə qalmaqal salmağı öz öhdəsinə götürüb və bu hamı da qışqırıltılarıyla, başlarının işarəsiylə onu fikrindən dönməməyə çağırırdı. Lakin nökrə bunu qəti vecinə almırdı, işini axıra çatdırmışdı, arabanın dəstəyinə işarə edib o biri nökrəyə dedi ki, qulpundan yapışsın və hər ikisi onu çəkib gəldikləri kimi də gətdilər, ancaq bu dəfə elə məmnun, elə iti yeriyirdilər ki, qarşılarındakı araba az qala dingildəyə-dingildəyə gedirdi. Yalnız birçə dəfə duruxub geri baxdılar, bu da o vaxt oldu ki, hələ də səsinə kəsməyən cənab – K. indi onun qapısı ağzında vurnuxurdu, əslində nə istədiyini öyrənməyə çalışırdı – qışqırtıdan bir şey hasil olmadığını görmüş, axtarış elektrik zənginin düyməsini tapmış, o cür ağır yükləndən azad olduğuna sevinmiş, bağırmaq əvəzinə arası kəsilmədən zəngi çalmağa başlamışdı.

Buna görə də başqa otaqlara deyinti düşmüşdü, deyəsən, onunla həmrəy olduqlarını bildirirdilər, görünür, həmin cənab indiyə qədər hamının çoxdan görmək istədiyi, ancaq naməlum səbəbdən görə bilmədiyi bir iş görürdü. Cənabın yanına çağırmaq istədiyi bəlkə qulluqçular, ya bəlkə də Fridaydı? Amma hər halda çox zəng çalması oldu. Frida Yeremiasa kompres qoyurdu, onu tərledib sağaltmış olsaydı belə, yenə vaxtı yoxuydu, çünki indi Yeremiasın qoynunda uyuyurdu. Ancaq zəngin o saat təsiri oldu. Artıq mehmanxana sahibinin özü tələsə-tələsə o yandan gəlirdi, adəti üzrə qara paltar geymiş, başdan-ayağa düymələnmişdi. Amma elə bil mənliyi yadından çıxmışdı, əli-ayağı yərdə dəymirdi; qollarını yarıya qədər çırmamışdı, deyərdin, onu böyük bir fəlakətə görə çağırıblar, gəlir ki, götürüb bəgərinə bassın və zəng hər dəfə azca ara verəndə, deyəsən, o da azca diksinir, daha da bərk qaçmağa başlayırdı. Arvadı xeyli ondan aralı arxasınca qaçırdı, o da qolların, geniş açmışdı, ancaq addımlarını

həm xırda atır, həm də nazlanırdı. K. fikirləşirdi ki, qadın gecikəcək, o gələcə kimi sahibkar lazımı tədbirləri görüb qurtaracaq. Sahibkarın qaçışına mane olmamaq üçün divara söykənib ona yol açdı. Lakin sahibkar düz onun yanında ayaq saxladı, sanki elə məqsədi də buydu, həmin vaxt sahibə də özünü yetirdi, hər ikisi danlağı, qaxıncı onun başından aşağı yağdırmağa başladı. K. isə həm yaranmış tələsiklikdə, həm də matlıqda heç nə başa düşmədi, xüsusilə də məmurun zəngi mane olurdu və başqa zənglər də işə düşmüşdü, indi daha ehtiyacdən çalınmırdı, adəcə bir oyuna çevrilmişdi, ya da sevindiklərindən, şənliklərindən belə edirdilər. Təsirini dəqiq başa düşmək üçün hər şeyə hazır olduğundan K. sahibkarın onun qolundan tutmasına, onu get-gedə artan qalmaqaldan aralamasına etiraz etmədi, onlar azca aralanan kimi – K. heç arxaya da dönmədi, çünki bir tərəfdən sahibkar, o biri tərəfdən də sahibə birəldən ona nəse deyirdilər – qapılar taybatay açıldı, dəhliz canlanmağa başladı, canlı, dar küçələrdə olduğu kimi gediş-gəliş artdı, elə bil qarşı tərəfdəki qapılar səbirsizliklə gözləyirdi ki, K. keçib getsin, onlar da içəridəki ağaları, çölə buraxsın; bütün dəhliz boyu hamı var gücüylə yenə də zəngləri basırdı, sanki qələbələrini bayram edirdilər. Yenidən sakit, qarlı heyətə, kirşələrin yanına çatanda K. axır ki nələr baş verdiyini tədricən anlamağa başladı. Nə sahibkar, nə sahibə başa düşməmişdilər ki, necə olub K. belə bir hərəkətə yol verib. “Əslində neyləmişəm axı?” K. elə hey soruşub, ancaq heç cür cavab tapa bilmirdi, çünki onun suçu hər ikisi üçün o qədər aydın idi ki, K.-nin səmimiyyətinə bir qınnaq da olsun inanmaq istəmirdilər. K. getdikcə hər şeyi dərk elədi.

Onun dəhlizdə dayanmağa haqqı yox imiş, olsa-olsa yalnız bufetə qədər gedə biləmiş, onu da ki mərhəmət göstərsələr, qadağa qoymasalar! Əgər onu cənablardan kimsə çağırıbmışsa, yalnız çağırılan yerdə görünməliymiş və bir şeyi də bilməliymiş ki – nədir, adam deyildimi, ağıl yoxuydumu? – ixtiyarı olmadığı yerdə dayanıb, onu məmurlardan biri, özü də istəmədən, yalnız işlə əlaqədar üzürlü səbəbdən bura çağırır. Ona görə də gerek tezəcə gələydi, dindirilib qurtarandan sonra tələsik də aradan çıxaydı. Məgər orda, dəhlizdə öz artıqlığını hiss etməmişdimi? Əgər hiss etməmişdisə, bəs onda niyə mal örişdə vurnuxan kimi ora-bura vurnuxmuş? Məgər gecə

dindirilişinə dəvət olunmamışdımı, məgər bilmirdimi ki, gecə dindirilişləri niyə aparılır? Gecə dindirilişlərinin – onun nə demək olduğunu K. yalnız indi dərk eləmişdi – bircə məqsədi vardı: gündüz sifətlərini görməkdən zəhlələri getdiyi adamı məmurlar gecə, süni işığın altında tələm-tələsik dinləyib yola salırdılar ki, dindirildəndən dərhal sonra hər cür çirkinliyi yuxuda unutmağa imkan tapsınlar. K.-nin hərəkəti isə ehtiyat tədbirlərin bütün qanunlarını elə salmışdı. Hətta xortdanlar da səhərə yaxın yoxa çıxır, K. isə orda qaxılıb qalmış, əllərini cibinə qoymuşdu, elə bil gözləyirdi ki, özü çıxıb getmədiyinə görə bu yekəlikdə dəhliz otaqlı, cənablı çəkilib getsin. Əgər belə bir imkan yaransaydı, yəqin bu da baş tutardı – K. buna arxayın ola bilərdi – çünki həmin cənabların dəyməduşərliyinin həddi-hüdudu yoxuydu. Heç kəs K.-ni qovmazdı, ya da onun çıxıb-gətməli olduğunu deməzdi, hərçənd desəydi, lap yerinə də düşərdi; K. burda olanda həyəcədən titim-titim titrəsələr də, bütün gün ərzində ən çox sevdikləri səhərçağını ağıya döndərsə də, bunu ona heç kəs deməyəcəkdi, K.-yə qarşı çıxmaqdan, dözməyi üstün tutmuşdular, hərçənd ki, burda belə bir ümid də az rol oynamamışdı: hamının nəzər-diqqətini cəlb edən şeyi, onların gözü qarşısında burda, dəhlizdə dayanmağını, öz yersiz hərəkətini, bu zəhməti K. axırda dərk edəcək, həmin cənabların iztirabına uyğun şəkildə özü də dözülməz iztirablara düşər olacaq. Boşca ümid. Bilmirlər, ya da məhrəbanlıqlarından, yanımcılıqlarından bilmək istəmirlər ki, duyğusuz, sərt, heç bir hörmətlə yumşalmayan ürəklər də var. Gecə güvəsinin özü də, bu yazıq həşərat da işıqlaşanda özünə sakit guşə axtarmırmı, orda büzüşüb qalmırmı, birtəhər başını gizlətməyə çalışmırmı, bacara bilmədikdə isə bunun altını çəkmirmi? K. isə, tərsinə, ən çox nəzərə çarpan yerdə dayanıb və həmin duruş ilə gündüzün gəlişinə mane ola bilərsə, onu da edər. Düzdür, mane ola bilməz, ancaq təəssüf ki, ləngidər, gəlişini çətinləşdirər. Dayanıb sənədlərin paylanmasına tamaşa etmədimi? Halbuki yaxın adamlardan başqa heç kəs baxmağa ixtiyarı yoxuydu. İndiyə qədər də nə sahibkar, nə də sahibə öz evlərində buna baxa bilməmişdilər. Bu haqda yalnız dolayt yolla, ağızdan-ağıza eşitmişdilər, məsələn, elə bu gün nöqərlərdən eşitdikləri kimi. Məgər görmədimi ki, sənədlərin paylanması hansı çətinliklərlə üzləşdi? Görmədimi ki, anlaşılmaqlıq yarandı, çünki məmurlar

yalnız işin xeyrinə çalışmırlar, heç vaxt öz şəxsi mənfəətlərini güdmürdülər, ona görə də var gücləriylə canlarına cəfa basırlar ki, sənədlərin paylanması, bu vacib, başlıca iş tez, asan və səhsiz sona yetsin? Lap uzaqdan da olsa, K. anlamayıb ki, bütün çətinliklərin əsas səbəbi paylanışın bağlı qapılar arxasından aparılması, bir-birini göz qırpmında başa düşə biləcək məmurların öz aralarında birbaşa əlaqə yaratmaq imkansızlığı olub? Halbuki növərlərin sənədləri paylaşdırması bir neçə saat çəkdi, davasız-qalmaqsız qurtarmadı, həm növərlərə, həm məmurlara zülm elədi və çox güman ki, sonrakı işlərdə də ziyanlı nəticələri olacaq. Bəs niyə məmurlar bir-biriylə dil tapa bilmədilər? Yaxşı, K. bunu hələ də başa düşmür? Artıq bir neçə dəfə höcət adamlarla üzləşsələr də, beləsinə sahibə indiyə qədər rast gəlməyib, sahibkar da bunu təsdiq etdi.

Ayrı vaxtlar ona deməyə ürək etmədiklərini indi açıqca bildirmək vaxtı yetişib, yoxsa məsələnin məğzini başa düşməz. Hə, deməli, açıq danışmaq lazımdır: onun ucbatından, yalnız onun ucbatından məmurlar otaqlarından çıxıb bilməyiblər, çünki səhərlər yuxudan ayılanda hoddən artıq həyalı, hoddən artıq kövrək olurlar, yad nəzərdən çəkinirlər; özlərinə rəsmi yanaşdıqlarından tamamilə geyinib-gecinsələr də, elə bilirlər ki, çıpaqdırlar, gözə görünmək istəmirlər. Əlbəttə, nədən utandıqlarını demək çətindir, bu əbədi iş adamları, bəlkə yatdıqlarına görə utanırlar? Bəlkə də görsonməkdən çox, yad adamları görməkdən utanırlar; istəmirlər ki, görkəmindən zəhlələri getdiyi adamları geco dindirib onlardan uğurla yayından sonra birdən indi, səhər-səhər, gözənilmədən yanlarında peyda olsun, təbii görkəmində onların gözüne görünsün. Elə məhz bunu bacarmırlar. Bunu qavramayan kəs necə adam olmalıdır, görəsən! Hə, o məhz K. kimi olmalıdır. Özünü hər şeydən üstün tutan, təkə qanundan yox, başqalarına ön adı insani qayğılardan da yüksəkdə dayanmaq istəyən, bu cür küt laqeydiyə, gönüqalmılığa malik olan elə bir adam ki, sənədlərin paylanmasını alt-üst etdiyini, mehmanxananın şöhrətinə xələl gətirdiyini, görünməmiş bir əmələ əl atdığını, bunun nəticəsində də çaşbaş qalmış məmurların özünü qorumaq xatirinə, kömək kimi ortada dayanmış K.-ni bayıra çıxarmaq üçün adı adamın altına girməyən bir tərzdə özlərini yenib zəngdən yapışmasını qəti vəccinə almasın! Gör nə günə qalıblar ki, məmurlar köməyə çağırırlar! Əgər

səhər-səhər ağaların qarşısına çıxmaq üçün, kömək edib tezco də geri dönmək üçün çağırılmamış gəlməyə ixtiyarları olsaydı, sahibkar da, sahibə də, bütün işçilər də indi çoxdan özlərini yetirmişdilər. K.-ya hirsəndiklərindən əsə-əsə, bu işdə köməksizliklərini dərk edə-edə dəhlizin o başında dayanıb gözləyiblər, əslində heç vaxt gözləmədikləri zəng səsi onların dadına yetib. Şükür, dəhşət artıq sovuşub keçib! K.-dan, nəhayət, yaxa qurtarmış məmurların şənliyinə kaş birco dəfə baxa biləydilər! Doğrudur, bu dəhşət K. üçün hələ sovuşmayıb, burdakı əməllərinə, təbii ki, cavab verəsi olacaq.

Bu arada gəlib bufetə çıxmışdılar; bütün acığına, hirsinə baxmayaraq, sahibkarın K.-ni bura gətirməsi hələlik aydın deyildi, bəlkə başa düşmüşdü ki, yorğunluqdan indilikdə binanı tərk edə bilməz. Oturmağa, ya da gözləməyə dəvət almadan K. özünü çəlləklərdən birinin üstünə saldı. Bu qaranlıq guşə ürəyincəydi. Böyük bir otaqda pivə kranlarının başı üstündən indi birco dənə zəif elektrik çırağı közərir. Bayırda da göz-gözü görmürdü, deyəsən, güclü qar yağır. Bu isti yerdə sənə dəyib-dolaşmırdırsa, minnətdar olmalı və çalışmalıydın ki, çölə qovmasınlar. Sahibkar da, sahibə də qarşısında dayanmışdı, elə bil hələ də nəşə bir təhlükə qalırdı, elə bil tam bel bağlamaq olmazdı, sanki yenidən qalxıb dəhlizə soxulmağa çalışacaqdı. Onlar özləri də gecənin dəhşətindən, vaxtdan əvvəl yuxudan durmalarından yorulmuşdular, xüsusilə də əynində ipək kimi xışıldayan, enliətək, qonur, bir balaca səliqəsiz düymələnmiş, kəmərlə səliqəsiz bağlanmış paltar olan – bu tələsikdə onu hardan tapmışdı? – boynunu büküb başını ərinin çiyinə söykəmiş, nazik yaylı gözələrinin üstünə endirmiş və hərdən uşaq kimi acıqlı-acıqlı yanpörtü K.-ya baxan sahibə. Ər-arvadı sakitləşdirmək üçün K. dedi ki, bayaq onlardan eşitdiklərinin hamısı ona təzədir və belə şeyləri bilməməyinə baxmayaraq, dəhlizdə bu qədər qalan deyildi, əslində orda işi-zadı da yoxuydu, heç kəsə də zülm etmək istəmirdi, hamısı yalnız yorğunluğun bəlasıdır. Bu acınacaqlı səhnəyə son qoyduqlarına görə, təbii ki, onlara minnətdarlığını bildirir, işdir, onu məsuliyyətə alsalar, düz iş görmüş olarlar, çünki indiki hərəkətinə görə camaatın onu yamanlamasına yalnız bu yolla mane ola bilər. Hər şeyin günahı yorğunluq olub, başqa heç nə. Bu yorğunluq isə ondan yaranıb ki, dindirilişlərin ağrı-acısına hələlik vərdis etməyib. Axı bura gəldiyi

cəmi üç-dörd gündür. Bu barədə azca təcrübə qazanandan sonra belə şeylərə bir daha yol verməz. Bəlkə həmin dindirisləri çox ciddi qəbul edir, amma əslində heç bunun da ziyanı yoxdur. Dalbadal iki dindirişə məruz qalıb, biri Bürqelin, digəri də Erlanqerin yanında, xüsusilə birinci dindiriş onu əldən salıb, ikinci istintaq əslində uzun sürməyib, Erlanqer ondan yalnız yüngül bir xahiş edib, ancaq ikisi bir yere gələndə çox olub, birdəfəyə dözə bilməyib, belə şey bir başqasına da, bəlkə lap elə sahibkar cənablarına da ağır olardı. Əslinə qalsa, ikinci dindirişdən tənqildəyə-tənqildəyə çıxıb, bir növ lap sərxoşlara oxşayıb; axı bu cənabların ikisini də birinci dəfə görmüş, onları birinci dəfə dinləyirmiş, hələ xeyli cavab da verməli olub.

Fikrincə hər şey yaxşı keçib, ancaq sonradan həmin fəlakət başlayıb, olsa-olsa əvvəlki hadisələrdən sonra gələn bu fəlakəti günah sayı bilərlər. Təəssüf ki, vəziyyətinin şahidləri yalnız Erlanqerlə Bürqel olub, istəsələr halına yanar, sonrakı bədbəxtliyin qarşısını ala bilərdilər, lakin Erlanqer dindirişdən sonra birbaşa otaqdan çıxması olub, yəqin qəsrə gedirmiş, Bürqel də, görünür, elə həmin dindirişdən bərk yorulub – bəs K.-ni söhbətə tutmasa, səhərə qədər necə oyaq qala bilərdilər? – yuxuya gedib, heç sənədlər paylananda da ayılmayıb. K.-nin əlində imkan olsaydı, ondan səmərəli istifadə edərdi, qadağan olunmuş şeylərə baxmaqdan yayınmağa çalışardı, bu ona daha asan olardı, çünki həqiqətən, nəyə baxmaq iqtidarında deyildi, ona görə də kövrək cənablar çəkinmədən onun qarşısına çıxı bilərdilər.

Hər iki dindirişin, xüsusilə də Erlanqerlə olan görüşün adını tutması, məmurlardan ağız dolusu danışması sahibkarın ona tərəf köklənməsinə səbəb oldu. Az qaldı, çəlləklərin üstünə bir taxta parçası qoyub sabah açılana qədər burda yatması barədə K.-nin xahişini yerinə yetirsin, lakin paltarının səliqəsizliyi indi yadına düşdüyündən ora-burasını dartıb düzəltməyə çalışan sahibə qəti etiraz etdi, durmadan başını silkələdi; evin nizam-düzəni barədə gedən köhnə mübahisə yenidən ortaya çıxdı və qadın açıq-aşkar partlayışa hazır dayandı. Gözlərindən yorğunluq yağan K. üçün bu ər-arvadın söhbətinin böyük əhəmiyyəti vardı. Bir də burdan qovulması ona indi də qədər başına gələn bəlalərin ən dəhşətlisi kimi göründü. Sahibkarla sahibə ona qarşı lap birləşəsi olsalar da, görək bu iş baş tutmayaydı.

Çəlləyin üstündə büzüşüb hər ikisinə maddım-maddım tamaşa edirdi, birdən sahibə özünə xas olmayan küsəyniliklə – lakin bu xasiyyəti K.-nin nəzərindən yayınmamışdı – kənara çəkildi, görünür, sahibkarla başqa şeydən danışmışdılar.

– Gör bir mənə necə baxır! Rədd elə, çıxıb getsin! – Sahibə var səsiylə bağırırdı.

Burda qalacağına artıq tam əminlik qazanmış K. yaranmış imkandan istifadə edib etinasızlıqla dilləndi:

– Sənə baxmıram, paltarına baxıram.

– Paltarına niyə? – Sahibə həyəcanla soruşub çiyinlərini çəkdi. – Gəl! – Üzüni ərinə tutdu. – Görmürsən, sərxoşdur bu danqalaq! Qoy yatıb ağı başına gəlsin! – Və səsini qaranlıqda peyda olmuş, saçları pərişan, yorğun, əlindəki süpürgəni pəndəm-pəndəm tutmuş Pepiyə ömr etdi ki, K.-yə bir yastıq tapıb gətirsin.

İYİRMİNCİ FƏSİL

K. yuxudan duranda elə bildi, az yatıb; otaq əvvəlki kimi boş və istiydi, divarlara qaranlıq hopmuşdu, pivə kranlarının başı üstündən közərən çıraq sönmüşdü, çöldə də hələ gecəydi. Ancaq yayxanmaq istəyəndə yastıq yerə düşdü, taxta və çəlləklər cırıldadı, elə bu vaxt Pepi özünü yetirdi, K. öyrəndi ki, artıq axşam düşüb və o, on iki saatdan çox yatıb. Bütün gün ərzində sahibə bir neçə dəfə onu soruşub, K. səhər-səhər sahibə ilə söhbət eləyəndə pivə çəlləyinin yanına qısılib gözləyən, lakin ona bir daha mane olmağa ürək eləməyən Qərşteker də bu arada bir dəfə gəlib ki, K.-yə baxsın, nəhayət, deyəsən, Frida da gəlib, bir anlığa yanında dayanıb, amma əslində ona görə gəlməyibmiş, burda bir-iki hazırlıq işləri görmüş, çünki axşam yenidən köhnə yerini tutmalıymış.

– Daha səni beyənmir? – K.-yə qəhvə, qoğal gətirmiş Pepi soruşdu. Lakin indi əvvəlki kimi yanıq vermək amacıyla sormadı, əksinə, xeyli qəmli dilləndi, sanki bu arada dünyanın bütün yamanlıqlarına bələd olmuş, onlara baxanda özününkü yoxa çıxmış, ya da tam mənasını itirmişdi; indi K. ilə yalnız dərddəş kimi danışdı, K. qəhvənin dadına baxanda qıza elə gəldi ki, şirnişi azdır, ona görə də

qaçıb bir qəndqabı şəkər gətirdi. Doğrudur, axırıncı dəfəylə müqayisədə indi daha çox bəzənmosinə qəmliliyi heç cür mane ola bilməmişdi; saçına qatıb hördüyü bağların, ilmələrin sayı-hesabı yoxuydu, alın və yan birçəkləri səliqəylə burulmuşdu, boğazından boyunbağı asılmışdı, köynəyin dərin kəsikli yaxasından birbaşa sinəsinə yatmışdı. Axır ki yatıb-doyduğundan, dadlı qəhvə içdiyindən sevinən K. əlini gizlicə ilmələrdən birinə atıb qızın saçını açmağa çalışanda Pepi yorğun-argın dilləndi. – Lazım deyil, – sonra yanındakı çəlləyin üstündə oturdu. Dərdindən xəbər tutmamaq üçün K.-ya heç bir ehtiyac da qalmadı, özü danışmağa başladı, gözünü də qəhvədən zilləmişdi, elə bil istəmirdi ki, danışanda diqqəti üstündə olsun, sanki öz dərdinə qapılındakı tamamilə onun quluna çevrilə bilmirdi, çünki buna gücü çatmırdı. K. öncə öyrəndi ki, Pepinin bəd xəbərlərində günahkar odur, ancaq qız bunu onun ayağına yazmırdı. Buna görə də danışanda K.-nın etirazını dəf etmək üçün bir neçə dəfə başını buladı. Əvvəlcə Fridanı bufətdən aparmaqla K. Pepinin yüksəlişinə şərait yaradıb. Fridanı iş yerini qoyub getməyə vadar edən səbəbin başqa şey olduğunu heç ağla gətirmək olmaz, barama öz yuvasında oturduğu kimi o da bufədə əyləşib tanıdığı, bildiyi yerlərin hamısına tor atmışdı; onu özü istəmədən, zorla yerindən qoparmaq mümkün olmazdı, yalnız özündən aşağı adama məhəbbəti, həyatdakı mövqeyilə ayaqlaşmayan belə bir şey onu yerindən üzə bilərdi. Bəs Pepi? Görək o yeri ələ keçirmək heç olmasa bir neçə dəfə də olsun ağlına gəlirmidi? Oda qulluqçusu işləyib, bu da miyanə, ümitsiz bir iş yeri olub, hər yeniyyətə qız kimi xoşbəxt gələcək arzusuyla yaşayıb – arzunu da kimə qadağan etmək olar axı?! – ancaq irəliləmək haqqında heç vaxt ciddi düşünməyib, indiyə qədər əldə etdikləri ilə qənaətlənib. Birdən Frida gözlənilmədən bufətdən gedir, iş elə qəflətdən alınır ki, onu yerinə qoymağa sahibkar adam tapmır, xeyli axtarandan sonra Pepinin üzərində dayanır və bu yaranmış imkan onu, təbii ki, qabağa çəkir.

Pepi o vaxt K.-ni, bilirsən, necə sevirmiş, hələ ömründə heç kəsi belə sevməyibmiş; aylarla aşağıda, özünün xırdaca, qaranlıq otağında oturub aylarını, illərini, bəxti gətirməsə, lap bütün ömrünü gözdən, könlüdən iraq yerdə keçirməyə hazır imiş və birdən K. özünü yetirir, qızların xilaskarı olan bu qəhrəman irəliləmək üçün ona yol açır.

Əlbəttə, Pepidən xəbəri yoxuymuş, bunu da ona görə etməmiş, ancaq yenə də bu, Pepinin ona olan minnətdarlığını azaltmayıb, işə qoyulduğu gündən qabaqki gecə – işə götürəcəkləri hələ dəqiq olmasa da, böyük ümid yeri açılmışdı – vaxtının çoxunu K. ilə xəyali söhbətdə keçirib, təşəkkürünü onun qulağına pıçıldayıb. K.-nin əməllərini gözündə ucaldan bir də Fridanın yükünü öz üzərinə götürməsi olub; burda anlaşılmaz bir fədakarlıq da görüb, çünki K. Pepinin irəliləyişi xatirinə Fridanı, özünü yaşlı qadınlar kimi aparən bu miyanə, arıq, qısa və seyrəksaqlı, üstəgəl ürəyinin sirrini heç kəsə açmayan minüzlü, qapalı, içi ilə çölü bir-birini tamamlayan bu qızı özünə aşna edib; əgər Fridanın üzündəki, görkəmindəki yalqızlığı açıq-aşkar nəzərə çarpırsa, deməli, ən azı ürəyində bir sirr gizlənib və heç onun nəyliyi öyrənmə bilməz, təqribən Klammla olaqəsi kimi. O vaxt Pepinin ağlına, hətta belə fikirlər də gəlirmiş; K.-nin Fridanı sevməsi mümkündürmü, görəsən, bu işdə aldanmır ki, ya da Fridanı aldatmır ki, ya da bəlkə axır nəticə yalnız Pepinin yüksəlişi olacaqdı, onda K. da, çox güman ki, öz səhvini başa düşəcək, ya da yanıldığını daha gizlətməyə çalışmayacaqdı, bundan sonra Fridanı yox, Pepini gözü tutacaqdı və bunların heç biri qızın yanlış xəyalları sayılmayacaqdı, çünki onda Pepi də Frida ilə tən gələcək, heç kəs də bu iki qadının çəkişməsinə pis baxmayacaqdı, axı həmin an K.-nin gözünü örtən hər şeydən əvvəl Fridanın tutduğu vəzifə və qadının bu işə çox böyük ustalıqla vurduğu bəzəyin parıltısı olmuşdu. Elə buna görə də Pepi xəyallar içində üzünmüşdü ki, həmin vəzifəni tutan kimi K. ləliyə-ləliyə onun yanına qaçacaq, o da iki şeydən birini seçməli olacaq: ya K.-nin xahişini eşidib yerini itirəsi, ya da onu rədd edib daha da ucalası olacaq.

Və axırda özlüyündə belə kəsdirmişdi ki, hər şeydən imtina edib taleyini K.-ya bağlayacaq, əsil sevginin nə olduğunu ona başa salacaq, elə bir sevginin ki, K. onu Fridanın yanında hələ də tapmayıb, elə bir sevginin ki, dünyanın bütün şan-şöhrətli vəzifələrindən ömründə asılı olmayıb. Lakin sonra hər şey başqa cür alınıb. Bəs günahı kimdə olub, səbəbi nə olub? İlk növbədə K., sonra da Fridanın sırtıqlığı. Ancaq yenə də öncə K. Nə lazımdır ona axı, niyə belə qərribə insandır görəsən? Nəyə can atır, onu dinc oturmağa qoymayan nədir, yaxınlar yaxınını, yaxşılar yaxşısını, gözəllər gözəlini

ona unuduran bu vaciblik nədən ibarətdir axı? Budur, həmin yolda Pepini də qurban etdi, hamısı boş şeymiş, daha hər şey əldən gedib; bu mehmanxanaya başdan-başa od vurmağa, kağızı sobada alovlandıran kimi onu yandırıb külə döndərməyə, izini-tozunu yox etməyə qadir olan kəs bu an Pepinin gözündə ucalardan ucaya çevrilirdi. Bəli, Pepinin buraya, bufetə gəlməsindən bu gün çeşt ağzı düz dörd gün keçib. Burdakı iş qoy ona heç də yüngül görünməsin, insanı az qala meyite döndərir, ancaq qazandıqlarına da barmaqarası baxmaq olmaz. Pepi heç əvvəllər də günlərini saymaqla məşğul olmayıb, haçansa bu yeri tutacağını ömründə ürek edib ağlına gətirməsə də, xeyli müşahidə aparıb, buranın nə demək olduğunu əvvəlcədən öyrənib, yoxsa hazırlıqsız ona yaxınnı durardı. Hazırlıqsız heç vaxt yaxın durmaq olmaz, yoxsa elə ilk andan hər şeyi itirərdi. Xüsusilə də özünü oda qızı kimi aparsaydı! Oda qızı işləyəndə adam özünü zaman-zaman tamamilə məhv olmuş, unudulmuş bilir, sanki bu, kömür lağımında çalışmaq kimi bir şeydir, ən azı katiblərin yerləşdiyi dəhlizdə belədir, günlərlə otursan, ora-bura vurnuxan, başını qaldırıb adamın üzünə baxmağa ürek eləməyən bir-iki gündüz ərizəçilərinə, sənin kimi üz-gözündən ağı daman üç-dörd oda süfrəçisindən başqa, heç kəsi görmürsən. Səhər-səhər otağından çıxmağa qəti ixtiyarın yoxdur, katiblərdən başqa orda heç kəs olmamalıdır, yeməklərini də mətbəxdə işləyən xidmətçilər gətirirlər, oda qızlarının bu işə qarışmağa ixtiyarı yoxdur, heç nahar çağsı da dəhlizdə görünmək olmaz. Oda qızları yır-yığışı yalnız katiblər işləyəndə edə bilər, onda da yaşanan otaqlarda yox, ancaq boş olanlarda, işi də görə elə kirilmiş görsən ki, cənablara mane olmayasan. Ancaq günlərlə otaqlara çəkilib otursan, üstəgəl bu zir-zibil yuvası nökrələr də içəridə eşələnirsə və axırda birtəhər boşalan otaqları heç yer üzünü alan sellə də yuyub təmizləmək mümkün deyilsə, necə kirilmiş yır-yığış edəsən. Elədir, yüksək rütbəli cənablardır, amma onlardan sonra otağı yığışdırmaq üçün görə elə üreyin ola ki, qusmayasan.

Oda qızlarının o qədər də işi olmur, olanda da üreyini üzür. Heç vaxt da xoş söz eşitmirsən, həmişə bir üzün danlaqlı olur, özü də adamı ağrıdan odur ki, guya yır-yığış zamanı hansı sənədsə itib. Əslində isə heç nə itmir, ən əhəmiyyətsiz kağızı da sahibkara təhvil verirlər, amma hər halda itəni də olur, lakin qızların əliylə yox. Belə

olanda da yoxlama gəlir, qızları otaqlardan çıxadırlar, bütün yataqları alt-üst edirlər, yazıqların nə var-dövləti var axı, olan-qalan ayın-oyunlarını da səbətə saxlayırlar, amma yoxlama saatlarla oraları eşələyir. Əlbəttə, heç nə tapmır, sənədlər ora necə düşə bilər axı? O sənədləri yazıqlar neyləyəsidir ki? Lakin işin sonucu yenə qızların üstünə yağdırılan və sahibkar tərəfindən çatdırılan söyünc, hədə olur. Dinclik nə olduğu bilinmir, nə gecən var, nə gündüzün, səhərdən axşama qalmaqal, gecəyarısı qalmaqal. Heç olmasa orda yaşamasan, yenə dərd yaradır, amma yaşamalısan, çünki arada sifarişlərə görə mətbəxdən bəzi şeyləri gətirmək oda qızlarının borcudur, xüsusilə də gecələr. Qızların qapısına endirilən qəfil yumruq zərbələri, sifarişin deyilişi, mətbəxə qaçış, yuxulu nökrələrin silkəntiylə oyadılması, sifarişlərin sinidə qızların qapısı ağzına qoyulması, nökrələrin onu ordan götürüb aparması – bütün bunların hamısı, bilirsən, necə də üzücüdür! Ancaq ən pisi hələ bu deyil. Ən pisi odur ki, sifariş gəlməyəndə, gecədən xeyli keçmiş həminin çoxdan yatmalı olduğu və çoxlarının həqiqətən yatdığı bir vaxtda bəzən kimsə oda qızlarının qapısı ağzında sülənməyə başlayır. Qızlar bu vaxt yataqdan durur, – cərpayıları bir-birinin üstündədir, demək olar, içəridə tərpenməyə heç yer də yoxdur, otaq əslində üç siyirməli böyük bir dolabı xatırladır – qapını dınşəyib diz çökür, qorxudan bir-birinin qucağına qısırlar. O sümsüksə hələ də qapıdan çökilmək bilmir. İçəri keçsə, dərd yaradır, buna sevinərlər də, amma heç nə alınmur, içəri gəlmir. Belə yerdə qəti demək olmaz ki, mütləq nəso bir təhlükə gözlənilir, bəlkə kimsə sadəcə olaraq qapının ağzında var-gəl edir, düşünür ki, sifariş versin, verməsin və axırda da müəyyən qərara gələ bilmir. Bəlkə doğrudan da belədir, bəlkə də başqa cürdür. Əslində bu ağaları tanıyan da yoxdur. Heç kəs onları üzəndən görməyib. Ancaq hər halda qızlar içəridə qorxudan bağır-əfkəllərini yeyirlər, çöldə sakitlik yarananda isə divara söykənirlər, daha yatağa qalxmağa heyləri qalmır. Bu yaşam indi yenidən Pepini gözləyir, elə bu gün axşam qızların otağında öz yerinə keçməlidir. Niyə axı? K.-ya, bir də Fridaya görə?! Güclə qaçıb qurtardığı, əsasən K.-nın köməyiylə, qismən də öz şəxsi cəfəşanlıqla yaxasını xilas etdiyi bu həyata yenidən qayıtsın?! Axı ordakı qulluqlarında qızlar, lap ən səliqəliləri belə, qəti özlərinə baxmırlar.

Kimin üçün bəzənməlidirlər axı? Onları heç kəs görmür, ən yaxşı halda mətbəxdə işləyənlər görür, buna qane olanlar da bəzənə bilirlər. Adətən, bütün vaxtı ya özlərinin, ya da məmurların otaqlarında keçirirlər, ora da ki təmiz paltarda girmək ön azı ağulsızlıq, ya da bəd-xorclıqdır. Həmişə süni işıqda, boğuc havada olurlar – gecə-gündüz otaqlar qalanır, – ona görə də həmişə yorğundurlar. Həftədə birçə dəfə günortadan sonra boş vaxtları qalır, onu da mətbəx qurallarının birinə çökilib qorxusuz-hürküsz yatırırlar. Niyə bəzənsinlər axı? Elədir, heç geyinməyə əməlli-başlı paltarları da yoxdur. Budur, Pepini qəflətən bufetə keçirirlər, orda da möhkəmlənmək istəyirsənsə, görək bayaqkıları tərsinə edəsən, çünki burda həmişə camaatın, xüsusilə də həddən artıq ərköyün, diqqətli cənabların gözü önündəsən, buna görə də çalışmalısən ki, imkanca həmişə incə və gözəlgəlimli olasan. Hə, bu əsil dönüş idi. Və Pepi deyə bilərdi ki, heç nəyi fəvta verməyib. İşlərin gələcəkdə necə qurulacağı onu qəti narahat etməyib. Bu yerə lazım olan başarsına qəti şübhələnməyib, hətta xeyli arxayın da olub, bu arxayınlıq onu indi də tərk etmir. Və heç kəs də əlindən ala bilməz, lap bu gün, məğlub olduğu gün də ala bilməz. İşin öhdəsindən necə gələcəyi yalnız ilk anlar çətin olub, çünki vurtut oda qızıydı, nə paltarı vardı, nə də bəzəyi, cənabların da səbri yoxuydu ki, qızın gəlişməsinə gözləsinlər, tərsinə, istərdilər ki, onlara püxtə bufetçi qulluq eləsin, necə lazımdır elə, yoxsa üz tutub burdan tamam gedərdilər. Düşünmək olardı ki, tələbləri o qədər də böyük deyil, çünki Frida onları asanlıqla ödəyə bilirdi. Ancaq bu, doğru olmazdı. Pepi çox götür-qoy edib, həm də Frida ilə tez-tez üz-üzə gəlib və hətta haçansa onunla bir otaqda yatıb. Fridanın yerləşini yerimək asan deyil, həddən artıq diqqətli olmayanları – hansı məmur həddən artıq diqqətli olmalıdır ki? – o dəqiqə yoldan çıxarır. Fridanın özündən başqa heç kəs dəqiq bilmir ki, necə iyrenc görkəmi var, məsələn, saçlarının açılıb-töküldüyünü birinci dəfə görənlər ona yazıqlanıb əllərini bir-birinə vurur, fikirləşir ki, əslinə qalsa, beləsi hətta oda qulluqçusu da işləyə bilməz; bunu özü də bilir və neçə dəfə gecələr bu halına ağlayıb da, Pepiyə qısılib onun saçlarını öz başına dolayıb; ancaq iş üstə olanda meyusluğu yerli-dibli yoxa çıxır, özünü dünyanın gözəli sayır və bunu da qarşısındakına əməlli-başlı təlqin etməyi bacarır. Adamlara yaxşı bələddir, əsil məharəti də elə burasındadır.

Elə iti yalan danışır, elə iti aldadır ki, insan baş açmağa macal tapmır. Təbii ki, bu çox sürmür, camaatın gözü var axı, əvvəl-axır həqiqəti görür. Ancaq belə bir təhlükəni duyan an başqa vasitələrə əl atır, məsələn, son vaxtlar Klammla olan münasibəti kimi. Klammla münasibəti! İnanmırsan, yoxlaya bilərsən; get Klammin yanına, özündən soruş. Hələ bəcliyinə bax, gör necə bəclidir. Bu cür tapşırıqla Klammin yanına getməyə ürək eləmirsənsə, səni daha vacib sorğular üçün yanına buraxmırlarsa, səndən ötrü Klammmı tamam əlçatmazlıqdadırsa – yalnız səndən və sənin kimilərdən ötrü, çünki Frida istədiyi an onun yanına atdana-atdana girir – əgər doğrudan da belədirsə, onda heç nəyə baxmadan yenə də yoxlaya bilərsən, amma gerek oturub gözləyəsən! Klammmı bu cür yalançı şeyiyyə uzun müddət dözməyəcək axı, bufetdə, mehmanxana otaqlarında arxasınca danışılan birçə kəlməni də boşuna buraxmır, belə şeyləri qəti nəzərdən qaçırmır, əgər yalandırsa, hər şeyi tezəcə yoluna qoyur.

İşdir, yoluna qoymursa, deməli, onda təkzibə ehtiyac yoxdur, deməli, deyilənlər doğrudur. Burda camaatın gördüyü odur ki, Frida Klammin otağına pivo aparır, pulunu alıb geri qayıdır; ancaq gözə görünməyən şeyləri Frida özü danışır, sən də məcbursan inanasan. Əslinə qalsa, o da heç nə danışmır, ağzını avara qoyub belə sirləri danışmır axı; yox, ətrafındakı bu söz-söhbət öz-özünə yaranır, belə şeylərin yayılmasından əslində Frida daha qorxmur, özü də buna rəvac verir, ancaq çəkine-çəkine, heç nəyi təsdiq etmədən, yalnız hamının bildiyi şeylərə işarə vurur. Amma arada çox şeyi ötürür, məsələn, bufetdə işləyəndən Klammmın qabaqkı vaxtlara nisbətən az pivo içməsindən, düzünə qalsa, heç az da demək olmaz, içkini xeyli azaltmasından heç nə demir, axı bunun da müxtəlif səbəbləri ola bilər, bəlkə iş elə gətirib ki, pivo Klammmın xoşuna gəlməyib, ya da Fridaya görə içməyi tamam unudub. Hər halda nə qədər təəccüblü də olsa, Frida Klammmın aşnasıdır. Bir halda ki Klammmı yarayır, deməli, başqalarının da xoşuna gəlməlidir; bax beləcə, gözünü açıb-yumana kimi, əməlli-başlı gözələ çevrilib, dəqiq deyilsə, bufetə layiq bir qız olub; elədir, o qədər gözəlləşib, o qədər ad-san çıxarıb ki, artıq ona bufet də bəs eləmir. Doğrudan da hələ də bufetdə qalması adamlara qərībā gəlir; bufetçilik özü də böyük vəzifədir, bu baxımdan da Klammla əlaqəsi inandırıcı görünür, ancaq bufetçi

qız Klammin aşnasıdırsa, niyə onu bu qədər orda saxlayır? Niyə yuxarılara aparmır? Adamlara min dəfə demək olar ki, burda heç bir ziddiyyət yoxdur, belə eləməyə müəyyən əsası var, ya da günlərin bir günü qəflətən, ola bilsin, lap bu yaxınlarda vəzifəsini böyütdürəcək, lakin belə şeylərin qəti təsiri olmur; camaat çörəyi qulağının dibinə yemir axı, nə qədər bəclik işlətsən də, xalqı uzun müddət yayındıra bilməzsən. Fridanın Klamma aşnalıq eləməsinə daha heç kəs şübhələnmirdi, işdən tam agah olanlar da şübhələnməkdən yorulmuşdu. “Aşnası olursan, cəhənnəmə ol”, camaat belə düşüncəyə nürdü, “amma olub-olmadığını vəzifənin böyüməsində görürük.” Ancaq bunu görmək heç kəsə qismət olmadı, Frida da indiye qədər bufetdə qaldı, işin belə alındığına üreyində hələ sevinirdi də.

Lakin el içində hörmətini itirdi və bu da öz gözündən yayınmadı, axı o çox şeyi qabaqlayır, hadisəni olmamışdan irəli duyur. Doğrudan da gözəl, xoşuz bir qız özünə bufetdə haçansa yer eləyirsə, gerek bəcliyə əl atmasın; nə qədər ki gözəldir, nə qədər ki ortaya bədbəxt bir təsadüf çıxmayıb, bufetçi işləyəcək. Frida kimisi işə gerek həmişə iş yerinin üstündə əssin, doğrudur, bunu çoxlarına bildirmir, əksinə, daha da gileylənir, həmişə işini lənətləyir. Lakin əlattdan camaatın fikrinə göz qoyur. Günlərin bir günü elin marağının itdiyini gördü, daha Fridanın gəlişindən çəkinən də yoxuydu, ön çox diqqət yetirmək istəyəndə də gözlərinin ucuyla baxırdılar, hətta nökrələr də onu vecinə almırdı, nədənsə hamısı Olqaya və Olqa kimilərinə maraq göstərirdi, sahibkarın rəftarından da hiss eləmişdi ki, getdikcə nüfuzdan düşür, daha Klammin barəsində yeni macərələr uydurmaq da mümkün deyildi, hər şeyin həddi-hüdudu vardı, ona görə də gözəlcəmiz yeni şeyə əl atdı. Kimdir kələyindən o saatca baş açan?! Pepinin üreyinə nəse damıbmış, ancaq nə yazıq ki, o da baş tapa bilməyib. Onun fikrincə, Frida qərara alıbmış ki, qalmaqla qoparsın, ona görə də Klammin aşnası qarşısına çıxan ilk adanın, imkanca lap əldə ölən birinin qucağına atılıb. Fikirlişib ki, bu, çoxlu hay-küyə səbəb olacaq, uzun müddət dilə-ağızda gəzəcək, axırda, lap son anda da camaat fikirləşəcək ki, Klammin aşnası olmaq və belə bir şərəfi yeni sevginin yelinə vermək nə deməkmiş. Ön çətini bu ağıllı oyunu oynamaq üçün uyğar bir kişinin tapılmasıydı. O nə Fridanın tanışlarından, nə də nökrərdən

ola bilərdi, çünki onlar gözələrini döyüb baxar, sonra da yollarına davam edərdilər, çünki belə şeyə ciddi yanaşmazdılar və Frida dilini işə salıb nə qədər desəydi ki, həmin adam onun üstünə düşmüş, o da xeyli əlləşəndən sonra müqavimət göstərə bilməmiş, ağılı itirən anların birində kişiye təslim olmuşdu, yenə də bunu el içinə yaya bilməzdi. O adam əldə ölən bir olmalıydısa, görək eləsini tapaydı ki, camaatı inandırma biləydi, guya kütləyə, zırramalıqına baxmayaraq heç kəsə yox, yalnız Fridanın həsrətindəymiş və yeganə arzusu – Allah sən saxla! – yalnız onunla evlənmək imiş.

Lap nökrədən alçaq, bəlkə bir az ondan alçaq, əclaf bir kişi olsa belə, gerek eləsini tapaydı ki, qızlar üstünə gülməyəydi, belə şeylərdən az-çox başı çıxan bir başqası haçansa onda cazibəli bir şey görə biləydi. Bəs belə bir adamı hardan tapaydı! Bir başqası beləsini bəlkə də illər uzununu əbəs yerə axtaracaqdı. Ancaq Fridanın bəxt ulduzu hərleyib-fırlayıb yerölçəni bufetə gətirir, özü də ola bilsin, həmin plan birinci dəfə beynində dolanan axşam. Yerölçən! Bəli, görəsən, K. nə haqda düşünür? Başında dolanan fikirlər nədən ibarətdir? Görəsən, nəse əldə edə biləcəkmiz? Bəlkə yaxşı bir vəzifə, mükafat? İstədiyi budurmu, görəsən? Hə, onda gerek başlanğıcdan ayrı yol tutaydı. Əslində işə heç nədir axı, vəziyyətinə baxanda adamın üreyinin başı göynəyir. Bəli, yerölçəndir, bəlkə də az iş deyil, həyatda nəyisə öyrənib, ancaq öyrəndiyini işə keçirə bilmirənsə, vay halına! Üstəlik hələ tələb də irəli sürür, heç nədən çəkinmədən, qorxmadan dolayı da olsa, tələblər qoyur, hiss edirsən ki, nəse tələb edir, elə bunun özü nəyə desən dəyər. Görəsən, bilirmi ki, onunla həddən artıq danışanda, hətta oda qızı da özünü alçalmış sayır. Məhz bu xüsusi tələbləriylə o, elə gələn günün birinci axşamı gup-pultuyla en çıxmaz tələlərdən birinə düşür. Utanmır böyüm? Frida onu nə ilə yoldan çıxarıb? Heç olmasa, indi boynuna alsın. Bu saralıb-solmuş ələngə, doğrudanmı, onun xoşuna gələ bilermiş? Yox, yox, heç qıza düz-əməlli baxmayıb da, Frida sadəcə deyib ki, Klammin aşnasıdır, bu da ona yenilik kimi görünüb, sonra da tamam məhv olub! Axırda Frida burdan köçəsi olub, mehmanxanada onun üçün daha yer qalmayıb. Pepi onu hələ səhər-səhər köçdən qabaq gördü, bütün işçilər axışıb bura toplaşmış, axı heç kəs bu mənzərəyə tamaşa etməkdən özünü saxlaya bilmirmiş. Fridanın zəhmi əvvəllər

o qədər güclü olubmuş ki, indi, hətta ona yazıqları da gəlib; hamının, lap düşmənlərinin də yazığı gəlib; qabaqcadan tutduğu plan gör necə düzgün imiş; bu cür kişidən ötrü özünü qurban verməyini əvvəlcə çoxları dərk etməyib, çoxusu bunu tale yazısı kimi başa düşüb, bufətdə işləyən qıza məftun olmuş xırda mətbəx qulluqçularının göz yaşı qurumaq bilməyib. Hətta Pepinin özü də təsirlənib, o da öz-özünə bacara bilməyib, əslində diqqəti ayrı səmtə yönəlsə də, bacarmayıb. Görüb ki, Frida bir o qədər də qəmclənir. Axı əslində dəhşətli bir belaya düşər olmuşdu, özünü isə elə aparırdı ki, guya ən xoşbəxt adamdır, ancaq bu, kifayət eləmədi, belə oyunbazlıq Pepini aldada bilməzdi. Bəs onu oyulmaya qoymayan nəydi? Bəlkə yeni sevginin xoşbəxtliyi? Yox, bunu demək olmazdı. Bəs özge nə olardı? Ona güc, qüvvə verən nəydi ki, hətta o vaxt özünün yerini tutacaq Pepiyə qarşı da həmişəki kimi sərin səmimiyyət göstərirdi? Onda bu barədə düşünməyə Pepinin kifayət qədər vaxtı olmamışdı, yeni vəzifəyə hazırlaşdığından işi başından aşırı. Yəqin ki, bir-iki saatdan sonra onun yerini tutmalı olacaqdı, amma hələlik nə saçını düzəltmişdi, nə əməlli üst, nə babat alt paltar, nə də ələgələn ayaqqabısı vardı. Bunların hamısını görək bir-iki saatin içində tapaydı; özünü düz-əməlli səliqəyə salmasaydı, görək həmin işdən birdəfəlik imtina edəydi, çünki onsuz da elə yarım saatdan sonra itirəsiydi.

Hə, qismən yoluna qoya bildi. Saçını düzəltmək üçün xüsusi qurğusu var, hətta bir dəfə sahibə çağırtdırıb saçını ona düzəltdirmişdi, bu işdə Pepinin əli yüngüldür, doğrudur, qalın saçları da xeyli yatımlıdır, istədiyin səmtə yönəldə bilirsən. Paltar sarıdan da kömək elədilər. Onunla işləyən qızlardan ikisi çox sədaqətli çıxdı, çünki onlar üçün də şərəfliydi ki, dəstələrindən kimse bufətçi olur, bir də, Pepi hakimiyyətə gəlirdisə, onlara müəyyən xeyri dəyirdi. Qızlardan biri çoxdan özünə bahalı parça almışdı, ən əziz saxlanırdı, tez-tez o biri qızlara göstərər oynurdurdu, arzusu da buydu ki, haçansa onu xeyir işə yaratsın, çox yaxşı hərəkət elədi, indi Pepiyə lazım olanda pay verdi. Qızların ikisi də tələsik köməyə girişdilər, paltar tikdilər, özlərinə tikəydilər, bəlkə də belə can-başla işləməzdilər. Onlardan ötrü bu hətta çox şən, sevindirici bir iş oldu. Bir-birinin başı üstündə çarpayıda oturub oxuya-oxuya tikirdilər, paltarın ayrı-ayrı

hissələrini kökləyib bir-birinə ötürür, sonra da qırıq vururdular. Pepi bu barədə düşünəndə həmişə ürəyi ağrıyır, çünki hər şey puç oldu, yenə əli-ayağı boş rəfiqələrinin yanına qayıdacaq! Nə böyük bədbəxtçilik, nə ağılsız cəza! Hamısı da K.-ya görə! O vaxt bu paltarla hamı necə də öyünərdi, onu uğurlarının qarantı sayardılar, sonuncu bağı saçına vuranda isə qələbələrində bir damcı da şübhələri qalmamışdı. Məgər paltar doğrudan da qəşəng deyildimi? İndi bir balaca əzilib, ləkə düşüb, ikincisi yoxdur axı, ona görə də gecəgündüz əynindən çıxarmır, amma görürsən ki, yenə də gözəldir, hətta o murdar Barnabasin bacısı da bundan yaxşısını tikə bilməz. İstənilən vaxt aşağısından, ya da yuxarısından büzüb daraltmağın, açıb genəltməyin, lazımı anda dəbini dəyişməyin, bir paltar olsa da müxtəlif cür görkəm verməyin əsas üstünlüyüdür, bunu da əslində özü fikirləşib tapıb. Fridanın əyninə paltar tikmək, sən deyən, çətin iş deyil, ancaq bununla heç vaxt öyünmür; cavan, sağlam qızlara hər şey yaraşır. Alt paltarını, çəkmələri tapmaq ona çətin olub, əslində uğursuzluq da elə burdan başlanıb. Bu işdə də rəfiqələr bacardıqları qədər kömək ediblər, lakin Allah kasıblığın üzünü qara eləsin. Ordanburdan tapdıqları kəsik parçalardan yalnız bir dənə qaba alt paltarı tikə biliblər, dikdaban çəkmə tapılmadığından ev ayaqqabılarıyla kifayətlənib, onu da heç göstərməsən yaxşıymış.

Qızlar Pepiyə təsəlli veriblər: axı Frida da qəşəng geyinmirdi. Hərdən elə pinti gəzinirdi ki, qonaqlar zirzəmi süfrəçilərinin qulluğunu onunkundan üstün tuturdular. Doğrudan da beləydi, ancaq Frida o cür edə bilərdi. Hörmət-izzət sahibiydi; qadın əgər birçox dəfə çirkli, pinti geyinib adam içinə çıxırsa, daha cazibədar görünür, bəs Pepi kimi təzəsi? Bundan başqa, Frida heç yaxşı da geyinə bilməzdi, çünki bu dünyada ondan zövqsüz adam yoxdur; dərisi sarımtıl insanlar insafən özünə yaxşı baxmalıdır, ancaq görək Frida kimi yaxası dərin kəsikli, krem rəngli köynək geyməsin ki, sarılıqdan qarşısındakının gözü axmasın. Lap elə bu da olmasa, o xəsislik ki, onda var, ömründə yaxşı geyinə bilməzdi; qazandıqlarını heç yere xərcləmədi, bilmək olmurdu nəyə yığır. İşdə pul lazım olmurdu, yalanla, fırıldaqla başını girləyirdi. Pepi isə bu yolla gətmək istəməyib, heç gedə də bilməzdi, ona görə də özünü bəzəməkdə haqlıymış, görək gözə girəydi, özü də lap bəri başdan. Bunu daha güclü

vasitələrlə də edə bilərdi, onda Fridanın fırladaqlarına da, K.-nin gicliyinə də ehtiyac qalmazdı, bu oyundan qalib çıxardı. Əslində heç də pis başlamamışdı. Lazımı bacarığı, biliyi əvvəlcədən toplamışdı. Bufetə gələn kimi qayda-qaruna alışırmışdı. Fridanın yoxluğundan heç kəs duyuq düşməmişdi. Harda olmasından bezi qonaqlar yalnız ikinci gün xəbər tutmuşdu. Fridanı işdən götürməkdə yarılmamışlar, sahibkarın çiçəyi çırtlayırdı, qorxusundan birisi gün bufetdə qalmışdı, sonralar yalnız hərdən-hərdən görünürdü, daxıl düz gəldiyinə görə – hətta qazanc orta hesabla Fridanın vaxtından xeyli çox olurdu – axırda hər şeyi Pepiyə etibar eləmişdi. Pepi bufetə də xeyli yenilik gətirmişdi. Yox, çalışqanlığından yox, yalnız xəsisliyindən, hökmranlıq iddiasından, hüququnun bir hissəsini kiməsə verməyin qorxusundan Frida nöqərlərə həmişə özü qulluq eləyirdi, hamısına olmasa da, bir hissəsinə eləyirdi, xüsusilə baxan, göz qoyan olanda.

Pepi isə, əksinə, bu işi bütünlüklə zirzəmidə işləyən oğlanlara tapşırırmışdı, buna onlar daha yaxşı yarayırdılar. Bununla məmurların qulluğuna daha çox vaxt ayırırdı, qonaqları tez-tez yola salırdı, ancaq yenə də hərəylə bir-iki kəlmə danışa bilirdi, daha özünü yalnız Klamm üçün elüzəri qoruyan, hər sözü, hər yaxınlığı Klamma sataşmaq kimi qələmə verən Frida tək yox. Əslində bu, ağıllı hərəkətiydi, çünki haçansa kimisə azca yaxına buraxırıdysa, bunu görünməmiş bir mərhəmət sayırdılar. Pepininə belə bicikliklərdən zəhləsi gedirdi, lap əvvəldən belə şeylə başlamaq istəmirdi. Hamıya qarşı mehriban idi, hamı da onu mehribanlıqla qarşılayırdı. Bu dəyişikliyə çoxusu aşkarca sevinirdi; işləyib yorulmuş cənablar axırda bir müddət pivə içməyə otururdularsa, keflərini adicə bir sözlə, bir xoş baxışla, çiynlərini çəkməklə tamam açmaq olurdu. Əllərini Pepinin qıvrım saçlarında o qədər gəzdirirdilər ki, gündə on dəfə təzədən darənib düzəldəsi olurdu, bu qıvrımların, bu ilmələrin təlsimindən qurtarmaq hər oğulun ağzı deyildi, hətta başqa vaxtlar fikrini özünə yığa bilməyən K.-nin də həyəcanlı, hay-küylü, lakin uğurlu günləri beləcə uçub gedirdi. Kaş beləcə tez uçub getməyəydi, kaş həmin günlərin sayı bir az çox olaydı! Əgər əldən düşənə qədər işləyirsənsə, dörd gün, əlbəttə, çox azdır, bəlkə beşinci gün bəs edərdi, lakin dörd gün çox az oldu. Bu dörd gündə Pepi özünə artıq pərəstişkar, dost qazanmışdı, əgər ona yönələn baxışlara inanılısaydı, əlindəki

pivə parçalarıyla süzə-süzə gələndə mehribanlıq dənizində üzürdü. Bartmayer adlı bir yazar ondan ötrü dəli-divanəydi, bu medalyonlu boyunbağını da o bağışlamışdı, medalyonun içinə də öz şəklini qoymuşdu, bu da təbii hünər sayılmalıydı; beləsi də olmuşdu, eləsi də, ancaq cəmi-cümlətən dörd gün keçmişdi, bu dörd gündə Pepi çalışsaydı, Fridanı tam olmasa da, qismən unutturardı; əgər açdığı o böyük mərkəz eldə dillər əzbərinə çevrilməseydi, bəlkə də xeyli unutturardı, ancaq bu mərkəzə onu bir növ təzələmişdi, camaatın onu yenidən görmək marağı səngimək bilmirdi; hamını bezdirib zəhləsini tökən şey əslində biganə K.-nin xidməti sayəsində yenidən şöket qazanmışdı; doğrudur, Pepini heç vaxt ona qurban verməzdilər, nə qədərki burdaydı, nə qədər ki öz varlığıyla insanlara təsir göstərirdi, verməzdilər, amma əksəriyyəti yaşlı nəsiləndən olduğuna görə öz vardişlərindən əl çəkməyə tənbəllik edirdilər, yeni bufetçiyə öyrəşənə qədər bir neçə gün keçməliydi, əvəz onlara sorfəli olsa da, keçməliydi, bəlkə də beş gün yetərdi, amma dörd gün bəs eləmədi, bütün ciddi-cəhdlə baxmayaraq Pepini həmişə yalnız müvəqqəti saydılar. Sonra isə... bəlkə də ən böyük fəlakət: ilk iki günü kənddə tapılsa da, bu dörd günün içində Klamm birçə dəfə də aşağıdakı qonaq otağına enmədi. Gəlsəydi, bu, Pepinin həlledici sınağına çevrilərdi, bu sınaqdan əslində Pepi qətiyyənlə qorxmurdu, əksinə hələ bir az sevinərdi də.

Düzdür, Klammın aşnasına çevrilməzdi – əslinə qalanda ən yaxşısı budur ki, belə şeylərdə dilinə dəm verməyəsən, – heç özünü yalandan dilə-dişə də salmazdı, ancaq hər halda pivə parçını Frida kimi ədəb-ərkanla masaya qoymağı, Fridanın həyasızlığından fərqli onu qanacaqla salamlamağı, özünü mərifətlə təqdim etməyi bacarırdı və işdir, Klamm qız gözlərində nəse axtarmaq istəyə də onu Pepinin kirpikləri altında tapar, doyuncə baxardı. Bəs niyə gəlmədi? Təsədüfən? Pepi də o vaxt belə düşünürmüş. Həmin o iki gün ərzində hər an onu gözləyirmiş, lap gecə də ümidini üzmürmüş. Klamm indicə gələcək, deyə elə hey düşünürmüş, heç bir səbəb olmadan ora-bura vurnuxurmuş, gözləməkdən törəyən narahatlığı və içəri girərsə onu birinci görmək arzusu Pepini dinc oturmağa qoymurmuş. Bu əbədi nəgümanlıq qızı əldən salırmış, görməli olduğu işlərin çoxunu, bəlkə də ona görə bilmirmiş. Bir balaca vaxtı olan

kimi sürünüb yuxarı dəhlizə qalxırmış, orda küncün birinə qısılib gözləyirmiş, halbuki burda görünməyi mehmanxananın işçilərinə qadağan etmişdilər. Nə olar Klamm indicə gələ, Pepi özlüyündə düşünürmüş, kaş onu otağından götürüb əllərim üstündə aşağıdakı qonaq otağına apara biləydim. Bu yükün altında qəti bədrəməzdim, nə qədər ağır olsa da, bədrəməzdim. Ancaq o gəlmirmiş. Bu dəhlizin yuxarı başı elə sakitlikdir ki, orda olmayan adam onu qəti təsəvvür edə bilməz. Elə sakitlikdir ki, insan orda uzun müddət dözə bilməz, sakitlik səni qabağına qatıb qovur. Amma yenə də: on dəfə qovulsa da Pepi təzədən on dəfə yuxarı qalxırmış. Əlbəttə, mənasız şeydir. Klamm gəlmək istəsə gələcəkdi, gəlmək istəməsə, Pepi onu dartıb çıxaran deyildi, lap ürək döyüntüsündən küncdə yarımcan olsa da çıxara bilməyəcəkdi. Mənasız idi, amma gəlməyəndə də hər şey öz anlamını itirirdi.

Deməli, gəlmədi və gəlmək də istəmirdi. Klammın niyə gəlmədiyini Pepi bu gün bilir. Əgər yuxarıdakı dəhlizdə Pepinin əllərini ürəyinin başına qoyub küncə qısıldığını Frida görə bilseydi, çox şey deyərdi. Klamm ona görə aşağı gəlmirmiş ki, Frida buraxmırmış. Yox, buna xahişləri ilə nail olmurdu, xahişi Klamma çatmırdı. Ancaq onun hördüyü tor, heç kəsə xəbəri olmayan əlaqələri qalırdı. Pepi qonaqlardan kiməsə bir söz deyirsə, açıq deyir, lap yan masadakı da eşidə bilər. Amma Fridanın da deməyə sözü də olmur, piveni masanın üstünə qoyub aradan çıxır, yalnız ipək alt paltar, öz puluna aldığı yeganə geyimi xışıldayır. Amma haçansa nəşə deyirsə, onu da açıq demir, sadəcə qonağın qulağına pıçıldayır, aşağı əyilir ki, qonşu masalar da qulaqlarını şəkəsin. Dediynin içində də, görünür bir şey olmur, ancaq heç də həmişə belə deyil, əlaqələri var, birini o birinin köməyi ilə möhkəmləndirir, çoxusu alınmasa da – kimdir ömrü boyu onun nazı ilə oynayan? – adda-budda bir ikisi baş tutur. İndi bu əlaqələrdən istifadə etməyə başlamışdı. K. da ona gözəlcə imkan yaratmışdı, yanında oturub gözündən qoymamaq əvəzinə özü evdə-eşikdə tapılmaz, veyil-veyil gəzir, gah orda, gah burda danışmaq aparır, hər şeyə diqqət yetirə bilir, təkcə Fridadan başqa, nəhayət, ona daha çox sərbəstlik vermək xatirinə meydanadan boş məktəbə köçür. Gör hamısı “bal ayının” nə gözəl başlanğıcıdır! Ona görə də Pepi, yəqin K.-yə irad tutacaq son adamdır ki, niyə

Fridanın yanında duruş gətirə bilməyib, çünki onun yanında durmaq, ona dözmək hər adamın işi deyil. Bəs onda niyə birdəfəlik üzülüşməyib, niyə həmişə geri onun yanına qayıdıb, niyə veyillənməyi ilə elə təsəvvür yaradıb ki, guya onun üçün əlləşir? Əslində kənardan baxana elə gəlirdi ki, Frida ilə rastlaşmağı onun heçliyini üzə çıxarıb, indi Fridaya layiq olmaq, birtəhər yüksəlmək istəyir, ona görə də hələlik onunla olmaqdan qaçır ki, arada ötürdükələrinə sonradan arxayınca çata bilsin.

Bu müddətdə də Frida firsəti fəvtə vermir, bəlkə də K.-ni dartıb gətirdiyi məktəbdə oturub mehmanxanaya göz qoyur. K.-ni də nəzərdən qaçırmır. Gül kimi elçilər də əlinin altında: başa düşmək olmur; K.-ni az-çox yaxından tanıyanlar da başa düşə bilmirlər ki, necə olub o, köməkçilərini tamamilə Fridanın soruncamına verib. Frida onları köhnə dostlarının yanına göndərir, bəzi şeyləri yadlarına salır, şikayətlənir ki, K. onu dustaq edib; adamları Pepinin əleyhinə qızısqındır, tezliklə qayıdacağını bildirir, onlardan kömək diləyir, and verir ki, Klamma bu barədə heç nə deməsinlər, özünü elə aparır ki, guya ona rəhmi gəlir, ona görə də çalışıb kişini aşağı, bufetə buraxmasınlar. Birisinə Klammı qorumaq kimi təqdim etdiyini sahibkarın yanında özünün başarsı tək qələmə verir, onun nəzərinə çatdırır ki, Klamm daha bufetə enmir. Əgər orda Pepi kimi birisi qulluq edirsə, necə ensin axı? Doğrudur, sahibkarın suçu yoxdur, ehtiyatda olanlar içində Pepi həmişə ən yaxşı əvəz sayılıb, ancaq indi bu bəs eləmir, heç bir günlüyünə də bəs eləmir. Fridanın bu xəbərlərindən K.-nin nə xəbəri var axı; lap veyillənməyib dizinin gözünü kəsdirəndə də Frida onu bufetə qaytaracaq saatları sayır. Köməkçilər də təkcə çaparçılıq işini yerinə yetirmirlər, həm də çalışırlar ki, K.-ni qısqanclıq bürüsün, onu soyumağa qoymurlar! Frida onları uşaqlıqdan tanıyır, bir-birlərindən gizli sirləri yoxdur, ancaq K.-ni oynatmaq xatirinə guya bir-birindən ötrü dəli-divanədirlər, K. da bundan qorxuya düşür, fikirləşir ki, yoğunuyub böyük bir sevgiyə çevrilə bilər.

Fridanın xeyrinə K. nələrə əl atmır, hətta ağılsızlığa da; imkan yaradır ki, köməkçilər onu qısqanclıq alovuna bürünsünlər, amma yenə də hər üçünün bir yerdə qalmasına dözürlər, özü isə təkbaşına kəndi seyrə çıxır, elə bil Fridanın üçüncü köməkçisidir. Frida da, nəhayət, qərara alır ki, durğun müşahidədən ilkin həmləyə keçsin; geriye

qayıtmığı kəsdirir. Vaxtını da dürüst seçir, adam lap mat-məəttəl qalır, bu tülkü necə də hər şeyin yerini bilir, hər şeydən vaxtında istifadə etməyi bacarır; belə müşahidələr, belə kəskin qərarlar Fridanın təkrarsız bacarığıdır; bu xasiyyətlər Pepidə olsaydı, həyatı tamam başqa cür alınardı. Frida bir-ikicə gün də məktəbdə qalsaydı, Pepini ordan çıxarmaq olmayacaqdı, əsil bufətiyə çevriləcəkdə, hamı xətrini istəyəcək, hamı onu saxlayacaqdı; lazımı əyin-baş alıb camaatın gözünü qamaşdırmaq üçün xeyli pul qazanmışdı, bircə, ikicə gün, sonra heç bir hiyləylə Klammi qonaq otağından qopara bilməyəcəkdilər, içəcəkdə, özünü rahat hiss edəcəkdə, Fridanın yoxluğunu ümumən sezsə də, yerinə gələn qızdan həddən artıq razı qalacaqdı; yalnız bir, iki gün, sonra Fridanın mərəkəsi də, ilişkileri də, köməkçiləri də, nəyi var, hamısı yerli-dibli unudulacaqdı və heç vaxt irəli çıxmıyacaqdı. Kim bilir, bəlkə də onda Frida K.-ya daha bərk bağlanacaqdı, əgər bacarsaydı, bəlkə də onu gerçəkdən sevmə biləcəkdə? Yox, bu da mümkün deyildi. Axı artıq yox, cəmi bircə gün lazımdı ki, K. ondan bezsin, hər şeylə, yalançı gözəlliyi, yalançı vəfası, başlıcası isə Klamma qarşı olan yalançı sevgisiylə utanmaz-utanmaz onu necə aldatdığını dərk eləsin; çox yox, cəmi bircə gün lazımdı ki, onu mürdar köməkçiləriylə birlikdə qovub evdən çölə atsın; fikirləşirsən ki, hətta K.-ya da bundan artıq vaxt lazım deyilmiş. Elə bu vaxt, bu iki təhlükə arasında, sözün əsil anlamında ölüm sandığının qapanmaq istədiyi bir zamanda K. fəfiliyinə salıb onun üçün son, dar çıxış yolunu açıq qoyur, Frida da qalxıb aradan çıxır – bunu, demək olar heç kəs gözləməmiş, çünki belə şey doğul axara qarşıdır – hələ də onu sevmə, hələ də dedikləri ilə oturub-duran K.-nı da qovur, dostlarının, köməkçilərinin yardımçı təzyiqi altında xilaskar kimi sahibkarın yanında peyda olur, özündən aşağıdakına bircə anlığına təslimçilik göstərərək hamının gözlədiyi tək onu tezliklə təpməsinə və onun üçün yenə əvvəlki kimi əlçatmazlıqda durmasına baxmayaraq, həm aşağılar, həm də yuxarılardan ötrü daha cazibəli olur; bircə fərq var ki, camaat əvvəlcə haqlı şübhəylə yanaşdığı şeyə indi tam əminlik qazanıb.

Deməli, qayıdır geri, sahibkar Pepiyə yanakı nəzər salıb durur – bu cür çalışqan qızı qurbanı verməlidir? – ancaq tezliklə onu da dilə tuturlar, çünki çox şey Fridanın xeyrinədir, öncə də Klammi

geri qonaq otağına qaytaracağı bugünkü axşama durum bax bu cürdür. Pepi gözləməyəcək ki, Frida gəlib işin qəbulunu tontənəyə çevirsin. Daxılı çoxdan sahibbəyə təhvil verib, indi isə gedə bilər. Aşağıda, qızlar otağında çarpayısı onu gözləyir, gedəcək, göz yaşı axıdan rəfiqələriylə salamlıyacaq, oynadığı paltarları, saçındakı bağları dartıb çıxaracaq, hamısını bir küncə basacaq. Onlar da yarırsız bir əşya kimi atılıb qalacaq, unudulmalı çağları xatırladacaq. Sonra iri vedrəylə süpürgəni götürəcək, canını dişinə tutub işinə başlayacaq. İndilikdə isə hər şeyi ona görə danışır ki, kənardan yardım olmadan bunları bu gün də qavramayacaq K. Pepi ilə necə axmaq rəftar etdiyini, onu hansı bədbəxtliyə sürüklədiyini öz gözləriylə görsün. Doğrudur, onun özünü də pis günə qoyublar.

Pepi söhbətini tamamladı. Nəfəsini dərib gözünün, yanığının yaşını sildi, sonra başını endirib K.-ya elə baxdı ki, sanki demək istəyirdi: əslində söhbət mənim bədbəxtliyimdən getmir, bir təhər dözməyəm və bu işdə heç kəsə köməyinə, təsəllisinə ehtiyacım yoxdur, səninkinə isə heç yoxdur, cavan olmağıma baxma, həyata yaxşı bələdəm, bədbəxtliyim yalnız ondadır ki, bildiklərimi dilə gətirirəm, söhbət burda yalnız səndən gedir, sadəcə olaraq səni başa salmağa çalışırdım, bütün ümidlərim boş çıxandan sonra bunları deməyi özümə borc bilirdim.

– Səndə nə iti təxəyyül varmış, Pepi, – K. dedi – Bunların hamısının indicə sənə ağına gəldiyini söyləmək qəti düzgün olmazdı; bunlar yalnız sizin aşağıdakı o qaranlıq, dar otağınızda yaranmış xülyalardır, onlar orda yerinə düşər, burda yox, bu geniş bufətdə isə adama xeyli qərribə gəlir. Belə düşüncəylə sən burda möhkəmlənə bilməzdin, bu ki öz-özünə aydındır. Öyündüyün paltarın da, saçının quruluşu da otağınızda həmin qaranlığın, həmin çarpayıların məhsuludur, ola bilsin, orda gözəl görünür, amma burda ona gizləndən, aşkardan gülməli. Gör hələ nələrlə danışsən?! Deməli, mənə pis günə qoyublar, aldadıblar? Yox, özüm Pepi, nə mənə pis günə qoyub aldadıblar, nə də səni. Doğrudur, Frida indilikdə mənə atıb, ya da sən dediyin kimi, köməkçiylə aradan çıxıb, burdakı gerçəklik işartısını görmüsən, onun mənə arvad olacağına indi, doğrudan da inanmaq olmaz, amma bir sözün tamam yanlışdır ki, mən Fridadan bezikərdim, ya da elə düz ertəsi gün qovardım, yaxud da guya o, mənə bivəfəliq

edərdi. Siz oda qızları açar deşiyindən pusmağa vərmişsiniz, düşün-cəniz də buna görə qoribləşib, gerçəkdən gördüyünüz xırdaca bir şeyi səhvən, təmtoraqla hamıya aid edirsiniz. Onun nəticəsidir ki, mən, məsələn, bu işdə səndən xeyli az məlumatlıyam. Fridanın məni atmasını son anda sən kimi dəqiq açıqlaya bilmərəm. Bunun ən doğru izahı, mənə, sənə də toxunduğun, ancaq axıra qədər demədiyin fikirdədir ki, onu çox tək buraxmışam. Nə yazıq ki, bu düzdür, tək qoymuşam, ancaq bunun da öz kökü vardı, onun bura qarışacağı yoxdur; təzədən yanıma qayıtsa, özümü surlu sanardım, amma elə həmin andan başlayardım yenə ona diqqət yetirməməyə. Belə-belə işlər. Nə qədər ki yanımdaydı, həmişə sənə o lağlandığın gəzintimə çıxırdım; indi məni atıb-gedəndən sonra əlim-ayağım işdən soyuyub, yorğunam, mənə avaralığa bir meyil yaranıb. Bəlkə bir məsləhət verəsən, Pepi?

– Niyə vermirəm, – qəflətən canlanan, K.-nin çiynlərindən yapışan Pepi dilləndi, – ikimizi də aldadıblar, gəl əl-ələ verək. Gəl gedək aşağı, qızların yanına!

– Nə qədər ki aldadılmaqdan gileylənirsən, – K. dedi, – sənənlə mənimki tutmaz. İstəyirsən həmişə aldanılmışlar sırasında olasan, çünki bu, xoşuna gəlir, sənə ləzzət verir, səni qıcıqlandırır, həqiqətə belədir ki, sən bu yerdə layiq deyilsən. Hətta mən, dediyin kimi qanmazlar qanmazı bir adam bunu hiss edirəmso, gör necə layiq deyilsən. Yaxşı qızsan, Pepi, lakin bunu başa düşmək o qədər də asan deyil. Məsələn, əvvəlcə sənə qəddar, özündən razı bir adam kimi baxırdım, ancaq belə deyilsənmiş, yalnız bu yermiş səni azdıran, çünki sən ona layiq deyilsən. Demək istəmirəm ki, bu sənə üçün çox yüksək vəzifədir, sən deyən, elə böyük yer də deyil, dəqiq fikir verilsə, bəlkə də qabaqkı işindən bir az şöhrətlidir, amma ümumi götürdükdə fərq o qədər çox deyil, elə ikisi də bir-birinin tayıdır; elədir, hətta demək olar ki, oda qulluqçuluğunu bufetçilikdən üstün tutmaq lazımdır, çünki orda həmişə katiblərin arasında olursan, burda isə, əksinə, həmin katiblərin başçılarına qonaq otaqlarında qulluq göstərsən də, lap alt qatın adamlarıyla da oturub-durmali olursan, məsələn, mənim kimiləriylə; axı qanunla mən bufetdən başqa heç yerdə görünə bilmərəm, yəni mənimlə oturub-durmaq belə böyük şərəf işiymiş ki? Hə, sənə gözələndə isə hər şey ayrı

cür görünür, bəlkə də buna müəyyən əsasın var. Elə ona görə də bu işə yaramırsan. Bu da adi işlərdən biridir, ancaq o sənə əlçatmazlıq kimi görünür, bunun nəticəsidir ki, hər şeydən canı-dildən yapışırsan, düşünürsən ki, mələk kimi bəzənib-düzənməlisən, bəzənirsən də – mələklərsə əslində tamamilə başqa cür olur – bu yerdən ötrü əsim-əsim əsirsən, elə bilirsən hamı səni izləyir, səni qoruya bilənləri fikrində dolandırır onların ali mərhəmətini qazanmağa çalışırsan, lakin onlara bu yolla mane olub özündən bezikdirirsən, çünki onlar məhmanxanada dinclik tapmaq istəyir, daha öz qayğılarının üstünə bufetçi qızın da qayğısını yükləməyi yox. Ola bilsin, ali qonaqlardan heç biri Fridanın gedişini əvvəlcə duymamışdı, indi isə onun yoxluğunu görürlər, ondan ötrü darıxırlar, çünki Frida, çox güman hər şeyi başqa cür edirmiş, ayrı işlərdən necə olsa da, öz yerinə necə qiymət versə də, qulluqda daha təcrübəliymiş, özünü soyuqqanlı apararmış, çox şeyə qaynayıb-qarıxmırmış, sən özün axı bunları xüsusi qeyd elədin, amma halbuki heç birindən bir nəticə çıxara bilməmişən. Haçansa onun baxışına fikir verməsin? Bu baxış adı bufetçi baxışı deyildi, əsil sahibə baxışıydı. Hər şeyə göz qoyurdu, hər adama ayrılıqda fikir verirdi, hər kəsə yönəltdiyi baxış onu ram etməyə kifayət idi.

Nə olsun ki, bir az arıqdır, bəlkə də bir az həyatdan geri qalır, başqalarına baxanda saç azca seyrəkdir, bunlar hamısı başqa işlərinin yanında xırda şeylərdir, bu çatışmazlıqlar kimə aid olurdusa, o da özünü elə aparırdı ki, guya böyük şeyləri başa düşmək iqtidarında deyil. Təbii ki, bunu Klamma irad tutmaq olmaz, Klammin Fridaya olan məhəbbətinə inamsızlıq yaradan isə cavan, təcrübəsiz bir qızın yanlış həyat təsəvvüründən başqa bir şey deyil. Klammin sənə əlçatmaz görünür və buna haqqı var, ona görə də elə fikirləşirsən ki, Frida da ona yaxın dura bilməzmiş. Amma yanırsan. Lap əlimdə köklü dəlillər olmasaydı da, təkcə elə Fridanın sözlərinə də inanardım. Bu sənə nə qədər şübhəli görünsə də, dünya, məmurluq, dəbdəbə, qadın gözəlliyinin təsiri barədəki cılız təsəvvürlərinlə nə qədər uzlaşsa da, bircə şey gerçəkdir ki, biz burda sənənlə yanaşı oturduğumuz, sənəni əlini əllərim arasında tutduğum kimi, güman ki, dünyanın ən adi bir işi tək Klammla Frida da yanaşı oturdularmış, Klammin də öz istəyi ilə aşağı enirmiş, hətta tələsə-tələsə gəlirmiş, heç kəs də dəhlizdə pusmaqla öz işinə xələl gətirmirmiş, Klammin özünə əziyyət

verib aşağı düşməli olurmuş, Fridanın geyimində sənə tapıb dəhşətə gəldiyin əyər-əskiklər də ona qəti maneçilik törətmirmiş. Sənsə inanmaq istəmirsən! Heç bilmirsən də ki, bununla özünün iç üzünü necə açırsan, öz təcrübəsizliyini necə bürüzə verirsən! Hətta Klamma qarşı olan münasibətlərindən tamam bixəbər şəxs də Fridanın duruşundan görməliydi ki, onu elə adam biçimləyib ki, səndən də, məndən də, bu kəndin bütün camaatından da çox-çox yüksəklərdə dayanır, onların söhbəti qonaqların, süfrəçi qadınların sənə üçün amaca çevrilmiş lağlağısından uca dayanır. Sən özün də Fridanın üstünlüklərini yaxşı başa düşürsən, onun müşahidə bacarığını, qətiyyətini, insanlara təsirini görürsən, ancaq hamısına yanlış don geydirirsən, düşünürsən ki, mənomlikdən hamısı öz xeyrinə, kiminsə acığına yönəldir, ya da onlardan sənə qarşı silah kimi istifadə edir. Yox, Pepi, Fridanın əlində bu cür oxlar olsa belə, o qısa məsafədən onları ata bilməzdi. Hə, mənomliyi? Yox, mənomlikdən çox, qazandıqlarını qurban verməklə və əvəzində almaq istədikləriylə hər ikimizə imkan yaratdı ki, özümüzü nisbətən yuxarı vəzifələrdə yoxlaya bilək, ancaq biz onun ümidlərini doğrultmadıq, məcbur elədik ki, bir daha buraya qayıtsın. Bilmirəm, belədir, belə deyil, heç mənim suçum da tam aydın deyil, ancaq özümü soninlə müqayisə edəndə başımda belə bir fikir yaranır, sanki məqsədimizə çatmaq üçün ikimiz də həddən çox canfəşanlıq etmişik, həddən çox hay-haray salmışıq, özümüzü çox uşaqsal, təcrübəsiz aparmışıq, halbuki ona Frida soyuqqanlılığı, Frida təkiniylə həm asan, həm də xəlveti yetə bilərdik, bizsə, tərsinə, onu göz yaşıyla, cırmaqla, dartışdırmaqla əldə etməyə çalışmışıq, uşaq süfrənin otəyindən dartışdırıb heç nəyə nail olmadığı, əksinə, masanın üstündəki ləzzətli şeyləri yerə töküüb əli hər yandan çıxdığı kimi; bilmirəm, belədir, ya belə deyil, amma hər halda sənə danışdığım tək olmadığını dəqiq bilirəm.

– Hə, də, – Pepi dedi, – Fridaya vurulubsan, çünki səni atıb gedib; əldən çıxandan sonra ona vurulmaq çətin hal deyil. Amma qoy istədiyin kimi olsun, lap tutaq ki, məni gülünə hala qoymaqda tam haqlısan, bəs indi neyləmək istəyirsən? Frida səndən üz döndərüb, mənim də, sənə də dediklərinə görə geri qayıtmasına heç bir ümidin yoxdur, lap geri dönsə belə, ona kimi gününü hardasa keçirməlisən, ya yox?! Qışdır, nə əlində işin, nə də yatmağa yerin var, gedək bizə,

rəfiqələrim xoşuna gələcək, səni yanımızda gözəl-göyçək rahatlayacağıq, sən də bizə işdə kömək edərsən, çox işləri görməkdə qızlar, doğrudan da çətinlik çəkir, biz qızlar da daha tək qalırıq, gecələr qorxudan alabağır oluruq. Gəl gedək! Fridanı rəfiqələrim də tanıyır, haqqında elə şeylər danışacağıq ki, özünün zəhlən gedəcək, gəl də! Bizdə Fridanın şəkilləri də var, onları sənə göstəririk. Qabaqlar indiye nisbətən xeyli sadəydi, onu heç tanımayacaqsan, bəlkə gözlərindən tanıdın, qabaqlar çox bə-bə baxırdı. Yaxşı, gəlirsən, ya yox?

– İcazə verərlər ki? Dünən böyük qalmaqal düşmüşdü, çünki mənə sizin dəhlizdə görmüşdülər.

– Elə ona görə ki, görmüşdülər, ancaq bizim yanımızda qalsan, heç kəs səni görə bilməz. Heç kəs sənə xəbəri olmayacaq, biz üçümüzdən başqa. Ox, nə maraqlı olacaq! O həyat mənə indi azca qabaqkı anlarımdan xeyli dözümlü görünür. Bəlkə də burdan çıxmağım ilə indi heç nə itirmirəm. Bəri bax, heç üçlükdə də darıxmamışım, adam gərək acı yaşamını özü şirənləşdirsən, bizinsə həyatımızı gənc çağlarımızdan ağıya döndəriblər, hə, biz üçümüz də əl-ələ vermişik, ordaki insanların hamısından istifadə edib bacardıqca gözəl yaşayırdıq, ən çox Henriette xoşuna gələcək, elə lap Emili də, haqqında onlara çox danışmışam, belə şeylərə orda qulaq kəsirlər, amma inanmırlar, sanki bizim otaqdan qırağa əslində heç nə baş verə bilməz, ora həm istidir, həm də daracaq, amma biz yenə də bir-birimizə qısılırdıq; yox, həmişə bir yerdə qalsaq da, bir-birimizi bezdirməmişik; əksinə, rəfiqələrim haqqında düşünəndə geri qayıtmağıma azca sevinirəm də; niyə mən onlardan yüksəkdə durmalıyam axı? Bizi bir yerdə saxlayan məhz oydu ki, üçümüzün də gələcəyimizi eyni yolla bağlamışdılar, mənə qopub aradan çıxmışdım, onlardan xeyli aralanmışdım. Doğrudur, heç birini unutmamışam, ən böyük dərdisərim də oydu ki, görüm onların uğrunda nəse eləyə bilərəmmi; özümün işim hələ tükəndən asılıydı – necə asılı olduğunu heç özüm də bilmirdim – amma Henriettenin də, Emilinin də barəsində sahibkarla danışdım. Henrietteyə görə sahibkarı bir təhər yumşaltmaq olardı, ancaq Emili sənədən – o bir az bizdən yaşlıdır, təqribən Fridayla yaşıddır – hər halda mənə bir ümid yeri qoymadı. Amma birçə şeyi yadında saxla ki, heç birisi çıxıb getmək istəmir, bilirlər ki, it günü çəkirlər, ancaq yenə də talelərinə boyun əyirlər, çox gözəl ürəkləri

var, mənə elə gəlir, ayrılarda tökdükləri göz yaşı ən çox ona görədi ki, mən isti otağımızı tərk edib soyuğa çıxması olacaqdım – orda otağımızdan qırağa olanların hamısı bizə soyuq görünür – iri, yad otaqlarda, böyük-böyük, yad adamlarla özümü üzməli olacaqdım, ömrümü yelə verməkdən başqa heç nə əldə etməyəcəkdim, çünki birgə işlərimizdə həmişə belə olmuşam. İndi geri qayıtdığıma, bəlkə də heç təəccüblənməyəcəklər, mənim xatirimə bir az ağlayıb taleyimdən gileylənəcəklər. Sonra səni görüb başa düşəcəklər ki, qayıtmağım yaxşı olub. Kişi xeylağının yanımızda köməkçi, simsar kimi tapılmasına ürəkdən sevinəcəklər, əlləri-ayaqları yerə dəyməyəcək, hər şeyin sirr kimi qalmasına, bu sirrin bizi daha da sıx birləşdirəcəyinə valeh olacaqlar. Gəl, yalvarıram, gəl gedək! Axı sənin heç bir məsuliyyətin olmayacaq, sən bizim kimi ömürlük o otağa bağlanmayacaqsan. Yaz açılanda özünə başqa yerdə sığınacaq tapsan, bizim yanımız daha xoşuna gəlməsə, çıxıb gedərsən, gerek onda bu sirri heç kəsə açmayasan, bizi satmayasan, çünki o saatca mehmanxanadan qovarlar, bizdə qalası olsan, gerek mütləq ehtiyatlı tərəpənəsən, təhlükəli saydığımız yerlərdə görünməyəsən, ümumiyyətlə, məsləhətlərimizdən çıxmayasan; sənin əl-qolunu bağlayan yeganə şey bu olacaq, belə eləmək bizdən çox, sənə sərfəlidir, ayrı məsələlərdə tamam sərbəst-sən, tapşıracağımız iş o qədər də ağır olmayacaq, qəti qorxub-eləmə. Gəlirsən, gəlmirsən?

– Yaza nə qalıb ki? – K. soruşdu.

– Yaza? – Pepi təkrarladı. – Bizdə qış çox uzun çəkir, cansızıcı keçir. Ancaq aşağıda bundan gileylənmirik, qışa istənilən ehtiyatımız var. Hə, vaxtında yaz da gələcək, yay da, hamısının öz vaxtı-vədəsi var; lakin indi, xatirələrdə yaz da, qış da adama çox qısa görünür, elə bil cəmi ikicə gün yaz-yay olub və elə o günlərdə də, lap ən gözəl havada da göydən yerə qar ələnmirmiş.

Bu vaxt qapı açıldı. Pepi yerində diksindi, xəyalında bufətdən çox aralanmışdı, amma gələn Frida deyildi, sahibəydi. K.-nı burda gördüyünə təəccübləndi. K. üzr istəyib bildirdi ki, sahibəni gözləyir, eyni zamanda ona burda gecələməyə icazə verdiklərinə görə təşəkkürünü bildirir. Dedi onda elə təsəvvür yaranıb ki, guya sahibə onunla danışmaq istəyirmiş, əgər düşündükləri yanlış olarsa, üzrxahlıq etməyə hazırdır, indisə çıxıb gedə bilər, çünki xidmətçilik elədiyi mək-

təbi xeyli başlı-başına buraxıb, hər şeyin təqsiri də dünənki çağırışda olub, bu işlərdə təcrübəsi çox azdır, çalışacaq sahibə xanımlarına bir daha dünənki kimi başağrısı verməsin. Doğrudan da getmək üçün təzim etdi. Sahibə ona elə baxdı ki, elə bil yuxu görürdü. Onun bu baxışı K.-nı xeyli tutub saxladı. Sahibə hələ bir az gülümsədi də və yalnız K.-nın ciddi sifəti onu azca xəyalından ayırdı, deyərdin, təbəssümünə cavab gözləyirmiş və yalnız indi həmin cavab gecikdiyindən asta-asta yuxudan ayılırdı.

– Deyəsən, dünəniydi, hə, kişilənib paltarım haqqında nəse demişdin. – K. yadına sala bilmədi. – Xatırlaya bilmirsən? Deməli, kişilənməyinə baxma, qorxaqsanmış. – K. üzr istədi, bəlkə də dünənki yorğunluqda nəse deyib, ancaq hər halda heç cür yadına sala bilmir. Bir də sahibə xanımlarının paltarları barədə nə deyə bilərdi axı? Uzaqbaşı deyərdi ki, çox qəşəngdir, beləsini hələ heç yerdə görməyib. Ən azı heç bir sahibəni bu paltarda iş üstündə görməyib. – Burax bu gəvəzəliyini! – Sahibə tələsik dilləndi. – Paltarım barədə səndən bir kəlmə də eşitmək istəmirəm. Mənim paltarımın sənə bir qram dəxli yoxdur. Bunu sənə həmişəlik qadağan edirəm. – K. bir də baş əyib qapıya doğru getdi. – Bu nə deməkdir, görəsən, – sahibə onun arxasınca səslədi, – heç bir sahibəni bu paltarda iş üstündə görməmişən? Bu boş-boş sözlərlə nə demək istəyirsən? Başdan-ayağa cəfəngiyatdır axı. Nə demək istəyirsən bununla? – K. arxaya çevrilib sahibədən xahiş etdi ki, höyəcanlanmasın. Əlbəttə, boş sözlərdir. Heç geyimdən düz-əməlli başı da çıxmır. İndiki vəziyyətdə hər cür yamaqsız, təmiz paltar gözüne bahalı görünür. Sadəcə olaraq təəccüblənib ki, sahibə xanımları orda, dəhlizdə gecəyarısı alaçılpaq kişilərin arasında bu cür gözəl xeyir-şər paltarında peyda olub, vəssalam. – Hə, deməli, – sahibə dilləndi, dünənki sözlərini, deyəsən, axır ki, xatırlayırsan. Bu azmış kimi üstünə hələ bir-iki cəfəngiyat da artırırsan. Paltardan başın çıxmıdığı düzdür, ona görə də, səndən ciddi şəkildə xahiş edirəm ki, bahalı paltarın, ya da yaraşsız xeyir-şər geyiminin, nə bilim, daha nələrin barəsində fikir yürütməyinə son qoyasan... Ümumiyyətlə, – sanki qadına birdən-birə üşütmə, titrətmə gəldi, – mənim paltarımınla işin olmasın, eşitdin? – K. dinməyib bir də geriye dönmək istəyəndə isə soruşdu. – Geyim barədə bildiklərini hardan öyrənmişən axı? – K. çiyinlərini çəkib dedi

ki, əslində heç nə bilmir. – Heç nə bilmirsən, – sahibə dedi. – Bilmirsənsə, fikir də söyləmə. Gəl aşağı kontora gedək, sənə bəzi şeylər göstərəm. Onda bu sırtıqlığına birdəfəlik son qoyarsan. – Qabağa düşüb qapıdan çölə çıxdı; Pepi pul almaq bəhanəsiylə K.-nin üstünə cumdu, tez-cə razılaşıdılar, darvazası yan küçəyə açılan həyəti K. yaxşı tanıdığından məsələni asan həll elədilər, darvazanın yanında balaca bir qapı vardı, təqribən bir saatdan sonra Pepi həmin qapının dalında dayanıb üçüncü tiqqılıtdan sonra onu açmalıydı.

Şəxsi kontor bufetlə üzbəüzdəydi, yalnız dəhlizdən burulub keçmək lazıymıydı, sahibə artıq işıqlı kontorun ortasında dayanıb səbirsizliklə K.-ya doğru baxırdı. Ancaq ortaya bir çətinlik də çıxmışdı. Qərşteker dəhlizdə durub gözləyirdi, K. ilə danışmaq istəyirdi. Ondan yaxa qurtarmaq asan deyildi, sahibə də bu işdə xeyli kömək elədi, Qərştekerin irəli soxulmasına mane oldu.

– Hara belə? Hara axı? – Qapı örtüləndə Qərştekerin bu sualları hələ də eşidilirdi, iyrenc öskürəyi, hayqırığı da sözlərinə qarışmışdı.

Bura həddən artıq qızdırılmış balaca bir otağıydı. Ensiz divara bir ədəd tərəcə, bir dənə də dəmir daxil söykənmişdi, uzunsov divara isə dolabla otoman qoyulmuşdu. Yerin çoxunu dolab almışdı, uzunsov divarı az qala başdan-başa tutmağı bir yana, xeyli enli olduğundan, hətta otağı da əməllicə daraldırdı, tam açılması üçün gərək siyirtmə qapılarının üçündən də istifadə edəydin. Sahibə otomana işarəylə K.-ya oturmağı təklif etdi, özü isə tərəcənin yanındakı fırlanan kürsüyə əyləşdi.

– Haçansa dərziliklə maraqlanmısan? – Sahibə soruşdu.

– Xeyr, heç vaxt, – K. cavab verdi.

– Bəs nə işin sahibisən?

– Yerölçənəm.

– O nə olan şeydir? – K. izah elədi, ancaq bu izahat qadına əsnək gətirdi. – Düzünü demirsən. Niyə düzünü demirsən axı?

– Guya sən özün düzünü deyirsən ki?!

– Mən? Yenə başladın sırtıqlığa? Tutmaq ki, heç düzünü deməmişəm, yeni bunun üçün sənə cavab verməliyəm ki? Yaxşı, bilmək olarmı, nədə düzünü deməmişəm?

– Sən heç də özünü üzdə apardığın kimi sahibə deyilsən.

– Buna bir bax! Sənin için doluymuş ki! Bəs onda nəyəm? Sırtıqlığın, doğrudan da sərhəd-hüddud tanımır.

– Nə olduğunu bilmirəm, sadəcə görürəm ki, sahibəsən, amma sahibəyə yaraşmayan, bu konddə heç kəsin əynində görmədiyim paltar geyinirsən.

– Hə, indi gəlirik mətləb üstünə. Sən sadəcə susmağı bacarmırsan, bəlkə də heç sırtıq deyilsən, beyninə düşən axmaq bir şeyi demək üçün ağzını yummaq mümkün olmayan körpə uşaq kimisən. Danış gəlsin! Bu paltarda gözəçarpan nədir ki?

– Desəm, acığın tutacaq.

– Yox, tutmaz, sadəcə olaraq güləcəm, bu, uşaq zəvəkliyindən başqa bir şey deyil axı. Hə, paltarım necədir?

– Deməli, bilmək istəyirsən. Neynək, yaxşı parçadan tikiblər, bahalıdır, ancaq dəbdən düşüb, çox bəzək-düzək veriblər, üstündə çox işləyiblər, nımdaşlaşıb, nə yaşına, nə bədəninə, nə də gördüyün işə yaraşır. Səni lap birinci dəfə görəndə diqqətimi çəkmişdi, təqribən bir həftə qabaq burda, dəhlizdə.

– Hə, gəldik çatdıq! Dəbdən düşüb, çox işlənilib, daha nə? Bəs sən belə şeyləri hardan bilirən?

– Gözüm var, görürəm, buna bilik-zad lazım deyil ki!

– Elə-belə baxan kimi görürsən. Heç kəsdən heç nə soruşmursan, dəbin tələblərini elə özün bilirən. Onda mənim üçün əvəzsiz bir adamsan ki! Çünki gözəl paltar zəif yerimdir. Yaxşı, bəs buna nə deyəsən ki, gördüyün dolabda paltardan başqa heç nə yoxdur?! – Siyirtmə qapıları qırağa çəkdi, paltarlar bir-birinin belindəydi, dolabın eninə sıx-sıx düzülmüşdü, çoxusu tutqun boyalı, boz, qonur, qara paltarıydı, hamısını səliqəylə asmış, ya da sərmışdilər; – hamısı mənimdir, deyirsən, dəbdən düşüblər, işləniliblər. Bunlar o paltarlardır ki, yuxarıdakı otağımda onlara yer tapa bilməmişəm, iki dolab da orda ağzınacan doludur, iki dolab, hərəsi də bax burdakı boyda. Heyrətləndirir səni?

– Xeyr, elə belə də gözləyirdim; axı dedim ki, sən tokcə sahibə deyilsən, sənin ayrı nəyəmə meylin var.

– Meylim ondadır ki, qəşəng geyinim, sənə ya uşaqsan, ya da doli, ya uşaqsan, ya da çox zalım, təhlükəli bir insan. İndi isə get, tez ol get!

K. artıq dəhlizdəydi, Qərşteker qolundan bərk-bərk tutub saxlamışdı, elə bu vaxt sahibə arxadan səsləndi:

– Sabah mənə tozə paltar gətirəcəklər, bəlkə səni çağırırdım. Əlini əsəbiliklə yellədən və sanki ona mane olan sahibəni bununla uzaqdan susdurmaq istəyən Qərşteker K.-dan yapışdı ki, onunla getsin. Əvvəlcə heç bir izahatla razılaşmaq fikri yoxuydu. K.-nın məktəbə getmək bəhanəsini də qətiyyənlə yaxına qoymaq istəmədi. Yalnız K. Qərştekerin onu dartıb aparmasına razı olmayıb ayağını dirəyəndə dedi ki, fikir eləməsin, nə lazımdır, hamısını onlarda tapacaq, məktəbdəki işindən imtina edə bilər, yaxşısı budur, onlara getsin, bütün günü onu gözləyib, harda olduğunu heç anasına da deməyib. Get-gedə ona təslim olan K. soruşdu ki, niyə ona sığınacaq, çörək vermək istəyir. Qərşteker dilucu cavab verdi ki, K. ona atlara baxmaq üçün lazımdır, onun indi ayrı işləri var, qoy K. hər dəfə dartınıb onu yer-siz əziyyətə salmasın. Pul istəsə, pul da verəcək. Lakin K. dartışdırıldığına baxmayaraq, yerində mıxlandı. Axı atdan başı çıxmır. “Buna heç ehtiyac da yoxdur”, Qərşteker darqursaqlıq edib hirsindən əllərini düyünlədi, K.-nı yerindən tərpətməyə çalışdı.

– Bilirəm, niyə məni aparmaq istəyirsən, – K. axırda dilləndi, onun nəyi bilib-bilməməsi Qərştekeri o qədər də maraqlandırmadı. – Fikirləşirsən ki, yəqin Erlanqerdən sənə üçün nəşə qopara bilərəm.

– Bəs nə, – Qərşteker dedi. – Yoxsa nəydi məni sənə bağlayan?

K. güldü, Qərştekerin qolundan sallayıb onunla qaranlıq üz qoydu.

Ocağın alovuyla şam kötüyü Qərştekerin daxmasına solğun işıq salırdı, bu solğunluqda kimsə qabağa çıxmış əyri-üyrü kərənklərin altındakı guşədə oturub kitab oxuyurdu. Bu, Qərştekerin anasıydı. O, titrək əllərini K.-ya uzadıb onu öz yanında oturtdu, ağır-ağır danışdı, dediklərini çətinliklə başa düşmək olurdu, ancaq nə dedikləri...

ƏSƏRİN ƏLYAZMASI BU SÖZDƏ QIRILIR...

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

NOVELLALAR

Çevrilmə	9
Kənd həkimi	54
Akademiya üçün hesabat	60
Müğənni Jozefina	69
Balaca qadın	85

ROMAN

Qəsr	93
------------	----

FRANS KAFKA
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Quliyev</i>
Korrektorlar:	<i>Hüseyn Şahbəndəyev</i> <i>Elnaz Xəlilqızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 18.07.2006. Çapa imzalanmışdır 29.08.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$, Fiziki çap vərəqi 22,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 133.

Kitab "Şerq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.